

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Науковий журнал

2021

№ 1 (110)

*Рекомендовано до друку та до поширення
через Інтернет Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 5 від 24 березня 2021 р.)*

Дніпро
2021

Наукове видання • Засновник та видавець – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію – КВ 20781-10581ПР від 08.05.2014 • Виходить 5-7 разів на рік • Тираж – 70 прим. • Адреса редакції: 49005, м. Дніпро, проспект Гагаріна, 26, тел. (056) 576-46-41 • Сайт видання: visnik.dduvs.in.ua

**Журнал включено до категорії «Б» переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (юридичні науки)
(додаток 4 до наказу МОН України від 28.12.2019 № 1643)**

**Видання індексується в міжнародних базах даних
«Index Copernicus International» та «Crossref»**

DOI: 10.31733/2078-3566

Вміщено наукові статті вчених, викладачів і здобувачів університету, навчальних закладів системи МВС та інших центральних органів виконавчої влади, працівників правоохоронних органів. Розглянуто питання держави та права, окремих галузей законодавства, проблеми правоохоронної діяльності та юридичної освіти, надано інформацію про визначні події і дати наукового життя в галузі права.

Призначено для науковців, юристів-практиків, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться питаннями науки і права.

Редакційна колегія:

*к.ю.н., доц. Андрій ФОМЕНКО, голова (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. Лариса НАЛИВАЙКО, заст. голови (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. Олександр ЮНІН (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. Аріф ГУЛІЄВ (Національний авіаційний університет, м. Київ);
д.ю.н., доц. Олексій ДРОЗД (Нац. акад. внутр. справ, м. Київ);
д.ю.н., проф. Петро МАКУШЕВ (Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро);
д.ю.н., проф. Сергій ШАТРАВА (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., доц. Ірина ГРИЦАЙ (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. Василь ІЛЬКОВ (Дніпроп. окружний адмін. суд);
д.ю.н., доц. Дмитро ПРИПУТЕНЬ (народний депутат України);
д.ю.н., проф. Віталій СЕРЬОГІН (Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна);
д.ю.н., проф. Юрій ФРИЦЬКИЙ (ЦВК України, Ун-т «Україна», м. Київ);
д.ю.н., доц. Михайло ЩЕРБАКОВСЬКИЙ (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
доц. Міндаугас БІЛУС (Mindaugas BILIUS) (Ун-т Вітовта Великого, м. Каунас, Литва);
д-р права Гедімінас БУЧІОНАС (Gediminas BUCIUNAS) (Ун-т М. Ромеріса, м. Вільнюс, Литва);
д.ю.н. Єрбол ОМАРОВ (Акад. правоохор. органів при ГПУ Республіки Казахстан);
д.ю.н., проф. Амір АЛІЄВ (Бакінськ. держ. ун-т, Азербайджан);
проф., PhD Рафал ЛІЗУТ (Rafal LIZUT) (Люблін. католицьк. ун-т ім. Івана-Павла II, Польща);
проф. Анжей ПЯСЕЦЬКИЙ (Andrzej PIASECKI) (Краківськ. пед. ун-т, Польща);
д-р права, проф. Пауліна БЄШ-СРОКОШ (Paulina BIES-SROKOSZ) (У-н Яна Длугоша, Польща).*

ISSN 2078-3566

З М І С Т

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЇЇ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Логвиненко Б.О., Ігнатів С. О.

Окремі особливості підготовки поліцейських
у закладах вищої освіти МВС України 8

Пайда Ю. Ю., Савчук Д. А.

Порядок застосування фізичної сили, спеціальних засобів
та вогнепальної зброї 13

Мислива О. О., Бодирєв Д. А.

Вогнева підготовка: інновації vs. традиції 23

Христова Ю.В.

Впровадження квест-технологій навчання у процесі підготовки
майбутніх фахівців у Дніпропетровському державному
університеті внутрішніх справ 28

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Nikolajova Kupferschmidtová E.

Language assistance as a procedural safeguard increasing
the legal security in relation to migration 34

Alekseenko I. V.

International terrorism as a political phenomenon. Problems of counteraction 42

Мінченко О. В.

Сприйняття права крізь призму юридико-лінгвістичної теорії 48

Поповський А.М., Хмель-Дунай Г. М.

До питання про збереження етнічної автентичності сутності людини 53

Поплавський О.О., Саричев В. І., Левін О.Л.

Соціально-економічні та інформаційно-комунікаційні аспекти воєнного
протистояння Азербайджану і Вірменії у «другій карабаській війні» 61

Гаркуша В.В.

Принцип незалежності судової гілки влади як основа демократичного суспільства .. 72

Нестерцова-Собакарь О. В.

Історія поширення австрійського цивільного процесуального
законодавства на західноукраїнських землях 77

Слюсаренко Ю.А.

Державна політика у нафтогазовій сфері
у контексті національної безпеки України 81

Талдикін О.В.

Атипові титули та звання глав держав, як складова культу особи 89

Грідіна К. В., Лавренко Д. О.

Вплив рекомендацій Європейського комітету з питань запобігання катуванням
чи нелюдському або такому, що принижує гідність поводженню чи покарання
на внесення змін до кримінально-виконавчого законодавства України 98

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ
СФЕР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Золотухіна Л.О.

Проблеми строку звернення до суду у справах про звільнення 104

Дунай В. О., Менів Л. Д.

Зловживання патентним правом в фармацевтичній сфері через видачу
«вічнозелених патентів»: проблеми та законодавчі ініціативи 110

Киян В. Я., Солошенко Ю. В.,

Видача свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю:
нормативно-процедурний аспект 114

Круглова О. О., Попко С. В.

Характеристика кредитної лінії банку як різновиду фінансової послуги 119

Резворович К. Р.

До питання про шлюбний вік особи за чинним Сімейним кодексом України 124

Кучеренко О. М.

Окремі аспекти позбавлення батьківських прав
як сімейно-правового засобу захисту інтересів дитини 129

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ

Аксютіна А.В., Карпенко Р.В.

Нормативно-правове забезпечення надання населенню культурних послуг 133

Молчанов Р.Ю., Шевяков М.О.

Особливості притягнення водіїв до адміністративної відповідальності
за ст. 124 КУпАП в контексті пошкодження складової об'єктів
дорожнього сервісу: проблеми та шляхи вирішення 138

Opatsky R. M.

Identifying priorities in the formulation and implementation
of a national doctrine of juvenile policy in Ukraine 143

Тищенко І. О.

Деякі аспекти адміністративно-правового забезпечення надання електронних публічних послуг об'єднаними територіальними громадами в Україні 147

Гусейнлі А.М.

Принципи діяльності адвоката як учасника адміністративного судочинства 151

Прищедько М.

Деякі питання правового статусу уповноважених органів з питань формування державних реєстрів в Україні 159

Рижкова С.А.

Сучасні форми діяльності Державної міграційної служби України щодо протидії адміністративним правопорушенням іноземців 166

Тінін Д. Г.

Поняття та сутність мобінгу, шляхи його подолання 171

Бобрішова Л. В.

Адміністративно-правові засади функціонування системи закладів охорони здоров'я мвс як елементу медичного забезпечення поліцейських 176

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

Ємець О. М.

Суспільна мораль та моральність як об'єкти державно-правового захисту в Україні 182

Коваленко А. В.

Злочинність як основний негативний чинник у побудові правової держави: до визначення поняття, сутності та ознак 189

Леоненко Т. Є., Шиян Д. С., Шиян О. Ю.

Об'єкт кримінального правопорушення щодо нецільового використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням 194

Ніколаєнко Т. Б.

Праця як засіб виправлення засуджених в місцях позбавлення волі: актуальний досвід зарубіжних країн 202

Санакоев Д.Б., Сеитов Б.Т.

Сравнительно-правовая характеристика некоторых налоговых преступлений в Республике Казахстан и Украине 209

Хамитов Б. Н.

Ретроспективный анализ и прогнозы рейдерства в Казахстане 215

Байда А. О., Пилипенко М. В., Макітренко В. В.

Особенности квалификации деяния, пов'язаного з ризиком, як обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння в медичній сфері 221

Гога А. М. Ретроспективний аналіз відповідальності кримінальних проступків проти життя та здоров'я особи	228
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ	
Дараган В. В., Бабалан С. М. Аналіз стану наукового забезпечення оперативно-розшукової протидії кримінальним правопорушенням, що вчиняються у пріоритетних галузях економіки	235
Касимова М. О., Каріпова А. Т. Деякі елементи криміналістичної характеристики хабарництва	240
Курдес О. В. Наставництво як метод адаптації, підготовки та підвищення кваліфікації судових експертів	244
Скрябін О. М., Санакоєв Д. Б. Особливості реалізації принципу законності в кримінальному процесі України	253
Аманбаєва А. Г. Предпосылки формирования криминалистической алгоритмизации	258
Гаркуша А. Г., Петриченко Є. І. Регламентація повноважень щодо здійснення дізнання у кримінальному процесі	265
Очеретяний М. А. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами в досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень	272
Казбекова А. Б., Алимқулов Н.-А. С., Карипова А. Т. До питання про елементи криміналістичної характеристики вчинення корупційних злочинів у сфері закупівель	277
Павлова Н. В. Щодо важливості дотримання прав і свобод особи під час проведення обшуку при розслідуванні кримінальних правопорушень, учинених шляхом шахрайства	285
Черняк Н. П., Кіяниця В. М. Актуальні проблеми взаємодії слідчих з оперативними підрозділами під час призначення та проведення обшуку	291
Rudenska I. O. Current trends in the development of scientific and technical tools for the research of jewelry with inserts of precious stones	298
Sharai Ye. V. Condition of scientific research involvement of employees of the expert service of the ministry of internal affairs of ukraine to the pre-trial investigation	302

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА

Марценюк Л. В., Кокітко О. В., Скубченко Д. О. Економічна безпека на залізничному транспорті як ефективна складова стабільного розвитку залізничних перевезень	307
Кадильникова Т. М., Григоренко В. У. Управління системою моніторингу у фінансових проєктах організацій	316
Паршин Ю. І., Паршина М. Ю., Ярмоленко Л. І. Використання інформаційних технологій на міжнародному рівні суспільних комунікацій	321
Некlesa О. В., Сидорова Е. О., Палешко Я. С. Фінансовий контроль як інструмент в подоланні корупційних проявів	326
Сидорова Е. О. Особливості правового регулювання податкових повноважень органів публічної влади в Україні	332
Станіна О. Д. Роль штучного інтелекту в забезпеченні економічної безпеки держави	337
Тютченко С. М., Варяниченко А. О. Національна безпека як динамічна складова стратегії сталого розвитку держави	342

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Наукові заходи	348
Конкурси.....	352
Персоналії	356
Нові видання	359
Пам'яті вчених.....	363
<i>Довідка про авторів</i>	364

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЇЇ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 351.745

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-1-8-13

**Борис
ЛОГВИНЕНКО[©]**
доктор юридичних
наук, професор

**Сергій
ІГНАТОВ[©]**
викладач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ОКРЕМІ ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ МВС УКРАЇНИ

Розкрито особливості підготовки поліцейських у закладах вищої освіти, що належать до сфери управління МВС України (відомчих закладів). Наголошено на узгодженні вітчизняної системи вищої освіти з європейськими стандартами. Надано увагу критичним зауваженням щодо подальших перспектив розвитку закладів вищої освіти МВС України. Аргументовано власну позицію щодо доцільності збереження функціонування відомчої системи підготовки поліцейських. Акцентовано на доцільності збереження підготовки поліцейських за спеціальністю 081 «Право» у закладах вищої освіти МВС України. Найголовнішими особливостями підготовки поліцейських у закладах вищої освіти МВС України визначено такі: а) послідовна адаптація до вимог та особливостей поліцейської діяльності; б) успішне поєднання теоретичних підходів у здобутті юридичних знань із практикою реалізації законодавства, що відбувається під час навчання з використанням елементів поліцейського квесту; в) уніфікація навчально-методичних матеріалів, доступних у дистанційному режимі, що має сприяти обміну найкращими практиками та доступу до знань у будь-який час через мережу «Інтернет».

***Ключові слова:** підготовка поліцейських; спеціальність; квестові методики; специфічні умови навчання; адаптація; Національна поліція.*

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні тривають реформи, спрямовані на адаптацію вітчизняного законодавства та наближення діяльності публічних інституцій до стандартів, прийнятих у Європейському Союзі. Зокрема, серед інших новацій, що відбуваються у державі, можна виокремити наявне становлення Національної поліції України як поліцейського відомства європейського зразка. Багато в чому ефективність змін у правоохоронній системі пов'язана із впровадженням сучасних вимог і стандартів у підготовці професійних кадрів для потреб поліції. Першочергову роль тут відведено «відомчим закладам» – закладам вищої освіти, які належать до сфери управління МВС України.

Необхідно відмітити, що в наукових та професійних колах все частіше відбуваються дискусії щодо доцільності збереження чинної сьогодні системи підготовки кадрів для

© Логвиненко Б. О., 2021
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1894-4889>
bryntyr@dduvs.in.ua

© Ігнатов С. О., 2021
k_appad@dduvs.in.ua

Національної поліції. Причому як прихильники, так і противники змін наводять вагомі аргументи на підтримку власних позицій.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблемні питання удосконалення підготовки правоохоронців були предметом наукових досліджень багатьох фахівців з державного управління, права та службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку. Серед інших варто відзначити дослідження таких вчених, як А. В. Андреев, О. М. Бандурка, В. А. Глуховець, М. І. Іншин, М. В. Лошицький, А. А. Манжула, В. П. Петков, І. В. Савельєва, О. Ю. Синявська. Незважаючи на вагомий кількість наукових досліджень, сучасний стан підготовки поліцейських в Україні не можна вважати оптимальним. Потребують дослідження проблемні питання підготовки поліцейських у зв'язку із реформуванням поліції та розробкою проєкту Концепції розвитку юридичної освіти.

Мета статті полягає у розкритті окремих особливостей підготовки поліцейських у закладах вищої освіти МВС України та виробленні науково-обґрунтованих рекомендацій щодо її удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Варто погодитись із тим, що сьогодні національна система вищої освіти зазнає певної уніфікації, коли національні традиції «вищої школи» поєднуються із зарубіжними, насамперед, європейськими стандартами. Це викликає зміни, що формують напрям розвитку системи вищої освіти та утворює супутні із реформами проблеми. Однією з найбільш нагальних серед таких проблем є перспективи розвитку «відомчих» закладів вищої освіти. Окремі з таких закладів успішно перейшли у підпорядкування МОН України (наприклад, Університет митної справи та фінансів, на підставі наказу МОН України від 24.12.2014 р. № 1511 «Про затвердження Статуту Університету митної справи та фінансів в новій редакції» [1]), інші були реорганізовані (наприклад, Національна академія прокуратури України, відповідно до наказу Офісу Генерального прокурора від 05.03.2020 р. № 129 «Про ліквідацію Національної академії прокуратури України» [2]), треті продовжують перебувати у підпорядкуванні центральних органів виконавчої влади (наприклад, заклади вищої освіти, що входять до сфери управління МВС України).

Нагадаємо, що відповідно до п. 6 статті 1 «Основні терміни та їх визначення» Закону України «Про вищу освіту», вищий військовий навчальний заклад (заклад вищої освіти із специфічними умовами навчання) – заклад вищої освіти державної форми власності, який здійснює на певних рівнях вищої освіти підготовку курсантів (слухачів, студентів), ад'юнктів для подальшої служби на посадах офіцерського (сержантського, старшинського) або начальницького складу з метою задоволення потреб Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції, Збройних сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, центральних органів виконавчої влади із спеціальним статусом, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону, центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту [3].

Також відповідно до п. 55-59 Положення про Міністерство внутрішніх справ України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р. № 878, МВС відповідно до покладених на нього завдань: а) забезпечує формування пропозицій до обсягів державного замовлення на підготовку, перепідготовку та післядипломну освіту фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів для МВС, Національної гвардії та центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовує і координує Міністр; б) забезпечує на базі навчальних закладів, що належать до сфери управління МВС, підготовку та професійне навчання кадрів для МВС, Національної поліції та Національної гвардії; в) установлює порядок добору, направлення та зарахування на навчання до навчальних закладів, що належать до сфери управління МВС; г) установлює порядок організації та строку професійного навчання працівників МВС, Національної поліції та Національної гвардії; ґ) здійснює організаційно-методичне супроводження навчального процесу в навчальних закладах, що належать до сфери управління МВС [4]. Отже, заклади вищої освіти, що здійснюють підготовку поліцейських, належать до сфери управління МВС України та одночасно керуються нормативно-правовими актами МОН України з освітніх питань.

А. В. Андреев, звертає увагу, що на сьогодні є два основні напрями розвитку поліцейської освіти в Україні. Один із них базується на наказі МВС України від 25.11.2016 р. № 1252 «Про затвердження Концепції реформування освіти в Міністерстві внутрішніх справ України». Інший заснований на проєкті Концепції вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії [5, с.101]. Така тенденція спостерігається й у 2020 році.

У цьому аспекті І. В. Савельєва слушно відмічає, що підготовку кадрів для Національної поліції України треба розглядати як цілеспрямований процес набуття системних теоретичних знань, формування практичних умінь та навичок в опануванні обраної професії за умови забезпечення суб'єктами освітньої діяльності належного функціонування системи освіти, спрямованої на реалізацію кожною особою права на освіту та задоволення потреб Національної поліції у висококваліфікованих фахівцях, здатних ефективно виконувати покладені на них обов'язки з охорони прав і свобод людини, захисту інтересів держави та суспільства, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки і порядку [6, с.80].

Треба наголосити, що незважаючи на наявність власного бачення розвитку освіти для правоохоронців, запропонованої МВС України, сьогодні можна почути і критичні зауваження щодо ефективності такої підготовки поліцейських. Зокрема, це стосується навчання фахівців за юридичним фахом.

І. І. Шемелинець зазначає, що «заклади системи МВС сьогодні по своїй суті являють собою щось на кшталт симбіотичних утворень, коли одна частина має відповідати суворим вимогам (і обґрунтовано), а інша намагається мімікрувати під звичайну правничу школу. От і виходить, що в такому разі всі учасники грають відповідні ролі – заклад робить вигляд, що повноцінно забезпечує систему кадрами, науково-педагогічні працівники роблять вигляд, що система побудована вірно (а як інакше), а держава робить вигляд, що такі заклади готують якісних юристів, ніяк не звертаючи увагу на масштаби підготовки в «поліцейських академіях» цивільних юристів, зокрема на заочній формі». В будь-якому разі держава має визначитися стосовно ролі і місця відомчих закладів освіти, зокрема системи МВС – якщо це особливі заклади освіти, місця яких готувати кадри для органів державної влади, тоді підготовка має здійснюватися лише за спеціальністю «Правоохоронна діяльність» і не за кошти фізичних чи юридичних осіб. Якщо такі заклади готуватимуть юристів для інших сфер, вони не повинні перебувати у сфері управління МВС [7].

Можна погодитись із тим, що заклади вищої освіти МВС України, які здійснюють підготовку поліцейських, перебувають у подвійному підпорядкуванні (МВС та МОН), ми наголошували на цьому вище, але хіба це являє собою проблему? Як вже зазначалося, заклад вищої освіти зі специфічними умовами навчання здійснює підготовку здобувачів з метою задоволення потреб Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції [3]. Отже, зважаючи на специфіку завдань і функцій, які покладаються на органи Національної поліції, ми не можемо обмежувати підготовку поліцейських, виключно вищою освітою за спеціальністю 262 «Правоохоронна діяльність». Пояснюючи власну позицію, відмітимо, що окремі служби Національної поліції цілком можуть забезпечуватись фахівцями, що пройшли підготовку за спеціальністю 262 «Правоохоронна діяльність». До таких можна віднести, наприклад, кінологічні підрозділи, підрозділи ювенальної превенції, службу дільничних офіцерів поліції, підрозділи патрульної поліції тощо. Але ж слідчі підрозділи та підрозділи дізнання органів Національної поліції України потребують фахівців з числа поліцейських, які обізнані, як у спеціальних нормативно-правових актах, так і в чинному законодавстві загалом. А це вже забезпечується підготовкою за спеціальністю 081 «Право». Крім того, окремі категорії оперативних співробітників, атестованих і цивільних працівників юридичних підрозділів та центрального органу управління поліцією потребують широких юридичних знань, які можна здобути лише за вищезазначеною спеціальністю.

Щодо підготовки цивільних юристів, зокрема, за заочною формою навчання, можна сказати, що система МВС України сьогодні поступово набуває узгодження з правоохоронними інституціями європейських держав, що передбачає розатестацію (демлітаризацію) певної кількості особового складу, який не залучається до практичного виконання завдань з охорони публічного порядку і безпеки. Відповідно, МВС України та Національна поліція зокрема потребують сьогодні як професійно підготовлених атестованих фахівців (поліцейських), так і цивільних фахівців з юридичного фаху для задоволення власних потреб у людських ресурсах.

Крім того, значення і роль дистанційного навчання поступово переосмислюються і такі процеси є загальнодержавними. Негативним чинником інтенсифікації розвитку дистанційних форм навчання можна вважати пандемію COVID-19, внаслідок якої було прийнято комплекс заходів, спрямованих на істотне поліпшення якості здобуття вищої освіти за заочною та дистанційною формами зокрема.

У цьому аспекті варто відмітити введення в дію освітньо-наукового порталу МВС України, що покликаний забезпечити уніфікацію та інтеграцію інформаційних систем закладів вищої освіти та науково-дослідних установ, а також забезпечити можливість проведення контролю знань в режимі онлайн для різних категорій здобувачів освіти, незалежно від

закладу вищої освіти системи МВС, в якому вони навчаються. Так, зареєстровані користувачі порталу мають можливість: перегляду власних даних; створення особистої контактної інформації, яка буде доступна в межах власного оточення; перегляду контактної інформації власного оточення (викладачі, одногрупники, корисні контакти); перегляду дошки оголошень; перегляду списку дисциплін власного робочого навчального плану та розкладу занять; перегляду методичного забезпечення дисциплін/курсів, передбачених робочим навчальним планом, за яким навчаються; перегляду власних показників успішності; участі в інтерактивних мережових навчальних заняттях (вебінарах); проходження тестувань та перегляду їх результатів [8].

Торкаючись особливостей підготовки поліцейських у закладах вищої освіти МВС України, треба наголосити на тому, що лише у таких закладах здобувач вищої освіти систематично і поступово адаптується до майбутньої професії. Такий процес багато в чому є можливим за рахунок тренінгових методик підготовки та використання елементів поліцейського квесту. Тут слушною є думка А. В. Андрєєва, який відмічає, що удосконалення підготовки кадрів для Національної поліції закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання можливе виключно за умови перенесення акценту на сучасні тренінгові методики у підготовці фахівців. Напрямів інновацій безліч, варто лише змінити підґрунтя наявної системи підготовки поліцейських кадрів [9, с.16].

Необхідно відмітити, що сьогодні тренінгові методики підготовки поліцейських реалізуються за допомогою методу «поліцейського квесту». Загальні вимоги до квестових завдань та порядку їх захисту розроблено Департаментом персоналу, організації освітньої та наукової діяльності МВС України (сьогодні – Департамент персоналу), відповідно до Методичних рекомендацій з проведення занять у формі поліцейського квесту в закладах вищої освіти, які здійснюють підготовку кадрів для МВС України і Національної поліції (лист персоналу, організації освітньої та наукової діяльності МВС України від 12.10.2018 р. № 22/2-5178) [10].

Наприклад, у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ елементи поліцейського квесту використовуються за трьома складовими. По-перше, для проведення практичних занять. По-друге, для захисту результатів ознайомчої, початкової практик та стажування. По-третє, для проведення підсумкової державної атестації з дисциплін спеціалізації.

Відповідно, найголовнішими особливостями підготовки поліцейських у закладах вищої освіти МВС України можна вважати послідовну адаптацію до вимог та особливостей поліцейської діяльності, а також успішне поєднання теоретичних підходів у здобутті юридичних знань із практикою реалізації законодавства, що відбувається під час навчання з використанням елементів поліцейського квесту. Також уніфікація навчально-методичних матеріалів, доступних у дистанційному режимі, має сприяти обміну найкращими практиками для формування професійних знань та навичок поліцейськими за будь-яким рівнем освіти у будь-який час та у будь-якому місці, де є доступ до мережі «Інтернет».

Висновки. На наше переконання, причиною закликів до ліквідації системи «відомчої» вищої освіти та припинення підготовки поліцейських за спеціальністю 081 «Право» у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання, є не діяльність таких закладів безпосередньо, а неефективно реалізована реформа правоохоронної системи та поліції зокрема, на чому наголошують експерти [11]. З огляду на це, сьогодні необхідно врахувати як помилки у її реалізації, так і сучасні потреби територіальних підрозділів Національної поліції для поліпшення стану відомчої освіти. Все це має сприяти поступовій трансформації системи підготовки поліцейських для її узгодження із сучасними європейськими стандартами. Причому підготовка поліцейських за спеціальністю 081 «Право» у «відомчих» закладах вищої освіти є важливою з огляду на те, що завдяки цьому МВС України може гарантувати населенню України якісну підготовку фахівців з юридичного фаху, а отже, і забезпечити ефективну роботу правоохоронної системи та належне виконання поставлених перед Національною поліцією завдань.

Перспективи подальших наукових досліджень мають полягати у створенні належного нормативно-правового забезпечення для послідовного розвитку закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які належать до сфери управління МВС України.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Статуту Університету митної справи та фінансів в новій редакції : наказ МОН України від 24.12.2014 р. № 1511. URL: <http://old.mon.gov.ua/files/normative/2014-12-30/3367/nmo-1511-1.pdf>. (дата звернення: 13.01.2021).
2. Про ліквідацію Національної академії прокуратури України : наказ Офісу Генерального прокурора від 05.03.2020 р. № 129. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0129905-20/print>. (дата звер-

нення: 13.01.2021).

3. Про вищу освіту : закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 37–38. Ст. 2004.

4. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р. № 878. Урядовий кур'єр. 2015. № 207.

5. Андрєєв А. В. Особливості підготовки поліцейських кадрів у вищих навчальних закладах зі специфічними умовами навчання. Підприємництво, господарство і право. 2017 № 6. С. 100–103.

6. Савельєва І. В. Підготовка кадрів для Національної поліції України як складова державної політики у сфері вищої освіти. *Lex Portus*. 2018. № 1 (9) С. 72–82.

7. Шемелинець І. Чи мають навчати юристів виші у системі МВС та СБУ? Публікація від 18.12.2020. ЛІГА. Блоги. URL: <https://blog.liga.net/user/ishemelynets/article/38685>. (дата звернення: 13.01.2021).

8. Освітньо-науковий портал Міністерства внутрішніх справ України. URL: <https://osvita.mvs.gov.ua/educational-portal>. (дата звернення: 13.01.2021).

9. Андрєєв А. В. Проблеми і перспективи застосування сучасних методик підготовки поліцейських у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання. Правові та організаційні засади забезпечення державою правоохоронної функції : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпро, 30 жовтня 2018 р.). Дніпро : ДДУВС, 2018. С.14–16.

10. Методичні рекомендації з проведення практичних занять у формі поліцейського квесту в закладах вищої освіти, які здійснюють підготовку кадрів для Міністерства внутрішніх справ України і Національної поліції України. URL: https://okop.naiu.kiev.ua/assets/files/MVS/metod_quest.pdf. (дата звернення: 13.01.2021).

11. Ліскович М. Чотири роки Нацполіції: реформа чи зміна форми? URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2753095-cotiri-roki-nacpolicii-reforma-ci-zmina-formi.html>. (дата звернення: 13.01.2021).

Надійшла до редакції 10.03.2021

References

1. Pro zatverdzhennia Statutu Universytetu mytnoi spravy ta finansiv v novii redaktsii [On approval of the Charter of the University of Customs and Finance in a new edition] : nakaz MON Ukrainy vid 24.12.2014 № 1511. URL: <http://old.mon.gov.ua/files/normative/2014-12-30/3367/nmo-1511-1.pdf>. [in Ukr.].

2. Pro likvidatsiiu Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy [On liquidation of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine] : nakaz Ofisu Heneralnoho prokurora vid 05.03.2020 № 129. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0129905-20/print>. [in Ukr.].

3. Pro vyshchu osvitu [On higher education] : zakon Ukrainy vid 01.07.2014 № 1556-VII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2014. № 37–38. St. 2004. [in Ukr.].

4. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrainy [On approval of the Regulations on the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28.10.2015 № 878. *Uriadovyi kurier*. 2015. № 207. [in Ukr.].

5. Andriev A.V. Osoblyvosti pidhotovky politseiskykh kadriv u vyshchykh navchalnykh zakladakh zi spetsyfichnymy umovamy navchannia [Features of police training in higher education institutions with specific training conditions]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo*. 2017 № 6. S. 100–103. [in Ukr.].

6. Savelieva I.V. Pidhotovka kadriv dlia Natsionalnoi politsii Ukrainy yak skladova derzhavnoi polityky u sferi vyshchoi osvity [Training for the National Police of Ukraine as a component of state policy in the field of higher education]. *Lex Portus*. 2018. № 1 (9) S. 72–82. [in Ukr.].

7. Shemelynets I. Chy maiut navchaty yurystiv vyshi u systemi MVS ta SBU? [Should lawyers be trained by universities in the system of the Ministry of Internal Affairs and the Security Service of Ukraine?]. Publikatsiia vid 18.12.2020. LIHA. Blohy. URL: <https://blog.liga.net/user/ishemelynets/article/38685>. [in Ukr.]

8. Osvitno-naukovyi portal Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy [Educational and scientific portal of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. URL : <https://osvita.mvs.gov.ua/educational-portal> [in Ukr.].

9. Andriev A.V. Problemy i perspektyvy zastosuvannia suchasnykh metodyk pidhotovky politseiskykh u vyshchykh navchalnykh zakladakh iz spetsyfichnymy umovamy navchannia [Problems and prospects of application of modern methods of police training in higher educational institutions with specific training conditions]. *Pravovi ta orhanizatsiini zasady zabezpechennia derzhavoiu pravookhoronnoi funktsii* : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Dnipro, 30 zhovtnia 2018 r.). Dnipro: DDUVS, 2018. S. 14–16. [in Ukr.]

10. Metodichni rekomendatsii z provedennia praktychnykh zaniat u formi politseiskoho kvestu v zakladakh vyshchoi osvity, yaki zdiisniuiut pidhotovku kadriv dlia Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy i Natsionalnoi politsii Ukrainy [Methodical recommendations for conducting practical classes in the form

of a police quest in higher education institutions that provide training for the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the National Police of Ukraine]. URL : https://okop.naiu.kiev.ua/assets/files/MVS/metod_quest.pdf. [in Ukr.]

11. Liskovych M. Chotyry roky Natspolitsii: reforma chy zmina formy? [Four years of the National Police: reform or change of form?] URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2753095-cotiri-roki-nacpolicii-reforma-ci-zmina-formi.html>. [in Ukr.]

SUMMARY

Borys O. Lohvynenko, Serhiy O. Ihnatov. Special features of police training in higher education institutions of the MIA of Ukraine. The article deals with disclosure of the peculiarities of police training in higher education institutions that belong to the sphere of management of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (departmental institutions). Emphasis is placed on bringing the domestic higher education system in line with European standards. Attention is paid to critical remarks on further prospects for the development of higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Argued own position on the feasibility of maintaining the functioning of the departmental police training system. Emphasis is placed on the expediency of maintaining the training of police officers in the specialty 081 «Law» in higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. The most important features of police training in higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine are the following: a) consistent adaptation to the requirements and features of policing; b) successful combination of theoretical approaches in the acquisition of legal knowledge with the practice of implementing legislation that occurs during training using elements of the police quest; c) unification of teaching materials available remotely, which should facilitate the exchange of best practices and access to knowledge at any time via the Internet.

Keywords: *police training; specialty; quest techniques; specific learning conditions; adaptation; National Police.*

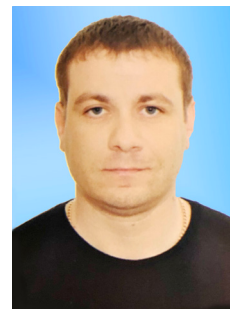
UDK (УДК) 342.9

DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-13-22

Юрій ПАЙДА®
доктор юридичних
наук, доцент

Денис САВЧУК®
директор коледжу

(Приватний ЗВО «Кам'янець-Подільський
податковий інститут»)

ПОРЯДОК ЗАСТОСУВАННЯ ФІЗИЧНОЇ СИЛИ, СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ТА ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ

Розглянуто питання щодо гарантій дотримання прав особи й у сфері застосування примусу. Наголошено, що у забезпеченні прав громадян у процесі застосування адміністративно-примусових заходів особливу роль відіграють юридичні засоби превентивної дії. Детально розглянуто види класифікацій проваджень щодо застосування заходів примусу в науковій та навчальній літературі. Акцентовано на дослідженні їх основних стадій: аналізу ситуації; прийняття рішення в справі; виконання; оскарження або опротестування рішення у справі.

Ключові слова: *заходи адміністративного примусу, гарантії прав особи, провадження щодо застосування заходів примусу, класифікації проваджень, стадії проваджень.*

© Пайда Ю. Ю., 2021

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6424-6419>

vovo4ka23@ukr.net

© Савчук Д. А., 2021

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3820-9323>

savchukdenis8888@gmail.com

Постановка проблеми. Для забезпечення демократичної спрямованості діяльності владних суб'єктів в основі їх діяльності має бути покладений обов'язок дотримуватися беззаперечного пріоритету прав і свобод людини і встановити невідворотну відповідальність органів і посадових осіб за невиконання цього обов'язку. Йдеться про запровадження у відносинах між владою і людиною принципу верховенства права, який є домінуючою цінністю сучасного цивілізаційного процесу.

Особливо актуальним питання дотримання принципу верховенства права та забезпечення прав людини є під час застосування примусових заходів працівниками правоохоронних органів, адже будь-який примусовий захід треба розглядати як порушення втручання та порушення прав громадян, хоча й дозволене у вигляді винятку та закріплене законом.

1. Дотримання прав людини під час застосування заходів адміністративного примусу. Права громадян в публічному управлінні забезпечуються певною системою гарантій. Ці гарантії так само забезпечують дотримання прав приватної особи і у сфері застосування примусу правоохоронними органами. Однак специфіка самого застосування примусу правоохоронними органами має в цьому випадку внутрішню суперечність. По-перше, гарантії повинні бути надійним захистом від можливих незаконних дій з боку посадових осіб в процесі застосування примусу. А по-друге, оскільки велику частину діяльності правоохоронних органів містить безпосереднє забезпечення публічної безпеки і порядку, охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, протидія злочинності, надання послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги (ст. 2 Закону «Про національну поліцію»), ці гарантії повинні діяти так, щоб не утворювати зайвих перешкод для оперативного реагування [1, с. 10], тобто забезпечувати певну свободу дій посадових осіб у межах встановлених законом повноважень. І, нарешті, головна специфіка гарантій прав особистості у сфері охорони громадського порядку і, зокрема, під час застосування заходів адміністративного примусу полягає в тому, що вони починають діяти, як правило, або під час застосування, або вже після застосування їх до особи.

У зв'язку із цим важливу роль у забезпеченні прав громадян у процесі застосування адміністративно-примусових заходів відіграють юридичні засоби превентивної дії, тобто такі, що попереджують незаконне або необґрунтоване застосування таких заходів. До таких гарантій під час застосування заходів примусу, як відмічається у спеціальних дослідженнях, належать: дотримання низки процедурних і процесуальних умов, санкціонування або отримання дозволу відповідних посадових осіб на здійснення деяких дій, додержання низки обмежень і заборон під час застосування цих заходів і т. ін. [2, с. 159].

Про неможливість відділення процесуальних форм з правовим примусом свідчить також те, що державний примус є вельми гострим і жорстоким заходом впливу і тому потребує особливої юридичної процедури, яка б відображала застосування державно-примусових засобів впливу на засадах правосуддя [3, с. 285]. Тому жодна важлива дія правоохоронного органу чи його посадової особи не може обходитися без регулювання її спеціальними процедурними правилами. А особливо це стосується заходів примусу, бо наслідком їх застосування може бути навіть позбавлення життя.

Саме це стало причиною того, що порядок застосування абсолютно всіх заходів примусу детально регламентований конкретними процедурними правилами, переважно законами. Зокрема, порядок застосування заходів примусу врегульовано законами «Про Національну поліцію», «Про Національну гвардію України», «Про попереднє ув'язнення», «Про Службу безпеки України», «Про Державну прикордонну службу України», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про Державне бюро розслідувань», «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України».

2. Адміністративно-правові провадження щодо застосування заходів адміністративного примусу. Класичні процесуальні галузі права ввели у вжиток категорію процесуальної форми. Узагальнюючи здобуті висновки, галузевики-процесуалісти зробили спробу на рівні загальної теорії змодельовати процесуальну форму як наукову конструкцію, яка розкриває структурно-технологічну характеристику будь-якої правової форми діяльності. За її допомогою надано змогу розчленувати правову форму діяльності на процесуальний режим, процесуальне провадження і процесуальні стадії [4, с. 46]. А однією з визначальних особливостей адміністративно-правової галузі є набагато ширше порівняно з кримінальним та цивільним процесом коло охоплених суспільних відносин. Це відповідно зумовлює структуру процедурної його частини як сукупності окремих проваджень, кожне з яких становить певну єдність послідовно здійснюваних дій і процедур, спрямованих на розгляд і вирішення індивідуально-конкретних (адміністративних) справ [5, с. 487].

Класифікацію проваджень у науковій та навчальній літературі здійснюють за різними

підставами, однак найпоширенішою є класифікація залежно від характеру адміністративної справи традиційно виділення неюрисдикційних адміністративних проваджень та юрисдикційних адміністративних проваджень. Незважаючи на те, що більша їх частина спрямована на вирішення справ «позитивного» характеру, що визначає їх неюрисдикційність, вагомим у цій діяльності є також розгляд справ про правопорушення, здійснюється правовий захист порушених або оспорюваних інтересів, ухвалюється рішення щодо застосування санкції, відновлення порушеного права, які охоплюються у групу юрисдикційних.

Провадження щодо застосування заходів примусу посідають певне проміжне місце між неюрисдикційними та юрисдикційними видами проваджень [5, с. 492], однак, на нашу думку, їх доцільніше досліджувати в рамках юрисдикційних проваджень.

Серед вчених відсутня єдність поглядів у питанні класифікації адміністративно-правових проваджень. Проте провадження у застосуванні заходів адміністративного примусу традиційно виділяється в окреме [6, с. 117; 7, с. 211]. Водночас спроб дослідження самого провадження щодо застосування заходів адміністративного примусу в адміністративно-правовій літературі не було.

Для полегшення аналізу порядку застосування примусу доцільно, на нашу думку, виконати аналіз відповідно до розуміння провадження як сукупності окремих стадій, що відносно відмежовані, виділені в часі й логічно пов'язані сукупності процесуальних дій, які відрізняються колом суб'єктів і закріплюються відповідними процесуальними актами. Саме у такий спосіб провадження із застосування примусу можна дослідити та описати в динаміці цього застосування.

У стадіях провадження можна виокремити ще простіші складові – етапи і дії, які можуть бути спільними або відмінними для декількох відмінних проваджень по застосуванню заходів примусу. Тож спільними можуть бути: прийняття рішення або отримання дозволу на застосування примусового заходу; попередження про намір застосування примусу; надання необхідної допомоги; негайна доповідь про негативні наслідки застосування заходу примусу та подання процесуальних документів про застосування відповідних заходів та інші.

Деякі з дій стосуються тільки певного провадження, наприклад, затримання особи, яка вчинила правопорушення, під час застосування фізичної сили. Тому виробити певний алгоритм, що міг бути застосовним до усіх проваджень, неможливо. Відповідно, варто виділити окремі стадії, у межах яких здійснюються окремі дії.

До основних стадій провадження традиційно відносять: стадію аналізу ситуації; стадію прийняття рішення в справі; стадію виконання; стадію оскарження або опротестування рішення в справі. Зважаючи на особливості проваджень із застосування заходів примусу, не всі з перелічених можуть бути застосовними, тому пропонуємо такі стадії:

Прийняття рішення про застосування заходу примусу. Цей етап не є врегульований нормативно будь-яким чином, однак як і інші управлінські рішення виходить від уповноваженого на те суб'єкта. Цей етап виділяється та досліджується в наукових джерелах [8, с. 50–53], є важливим, оскільки з нього розпочинається провадження, тому нами і виокремлюється в структурі провадження.

Рішення посадовою особою правоохоронного органу здебільшого приймається самостійно, однак, якщо він діє в межах операції чи групи, то тоді керівником операції або ж посадовою особою, яка відповідальна за групу. Винятком можуть тут бути положення Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України», де вказується, що військовослужбовці строкової служби застосовують вогнепальну зброю за наказом свого безпосереднього командира (начальника), за винятком безпосередньої загрози життю і здоров'ю військовослужбовця (ст. 9).

Важливим є те, що рішення приймається на застосування якогось конкретного заходу примусу, що залежить від об'єктивних підстав, а також конкретних засобів, якими оснащений працівник правоохоронного органу (кайданки, гумові кийки тощо) [9, с. 71–73]. Заходи примусу можуть бути застосовані не тільки по одному, але і декілька водночас, вони можуть бути реалізовані або разом у комплексі, або послідовно. Але незважаючи на наведене, у зв'язку із особливістю таких владних рішень, об'єктивно вони визначають необхідність самостійної і швидкої реакції та оперативного використання заходів, дозволених законодавством. Крім того, рішення приймається не тільки про застосування або ні, не тільки про вид заходу, але і про час початку своїх дій та гіпотетичне завершення. Адже, як свідчить практика та наголошують науковці, прийняття грамотного та обгрунтованого самостійного рішення в екстремальних умовах з реалізації прав, наданих працівникам правоохоронних органів внутрішніх справ щодо застосування примусових заходів, особливо для недосвідчених співробітників, супроводжується певними труднощами [10, с. 52–55; 11, с. 83–87].

На прийняття рішення про застосування заходу примусу впливає сукупний аналіз трьох

чинників, а саме: обставин, що склалися, характеру правопорушення та особи правопорушника.

Характер обставинки, яка складається на момент застосування заходів примусу посадовою особою правоохоронного органу, залежить від реального співвідношення його сил, можливостей і засобів та цих самих чинників з боку правопорушника [12, с. 163]. До обставин, які можуть ускладнити відповідні дії правоохоронця, можна віднести: кількість правопорушників, наявність у них зброї або інших предметів, особливості місця застосування примусових заходів, час та можливість прибуття на допомогу інших підрозділів правоохоронних органів.

Працівник правоохоронного органу під час визначення характеру правопорушення повинен вміти досить швидко кваліфікувати саме правопорушення, а також чітко уявити правомірність своїх дій, щоб примусовий захід, який працівник збирається застосувати, був співрозмірний зі ступенем шкоди, заподіяної правопорушенням, яке припиняється [13, с. 168].

Врачування особи правопорушника містить: по-перше, аналіз ступеня небезпеки й агресивності особи, яка затримується; по-друге, аналіз співвідношення сил і врачування деяких індивідуальних особливостей людського організму. До того ж працівник правоохоронного органу, який має намір застосувати силу, повинен бути твердо впевненим, що перед ним саме правопорушник, а не особа, що опинилась на його шляху через випадковий збіг обставин.

Законодавство встановлює деякі особливості щодо прийняття рішення про застосування фізичної сили та спеціальних засобів працівниками правоохоронних органів для вгамування осіб, які знаходяться під вартою. До вказаних осіб деякі примусові заходи застосовуються правоохоронними органами з дозволу керівників. Дозвіл на проведення спеціальних операцій з використанням світлозвукових пристроїв відволікаючої дії, водометів, бронемашин та інших технічних засобів, застосування яких пов'язане з ризиком заподіяння шкоди здоров'ю людям навколо, дають начальники управлінь (відділів) центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Київській області, містах Севастополі, начальник Центрального управління Військової служби правопорядку у Збройних силах України по місту Києву і Київській області, начальники територіальних управлінь Військової служби правопорядку у Збройних силах України або особи, які їх замінюють, голова центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань або його заступник, міністр оборони України, начальник Військової служби правопорядку у Збройних силах України або його перший заступник (ст. 18. Закону України «Про попереднє ув'язнення»). Також ця сама стаття визначає, що для припинення протиправних дій з дозволу і в присутності медичного працівника особи, взяті під варту, можуть поміщатися до камери для заспокоєння буйних осіб, на них може надягатися гамівна сорочка.

Вчені та практики неоднозначно оцінюють введення в законодавство такої обставини, що виключає злочинність діяння як виконання наказу чи розпорядження. На перший погляд видається правильним, що за діяння, яке здійснене внаслідок виконання злочинного наказу, відповідальність несе особа, яка віддала цей наказ або розпорядження. Але під час більш глибокого аналізу цього питання можна побачити й інше – у більшості співробітників буде виховуватись бездумне ставлення до наказів та розпоряджень замість того, щоб прищеплювати всім: і рядовим, і керівникам почуття відповідальності за свої дії [14, с. 282].

В окремих дослідженнях окремою стадією визначається приведення зброї або спеціального засобу у готовність. Однак, на нашу думку, він виділяється в окрему сукупність дій не в усіх випадках. Адже застосування примусу у вигляді фізичного впливу не передбачає такого етапу, тому і виділяти його окремо не потрібно.

Водночас у межах кожної стадії може здійснюватися певна сукупність дій, що характеризує особливість конкретного провадження. Тому в межах першої стадії, стадії прийняття рішення, може здійснюватися також і приведення зброї чи іншого засобу у готовність. Акцентування саме на цю дію у цьому етапі викликане тим, що працівники органів внутрішніх справ, з метою додержання заходів безпеки, повинні тримати їх у безпечному стані як для себе, так і для людей навколо.

Зокрема, п. 11 ст. 46 Закону «Про Національну поліцію» визначає, що поліцейський може взяти до рук вогнепальну зброю і привести її у готовність, якщо вважає, що в обставині, що склалася, можуть виникнути підстави для її застосування. Порядок зберігання і носіння вогнепальної зброї, що знаходиться в розпорядженні поліцейського, перелік вогнепальної зброї та боєприпасів, що використовуються в діяльності поліції, та норми їх належності встановлюються міністром внутрішніх справ України.

Відповідно до положень Інструкції із заходів безпеки при поводженні зі зброєю в односторонній необхідності пістолет носити в кобурі з пістолетним ремінцем на надійно застібнутому поясному реміні, при цьому кобура повинна знаходитися спереду, з лівого або правого боку;

автомат носити на автоматному ремені в положенні «на плечі», «на грудях», «на ремені», «за спиною». Відповідно, у цивільному одязі зброю необхідно носити на спеціальному спорядженні з дотриманням заходів запобігання її випаданню або витягуванню іншими особами [15]. Також під час несення служби поліцейським треба постійно контролювати наявність отриманої зброї, а саме: 1) перед застосуванням заходів фізичного впливу, спеціальних засобів, подоланням перешкод, якщо пістолет був оголений, необхідно увімкнути на ньому запобіжник, покласти в кобуру (спеціального спорядження) та вжити заходів, які б унеможливили його втрату; 2) після застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів, подолання перешкод, падіння, виходу з місця значного скупчення людей, міського та іншого транспорту треба негайно перевірити наявність зброї, а також стан кобури (спеціального спорядження, автоматного ремня).

Попередження про намір застосування примусу. По тому як спеціальні засоби або вогнепальна зброя приведені у готовність, якщо дозволяють обставини, посадові особи, згідно зі ст. 10 Основних принципів ООН [16] називають себе як такі, дають чітке попередження про намір застосування конкретного засобу адміністративного припинення спеціального призначення.

Національне законодавство України передбачає обов'язкове попередження про намір застосування зброї, спеціальних засобів або фізичної сили, за умови прийняття рішення посадовою особою правоохоронного органу про застосування заходу примусу. Зокрема, ч. 2 ст. 18 Закону України «Про попереднє ув'язнення» регламентує, що застосуванню заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і вогнепальної зброї повинно, якщо дозволяють обставини, передувати попередження про такий намір. Без попередження заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і вогнепальна зброя можуть застосовуватися, якщо виникла безпосередня загроза життю або здоров'ю працівників місця попереднього ув'язнення або інших осіб. Аналогічні положення містяться й у Законі України «Про Національну поліцію» (ч. 5, 6 ст. 46), і в Кримінально-виконавчому кодексі України (ч. 2 ст. 106), і в Законі України «Про Національну гвардію України» (ч. 3 ст. 15). Останній нормативний акт визначає, що попередження може бути зроблено голосом, а в разі великої відстані або звернення до великої групи людей – через гучномовні установки, і в кожному випадку бажано мовою, зрозумілою для осіб, проти яких ці засоби застосовуватимуться, а також українською мовою не менше ніж двічі з наданням часу, достатнього для припинення правопорушення. Водночас у жодному нормативному акті немає згадки про те, що посадова особа повинна назвати себе як така під час застосування відповідних заходів.

В окремих дослідженнях також науковці-фахівці з кримінального права та процесу роблять висновок, що окремою стадією у провадженні із застосування заходів примусу є надання часу на реакцію після попередження про застосування такого заходу. Такі висновки зумовлені положеннями ст. 10 Основних принципів ООН, що регламентують обов'язок посадових осіб з підтримання правопорядку, після того як вони зробили чітке попередження про намір застосувати вогнепальну зброю, якщо дозволяють обставини, надати достатньо часу для відповідної реакції на це попередження [16].

Безумовно, час на реакцію надається для того, щоб правопорушники усвідомили адресовані їм попередження з боку правоохоронців і припинили чинити напад чи збройний опір, скоєння правопорушення, зупинились під час здійснення втечі і т. ін. Крім того, реакція правопорушника на попередження дає змогу працівнику правоохоронного органу в кожному конкретному випадку, в будь-якій, навіть найскладнішій ситуації, визначити ступінь небезпеки посягання, дійсні наміри особи, особливо тієї, що здійснює напад, і тим самим унеможливити вірогідність помилки.

Також між попередженням і власне застосуванням сили може існувати й певний відрізок часу. Зокрема, ч. 1 ст. 43 Закону України «Про національну поліцію України» врегульовує, що поліцейський зобов'язаний заздалегідь попередити особу про застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї і надати їй достатньо часу для виконання законної вимоги поліцейського. Під час спеціальних операцій керівник операції в попередженні повідомляє, що в разі невиконання його вимог буде застосована сила; саме ж застосування сили може відбуватись вже без попередження конкретними виконавцями, причому іноді навіть через досить великий проміжок часу.

Однак, на нашу думку, все це ще не дає підстави виділяти час на реакцію окремою стадією провадження. Більш обґрунтовано було б, як і в разі приведення зброї у готовність, розглядати це як окрему дію, що становить стадію попередження.

Застосування заходу примусу. Згідно з положеннями Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, що затверджений Генеральною Асамблеєю ООН 17 грудня 1979 р. [17], у коментарі до ст. 3 наголошується, що застосування сили посадовими особами з підтримання правопорядку повинно мати винятковий характер; хоча мається на увазі, що посадові особи з підтримання правопорядку можуть бути уповноважені на застосування сили, яка є розумно необхідною за цих обставин, з метою попередження злочину або під час правомірного затримання

правопорушників або підозрюваних правопорушників, або під час надання допомоги, під час такого затримання не може застосовуватися сила, що перевищує необхідні для цих цілей межі. Тобто вказана мета застосування сили: 1) попередження злочину; 2) проведення правомірного затримання правопорушників або осіб, які запідозрені в скоєнні правопорушення, або допомога в такому затриманні.

Те, що правопорушник потерпає від застосування вогнепальної зброї, деяких видів спеціальних засобів, заходів фізичного впливу, є наслідком того, що напрям дії цих чинників скерований саме на нього.

У науковій літературі теоретичні дослідження питань застосування зброї зводять її до поняття «приведення її в дію у відповідності з призначенням» [18, с. 284]. Тобто застосування вогнепальної зброї та деяких видів спеціальних засобів передбачає використання їх властивостей, передбачених тактико-технічними даними. Наприклад, застосування вогнепальної зброї або пристроїв з гумовою кулею, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, передбачає використання їх здатності досягати цілі, для якої такі пристрої використовуються. Застосування заходів фізичної сили передбачає використання мускульної сили, спеціальних прийомів боротьби чи рукопашного бою, що визначено Законом України «Про Національну поліцію України» та розкрито в наукових дослідженнях [19, с. 260], в цьому разі працівника правоохоронного органу.

Варто звернути увагу, що посадова особа правоохоронного органу уповноважена застосовувати спеціальні засоби та вогнепальну зброю тільки в разі, якщо вона пройшла відповідну спеціальну підготовку.

Припинення застосування заходу примусу. Припинення застосування заходів примусу здійснюється при настанні різних чинників. Вони можуть бути виділені у три групи. Перше, це коли досягається мета застосування – суспільно небезпечне діяння припинено. Це найпоширеніша причина та підстава. Наприклад, ч. 7 ст. 42 Закону «Про Національну поліцію України» визначає, що поліцейський зобов'язаний негайно зупинити застосування певного виду заходу примусу в момент досягнення очікуваного результату. Друге, коли є необхідність виконання розпорядження лікаря про припинення застосування, зокрема гамівної сорочки. Зокрема, ст. 18 Закону України «Про попереднє ув'язнення» визначає, що гамівна сорочка застосовується з дозволу і в присутності медичного працівника. А також застосування заходів примусу припиняється, коли минув проміжок часу, відведений на застосування окремих заходів адміністративного припинення, наприклад, працівникам поліції заборонено застосовувати кайданки більше ніж дві години безперервного використання або без послаблення їх тиску.

Надання необхідної допомоги. Згідно з наявними міжнародними нормативними актами, про які вже йшлося, посадові особи правоохоронних органів забезпечують надання в найкоротші строки медичної й іншої допомоги особам, що постраждали внаслідок застосування сили (ст. 5с Основних принципів застосування сили і вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку), або ж особам, які затримані (ст. 6 Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку). Крім того, зазначені акти визначають, що самі посадові особи правоохоронних органів забезпечують надання медичної допомоги жертвам правопорушень або нещасних випадків, що відбуваються в ході правопорушень.

Вітчизняним законодавством України також передбачено надання потрібної допомоги з боку працівників правоохоронних органів тим особам, які постраждали внаслідок застосування заходів примусу. Наприклад, ч. 4 ст. 43 Закону України «Про національну поліцію України» регламентує, що поліцейські зобов'язані надавати невідкладну медичну допомогу особам, які постраждали внаслідок застосування заходів примусу. Також ч. 3 та ч. 12 ст. 18 Закону України «Про попереднє ув'язнення» визначає, що всі особи, щодо яких були застосовані заходи фізичного впливу, спеціальні засоби або вогнепальна зброя, підлягають обов'язковому медичному огляду, а в разі потреби адміністрація місця попереднього ув'язнення зобов'язана негайно подати допомогу потерпілим. Аналогічні положення містяться й у ч. 4 ст. 106 Кримінально-виконавчого кодексу («у разі необхідності адміністрація колонії зобов'язана надати допомогу потерпілим»). У Законі України «Про національну гвардію України» відповідні положення сформульовані так: «військовослужбовці Національної гвардії України зобов'язані у кожному випадку застосування спеціальних засобів у найкоротші строки забезпечити надання потерпілим домедичної допомоги, повідомивши лікарів і медичні заклади, який засіб застосовано» (ч. 3 ст. 15). Допомога повинна бути надана всім особам, які постраждали від застосування заходів примусу (тим, що посягають, затримуються, стороннім особам), незалежно від того, правомірно чи неправомірно був застосований примус.

Тут може виникнути питання, що розуміється під невідкладною медичною допомогою. Міжнародні акти в цій сфері встановлюють, що медична допомога у цьому контексті розуміється

«послуги, що надаються будь-яким медичним персоналом, включаючи лікарів-практиків, що мають належне посвідчення, і медичний допоміжний персонал, виявляється в разі потреби або в відповідь на прохання» [20]. Вітчизняна нормативна основа має на увазі різноманітні види медичної допомоги: невідкладна медична допомога (Закон України «Про Національну поліцію України»), домедична допомога (Закон України «Про Національну гвардію України»), необхідна перша медична допомога (Закон України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України»), обов'язковий медичний огляд (Закон України «Про попереднє ув'язнення»), або просто допомога (Кримінально-виконавчий кодекс). Іншою допомогою можуть бути виклик карети швидкої допомоги або доставляння особи, що постраждала, в медичний заклад, переведення постраждалих у безпечне місце тощо.

Доповідь про застосування заходів примусу та про негативні наслідки їх застосування. Ця стадія провадження із застосування заходів примусу має два етапи: перший – це повідомлення правоохоронцем свого керівника про застосування заходу, а другий – це повідомлення керівника або прокурора про негативні наслідки такого застосування.

Застосування заходів примусу: фізичної сили, спеціальних засобів і, особливо, вогнепальної зброї проти людини може призвести до негативних наслідків для стану її здоров'я, а іноді й життя. Тому законодавством України передбачено повідомлення не тільки про наслідки, але і про кожен факт застосування. Наприклад, ч. 11 ст. 18 Закону «Про попереднє ув'язнення» визначає, що працівник місця попереднього ув'язнення, який застосував заходи фізичного впливу або спеціальні засоби примусу, рапортом повідомляє про це безпосереднього начальника для негайного сповіщення прокурора. Кримінально-виконавчий кодекс у ст. 106 врегулює, що «про застосування фізичної сили, спеціальних засобів та гамівної сорочки доповідається в рапорті начальникові колонії. Про кожний випадок застосування зброї складається рапорт і негайно повідомляється прокурор та Уповноважений Верховної Ради України з прав людини». Закон України «Про Національну гвардію України» у п. 3. ч. 3 ст. 15 визначає, що військовослужбовці Національної гвардії України зобов'язані доповісти своєму безпосередньому командирі (начальнику) про самостійне застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів, вогнепальної зброї, озброєння та бойової техніки для повідомлення прокурору. Закон України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» у ст. 9 визначає, що про застосування фізичної сили, спеціальних засобів, а також про всі випадки застосування зброї військовослужбовець Служби правопорядку протягом 24 годин зобов'язаний письмово доповісти безпосередньому начальнику для повідомлення прокурора у встановленому законом порядку.

Водночас окремо в нормативних актах врегулюється повідомлення керівника або прокурора про негативні наслідки застосування вказаних заходів примусу. Наприклад, Закон України «Про Національну поліцію України» визначає, що поліцейський зобов'язаний письмово повідомити свого керівника, а той зобов'язаний повідомити прокурора про завдання особі тілесних ушкоджень унаслідок застосування фізичної сили (ч. 2 ст. 44). Також якщо поліцейський заподіяв особі поранення або каліцтво внаслідок застосування до неї спеціального засобу, керівник такого поліцейського зобов'язаний негайно повідомити про це відповідного прокурора (ч. 6 ст. 45). Закон «Про попереднє ув'язнення» регламентує, що про поранення або смерть, заподіяння тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, що сталися внаслідок застосування заходів фізичного впливу або спеціальних засобів, адміністрація місця попереднього ув'язнення повинна негайно письмово повідомити прокурора (ч. 14 ст. 18). Подібні положення встановлені і Законом «Про Національну гвардію України», зокрема про поранення або смерть, що сталися внаслідок застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів, вогнепальної зброї, озброєння та бойової техніки, військовослужбовці Національної гвардії України зобов'язані негайно письмово доповісти безпосередньому командирі (начальнику) для повідомлення прокурору (ч. 4 ст. 15).

Необхідність негайного повідомлення прокурора про наслідки застосування заходів примусу визначається тим, що представники прокуратури здійснюють нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, а також нагляд за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, а також під час застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [21]. Повідомлення прокурора, як правило, здійснюється опосередковано, а саме працівник правоохоронного органу, який діяв індивідуально і застосував захід примусу, повідомляє безпосереднього керівника (начальника), і вже тільки потім начальник органу або установи повідомляє прокурора. Інформуватись можуть й інші посадові особи, наприклад, керівники місцевих органів влади, керівник СБУ.

На місці події, тобто на місці застосування заходів примусу з метою встановлення істини щодо подій, які сталися, можуть бути проведені невідкладні процесуальні дії, такі як охорона

місця події, встановлення свідків події, вилучення зброї та боєприпасів у співробітника, який їх застосував тощо.

Відповідно до положень ст. 5с Основних принципів застосування сили і вогнепальної зброї ООН посадові особи з підтримання правопорядку забезпечують, щоб родичі або близькі друзі поранених або тих, що постраждали, повідомлялись у найкоротші строки. Зважаючи на те, що слідування принципам міжнародно-правових угод є однією з найважливіших особливостей правової держави, навіть якщо такі акти мають ознаки м'якого права, така норма, як негайне повідомлення родичів або близьких постраждалих внаслідок застосування заходів примусу, повинна бути відображена в чинному законодавстві України, оскільки воно не встановлює прямого зв'язку між наслідками застосування заходів примусу і негайним повідомленням родичів або близьких осіб поранених або вбитих.

Завершальною дією у стадії є подання процесуальних документів про застосування заходів примусу. Відповідно до положень ст. 6, 11f, 22 Основних принципів ООН щодо застосування сили і вогнепальної зброї, про які вже йшлося, уряди і правоохоронні органи встановлюють ефективні процедури подання і розбору рапортів щодо всіх інцидентів, коли посадові особи з підтримання правопорядку застосовують вогнепальну зброю під час виконання службових обов'язків, а також якщо застосування посадовими особами з підтримання правопорядку сили або вогнепальної зброї призводить до поранення або смерті. Ці основоположні принципи закладені і в чинному законодавстві України.

Письмово застосування заходів примусу може бути оформлено рапортом, протоколом або актом. Принципової різниці щодо оформлення факту застосування рапортом чи протоколом немає. В протоколі мають бути зазначені: місце, час, підстави, особа, до якої застосовувалися зазначені заходи і які саме, наслідки, характер поданої потерпілому допомоги та всі інші обставини їх застосування. Може оформлятися застосування й актом, наприклад, у разі застосування кайданків. Акт застосування кайданків оформляється так само, як і рапорт або протокол про застосування спеціальних засобів або зброї. Єдина різниця в тому, що в цей акт повинні вноситься прізвища та адреси понятих (у разі їх наявності). Під час спеціальної операції письмові документи повинні складати і керівники операції, і конкретні виконавці – кожен по своїй дії.

Висновки. Будь-який державний примус є дуже гострою зброєю, оскільки він так чи інакше обмежує свободу тих, до кого застосовується, суттєво порушує їх права та інтереси. Тому він може застосовуватися лише там і такою мірою, наскільки він дійсно необхідний. Щоб уникнути його неправомірного використання, держава суворо регламентує порядок його застосування, надаючи тим, на кого він поширюється, необхідні гарантії.

Список використаних джерел

1. Шкарупа В. К. Доказування та докази в адміністративно-примусовій діяльності органів внутрішніх справ (міліції) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса : Держ. ун-т ім. І. І. Мечникова, 1996. 57 с.
2. Фролов А. С. Гарантії забезпечення прав громадян при застосуванні вогнепальної зброї та сили державними органами по підтриманню правопорядку. *Науково-практична конференція, присвячена пам'яті проф. Федорова К. Г. (г. Запоріжжя, 12-13 юн. 1996 г.): тез. докл.* Запоріжжя, 1996. С. 159–163.
3. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2-х т. М. : Юр. лит, 1981. Т. I. 360 с.
4. Шахов І. Б. Юридичний процес як інституціональна система. *Правова держава України: проблеми, перспективи розвитку : короткі тези доп. та наук. повідомлень Респ. наук.-практ. конф. (м. Харків, 9–11 листоп. 1995 р.)*. Харків : УДЮА, 1995. С. 44–46.
5. Авер'янов В. Б. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. у 2-х т. Київ : Вид-во «Юрид. думка», 2004. Т. 1. Заг. ч. 584 с.
6. Коваль Л. Адміністративне право України. Київ, 1994. 154 с.
7. Советское административное право : учеб. ; под ред. Р. С. Павловского. Киев : Вища школа, 1986. 416 с.
8. Фролов О. С. Порядок прийняття управлінського рішення щодо застосування заходів фізичного примусу : зб. наук. праць ЗДМУ. Вип. 5: *Доповіді учасників міжнародної наукової конференції «Влада та культура» (м. Запоріжжя, 21–22 квіт. 1999 р.)* : у 2-х ч. Запоріжжя : РВП «Видавець», 1999. Ч. 1. С. 50–53.
9. Фролов О. С. Проблеми звуження сфери використання органами внутрішніх справ засобів, що можуть вбити або поранити. *Концепція формування законодавства України : матеріали III Міжрегіон. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, листопад 1998 р.)* : наук. статті. Запоріжжя : Держ. ун-т, 1999. С. 71–73.
10. Фролов О. С., Кірмач Л. А. Відповідність національної системи підготовки посадових осіб по підтриманню правопорядку на здатність дій щодо застосування сили – міжнародному законодавству. *Концепція формування законодавства України : матеріали III Міжрегіон. наук.-практ. конф. (листопад*

1998 р.) : наук. статті. Запоріжжя : Держ. ун-т, 1999. С. 52–55.

11. Яхонтов В. О. Шляхи удосконалення початкової професійної підготовки. *Проблеми підвищення рівня підготовки кадрів для органів внутрішніх справ : матеріали Наук.-практ. конф. (м. Київ, 10–11 груд. 1992 р.)*. Київ : УАВС, 1993. С. 83–87.

12. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для юрид. вузів і факультетів ; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Харків : Право, 1997. 368 с.

13. Жушман В. П. Профілактика правонарушень в умовах переходу к ринку. *Правова держава Україна: проблеми, перспективи розвитку : короткі тези доп. та наук. повідомлень Республік. наук.-практ. конф. (м. Харків, 9–11 листоп. 1995 р.)* Харків : УДЮА, 1995. С. 167–168.

14. Журавлев М. П. Законодательное определение обстоятельств, исключающих преступность деяния, и его значение для правоохранительной практики. *Проблеми науки та правоохоронної практики*: зб. наук. праць. Київ УАВС, 1994. С. 280-289.

15. Про затвердження Інструкції із заходів безпеки при поводженні зі зброєю : наказ МВС України від 01.02.2016 р. № 70. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0250-16>.

16. Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку: Принципи ООН. Міжнародний документ від 07.09.1990 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_334/conv.

17. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку : Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН від 17.12.1979 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282.

18. Гавриш С. Б. Действие в экологических преступлениях. *Правова держава Україна: проблеми, перспективи розвитку : короткі тези доп. та наук. повідомлень Респ. наук.-практ. конф. (м. Харків, 9–11 листоп. 1995 р.)* Харків : УДЮА, 1995. С. 260–262.

19. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.

Надійшла до редакції 15.03.2021

References

1. Shkarupa, V. K. (1996) Dokazuvannya ta dokazy v administratyvno-prymusovii diialnosti orhaniv vnutrishnikh sprav (militsii) [Proof and evidence in the administrative and coercive activities of law enforcement agencies (militia)] : avtoref. dys. ... dokt. yuryd. nauk : 12.00.07 / Odes. derzh. un-t im. I. I. Mechnykova. Odesa. 57 s. [in Ukr.]

2. Frolov, A. S. (1996) Garantii obespecheniya prav grazhdan pri primenenii ognestrel'nogo oruzhyaya i sily dolzhnostnykh litsami po podderzhaniyu pravoporyadka [Guarantees for ensuring the rights of citizens in the use of firearms and force by law enforcement officials]. *Nauchno-prakticheskaya konferentsiya, posviashchennaya pamyati prof. Fyodorova K. G. (g. Zaporozhye, 12–13 iyun. 1996 g.) : tez. dokl. Zaporozhye* : ZGU. S. 159–163. [in Russ.]

3. Alekseyev, S. S. (1981) Obshchaya teoriya prava [General Theory of Law] : v 2-kh t. M. : Yur. lit. T. I. 360 s. [in Russ.]

4. Shakhov, I. B. (1995) Yurydychnyy protses yak instytutsionalna systema [The legal process as an institutional system]. *Pravova derzhava Ukrayina: problemy, perspektivy rozvytku: Korotki tezy dopovidey ta naukovykh povidomlen Resp. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 9–11 lystop. 1995 r.)*. Kharkiv : UDYuA. S. 44–46. [in Ukr.]

5. Averyanov, B. B. (2004) Administratyvne pravo Ukrayiny [Administrative Law of Ukraine]. Akademichnyy kurs : pidruch. : u 2-kh t. Zah. ch. Kyiv : Vyd-vo "Yuryd. Dumka". T. 1. 584 s. [in Ukr.]

6. Koval, L. (1994) Administratyvne pravo Ukrayiny [Administrative Law of Ukraine]. Kyiv : Osnovy. 154 s. [in Ukr.]

7. Sovetskoye administrativnoye pravo [Soviet administrative law] : ucheb. Pod red. R.S. Pavlovskogo. Kiyev : Vyshcha shkola, 1986. 416 s. [in Russ.]

8. Frolov, O. S. (1999) Poryadok pryynyattya upravlinskoho rishennya shchodo zastosuvannya zakhodiv fizychnoho prymusu [The procedure for making a management decision on the use of physical coercion measures] : zb. nauk. prats ZIDMU. Vyp. 5: Dopovidi uchasnykiv mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi «Vlada ta kultura» (v. Zaporizhzhya, 21–22 kvit. 1999 r.): u 2-kh ch. Zaporizhzhia : RVP "Vydavets", ch. 1. S. 50-53. [in Ukr.]

9. Frolov, O. S. (1999) Problemy zvuzhennia sfery vykorystannya orhanamy vnutrishnikh sprav zasobiv, shcho mozhut vbyty abo poranyty [Problems of narrowing the scope of use by law enforcement agencies of tools that can kill or injure]. *Kontsepsiya formuvannya zakonodavstva Ukrayiny : materialy III Mizhrehion. nauk.-prakt. konf. (m. Zaporizhzhya, lystopad 1998 r.)*. Nauk. statii. Zaporizhzhya : Derzh. un-t. S. 71–73. [in Ukr.]

10. Frolov, O. S., Kirmach, L. A. (1999) Vidpovidnist natsionalnoi systemy pidhotovky posadovykh osib po pidtrymanniu pravoporiadku na zdattist dii shchodo zastosuvannya syly – mizhnarodnomu

zakonodavstvu. Kontseptsiia formuvannia zakonodavstva Ukrainy [Compliance of the national system of training law enforcement officials for the ability to act with force - international law. The concept of formation of the legislation of Ukraine] : materialy III mizhrehion. nauk.-prakt. konf. (lystopad 1998 r.). Naukovi statii. Zaporizhzhia. [in Ukr.]

11. Yakhontov V. O. Shlyakhy udoskonalennya pochatkovoyi profesynoyi pidhotovky [Ways to improve the initial training] *Problemy pidvyshchennya rivnya pidhotovky kadrov dlia orhaniv vnutrishnikh sprav : materialy nauk.-prakt. konf.* (m. Kyiv, 10–11 hrud. 1992 r.) Kyiv : UAVS, 1993. S. 83–87. [in Ukr.]

12. Kryminalne pravo Ukrainy [Criminal Law of Ukraine]. Zahalna chastyna : pidruch. dlia yuryd. vuziv i fak.; za red. M.I. Bazhanova, V. V. Stashysa, V. Ya. Tatsiya. Kharkiv : Pravo, 1997. 368 s. [in Ukr.]

13. Zhushman, V. P. (1995) Profilaktika pravonarusheniya v usloviyakh perekhoda k rynku [Prevention of offenses in transition to the market conditions]. *Pravova derzhava Ukraina: problemy, perspektivy rozvytku: Korotki tezy dopovidei ta naukovykh povidomlen respublikanskoï nauково-praktychnoi konferentsii (m. Kharkiv, 9–11 lystop. 1995 r.)*. Kharkiv : Pravo. S. 167–168. [in Russ.]

14. Zhuravlyov, M. P. (1994) Zakonodatelnoye opredeleniye obstayatelstv, iskluchayushchikh prestupnost deyaniya, i ego znacheniye dlya pravookhranitelnoy praktiki [Legislative definition for the circumstances excluding criminality of act, and its value for law enforcement practice]. *Problemy nauky ta pravookhoronnoi praktyky* : Zbirnyk naukovykh prats. Kyiv : UAVS. S. 282. [in Russ.]

15. Pro zatverdzhennya Instruktsiyi iz zakhodiv bezpeky pry povodzhenni zi zbroyeyu [On the approval of the Instructions on Security Measures in the Handling of Weapons] : nakaz MVS Ukrainy vid 01.02.2016 № 70. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0250-16>. [in Ukr.]

16. Osnovni pryntsypy zastosuvannya syly ta vohnepalnoyi zbroi posadovymy osobamy z pidtrymanna pravoporiadku: Pryntsypy OON [Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials: UN Principles]. Mizhnarodnyi dokument vid 07.09.1990. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_334/conv. [in Ukr.]

17. Kodeks povedinky posadovyykh osib z pidtrymanna pravoporiadku : Rezoliutsiia 34/169 Heneralnoi Asamblei OON [Code of Conduct for Law Enforcement Officials: UN General Assembly Resolution 34/169] vid 17.12.1979. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282.

18. Havrysh, S. B. (1995) Deistviye v ekologycheskikh prestupleniyakh [Action in environmental crimes]. *Pravova derzhava Ukrainy: problemy, perspektivy rozvytku: Korotki tezy dopovidei ta naukovykh povidomlen respublikanskoï nauково-praktychnoi konferentsiyi (m. Karkiv, 9–11 lystop. 1995 r.)*. Kharkiv. S. 260–262. [in Russ.]

10. Pro prokuraturu: Zakon Ukrainy [On the Prosecutor's Office: Law of Ukraine] vid 14.10.2014. № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>. [In Ukr.].

SUMMARY

Yuriy Yu. Paida, Denys A. Savchuk. Procedure for the use of physical force, special means and firearms. The article addresses the issue of guarantees the individual rights and in the scope of coercion. These guarantees should be a reliable protection against possible unlawful actions by officials in the course of coercion and operate in order not create unnecessary obstacles to rapid response. As a rule, the guarantee of individual rights take effect either upon application or after its application to the individual. Therefore, it is emphasized that legal means of preventive action play a special role in ensuring the rights of citizens in the process of applying administrative and coercive measures.

The types of proceeding classifications concerning the use of coercive measures in the scientific and educational literature are discussed in detail. They are carried out on various grounds, but the most common is the classification depending on the nature of the administrative case, of the traditional separation of non-jurisdictional administrative proceedings and jurisdictional administrative proceedings.

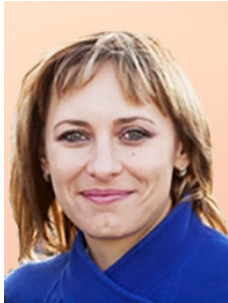
Emphasis is placed on the study of their main stages of implementation: deciding or obtaining permission to use coercive measures; warning of intent to use coercion; providing necessary assistance; prompt report on the negative consequences of coercion measures use and the submission of procedural documents on the application of appropriate measures and others

It is noted that any state coercion is a very sharp weapon, because it restricts the freedom of those it is applied to and significantly violates their rights and interests in one way or another. Therefore, it could be applied only there and to the extent that it is really necessary. In order to avoid its misuse, the state strictly regulates the procedure for its application, providing necessary guarantees to those it is applied to.

Keywords: *administrative coercion measures, guarantees of individual rights, proceedings for the application of coercive measures, classification of proceedings, stages of proceedings.*

УДК 340.1

DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-23-28

Оксана МИСЛИВА[©]
кандидат юридичних
наук, доцент

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ)

**Дмитро
БОДИРСЬ**[©]
старший викладач

ВОГНЕВА ПІДГОТОВКА: ІННОВАЦІЇ vs. ТРАДИЦІЇ

У статті досліджено позитивні та негативні чинники, які впливають на якість вогневої підготовки здобувачів вищої освіти в закладах МВС України, ефективність сформованих знань і навичок стрільби майбутнього поліцейського, а також становлення як фахівця діючого поліцейського. Розглянуто процес модернізації вогневої підготовки в Україні, зроблено акцент на практичній підготовці поліцейських, у якій значну роль відіграють інноваційні технології навчання.

Ключові слова: вогнева підготовка, мультимедійний тип, інноваційні технології, електронні тренажери.

Постановка проблеми. Побудова української держави на сучасному етапі потребує вдосконалення системи освіти співробітників Національної поліції України з питань тактики оперативно-службової та службово-бойової діяльності задля підвищення рівня попередження та припинення правопорушень і забезпечення публічного порядку й безпеки.

Стаття 46 Закону України «Про Національну поліцію» дозволяє у виняткових випадках застосувати або використати вогнепальну зброю як найбільш суворий поліцейський захід примусу [1]. За умови ефективного застосування вогнепальної зброї дозволяє поліцейському успішно діяти під час затримання правопорушника, у разі захисту життя та здоров'я громадян і забезпечення власної безпеки. Водночас розглядуваний захід наражає правопорушника, оточення й самого поліцейського на смерть або тяжкі тілесні ушкодження, у тому числі за умов необережного чи непрофесійного поводження зі зброєю.

Отже, вогнева підготовка є одним із найбільш важливих і відповідальних напрямів навчальної діяльності курсантів та слухачів закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських (далі – ЗВО МВС), а також перепідготовки та підвищення кваліфікації співробітників Національної поліції. Пріоритетним напрямом удосконалення та розвитку такої освіти є поєднання традиційних та інноваційних технологій навчання й можливість урахування їх індивідуальної навчальної активності.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Значними науковими й теоретико-прикладними дослідженнями проблем запровадження інноваційних технологій в освітній процес мілітаризованих ЗВО стали роботи таких учених, як В. І. Семенюк, О. В. Кривошеєв, О. Ю. Лавров, М. В. Гришин, М. М. Руденко, А. М. Кравчук, В. Д. Шадриков, присвячені, зокрема, проблематиці вдосконалення системи навчання курсантів вищих військових навчальних закладів, організації та методиці проведення занять із вогневої підготовки, а також комплексному підходу до навчання вогневої підготовки з використанням інноваційних технологій. У своїх роботах ці автори зосередили увагу на питаннях розробки та впровадження передових методів навчання з використанням інноваційних технологій, які направлені на підвищення рівня знань тих, хто навчається. Науковці зауважили на необхідності впровадження в навчальний

© Мислива О., 2021

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0181-9603>

omaxah@gmail.com

© Бодирсв Д., 2021

k_tsp@dduvs.in.ua

процес комплексного підходу до вогневої підготовки, який передбачає навчально-тренувальне забезпечення, що дозволяє без зайвих витрат коштів утілити автоматизоване комп'ютерне вивчення будови зброї та послідовності її розбирання, напрацювання навичок навчання стрільбі зі стрілецької зброї та приведення її до нормального бою, надання необхідної теоретичної та довідкової інформації, упровадження індивідуального комп'ютерного тестування [2–4].

Віддаючи належне внеску науковців у дослідження проблематики впровадження у вогневу підготовку інноваційних технологій, зазначимо проте, що це питання поки опрацьовано недостатньо. Наразі розкрито питання теоретичного засвоєння будови зброї та правил стрільби з неї, використання для цього комп'ютерних технологій, здебільшого розрахованих не на практичне, а дистанційне інтерактивне навчальне забезпечення, тестування та перегляд відеороликів, у той час як для отримання стійких навичок правильного поводження зі зброєю необхідні практичні відпрацювання, у яких ефективно використовуються новітні технології.

Метою статті є дослідження інноваційних форм і методів вогневої підготовки як необхідної складової формування компетентностей та підвищення кваліфікації особового складу ЗВО МВС.

Виклад основного матеріалу. Готовність поліцейських успішно виконувати свої професійні обов'язки багато в чому обумовлена впевненим володінням табельною зброєю. Водночас випускники закладів вищої освіти МВС України на службі часто відчують недостатній рівень таких практичних навичок. Зокрема тому, що сучасний навчальний процес у цілому переважаний теорією, насамперед вивченням значного масиву законодавчих і відомчих нормативно-правових актів, які часто змінюються в процесі навчання. Тож нині увага науково-педагогічних працівників та інструкторів прикута до інновацій у системі вищої освіти. Інтерактивні технології в системі вогневої підготовки співробітників МВС України є необхідним фактором підвищення професійних компетенцій.

Еволюція інформаційних технологій неминує змушує вдосконалювати освітній процес шляхом упровадження в нього інноваційних комп'ютерних програм, що в значній мірі обумовлює визначення способів і засобів формування знань, умінь і навичок. До найбільш ефективних рішень у навчанні стрільбі з вогнепальної зброї сучасні фахівці зараховують упровадження в освітній процес електронних або мультимедійних стрілецьких тирів і тренажерів. Світовий ринок понад двадцять років пропонує велике різноманіття їх видів і форм, зокрема комплексів у 2D- й 3D-форматі віртуальної реальності, елементами яких є стрілецькі мішені та системи проектування зображень обстановки вчинення правопорушення з датчиками [5, с. 146].

Сучасну вогневу підготовку важко уявити без інновацій, які допомагають сформувати стійкі знання алгоритмів (моделей) застосування та використання зброї на місці події та навички стрільби в поліцейських під час виконання службових завдань.

Аналіз використання під час вогневої підготовки електронних тренажерів у ЗВО МВС свідчить, що особовий склад активно виявляє інтерес до них, і це дозволяє як істотно підвищити, так і стабілізувати результати курсантів і слухачів незалежно від рівня їх стрілецької підготовки. Ми підтримуємо точку зору про те, що широке застосування таких систем у підготовці співробітників поліції дозволило б забезпечити більш ефективне засвоєння ними тактико-спеціальних елементів вогневого контакту з правопорушниками. Застосування інноваційних технологій у стрілецькій підготовці дозволить підвищити результативність виконання службових обов'язків та службово-бойових завдань поліцейськими, упевненість у своїй компетентності, а отже, й імідж поліції в цілому.

Водночас повна відмова від традиційних підходів до вогневої підготовки з переходом на найновіші технології не завжди призводить до очікуваних результатів на практиці застосування та використання вогнепальної зброї.

Крім того, згідно з чинним законодавством, від ЗВО МВС вимагається безумовне виконання вимог Курсу стрільб для поліцейських і Норм витрат боєприпасів, пострілів, вибухових пакетів і гранат поліцейськими під час проведення практичних стрільб (далі – Курс стрільб), який розроблено відповідно до ст.ст. 71–75 Закону України «Про Національну поліцію», пп. 56 п. 4 Положення про Міністерство внутрішніх справ України, п. 10 Розділу VIII Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України, п. 1 Розділу V Інструкції із заходів безпеки при поводженні зі зброєю. Цей Курс стрільб затверджено з метою забезпечення якісного та послідовного навчання поліцейських основам стрільби, удосконалення навичок швидкісного приготування до стрільби, ведення влучної стрільби по нерухомих і рухомих мішенях, із різних положень, у необмежений і обмежений час, із місця та в русі [6].

Реалії навчання переконують, що інновації потрібно сприймати як допоміжний

педагогічний засіб, який не гарантує, а лише дозволяє забезпечити певний рівень сформованості стрілецьких навичок, а успішність його застосування залежить від доцільності для конкретного випадку [7]. Інакше кажучи, електронні тренажери мають забезпечувати одразу цілий комплекс цілей: результативність стрільби за чинним Курсом стрільб, відповідність їх сучасним викликам оперативної обстановки та новітнім розробкам у галузі інформаційних технологій. Програми мультимедійних тирів повинні мати технічні можливості не лише зберігати результати стрільби виконавців вправ, а й створювати й редагувати вправи різної складності з урахуванням Курсу стрільб, задавати тип мішені (ростова, поясна, велике чи мале коло), їх кількість, рухливість, а також дистанцію стрільби та звуковий супровід.

Безумовно, важливе значення для забезпечення виконання Курсу стрільб має використання мультимедійних тирів у ЗВО МВС під час практичних, навчально-тренувальних і спортивних стрільб, що дозволяє ефективно та в короткі строки сформувати або вдосконалити в курсантів чи слухачів практичні вміння швидкісної та влучної стрільби по мішені з різних положень, у тому числі в русі та в обмежений час, а також знання юридичних і тактичних засад застосування та використання зброї.

Зокрема, мультимедійні тир дозволяють інструктору тренувати курсантів і слухачів із метою вироблення практичних навичок прицільної стрільби по нерухомій і рухомій мішені, насамперед відпрацьовувати тактичну стрілецьку стійку та правильне тримання (хват) зброї, швидке й точне прицілювання, плавний спуск гачка, техніку швидкісної прицільної стрільби та переносу точки прицілювання по різних мішенях, тактичної зміни магазину тощо. Крім того, інноваційно-технологічні тренажери дозволяють сформувати навички стрільби по цілі з використанням периферичного зору, тренувати координацію рухів і «м'язову пам'ять» для швидкісної прицільної стрільби та прицілювання в русі, інтуїтивної стрільби в разі відпрацювання події «заручник – терорист», переміщення зі спорядженою зброєю удвох із напарником (відпрацювання навичок ведення вогню, переміщаючись у парі з напарником, відпрацювання навичок взаємодії та виконання швидкісних пострілів у складі групи з двох чи більше осіб, їх вогневої підтримки та ведення вогню із-за укриття).

Процес навчання здобувачів освіти ефективному застосуванню зброї та правильному поводженню з нею передбачає педагогічний вплив на них із метою формування стійких навичок стрільби. Стрілецькі навички набуваються послідовно, один прийом за іншим, або одночасно у вигляді цілого комплексу рухів, що утворюється шляхом включення окремих елементів у цілісну структуру стрілецьких навичок. Під час навчання послідовне виконання одного руху зі зброєю за іншим слід не лише об'єднати, а ще й автоматизувати для формування стійких стрілецьких навичок. Водночас формування навичок стрільби має супроводжуватись фізіологічною та психологічною підготовкою до негативних оборонних реакцій стрілка на властиві процесу пострілу явища: шумовий ефект від звуку пострілу, фізичний вплив сил віддачі та сліпучий ефект спалаху за дульним зрізом зброї, які під час поводження зі зброєю викликають почуття тривоги, невпевненості, занепокоєння, страху.

Під час визначення переваг і динамічності вогневої підготовки з використанням сучасних інтерактивних технологій слід врахувати, що тренування на окремих видах електронних тренажерів, наприклад, лазерних або пневматичних, проводяться без набоїв (ухолосту) або пластиковими кулями, а отже, із макетами пістолетів, які не здатні сформувати стійкі навички очікування пострілу (звук і віддача), урахувати балістику під час розрахунку відстані до реальної цілі. Таким чином, тільки за допомогою традиційних засобів навчання можливо привити здобувачам навички дотримання поліцейськими заходів безпеки під час поводження зі зброєю, знання матеріальної частини зброї та виконання нормативів вогневої підготовки (збирання-розбирання зброї, спорядження магазину), виявлення та усунення в разі застосування чи використання вогнепальної зброї можливих несправностей або затримок під час стрільби тощо. Об'єктивно кажучи, відсутність навичок реального виконання прийомів і дій із бойовою зброєю та боєприпасами неминуче призводить до помилок та промахів у стрільбі на практиці, тобто знижує ефективність використання зброї в конкретній тактичній обстановці.

Вищезазначене свідчить, що головним у вогневій підготовці є свідоме засвоєння здобувачем виконуваних дій та на їх основі формування базових навичок поводження з вогнепальною зброєю: правильне тримання, натискання на спусковий гачок, відпрацювання елементів прицілювання «стрілець – зброя» без набоїв (мішень – мушка – цілик), які спочатку роз'яснюються та коригуються інструктором (викладачем), а після – відпрацьовуються за допомогою стрілецьких тренажерів, які дозволяють проаналізувати

й наочно продемонструвати причини й наслідки отримуваних результатів стрільби. Саме взаємозв'язок педагогічних конструктивних та інтерактивних методик у вогневій підготовці дозволяє запровадити індивідуальний підхід у навчанні здобувачів влучній стрільбі та вирівняти вміння й навички в групі з різним рівнем вогневої підготовки на стадії підсумкового контролю.

Безперечною є перевага використання мультимедійних тренажерів для відпрацювання стрілецьких вправ зі швидкісної стрільби. Водночас їх використання є доцільним лише після того, коли повністю сформовані стійкі навички утримання (хвату) зброї для приготування до стрільби, стійки-приготування до стрільби, контролювання рівності мушки в цілику та плавного натискання на спусковий гачок в максимально короткий термін. За допомогою таких занять із викладачем (інструктором) формується м'язова пам'ять стрілка, яка в подальшому під час стрільби, у тому числі за допомогою інтерактивних тирів, дає можливість зосереджувати основну увагу на контролі оперативної ситуації.

Слід відзначити, що широке впровадження в навчальний процес, насамперед із вогневої підготовки, інтерактивних засобів вимагає від фахівців у цій галузі навичок роботи з відповідними тренажерами, а також розробки методичних рекомендацій щодо використання інтерактивних мультимедійних тирів під час проведення сценарно-орієнтованих занять із навчальних дисциплін вогневої та тактико-спеціальної підготовки.

Використання інтерактивних тренажерів і мультимедійних тирів у вогневій підготовці в ЗВО МВС сприяє вдосконаленню наявної та створенню нової методичної системи навчання особового складу, адже дозволяє освоїти новітні технології, форми та методи навчання, а також оцінити ефективність наявних і розробити більш перспективні прийоми навчання. У період вирішення цих завдань науково-педагогічні працівники мають можливість удосконалити процес навчання, оскільки інноваційні технології дозволяють аналізувати результати та помилки стрільб.

Запровадження в навчальний процес ЗВО МВС інноваційних електронних тирів дозволяє курсантам і слухачам набути й удосконалити техніку стрільби, підвищити їх мотивацію до вогневої підготовки, сприяє формуванню й розвитку оперативного мислення, здатності ефективно та швидко діяти, приймати відповідальні рішення під час виконання професійних обов'язків у звичайних умовах, умовах обмеження часу, а іноді й обмежених ресурсів, у темну пору доби, критичних ситуаціях, поінформованості й зацікавленості в майбутній професійній діяльності. Водночас слід пам'ятати, що навіть найкращий інтерактивний тренажер виступає в ролі ефективного допоміжного засобу, який, безумовно, має бути доступним відповідному фахівцю з вогневої підготовки.

Електронні або мультимедійні стрілецькі тири й тренажери в процесі вогневої підготовки виконують такі функції:

- 1) освітню – роблять більш досконалим процес формування знань, навичок та вмінь із вогневої підготовки; сприяють виробленню практичних навичок самостійного прийняття рішень;
- 2) виховну – дають можливість формувати професійні якості поліцейського та його нормальний морально-психологічний стан під час вогневого контакту;
- 3) розвивальну – сприяють формуванню творчого мислення під час вирішення службово-бойових завдань; дозволяють удосконалити інтелектуальні й фізичні здібності;
- 4) психологічну – допомагають у формуванні стійкої психіки й готують до швидкого прийняття рішень у службово-бойовій обстановці різного ступеня складності та рівня небезпеки;
- 5) прогностичну – на підставі аналізу ефективності та результативності стрільб дозволяють змінювати методику вогневої підготовки й виробити необхідні рекомендації з удосконалення освітнього процесу.

Висновки. Таким чином, розвиток і впровадження мультимедійних технологій у вогневу підготовку має стимулювати викладачів та інструкторів до вдосконалення навичок використання новітнього обладнання та програмного забезпечення, що створює основу для підвищення методичного рівня проведення навчань і тренувань із вогневої підготовки та дозволяє забезпечити більш ефективне засвоєння тактико-технічних елементів вогневого зіткнення, сформувати навички швидкісного визначення цілі, оцінки правомірності застосування зброї та ведення вогню у стресовій ситуації.

Список використаних джерел

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02 лип. 2015 р. № 580-VIII з наступними змінами та доповненнями. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.

2. Семенюк В. І., Кривошеєв О.В. Організація та методика проведення занять з вогневої підготовки: метод. посіб. Харків: ХВУ, 2002. 196 с.

3. Семенюк В. І. Удосконалення системи навчання курсантів вищих військових навчальних закладів з вогневої підготовки. *Сучасна парадигма формування професіоналізму майбутніх фахівців: науково-теоретичний збірник*. Переяслав-Хмельницький: ДПУ, 2011. С. 33-35.

4. Шадріков В. Д. Новая модель специалиста: инновационная подготовка и компетентностный подход. *Высшее образование сегодня*. 2004. № 8. С. 26-31.

5. Дмитриев А. В. Инновационные технологии в системе огневой подготовки как необходимый фактор повышения профессиональных компетенций сотрудников органов внутренних дел. *Вестник Московского университета МВД России*. 2015. № 9. С. 146-147. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsionnye-tehnologii-v-sisteme-ognevoy-podgotovki-kak-neobhodimyy-faktor-povysheniya-professionalnyh-kompetentsiy-sotrudnikov/viewer> (дата звернення: 03.03.2021).

6. Про затвердження Курсу стрільб для поліцейських та Норм витрат боєприпасів, пострілів, вибухових пакетів і гранат поліцейськими під час проведення практичних стрільб: наказ МВС України від 26.04.2019 № 334. URL: <http://tranzit.ltd.ua/nakaz/files/Наказ%20МВС%20334%20-%2026042019%20курс%20стрільб%20та%20норми%20витрат.pdf> (дата звернення 06.03.2021).

7. Падурич Д. Ф., Кучин С. Г. К вопросу об инновациях в огневой подготовке сотрудников силовых структур. *Молодой ученый*. 2015. № 15 (95). С. 598-601. URL: <https://moluch.ru/archive/95/21456/> (дата звернення: 03.03.2021).

Надійшла до редакції 09.03.2021

References

1. Pro Natsionalnu politsiyu [On the National Police] : Zakon Ukrainy vid 02 lyp. 2015 r. № 580-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2015. № 40-41. St. 379. [in Ukr.]

2. Semenyuk, V. I., Kryvoshehev, O. V. (2002) Orhanizatsiia ta metodyka provedennia zaniat z vohnevoi pidhotovky [Organization and methods of conducting fire training classes] : metod. posib. Kharkiv : KhVU. 196 s. [in Ukr.]

3. Semenyuk, V. I. (2011) Udoskonalennya systemy navchannia kursantiv vyshchychk viyskovykh navchalnykh zakladiv z vohnevoyi pidhotovky [Improving the system of training cadets of higher military educational institutions in fire training]. *Suchasna paradyhma formuvannia profesionalizmu maibutnikh fakhivtsiv: nauково-teoretychnyi zbirnyk*. Pereiaslav-Khmelnytsky: DPU. S. 33-35 [in Ukr.]

4. Shadrykov, V. D. (2004) Novaya model spetsyalista: innovatsionnaya podhotovka i kompetentnostnyy podkhod [New model of the specialist: innovative training and competence approach]. *Vyshee obrazovaniye sehodnya*. № 8. S. 26-31 [in Russ.]

5. Dmitriyev, A. V. () Innovatsionnyye tekhnologii v sisteme ognevoy podhotovki kak neobkhodimyy faktor povysheniya professionalnykh kompetentsiy sotrudnikov organov vnutrennikh del [Innovative technologies in the system of fire training as a necessary factor in improving the professional competencies of law enforcement officers]. *Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii*. 2015. № 9. S. 146-147. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsionnye-tehnologii-v-sisteme-ognevoy-podgotovki-kak-neobhodimyy-faktor-povysheniya-professionalnyh-kompetentsiy-sotrudnikov/viewer>. [in Russ.]

6. Pro zatverdzhennia Kursu strilb dlia politseyskykh ta Norm vytrat boieprypasiv, postريلiv, vybukhovyykh paketiv i hranat politseyskymy pid chas provedennia praktychnykh strilb [On approval of the Course of shootings for police officers and Norms of expenses of ammunition, shots, explosive packages and grenades by police officers during carrying out practical shootings] : nakaz MVS Ukrayiny vid 26.04.2019 № 334. URL : <http://tranzit.ltd.ua/nakaz/files/Наказ%20МВС%20334%20-%2026042019%20курс%20стрільб%20та%20норми%20витрат.pdf>. [in Ukr.]

7. Padurin, D. F., Kuchin, S. G. (2015) K voprosu ob innovatsiyakh v ohnevoy podhotovke sotrudnikov silovykh struktur. *Molodoy uchenyy*. № 15 (95). S. 598-601. URL : <https://moluch.ru/archive/95/21456/> [in Russ.]

SUMMARY

Oksana O. Myslyva, Dmytro A. Bodyryev. Fire training: Innovation vs. Traditions. The article investigated positive and negative factors that affect the quality of fire preparation of higher education at institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the effectiveness of the knowledge and skills of the future police officer, as well as formation as a specialist of the operating police officer. The process of modernization of fire training in Ukraine is considered, emphasis on practical training of policemen, in which innovative learning technologies play a significant role.

The expediency of introduction into the educational process of higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs of Innovative Electronic Tires, the sections of which allows students and listen

to acquire and improve the technique of firing, increases their motivation to fire training, help to form and develop operational thinking, ability to effectively and quickly act. To accept responsible decisions during professional duties under normal conditions, conditions of time limit, and sometimes limited resources, in a dark day of day, critical situations, etc. The focusing on the fact that no best interactive simulator can be a method of fire training, but acts as an effective auxiliary agent, which will definitely be available to a relevant fire training specialist in specific shooting exercises.

Keywords: fire preparation, multimedia shooting, innovative technologies, simulations, electronic simulators

УДК 340.12:378

DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-28-33

Юлія ХРИСТОВА®

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ВПРОВАДЖЕННЯ КВЕСТ-ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ У ДНІПРОПЕТРОВСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

У статті досліджено досвід впровадження квест-технологій навчання у процесі підготовки майбутніх фахівців в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ. За результатами аналізу науково-довідкової літератури щодо визначення поняття та сутності гри, констатовано, що вчені визнають її високу ефективність для навчання дорослих порівняно з традиційними педагогічними методами, наголошуючи на її вагомих перевагах. Акцентовано на особливостях методики проведення та оцінювання практичних занять у формі квесту у процесі підготовки майбутніх поліцейських на кожному його етапі, а також семестрових екзаменів, захисту практики (стажування), державних атестацій. Наголошено на позитивній оцінці квест-технологій навчання практичними працівниками Національної поліції, залучених до їх проведення в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ. Додатково обґрунтовано їх ефективність та доцільність подальшого використання закладами вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських.

Ключові слова: технологія навчання, ігрова технологія, метод, квест, правнича освіта.

Постановка проблеми. Актуальність питань щодо особливостей впровадження інноваційних технологій навчання в освітній процес зумовлена сталим підвищенням вимог до якості освіти в закладах вищої освіти. Сьогодні випускники повинні володіти не лише знаннями та вміннями, а й мати розвинену увагу, мислення, високий рівень самостійності, вміння вчитися впродовж усього життя. Отже, нові орієнтири на компетентнісний та особистісно-діяльнісний підхід до навчання вимагають застосування нових технологій освітньої діяльності для підготовки професійно мобільного фахівця у сучасних умовах євроінтеграційних процесів в Україні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Питання впровадження квест-технологій в освітній процес закладів вищої освіти, у тому числі для підготовки співробітників Національної поліції України, досліджували: М. С. Гриневич, О. О. Жебровська, Т. В. Захарова, К. Ю. Ісмаїлов, Є. А. Ігумнова, М. Ю. Кадемія, І. В. Краснобрижій, О. Б. Лобанова, С. А. Осяк, С. О. Прокопов, І. В. Радецька, Е. В. Рижков, С. С. Султанбекова, О. В. Шестопалюк, Е. Н. Яковлева та ін.

Мета: на основі результатів аналізу досвіду впровадження квест-технологій навчання

© Христова Ю., 2021

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5175-9242>

julia-3108@ukr.net

у процесі підготовки майбутніх фахівців в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ обґрунтувати їх ефективність та доцільність подальшого використання закладами вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських.

Виклад основного матеріалу. Оскільки ігрові технології є ключовим поняттям цього наукового дослідження, то насамперед слід звернутися до з'ясування його змісту. Зокрема, у Тлумачному словнику української мови слово «технологія» визначається як сукупність знань, відомостей про послідовність окремих виробничих операцій у процесі виробництва чогось; навчальний предмет, що викладає ці знання, відомості; сукупність способів обробки або переробки матеріалів, виготовлення виробів, проведення різних операцій тощо [1]. У філософії цей термін трактується як засіб досягнення визначеної мети, як процес перетворення будь-якої діяльності, а технологічність – як структурна розчленованість, упорядкованість, доцільна організованість будь-якого процесу соціальної діяльності на відміну від стихійних природних процесів [2].

Аналіз науково-довідкової літератури свідчить про те, що термін «гра» також інтерпретовано по-різному. Наприклад, відповідно до Великого тлумачного словника української мови досліджуване поняття визначено як заняття, що підпорядковане сукупності правил і прийомів, або базується на певних умовах, що розкриває її процесуальний зміст. Багатогранність ігрової діяльності, яка розвиває, виховує, соціалізує та концентрується на конкретній меті, полягає у збагаченні особи знаннями, вміннями, досвідом та є процесом опанування знань, досвіду з урахуванням досягнень і недоліків минулого, набуття навичок, умінь виконувати певні дії, виховувати та виробляти в собі певні якості, риси, вміння [1].

В «Енциклопедії освіти» гра розглядається як вид креативної діяльності людини, у процесі якої в уявній формі відтворюються способи дій з предметами, стосунки між людьми, норми соціального життя та культурні надбання людства, які характеризують історично досягнутий рівень розвитку суспільства [3]. Відтак можна констатувати, основним завданням застосування ігор у людській діяльності є навчання.

Далі проаналізуємо більш детально представлений у науковій літературі спектр підходів до цієї проблематики. На думку С. О. Довбні, «гра – це конкретний прояв індивідуальної та колективної ігрової діяльності, яка має конкретно-історичний, багатовидовий, креативний і багатофункціональний характер» [4, с. 249]. С. Л. Рубінштейн вважає, що гра є вираженням певного ставлення людини до навколишньої дійсності. «Суть гри – у здатності, відображаючи, перетворювати дійсність. Уперше виявляючись у грі, ця сама загальна людська здатність вперше у грі і формується. Уперше формується і виявляється потреба людини впливати на світ – у цьому основне, центральне і саме загальне значення гри» [5, с. 587]. Федоренко О. І. переконаний, що гра допомагає здобути не тільки певний досвід фахівця, але і соціальний досвід: навички соціальної взаємодії. Управління людьми, формується психологічна спрямованість у діяльності і ставлення до неї, уміння керувати і підкорятися [6, с. 130].

Отже, з огляду на різноманітність підходів до сутності гри, можна констатувати, що всі дослідники визнають її високу ефективність для навчання дорослих порівняно з традиційними педагогічними методами, наголошуючи на її вагомих перевагах.

Одним із найбільш ефективних сучасних педагогічних елементів формування професійної компетентності майбутнього фахівця-поліцейського, необхідної для успішного здійснення майбутньої поліцейської діяльності, є практичні заняття у формі квесту, в ході яких курсанти отримують можливість навчитися приймати правильні рішення у межах своєї професійної компетенції та оволодіти відповідними навичками.

Як позитив, варто відмітити, що відповідаючи на поставлені запитання та виконуючи завдання квесту у складі команди, курсанти не лише самі навчаються, а й вчать один іншого, обмінюються досвідом і знаннями. Спільність дій сприяє тому, що інформація, яка була невідома одному учаснику або яку він забув, добре засвоюється в умовах підвищеної емоційності, притаманної командній роботі, а також дає змогу мобілізуватись і виконувати нестандартні завдання [7, с. 3].

У структурі практичного заняття у формі квесту на першому етапі (організаційно-підготовчому) учасників слід ознайомити з правилами, маршрутом та заздалегідь розробленими критеріями оцінювання якості виконання як індивідуальних, так і групових завдань на кожній станції. Крім того, відповідно до черговості фінішування доречно надавати командам додаткові бали, наприклад, першій – 5 балів, другій – 4 бали, третій – 3 бали, четвертій – 2 бали. На початковому етапі доцільно також провести анкетування здобувачів вищої освіти для встановлення особливостей їх суб'єктивних потреб у здобутті нових знань з теми, а також очікувань від виконання квесту за допомогою, наприклад, виконання вправи «Дерево очікувань».

На другому етапі (реалізації) варто передбачити виконання здобувачами вищої освіти, як мінімум на 4 локаціях, дослідницько-пошукових завдань різних рівнів складності (репродуктивні, репродуктивно-когнітивні, когнітивні та когнітивно-креативні), що охоплюють весь навчальний матеріал з теми; запропонувати, наприклад, логічні загадки-ключі для переходу до наступної станції після успішного виконання завдання.

Щодо організації проведення заключного етапу квесту, принагідно зауважимо, що в разі групового виконання завдань не завжди можна виділити та відповідно оцінити індивідуальний внесок конкретного учасника команди в загальний результат. У зв'язку з цим наполягаємо, що індивідуальне оцінювання рівня засвоєння тематичного матеріалу потребує виконання курсантами контрольних завдань.

Одним із найбільш ресурсозберігаючим методом контролю у контексті часового обмеження навчального заняття і водночас результативним у питанні індивідуального оцінювання, який зберігає загальний концепт елементів ділової гри у межах квесту, а також поетапну кореляцію теоретичних знань з опануванням практичних навичок, є суцільне вхідне та вихідне експрес-тестування. Всі бали, отримані як у складі команди (в тому числі за черговістю фінішування), так і особисто (виконання вхідного та вихідного тестування), сумуються, обраховується середня арифметична (округлюється до цілого числа), яка і є оцінкою здобувача вищої освіти за проходження квесту з теми практичного заняття.

Під час підбиття підсумків заняття також доречно проаналізувати, чи справдилися очікування здобувачів вищої освіти від виконання квесту за допомогою, наприклад, вправи «Збираємо врожай знань».

Принагідно зауважимо, що проведення практичних занять у формі квесту за сценарієм, в який інтегровано завдання, складені на основі типових службових ситуацій, сприятиме зростанню позитивної мотивації здобувачів вищої освіти до навчання, адже вони не тільки самі навчаються, а й вчать один одного, обмінюються досвідом і знаннями, здобувають «м'які навички» (Soft skills).

Варто зауважити, що поліцейські квести можуть бути ефективно використані й у позааудиторній роботі здобувачів вищої освіти. Зокрема, з метою підвищення продуктивності самостійної роботи, розвитку логічного та креативного мислення, стимулювання пізнавальної мотивації курсантів під час дистанційного вивчення навчальних дисциплін доцільно використовувати інформаційно-комунікативні технології – вебквести, які розглядаються вченими як нові, ефективні та перспективні технології в медіадидактиці [8, с. 153–155; 9].

В умовах дистанційного навчання на особливу увагу заслуговують квести у вигляді комп'ютерної гри професійного спрямування, програмне забезпечення якої дасть змогу оцінити правильність рішень кожного її учасника під час виконання завдань [10, с. 253]. Найбільш яскравим прикладом реалізації поліцейського квесту є навчальна інформаційно-технічна платформа комплексних оперативно-тактичних навчань «Лінія-102» [11, с. 156–201].

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ першим серед закладів вищої освіти системи МВС запровадив її при вивченні дисциплін поліцейської спрямованості у вигляді ділової гри «Лінія-102». Ця професійно-орієнтована ділова гра являє собою комплексні оперативно-тактичні навчання. Вона запроваджена як різновид навчальної або позанавчальної роботи з курсантами та студентами випускних курсів. Інформаційно-технічна платформа впроваджена в усіх навчальних закладах системи Міністерства внутрішніх справ. Вона розміщена на хостингу та підтримується фахівцями Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ [12, с. 215].

Використання навчально-інтерактивного комплексу «Лінія-102» створює унікальні умови для розвитку творчого потенціалу курсантів, на прикладному рівні пов'язує навчальний процес із практичною складовою майбутньої професії, скорочує терміни набуття здобувачами вищої освіти практичних навичок, суттєво підвищує їх мотивацію до навчання, сприяє формуванню емоційно-психологічної стійкості у майбутніх поліцейських, створює умови для заглиблення в аспекти суміжної юридичної та правоохоронної діяльності на навчальному етапі набуття професії, сприяє вдосконаленню навчального процесу у закладах зі специфічними умовами навчання, формує іміджевий потенціал нової поліції [12, с. 216].

Проведення практичних занять у формі квесту з використанням можливостей навчальних полігонів університету дає змогу здобувачам вищої освіти наблизитися до реалій практики, продемонструвати рівень засвоєння теоретичного матеріалу, визначитися із допущеними недоліками щодо організації та проведення заходів, у тому числі й під час складання оперативно-службових та процесуальних документів.

У Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ квест-технології також успішно використовуються для перевірки теоретичних знань, демонстрації набутих практичних

вмінь та навичок під час складання підсумкових контролів у формі екзаменів [13], державних атестацій [14] з навчальних дисциплін, а також захисту практики [15]. При цьому до складу екзаменаційних комісій залучаються керівники та досвідчені практичні працівники органів і підрозділів Національної поліції, які також позитивно оцінюють ефективність квест-технологій навчання для підготовки майбутніх поліцейських. Зокрема, за допомогою завдань квестів перед курсантами моделювалися умовні місця подій із різними картинами вчинення кримінальних правопорушень, а також поширених службових ситуацій в роботі поліцейських підрозділів превентивної діяльності, виконуючи які вони мали продемонструвати набуті вміння та навички працювати у складі слідчо-оперативних груп, проведення процесуальних та розшукових дій, складання службової документації [16].

Висновки. Досвід впровадження квест-технологій навчання як передового педагогічного сегменту в процес підготовки майбутніх фахівців в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ свідчить про їх ефективність для підготовки висококваліфікованого професійно мобільного фахівця у сучасних умовах євроінтеграційних процесів в Україні. Крім того, в умовах дистанційного навчання на особливу увагу заслуговують вебквести професійного спрямування. З огляду на вище викладене пропонуємо використовувати досвід впровадження квест-технологій у навчальний процес Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ іншими навчальними закладами системи МВС.

Список використаних джерел

1. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ : Ірпінь, Перун, 2007. 1736 с.
2. Новая философская энциклопедия / под. ред. В. С. Степина. Москва : Мысль, 2001. 2659 с.
3. Кремень В. Г. Енциклопедія освіти. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 300 с.
4. Довбня С. О. Гра як історико-педагогічний феномен. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2011. Вип. 9. С. 245–249.
5. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб. : Питер 2000. 705 с.
6. Федоренко О. І. Використання ділових ігор при вивченні правових дисциплін у процесі підготовки майбутніх правоохоронців до професійної діяльності. *Вісник Національного університету оборони України*. 2014. № 4 (41). С. 129–134.
7. Доскевич Г. О. Методичні рекомендації з проведення практичних занять у формі поліцейського квесту в закладах вищої освіти, які здійснюються підготовку кадрів для Міністерства внутрішніх справ України та Національної поліції. Київ : Мін. внутр. справ; Департ. персоналу, організ. освіти та наук. діяльн.; Управл. проф. освіти та кадрів, 2018. 5 с.
8. Гриневич М. С. Медіаосвітні квести. *Вища освіта України*. 2009. № 3. 150–156.
9. Кадемія М. Ю. Активізація пізнавальної діяльності студентів на основі використання веб-квестів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2011. Вип. 28. С. 319–323. URL: http://ito.vspu.net/SAIT/inst_kaf/kafedru/matem_fizuka_tex_osv/www/intel/files/web_projects/web_quest.htm (дата звернення: 01.03.2021).
10. Христова Ю. В., Христов О. Л. Упровадження квест-технологій навчання у процесі підготовки майбутніх фахівців в закладах вищої освіти МВС України. *Формування професійно мобільного фахівця: європейський вимір* : матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф., 25 квіт. 2019 р. Дніпро : МВС; ДДУВС, 2019. С. 252–254.
11. Краснобрижий І. В., Прокопов С. О., Рижков Е. В. Інформаційне забезпечення професійної діяльності : навч. посіб. Дніпро : ДДУВС, 2018. 218 с.
12. Краснобрижий І. В., Прокопов С. О. Деякі аспекти використання у навчальному процесі тренінгів з елементами квест-технологій. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 2. С. 213–217.
13. Екзаменаційна сесія у формі квесту: інтерактивно та продуктивно! Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ : вебсайт. URL: <https://dduvs.in.ua/2021/03/17/ekzamenatsijna-sesiya-u-formi-kvestu-interaktyvno-ta-produktyvno>.
14. І знову інновації: у ДДУВС державну атестацію провели у форматі квесту. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ : вебсайт. URL: <https://dduvs.in.ua/2020/06/05/innovatsiyi>.
15. Граючи у квест, курсанти захистили практику. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ : вебсайт. URL: <https://dduvs.in.ua/2019/02/12/grayuchy-u-kvest-kursanty-zahystyly-praktyku>.
16. Новітні методи у процесі складання іспиту: на базі ДДУВС – поліцейський квест. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ : вебсайт. URL: <https://dduvs.in.ua/2020/07/02/novitni-metody-u-protsesi-skladannya-ispytu-na-bazi-dduvs-politseyskyj-kvest>.

Надійшла до редакції 20.03.2021

References

1. Busel, V. T. (2007) Velykyy tлумachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv : Irpin', Perun. 1736 s. [in Ukr.]
2. Novaya filosofskaya éntsyklopediya [New philosophical encyclopedia] ; pod. red. V. S. Styopina. M. : Mysl', 2001. 2659 s. [in Russ.]
3. Kremen', V. H. (2008) Entsyklopediya osvity [Encyclopedia of Education]. Kyiv : Yurinkom Inter. 300 s. [in Ukr.]
4. Dovbnya, S. O. (2011) Hra yak istoryko-pedahohichnyy fenomen [Game as a historical and pedagogical phenomenon]. Pedahohichna osvita: teoriya i praktyka. Vyp. 9. S. 245–249. [in Ukr.]
5. Rubinshteyn, S. L. (2000) Osnovy obshchey psikhologii [Fundamentals of general psychology]. SPb. : Pyter. 705 s. [in Russ.]
6. Fedorenko, O. I. (2014) Vykorystannya dilovykh ihor pry vyvchenni pravovykh dystsyplin u protsesi pidhotovky maybutnikh pravookhorontsiv do profesiynoyi diyal'nosti [The use of business games in the study of legal disciplines in the preparation of future law enforcement officers for professional activities]. *Visnyk Natsional'noho universytetu oborony Ukrayiny*. № 4 (41). S. 129–134. [in Ukr.]
7. Doskevych, H. O. (2018) Metodychni rekomendatsiyi z provedennya praktychnykh zanyat' u formi politseys'koho kvestu v zakladakh vyshchoyi osvity, yaki zdiysnyuyut'sya pidhotovku kadrov dlya Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrayiny ta Natsional'noyi politysi [Methodical recommendations for conducting practical classes in the form of a police quest in higher education institutions, which provide training for the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the National Police]. Kyiv : M-vo vnutr. sprav; Depart. personalu, orhaniz. osvity ta nauk. diyal'n.; Upravl. prof. osvity ta kadrov. 5 s. [in Ukr.]
8. Hrynevych, M. S. (2009) Mediaosvitni kvesty [Media educational quests]. *Vyshcha osvita Ukrayiny*. № 3. 150–156. [in Ukr.]
9. Kademiya, M. Yu. (2011) Aktyvizatsiya piznaval'noyi diyal'nosti studentiv na osnovi vykorystannya veb-kvestiv. Suchasni informatsiyi tekhnolohiyi ta innovatsiyi metodyky navchannya v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiya, teoriya, dosvid, problemy [Activation of cognitive activity of students on the basis of use of web-quests]. Vyp. 28. S. 319–323. URL : http://ito.vspu.net/SAIT/inst_kaf/kafedru/matem_fizuka_tex_osv/www/intel/files/web_projects/web_quest.htm. [in Ukr.]
10. Khrystova Yu. V., Khrystov, O. L. (2019) Uprovadzhenya kvest-tekhnolohiy navchannya u protsesi pidhotovky maybutnikh fakhivtsiv v zakladakh vyshchoyi osvity MVS Ukrayiny [Introduction of quest-learning technologies in the process of training future specialists in higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. Formuvannya profesiyno mobil'noho fakhivtsya: yevropeys'kyy vymir : materialy V vseukr. nauk.-prakt. konf., 25 kvit. 2019 r. Dnipro : MVS; DDUVS. S. 252–254. [in Ukr.]
11. Krasnobryzhy, I. V., Prokopov, S. O., Ryzhkov, E. V. (2018) Informatsiyne zabezpechennya profesiynoyi diyal'nosti [Introduction of quest-learning technologies in the process of training future specialists in higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] : navch. posib. Dnipro : DDUVS. 218 s. [in Ukr.]
12. Krasnobryzhy, I. V., Prokopov, S. O. () Deyaki aspekty vykorystannya u navchal'nomu protsesi treninhiv z elementamy kvest-tekhnolohiy [Some aspects of the use in the educational process of trainings with elements of quest technologies]. *Naukovy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2019. № 2. S. 213–217. [in Ukr.]
13. Ekzamenatsiyina sesiya u formi kvestu: interaktyvno ta produktyvno! [Exam session in the form of a quest: interactive and productive!]. Dnipropetrovs'kyy derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav : veb sayt. URL : <https://dduvs.in.ua/2021/03/17/ekzamenatsiyina-sesiya-u-formi-kvestu-interaktyvno-ta-produktyvno/>. [in Ukr.]
14. I zнову innovatsiyi: u DDUVS derzhavnu atestatsiyu provely u formati kvestu [Exam session in the form of a quest: interactive and productive!]. Dnipropetrovs'kyy derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav : veb sayt. URL : <https://dduvs.in.ua/2020/06/05/innovatsiyi/>. [in Ukr.]
15. Hrayuchy u kvest, kursanty zakhystyly praktyku [Playing the quest, the cadets defended the practice]. Dnipropetrovs'kyy derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav : veb sayt. URL : <https://dduvs.in.ua/2019/02/12/grayuchy-u-kvest-kursanty-zakhystyly-praktyku/>. [in Ukr.]
16. Novitni metody u protsesi skladannya ispytu [The latest methods in the process of passing the exam]: na bazi DDUVS – politseys'kyy kvest. Dnipropetrovs'kyy derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav : veb sayt. URL: <https://dduvs.in.ua/2020/07/02/novitni-metody-u-protsesi-skladannya-ispytu-na-bazi-dduvs-politsejskyj-kvest/>. [in Ukr.]

SUMMARY

Yuliia V. Khrystova. Introduction of quest-technologies of training in the process of training future specialists in Dnipropetrovsk state university of internal affairs. The article examines the experience of implementing quest technologies in the process of training future professionals at the Dnepropetrovsk State University of Internal Affairs. According to the results of the analysis of scientific and reference literature to

define the concept and essence of the game, it is stated that scientists recognize its high effectiveness for adult learning compared to traditional pedagogical methods, emphasizing its significant advantages.

It is emphasized that answering the questions and completing the tasks of the quest as part of the team, the cadets not only learn but also teach each other, exchange experience and knowledge, acquire "soft skills".

It is stated that web-quests can be effectively used in extracurricular work of higher education students in order to increase the productivity of their independent work, the development of logical and creative thinking, stimulating cognitive motivation during distance learning.

It is emphasized that in the conditions of distance learning quests in the form of a professional computer game deserve special attention, the software of which will provide an opportunity to assess the correctness of the decisions of each of its participants during the tasks.

It is emphasized that the use of the educational-interactive complex "Line-102" creates unique conditions for the development of creative potential of cadets and at the applied level connects the educational process with the practical component of the future profession.

It is emphasized that conducting practical classes in the form of a quest using the opportunities of training grounds of the university gives higher education students the opportunity to approach the realities of practice, demonstrate the level of theoretical material, identify shortcomings in the organization and conduct of activities, including in compiling operational and service and procedural documents.

Emphasis is placed on the peculiarities of the methodology of conducting and evaluating practical classes in the form of a quest in the process of training future police officers at each stage, as well as semester exams, defense practice (internship), state certifications.

Emphasis was placed on the positive assessment of practitioners of the National Police involved in their implementation at the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs. In addition, their effectiveness and expediency of further use by higher education institutions with specific training conditions that train police officers are substantiated.

Keywords: *learning technology, game technology, method, quest, legal education.*

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

UDC 342.95
DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-34-41

Maj. Dr. Elena
NIKOLAJOVÁ
KUPFERSCHMIDTOVÁ[©], Ph.D.

LANGUAGE ASSISTANCE AS A PROCEDURAL SAFEGUARD INCREASING THE LEGAL SECURITY IN RELATION TO MIGRATION

АНОТАЦІЯ

Елена Ніколайова Купфершмідтова. Мовна допомога як процесуальна гарантія посилення правової допомоги, пов'язаної з міграцією. Основна увага в цій роботі зосереджена на спробі відобразити поточну ситуацію у галузі мови та мовної допомоги, що надається громадянам третіх країн, утримуваних у місцях позбавлення волі держав-членів ЄС. Авторка, зокрема, наголошує на труднощах із забезпеченням професійних послуг усного та письмового перекладу, особливо у випадках менш поширених та корінних мов, які здебільшого є рідними мовами для затриманих громадян. Таким чином, перед державами-членами ЄС постає нагальне завдання, оскільки обов'язок – забезпечити процесуальні гарантії, перелічені в Європейській конвенції з прав людини, та гарантувати основні права, серед яких є мовна допомога, безумовно, є одним із них. Повага та захист фундаментальних прав людини сприяє елементарному почуттю безпеки у всіх громадян країн-членів, які проживають на території ЄС, навіть серед громадян третіх країн, які прибувають до ЄС. Цей документ є результатом проекту Академії поліції в Братиславі «Міжкультурна комунікація з громадянами третіх країн у місцях тримання під вартою» (№ 241).

Питання стосовно форми послуг, що надаються для потреб громадян третіх країн, залишаються на розсуд національних органів влади кожної держави-члена та їхніх уподобань, якщо вони можуть бути представлені як докази для можливого провадження. Право на отримання інформації мовою, зрозумілою для громадян третіх країн, які в'їжджають на територію держави-члена, є однією з процедурних гарантій Європейського суду з прав людини. Свочасне надання інформації для вищезазначених цілей залежить від мовних знань затриманого. При перекладі мовою, яку розуміє затриманий, здебільшого враховується офіційна мова країни походження громадянина третьої країни.

Ключові слова: міграція, основні права людини, міжкультурне спілкування, процесуальні гарантії, поліція, ізолятори тримання, нелегальні іммігранти, мовна допомога, усний переклад, переклад, вторинне законодавство ЄС.

INTRODUCTION

The COVID-19 pandemic has affected migration in Europe significantly. Countries on a worldwide scale have restricted human mobility and international movements in order to minimize the spread of the pandemic. The pandemic has substantially reduced the number of irregular arrivals

¹ Information retrieved from: <https://migrationdataportal.org/regional-data-overview/europe>

² For more information: <https://iom.sk/sk/migracia/migracia-vo-svete.html>

© Nikolajova Kupferschmidtova E., 2021
Elena.Nikolajova@minv.sk

to the European Union (hereinafter referred to as „the EU“) in the past months. In April 2020, the number of detections of irregular border crossing (IBCs) on Europe’s main migratory routes fell by 85 per cent from the previous month to around 900, the lowest total since Frontex began collecting border data in 2009. The record low numbers were mainly due to the restrictive measures implemented both by the EU Member States and by third-countries of transit and departure of migration.¹

However, migration is still one of the highly discussed challenges Europe is facing. According to the International Organization for Migration (hereinafter referred to as "IOM"), the total number of illegal immigrants and asylum seekers who arrived in Europe in 2019 was 82.3 million.² This number indicates third-country nationals coming to Europe by sea or land. Each Member State shall endeavor to address the issue of migration or its consequences in a manner appropriate to the country's national legislation, cultural or political environment. The European region still remains one of the most attractive destinations for immigrants. Even the number of illegal immigrants has decreased substantially during the last year, the effective and coherent approach to immigration and asylum remains a priority. The need to establish a common asylum system, a legal immigration policy and combating illegal immigration triggered the adoption of the EU Directive 2008/115/EC on an effective expulsion and repatriation policy, common standards for persons who are to return in a humane manner and in full respect of their fundamental rights and dignity (Directive 2008/115/EC of the European Parliament and of the Council).

Subsequently, by means of Directive 2013/32/EU on common rules on procedures for granting and withdrawing international protection (recast) Regulation (EU) No 1095/2010 was adopted in accordance with the protection of fundamental human rights and freedoms granted to every human being. Moreover, Regulation (EU) No 439/2010 establishing a European Asylum Support Office (Regulation (EU) No 439/2010 of the European Parliament and of the Council) was also established as another key document in the field of migration and relevant to the area of migration policy applicable in all Member States of the EU. All of the above-mentioned documents form the most important framework in the field of migration and at the same time form a common framework for all Member States. The common framework was set and subsequently transposed into the national law of the Member States, with the main aim of further developing standards for procedures for granting and withdrawing international protection for arriving migrants. However, due to the scale of the migration crisis and the disproportionate influx of migrants into individual Member States, the application of the common framework is limited to minimum standards in some countries.

Thus, the primary aim of the present contribution is to map the current situation in the field of language assistance guaranteed as a procedural safeguard to the third-country nationals (also referred to as ‘migrants’) arriving into the Member States of the EU and being detained in the detention centres in the individual territories of the Members States. At the same time, the focus is paid also to the challenges that remain problematic in securing and providing professional translation and interpretation services, particularly into the less spread languages or minority languages that are in most cases the mother tongues of detained third-country nationals. Therefore, the Member States face a difficult task, as they have a duty to ensure the procedural guarantees set out in the European Convention on Human Rights, with language assistance being part of Article 5 - the right to liberty and security. The protection and observance of human rights at the state level guarantees the legal security of citizens, which contributes to increased legal certainty.

1 Detention of Third-Country Nationals

Detention remains one of the key tools in responding to migration and asylum flows. As stated in Directive 2008/115/EC, detention is only justified for the purpose of preparing for return or carrying out the expulsion process if the application of less coercive measures would not be sufficient. However, it is necessary to stress that in accordance with paragraph 17 of the above-mentioned Directive, third-country nationals detained in detention facility of a Member State should be treated in a humane and dignified manner with respect for their fundamental rights as is also required by the international and also national law of the respective Member States of the EU. Detention should, as a general rule, be carried out in specialized detention facilities. The grounds for detention are explicitly defined in Article 8 (1) 3 of the recast of the Reception Conditions Directive. It should be noted that Article 8 of this Directive also requires EU Member States to set out the grounds for detention in their national law as well as possible detention alternatives. In accordance with Article 9 of the International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), the rights to liberty and security of person are recognized.

The ICCPR prohibits arbitrary arrests and detentions and requires that any deprivation of

personal liberty be in accordance with the law, and obliges the parties to allow persons deprived of their liberty to challenge their detention through the courts. These provisions apply not only to persons detained in criminal proceedings, but also to persons detained for mental illness, drug addiction or for the purposes of education or immigration. In the General Comment no. 8 of the Human Rights Committee it is stated that these provisions apply to all deprivation of liberty by arrest or detention, including the cases in the area of immigration control (for more detailed information see General Comment No. 8 of the Human Rights Committee). On 9 December 1988, the General Assembly of the United Nations (without voting) adopted the Body of Principles for the Protection of All Persons in Any Form of Detention or Execution of Sentences of Imprisonment, which explicitly states (Principle 4) that any form of detention or imprisonment and all measures affecting the human rights of a person in any form of detention or imprisonment shall be ordered by or under the effective control of a judicial or other body (Code of Principles for the Protection of All Persons in Prison or Imprisonment adopted by General Assembly Resolution 43/173). In addition, in accordance with Principle 11, a person must not be detained without being given an effective opportunity to be heard immediately by a judicial or other authority (the Code of Principles for the Protection of All Persons in Prison or Imprisonment adopted by General Assembly Resolution 43/173). The detainee has the right to a defense or assistance under the law, as provided by EU law, and, in addition, shall receive immediate and complete notification of any detention order. The right to communicate is therefore established as one of the fundamental human rights. The right to communicate in a language that the third-country national detained in the detention facility understands is also explicitly enshrined in the European Convention on Human Rights, in Article 5, which governs the right to liberty and security.

2 Language Assistance as a Procedural Safeguard for the Third-Country Nationals Detained in the Detention Facilities in the EU Member States

As referred to in Article 5 (1) 2 of the European Convention on Human Rights (hereinafter referred to as 'ECHR'): *"Everyone arrested shall be informed without delay, in a language he or she understands, of the reasons for his or her arrest and of any charges against him"* (Article 5 of the European Convention on Human Rights). Consequently, according to Article 14 of the ECHR, *"the rights and freedoms granted by this Convention must be ensured without discrimination based on any ground, such as sex, race, color, language, religion, political or other opinion, national or social origin, nationality, minority, property, gender or other status"* (Article 14 of the European Convention on Human Rights).

Thus, from the cited paragraphs it is clear that a person who does not sufficiently understand or speak the language used by the authorities responsible for his/her arrest, detention or imprisonment must be informed without delay in a language he/she understands (...) and, if necessary, provide free assistance from an interpreter in connection with securing procedural acts. The detained person also has the right to the assistance of a legal adviser, to be informed of this right and to be provided with legal counselling. All these principles have been successfully transposed into the EU secondary legislation in the form of the listed (see below) Directives, and these principles form an integral part of the ECHR. The documents of secondary legislation of the EU as well as the Convention are relevant documents for all Member States, so that the principles laid down are legally binding also under the national law of each Member State.

The legal basis for language assistance for third-country nationals and the rules for communication within official contact with respective authorities form part of the following documents:

- Directive 2013/32/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on common procedures for granting and withdrawing international protection;
- Directive 2008/115/EC of the European Parliament and of the Council of 16 December 2008 on common standards and procedures in Member States for returning illegally staying third-country nationals;
- Directive 2010/64/EU of the European Parliament and of the Council of 20 October 2010 on the right to interpretation and translation in criminal proceedings;
- Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council 439/2010 of 19 May 2010 establishing a European Asylum Support Office;
- Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council Regulation (EC) No 640/2013 of 26 June 2013 establishing the criteria and mechanisms for determining the Member State responsible for examining an application for international protection lodged in one of the Member States by a thirdcountry national or a stateless person;
- Commission Recommendation (EU) 2017/432 of 7 March 2017 on ensuring more effective returns in the implementation of Directive 2008/115/EC;

• Commission Recommendation of 1 October 2015 establishing a common "Handbook on Return" to be used by the competent authorities of the Member States in carrying out return tasks (C (2015) 6250 final).

The documents themselves clearly define the requirements to ensure proper communication with the competent authorities through an interpreter. "(...) *Within the meaning of Article 1 of the Geneva Convention or as beneficiaries of subsidiary protection, each applicant should have effective access to proceedings, cooperation and proper communication with the competent authorities in order to be able to provide relevant evidence concerning his case, (...) In addition, the procedure for examining an application for international protection should normally give the asylum seeker at least: the right to remain in the Member State pending a decision by the determining authority; access to the interpretation service when submitting your case in case of an interview with the authorities; (...) The right to be informed at crucial moments during the proceedings of his legal position in a language he/she understands; and the right to an effective remedy before a court in the event of a negative decision*"³

In compliance with the above-listed documents, the third-country nationals concerned have the opportunity to obtain legal advice, representation and, where necessary, linguistic or in other words language assistance. For the purposes of this Article, language assistance is defined as assistance which covers both translation and interpretation services provided to someone who does not speak the language of the country in which he/she is detained. The difference between interpretation and translation is not negligible, although in the case law of the European Court of Human Rights (hereinafter referred to as 'ECtHR') the two concepts are largely interlinked, as Article 6 para 3 e) the ECtHR refers only to "interpretation". Language assistance includes not only the obligation to provide a translation of the decision (already covered by Article 12 (2)), but also the obligation of interpreters to provide assistance for the needs of third-country nationals, so that the third-country national has the opportunity to take appropriate action. Every foreigner detained in the EU Member State has the right to interpretation during police interrogations, hearings and meetings with a lawyer and the right to have translated at least all the relevant documents so he/she may be able to take appropriate legal steps. The issue of language assistance for detainees is explained in point 22 of Directive 2010/64/EU as follows:

*(22) Interpretation and translation under this Directive should be provided in the native language of the suspected or accused persons or in any other language that they speak or understand in order to allow them fully to exercise their right of defence, and in order to safeguard the fairness of the proceedings.*⁴

However, it should be noted that in some cases it may be difficult for competent authorities to ensure a sufficient number of interpreters/translators, especially if third-country nationals speak indigenous languages or their mother tongue is a less common language and the availability of interpreters/translators is generally limited in such cases. The availability of interpreters is one of the factors influencing the availability of an effective remedy. Even if the EU Member State institution is able to ensure the presence of an interpreter for official communication with the competent authority, the quality of the interpretation or translation services provided is a matter of the individual Member State in accordance with point 24 of the respective Directive 2010/64/EU, However, it should be noted that in some cases it may be difficult for competent authorities to ensure a sufficient number of interpreters/translators, especially if third-country nationals speak indigenous languages or their mother tongue is a less common language and the availability of interpreters/translators is generally limited in such cases. The availability of interpreters is one of the factors influencing the availability of an effective remedy. Even if the EU Member State institution is able to ensure the presence of an interpreter for official communication with the competent authority, the quality of the interpretation or translation services provided is a matter of the individual Member State in accordance with point 24 of the respective Directive 2010/64/EU, which states as follows:

*(24) Member States should ensure that control can be exercised over the adequacy of the interpretation and translation provided when the competent authorities have been put on notice in a given case.*⁵

Ensuring accurate interpretation or translation remains a priority for the benefit of the detained third-country nationals, but also for the benefit of the competent authorities, that determine

³ Directive 2013/32/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on common procedures for granting and withdrawing international protection.

⁴ Directive 2010/64/EU available online at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32010L0064>

⁵ Directive 2010/64/EU available online at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32010L0064>

which individuals can stay in the country and who must leave. In addition, in the case of particularly important meetings which may lead to further legal proceedings at the European or international level, the authorities of the Member States must ensure that interpreters providing interpretation services are competent and have knowledge of both languages, and at the same time are also able to identify and use appropriate means of interpretation, the understanding and observance of the rules of confidentiality are strictly followed and impartiality and understanding of their role as an interpreter is ensured without departing from the role of adviser, legal adviser or other tasks, etc. However, for the purposes of translation/interpretation services provided on the behalf of the third-country nationals detained in the detention facility across the EU countries the eligibility criteria for interpreters/translators for official communication with the competent authorities vary from one Member State to another. All language services requirements are set for a single purpose: to ensure meaningful access to relevant information for third-country nationals so that they are able to understand their current situation, taking into account fundamental human rights as a priority. However, the process of providing information to third-country nationals staying illegally on the territory of individual Member States is affected by several factors. It is worth noting that the language provisions in EU secondary legislation are often subject to interpretation, in particular regarding the form and scope of language assistance, the quality requirements and the professional competence of the interpreter/translator.

3 Provision of Language Assistance to the Third-Country Nationals in Selected EU Member States

Language mediation remains an important and very sensitive issue, as it is, on the one hand, an integral part of the asylum procedure and has a direct and non-negligible effect on communication between the national authorities of the individual EU Member States and on the other hand, it affects the destiny of the third-country national applying for the asylum in the respective Member State of the EU. Taking into account the quality and efficiency of services provided, it is important, especially in the case of the so-called *first-line* or *destination countries*⁶, which have to deal with a high number of asylum seekers, so that asylum seekers understand each stage of the process and that the authorities are able to properly assess and take into account all the details of the applicant's circumstances. For instance in Italy, being the country directly affected by the system of hotspots, the main goal is the fast identification, registration and processing of migrants. In Italy, a third-country national is detained in hotspots for several days and then placed in a detention center. The stay in the detention center is significantly affected by the lack of cultural mediators, interpreters and translators into all languages. This is a persistent problem, in particular with interpretation/translation into the languages of sub-Saharan Africa remaining the most problematic. The thirdcountry nationals coming to Italy come in most cases from Nigeria, Eritrea, The Gambia, Sudan, Senegal, Somalia, Mali, Bangladesh, Guinea and Côte d'Ivoire. Upon arrival in Italy, the hotspots provide information on the possibility to apply for asylum and individual types of stay in four world languages, i.e. Italian, English, French and Arabic. In view of the fact that the command of world languages is rather rare for incoming migrants, the information in question is provided by the European Asylum Support Office (EASO), as part of the ACCESS project, and by the Office of the United Nations High Commissioner (UNHCR) and in the framework of the ASSISTANCE project, the International Organization for Migration (IOM), assists in less widely used languages, i.e. Kurdish and its extended dialects – Kurmanji, Sorani and Tigrinya. Thus, provision of high standards of language assistance in a wide range of languages remains a challenge not only for Italy, but also for many EU Member States, especially if the asylum seeker speaks only his or her mother tongue, which appears to be an indigenous language or a lesser-used language. There is also the possibility that asylum seekers may speak the language of the country in which they are applying for asylum, e.g. in the case of Colombians or Venezuelans registered in Spain. In cases where a common language is absent, the interpretation of procedural acts in a language that can be reasonably assumed to be understood by the asylum seeker shall become a particular priority. The language barrier must never affect the human rights of third-country nationals and the decision of national authorities on the residence of third-country nationals in their territories.

Information on remedies should also be available in a language that the third-country national understands or can reasonably be presumed he/she understands. Whether the information is provided in written or oral form depends on the receiving Member State. In most cases, the information is provided in the form of leaflets or reference materials. The possibility of standardized

⁶ The country that is a destination for migration flows (regular or irregular).

⁷ The country through which migration flows (regular or irregular) move; this means the country (or countries), different from the country of origin, which a migrant passes through in order to enter a country of destination.

templates would streamline the work of the administration and contribute to transparency, as well as significantly contribute to reducing the cost of interpretation services. It could also partially address the persistent problem of a lack of interpreters from/to lesser-used languages. In this paper, the lack of qualified and competent interpreters is not the subject of the analysis, but it is necessary to pay special attention to this topic, because the setting of qualification criteria directly affects the outputs of interpreting services provided for the needs of detention facilities. While in some countries, usually in the so-called *transit countries*⁸) the qualification criteria are high as they require higher education and specialized training, e. g. in case of Slovakia in order to ensure effective communication between foreigners placed in detention and the competent authorities, interpreters and translators ensuring official communication with the competent authorities within individual procedural acts are selected from the list of forensic experts, translators and interpreters of the Ministry of Justice of the Slovak Republic. The translator, who ensures the translation of official documentation or information materials, is also selected from the list of forensic experts, translators and interpreters of the Ministry of Justice of the Slovak Republic. However, on the basis of the background documents, the interpretation request is formulated only for the purposes of procedural acts and official communication with the competent authorities. In other countries, e.g. in Sweden which is considered to be a so-called *destination country*, there are no rules setting out the qualifications of an interpreter and only account is taken of whether the interpreter "*speaks two languages*". In fact, the current situation regarding the interpretation/translation services provided for the third-country nationals in detention facilities in Sweden affects significantly the personal security of an immigrant who is completely dependent on interpretation, especially in the case of an asylum interview. However, quality assurance is crucial for protecting access for individuals with limited language skills. The ability to effectively express the meaning, style and often the tone of the original source is very important, as it can affect the results of the interview with the asylum seeker and, consequently, the stay in the country. In some cases, interpreters seem to lack the skills needed to meet the interpreter's requirements, or sometimes they simply translate incorrectly, which has serious consequences for the asylum seeker. Due to persistent problems related to the lack of competent and qualified interpreters, many countries have started to use audio/video conferencing to provide asylum seekers with the opportunity to communicate their needs. However, the use of this form of interpretation has its pitfalls, which include a lack of privacy, the absence of an interpreter at the place of detention, etc. In view of the fact that interpretation services are provided free of charge to third-country nationals and that Member States are responsible for all costs associated with these services, national authorities are responsible for selecting individual interpreters. Given that interpreters mostly rely on visual and audio stimuli to determine the meaning of translated speech, the use of technology is said to often suffer from poor sound quality or is interrupted during an interview and hearing is insufficient and frustrating for both parties, asylum seekers but also for the representatives of national authorities, especially when dealing with emotionally demanding situations.

The Member State is free to choose whether to provide a written translation of the relevant information or oral interpretation, provided that the context and content are clear to the third-country national and that he/she understands his/her current legal situation. The provision in Article 5 of the recast of the Reception Conditions Directive 2013/32/EU requires Member States to make all reasonable efforts to ensure a translation into a language that the person concerned actually understands. The lack of interpreters is not considered to be an objective reason for not fulfilling this right of third-country nationals. In cases of extremely rare languages for which there is an objective shortage of interpreters, Member States are required to provide at least general information sheets explaining the main elements of the standard form in at least five languages most commonly used by illegal immigrants entering the territory of a Member State.

CONCLUSION

One of the main objectives of the European Migration Network (EMN) is to provide information on the current situation, outputs and statistics on migration, integration and international protection at EU and Member State level. In order to identify the challenges associated with migration, they encountered the following: "*(...) ensuring adequate language transfer (interpretation), the implementation of coercive measures, and extensive reinsurance legislation and case law; the assistance in the field of interlingual and intercultural communication is one of the main priorities in addressing migration issues not only at European level. The police, courts and the Migration Office, as well as lawyers, are currently struggling with the current problem of*

⁸ For more information (available in Slovak only): https://www.hrl.sk/assets/files/obsah/74-zaistenie_a_alternativy_k_zaisteniu_v_slovenskej_republike_-_narodna_sprava.pdf

*securing official or non-official interpreters from the various languages spoken by foreigners*¹⁸

The right to linguistic assistance is one of the fundamental rights guaranteed not only in the ECHR but also in a right enshrined in secondary EU legislation, making it binding for all EU Member States. Questions concerning the form of services provided for the needs of third-country nationals remain in the hands of the national authorities of each Member State and their preferences, if they can be presented as evidence for possible proceedings. The right to be provided with information in a language understood by third-country nationals entering the territory of a Member State is one of the procedural guarantees of the ECHR. The exact timing of the information provided for the above-mentioned purposes depends on the language skills of the detainee. When interpreting into a language that the detainee understands, the official language of the third-country national's country of origin is taken into account in most cases. An individual approach is preferred and the physical presence of an interpreter is more advantageous for asylum seekers, but difficult for national authorities to achieve.

The choice of interpreter remains in the hands of the national authorities under the national law of each Member State. A common framework for ensuring the quality of interpretation services and the qualifications of individual interpreters remains an unanswered question, as qualification criteria vary from one Member State to another. The scope of the information provided should enable the third-country national to understand the remedies and their current legal status.

Linguistic (as well as cultural) mediation is one of the fundamental human rights guaranteed by the national legislation of the Member States, secondary EU legislation, but also international law. Respect for human rights and the way in which they are guaranteed in the state is one of the key factors influencing the sense of security in the state and also having a significant impact on migrants' prospects in deciding where to settle. EU countries are undoubtedly an attractive place to live, as the ECHR guarantees procedural guarantees, including communication in the language of foreigners coming to the territory of EU Member States.

Interpretation and translation from different languages (in particular in case of less used languages) is a serious problem in all EU Member States. Authorities must currently look for appropriate measures to ensure adequate interpretation for foreigners, otherwise they run the risk that the detention order will be rejected on the grounds of a violation of the right to receive an interpreter in a language understood by the foreigner. In this situation, the relevant authorities of the EU Member States cannot evade their duty simply by pointing out that the relevant interpreters are not available. Complications with the provision of adequate interpretation in official acts do not contribute to facilitating the situation in everyday communication with foreigners. However, the obligation to allow a third-country national arriving into the territory of the Member State access to information in a language he or she understands is enshrined in law not only at European level but also within the national law of all EU Member States. To provide multilingual information materials, or compile information material that could be distributed in a uniform format in all languages of foreigners arriving in the EU, would facilitate and speed up the work of all participants including the courts but especially the migration authorities in all Member States.

The present contribution is the output of the project of the Academy of the Police Force in Bratislava registered under the title: Intercultural Communication with the Third-Country Nationals in Detention Centres for Aliens (VYSK 241).

References

1. Information Database on Asylum of the European Council for Migrants and Exiles. [cit. 10. 10. 2020] Retrieved from: <https://www.asylumineurope.org/comparator/asylum-detention>
2. Regulation (EU) No 439/2010 of the European Parliament and of the Council of 19 May 2010 establishing a European Asylum Support Office. In: EUR-Lex [legal information system]. Official Journal of the European Union [cit. 10. 10. 2020]. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32010R0439>.
3. NORSTRÖM, E. 2010. Community Interpreting in Sweden and its Significance to guaranteeing legal and medical security. Available online at: <http://sens-public.org/articles/781/>
4. NOVÁKOVÁ, I. et al. 2018. Interkultúrna komunikácia so štátnymi príslušníkmi tretích krajín v útvaroch policajného zaistenia pre cudzincov: Projekt. /Rieš. výsk. úl. Iveta Nováková, spolurieš. Martina Binderová, spolurieš. Petra Ferenčíková, spolurieš. Emil Semjan,, spolurieš. Patrik Ambrus, spolurieš. Jelena Ondrejčovičová, spolurieš. Klaudia Marczjová. [a i.]. 1. vyd. – Bratislava: Akadémia PZ – K jazykov, 2018. – 39 1.: dokumentácia 11 1. Vto
5. Directive 2008/115/EC of the European Parliament and of the Council of 16 December 2008 on common standards and procedures in Member States for returning illegally staying third-country nationals In: EUR-Lex [legal information system]. Official Journal of the European Union [cit. 10. 10. 2020]. Retrieved

from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32008L0115>.

6. NIKOLAJOVÁ KUPFERSCHMIDTOVÁ, E. 2020. Legal Framework for Communication with the Third-Country Nationals: Current Situation in Slovakia and Italy. In: KOSICE SECURITY REVUE Vol. 10, No. 2 (2020), p. 83 – 97 ISSN 1338-4880 (print ver.), ISSN 1338-6956 (online ver.)

7. Directive 2013/32/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on common procedures for granting and withdrawing international protection. In: EUR-Lex [legal information system]. Official Journal of the European Union [cit. 10. 10. 2020]. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013L0032>.

8. Directive 2010/64/EU of the European Parliament and of the Council of 20 October 2010 on the right to interpretation and translation in criminal proceedings. In: EUR-Lex [legal information system]. Official Journal of the European Union [cit. 10. 10. 2020]. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32010L0064>.

9. Body of Principles for the Protection of All Persons under Any Form of Detention or Imprisonment Adopted by General Assembly resolution 43/173 of 9 December 1988. [cit. 10. 10. 2020] Retrieved from: <https://www.un.org/ruleoflaw/files/Body%20of%20Principles%20Detention.%20pdf.pdf>

10. Office of the High Commissioner for Human Rights, CCPR General Comment No. 8: Article 9 (Right to Liberty and Security of Persons) Adopted at the Sixteenth Session of the Human Rights Committee, on 30 June 1982 (OHCHR). [cit. 15. 09. 2020]. Retrieved from: <https://www.refworld.org/docid/4538840110.html>.

11. Treaty of the European Union. Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF

12. The European Convention on Human Rights available online at: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf

13. Administrative Detention of Migrants. [cit. 07. 08. 2020] Retrieved from: <https://www2.ohchr.org/english/issues/migration/taskforce/docs/administrativedetentionrev5.pdf>

14. Európsky dohovor o ľudských právach. [cit. 08. 09. 2020] Dostupné z: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_SLK.pdf

15. International Organization for Migration. [cit. 11. 09. 2020] Retrieved from: <https://migration.iom.int/europe?type=arrivals>.

16. Return handbook. [cit. 10. 10. 2020] Retrieved from: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/proposal-implementation-package/docs/return_handbook_en.pdf

Надійшла до редакції 11.03.2021

SUMMARY

The focus of the present paper lies on the attempt to map the current situation in the field of language/linguistic assistance provided to the third-country nationals detained in the detention facilities of the EU Member States. The author, particularly, stresses out the difficulties in ensuring the professional translation and interpreting services especially in cases of less-spread and indigenous languages that are in most cases mother tongues of the detained nationals. Thus, EU Member States face a formidable task as the obligation to ensure the procedural safeguards listed in the European Convention on Human Rights are guaranteed, and the fundamental rights are protected, and the language assistance is definitely one of them. Respect and protection of fundamental human rights contributes to the elementary sense of safety in all Member States nationals living in the territory of the EU, even in the third-country nationals arriving into the EU. The present paper is the output of the project of the Academy of the Police Force in Bratislava: Intercultural Communication with the Third-Country Nationals in Detention Facilities (No. 241).

Keywords: migration, fundamental human rights, intercultural communication, procedural safeguards, police, detention facilities, illegal immigrants, language assistance, interpreting, translation, EU secondary legislation.

УДК:341.1
DOI: 10.31733/2078-3566-2021-1-42-48

Iryna ALEKSEENKO[®]
Dr of Political Sciences, Professor
(Dnipropetrovsk State University of
Internal Affairs)

INTERNATIONAL TERRORISM AS A POLITICAL PHENOMENON. PROBLEMS OF COUNTERACTION

Алексєєнко Ірина. Міжнародний тероризм як політичний феномен. Проблеми протидії. У статті аналізуються та узагальнюються різні теоретико – методологічні підходи до мікрополітики, у фокусі уваги якої традиційно перебуває людина, а також виходять на перший план фундаментальні проблеми світоустрою, проблеми сталого розвитку і пов'язані з ними зміни, які переживає світ, суспільство, людина в умовах глобалізації, коли мережа взаємозв'язків структурних одиниць мега-суспільства настільки ускладнюється, що зв'язки на мега-, макро-, мезорівнях безпосередньо фокусуються в окремо взятій особистості на – мікрорівні. Визначено, що тенденція до розгляду мікрополітичних проблем у контексті глобалізації, свідчить про поступове розширення взаємозв'язків світової і мікрополітики як наукових сфер дослідження, спільним предметом яких стає аналіз проблем глобальної й особистої безпеки, демократизації глобального політичного процесу, забезпечення керованості глобальним розвитком на всіх рівнях організації.

Обґрунтовано, що сучасні процеси глобалізації відображають потребу ствердження пріоритету загальнолюдських цінностей, що для забезпечення довгострокової глобальної безпеки і сталого розвитку засобами політики важливим є розуміння механізмів функціонування світу глобальної політики, в якому істотне значення відіграють характер діючої політичної культури й політичної свідомості.

Доведено, що символічним осередком глобальних викликів сучасності як сукупностей найгостріших глобальних проблем, які постають перед світовою цивілізацією на початку ХХІ ст., став феномен міжнародного тероризму і його різновид – глобальний терор як терор нового типу, що, на відміну від традиційного терору спрямований проти конкретних осіб, характер демоциду (масових убивств).

Визначено, що тероризм являє собою виклик суверенітету націй-держав їх монополії на насильство. За своєю природою він транснаціональний і нівелює здатність суверенних держав контролювати транскордонні зв'язки. Тероризм став методом нав'язування своєї волі шляхом незаконного (несанкціонованого системними нормами) застосування насильства, підриву монополії сучасної держави на насильство – ключового компонента суверенітету.

Виявлено, що тероризм сам значно впливає на розгортання глобальних процесів. Він не зупиняється на кордонах держави, а створює мережу відносин, що перетинають кордони таким чином, що боротьба з тероризмом вимагає міжнародних зусиль і набуває транскордонного характеру.

Концептуалізовано, що світова політика орієнтована на розв'язання проблем, породжуваних глобалізацією. Глобального характеру сьогодні набуває проблема безпеки в глобалізованому світі. Світова політика наголошує на питаннях глобальної безпеки в тісному зв'язку з проблемами особистої безпеки, як стану захищеності життєво важливих інтересів особистості.

Визначено, що світова політика орієнтована сьогодні на пошук ефективних рішень проблем безпеки і вбачає їх у створенні глобальної системи протидії сучасним загрозам і викликам глобалізації. Система покликана забезпечувати міжнародну стабільність і стійкий розвиток на тривалу перспективу насамперед на основі політичного регулювання глобальних процесів. Світова політика знаходиться перед необхідністю встановлення нових пріоритетів політики глобальної безпеки, можливостей і засобів

© Alekseenko I. V., 2021
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6873-003X>
irina_alekseenko@yahoo.com

політичного регулювання глобальної сфери.

Ключові слова: глобалізація, тероризм, людська безпека, демоцид, світова політика, стійкий розвиток, глобальні загрози.

Introduction. Terrorism, in any form of its manifestation, has become one of the most dangerous in its scale, unpredictability and consequences of socio- political and moral problems. Today, the issue of countering global terrorism has moved from the theoretical stage to the stage of practical cooperation between states that seek to maintain strategic stability and prevent undermining the foundations of functioning of public and civil institutions. This general position would be correct if not for one circumstance: theoretical political-legal and economic problems of terrorism, dialectical ratio of its specific purpose and means of its achievement, its historical and transitional nature, etc., all this is little or no study. In the opinion of a number of researchers, terrorism is a phenomenon that does not have a past on a historical scale.

The most researched domestic science, from the point of view of internal national security, is its information component, in particular the methods of its provision (V. Konakh, Y. Maksimenko), the development of international cooperation in this field (Y. Romanchuk), the role in the context of European integration (D. Dubov) and the fight against terrorism (I. Alekseenko, D. Kislov), the mechanisms of implementation in a particular region (V. Kozubsky) or in the media space (G. Saschuk).

The military aspects of national security have also been analyzed in detail, including from the point of view of the states military might (V. Smolyanyuk), integration with NATO (V. Panasyuk, I. Fanin), threats of intensifying information wars (V. Petrov), etc.

At the same time, these studies are based on the concept of national security, in which the state plays a leading role, so the focus on the priority of human security in the context of reconceptualization, which took place in the late twentieth century, has not yet been fully reflected in the works of domestic researchers. This is what made this scientific research relevant.

Findings. Only from the 1960s and 1970s, terrorist attacks became widely used as a means of political struggle and methods of influencing political processes taking place in society, and therefore the world community was faced with the need to intensify counteraction to acts of international terrorism. It should be noted that the geographic scope of terrorist activity, which has now spread to almost all regions of the world, has expanded considerably. As a response to this, the cooperation of the states in the fight against terrorism has intensified. However, against the backdrop of the general accumulated experience of legislative and practical work in this area, the need for its synthesis and analysis has sprung up through the prism of possible creative use in the development of international and national concepts of the fight against terrorism.

Systematizing the existing practice of coordinating the efforts of the international community in countering acts of terror, it should be noted that it is based on a number of universal international conventions. Among them: The International Convention for the Suppression of Unlawful Seizure of Aircraft (1970); the Convention for the Suppression of Unlawful Acts against the Safety of Civil Aviation (1971); the Convention on the Prevention and Punishment of Crimes against Internationally Protected Persons, including Diplomatic Agents (1973); the European Convention against Terrorism (1977); the Convention against the Taking of Hostages (1979); the Convention for the Suppression of Unlawful Acts against the Safety of Maritime Navigation (1988); Convention for the Suppression of Terrorist Bombings (1997); Convention on the Marking of Plastic Explosives for the Purpose of Detection (1999); Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism (1999), as well as United Nations Security Council Resolution 1373 on Combating International Terrorism, etc.[6]

Important activities in the framework of international cooperation in combating terrorism are being carried out by international organizations and the main policy outcome documents have been developed. Thus, the Declaration and Program of Action adopted at the United Nations World Conference on Human Rights on 25 June 1993 in Vienna states that acts, methods and practices of terrorism in all its forms and manifestations are activities aimed at the destruction of rights, freedoms and democracy and pose a threat to territorial integrity and security.[3]

The adoption of national laws to better control the production, trade and export of arms and explosives was highlighted in a separate paragraph. The document obliged the signatories to abandon any passive or active support for terrorists and to strengthen legal measures to prosecute terrorist activities; to bring to trial any person accused of committing, preparing or assisting in the commission of terrorist acts. It was also recommended that all States prevent the movement of terrorist groups and their individual members and, to that end, introduce stricter border controls and rules on identity and visa documentation.

The expert group on transnational organized crime, meeting in Paris on 12 April 1996, adopted a number of recommendations, such as: States should review their legislation relating to criminal offences, identify a central authority whose structure should be appropriate to the rapid transmission of requests for acts of terrorism and those under preparation. Criminal acts, methods and practices of terrorism, as well as the expressed determination to act to eradicate them, both bilaterally and through multilateral cooperation, were condemned.[7]

In the summer of 2005, the European Union drew a line under the previous development of the European community and developed a new vision for the continent. The European Commission's particular focus was on the security of European citizens and the fight against terrorism. The European Commission has prepared the link of key security events in Europe. It is called «Improving European industrial capacity in security research». The proposed measures aim at bridging the gap between civil research supported by EU programs and national and interstate security initiatives. These measures are part of the EU's Seventh Framework Program (2007-2013). Among the selected projects are: improved protection of rail and subway passengers; safer European borders; protection of computers connected to networks; airline safety information network and training; faster and more effective crisis management, airline protection; path to safety: intelligence compatibility; crisis management: real-time monitoring of people indoors; safety research information support network; interface standardization in harbors and at border crossings; unmanned aviation: air surveillance devices; innovative technologies for security and protection of privacy and human rights; exchange of classified information.[9, p.52]

The world's leading countries have come to realize that the criminal world has come together much earlier than their law enforcement agencies have realized that terrorism can only be defeated through joint efforts. Thus, the Law of Ukraine «On Combating Terrorism» states that terrorism is a common challenge against all countries, requiring a joint response, and today all countries of the world must unite to fight this threat, to defeat this evil.[11]

As for the situation in the post-Soviet republics, it should be noted that the criminal world, in contrast to the political world, with the destruction of the common legal space in the former Soviet Union, quickly consolidated. Deprivation of law enforcement agencies and special services of the former Soviet republics of a single core led to fragmentation of their efforts, which was immediately used by criminals. Recent years have seen an increase in the number of serious crimes of a transnational nature. Various manifestations of terrorism, drug trafficking and smuggling of weapons and military equipment are widespread.

A number of major inter-State instruments have been signed since 1991 to coordinate the efforts of the competent authorities of Commonwealth of Independent States Member States to combat terrorism and other dangerous crimes. Among them: The Agreement on the Concept of Military Security of the Member States of the Commonwealth of Independent States is a set of agreed and officially accepted views on the protection of the CIS Member States from external threats, ensuring territorial integrity and political stability, as well as an agreement on cooperation in the field of prevention and elimination of consequences of natural and man-made disasters. In 1995-1996, the Concept of Formation of the Information Space of the Commonwealth of Independent States was adopted, and included a set of measures and conditions of mutually beneficial development of interstate information exchanges in the interests of cooperation of the CIS member states in these areas of activity and in accordance with international principles of information dissemination, as well as the Concept of Collective Security of the Collective Security Treaty states, which recognized the most important stage in the codification of the activity was the adoption in 2000 of the Concept of Collective Security of the States Parties to the Collective Security Treaty. The Council of Heads of State of the Joint Action Program to Combat Crime for the period up to 2002. [4]

However, it should be noted that the provisions referred to in the international instruments discussed above are usually not sufficiently specific, which significantly slows down their use by law enforcement and intelligence agencies of States for specific practical purposes.

If we look at the legislation of the United States, Italy, the United Kingdom, France and other countries, then its analysis allows us to identify certain regularities in the fight against terrorism:

- Codification of legislative norms in the field of combating terrorism contributes to its more effective implementation;
- Domestic law should respond in a timely manner to changes in international treaty practice in this regard, consistently reflecting all its positive aspects;
- Despite the trend towards democratization of their legislation in the developed world, States provide for a higher degree of responsibility and punishment for terrorist acts and participation in terrorist activities;
- When preparing and adopting legislative and other normative acts regulating the fight against terrorism, it is advisable to proceed from the peculiarities of the complex socio-political

and criminogenic situation in the country or region, rather than to adhere to the so-called principle of modeling.[15]

Thus, according to the author, it is obvious that in order to combat this common threat it is necessary to unite the efforts of all state and public structures, branches of government, mass media. A strategy to combat terrorism is needed.

Today, international terrorism creates additional challenges for national and international security, requires the improvement of anti-terrorist policy measures and the fight against terrorism at both the national and international levels. The efforts of many countries are aimed at strengthening protection against the terrorist threat. From the current trends of counterterrorism, we can highlight the following:

International cooperation and information exchange between countries on counter-terrorism issues. This was the subject of discussion at the meeting of the United Nations Security Council on 12 December 2016, when resolution No. 2322 (co-authored by Ukraine) was adopted calling on States to strengthen and expand inter-State cooperation and mutual assistance in the field of combating terrorism, exchange of information on terrorist organizations and terrorist fighters, including their biometric and biographical data. Emphasis is placed on the importance of judicial and law enforcement cooperation in the investigation of terrorism-related offences.[13]

In this context, we can highlight as an example of the long-term cooperation on counterterrorism the U.S. interaction with the European Union (primarily France, Germany and the United Kingdom), which has been expanding since 2001, when the administration of George W. Bush signed a key agreement with the EU Police Service (Europol). This enabled the exchange of strategic and technical information on counter-terrorism, money laundering, and illicit trafficking in drugs, nuclear, radiological substances and human beings. Supplementary agreement concluded in 2002 Europol and the US authorities have allowed for the exchange of personal data of suspects and have also introduced the institution of liaison officers. Cooperation between the EU and the U.S. has since expanded to include counterterrorism financing, illegal migration and foreign terrorist fighters. Extradition procedures have been simplified and legal cooperation has been strengthened (for example, joint investigation teams or videoconferences on specific criminal proceedings have been introduced).[12]

Two new agreements with Europol on countering illegal migration and foreign fighters were signed by the relevant U.S. agencies in February 2015, providing a platform for information exchange regarding individuals who facilitate the recruitment, transfer and financing of foreign fighters.[17, p.79]

At the national level, strengthen cooperation and exchange of information on counter-terrorism issues among the competent authorities. A number of measures have been taken by EU Member States, primarily to improve the efficiency of interaction and information exchange between national intelligence and police services, as well as to strengthen border control. Based on information provided by the Anti-Terrorist Group (The Hague), in 2016, a single database was created, in which more than 20 European intelligence services have access in real time. It is planned to implement a pilot project on automated data exchange between law enforcement agencies of the EU member states regarding persons with criminal records. Also, the work on the introduction of the European Travel Authorization Information System is being intensified.[1, p.77]

Prevention of terrorism, including counteraction to radicalization. Today, specialized programs have been introduced and are being implemented in many countries to prevent the spread of extremist views in society, to prevent young people from being drawn into terrorist organizations, and to apply procedures for granting amnesty to individuals who have participated in terrorist activities and adapting them to peaceful life. Thus, a new OSCE Special Representative has been appointed to coordinate the exchange of experience gained through the implementation of such programs by the 57 member countries of the organization. Governments have drawn attention to the possibility of radicalizing people in places of detention. In order to prevent this threat, the PRC is now considering isolating convicted terrorists from other prisoners.[16]

Introduction of new technologies to combat terrorism by state authorities. The establishment of the European Centre for Combating Terrorism and Radicalization on the Internet is planned to promote and recruit new followers, given the active use of the Internet and social networks by terrorist organizations. This will be part of the Europol Internet reference office. In the Czech Republic, the Centre for Combating Terrorism and Hybrid Threats has recently been established within the Czech Ministry of the Interior, focusing on Internet content analysis and response. In the U.S., another area of interest is the fight against terrorism, given the specifics of the 2016 terrorist attack in Nice, France, when the attacker used a truck.[10, p.179]

For example, in the United States alone, some 250 million vehicles will be connected to the Internet of Things by 2020, which can be managed through the World Wide Web, enabling terrorists

to intercept the management of such assets and carry out terrorist attacks remotely, even without crossing the national border.

Therefore, in the U.S.A. Department of Justice, in view of such a potential threat, a separate group that deals solely with Internet matters has begun to function.

4. It is necessary to specify the sources and determinants of terrorist manifestations, which may include: a sharp drop in living standards of the population, reduction or lack of social protection, strengthening of social injustice, exacerbation of political struggle, growth of nationalism and separatism, imperfection of legislation, decline in the authority of the authorities and its representatives' ill-considered decisions.[7]

Analyzing the state of the fight against terrorism in Ukraine, it should be noted that currently the Concept of the fight against terrorism (hereinafter – the Concept), adopted by the Decree of the President of Ukraine on April 23, 2013 No. 230/2013, according to which the main threat to Ukraine is the activity of international terrorist organizations. Thus, it states: «Currently, due to the effective implementation of domestic and foreign policy of Ukraine, it does not apply to states with a high probability of terrorist acts or terrorist attacks on their territories by international terrorist organizations against their representations abroad. In Ukraine, there are no internal prerequisites for the emergence of organizations that have used terrorist methods as a means of achieving political goals or drawing public attention to their ideological or other views».[4]

It is clear that such an assessment of the terrorist threat is no longer true. However, it is difficult to disagree with the Concept's definition of a number of external and internal factors that may become the basis for increasing the level of the terrorist threat in the country. Analysis of the activities of international terrorist organizations and the conduct of ATU in Ukraine in recent years allows us to expand the list of such impacts. This document identifies eight main directions of implementation of measures and five priorities of the state policy in the field of combating terrorism, based on a comprehensive systemic approach to solving the problem and covers all generally recognized components of the process of countering terrorism, including: prevention of terrorist activities, detection and cessation of such activities, elimination and minimization of its consequences, as well as information, scientific and other support for the fight against terrorism, international cooperation in combating terrorism.[18, p.46]

Thus, it is advisable to identify the priorities of the state policy in the field of counterterrorism, including the following:

- Prevention and elimination of threats to the life and security of citizens, the interests of society and the State, which arose as a result of the Russian Federation's aggression against Ukraine, and had an armed conflict on the territory of Donetsk and Luhansk oblasts;
- Ensuring the necessary level of anti-terrorist protection after returning to the control of certain areas of the Donetsk and Luhansk regions;
- predicting and suppressing possible terrorist manifestations in the rest of Ukraine as a result of Russia's hybrid aggression;
- Updating the effectiveness of the unified state system of prevention, response and termination of terrorist acts and minimizing their consequences.

We can agree with the idea of domestic researchers that the main tasks in the field of improving the state system of counterterrorism in Ukraine are:

- Regulation of the procedure of interaction between the subjects of the fight against terrorism in various situations;
- The procedure for interaction between the State and citizens and society in the implementation of the main objectives of State policy in the relevant area (ensuring public awareness of the danger and the scale of response to the threat, including):
 - Prevention (avoidance of involvement in terrorist activities);
 - Prosecution (cessation of terrorist attacks and investigations); Strategic context;
 - Protection (improving the security of suspending terrorist attacks);
 - Preparedness (minimizing the consequences of an attack and early recovery);
 - the actions of a foreign country

Besides, the following questions require special study: terrorism is generated by growing contradictions between the West and the East, the North and the South, it is not one of the causes of terrorism «hybrid» and local wars, which are sometimes waged by reactionary forces of so-called «civilized» states against «uncivilized» peoples, what is the role of arms and drug trafficking in the emergence of terrorism?

Conclusions. The world policy is focused today on the search for effective solutions to security problems and sees them in the creation of a global system to counter modern threats and challenges of globalization. The system is designed to ensure international stability and sustainable

development in the long term, primarily through political regulation of global processes. The international anti-terrorist coalition, as well as the network of mechanisms and agreements created by its participants to ensure security in the world in response to the challenges of terrorism, is considered as the prototype of the system, which is based on a strategy of coercion for short-term prevention of terrorism. At the same time, it is increasingly clear that a strategy of coercion and deterrence of extremism cannot guarantee long-term security in a globalized world. Global politics is faced with the need to set new priorities for global security policy, opportunities and means of political regulation in the global sphere.

The fight against and elimination of terrorism is a long-term process that involves the creation of the necessary objective and subjective conditions to achieve this goal. At the same time, it is impossible to destroy terrorism by force alone: violence inevitably generates new violence.

The most important prerequisite for eradicating terrorism is the stabilization of the economic and political situation in countries and the strengthening of democratic principles in public and political life. It is necessary to form a society in which the social base of terrorism will be sharply reduced. It is especially important that stable democratic political systems, mechanisms of civilized political dialogue and rotation of power are formed in the states. To supplant terrorism from life, a high level of political and legal culture in society is needed, as well as a clear establishment of legal sanctions for terrorist actions.

It is necessary to create favorable conditions for the normal even development of different ethnic groups and ensure the realization of their interests in order to prevent conflicts on the national basis. The task of the states is to form the self-awareness of all ethnic groups living in the given country, at which the feeling of belonging to the state would be a priority before the factor of ethnicity in the process of self-identification of citizens.

In addition, there is a need to strengthen the efforts of State bodies in carrying out preventive activities. Necessary measures to strengthen border protection, increase control over the activities of foreign organizations to minimize the possibility of importing extremism from other countries. Measures aimed at reducing unemployment and solving urgent social and economic problems can reduce social tension in society and neutralize the main source of potential social excesses.

Meetings and agreements at the highest level alone are not sufficient to eradicate terrorism. An effective response to international terrorism requires the development and implementation of a comprehensive program that includes political, social, economic, legal, ideological, special and other aspects. It must take into account the interests of the population, the problems and the conflict-generating potential of terrorism around the world. There is also a need for interaction and coordination of all forces of society interested in solving this topical problem.

One of the most important areas of activity of the heads of state should be joint cooperation to prevent, localize and stop regional outbursts of extremism, as some conflicts caused by terrorists may cause destabilization in other states. The tragic results of terrorism, which characterize modern politics, should serve as an important warning to all political forces that attempts to solve political, economic and other problems with the help of violence do not contribute to the solution of the set tasks, but, on the contrary, lead to the increase and growth of contradictions in society.

References

1. Arquilla J., Ronfeldt D. (2001) Networks and Netwars. The Future of Terror, Crime and Militancy. Santa Monica. 122 p.
2. Dartnell M. (2001) A Legal Inter-Network for Terrorism: Issues of Globalization, Fragmentation and Legitimacy. The Future of Terrorism. M. Taylor and J.Horgan. London. The Macmillan Press. 298 p.
3. Definitions of Community Resilience: An Analysis: A CARRI Report. URL: <http://www.resilientus.org/publications/reports.html>.
4. E U terrorist list. URL: <http://www.consilium.europa.eu/en/policies/fight-againstterrorism/terrorist-list>.
5. European Union Terrorism Situation and Trend Report (TE-SAT). URL: https://www.europol.europa.eu/sites/default/files/documents/europol_tesat_2016.pdf
6. Foreign Terrorist Organizations. Bureau of Counter terrorism URL: <https://www.state.gov/j/ct/rls/other/des/123085.htm>.
7. Gunaratna Rohan. After Nice: The Threat Within Europe: URL <https://www.rsis.edu.sg/wp-content/uploads/2016/07/CO16183.pdf>.
8. Knutson J. (1980) The Terrorist' Dilemmas: Some Implicit Rules of the Game. *Terrorism: An International Journal*. № 4. P. 192–296.
9. Merari A. (2001) Terrorism As a Strategy of Struggle: Past and Future. *The Future of Terrorism*. Eds. Max Taylor and John Horgan. London: The Guilford Press. P. 46–60.
10. Nef J. (1999) Human Security and Mutual Vulnerability: The Global Political Economy of

Development and Underdevelopment. 2nd ed. Ottawa. 245 p.

11. Pollack Joshua H., Wood Jason D. Enhancing Public Resilience to Mass-Casualty WMD Terrorism in the United States: Definitions, Challenges, and Recommendations. Defense Threat Reduction Agency, Advanced Systems and Concepts Office, Report Number ASCO 2010 042, Contract Number DTRA01-03-D0010018. URL: <https://fas.org/irp/agency/dod/dtra/resilience.pdf>.

12. Proscribed Terrorist Organisations. UK, May 3, 2017. URL: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/578385/201612_Proscription.pdf.

13. Proscribed Terrorist Organisations. URL: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/612076/20170503_Proscription.pdf <http://www.fsb.ru/fsb/npd/terror.htm>.

14. Scholte J. A. (2000) Globalization. A critical Introduction. London: Palgrave. 216 p.

15. Schori Liang Christina. The Criminal-Jihadist: Insights into Modern Terrorist Financing. Strategic Security Analysis. URL: <http://www.gcsp.ch/download/6084/137684>.

16. Special Report: Building National Resilience to Global Risks. The Global Risks 2013 report, Eighth Edition. World Economic Forum. URL: <http://www.weforum.org>.

17. Taylor M., Horgan J. (2001) Future Developments of Political Terrorism in Europe. The Future of Terrorism. Eds. Max Taylor and John Horgan. London: Routledge. 231 p.

18. The Global Terrorism Index 2019. The Institute for Economics and Peace and University of Maryland. P. 45-48. URL: <http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2019/11/Global-Terrorism-Index-2019.pdf>.

Submitted 12.03.2021

SUMMARY

One of the main features of international political and legal development is the unresolved problem of national security of the state and international security. This is particularly relevant in the current globalized environment, when the economy, informatization and democratization of international relations create unprecedented opportunities for development, but at the same time increase the vulnerability of the system to terrorism, the use of weapons of mass destruction, etc. Scientists of our time are faced with urgent tasks, the solution of which allows the study of the problems of state creation, especially such important determinants of this process as legal regulation in the field of national and international security of the state in the context of globalization. Proceeding from this, scientific researches in this context, in which the basic principles of organization of national and international security are systematically revealed, are expedient and timely.

Keywords: globalization, terrorism, human security, democide, world politics, sustainable development, global threats.

УДК 340.68

DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-48-53

Ольга МІНЧЕНКО[©]

доктор юридичних наук, доцент
(Національна академія внутрішніх справ)

СПРИЙНЯТТЯ ПРАВА КРИЗЬ ПРИЗМУ ЮРИДИКО-ЛІНГВІСТИЧНОЇ ТЕОРІЇ

Актуальність статті обумовлюється необхідністю залучення до правознавства результатів досліджень, отриманих міжгалузєвою наукою – юридичною лінгвістикою, положення якої є важливим методологічним підґрунтям пізнання права в постмодерному суспільстві. Метою роботи є висвітлення важливості розуміння права в сучасних умовах через юридико-лінгвістичну теорію.

Резюмується, що в умовах постмодерного суспільства відбувається переосмислення соціальних явищ, у тому числі й права. Важливим гносеологічним інструментарієм гуманітарної сфери знань стає

© Мінченко О. В., 2021

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7746-0919>

olgaminchenko1004@gmail.com

герменевтичне тлумачення. В умовах усвідомлення того, правові явища та процеси не обмежуються текстом нормативно-правового акту, а право інтерпретується як акт мовленнєвої комунікації, саме юридична лінгвістика може стати адекватною відповіддю на виклики сучасності.

Ключові слова: мова права, право, правовий текст, розуміння права, юридична лінгвістика.

Актуальність. До недавнього часу право сприймалось у межах вітчизняного правознавства суто через призму нормативістського його розуміння, за якого воно інтерпретувалось як результат діяльності публічної влади, що знайшла відображення у тексті нормативно-правових актів. Однак, обрання Україною євроінтеграції як напряму свого подальшого розвитку обумовило необхідність відмови від такого сприйняття права, оскільки західна правова традиція базується переважно на природно-правовому розумінні та гуманістичних цінностях.

Означене стало чинником необхідності визнання як підґрунтя системи права – людських прав, людської гідності, верховенства права, демократії, справедливості та ін. Що, у свою чергу, є чинником певного несприйняття вітчизняною правничою наукою такого розуміння права. Це пов'язане із усталеністю підходу, який передбачає наявність чітких приписів, регулюючих соціальну поведінку та мінімізацію у понятійно-категоріальному апараті юриспруденції термінів з неоднозначним змістом. Водночас, як ми вказали, такі цінності як справедливість, гідність, верховенство права навряд чи можуть бути однозначно визначені. А саме вони і є підґрунтям системи права. При цьому неоднозначність сприйняття вказаних явищ впливає і на неоднозначний зміст самого права.

У таких умовах складність сприйняття права посилюється і самою природою права, що обумовлює його конкретний характер, на відміну від закону, якому іманентна абстрактність. Так, законом закріплюються моделі соціальної поведінки (у тому числі поведінки забороненої), а життя є багатоманітним, відтак, правова модель, закріплена у нормативно-правовому акті, не може урахувати весь плюралізм життєвих ситуацій. Саме тому правники, розв'язуючи правову справу, мають спиратися на право, яке має конкретний характер.

До означеного варто також додати, що в умовах постмодерного суспільства предмети і явища сприймаються через різні дискурси, що актуалізує проблематику герменевтики. У тому числі й у сфері гносеології правових явищ і процесів.

Вказані обставини стали чинником утворення міждисциплінарної системи знань, означеної як юридична лінгвістика, яка і покликана стати епістемологічним підґрунтям царини права через вивчення правового дискурсу, мови права, семіотичних аспектів права тощо.

Водночас на сьогодні проблематика юридичної лінгвістики через призму правознавства ще не стала предметом комплексного пізнання, що і визначає актуальність дослідження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Для вітчизняної правничої науки проблематика юридичної лінгвістики є доволі новою та, відповідно, мало розробленою. Існуючі на сьогодні праці за цією тематикою умовно можна поділити на дві групи, обравши як критерій поділу аспект інтенції науковців.

Першу групу складають праці фахівців у сфері лінгвістики. У цих роботах увага науковців зосереджується на лінгвістичних особливостях юридичних текстів (стилістика, морфологія тощо). Однак, на нашу думку, загальною вадою цих праць є сприйняття права лише як тексту нормативно-правового акту, а не тексту загалом (маємо на увазі текст у постмодерному розумінні, яке виходить за межі словесної форми тексту, і включає й інші форми – наприклад, поведінку. У цьому контексті варто згадати праці відомого філософа сучасності Ю. Хабермаса, у яких висвітлюється теорія комунікативних дій, у тому числі й мовленнєвих актів [1]).

До того ж, таке сприйняття права ґрунтується на нормативістському його розумінні, від якого вітчизняна правнича доктрина намагається відійти. На сьогодні, особливо зважаючи на практику Європейського суду з прав людини, у правничій сфері право не ототожнюється з законом, більш того, закон має відповідати праву, бути справедливим. Тому дослідження текстів нормативно-правових актів навряд чи дасть можливість адекватно пізнати право як соціокультурне явище. У цьому контексті варто відзначити тезу В. Каткова, який ще більше ста років тому писав, що певна відповідність слів *jus*, *Recht*, *diritto*, *droit*, *law*, а також інших ніяким чином не дозволяє інтерпретувати їх як тотожні за змістом, як це часто трапляється у словниках; ознаки схожості не можуть закривати від нас ознак їх розмежування [2, с. 110].

Серед науковців, чії роботи складають першу групу, помітно вирізняються публікації Ю. Прадіда. На думку вченого, юридична лінгвістика має бути окремою сферою досліджень не у галузі мовознавства, а у сфері права: «Скоріше за все вона не має бути введена до переліку наукових спеціальностей із філологічних наук, бо проблематика цієї науки, що народжується, виходить за межі як літературознавства (10.00.00), так і мовознавства (10.02.00).

Кращим є інший варіант вирішення цього питання: відкрити нову наукову спеціальність у номенклатурі юридичних наук (12.00.00) або доповнити наукову спеціальність «12.00.01 – Теорія права і держави, історія політичних вчень» ще однією – «Словесність в юриспруденції». [3, с.35]. Оприлюднення праць Ю. Прадіда відбувалось не лише в межах України, а й у європейських державах [4–5].

Другу групу робіт складають публікації правників, присвячені окремим аспектам юридичної лінгвістики. Серед науковців, предметом дослідження яких стала окреслена тематика, варто згадати таких як С. Головатий, Т. Дідич, Т. Дудаш, С. Кравченко, Д. Кучеренко, О. Павлишин, В. Радецька, Н. Сатохіна, С. Хилюк, І. Шутак та ін.

Так, не можна не згадати тезу Т. Дудаш, у якій відзначається особливість тексту, що є однією з важливих засад юридико-лінгвістичної теорії: «Смисл тексту в цілому або певних його елементів є результатом процесу розуміння через посередництво інтерпретації, який здійснюється через механізми смислотворення та смисловідшукування» [6, с. 73].

Важливим є також вказівка вітчизняної вченої щодо неоднозначного розуміння одного і того ж міжнародного акту, але його різномовних варіантів: «У всіх неоднозначних з позицій лінгвістики ситуаціях Суд послуговується формулою, що впливає з ч. 4 ст. 33 Віденської конвенції про право міжнародних договорів: «маючи два аутентичні варіанти нормовстановлюючого договору, які не є цілком ідентичними, Суд повинен дати їм тлумачення, яке б їх зближувало, наскільки це можливо, і було би прийнятним для досягнення цілей Конвенції» [7, с. 29] – акцентує Т. Дудаш.

Однак, наголосимо, що в межах вітчизняного правознавства тематика юридико-лінгвістичної теорії як складової правознавства та, відповідно, сприйняття права через положення юридичної лінгвістики є малодослідженою.

Мета статті. Зважаючи на вказане, метою цієї роботи є висвітлення важливості розуміння права через юридико-лінгвістичну теорію в постмодерному суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Виходячи з усталеного розуміння теорії, можна стверджувати, що юридико-лінгвістична теорія є системою узагальнених знань про право, правові явища та процеси, яка розглядає їх як явища соціокультурні, що проявляються через та за допомогою мови, інтерпретація яких пов'язана з соціальним контекстом; яка виходить (і підтверджує) з положення, що закон – абстрактний, а право конкретне. Так, слід згадати канадського вченого Бьярна Мелкевіка та його відому працю про неможливість існування «уже-права». На думку цього вченого, до якої ми теж схиляємось, «право твориться на практиці, а відтак і будь-яка віра в «уже-право» є необґрунтованою. Не існує гарного чи поганого права або «уже-права», є гарна чи погана робота юристів, адвокатів та суддів з інтерпретації і аргументації» [8, с. 42]. Такий підхід не був властивий українській та, відповідно, радянській юриспруденції. Так, нормативна теорія розуміння права сприймала його (право) «відірвано» від соціального контексту, зважаючи лише на волю панівного класу (публічної влади), закріплену у тексті нормативно-правового акту.

Сьогодні юридична лінгвістика розглядається як окрема сфера наукових досліджень, однак чітко її предмет не визначається. Хоча й вказується її міждисциплінарний характер, але мовники, як ми вказали вище, до її сфери відносять усі дослідження за допомогою лінгвістичних засобів текстів нормативно-правових актів. Водночас така інформація дає мало для епістемології права. Додамо, що у сучасних умовах навіть мовний спосіб тлумачення (у контексті способів юридичного тлумачення) не буде ефективним засобом інтерпретації, наприклад, тексту Конституції, який має імпліцитний характер (маємо на увазі норми про людські права, конституційні цінності). У цьому контексті варто відзначити наскільки Європейський суд з прав людини застосовує вказаний спосіб, інтерпретуючи ст. 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, яка забороняє катування, нелюдське та принижуюче гідність поводження та покарання. Наголосимо, що у межах європейських держав юридична лінгвістика сприймається, у першу чергу, як засіб пізнання національного права різних європейських держав (включаючи окремі питання взаємозв'язку права та мови).

Здобуті в межах юридичної лінгвістики знання є основою формування юридико-лінгвістичної теорії правознавства, яка не розглядає окремо право, окремо мову, не робить акцент на одному з цих об'єктів; для цієї теорії є єдиний об'єкт – право і мова.

Юридико-лінгвістична теорія, будучи складовою правознавства, дає розуміння права, правових явищ і процесів через соціокультурний контекст загалом і мовний, зокрема. Це пов'язує визначену теорію з теоріями розуміння права, теорією правозастосування. Хоча, у першу чергу варто відзначити саме парадигмальний характер цієї теорії, що дозволяє дещо по-новому сприймати правові явища.

Як ми вже відзначали, «правничий текст – це не просто текст, це частина правопо-

го дискурсу, тому самого лише тлумачення окремого слова явно недостатньо для розуміння такого тексту, контекстом якого є і система цінностей соціуму (закріплених, зокрема, у Конституції), міжнародне право та ін. Правничому тексту властива (як і будь-якому тексту, як він розуміється у філософському аспекті) смислова множинність; вона є іманентною рисою, відтак, не може бути усунута, як би ми не намагалися чітко і зрозуміло викласти правовий припис» [9, с. 49].

Доволі показовою у цьому контексті є практика Європейського суду з прав людини у справах за ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, у якій закріплено право на приватність. Вона дозволяє побачити відмінності у сприйнятті таких явищ як «житло», «приватне життя», «кореспонденція» та ін. в різних державах на національному рівні, а також на загальноєвропейському рівні. Формалізований юридичний текст сприймається по-різному.

Означена практика вказує на застосування Європейським судом з прав людини герменевтичного тлумачення (яке є складовою юридико-лінгвістичної теорії правознавства).

У царині права для однієї людини аргументи іншої не видаються такими переконливими, і більше того – сприймаються зайвими. Не можна стати «на місце іншої і поглянути її очима». Існує не одна істина. Саме тому право «відшуковується» в процесі правничої діяльності (згадаємо слова Бьярна Мелкевіка, наведені вище).

Право не створюється прийняттям нормативно-правового акту (згадаємо положення соціологічної школи права про поділ права на «живе» та «мертве», за якого під останнім і розуміються ті приписи офіційних текстів, які не знаходять втілення у суспільних відносинах), воно «відшуковується» у кожній справі – є конкретним, а не абстрактним. Саме тому важливою складовою юридико-лінгвістичної теорії правознавства є філософські засади. Розуміння цього є фактором розвиненості філософії права у західній правовій культурі, що й актуалізує природне розуміння права. Нагадаємо, що в Радянському Союзі з догматичним юридичним мисленням та нормативістським сприйняттям права філософія права фактично не викладалась.

Сьогодні мова – це не просто засіб передачі інформації. Так, і тварини спілкуються між собою, однак, їхня «мова» не несе в собі культурного, аксіологічного «навантаження», змістовних контамінацій залежно від контексту висловлювання.

Нині все більше вчених звертається при дослідженні семіотичних аспектів мови до гіпотези Сепіра-Уорфа, відповідно до якої мова визначає стиль мислення, світосприйняття суб'єкта.

У цьому контексті не можна не згадати і слова Л. Синюти про те, що «мова – це не лише засіб передавання інформації, але й спосіб мислення, засіб формування свідомості, менталітету. Відтак, недостатня сформованість правничої термінології в Україні має негативні наслідки для розбудови держави як правової, для громадян якої властива правова культура та є можливість юридичними засобами забезпечити реалізацію своїх прав та законних інтересів» [10, с.61].

На важливість застосування адекватної термінології для позначення правових явищ вказує і відомий український правник, нині суддя Конституційного Суду України, Сергій Головатий. У праці «Про людські права» вчений наголошує на важливості використання саме терміно-поняття «людські права» замість «права людини» як адекватного перекладу з англійської та терміну, що відповідає сутності позначуваного ним явища [11, с. 8]. С. Головатий також відстоює необхідність використання односкладного терміно-поняття «правовладдя» замість терміну «верховенство права» як українського відповідника англійської доктрини rule of law [12, с. 5].

Висновки. Таким чином, в умовах постмодерного суспільства відбувається переосмислення соціальних явищ, у тому числі й права. Важливим гносеологічним інструментарієм гуманітарної сфери знань стає герменевтичне тлумачення. В умовах усвідомлення того, правові явища та процеси не обмежуються текстом нормативно-правового акту, а право інтерпретується як акт мовленнєвої комунікації. Саме юридична лінгвістика може стати адекватною відповіддю на виклики сучасності.

Список використаних джерел

1. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие ; пер. с нем. под. ред. Д. В. Складнева. СПб. : Наука, 2001. 380 с.
2. Катков В. Д. Къ анализу основных понятий юриспруденции. Харьковъ: Т-во «Печатня С. П. Яковлева», 1903. 461 с.
3. Прадід Ю. Ф. Юридична лінгвістика в Україні: здобутки і перспективи. *Мовознавство*. 2011. № 2. С. 31–37.
4. Pradid Y. Zadania lingwistyki prawa jako nauki i dyscypliny dydaktycznej. *Przegląd Policyjny*.

Szczytno. 2002. № 2 (66). S. 33–37.

5. Pradid Y. Predmet pravnickej lingvistiky ako vedy a ucebnej disciplmy. *Policajna teoria a praxe*. Bratislava. 2003. № 2. S. 61–64.

6. Дудаш Т. Конституційна право інтерпретація Верховного Суду США: спроба герменевтично-го дослідження. *Вісник Конституційного Суду України*. 2007. № 3. С. 71–80.

7. Дудаш Т. І. Практика Європейського суду з прав людини. 3-є вид. Київ: Алерта, 2016. 488 с.

8. Мелкевик Б. Юридическая эпистемология и уже-право. Париж: Buenos Book International, 2017. 136 с.

9. Мінченко О. В. Загальнотеоретичні та методологічні засади системи юридико-лінгвістичних знань: монографія. Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2019. 382 с.

10. Синюта Л. Л. Юридична термінологія в сфері правоохорони. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 2. С. 54–61.

11. Головатий С. Про людські права. Лекції. Київ, Дух і літера, 2016. 760 с.

12. Rule of Law Checklist. Пер. С. Головатого. 2017. URL: newjustice.org.ua/wp-content/uploads

Надійшла до редакції 13.03.2021

References

1. Khabermas, Yu. (2001) Moral'noye soznaniye i kommunikativnoye deystviye [Moral consciousness and communicative action] ; per. s nem. pod. red. D. V. Sklyadnaya. SPb. : Nauka. 380 s. [in Russ.]

2. Katkov V. D. K" analizu osnovnykh ponyatiy yurysprudentsiy [Analysis of the basic concepts of jurisprudence]. Khar'kov": T-vo «Pechatnya S. P. Yakovleva», 1903. 461 s. [in Russ.]

3. Pradid, Yu. F. (2011) Yurydychna lnhvistyka v Ukrayini [Legal linguistics in Ukraine] : zdobutky i perspektvy. *Movoznavstvo*. № 2. S. 31–37. [in Ukr.]

4. Pradid, Yu. (2002) Zadania lingwistyki prawa jako nauki i dyscypliny dydaktycznej [Tasks of linguistics of law as a science and didactic discipline]. *Przegląd Policyjny*. *Szczytno*. № 2 (66). S. 33–37. [in Pol.]

5. Pradid, Yu. (2003) Predmet pravnickej lingvistiky ako vedy a ucebnej disciplmy [The subject of legal linguistics as a science and educational discipline]. *Policajna teoria a praxe*. Bratislava. № 2. S. 61–64. [in Slov.]

6. Dudash, T. (2007) Konstytutsiyna pravointerpretatsiya Verkhovnoho Sudu SSHA: spoba hermenevtychnoho doslidzhennya [Constitutional legal interpretation of the Supreme Court of the United States: an attempt at hermeneutic research]. *Visnyk Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny*. № 3. S. 71–80. [in Ukr.]

7. Dudash, T. I. (2016) Praktyka Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny [Practice of the European Court of Human Rights]. 3-ye vyd. Kyiv : Alerta. 488 s. [in Ukr.]

8. Melkevuk, B. (2017) Yurydycheskaya épystemolohyya y uzhe-pravo [Legal epistemology and law]. Paryzh : Buenos Book International. 136 s. [in Russ.]

9. Minchenko, O. V. (2019) Zahal'noteoretychni ta metodolohichni zasady systemy yurydyko-lnhvistychnykh znan' [General theoretical and methodological principles of the system of legal-linguistic knowledge] : monohraf. Kyiv : Nats. akad. prokuratury Ukrayiny. 382 s. [in Ukr.]

10. Synyuta, L. L. (2011) Yurydychna terminolohiya u sferi pravookhorony [Legal terminology in the field of law enforcement]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universyetu vnutrishnikh sprav*. № 2. S. 54–61. [in Ukr.]

11. Holovaty, S. (2016) Pro lyuds'ki prava [On human rights]. Lektsiyi. Kyiv : Dukh i litera. 760 s. [in Ukr.]

12. Rule of Law Checklist ; per. S. Holovatoho. 2017. URL : newjustice.org.ua/wp-content/uploads > 2017/09.

SUMMARY

Olha V. Minchenko. Perception of law through the prism of legal and linguistic theory. The relevance of the article is stipulated by the necessity to involve in jurisprudence the results of research obtained by intersectoral science – legal linguistics, the provisions of which are an important methodological basis for knowledge of law in postmodern society. The aim of the paper is to elucidate the importance of understanding law in modern conditions by means of legal and linguistic theory.

It is noted that in the conditions of postmodern society objects and phenomena are perceived through different discourses, actualizing the issue of hermeneutics. Including in the field of epistemology of legal phenomena and processes.

The papers of domestic scholars, the object of which is the issue of legal linguistics and which are divided into two groups are analyzed: papers of specialists in the field of linguistics (in these papers the attention of scholars focuses on linguistic features of legal texts - stylistics, morphology, etc.) and legal publications on certain aspects of legal linguistics. It is substantiated that within the framework of domestic jurisprudence the subject of

legal and linguistic theory as a component of jurisprudence and, accordingly, the perception of law by means of the provisions of legal linguistics is poorly studied.

Emphasis is placed on the fact that legal and linguistic theory, as a component of jurisprudence, provides an understanding of law, legal phenomena and processes by means of the social and cultural context in general and language, in particular, which connects it with theories of law understanding and law enforcement. It is the paradigmatic nature of legal and linguistic theory that allows us to perceive legal phenomena in a new way.

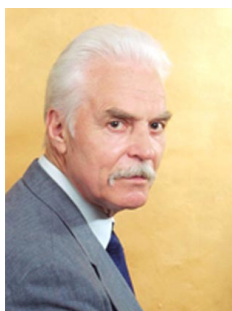
It is emphasized that the legal and linguistic theory of jurisprudence does not consider law separately, language separately, and does not emphasize one of these objects; within it there is a single object - law and language.

It is summarized that in the conditions of postmodern society there is a rethinking of social phenomena, including law. Hermeneutic interpretation becomes crucial epistemological tool of the humanities. In the awareness that legal phenomena and processes are not limited to the text of the legal act, and law is interpreted as an act of speech communication, it is legal linguistics that could become an adequate response to modern challenges.

Keywords: *language of law, law, legal text, understanding of law, legal linguistics.*

УДК 81-2

DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-53-60

**Анатолій
ПОПОВСЬКИЙ**[©]
доктор філологічних
наук, професор, за-
служений діяч освіти
України

**Галина
ХМЕЛЬ-ДУНАЙ**[©]
кандидат біологічних
наук, доцент

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗБЕРЕЖЕННЯ ЕТНІЧНОЇ АВТЕНТИЧНОСТІ СУТНОСТІ ЛЮДИНИ

У статті висвітлено міжетнічні зв'язки українців та литовців з погляду їхнього суспільно-історичного розвитку в плані державотворення, культурно-економічних зв'язків, ролі видатних постатей, особливості лексичних, фольклорних, етноантропонічних чинників, діяльності культурно-ділових центрів, спрямованих на збереження етнічної автентичності в сучасних умовах життєдіяльності.

Ключові слова: *генетична пам'ять, етнічна приналежність, національні товариства, литовсько-українські зв'язки, видатні постаті Литви й України, литовсько-українські мовні особливості, етноантропоніми.*

*Бережи своє рідне, бережи, щоб не забути народу, з
якого ти вийшов. Бережіть свою віру, звичай, свою
мову, і тим збережете національну істоту свою.*

Іван Огієнко

*Тільки б наші діти не розгубили оте святе,
найдорожче, вікозавітне.*

© Поповський А.М., 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8117-2730>

popovskij@i.ua

© Хмель-Дунай Г., 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0220-2744>

k_fv@dduvs.in.ua

*Людина не безрідна. Вона спадкоємець віків і
віків людського розвитку, розвитку цивілізації.*

*Все, що було, – наша пам'ять, наше багатство, це
зрештою і робить нас людьми.*

*Той, хто відірвався від свого народу, вмирає ще за життя.
Олесь Гончар*

*Мова – найважливіший національний
ідентифікатор, завдяки якому кожна нація
вирізняється з-поміж інших, усвідомлюючи себе
самодостатнім та самочинним суб'єктом історії.
Ольга Федик*

Постановка проблеми. У часовому просторі людство в процесі історичного розвитку пройшло різні етапи цивілізації, зберігаючи етнічну автентичність або втрачаючи її внаслідок асиміляції іншими етносами. Проблематика еволюції та зміни людського суспільства була й буде важливим об'єктом сучасних наукових досліджень, оскільки міграційний рух з кожним століттям набуває широких розмахів внаслідок військових агресій, економічних, політичних чинників, природних стихій тощо.

Люди мають схожі риси, здібності, можливості, але водночас їх індивідуалізують, роблять «унікальними» їхні споконвічні, зниклі чи генетично закріплені особливості або етнічні характеристики (ознаки). Це дає змогу принаймні поки що спілкуватися, пізнавати мову, культуру, звичаї, традиції, ремесла різних народів нашої планети доти, поки вони не зникли. Якщо зникнуть ці етнічні особливості-ознаки, людство перетвориться на «населення планети Земля».

Зазначені етноознаки швидко зникають у наш час, час економічних, політичних, суспільних негараздів, які штовхають людей до міграції в пошуку кращих умов життя, змушують рятуватися внаслідок міждержавних воєнних конфліктів або ж люди стають «заложниками кохання» через створення шлюбів з представниками інших національностей.

Особливим стає вибір етнічної приналежності в таких змішаних родин. Діти можуть акумулювати в собі національні риси обох батьків, одного з батьків або ж стати прихильниками мови, культури, традицій населення країни, в якій проживає родина. Важко сказати або передбачити, на скільки може стати руйнівним процес зникнення людських етносів.

Опинившись у новому життєвому просторі, люди адаптуються за принципом «найменшого спротиву». А щоб цього не відбувалося, в родині потрібно культивувати виховання підростаючого покоління розповідями про вагомий набуток родоводу, частіше переглядати світліни родичів, прививати любов до історії, мови, звичаїв, фольклору рідного краю і голвне – розкривати джерела свого роду-племени.

Дуже корисним може бути в цій справі людям, що опинилися за межами батьківщини, створювати національні товариства. Такий досвід набуло товариство литовців на українській землі в славному місті Дніпрі. Не важливо, якого віку люди, з якою освітою або на якій роботі вони працюють. Члени родин охоче долучаються до участі в заходах культурного спрямування, вивчають або підтримують знання мови супутника по життю – чоловіка або дружини. Вельми позитивним є процес долучення людей нелитовської національності до діяльності та роботи товариства. Раніше в них був досвід відвідування Литви, співпраці з литовськими науковцями або виробництвами. І тут знов-таки хочеться згадати генетичну пам'ять людського організму: більше п'ятисот років (від XIV ст. з часів Великого Князівства Литовського) корінне населення України мало контакт з цим миролюбним людом в економіці, господарюванні, культурі, мові і в багатьох інших сферах як побутового життя, так і в плані державного співробітництва. Переживало ті суспільні події, що випали на долю литовського народу – боротьба проти агресії Тевтонського ордену (Грюнвальдська битва 1410 р.), селянські повстання, що виникали внаслідок посилення феодальної експлуатації та національного і релігійного гніту, прийняття Люблінської унії 1569 р., впровадження в життя трьох правових законотворчих Литовських статутів: «Старий» (1529), «Волинський» (1566), «Новий» (1588), а також в буремні часи капіталістичного та соціалістичного розвитку.

Метою статті є розгляд трансформаційних процесів збереження етнічної автентичнос-

ті сутності людини в умовах історичного розвитку державотворення Литви і України, які активно продовжують функціонувати у творчій співпраці сучасного сьогодення суверенних держав.

Виклад основного матеріалу. Сучасний стан світового розвитку і соціально-економічні події, віковий статус вносять свої корективи. Пробуджується інтерес не тільки старшого покоління, але й молоді до пошуку родового коріння, аби ліквідувати пустоту в родинному альбомі або мемуарах питомих родоводів. Все частіше до литовського товариства звертаються нащадки давніх литовців з бажанням вивчити мову, основи національних традицій та культури, щоб при зустрічах та при відвідуванні історичної вітчизни отримати контакт-єднання з інформаційною енергетикою пращурів, що має колосальний ефект нестримної життєвої сили.

Генетичний код спонукає об'єднуватися національні меншини й свято дотримуватися джерел свого етносу. На Дніпропетровщині за сприяння обласної державної адміністрації активно функціонують осередки представників різних національностей, серед яких вагоме місце в економічному, науковому, культурному житті України посідає литовський культурно-діловий центр (ЛКДЦ, голова Галина Хмель-Дунай), результати діяльності якого досить детально висвітлені в документальному нарисі «Литовці Дніпропетровщини: історія та сучасність» (за ініціативою Галини Хмель-Дунай, 2018), присвяченому 100-річчю державності Литовської Республіки. Литовсько-українські взаємозв'язки окреслено в трьох самодостатніх і глибоко змістовних розділах: 1. «Ми народилися литовцями – литовцями й будемо». 2. «Сучасні литовці Дніпропетровщини (про членів ЛКДЦ «Гінтарас»». 3. Напрямки роботи ЛКДЦ «Гінтарас» з використанням різноманітних джерел, біографічних матеріалів і розмаїттям світлин життєдіяльності литовців та історичних пам'ятників.

Україна і Литва є давніми й надійними партнерами не тільки в економічному, політичному, науковому та культурному співробітництві – їх об'єднує спільна історія і давні культурні процеси. Ба більше, в сучасних умовах маємо сприятливі можливості для розробки та реалізації спільних проєктів, що мають важливе національно-культурне значення для обох країн.

Творчий потенціал литовців, які стали складовим елементом народонаселення України, простежується на різних етапах історичного розвитку від Великого Князівства Литовського й до нашого часу. Це зокрема історичні постаті литовських князів *Гедиміна* і *Ольгерда*, *Вітовта*, *Януша Радзивіла*, під владою і захистом яких були українські землі (наприклад, Великий князь Литовський Ольгерд у 1362 році звільнив Поділля від влади Золотої Орди) [НУ 5–6]; лейтенант литовського полку *Альбертас Бендікіс* брав участь у військових діях Богдана Хмельницького і дослужився до звання полковника; *Поль Олександр Миколайович* (01.09.1832–7.08.1890) – археолог, меценат, краєзнавець, активний громадський діяч, засновник промислового видобування криворізької залізної руди; *Ігнацій Ясюкович* (1847–1914), поляк за походженням, народився в литовському місті Каунасі в родині дрібних землевласників. Закінчив Петербурзький технологічний інститут. Працював на залізничному транспорті в різних містах Російської імперії [4, с. 17, 19]; *Йогансен Майк Гервасійович* (16.10.1895, Литва – 27.10.1937, Харків, розстріляний) – письменник, перекладач, літературознавець, мовознавець-поліглот. *Шкляр Євген* (1884 округ Зарасай – 1941 Каунас) – письменник єврейського походження, газетяр, перекладач. У 1913 році закінчив Катеринославську гімназію. Навчання продовжив у Варшавському університеті, однак закінчив його у Ростові. Під час Першої світової війни мобілізований до російської армії, закінчив військову школу, потім був направлений на Південний фронт. 1920 року повернувся до Литви, де закінчив курси відставних військових. Разом з А. Буховим випускав та редагував газету «Ехо». Протягом 1923–1929 рр. один випускав та редагував «Балтийский альманах», в якому співпрацювали відомі російські письменники, прихильні до прибалтійців (Костянтин Бельмонт, Ігор Северянін та інші), багато місця присвячувалось солідарності та єдності балтійців, водночас широко пропагувалась їхня культура. Шкляр редагував: 1928 – «Газета реклама», «Литовский рынок»; 1930–1932 – «Литовский курьер», 1931 – «Я и Вы»; 1937 – «Восточная Европа» та багато короткочасних видань. Російські вірші почав друкувати 1911 року. Збірки віршів: «Кипарисы» (1921), «Караван» (1923), «Огни на вершинах» (1923), «Литва, имя золотое» (1926), переклад литовською П. Лаурінайтиса, «Poeta in aeternum» (1935), де є багато поетичних перекладів з литовської на російську. Шкляр у своїх поезіях користувався литовськими мотивами – минулим Литви, її полями, лісами та водоймищами. З життям литовської культури поет був природно поєднаний, у статтях популяризував литовську літературу, відзначав найменші події, наприклад, після смерті Майроніса він надрукував велику статтю:

«Майронис как предтеча литовского ренессанса». Шкляр тісно товаришував з литовськими письменниками, тому був прийнятий до Литовської спілки письменників [4, с. 21–23]. *Едуардас Межелайтіс* переклав на литовську мову твори Т. Г. Шевченка, а твори самого Межелайтіса широко популяризуються в перекладах українських митців художнього слова.

Як литовців, так і українців різні життєві обставини змушують полишати свою Батьківщину, але й за таких умов не втрачати своєї етнічної приналежності. Свідченням цього є зізнання Габуласа Робертаса – директора ТОВ «Сучасні технології доріг»: *«Ось уже 21 рік очолюю підприємство, яке зарекомендувало себе в дорожній галузі з найкращого боку. І якщо тепер запитати мене, уродженця Литви, який навчався в Литві, Росії та Україні (Києві), а зараз працюю в Україні, де твоя Батьківщина, то напевно злегка задумаюся. Втім про Литву ніколи не забуваю, але цікава робота та й життя в Україні так захопила, що відкрити для себе Україну називаю не інакше, як другою Батьківщиною!»*

ТОВ «Сучасні технології доріг» сьогодні є одним із передових підприємств дорожньої галузі з виробництва водно-бітумних емульсій, що має всі відповідні сертифікати на товар та атестат виробництва. ТОВ «СТД» неодноразово визнано і нагороджено дипломами Всеукраїнського конкурсу «Кращий вітчизняний товар року».

Робертас Габулас нагороджений багатьма орденами Української Православної церкви: кавалер ордена «Князь Володимир», «Миколи Чудотворця» I ступеня, «Преподобного Нестора Літописця» III і II ступеня.

За активну громадську діяльність в Україні першим Президентом України Л. Кравчуком присвоєно звання «Почесний посол України». Невід'ємною частиною активної громадської позиції Робертаса Габуласа є робота в Міжнародному комітеті із захисту прав людини, де він – заступник голови, комісар другого рангу. Головою комітету нагороджений «Золотим знаком пошани». Він – меценат Благодійного фонду «Корона князів Острозьких», який створений у 2016 році за ініціативи Посольства Литви в Україні, і активно реалізує нові перспективи для здійснення державно значущих проєктів, сприяючи розвитку міжнародного співробітництва в культурно-гуманітарній сфері між Україною і Литвою. Мета цього фонду – відтворення культурної спадщини України і Литви, а саме: встановлення надгробного пам'ятника князю Костянтину Острозькому в Успенському соборі Києво-Печерської Лаври, відкриття пам'ятної дошки 2018 р. у Любліні в командуванні об'єднання литовсько-польсько-української бригади; бронзовий барельєф із бюстом князя і пам'ятним написом литовською та українською мовами встановлено на фасаді Свято-Троїцької греко-католицької церкви – одного з найдавніших храмів Литви, збудованого К. Острозьким; до 100-річчя литовської незалежності фондом «Корони князів Острозьких» у Вільнюсі споруджено бронзовий монумент «Витязь свободи», створений в Україні («Творча майстерня Сидорука та Крилова», бронзоліварне виробництво «Саямат») за безпосередньої участі фонду «Корони князів Острозьких» та фонду «Вітіс», Литва [3, с. 368–369].

З Литвою тісно пов'язана доля відомого українського етнографа, академіка *Андрія Митрофановича Лободи* (1871–1931).

Не приховує почуття любові до Литви й український письменник Михайло Чхан, який у складі 25-го полку 4-ї стрілецької дивізії визволяв її від німецьких загарбників і в бою під Паневежисом був тяжко поранений:

О, Литво, ти — королева
Лісової вроди,
Чиста серцем кришталеву,
Як озерні води!
Тільки осінь днем багряним
Нагада пожари
І тоді не спиться ранам
І голосять хмари.
І мені стократно сниться
Нічка вереснева:
Кров моя, мов жар-брусниця,
Капає із неба;
Я лежу, а ледь торкаюсь
Світу головою –
Непритомний обіймаюсь
З рідною Литвою (Чхан 2007, 92–93).

У поетичній тканині «Литовських мініатюр» він використовує творчо литовські мовні одиниці: *mergaitė* – дівчина, *ачу* – дякую. У науковій літературі є посилання на схожість мовлення та змісту понять в литовській та українській мовах – приблизно 200 слів, як-от:

Литовські	Вимова	Українські
Galva	Галва	Голова
Agrastas	Аграскас	Агрис
Ūsai	Усай	Вуса
Virvė	Вірве	Вірьовка, мотузка
Basas	Басас	Босий
Barzda	Барзда	Борода
Gruodis	Груодіс	Грудень
Lapkritis	Лапкритіс	Листопад
Šienas	Шенас	Сіно
Meišas	Мейшас	Мішок
Perkunas	Перкунас	Перун
Burokas	Бурокас	Буряк
Bulvės	Бульвєс	Бульба, картопля
Kilimas	Кілі мас	Килим
Čabanas	Чабанас	Чабан
Kapas	Капас	Капище, могила
Grėblys	Гребліс	Граблі
Nuometas	Нуометас	Намітка

У наведених мовних одиницях, які в обох мовах мають спільне поняття, але обрамлені евфонією етнічної автентичності мовлення і орфографії. Наявні відмінності – це результат тривалої мовної трансформації, який вартий наукового дослідження литовських і українських лінгвістів.

Аналогічні явища спостерігаються і в литовських прислів'ях (див. табл., де подано литовські зразки та їх переклад, а курсивом – українські).

PATARLĖS	ПРИСЛІВ'Я
Blogas paukštis, kuris savo lizdą teršia	Поганий птах, який в своєму гнізді смітить / <i>Де хата не метена, там дівка не плетена (ПП 2008, 47)</i>
Savam krašte ir saulė šviesiau šviečia	В своєму краю і сонце світить яскравіше / <i>У чужій стороні не так світить сонце; Свій край, як рай, а чужа країна, як домовина (ПП 2008, 293); Всюди добре, а дома найліпше (ПП 2008, 49)</i>
Stori marškiniai, bet savi	Товста (важка) сорочка, але своя / <i>Кожному своя сорочка ближча до тіла (ПП 2008, 111)</i>
Ką išmoksi – ant pečių nenešiosi	Чому навчишся – на плечах не будеш носити / <i>Чого навчився, того за плечима не носить (УПП 1976, 90)</i>
Mokslo šaknys karčios, bet vaisiai saldus	Корінь знань гіркий, але плоди солодкі / <i>Знання злодій не вкраде, в огні не згорить і в воді не втоне (УПП 1976, 91)</i>

Paklausai kalbos – karvalėlis, paziūri darbų – vilko dėdė	Послухаєш розмову – голубок, подивишся на роботу – дядько вовку / <i>Розмова про мед, а справи гіркі, як полин (ПП 2008, 188)</i>
Savam krašte ir žiema maloni	В своїй країні й зима мила / Чуже чужим і пахне (ПП 2008, 254)
Savas kampelis daug vertas	Свій куток багатого вартий / <i>Свій сухар смачніший від чужих пирогів (ПП 2008, 254). Своя хата не ворог – коли прийдеши, прийме (УПП 1976, 61)</i>
Visur gražu, tik svetur neramu	Скрізь добре, тільки на чужині не спокійно / <i>Там добре, де нас нема (ПП 2008, 203)</i>
Svetimi dūmai akis graužia	Чужий дим очі виїдає / <i>Свою кишеню май, а в чужу не заглядай (ПП 2008, 259)</i>
Su melu nueisi, tik atgal negrįši	З брехнею підеш, тільки назад не повернешся / <i>Брехнею увесь світ перейдеши, але назад не вернешся (ПП 2008, 208)</i>
Kitiems nepadėsi – nepadės niekas ir tau	Іншому не допоможеш – і тобі ніхто не допоможе / <i>Добре роби – добре й буде (ПП 2008, 203); Коли люди до тебе добрі, то й будь до них ще ліпший (УПП 1976, 150)</i>
Kas kitus peikia, tasai sau kenkia	Хто інших лає, тільки собі робить шкоду / <i>Лає, на чім світ стоїть (ПП 2008, 244). Лагідні слова роблять приятелів, а гострі слова – завзятих ворогів (ПП 2008, 230)</i>

То ж не випадково серед прізвищевих назв на всій території України досить поширеними є ті, які виникли на основі загальноживаного слова-етноніма литвини [14, с. 494], яким називали прибульців з Литви: *Литва, Литвак, Литван, Литвинський, Литвицький, Литвінський, Литвінчук, Литвіцький, Литовець, Литовський, Литовчук, Литовицук* [13, с. 211–212]; *Литвай, Литвак, Литвинчин, Литвинчук*, [20, с. 340]; *Литвин, Литвинець, Литвинченко, Литвинок, Литвицький, Литовчук* [9, с. 144; 17, с. 721]; *Литвиненко, Литвинов, Литвінов* [39, с. 12, 130; 5, с. 481–482], *Литвин, Литвинено, Литвинець, Литвинів, Литвинко, Литвинцев, Литвішко, Литвяк, Литович, Литовка, Литовкін, Литовських, Литовченко, Литошенко* [10, с. 18–19; 18, с. 229]; *Литвишко, Литвяченко* [8, с. 221]; *Литвищенко* [1, с. 195], а також використовувалися як псевдоніми та криптоніми послами: *Литвин Михалон* – псевдонім Михайла Тишкевича – литовського посла до Криму бл. 1538–40 р. [4, с. 15], письменниками: *Литвин А. Р.* – Римша Андрій, *Литвин Максим* – Гехтер Максим, або навпаки – *Литвин С.* Псевд.: **Гарбузенко Грицько**; *Литвинишин Станіслав.* Псевд. **Litwin**; *Литвинова Пелагія Яківна.* Псевд.: **Л – вой П**; *Литвинович Михайло.* Псевд.: **М. Л.**; *Литвинович Спиридон.* Псевд.: 1) **С.Л.**; 2) **L. S.**; *Литвинович Ярослав.* Псевд. 1) **Лит., Я.**; 2) **Ял.** [2, с. 496–497]; воїнами ОУН–УПА: *Литвин* – Горбач Іван, *Литвинець* – 1. (т. 4.233) чи навпаки: *І. Литвиненко* – псевд. Дмитренко; *Литвиненко Богдан* – псевд. Доля; *І. Литвиненко* – псевд. Кара; *Литвин Микола* – псевд. Колос; *Литвинець Микола* – псевд. Комар та ін. [11, с. 120, 125, 172, 188–189, 223]. Побувають вони і в українських прізвищах, як-от: *Литва́,* и, ж. (він) – від прізвища *Литвин* (Авг.), *Литвин,* а, ч. – від прізвища *Литвинов* (Розум.), *Литя,* і, ч. від такого самого прізвища (ВільнВ) [19, с. 252]; **Литвин** [л'ітв'ін] жителі н. пп Березовичі В-В В: *від прізвища Литвинчук*; Ратне В; *від прізвища Літвінчук*; **Литвини** [л'ітв'іні] прізвиська жителів Північного Підляшшя [12, с. 144].

Крім цього типу українських прізвищ з компонентом *литв-* у довідковій, науковій літературі та засобах масової інформації наявні суто литовські антропоніми, наприклад: «Археологи, котрі обстежували місце знахідки монет «Городоцького скарбу» під керівництвом *Андрія Петраускаса,* віднайшли невідоме раніше місто часів Київської Русі (Укр. радіо, 27.11.2020). Надзвичайний та Повноважний Посол Литви *М. Януконіс* з ректором Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ *А. Є. Фоменком* відкривають центр «Литовського права», м. Дніпро, лютий 2018 року.

Вікторас Іоно Токаріс народився у Вільнюсі, закінчив школу. Вступив до Віль-

нюського інженерно-будівельного інституту. Працював у Міністерстві автомобільного транспорту у Вільнюсі. У 30 років зустрів українку і переїхав до України [4, с. 108]. Варто було б дослідити історію входження литовських прізвищ на всій території України й видати Словник литовських антропонімів, а в Литві – Словник українських антропонімів.

Висновки. Отже, питання збереження етнічної ідентичності лишається вельми важливим чинником сучасних глобалізаційних процесів і потребує ґрунтовного вивчення його вагомих суспільних особливостей, які формують взаємоповагу, творчу співпрацю і високу духовну культуру міжетнічних стосунків, що протистоятиме розбрату, ворожнечі і агресивним намірам між представниками різних національностей нашої планети.

Список використаних джерел

1. Горпинич В. О., Корнієнко І. А. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України : Монографія. 2-ге вид., доп. й випр. Дніпропетровськ ; Миколаїв : Вид-во «КВІТ», 2012. 232 с.
2. Дей О. І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI-XX ст.). Київ : Наук. думка, 1969. 558 с.
3. Золотий фонд нації. Українці: творчість, інновації, інвестиції / Упоряд. В. В. Болгов. Київ : Українська конфедерація журналістів, 2019. – 412 с.
4. Литовці Дніпропетровщини: історія та сучасність: документальні нариси. Київ : Вид-во «Фенікс», 2018. 120 с.
5. Новикова Ю.М. Практичний словозмінно-орфографічний словник прізвищ Центральної та Східної Донеччини ; під ред. проф. Т. Ю Ковалевської та проф. І. С. Намакштанської. Донецьк: «Вебер» (Донецька філія), 2007. 996 с.
6. Невідома Україна / Уклад. Святослав Вербич. Київ : Арії, 2020. 272 с.
7. Прислів'я та приказки / Упоряд., передм. М. Дмитренко. Київ : Видавець Микола Дмитренко, 2008. 312 с.
8. Падалка Р. М. Динаміка прізвищ Донецької Слов'янщини. Київ ; Дніпропетровськ : АНВОУ, 2010. 276 с.
9. Редько Ю. К. Довідник українських прізвищ. Київ : Рад. шк., 1968. 256 с.
10. Глуховцева К. Д., Глуховцева І.Я., Леснова В.В Словник прізвищ жителів Луганщини : у 2-х т. ; за ред. проф. К. Д. Глуховцевої. Луганськ : Вид-во ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2011.
11. Павликівська Н. Словник псевдонімів ОУН-УПА. Вінниця : О. Власюк, 2007. 440 с.
12. Словник прізвищ північно-західної України : у 3-х т. Т. 2 / Упоряд. Г. Л. Аркушин. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009. 456 с.
13. Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівецьчини): 30 000 прізвищ / уклад. Н. Д. Бабич [та ін.]. Чернівці : Букрек, 2002. 424 с.
14. Словник української мови в 11-и т. ; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1970-1980.
15. Українські прислів'я та приказки / Упоряд. Михайло Пазяк. Київ : Дніпро, 1976. 214 с.
16. Українське радіо.
17. Українська фольклористична енциклопедія : у 2-х т. / Упоряд., наук. ред., д-р філол. наук, проф. М. К. Дмитренко. Київ : Вид-во «Сталь», 2018, 2020.
18. Фаріон І. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником). Львів : Літопис, 2001. 371 с.
19. Чабаненко В. Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини : у 2-х кн. Запоріжжя : [Б. в.], 2005. Кн. 1. – 260 с.
20. Чучка Павло. Прізвища Закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. Львів : Світ, 2005. 704 с.
21. Литовські мініатюри // Чхан М. А. Вибране. Дніпропетровськ : ВАТ «Дніпрокнига», 2007. 407 с.

References

1. Horpynych, V. O., Korniyenko, I. A. (2012) Antroponimiya Dniprovs'koho Pryporizhzhya i sumizhnykh rehioniv Ukrainy [Anthroponymy of the Dnieper Coast and adjacent regions of Ukraine] : Monohrafiya. 2-he vyd., dop. y vypr. Dnipropetrovs'k ; Mykolayiv : Vyd-vo «KVIT». 232 s.
2. Dey, O. I. (1969) Slovyuk ukrayins'kykh psevdonimiv ta kryptonimiv (XVI-XX st.) [Anthroponymy of the Dnieper Coast and adjacent regions of Ukraine]. Kyiv : Nauk. dumka., 558 s.
3. Zoloty fond natsiyi. Ukrayintsi: tvorchist', innovatsiyi, investytsiyi [The Golden Fund of the Nation. Ukrainians: creativity, innovation, investment] / Uporyad. V. V. Bolhov. Kyiv : Ukrayins'ka konfederatsiya zhurnalistiv, 2019. – 412 s.
4. Lytovtsi Dnipropetrovshchyny: istoriya ta suchasnist': dokumental'ni narysy [Lithuanians of Dnipropetrovsk region: history and modernity: documentary essays]. Kyiv : Vyd-vo «Feniks», 2018. 120 s.

5. Novykova, Yu. M. (2007) *Praktychnyy slovozmyno-orfohrafichnyy slovnyk pryzvyshch Tsentral'noyi ta Skhidnoyi Donechchyny* [Practical word-change and spelling dictionary of surnames of Central and Eastern Donetsk region] ; pid red. prof. T. Yu Kovalevs'koyi ta prof. I. Ye. Namakshtans'koyi. Donetsk: «Veber» (Donets'ka filiya). 996 s.
6. *Nevidoma Ukrayina* [Unknown Ukraine] / Uklad. Svyatoslav Verbych. Kyiv : Ariy, 2020. 272 s.
7. *Prysliv'ya ta prykazky* [Proverbs and sayings] / Uporyad., peredm. M. Dmytrenko. Kyiv : Vydavets' Mykola Dmytrenko, 2008. 312 s.
8. Padalka, R. M. (2010) *Dynamika pryzvyshch Donets'koyi Slov'yanshchyny* [Dynamics of surnames of Donetsk Slovyansk region]. Kyiv ; Dnipropetrovs'k : ANVOU. 276 s.
9. Red'ko, Yu. K. (1968) *Dovidnyk ukrayins'kykh pryzvyshch* [Handbook of Ukrainian surnames]. Kyiv : Rad. shk.. 256 s.
10. Hlukhovtseva, K. D., Hlukhovtseva, I. Ya., Lyesnova, V. V (2011) *Slovnyk pryzvyshch zhyteliv Luhanshchyny* [Dictionary of surnames of Luhansk region] : u 2-kh t. ; za red. prof. K. D. Hlukhovtsevoyi. Luhans'k : Vyd-vo DZ "LNU imeni Tarasa Shevchenka".
11. Pavlykivs'ka, N. *Slovnyk psevdonimiv OUN-UPA* [Dictionary of pseudonyms OUN-UPA]. Vinnytsya : O. Vlasjuk, 2007. 440 s.
12. *Slovnyk pryzvys'k pivnichno-zakhidnoyi Ukrayiny* [Dictionary of nicknames of north-western Ukraine] : u 3-kh t. T. 2 / Uporyad. H. L. Arkushyn. Luts'k : RVV «Vezha» Volyn. nats. un-tu im. Lesi Ukrayinky, 2009. 456 s.
13. *Slovnyk pryzvyshch: praktychnyy slovozmyno-orfohrafichnyy (na materialy Chernivechchyny)* [Dictionary of surnames: practical word-change-spelling (on the material of Chernivtsi region)]: 30 000 pryzvyshch / uklad. N. D. Babych [ta in.]. Chernivtsi : Bukrek, 2002. 424 s.
14. *Slovnyk ukrayins'koyi movy* [Dictionary of the Ukrainian language] v 11-y t. ; za red. I. K. Bilodida. Kyiv : Nauk. dumka, 1970-1980.
15. *Ukrayins'ki prysliv'ya ta prykazky* [Ukrainian proverbs and sayings] / Uporyad. Mykhaylo Pazyak. Kyiv : Dnipro, 1976. 214 s.
16. *Ukrayins'ke radio* [Ukrainian radio].
17. *Ukrayins'ka fol'klorystychna entsyklopediya* [Ukrainian folklore encyclopedia] : u 2-kh t. / Uporyad., nauk. red., d-r filol. nauk, prof. M. K. Dmytrenko. Kyiv : Vyd-vo «Stal'», 2018, 2020.
18. Farion I. *Ukrayins'ki pryzvyshchevi nazvy Prykarpats'koyi L'vivshchyny naprykinti XVIII – pochatku XIX stolittya (z etymolohichnym slovnykom)* [Ukrainian surnames of Prykarpattia Lviv region in the late XVIII - early XIX centuries (with etymological dictionary)]. L'viv : Litopys, 2001. 371 s.
19. Chabanenko V. *Prizvys'ka Nyzhn'oyi Naddniprovyanshchyny* [Nicknames of the Lower Dnieper region] : u 2-kh kn. Zaporizhzhya : [B. v.], 2005. Kn. 1. – 260 s.
20. Chuchka Pavlo. *Prizvyshcha Zakarpats'kykh ukrayintiv. Istoryko-etymolohichnyy slovnyk* [Surnames of Transcarpathian Ukrainians. Historical and etymological dictionary]. L'viv : Svit, 2005. 704 c.
21. *Lytovs'ki miniatyury* [Lithuanian miniatures] // Chkhan M. A. Vybrane. Dnipropetrovs'k : VAT «Dniproknyha», 2007. 407 s.

SUMMARY

Anatoliy M. Popovskyy, Halyna M. Khmel-Dunay. On the issue of preserving ethnic authenticity.

The article highlights the interethnic relations of Ukrainians and Lithuanians. It is implemented from the point of view of their socio-historical development in terms of state creation, cultural and economic ties, the role of prominent figures, features of lexical, folklore, ethno-anthroponymic factors, and the activities of cultural and business centers aimed at preserving ethnic authenticity in modern living conditions.

The aim of the article is to consider the transformational processes of preserving the ethnic authenticity of the human essence in the context of the historical development of statehood in Lithuania and Ukraine, which continue to function in the creative cooperation of modern sovereign states. Ukraine and Lithuania are long-standing and reliable partners not only in economic, political, scientific and cultural cooperation - they are united by a common history and ancient cultural processes. In Dnipropetrovsk region, with the assistance of the regional state administration, centers of representatives of different nationalities are actively functioning, among which the Lithuanian cultural and business center takes an important place in the economic, scientific and cultural life of Ukraine.

It has been concluded that the issue of preserving ethnic identity remains a very important factor in modern globalization processes and requires a thorough study of its important social features that form mutual respect, creative cooperation and a high spiritual culture of interethnic relations that will oppose discord, enmity and aggressive intentions between representatives of different nationalities of our planet.

Keywords: *genetic memory, ethnicity, national societies, Lithuanian-Ukrainian relations, prominent figures of Lithuania and Ukraine, Lithuanian-Ukrainian language features, ethnoanthroponyms.*

УДК 355.433:355.018:355.014
DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-61-71

Олег ПОПЛАВСЬКИЙ[©]
кандидат історичних наук,
доцент
(Дніпровський державний
аграрно-економічний
університет)

Володимир САРИЧЕВ[©]
доктор економічних наук,
доцент
(Університет митної
справи та фінансів)

Олег ЛЕВІН[©]
кандидат історичних наук,
доцент
(Дніпропетровський
державний університет
внутрішніх справ)

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ АСПЕКТИ ВОЄННОГО ПРОТИСТОЯННЯ АЗЕРБАЙДЖАНУ І ВІРМЕНІЇ У «ДРУГІЙ КАРАБАСЬКІЙ ВІЙНІ»

Досліджено особливості інформаційного протистояння між Азербайджаном та Вірменією у ході «другої карабаської війни», визначено взаємозв'язок між соціально-економічним потенціалом країн і можливостями застосування інформаційно-комунікаційних технологій як стратегічного ресурсу кожної зі сторін воєнного конфлікту. Для порівняння також використано дані про Україну, Білорусь та РФ як країн регіону Східної Європи, що перебувають в аналогічному стані воєнно-політичної і соціально-економічної нестабільності.

Ключові слова: друга карабаська війна, воєнний конфлікт, бойовий потенціал, економічні та соціальні ресурси, психологічний вплив, інформаційні технології, комунікаційні засоби, бойові дії

Постановка проблеми. Як свідчить досвід бойових дій військ Російської Федерації (РФ) на Північному Кавказі, в Грузії, Україні, Сирії, коаліційних силах в Югославії, Афганістані, зоні Перської затоки – ефективність сучасної збройної боротьби визначається не стільки вогневою міццю, скільки ефективністю інформаційно-психологічного протиборства [1]. На думку багатьох військових аналітиків, сучасна війна стає війною на ураження та руйнування в перш у чергу свідомості супротивника, а також загальнонаціональну консолідацію власної армії і народу [2].

Інформаційно-психологічний компонент у військовій справі домінує нині у багатьох провідних арміях світу. За даними аналітичних центрів США, розробки засобів інформаційного протиборства ведуться у 120 країнах світу. У розвинутих країнах концепція інформаційної війни є складовою воєнної доктрини, що обумовлює спеціальну підготовку особового складу й окремих підрозділів

© Поплавський О. О., 2021
ORCID 0000-0002-9023-9992
poplavich@i.ua

© Саричев В. І., 2021
ORCID 0000-0002-8544-9901
vsarychev.dnu@gmail.com

© Левін О. Л., 2021
ORCID 0000-0003-3501-3509
docentagro55@gmail.com

для проведення інформаційних операцій. Практика міжнародних, регіональних та етнічних конфліктів виявила унікальність застосування інформаційної зброї для впливу на міжнародне співтовариство та для боротьби за геополітичні інтереси [3, с. 45–51].

Перевага у часі та ступені інформованості власної армії, підрив морально-психологічного стану особового складу військ і населення супротивника стає неодмінною умовою перемоги у війні сьогодні, що переконливо доводить досвід останніх збройних конфліктів і локальних війн у різних регіонах земної кулі. Про це також свідчить активне застосування інформаційної зброї під час операцій «Буря в пустелі» в Іраку (осінь 1990 р. – весна 1991 р.), інформаційної операції «Забезпечення спокою» на території іракського Курдистану та півдні країни (весна – літо 1991 р.), операцій «Морський ангел» і «Підтримка демократії» (Гаїті, 1991, 1994 рр.), «Відродження надії» та «Спільний щит» (Сомалі, 1992 – 1995 рр.), «Спільні зусилля» (Боснія, 1996 р.), воєнно-повітряної операції в Югославії (березень – травень 1999 р.), російсько-грузинської війни (серпень 2008 р.), анексії Російською Федерацією українського Криму, розгортання російсько-української гібридної війни на Сході України (лютий – серпень 2014 р.) та ін. Це дає підстави визначити подібні дії як гібридну війну.

Ще одним яскравим прикладом сучасного інформаційно-психологічного протиборства став так званий «карабаський конфлікт» між Вірменією та Азербайджаном за контроль над територією Нагірного Карабаху, який триває вже понад 30 років. Нагірний Карабах за міжнародним правом належить Азербайджану, але фактично його територію, а також райони так званого «поясу безпеки» із семи прилеглих азербайджанських районів (Агдамського, Губадлінського, Джебраїльського, Зангіланського, Кельбаджарського, Лачинського та Фізулінського) більше двадцяти років контролювали вірменські сили самопроголошеної Нагірно-Карабаської республіки (НКР) [4, с. 28].

Разом окуповані Вірменією землі становили 20 % території Азербайджану в рамках його міжнародних визнаних кордонів [5]. Події вересня – листопада 2020 р., які в науково-експертному середовищі отримали назву «другої карабаської війни», фактично створили простір, в межах якого активно використовуються технології досягнення інформаційної переваги для реалізації національної військової стратегії кожної з ворогуючих сторін шляхом впливу на зміст інформації та комунікаційно-інформаційні системи супротивника, морально-психологічний стан його війська з одночасним зміцненням і захистом власних інформаційних системи та інфраструктури, досягнення інформаційної та морально-психологічної захищеності населення та особового складу війська.

Актуальність даної теми є безумовною, оскільки саме сьогодні Україна опинилася в епіцентрі кровопролитного російсько-українського конфлікту, в ході якого вже тривалий час вона залишається об'єктом організованого військово-політичного та інформаційно-психологічного впливу з боку РФ [6]. Отже, саме зараз питання аналізу застосування інформаційно-психологічного впливу під час бойових дій стає дуже актуальним і потребує негайної серйозної уваги фахівців і аналітиків.

Вивчення характеру та способів дій Азербайджану в цьому конфлікті для нас є дуже актуальним, ще й тому, що саме Азербайджан намагається звільнити окуповані Вірменією власні території, а також тому, що, на нашу думку, саме азербайджанська армія демонструє високу ефективність як на полі бою, так і в інформаційному просторі, маючи значну перевагу у силах та засобах (див. табл. 1).

Таблиця 1.

Порівняльна характеристика сучасного бойового потенціалу Азербайджану та Вірменії [7, с. 39], [8].

Показники	Азербайджан	Вірменія	Співвідношення
Кількість населення, млн. осіб	10	3	3,3 : 1
Кількість військовослужбовців, тис. осіб	131	45	2,9 : 1
Мобілізаційний резерв, тис. осіб	850	200	4,25 : 1
Танки	765	320	2,4 : 1
Бойові машини піхоти, од.	2600	750	3,5 : 1
Самохідні арт. установки, од.	389	38	10,2 : 1
РСЗВ, од.	450	70	6,4 : 1
Оборонний бюджет, млрд. дол. США	2,805	1,385	2 : 1

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Незважаючи на достатньо велику кількість досліджень та публікацій на тему щодо загальних питань застосу-

вання інформаційних операцій, захисту від інформаційно-психологічного впливу противника, особливостям інформаційного протистояння в певних локальних конфліктах – останнім часом у вітчизняній та закордонній літературі приділяється недостатньо уваги.

Серед вітчизняних дослідників даної тематики варто згадати Ю. Горбаня, А. Дубину, В. Остроухова, Н. Семена, Б. Смоленську, П. Шевчука та ін. Проблематику впливу на масову свідомість людей крізь призму інформаційно-психологічних операцій російських військ на окупованому Донбасі розглядали такі науковці, громадсько-політичні діячі, журналісти, як І. Більовський, А. Близнюк, В. Вилко, С. Вовканич, В. Горбулін, В. Лизанчук, Ю. Мороз, Ю. Твердохліб, А. Токарська, О. Ярошенко та ін.

Питанням роботи аналітичних підрозділів Збройних Сил України, які відстежують зовнішні інформаційні загрози, кваліфікації інформаційної боротьби за формами її ведення, багато уваги приділяли військові дослідники О. Левченко, А. Рось, Т. Дзюба, О. Дузь-Крятченко та ін. Серед закордонних науковців до розгляду та аналізу інформаційно-психологічного впливу на суспільну свідомість зверталися М. Лібікі, В. Крисько, Г. Почепцов, В. Березін, Г. Грачов, І. Дзялошинський, В. Зелінський, А. Назаретян, С. Расторгуєв та ін. Але, незважаючи на велику кількість публікацій, потребує подальшого аналізу досвід інформаційно-психологічного протистояння в локальних війнах і збройних конфліктах останнього часу та його зв'язок з воєнним, а також соціально-економічним потенціалами суб'єктів конфронтації.

Метою статті є виявлення та аналіз інструментів інформаційно-психологічного впливу на противника в ході «другої карабаської війни» восени 2020 р. з боку Азербайджану і Вірменії, окреслення основних напрямків та форм ведення інформаційної боротьби його збройними силами, розгляд механізмів протидії негативному інформаційно-психологічному впливу з боку воюючих сторін, а також їх залежність від соціально-економічних чинників розвитку держав.

Виклад основного матеріалу. Інформаційно-психологічна війна є новим способом війни без зброї. Головним її завданням є знищення людей не як фізичної сили, а як соціуму. На думку відомого дослідника у галузі інформаційних війн М. Лібікі, сутність інформаційно-психологічної війни полягає у впливі на суспільну свідомість таким чином, щоб керувати людьми і змусити їх діяти проти своїх інтересів. У своїй праці «Завоювання в кіберпросторі», яка вийшла друком у 2007 р., він підкреслює, що інформаційна війна – це атака інформації на інформацію [9].

Революція у сфері інформаційних технологій підвищила роль інформаційних факторів у військовій справі. Практичний досвід локальних війн і регіональних конфліктів кінця ХХ – початку ХХІ ст. свідчить, що ефективність сучасної боротьби визначається не стільки класичними показниками (підготовкою військ, рівнем забезпечення, наявністю сучасного озброєння та ін.), скільки рівнем застосування інформаційних технологій, наявністю відповідної інфраструктури, підготовкою певних категорій фахівців, які готують, організують, забезпечують безпосередній та опосередкований інформаційно-психологічний вплив, протидіють інформаційно-психологічним операціям з боку противника.

Для вирішення таких завдань потрібні потужні економічні та соціальні ресурси, глибокий аналіз ризиків можливих втрат, а також врахування усього комплексу зовнішніх і внутрішніх загроз. З такої позиції стає зрозумілою рішучість дій Азербайджану, який має суттєві переваги в економічній та соціальній сферах (див. табл. 2).

Таблиця 2.

Макроекономічне співвідношення розміру ВВП на душу населення за середньорічним курсом національної валюти деяких країн СНД у 2016 – 2019 рр. [7, с. 20].

Показники	Динаміка розміру ВВП на душу населення за середньорічним курсом національної валюти, тис. дол. США				Зростання у 2019 р., порівняно з 2016 р., у %
	2016	2017	2018	2019	
Азербайджан	3,93	4,20	4,80	4,85	23,5
Вірменія	3,52	3,87	4,20	4,62	31,0
Білорусь	5,0	5,76	6,32	6,71	34,2
РФ	8,73	10,75	11,39	11,58	32,8
Україна	2,20	2,71	3,13	3,70	68,6

До аналізу залучені дані й інших країн пострадянського простору, які є близькими у геополітич-

ному просторі, мають схожі проблеми інтеграції у світове господарство та, на сьогодні, функціонують в умовах воєнно-політичної, а також соціальної нестабільності. Таке порівняння, на наш погляд, створює підґрунтя для більш глибокого аналізу ситуації в регіоні та формулювання значно ширшого кола висновків.

Отже, наведені у табл. 1 дані про макроекономічне співвідношення розмірів ВВП на душу населення, що розраховані у доларах США на підставі застосування середньорічного курсу національної валюти, свідчать: по-перше, про достатньо близькі темпи та об'єми їх зростання в Азербайджані і Вірменії, а, по-друге, що вони не відбивають особливостей соціально-економічних стратегій цих держав, політики споживчих цін зокрема.

При розрахунках аналогічних показників з використанням паритету купівельної спроможності (ПКС), розрив щодо масштабів розвитку Азербайджану та Вірменії стає більш помітним (див. рис. 1).

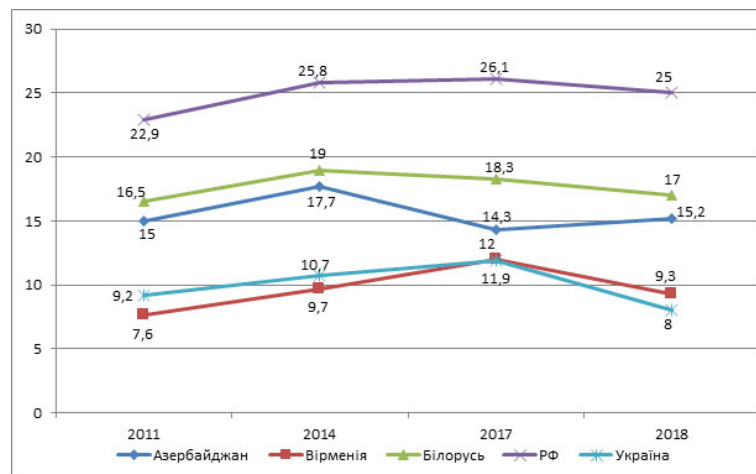

Рис. 1. – Порівняння показників ВВП (2011–2017 рр.) та ВНД (2018 р.) країн СНД з нестабільним воєнно-політичним станом, у тис. дол. США на душу населення за ПКС [7, с. 21].

Так, наприклад, у 2017 р. показник ВВП на душу населення за ПКС в Азербайджані склав 14,3 тис. дол. США, а розрахунок за середньорічним валютним курсом – 4,2 (зменшення в 3,4 рази). Аналогічна різниця за розрахунками по Вірменії складає, відповідно, 12,0 та 3,87 тис. (зменшення в 3,1 рази). В Білорусі, РФ та Україні таке ж зменшення склало, відповідно, 3,2, 2,4 та 4,4 рази.

Головними причинами такого становища є послаблення контролю з боку держави за динамікою споживчих цін, слабка дієвість антимонопольних заходів та розбалансування в цілому ринкових механізмів ціноутворення, конкурентної боротьби тощо. Все це, у свою чергу, спричиняє негативний вплив на соціально-економічний стан країн, що досліджуються (див. табл. 3).

Таблиця 3.

Показники соціально-економічного стану країн у 2019 р. [7, с. 26, 30, 35, 73].

Показники	Рівень, у % до загальної кількості населення		Мінімальна заробітна плата, дол. США	Зареєстровані злочини, на 100 тис. населення
	бідності	безробіття		
Азербайджан	4,8	4,9	147	266
Вірменія	23,5	18,4	115	906
Білорусь	5,0	4,1	157	934
РФ	12,3	4,6	179	1379
Україна	43,2	8,3	177	1061

Значно менші рівні безробіття та бідності в Азербайджані порівняно з Вірменією, суттєве перевищення мінімальної заробітної плати (на 22%), а також більш сприятлива криміногенна си-

туація формують стійкі соціально-політичні та морально-психологічні переваги азербайджанського громадянського суспільства, додають стабільності, зниження гостроти внутрішніх протиріч, що в цілому збільшує духовний потенціал народу під час воєнного протистояння.

Як відомо, після спалаху так званої «чотириденної війни» (поновлення бойових дій в районі Нагірного Карабаху у квітні 2016 р.) в регіоні було встановлено відносно затишшя, яке діяло практично до літа 2020 р. Але аналіз матеріалів, наведених у відкритих періодичних джерелах та на інтернет-сайтах дає можливість стверджувати, що інформаційно-психологічне протистояння між Азербайджаном та Вірменією розпочалося ще задовго до початку його збройної фази як у липні, так й у вересні цього року.

Подальші події підтвердили, що практично з другої половини поточного року ворогуючі сторони активно приступили до проведення підготовчого етапу інформаційних операцій, сутність якого полягає, на думку вітчизняного дослідника В. Левченка, у плануванні операції, визначенні сил та засобів, що залучаються, а також в їх підготовці до проведення заходів інформаційного впливу [10].

Такі заходи щодо підсилення впливу на громадянське населення спираються на забезпеченість його домогосподарств телекомунікаційними засобами (телевізорами, персональними комп'ютерами (ПК), мобільними апаратами зв'язку, мережами Інтернет тощо). Динаміка забезпечення населення Азербайджану та Вірменії телекомунікаційною апаратурою у 2017 – 2019 рр. представлена у табл. 4.

Наведені дані у табл. 4 добре корелюють з динамікою демографічних процесів в Азербайджані, де присутнє позитивне зростання кількості населення і, відповідно, домогосподарств, та у Вірменії, де простежується протилежна тенденція.

Таблиця 4.

Динаміка забезпечення населення Азербайджану та Вірменії телекомунікаційною апаратурою у 2017 – 2019 рр. [7, с. 59, 66, 67]

Показники	Кількість на 100 домогосподарств:		Кількість абонентів мережі стільникового зв'язку, на 100 осіб	Частка користувачів мережі Інтернет, % від загальної кількості населення
	телевізорів	персональних комп'ютерів		
Азербайджан				
2017	113	95	104	79
2018	111	104	105	80
2019	111	116	108	80
Вірменія				
2017	121	87	117	65
2018	119	91	121	65
2019	118	94	122	65

При цьому варто також враховувати стан забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів Азербайджану та Вірменії комп'ютерною технікою (див. табл. 5).

Стан забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів Азербайджану та Вірменії комп'ютерною технікою у 2015 – 2018 рр.
[11, с. 52, 53, 54, 56].

показники	Роки			
	2015	2016	2017	2018
Частка шкіл, які мають доступ до комп'ютерів з навчальною метою, % від загалу				
Азербайджан	93,9	94,3	94,7	95,3
Вірменія	немає даних	78,3	70,9	немає даних
Частка шкіл, які мають доступ до Інтернету з навчальною метою, % від загалу				
Азербайджан	51,8	55,6	56,8	57,4
Вірменія	99,9	100	100	100
ПК, які використовуються в загальноосвітніх навчальних закладах, од. на 1 тис. учнів				
Азербайджан	48	47	47	48
Вірменія	58	61	62	55
ПК з доступом до мережі Інтернет, які використовуються в загальноосвітніх навчальних закладах, од. на 1 тис. учнів				
Азербайджан	28	28	27	27
Вірменія	32	34	34	38

Принагідно зауважимо, що для цих країн характерною є значна кількість сільського населення. Так, в Азербайджані протягом 2000 – 2019 рр. його частка коливалася у межах 48,9 – 47,2 %, а у Вірменії на сьогодні – це близько 60 %. Традиційно, масова виховна, пропагандистська, просвітницька діяльність у сільській місцевості гуртується навколо навчальних закладів, де слово вчителя має значну вагу. А тому, інформаційно-пропагандистський вплив за каналами системи освіти є продуктивним і дієвим.

В середині липня 2020 р. на міжнародно визнаній ділянці азербайджансько-вірменського кордону між Тавуською областю Вірменії та Товузським районом Азербайджану відбулися збройні сутички між ворогуючими сторонами, які призвели до людських жертв. Баку і Єреван традиційно звинуватили одне одного в порушенні режиму припинення вогню і застосуванні артилерії.

Далі події розгорталися в дусі класичної моделі проведення підготовчого етапу інформаційної операції, коли визначається мета, цільова аудиторія впливу, розробляється орієнтований сценарій, готуються заяви, інформаційні повідомлення (в т. ч. чутки), організується взаємодія між залученими силами інформаційного впливу та ін. Треба наголосити, що підготовчий етап інформаційної операції не може бути виявлений шляхом аналізу публікацій ЗМІ, оскільки жодним чином через них не проявляється.

Вже наступного дня азербайджанська влада зробила декілька заяв про знищення вогневих позицій, бойової техніки, втрати особового складу з боку вірменської армії. Пресслужба Міністерства оборони Азербайджану повідомила про загибель начальника штабу 3-го армійського корпусу, генерал-майора П. Гашимова, та начальника артилерії цього корпусу, полковника І. Мірзоева, а також ще декількох військовослужбовців. Об'єктом інформаційного-психологічного впливу в першу чергу стала не тільки вірменська сторона, але й населення саме Азербайджану. 15 липня в Баку тисячі людей вийшли на акцію на підтримку армії. Протестувальники з національними прапорами зібралися на площі Свободи та вирушили до парламенту, вигукуючи патріотичні гасла, а пізно вночі невелика група протестувальників увірвалася до будівлі парламенту.

Значного інформаційного супроводу набули показові спільні азербайджансько-турецькі навчання, які пройшли 29 липня – 10 серпня 2020 р. на території Азербайджану в районах Баку, Нахичевані, Гянджі, Кюрдамиру та Євляха. В навчаннях були задіяні особовий склад, бронетехніка, артилерійські установки і міномети, а також авіація та засоби ПВО армій двох країн.

Коментуючи проведення цих навчань, прес-секретар президента Туреччини І. Калин заявив, що його країна сповнена рішучості до кінця відстоювати інтереси Азербайджану, незалежно від джерел загрози – будь то Вірменія, РФ або будь-яка інша країна. Він наголо-

сив: «... ми виступасмо на боці Азербайджану. Єдність, цілісність і безпека Азербайджану рівносильні єдності та безпеці Туреччини» [12].

Спільні азербайджансько-турецькі навчання стали ще одним етапом інформаційної операції Азербайджану, метою якої був вплив на морально-психологічний стан як вищого військово-політичного керівництва, так і населення Вірменії та самопроголошеної НКР. Крім цього, в засобах масової інформації Азербайджану було значно збільшена кількість матеріалів, спрямованих на дискредитацію вірменського державного керівництва.

Варто нагадати, що раніше ця тема обговорювалася достатньо помірно. Після призначення у травні 2018 р. прем'єр-міністром Вірменії Н. Пашиняна, Баку сподівався, що на відміну від попередньої вірменської влади, яку значною мірою формували вихідці з Карабаху, нова влада буде більш поступливою у питаннях спірних територій. Але сподівання Азербайджану не виправдалися.

Тому практично протягом всього серпня – вересня 2020 р. всі азербайджанські ЗМІ активно включилися в антивірменську кампанію. Це знайшло своє відображення в різноманітних прес-конференціях, прес-релізах, багатьох численних матеріалах. При цьому, за поглядами аналітиків, основна увага інформаційно-психологічної кампанії з боку Азербайджану була спрямована на внутрішню аудиторію, населення своєї країни і лише в другу чергу вирішувалися завдання щодо впливу на інші сторони.

Вже у вересні цього року почався початковий етап інформаційної операції з боку Азербайджану проти Вірменії, головним змістом якого був вибір, підготовка та створення відповідного інформаційного приводу для розгортання скоординованих інформаційно-психологічних акцій. Таким приводом стали регулярні, як подавали їх азербайджанські ЗМІ, вірменські провокації вздовж всієї лінії фронту. 27 вересня 2020 р. на усій лінії зіткнення починаються бойові дії із застосуванням важкої зброї.

Азербайджан і Вірменія традиційно поклали одна на одну відповідальність за початок воєнних дій. Зранку Вірменія та самопроголошена Республіка Арцах (вірменська назва Карабаху) запровадили воєнний стан по всій країні. Того ж дня в Азербайджані також був введений воєнний стан та комендантська година. В перший день «другої карабаської війни» Міністерство оборони Азербайджан повідомило про звільнення семи сіл у Нагірному Карабасі, а також взяття гірської вершини хребта Муровдаг і встановлення контролю над автомагістраллю Варденіс – Мартакерт / Агдере, що з'єднує Нагірний Карабах та Вірменію.

Разом із запеклими боями по всій лінії фронту почалася і потужна пропагандистська війна між Азербайджаном і Вірменією. В перший день початку бойових дій Міністерство транспорту, зв'язку та високих технологій Азербайджану попередило про обмеження роботи Інтернет-мережі в країні «щоб запобігти широкомасштабним провокаціям з боку Вірменії». Були заблоковані соцмережі Facebook, Twitter, Instagram, LinkedIn, TikTok, месенджери WhatsApp, Facebook Messenger, Skype і Zoom, відеохостинг YouTube. Соцмережі в Азербайджані залишилися доступними через VPN, але такими серверами в країні користується невелика кількість абонентів.

Наступного дня прес-служба Служби національної безпеки Вірменії заявила про несанкціоноване втручання в роботу порталів органів державної влади з боку Азербайджану, а також про те, що азербайджанські хакери здійснили кібератаку на вірменські ЗМІ та сервери таких сайтів як Lin.am, armenpres.am, news.am, mamul.am, armtimes.am, hetg.am та ін. Під час злому на всіх цих сайтах трансливалося зображення президента Азербайджану Г. Алієва.

З першого дня війни Азербайджан жорстко обмежив розповсюдження неофіційної інформації з районів бойових дій. Влада ретельно контролювала інформаційний потік з цього регіону. Прикладом такого контролю стало порушення Генеральною прокуратурою Азербайджану кримінальної справи проти російського журналіста С. Пегова, який у своєму телеграм-каналі WarGonzo вів репортажі з Карабаху, відкрито підтримував невизнану НКР.

Оперативно та професійно з перших днів бойових дій виступили ЗМІ Азербайджану. На державних телевізійних каналах Az TV, Idman TV, Medeniyyet TV, приватних телеканалів Ictimai Television, ANS TV, Space TV, Lider TV, Azad Azerbaijan TV, Xazar TV, Region TV та ін., в друкованих ЗМІ, в першу чергу щоденних газетах «Ени мусават», «Азадлиг», «Азербайджан», «Халл газети» та ін., на новинних інтернет-порталах таких, як АПА, Новини Азербайджан, агентство «Тренд», www.lnews.az та ін. одночасно масово та скоординовано стали з'являтися повідомлення щодо перемог азербайджанської армії на кожній ділянці фронту. На всіх без виключення каналах і частотах, в друкованих виданнях практично одночасно почалася трансляція виступів із посланнями, заявами, повідомленнями вищих посадових осіб держави, демонструючих силу і могутність власних збройних сил. При цьому, як правило, азербайджанські медіа використовували стратегію «одного голосу», коли оприлюд-

нення офіційної інформації виходило з одного джерела.

Азербайджанські ЗМІ почали активно використовувати антивірменські новинні фейки, інформаційні тренди, радикальні заяви і приховані натяжки. Такі повідомлення, які кожен може почути, побачити або прочитати, здатні згуртувати населення у своїй країні, дати змогу кожному відчувати свою належність до певної нації або стану в країні і навпаки посіяти сумнів та налаштувати населення ворожої країни проти чинної влади з метою створення в ній напруженої ситуації.

З метою покращення ефективності національно-патріотичного виховання молоді на телевізійних каналах, у соцмережах були поширені відеоматеріали з кліпом пісень «Карабах» соліста В. Мамедова, патріотичного гімну Ates азербайджанського рок-гурту, щоденними виступами офіцерів і солдат азербайджанської армії, кожне з яких закінчувалося словами «Карабах – це Азербайджан» та ін.

Вплив інформаційного простору на населення у своїй і ворожій країні може здійснюватися різними способами, серед яких активно застосовується дезінформація. Сутність дезінформації полягає у навмисному наданні суб'єктом свідомо зміненої інформації об'єкту з метою його дезорієнтації. Прикладом використання азербайджанськими джерелами дезінформації було, наприклад, висвітлення позиції держави Грузія щодо цього воєнного конфлікту. З початком великомасштабних бойових дій навколо Грузії був створений віртуально-інформаційний фронт. За допомогою інформаційних сервісів активно поширювалися повідомлення про причетність Грузії до надання воєнної допомоги Азербайджану, що йде від Туреччини та Ізраїлю. Ця дезінформація своєчасно біла розвінчана грузинською стороною, але попри спростування цієї інформації, зокрема й посольством Вірменії в Грузії, вірменські джерела її підхопили і видавали як факт, який мав місце.

Були й інші фейкові новини, наприклад про те, що нібито «на підтримку Азербайджану тбіліська телевежа і міст Миру підсвічені кольорами азербайджанського прапора». Першоджерелом новини стало інформаційне агентство «Oxu.az». Ця чергова «ведмежа послуга» азербайджанців зіграла не на користь Грузії та вірусно розлетілася як в азербайджанських, так й у вірменських соцмережах, ще більш загостривши ситуацію, спровокувала протестні виступи вірмен, які проживають в регіоні Самцхе-Джавахеї Грузії [13].

Також, як приклад дезінформаційної атаки можна навести повідомлення азербайджанського видання Naqin.az 27 жовтня 2020 р. про вбивство так званого «міністра оборони і командувача армією оборони Арцаху», генерал-майора Д. Арутюняна. При цьому паралельно в соцмережах був поширений відеоролик його «знищення» за допомогою ударного безпілотного літального апарату (БПЛА). В подальшому ця інформація була спростована вірменською стороною, але достатньо ефективно психологічно вплинуло на обидві сторони конфлікту.

Як засвідчив досвід цієї війни, дезінформування перетворилось на популярний і потужний інструмент інформаційно-психологічного впливу, здатний забезпечити реалізацію інтересів обох ворогуючих сторін.

І Азербайджан, і Вірменія активно використовували як вибіркоче подання інформації (неповноту, напівправду, дозованість та ін.), так і тенденційне викладення чи упереджене висвітлення фактів за допомогою спеціально підібраних правдивих даних.

Так, на звинувачення омбудсмена Вірменії А. Татоян у застосуванні азербайджанською армією фосфорних і касетних боеприпасів, заяви вищих вірменських урядовців про участь сірійських бойовиків у бойових діях на боці Баку, Азербайджан відповідав інформацією про ракетні удари по Барді, Гянджі, Мінгечавуру, про участь курдських бойовиків в операціях армії оборони Арцаху, поширював матеріали про деморалізацію вірменської армії, її неспроможність вести бойові дії, про масове дезертирство серед вірменських військових і зростання недовіри до військово-політичного керівництва та ін.

Відображення війни в засобах масової інформації стало головним предметом уваги військово-політичного керівництва Азербайджану. Кожна заява про успіхи на фронті, звільнення окупованих населених пунктів обов'язково супроводжувалося відповідними відео- і фотоматеріалами. Інформаційно-психологічні операції стали стрижнем бойових дій азербайджанської армії. За допомогою нового фактора бойових дій – активного використання БПЛА, ударних дронів – Міністерство оборони Азербайджану щодня видавало записи відео та фотографії атак вірменських позицій. Як відомо, на напрямках головних ударів панування в повітрі захопили азербайджанські БПЛА, які цілеспрямовано знищували бойову техніку і засоби забезпечення противника. Потужною складовою інформаційно-психологічних операцій стає щоденна публікація з боку прес-центру МО Азербайджану в Twitter і Telegram відеороликів за участю бойових дронів, які нібито зафіксували ракетні атаки та удари без-

пілотників-камікадзе по вірменським силам.

Використовуючи ізраїльську тактику цілеспрямованого знищення командного складу противника, Азербайджан практично щоденно повідомляв про втрати генералів і офіцерів вірменської армії. Через прес-секретаря МО Азербайджану А. Ейвазова на YouTube-каналі міністерства, на сторінках в Facebook, в телеграм-каналі Karabakh is Azerbaijan та ін. була поширена інформація про поранення в бою під Шушою колишнього міністра оборони Вірменії, генерал-полковника С. Оганяна, загибель у боях заступника міністра оборони НКР, полковника А. Саркісяна, героя Арцаха, полковника С. Шакаряна, начальника зв'язку 18 мотострілецької дивізії, майора А. Казаряна, командира 77-го окремого бронетанкового батальйону Н. Аюбджаняна та багатьох інших.

Ще одним майданчиком інформаційно-психологічної війни між Азербайджаном і Вірменією стало релігійне питання. Медіа Єревану постійно намагалися представити цей конфлікт як протистояння між азербайджанськими мусульманами та вірменськими християнами. У свою чергу Азербайджан закликав не розігрувати релігійну карту у карабаському конфлікті, звинувачував Вірменію в неповажному ставленні до традицій ісламу, руйнуванні мечетей, що залишилися на окупованих вірменами територіях.

Під час зустрічі з представниками тюркомовних держав 2 листопада 2020 р. президент Азербайджану І. Алієв заявив про знищення та ображення історичних і релігійних пам'яток на окупованих територіях, про те, що мечеті Зангіланського району використовувалися для утримання свійських тварин та ін. Вже після звільнення азербайджанськими військами духовної святині Карабаху – міста Шуша, вірменські ЗМІ почали інформаційну кампанію з приводу опоганювання азербайджанською армією храму Святого Христа Всеспасителя Казанчеоц. Але стратегічна ініціатива в цьому питанні також залишалася на боці Баку.

Всі ці події свідчили про перехід інформаційно-психологічної операції в її найбільш складний і достатньо тривалий основний етап. Його сутність полягала у масовому і повному використанні залучених інформаційних ресурсів для формування або руйнування визначених психологічних стереотипів і установок на вірменському боці, куди спрямовувався вплив. Фактично, цей етап був сукупністю інформаційних заходів, пропагандистських і психологічних акцій та інших дій, які проводяться за єдиним замислом для досягнення поставленої мети операції.

Характерними ознаками цього етапу інформаційної операції було:

- одночасне і масове оприлюднення подібних між собою публікацій у ЗМІ (в першу чергу, державних);
- чітка координованість як тематики інформаційних повідомлень, так і часу їх подання у ЗМІ на кожному наступному етапі (інформаційній акції, атаці) операції;
- активне залучення до оприлюднення державної позиції з даного питання не тільки національних, а й іноземних ЗМІ.

Перелічені вище ознаки свідчать про високу ймовірність координації інформаційних заходів з одного керівного центру Азербайджану.

9 листопада 2020 р. Азербайджан, Вірменія та РФ підписали угоду, яка передбачала припинення бойових дій у Нагорному Карабасі. Згідно з угодою Азербайджан збереже територіальні переваги, отримані в ході шести тижнів важких боїв з вірменськими силами. Під контроль Баку відійдуть південні території Нагорного Карабаху, включаючи друге місто анклав Шушу.

До початку грудня цього року вірменські сили повинні відмовитись від контролю не тільки над втраченими територіями, а й ще над територіями Агдамського, Лачинського та Кельбаджарського районів.

Півторамісячна війна скінчилася. Її результати та наслідки безумовно стануть предметом історичних досліджень й політичних дискусій. Але, як на випередження, заявив про перемогу президент Азербайджану І. Алієв на зустрічі з пораненими військовими у шпиталі м. Баку 11 листопада 2020 р., назвавши цю війну «вітчизняною». Поряд з цим є підстави стверджувати, що інформаційно-психологічна операція з підтримки наступу азербайджанської армії у вересні – листопаді 2020 р. була вдалою і виконала свою роль у цьому конфлікті.

Висновки. Злагоженість, плановість, чіткість і послідовність дій, швидка адаптація фахівців інформаційно-комунікативної діяльності до роботи в умовах конфлікту є прямим свідченням завчасної підготовки усього медійного комплексу Азербайджану до функціонування в умовах війни.

На відміну від азербайджанської сторони, Міністерства оборони та іноземних справ Вірменії виявилися неготовими діяти координовано в умовах інформаційного нападу. Ці державні структури в умовах початку бойових дій фактично втратили стратегічну ініціативу,

діяли хаотично, часто надавали недостовірну та суперечливу інформацію, яка достатньо легко спростовувалась протилежною стороною.

Інформаційне домінування Азербайджану, комплексне використання високоточної зброї, БПЛА і потужного арсеналу сил та засобів масової інформації – телебачення, радіо, друкованої пропаганди, комп'ютерної мережі, дипломатичних каналів, військових структур психологічних операцій та інформаційної війни – по суті позбавило Вірменію можливості ефективно протистояти інформаційно-психологічному тиску з боку Баку, чинити ефективний інформаційно-психологічний вплив на населення та особовий склад Збройних Сил Азербайджану.

Також однією з причин невдалих дій Вірменії у «другій карабаській війні» стала відсутність достатнього інформаційного ресурсу, розбалансованість роботи системи координації діяльності органів державного і військового управління на даному напрямку.

Список використаних джерел

1. Adams J. The Next World War. (1998). Computers Are the Weapons and the Front Line Is Everywhere. New York. 368 p
2. Raychev, Y. (2019). Roots of the Concept of Hybrid War in Russian Political and Military Thought. *Balkan Social Science Review*, 13 (13), 127–151. https://www.academia.edu/39701830/ROOTS_OF_THE_CONCEPT_OF_HYBRID_WAR_IN_RUSSIAN_POLITICAL_AND_MILITARY_THOUGHT.
3. Макаренко С. А. Політичні доктрини глобальної інформаційної безпеки. *Вісник Київськ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка*. Міжнародні відносини. 2007. № 2. С. 45–51.
4. Исламские радикальные движения на политической карте современного мира. Вып. 2. Северный и Южный Кавказ. / Кол. авторов. М., 2017. 608 с.
5. Президент Ильхам Алиев: Армения оккупировала 20 % территории Азербайджана и провела этническую чистку против азербайджанцев – гражданских лиц. https://azertag.az/ru/xeber/Prezident_Ilham_Aliyev_Armeniya_okkupirovala_20_%_territorii_Azerbaidzhana_i_provela_etnicheskuyu_chistku_protiv_azerbaidzhancev_grazhdanskih_lic-1415531.
6. Amos C. Fox, Andrew J. Rossow. Making Sense of Russian Hybrid Warfare: A Brief Assessment of the Russo-Ukrainian War. *THE LAND WARFARE PAPERS*, No. 112, March 2017, 2 – 16.
7. Мониторинг показателей качества жизни населения в странах Содружества Независимых Государств 2016 – 2019. *Межгосударственный статистический комитет СНГ*. Москва, 2020. 82 с.
8. Докладне порівняння військової могутності Вірменії та Азербайджану. URL: https://zbroya.info/uk/blog/19649_dokladne-porivniannia-viiskovoyi-mogutnosti-virmeniyi-ta-azerbaidzhanu/
9. Libicki M. C. Conquest in cyberspace. National security and information warfare. 2007. Cambridge.
10. Левченко О. В. Система заходів протидії інформаційним операціям. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил*, 2016, випуск 3 (48). С. 57 – 60.
11. Мониторинг показателей ЦУР в регионе СНГ 2015 – 2018: *Статистический сборник / Межгосударственный статистический комитет СНГ*. Москва, 2020. 136 с.
12. Туреччина де-факто перекинула війська в Азербайджан - журналіст 29.07.20. URL: <https://glavred.info/ua/world/turechchina-de-fakto-perekinula-viyska-v-azerbaydzhan-zhurnalist-ozvuchiv-rizikinovini-svitu-10190972.html>
13. Розбір інформаційних провокацій Вірменії та Азербайджану, спрямованих на втягування Грузії у воєнний конфлікт 15.10.20. URL: <https://informnapalm.org/ua/rozbir-informatsiinykh-provokatsii-vir/>
Надійшла до редакції 11.03.2021

References

1. Adams J. (1998) The Next World War. Computers Are the Weapons and the Front Line Is Everywhere. New York. 368 p.
2. Raychev, Y. (2019). Roots of the Concept of Hybrid War in Russian Political and Military Thought. *Balkan Social Science Review*, 13 (13), 127–151. https://www.academia.edu/39701830/ROOTS_OF_THE_CONCEPT_OF_HYBRID_WAR_IN_RUSSIAN_POLITICAL_AND_MILITARY_THOUGHT. [in English].
3. Makarenko, Y.A. (2007) Politychni doktryny hlobal'noyi informatsiynoyi bezpeky. [Political doctrines of global information security]. *Visnyk Kyyivs'k. nats. un-tu imeni Tarasa Shevchenka*. Mizhnarodni vidnosyny. № 2. S. 45–51. [in Ukr.].
4. Yslamskye radykal'nye dvyzhenyya na polytycheskoy karte sovremennoho myra. [Islamic radical movements on the political map of the modern world. Issue]. *Vyp. 2. Severnyy y Yuzhnyy Kavkaz*. / Kol. avtorov. M., 2017. 608 s. [in Russ.].
5. Prezydent Yl'kham Alyev: Armenyya okkupirovala 20 % terrytoryy Azerbaydzhana y provela etnycheskuyu chystku protyv azerbaydzhantsev – hrazhdans'kykh lyts. [President Ilham Aliyev: Armenia has occupied 20% of the territory of Azerbaijan and carried out ethnic cleansing against Azerbaijani civilians]. <https://>

azertag.az/ru/xeber/Prezident_Ilham_Aliev_Armeniya_okkupirovala_20_%_territorii_Azerbaidzhana_i_provela_etnicheskuyu_chistku_protiv_azerbaidzhancev_grazhdanskih_lic-1415531. [in Russ.].

6. Amos C. Fox, Andrew J. Rossow. Making Sense of Russian Hybrid Warfare: A Brief Assessment of the Russo-Ukrainian War. *The Land Warfare Papers*, No. 112, March 2017, 2 – 16.

7. Monitorynh pokazateley kachestva zhyzny naselenyya v stranakh Sodruzhestva Nezavysymykh Hosudarstv 2016 – 2019. [Monitoring of indicators of quality of life of the population in the countries of the Commonwealth of Independent States 2016 - 2019]. Mezhhosudarstvennyy statystycheskyy komitet SNH. Moskva, 2020. 82 s. [in Russ.].

8. Dokladne porivnyannya viys'kovoyi mohutnosti Virmeniyi ta Azerbaydzhanu. [Detailed comparison of the military power of Armenia and Azerbaijan]. URL: https://zbroya.info/uk/blog/19649_dokladne-porivniannia-viiskovoyi-mogutnosti-virmeniyi-ta-azerbaidzhanu/ [in Ukr.].

9. Libicki, M. C. (2007) *Conquest in cyberspace. National security and information warfare*. Cambridge.

10. Levchenko, O. V. (2016) Systema zakhodiv protydyi informatsiyum operatsiyam. [System of measures to counteract information operations]. *Zbirnyk naukovykh prats' Kharkivs'koho universytetu Povitryanykh Syl*, випуск 3 (48). С. 57 – 60. [in Ukr.].

11. Monitorynh pokazateley TSUR v rehyone SNH 2015 – 2018 [Monitoring of SDG indicators in the CIS region 2015 - 2018] : *Statystycheskyy sbornyk / Mezhhosudarstvennyy statystycheskyy komitet SNH*. Moskva, 2020. 136 s. [in Russ.].

12. Turechchyna de-fakto perekynula viys'ka v Azerbaydhan [Turkey de facto transferred troops to Azerbaijan] - zhurnalist 29.07.20. URL: <https://glavred.info/ua/world/turechchina-de-fakto-perekinula-viyska-v-azerbaydhan-zhurnalist-ozvuchiv-riziki-novini-svitu-10190972.html> [in Ukr.].

13. Rozbir informatsiynykh provokatsiy Virmeniyi ta Azerbaydzhanu, spryamovanykh na vtyahuvannya Hruziyi u voyennyi konflikt 15.10.20. [Analysis of information provocations of Armenia and Azerbaijan aimed at involving Georgia in the military conflict 15.10.20]. URL: <https://informnapalm.org/ua/rozbir-informatsiynykh-provokatsii-vir/>. [in Ukr.].

SUMMARY

Oleh O. Poplavskyy, Volodymyr I. Sarychev, Oleh L. Levin. Socio-economic and information-communication aspects of the military confrontation between Azerbaijan and Armenia in the "Second Karabakh War". In the article the author examines the features of the information confrontation between Azerbaijan and Armenia during the "second Karabakh war", identifies the correlation between the socio-economic potential of countries and the possibilities of application of information and communication technologies as a strategic resource for each of the parties to the military conflict. For comparison, we also used facts about Ukraine, Belarus and the Russian Federation, as countries of Eastern Europe region, which are in a similar state of military-political and socio-economic instability.

The content and forms of information confrontation as a rivalry between countries in the information and communication sphere due to the desire to influence the formation of public opinion of the population, the level of national identity, the nature of social relations in the adjacent territory are revealed.

Against the backdrop of the dynamics of the armed confrontation between the countries, specific forms of using information and communication technologies as one of the most effective means of warfare were analyzed, and the effectiveness of information and psychological operations in solving and escalating a military conflict was determined.

The features of information war with using communication technologies as the aim of strengthening morale of their army and consolidation the moral and political potential of the people are characterized.

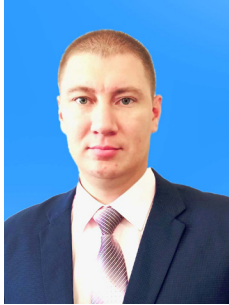
Based on the analysis of the armed confrontation, we made conclusions that, in modern conditions, each of the countries, which are in a state of military, political and social instability must develop their own strategies for preventing military conflicts. Such strategies should take into consideration external threats, the existing economic potential, the possibilities of storing and disseminating of official information in peacetime, as well as the experience of effective government regulation of the practice of using the media and network technologies during an aggravation of the military situation.

Based on the results of our research, a number of practical recommendations were formulated regarding the directions of the formation and development of information and communication technologies, which are used to protect the information space of the country and counteraction the unwanted influence of the enemy.

The importance of the results obtained is substantiated for understanding the nature, tools and methods of modern information and psychological wars, as well as for the implementation of an effective state policy of countering the negative propaganda influence of the enemy in situation of active and large-scale information confrontation.

Keywords: *the second Karabakh war, military conflict, combat potential, economic and social resources, psychological impact, information technology, communication means, military operations.*

УДК 343.19
DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-72-76

В'ячеслав ГАРКУША ©
кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ПРИНЦИП НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДОВОЇ ГІЛКИ ВЛАДИ ЯК ОСНОВА ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

Статтю присвячено розгляду стану взаємовідносин між судовою владою держави та законодавчою і виконавчою гілками влади, дотриманню рівноваги між гілками влади, пошуку вдосконалення та оптимізації організації діяльності судової влади з метою забезпечення доступу громадян до правосуддя, що здійснюється незалежним та неупередженим судом.

Проаналізовано розпочату судову реформу 2016 року, а також спробу її перезапуску у 2019 році та сучасний стан судової системи. Встановлено коло проблемних питань у сфері судочинства та причини їх виникнення, головними з яких є недосконалий баланс між гілками влади, неефективна діяльність, а в деяких випадках бездіяльність законодавчої гілки влади. Проаналізовано соціологічні дослідження та встановлено рівень довіри громадян до судової гілки влади.

Зроблено висновок, що для забезпечення незалежності судової гілки влади, а також дотримання ефективного балансу між всіма гілками влади необхідно створити умови, за яких всі три гілки влади будуть відповідальними за свої дії одна перед одною і контроль однієї гілки влади інших двох в частині діяльності виключно в інтересах народу з дотриманням принципу верховенства права.

Обґрунтовано необхідність розроблення Національної Стратегії розвитку судової гілки влади, яка повинна прийнятись на законодавчому рівні мінімум на 10 років та забезпечити унеможливлення зміни «правил гри» у сфері судоустрою за цей період.

Визначено конкретні та невідкладні кроки, які на сьогодні потребує судова система, а саме прийняття на законодавчому рівні порядку формування Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, проведення швидкого та ефективного конкурсу та відповідно запуск цього органу. До моменту формування Вищої кваліфікаційної комісії суддів України її повноваження необхідно передати до Вищої ради правосуддя, яка повинна здійснити невідкладні заходи щодо вирішення кадрових проблем, зокрема завершити добір на посаду судді, оголошений ще в 2017 році. Для вирішення цих проблем Верховна Рада України повинна ухвалити зареєстровані законопроекти № 3711 та 4055.

Ключові слова: гілки влади, незалежність судової влади, правосуддя, демократичне суспільство.

Постановка проблеми. Відповідно до статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка є частиною національного законодавства нашої країни кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [1]. Тобто не можна говорити про реалізацію права на доступ до правосуддя повною мірою, якщо суд не є незалежним. Статус незалежності суду закріплений і в Конституції України. Відповідно до статті 6 Основного закону державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Статтею 126 Конституції України визначено, що незалежність і недоторканність судді гарантуються Конституцією і законами України [2].

Водночас на сьогодні бачимо, що судова гілка влади знаходиться на межі виживання. В судовій системі є великий кадровий голод, зупинено діяльність Вищої кваліфікаційної

© Гаркуша В.В., 2021
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0982-0825>
garkushavyacheslav@gmail.com

комісії суддів України, яка є головним кадровим органом судової влади, але вже другий рік фактично не працює через прогалини у роботі парламенту та відсутність політичної волі провладної більшості. До кадрового голоду додається тотальне недофінансування судової влади. Така катастрофічна ситуація утворилась через незадовільну діяльність та бездіяльність законодавчої та виконавчої гілок влади, що призвело до порушення балансу між гілками влади та є загрозою незалежності судової влади. Все це вимагає наукового дослідження проблем взаємодії між трьома гілками влади і окремо Президента України, який де-юре не належить до жодної з гілок влади та вироблення рекомендацій щодо належної організації судової гілки влади та забезпечення неупередженого відправлення якісного правосуддя в нашій країні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання балансу між гілками влади, незалежності судової влади досліджували вчені, як-от: О. Б. Абросімова, Ж. Л. Акішева, В. Б. Алексєєв, Л. Б. Алексєєва, В. О. Боняк, В. П. Божьєв, О. Д. Бойков, В. Д. Бринцев, В. О. Гринюк, Ю. М. Грошевий, Т. М. Добровольська, В. Б. Єршов, М. І. Клеандров, В. І. Кононенко, В. М. Лебедев, В. Т. Маляренко, О. Р. Михайленко, М. М. Михеєнко, Л. Р. Наливайко, В. Т. Нор, В. М. Савицький, О. Б. Смирнов, В. С. Стефанюк, Ю. І. Стецовський, М. С. Строгович, Н. В. Радутна, Р. Д. Рахунов, Н. М. Чепурнова, В. І. Шишкін та інші.

Проте у зв'язку з судовою реформою, що триває, питання забезпечення незалежності судової гілки влади потребує додаткового дослідження з урахуванням сьогодення.

Мета статті: розгляд сучасного стану організації діяльності судової системи, оцінка взаємовідносин між гілками влади та вироблення пропозицій щодо забезпечення гарантій незалежності судової гілки влади та доступу громадян до правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Стосовно дотримання принципу незалежності судової гілки влади на сучасному етапі погоджуємось з думкою Т. В. Галайденко, яка ще в 2010 році у своїй роботі відзначила, що в Україні історично склалась така ситуація, що незалежність судової влади не є об'єктивно безсумнівною, її потрібно захищати та відстоювати. До того ж судову владу України з великим перебільшенням можна назвати гілкою влади. Їй постійно доводиться забезпечувати свою незалежність та доводити свою спроможність [3, с. 43]. Доречно вказати, що подібні проблеми є не тільки в Україні. Наприклад, у Висновку Консультативної Ради Європейських Суддів № 18 (2015) зазначено, що незважаючи на те, що загалом принцип «поділу влади» прийнятий усіма державами-членами, останніми роками були конфліктні та напружені ситуації, які викликають занепокоєння. Такі проблеми були висвітлені у Звітах Генерального секретаря Ради Європи у 2014–2015 роках, а також у звітах КРЕС щодо ситуації в 2013 та 2015 роках. Наприклад: в деяких державах нова політична більшість поставила під сумнів положення суддів, які вже обіймали свої посади [4]. В нашій країні масштабна судова реформа розпочалась майже відразу після президентських та парламентських виборів у 2014 році.

Нова реформа містила в собі внесення змін до Конституції та утворення кількох нових інституцій. Реформу загалом було спрямовано на забезпечення незалежності, підвищення рівня довіри та публічної підзвітності судової влади [5]. Ліквідовано Верховний Суд України та створено новий Верховний Суд. Згодом Конституційний суд України визнав неконституційною ліквідацію Верховного Суду України в контексті судової реформи 2016 року, зазначивши, що зміна назви не може бути підставою для припинення діяльності суду [6].

Прийняті зміни до Конституції України, серед іншого, передбачали: скасування інституту «призначення судді на посаду вперше» та передбачення, що судді обійматимуть посади безстроково; підвищення вікового та професійного цензів до кандидатів на посаду судді; встановлення нового порядку формування Вищої ради правосуддя, відповідно до якого більшість у її складі становитимуть судді, обрані судьями; встановлення порядку, відповідно до якого суди утворюватимуться та ліквідуватимуться законом; звуження меж імунітету судді від абсолютного до функціонального; закладення передумов для оновлення суддівського корпусу тощо [7]. Але зазначеній судовій реформі судилось пройти лише половину окресленого шляху, адже відразу після нових президентських та парламентських виборів у 2019 році було заявлено нову судову реформу, зокрема прийнято Закон України від 16.10.2019 р. «Про внесення змін до Закону України "Про судоустрій і статус суддів" та деяких законів України щодо діяльності органів суддівськогорядування» № 193-ІХ, який, серед іншого, передбачав формування нового складу Вищої кваліфікаційної комісії суддів за новою конкурсною процедурою.

Водночас другим пунктом розділу Прикінцеві та перехідні положення Закону № 193-ІХ від 16.10.2019 р. встановлено, що з дня набрання чинності цим Законом повноваження членів

Вищої кваліфікаційної комісії суддів України припиняються, а керівник секретаріату Вищої кваліфікаційної комісії суддів України призначається за результатами конкурсу з урахуванням вимог Закону 07.11.2019 р. з набуттям чинності Закону № 193-IX від 16.10.2019 р. повноваження Вищої кваліфікаційної комісії суддів України припинені. Отже, головний кадровий орган у судовій системі України вже не функціонує більше, ніж рік.

Це призвело до того, що в судовій системі наявний великий кадровий голод, є проблема відсутності чіткого визначення кількості вакантних місць суддів. За приблизними підрахунками ця цифра становить майже 2 000 і щомісяця збільшується більше ніж на 20 суддів. Ще майже 2,5 тис. суддів не пройшли кваліфікаційне оцінювання, частина з них не здійснює правосуддя на сьогодні взагалі, оскільки не мають відповідних повноважень. Як наслідок, правосуддя на сьогодні здійснює менше 70 % від необхідної кількості суддів. Проблема ускладнюється ще й тим, що велика кількість працюючих суддів мають право на відставку. Як зазначив заступник голови Вищої ради правосуддя Олексій Маловацький: «Якщо в 2021 році не запрацює ВККСУ, а судді, які мають право на відставку, залишать посади, то на кінець року кількість повноважних суддів зменшиться ще на 1752 судді, а загальний дефіцит буде становити понад 60 %. Тому в разі збереження й надалі такої невтішної динаміки стосовно кадрового забезпечення судів існує ризик, що через пів року функціонування судової гілки влади як такої взагалі припиниться» [8].

До кадрового голоду додається тотальне недофінансування судової влади. Через відсутність коштів у 2020 році більшість судів України припинили відправлення поштової кореспонденції, а працівники апарату судів отримують мінімальну заробітну плату.

Часті зміни до законодавства призвели до різного статусу суддів. Тільки у 2020 році ініційовано більше 20 змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів». На сьогодні призначення суддів відбувається за різними правовими процедурами, працюючі судді мають різне право на відставку.

Незважаючи на такий стан судової системи, соціологічні дослідження свідчать про високий рівень довіри громадян до судової влади. Зокрема, 66,1% громадян, у чиїх справах були винесені рішення, визнали ці рішення законними та справедливими. Соціологічне дослідження проводилось Центром Разумкова на замовлення Офісу Ради Європи [9].

Однак ми звикли чути про інші цифри, які начебто свідчать про низький рівень довіри громадян до суду. Пояснюється це тим, що переважна більшість громадян отримує інформацію про судову систему не з власного досвіду, а зі ЗМІ. Зі свого боку, ЗМІ отримують її від політиків і тих, хто називає себе представниками громадського суспільства. Тому маніпуляція, породжена в одному місці, зростає в геометричній прогресії до рівня сприйняття суспільством певним чином сформованої думки [10].

Вбачається, що для забезпечення незалежності судової гілки влади, а також дотримання ефективного балансу між всіма гілками влади необхідно створити умови, за яких всі три гілки влади будуть відповідальними за свої дії одна перед одною і контроль однієї гілки влади інших двох в частині діяльності виключно в інтересах народу з дотриманням принципу верховенства права. До того ж ці засади взаємодії гілок влади не повинні бути лише ілюзорними та закріплюватись лише на папері. Вони повинні реально виконуватись і для цього потрібно створити певний правовий механізм, який би забезпечив реалізацію зазначених умов.

Першим кроком для створення такого механізму, на наш погляд, повинно бути прийняття Національної Стратегії розвитку судової гілки влади, яку повинні прийняти на законодавчому рівні мінімум на 10 років та забезпечити унеможливлення зміни «правил гри» у сфері судоустрою на цей період. Прийняттю такого закону повинно передувати національне обговорення цієї Стратегії із залученням суддівського корпусу, науковців та інших фахівців у галузі права.

Така Стратегія повинна закріпити засади вирішення кадрової проблеми, а саме встановити порядок розрахунку необхідної кількості суддів для кожної адміністративно-територіальної одиниці та країни загалом, максимально швидкого та ефективного заміщення вакантних посад суддів висококваліфікованими юристами, шляхом проведення прозорого добору та конкурсних процедур. Також необхідно передбачити засади формування справедливої суддівської винагороди, просування по службовій кар'єрі та порядку відповідальності суддів з таким розрахунком, щоб забезпечити максимальну незалежність судді, стимулювання його до ефективної діяльності виключно на засадах законності та верховенства права та суворості і невідворотності відповідальності в разі їх порушення.

Якщо говорити про конкретні та невідкладні кроки, які на сьогодні потребує судова система, то це, насамперед, прийняття на законодавчому рівні порядку формування ВККСУ, проведення швидкого та ефективного конкурсу та відповідно запуск цього органу. До моменту формування ВККСУ її повноваження необхідно передати до Вищої ради правосуддя, яка

повинна здійснити невідкладні заходи щодо вирішення кадрових проблем, зокрема завершити добір на посаду судді, оголошений ще в 2017 році. Для цього Верховна Рада України повинна внести зміни до чинного законодавства, зокрема прийняти зареєстровані законопроекти № 3711 та 4055.

Висновки. Отже, у статті розглянуто сучасний стан організації діяльності судової системи та визначено коло проблемних питань, які потребують вирішення як у короткостроковому періоді, так і в довгостроковому, зможуть поліпшити статус судової влади як незалежного та неупередженого органу, а також покращити реалізацію прав громадян на доступ до правосуддя. У короткостроковому періоді виникає гостра необхідність швидкого прийняття законів, які б забезпечили відновлення роботи ВККСУ, а до відновлення її роботи – передачу повноважень цього органу до Вищої ради правосуддя. У довгостроковому періоді – прийняття та виконання Національної Стратегії розвитку судової гілки влади.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, ратифікована Законом України № 475/97-ВР від 17.07.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
2. Конституція України від 28.06.1996 р. ВВР України. 1996. № 39. 56 с.
3. Галайденко Т. В. Актуальні проблеми забезпечення незалежності судової влади України. Вісник вищої ради юстиції. 2010. № 1.
4. Висновок Консультативної Ради Європейських Суддів від 16.10.2015 р. № 18 «Позиція судової влади та її відносини з іншими гілками державної влади в умовах сучасної демократії». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU15092>
5. Судова реформа в Україні: що змінилось за три роки? URL: <https://dejure.foundation/library/sudova-reforma-v-ukraini-scho-zminylos-za-try-roky#>
6. Рішення Конституційного Суду України від 02 червня 2016 року № 1402 VIII у справі за конституційним поданням Верховного Суду України (Конституційності) окремих положень пунктів 4, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 17, 20, 22, 23, 25 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення Закону України «Про судоустрій і статус суддів». URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/2_p_2020.pdf
7. Судова реформа. URL: https://minjust.gov.ua/cat_414
8. Заступник Голови Вищої ради правосуддя Олексій Маловацький: У новий рік зі старими проблемами – суди без суддів через відсутність ВККСУ. URL: <https://hcj.gov.ua/news/zastupnyk-golovy-vpr-oleksiy-malovacky-u-novyy-rik-zi-starymy-problemamy-sudy-bez-suddiv>
9. Громадяни, які мають власний досвід спілкування із судами, довіряють їм. URL: <https://hcj.gov.ua/news/gromadyani-yaki-mayut-vlasnyy-dosvid-splilkuvannya-iz-sudamy-doviryayut-ym>
10. Голова Вищої ради правосуддя Андрій Овсієнко: Довіра до судової влади – це один з маркерів довіри до влади в цілому. URL: <https://court.gov.ua/press/news/1051783/>

Надійшла до редакції 10.03.2021

References

1. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod, ratyfikovana Zakonom Ukrainy № 475/97-VR vid 17.07.1997 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, ratified by the Law of Ukraine № 475/97-BP of 17.07.1997]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukr].
2. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r. VVR Ukrainy [Constitution of Ukraine of June 28, 1996]. 1996. № 39. 56 s. [in Ukr].
3. Halaidenko T. V. Aktualni problemy zabezpechennia nezalezhnosti sudovoi vlady Ukrainy [Actual problems of ensuring the independence of the judiciary of Ukraine]. Visnyk vyshchoi rady yustytzii. 2010. № 1. [in Ukr].
4. Vysnovok Konsultativnoi Rady Yevropeiskykh Suddiv vid 16.10.2015 r. № 18 «Pozytsiia sudovoi vlady ta yii vidnosyny z inshymy hilkamy derzhavnoi vlady v umovakh suchasnoi demokratii» [Opinion of the Advisory Council of European Judges of 16.10.2015 № 18 "The position of the judiciary and its relations with other branches of government in a modern democracy"]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU15092> [in Ukr].
5. Sudova reforma v Ukraini: shcho zminylos za try roky? [Judicial reform in Ukraine: what has changed in three years?]. URL: <https://dejure.foundation/library/sudova-reforma-v-ukraini-scho-zminylos-za-try-roky#> [in Ukr].
6. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 02 chervnia 2016 roku № 1402 VIII u spravi za konstytutsiinym podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrainy (Konstytutsiinosti) okremykh polozhen punktiv 4, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 17, 20, 22, 23, 25 rozdil XII «Prykintsevi ta perekhidni polozhennia Zakonu Ukrainy «Pro sudoustrii i status suddiv» [Judgment of the Constitutional Court of Ukraine of June 2, 2016 № 1402

VIII in the case on the constitutional petition of the Supreme Court of Ukraine (Constitutionality) of certain provisions of paragraphs 4, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 17, 20, 22, 23, 25 of section XII "Final and transitional provisions of the Law of Ukraine" On the Judiciary and the Status of Judges ". URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/2_p_2020.pdf [in Ukr].

7. Sudova reforma [Judicial reform]. URL: https://minjust.gov.ua/cat_414 [in Ukr].

8. Zastupnyk Holovy Vyshchoi rady pravosudiva Oleksii Malovatskyi: U novyi rik zi starymy problemamy – sudy bez suddiv cherez vidсутnist VKKKSU [Deputy Chairman of the High Council of Justice Oleksiy Malovatskyi: In the new year with old problems - courts without judges due to the absence of the HCJC]. URL: <https://hcj.gov.ua/news/zastupnyk-golovy-vrp-oleksiy-malovackyy-u-novy-rik-zi-starymy-problemamy-sudy-bez-suddiv> [in Ukr].

9. Hromadiany, yaki maiut vlasnyi dosvid spilkuvannia iz sudamy, doviriayut yim [Citizens who have their own experience of communicating with the courts trust them]. URL: <https://hcj.gov.ua/news/gromadyany-yaki-mayut-vlasnyy-dosvid-spilkuvannya-iz-sudamy-doviryayut-yim> [in Ukr].

10. Holova Vyshchoi rady pravosudiva Andrii Ovsienko: Dovira do sudovoi vlady – tse odyn z markeriv doviry do vlady v tsilomu [Chairman of the High Council of Justice Andriy Ovsienko: Trust in the judiciary is one of the markers of trust in the government as a whole]. URL: <https://court.gov.ua/press/news/1051783/> [in Ukr].

SUMMARY

Vyacheslav V. Harkusha. The principle of independence of the judiciary as the basis of a democratic society. The article is devoted to the state of relations between the judiciary and the legislative and executive branches of government, maintaining a balance between branches of government, seeking to improve and optimize the organization of the judiciary in order to ensure access to justice by an independent and impartial court.

The initiated judicial reform in 2016, as well as the attempt to restart it in 2019 and the current state of the judicial system are analyzed. The range of problematic issues in the field of justice and the reasons for their occurrence, the main of which are the imperfect balance between the branches of government, inefficient activities, and in some cases the inaction of the legislative branch. Sociological research was analyzed and the level of public confidence in the judiciary was established.

It is concluded that in order to ensure the independence of the judiciary, as well as maintaining an effective balance between all branches of government, it is necessary to create conditions under which all three branches of government will be responsible for their actions before each other and control of one branch of government people in accordance with the principle of the rule of law.

The necessity to develop a national strategy for the development of the judiciary, which should be adopted at the legislative level for at least 10 years and ensure the impossibility of changing the "rules of the game" in the field of justice during this period.

The concrete and urgent steps that the judicial system needs today are identified, namely, the adoption at the legislative level of the procedure for forming the High Qualifications Commission of Judges of Ukraine, holding a fast and effective competition and, accordingly, launching this body. Until the formation of the High Qualifications Commission of Judges of Ukraine, its powers must be transferred to the High Council of Justice, which must take urgent measures to address staffing issues, including completing the selection for the position of judge, announced in 2017. To solve these problems, the Verkhovna Rada of Ukraine must adopt registered bills № 3711 and 4055.

Keywords: *branches of government, independence of the judiciary, justice, democratic society.*

УДК 347.958
DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-77-82

Олександра НЕСТЕРЦОВА-СОБАКАРЬ[©]
кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ІСТОРІЯ ПОШИРЕННЯ АВСТРІЙСЬКОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Досліджено історію поширення австрійських нормативно-правових актів, які регулювали цивільні правові відносини на українських землях, що входили до складу Австрійської, а згодом Австро-Угорської імперії. Зазначено, що після приєднання Галичини та Буковини, тут ще тривалий час існували регіональні особливості у сфері застосування пам'яток права, наприклад, використовувалось польське законодавство, або звичаєве право. Вказано, що впровадження австрійського судочинства в регіоні збіглося із епохою чималих реформ у державі, в тому числі у сфері цивільного процесу, оскільки велись великі роботи із кодифікації права. Першим на Галичині, Закарпатті та Буковині впроваджений був Загальний судовий порядок 1781 року, який регулював цивільний процес. Розглянуто основні положення Загального судового порядку (врегульовані питання спорів між панамі та селянами, один суддя повинен був довести до кінця справу, усі стадії процесу повинні відбуватись в одному суді, заборона на делегування повноважень судді, рішення суду повинні спиратись виключно на закон), засади на основі яких діяв кодекс (доступності, письмового характеру подання матеріалів, вільного подання доказів, виконавчого провадження процедури ліcitaції рухомого та нерухомого майна, можливості апеляції до суду другої інстанції). У дослідженні йде мова про запровадження «Загального судового порядку для Західної Галичини». Висвітлено питання розробки та значення цивільного процесуального кодексу 1895 року, який вважається одним з кращих пам'яток права XIX століття.

Ключові слова: Загальний судовий порядок 1781, Загального судового порядку для Західної Галичини, Австрійський Цивільний процесуальний кодекс 1895, цивільний процес, судочинство.

Постановка проблеми. Наприкінці XIX ст. українські землі опинились під владою Російської та Австрійської імперій. Сучасне українське цивільне процесуальне законодавство, вважається, бере свій відлік від 1864 року, коли в Російській імперії прийняли нове законодавство в цій галузі. Водночас важливою проблематикою постає дослідження питань дії австрійського цивільного процесуального законодавства на західноукраїнських землях. Висвітлення питань історії цивільного процесу на українських землях допоможе більш ефективно здійснювати реформування та розбудову сучасної системи цивільного процесуального права.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. До наукового доробку з питань дослідження історії дії австрійських цивільних процесуальних актів на західноукраїнських землях в часи, коли вони перебували у складі Австрійської імперії, здійснили внесок такі вітчизняні та закордонні вчені, науковці та дослідники: І. Бойко, Х. Думич, Л. Ілин, В. Кульчицький, М. Никифорак, Д. Слинко та ін.

Метою статті є аналіз історії поширення, класифікації та загальна характеристика основних джерел права, норми яких врегульовували цивільні процесуальні відносини в судових установах на західноукраїнських землях у складі Австрійської імперії.

Виклад основного матеріалу. Українська історія має період, коли наші землі знаходились тривалий час у складі двох імперій – Російської та Австрійської (з 14 листопада 1868 року Австро-Угорської). Більша частина України знаходилась під контролем Російської імперії, а західноукраїнські землі потрапили під владу австрійської. Першою з трьох частин

© Нестерцова-Собакарь О. В., 2021
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0712-4076>
aasobakar77@ukr.net

західноукраїнських земель увійшло до складу монархії Габсбургів Закарпаття (1526 року як частина Угорського королівства опинилась під владою монархії Габсбургів). Галичина перейшла до складу Австрійської імперії завдяки поділу Польщі 1772 року. Буковина була приєднана до складу імперії внаслідок укладання Кючук-Кайнарджийського мирного договору 1774 року між Оттоманською Портою та Російською імперією. Тож в останній третині XVIII століття західноукраїнські землі знаходились у складі однієї імперії.

1772 року було створено нову адміністративно-територіальну одиницю – Королівство Галичини та Лодомерії (примітно, що це перероблена відповідно до латини назва Галицько-Волинського князівства, оскільки Лодомерія – Володимирія) з Великим князівством Краківським і князівствами Освенцима і Затору. Львів став столицею краю. Здебільшого називали коронний край просто Галичиною.

Необхідно зауважити, що Галичина відігравала важливу роль у правовому розвитку Австрії та згодом Австро-Угорщині. Вчений І. Бойко зазначає, що Галичина внаслідок того, що вона територіально була найбільшим коронним краєм, стала своєрідним «полігоном», місцем для апробації нових нормативно-правових актів. Тобто тут запускались своєрідні «пілотні проекти». Після аналізу дії актів за умови їх ефективності вони впроваджувались в інших регіонах імперії. Саме внаслідок цього Галичина є однією з перших, де влада застосувала політику «освіченого абсолютизму», й відповідно тут застосовувались правові реформи другої половини XVIII ст. [1, с. 45–47].

Західноукраїнські землі опинились, необхідно зауважити, в набагато ліберальніших умовах, аніж Наддніпрянська Україна у складі Російської імперії. Водночас вони приєднані були в епоху значного реформування державного та правового життя Австрії. В другій половині XVIII ст. тут відбувались масштабні кодифікаційні роботи. Причиною цього слугували політичні та соціально-економічні чинники. Необхідно особливо виділити позитивний вплив на розвиток законодавчої системи Австрії ідей Просвітництва, які тоді активно поширювались в державі. Саме на таких ідеях та принципах базувались політичні та правові реформи.

Велику роль у змінах законодавства відіграли так звані «чотири великі віденці». У XVIII столітті їх думка користувалась великим авторитетом серед монаршої сім'ї й вони визначали деякі аспекти політики імператорської влади (впливали безпосередньо на ідейне мислення імператриці Марії Терези та її синів, особливо наступника Йосифа II). Серед цих «великих віденців» були професор природного та римського права, а також вихователь синів Марії Терезії Карл Антон Мартіні, декан теологічного факультету Віденського університету Сімон Штока, лікар при дворі Габріель ван Світен, священник при дворі Ігнатій Мюллер [11, с. 295]. Загалом внаслідок політики «освіченого абсолютизму» в царині реформ у сфері права та судочинства треба зауважити, що відтепер усе судочинство сконцентрувалось в державних судах. Загалом правові реформи Марії Терезії та Йосифа II вважаються одними з найуспішніших в Європі. Кодифікація процесуального цивільного законодавства в цьому напрямі реформ посідала важливе місце, відповідно до фундаментальних перетворень у державі [4, с. 32].

До речі, перед тим як розглядати кодифікаційні процеси в Австрії та їх вплив на західноукраїнські землі, необхідно зауважити на особливості, наприклад, Буковини щодо використання тут звичаєвого права. В момент приєднання Буковини тут писане право було майже невідоме для населення. Австрійській керівник військової адміністрації Буковини генерал Г. Сплени зазначав, що тут не було писаного кодексу законів. Судові процеси старости здійснювали без адвокатів, керуючись лише здоровим глуздом й спираючись в рішеннях на звичаєве право. Для розгляду заплутаних або резонансних справ залучався митрополит, який був єдиним, хто використовував писане право, збірник законів «Молдавські правила» (Буковина знаходилась під владою Молдавського князівства тривалий час). Населення тут використовувало як місцеві норми звичаєвого права, так і Молдавського князівства. Австрійська влада поступово проваджувала тут власне законодавство [7, с. 267–270].

У плані цивільного процесуального законодавства, то на теренах Галичини, Закарпаття та Буковини тривалий час діяв Цивільний процесуальний кодекс 1781 року (або Загальний судовий порядок) [5, с. 18]. У Галичині він набув чинності в 1784 році. З часом кодекс зазнав деяких змін, які набули чинності в Західній Галичині в 1796 році, а у Східній – 1807 року [10, с. 296]. Загалом деякі дослідники зауважують, що цивільний процес згідно з цим кодексом був надзвичайно повільним, вирізнявся дорожнечю та тяганиною й був недоступним для більшості населення коронного краю (ситуація схожа із станом цивільного процесу на українських землях у Російській імперії в першій половині XIX ст. до судової реформи 1864 року [5, с. 18].

Вже наприкінці XVIII століття в Австрії сформувалась правова єдність норм, які ре-

гулювали питання судового процесу. Однак в регіонах імперії були певні місцеві відмінності та особливості. В Галичині після першого поділу Польщі продовжувало діяти польське законодавство, в тому числі воно використовувалось під час судового процесу. Австрійський імператор Йосиф II ініціював реформування кримінального, цивільного законодавства й відповідно процесу. Наслідком кодифікаційної роботи став прийнятий 1 січня 1782 року (затверджений цісарем 1 травня 1781 року) Загальний судовий порядок (німецькою Allgemeine Gerichtsordnung, в польському варіанті Powszechna Ordynacja Sądowa) [3, с. 43].

Як вже зазначалось, в Галичині кодекс впроваджений був в 1774 році. Набуття чинності збіглося із загальним процесом масштабного реформування судоустрою та судочинства в коронному краї. Деякі дослідники пояснюють затримку впровадження кодексу в регіоні (оскільки набув чинності він 1782 року) відсутністю в регіоні достатньої кількості кваліфікованих фахівців. З метою підготовки юристів Йосиф II своїм патентом (так називались нормативні цісарські акти) від 21 жовтня 1784 року відновив функціонування Львівського університету, де діяло чотири факультети – крім філософського, теології, медичного, був факультет юридичний [4, с. 42–43].

Базисом для Загального судового порядку 1781 року стали ідеї швейцарського юриста Й. фон Фрудево, який був прихильником рецепції римського права. Загалом процесуальний нормативно-правовий акт налічував 34 розділи й у його основу були покладені нові принципи цивільного процесу (наприклад, положення про виконання судових рішень та відокремлення процесу цивільного від кримінального). Цивільний процес став дещо швидшим внаслідок зменшення формалізму. Судовий порядок передбачав розгляд справи в три ступені з двома стадіями апеляції. Також впроваджувалось за новими правилами можливість захисту для сторони, висувались нові вимоги для кандидатів на посаду судді [3, с. 43].

У Галичині процес відбувався для сільського населення в доменіальних (частково) судах, для міського населення в судах магістратських, а для представників шляхетського стану й інших привілейованих верств населення існував шляхетський суд. 1784 року для Галичини й Буковини як вища інстанція створений був Апеляційний суд. Внаслідок частих суперечок між селянами та землевласниками протягом 1780-х років вийшли цісарські патенти від 1 вересня 1781 року про врегулювання спорів між ними, а 24 червня 1784 року про безоплатність судочинства. 1784 року скасовано було патримоніальне судочинство землевласників над селянами й запроваджувався інститут фахових суддів для сільської місцевості, що називались юстиціарії. Хоча землевласник й здійснював нагляд за юстиціарієм, він не мав права впливати на рішення або втручатись в роботу судді [3, с. 43].

Згідно із Загальним судовим порядком у сфері судової юрисдикції передбачалась можливість судового розгляду усіх питань без різниці щодо їх суті, однак, різними судами. Третім параграфом спори між панами та залежними селянами (відповідно до патенту від 1 вересня 1781 року) вирішувались державними судами. Згідно з четвертим параграфом вексельні та торговельні спори розглядалися спеціалізованими коронними судами. Водночас у справах ленних земель судочинство відбувалось в судах доменіальних. Під ту саму юрисдикцію, що й чоловік, підпадали дружина та малолітні діти, які не мали власного господарства, однак це не поширювалось на слуг землевласника. Суддя, який починав процес, повинен був його довести до кінця. В справах щодо землевласності поставала вимога, аби усі стадії процесу (інвентаризація, пренотація, тобто попередній запис про власність до ґрунтової книги) розглядалися в одному суді. В нормативно-правовому акті зазначалось, що судочинство здійснюватись повинно суддею відповідно до інтересів справедливості та права, а не однієї із сторін. Делегувати власні повноваження суддя не міг. Чинниками запобігання суддівській сваволі вважались засади писемності, законного доказу й відсутності гласності [4, с. 43–45]. Крім того, відтепер австрійське цивільно-процесуальне право набуло статусу винятково права закону. 437 параграф зобов'язував суддю до дослівного тексту закону й відповідно заборонялось відступати від букви закону [8, с. 20].

Дослідниця Х. Думич виділяє такі засади Загального судового порядку, на яких ґрунтувався кодекс: «...1) доступності; 2) письмового подання матеріалів; 3) вільного подання доказів; 4) виконавчого провадження процедури ліцитації (аукціону; розпродажу) рухомого і нерухомого майна; 5) можливості апеляції до суду другої інстанції» [4, с. 45]. Серед недоліків цивільного процесу вона називає відсутність прозорості й безпосередності, формалізм.

Згодом в 1790–1792-х р. в кодекс вносились суттєві правки. Перероблений цивільний процесуальний кодекс, як вже зазначалось, ввели в дію в 1796 році в Західній Галичині, а в 1807 році в Східній Галичині та Буковині. Нові спроби розробки цивільного процесуального кодексу тривали протягом усього XIX століття. 1825 року остаточно було напрацьовано новий проект кодексу, однак він не отримав підтримки серед можновладців. Треба зауважити,

його окремі розділи з плином часу вводились в дію. Наприклад, 1849 року розділ про адвокатську ординацію, 1852 року закон про компетенцію судів, 1854 року закон про судочинства у безспірних справах [6, с. 4].

Водночас Х. Думич вказує, що Загальний судовий порядок виявився недосконалим, тому вже при Леопольді II розпочались кодифікаційні роботи й 1796 року постав не доопрацьований, а новий кодекс, який набув чинності з 1 травня 1797 року [2, с. 18]. Вона вказує, що в Західній Галичині не в 1796, а в 1797 році впроваджувалась з метою апробації «Західногалицька книга законів», або ще називався нормативно-правовий акт «Загальний судовий порядок для Західної Галичини». Галичина стала «пілотним регіоном» для застосування нового процесуального законодавства. Загальний судовий порядок для Галичини містив 43 розділи та 617 статей. Вони регулювали усі стадії цивільного судочинства. За цим кодексом процес був повільним та коштовним. Дослідниця наводить думку польського дослідника Р. Лисека, що: «...Загальний судовий порядок 1781 р., як і Загальний судовий порядок для Галичини 1797 р., не спростив, а в багатьох питаннях ускладнив розгляд цивільних справ...» [3, с. 45]. Кодекс 1797 року постійно доповнювався й деякі його норми підлягали додатковому роз'ясненню.

У кінці XIX століття в Австро-Угорщині прийнятий був новий цивільний процесуальний кодекс. Він вважається деякими дослідниками найважливішим досягненням цивільного процесуального права цього століття. В підтвердження досконалості нового цивільного процесуального кодексу 1895 року може слугувати той факт, що в Австрії він є чинним досі. «Батьком-засновником» кодексу вважається приват-доцент Ф. Кляйн, який ще впродовж 1890–1891 років виклав свої ідеї про цивільне судочинство в одному з наукових журналів, його науковий доробок привернув увагу з боку влади, і йому запропонували посаду міністра юстиції Австрії, а також поставили завдання реформувати наявне процесуальне законодавство. 1893 року робота над проектом Цивільного процесуального кодексу завершилась. Ф. Кляйн ставив перед собою мету поліпшити практику судового розгляду, а саме створити нові процесуальні норми, які б пришвидшили та здешевили процес, створили умови для прийняття судових рішень на основі справжніх фактів («матеріальні істини» проти «формальної істини») [9, с. 31].

Ф. Кляйн також мав на меті розробити зрозуміле для звичайних громадян процесуальне право, водночас яке б забезпечило надійний, швидкий та доступний матеріально-судовий цивільний процес. Новий кодекс став взірцем, його норми використовували під час розробки власного національного процесуального цивільного законодавства інші європейські держави. Вважається, що 1895 рік знаменував закінчення епохи цивільного процесу XIX століття та початок нової ери [9, с.32].

Висновки. Отже, в останній третині XVIII століття західноукраїнські землі опинились під владою Австрійської імперії. Відразу після входження до її складу на цих територіях продовжувало діяти або звичаєве, або місцеве польське законодавство. Запровадження нової системи судочинства в регіоні збіглося із чималими кодифікаційними процесами, що відбувались в Австрії. Основними віхами можна вважати введення в дію на західноукраїнських землях Загального судового порядку 1781 року, а згодом Загального судового порядку для Західної Галичини. Процес згідно з цими нормативно-правовими актами був досить тривалим та не доступним для малозабезпечених верств населення через високу вартість. В кінці XIX століття новий цивільний-процесуальний кодекс став одним з найкращих пам'яток цивільного процесуального права. Завдяки ньому процес став швидким, дешевим й доступним для населення. Загалом можна констатувати, що в Австрійській та згодом Австро-Угорській імперії ситуація була дещо кращою, ніж на українських землях у складі Російської імперії. В Російській імперії до середини XIX ст. не було єдиного акта, який би регулював цивільний процес, на відміну від Австрії.

Список використаних джерел

1. Бойко І. Й. Місце і роль Галичини у державно-правовій системі Австрії та Австро-Угорщини 1772–1918 рр. *Альманах права*. 2017. Вип. 8. С. 41–48.
2. Думич Х. М. Австрійський цивільний процесуальний кодекс 1895 року: причини укладення, структура і зміст. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2015. Т. 1. Вип. № 32. С. 16–20.
3. Думич Х. М. Перші кодифікаційні акти в галузі австрійського цивільно-процесуального права та їх застосування в Галичині. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2015. Вип. 17(2). С. 43–47.
4. Думич Х. М. Цивільне судочинство у Галичині за Австрійським цивільним процесуальним ко-

- дексом 1895 р. : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2016. 216 с.
5. Ілин Л. М. Впровадження австрійської системи права у Галичині та забезпечення національно-політичних прав українців. *Право і суспільство*. 2013. № 6.2. С. 16–20.
6. Кондратюк О. В. Правове регулювання судочинства в Галичині у складі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 2. С. 1–8. URL : <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2249/1/2-2009kovata.pdf>.
7. Никифорак М. В. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774–1918 рр.). Чернівці : Рута, 2004. 384 с.
8. Никифорак М. В. Джерела кримінального та кримінально-процесуального права на Буковині у 1775–1918 рр. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Вип. 91 : Правознавство. 2000. С. 18–21.
9. Слинко Д. В. Розвиток цивільного процесуального права в Австрії, Пруссії та Франції в період Нового часу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2019. Вип. 54. С. 29–33.
10. Худоба Н. В. Кодифікація австрійського права та особливості її застосування у Галичині (1772–1918 рр.). *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2007. № 2. Т. 20 (59). С. 285–289.
11. Krętosz J. Geneza Józefińskiej polityki kościelnej cesarza Józefa II w monarchii habsburskiej (1780–1790). *Śląskie studia historycznoteologiczne*. 2001. № 34. S. 292–303.

Надійшла до редакції 12.03.2021

References

1. Boiko, I. Y. (2017) Mistse i rol Halychyny u derzhavno-pravovii systemi Avstrii ta Avstro-Uhorshchyny 1772–1918 rr. [The place and role of Galicia in the state and legal system of Austria and Austria-Hungary in 1772–1918]. *Almanakh prava*. Vyp. 8. S. 41–48. [in Ukr.]
2. Dumich, Kh. M. (2015) Avstrii'skii tsivil'nyi protsesual'nyi kodeks 1895 roku: prichini ukladennya, struktura i zmist. *Naukovii visnik [Austrian Code of Civil Procedure of 1895: reasons for its conclusion, structure and content] Uzhgorods'kogo natsional'nogo universitetu. Seriya : Pravo*. 2015. T.1. Vyp. 32. S.16–20. [in Ukr.]
3. Dumich, Kh. M. (2015) Pershi kodifikatsiini akti v galuzi avstrii'skogo tsivil'no-protsesual'nogo prava ta ikh zastosuvannya v Galichini [The first codification acts in the field of Austrian civil procedure law and their application in Galicia] *Naukovii visnik Mizhnarodnogo gumanitarnogo universitetu. Seriya : Yurisprudentsiya*. 2015. Vyp. 17(2). S. 43–47. [in Ukr.]
4. Dumich, Kh. M. (2016) Tsivil'ne sudochinstvo u Galichini za Avstrii'skim tsivil'nim protsesual'nim kodeksom 1895 r. [Civil proceedings in Galicia under the Austrian Civil Procedure Code of 1895] *dis. k-ta. yur. nauk: 12.00.01 / L'viv. nats. un-t im. Ivana Franka. L'viv*. 216 s. [in Ukr.]
5. Ilyn, L. M. (2013) Vprovadzhennya avstrii'skoï sistemi prava u Galichini ta zabezpechennya natsional'no-politichnikh prav ukraïntsiiv [Implementation of the Austrian legal system in Galicia and ensuring the national and political rights of Ukrainians]. *Pravo i suspil'stvo*. № 6.2. S. 16–20. [in Ukr.]
6. Kondratyuk, O. V. (2009) Pravove rehulyuvannya sudochinstva v Galichini u skladi Avstriyi ta Avstro-Ugorshchyny (1772-1918) [Legal regulation of the judiciary in Galicia as part of Austria and Austria-Hungary (1772-1918)]. *Naukovyy visnyk L'viv'skoho derzhavnoho universitetu vnutrishnikh sprav*. № 2. S. 1–8 [in Ukr.]
7. Nikiforak, M. V. (2004) Bukovina v derzhavno-pravovii sistemi Avstrii (1774–1918 rr.) [Bukovina in the state and legal system of Austria (1774–1918)]. *Chernivtsi : Ruta*. 384 s. [in Ukr.]
8. Nykyforak, M. V. (2000) Dzherela kriminal'nogo ta kriminal'no-protsesual'nogo prava na Bukovini u 1775–1918 rr. [Sources of criminal and criminal procedure law in Bukovina in 1775–1918]. *Naukovyy visnyk Chernivets'koho universitetu*. Vyp. 91 : Pravознавство. S. 18-21. [in Ukr.]
9. Slyn'ko, D. V. Rozvytok tsivil'noho protsesual'nogo prava v Avstriyi, Prussiyi ta Frantsiyi v period Novoho chasu [Development of civil procedural law in Austria, Prussia and France in the New Age]. *Naukovyy visnyk Uzhgorods'koho natsional'nogo universitetu*. Ser. : Pravo. 2019. 54. S 29–33. [in Ukr.]
10. Khudoba, N. V. (2007) Kodifikatsiya avstrii'skogo prava ta osoblivosti ii zastosuvannya u Galichini (1772–1918 rr.) [Codification of Austrian law and peculiarities of its application in Galicia (1772–1918)]. *Uchenyye zapiski Tavricheskogo natsional'nogo universiteta im. V. I. Vernadskogo. Seriya «Yuridicheskie nauki»*. T. 20 (59). Vyp. 2. S. 285–289 [in Ukr.]
11. Krętosz, J. (2001) Geneza Józefińskiej polityki kościelnej cesarza Józefa II w monarchii habsburskiej (1780–1790) [Genesis of the Josephine Policy of the Emperor Joseph II in the Habsburg Monarchy (1780–1790)]. *Śląskie studia historycznoteologiczne*. № 34. P. 292–303. [in Czech].

SUMMARY

Oleksandra V. Nestartsova-Sobakar. History of spread of Austrian civil procedural legislation

in the west of Ukraine. In the article is being investigated the history of the spread of Austrian legal acts regulating civil legal relations in the Ukrainian lands that were part of the Austrian, and later the Austro-Hungarian Empire. It is reported that after the accession of Galicia and Bukovina, there is still a long time there were regional differences in the use of sources of law, for example, used Polish law or customary law. It is stated that the implementation of the Austrian judiciary in the region coincided with the era of significant reforms in the country, including in the field of civil proceedings, as considerable work was done on codification of law. The first in Galicia, Transcarpathia and Bukovina was the General Court Order of 1781, which governed the civil process. The article discusses the main provisions of the General Court Order (settled issues of disputes between gentlemen and peasants, one judge had to complete the case, all stages of the process should occur in one court, the ban on the delegation of authority of a judge, court decisions should be based solely on the law), the basis on which the code (availability, written nature of submission of materials, free presentation of evidence, enforcement of the procedure for the bidding of movable and immovable property, possibility of appeal to the court of the second instance. The study refers to the introduction of "general judicial order for Western Galicia." reveals the importance of development issues and the Civil Procedure Code 1895, which is considered one of the best attractions right of the nineteenth century.

Keywords: *General Court Order 1781, General Court Order for Western Galicia, Austrian Civil Procedure Code 1895, Civil Procedure, Judiciary*

УДК 343.979:94(477)

DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-82-88

Юрій СЛЮСАРЕНКО[©]

кандидат юридичних наук
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА В НАФТОГАЗОВІЙ СФЕРІ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Проаналізовано характер розвитку правовідносин у нафтогазовій сфері в контексті визначення потенційних загроз національній безпеці держави. З'ясовано, що причинами змін державної політики в нафтогазовій сфері є зовнішньополітичні виклики. Висвітлено перспективні напрями реформування такої політики з огляду на розвиток глобалізаційних процесів та реалізацію Російською Федерацією власного квазіцивілізаційного проекту. Визначено основні ризики для державної політики в нафтогазовій сфері в контексті національної безпеки України з урахуванням позиції провідних країн ЄС, США та Російської Федерації, зацікавлених у реалізації власних цілей та завдань, пов'язаних із постачанням енергоносіїв.

Ключові слова: *державна політика, природний газ, нафта, правове регулювання, нафтогазова сфера, енергоносії, національна безпека.*

Постановка проблеми. Спрямування державної політики України в нафтогазовій сфері характеризується залежністю держави від зовнішнього постачання енергоносіїв за наявності вітчизняного газовидобутку, а також перебуванням у статусі стратегічного транзитера енергоносіїв у Західну Європу. Порівняно широке коло можливостей реалізації державної політики в нафтогазовій сфері визначає потребу в чіткому її координуванні з окресленням внутрішньо- та зовнішньополітичних пріоритетів. Таке окреслення вимагає виваженого правового регулювання в інтересах держави. Державні інтереси повинні мати пріоритет над інтересами приватних компаній та інших державних утворень, їх визначення впливає з інтересів, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки держави. Комплекс заходів у сфері національної безпеки щодо видобутку, транспортування, споживання та розподілу нафти й газу визначається станом відносин із зовнішніми постачальниками енергоресурсів, умовами та обсягами внутрішнього видобутку газу та його транспортування до зарубіжних

© Слюсаренко Ю. А., 2021

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6772-4386>

yuanatolievich@ukr.net

споживачів. Це, у свою чергу, визначає можливу залежність правового регулювання відносин у нафтогазовій сфері від інтересів зовнішньополітичних гравців. Така залежність потребує осмислення державної політики в нафтогазовій сфері в контексті викликів національної безпеки держави, особливо в умовах, коли постачання енергоносіїв виходить за межі економічних проєктів і перетворюється на засіб політичного тиску на Україну.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Серед досліджень окресленої проблеми варто відзначити наукові пошуки В. Авер'янова, О. Бандурки, В. Грохольського, В. Костицького, В. Нагребельного, В. Плішкіна, Н. Ярмиша, які вивчали питання транспортування нафти й газу магістральними трубопроводами. Проте на порядку денному постав аналіз правового регулювання транспортування нафти й газу магістральними трубопроводами в аспекті адаптації українського законодавства до вимог положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС та оцінки використання реверсу газу в контексті національної безпеки України. Важливими є також погляди Г. Рябцева, який визначив основні проблеми нафтогазового комплексу України та окреслив шляхи їх подолання.

Мета статті полягає у визначенні та характеристиці потенційних ризиків і загроз утіленню в життя державної політики в нафтогазовій сфері з огляду на забезпечення національної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Після розпаду СРСР на території України збереглася потужна газотранспортна система, метою якої залишався транзит блакитного палива в Західну Європу. Крім того, в Україні були знайдені газоносні шари, розробка яких могла забезпечити потреби в паливі цього типу домогосподарства держави. Із часом на території України були виявлені порівняно великі поклади сланцевого газу. За деякими оцінками, їх розміри могли виявитися найбільшими в Європі. Україна також володіє великими підземними газосховищами, що дозволяють зберігати запаси палива з розрахунку зростання його використання протягом опалювального сезону. Однак інтегрованість української газотранспортної системи в колишню систему газопостачання СРСР і той факт, що газ надходив із контрольованих Російською Федерацією свердловин, визначили характер зацікавленості російських урядовців у забезпеченні власного впливу на використання газогонів України.

Постачання енергоносіїв російські дослідники називали однією з найбільших проблем російсько-українських відносин. 2004 року була зафіксована значно нижча за ринкову ціна на газ (50 дол. США) терміном на п'ять років. Проте перемога на виборах В. Ющенка, а не В. Януковича стала причиною того, що вже в першій половині 2005 р. Росія заявила про намір переглянути з 2006 р. ціни на газ, що експортувався в Україну. Російська сторона стверджувала про неможливість і надалі субсидувати розвиток української економіки. Україна висловила протест проти різкого збільшення ціни (спочатку мова йшла про 160 дол. за 1 000 м³, а потім і про 230), оскільки це могло б призвести до суттєвих негативних наслідків для економіки. Проте Україні фактично був пред'явлений ультиматум. І однією з причин «газової кризи» була відмова України створити за вирішальної участі «Газпрому» консорціум, якому передавалися її магістральні газопроводи [4, с. 759].

Оскільки контракт на постачання газу не був підписаний до 2006 р., то з 1 січня Росія припинила постачання газу на український ринок. У відповідь на дії Росії українська сторона надала перевагу відбору газу з об'ємів, що були призначені для країн ЄС. Тому під тиском західних країн у ніч із 3 на 4 січня 2006 р. було укладено нову угоду на постачання газу. На міжнародно-правовому рівні порядок транспортування нафти магістральними трубопроводами по території України був визначений Угодою між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво у сфері транспортування нафти на нафтопереробні підприємства України та її транзит територією України [15], а також Угодою між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Казахстан про співробітництво щодо поставок нафти в Україну та її транзиту територією України [17].

Тривалий час правовідносини, що виникають у сфері видобутку нафти та газу, в Україні регулюються Кодексом України «Про надра» [13], Земельним кодексом України [4], Гірничим законом України [2], Законами України «Про нафту і газ» [11], «Про регулювання містобудівної діяльності» [6], «Про землеустрій» [10], «Про екологічну експертизу» [7], «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» [9], «Про охорону навколишнього природного середовища» [12]. Порівняно велика кількість регулювальних документів нерідко тягне за собою відмінності в трактуванні їх положень, що створює підґрунтя для різного роду інформаційних провокацій, спрямованих на дестабілізацію ситуації в країні. Тим паче, що коливання цін на енергоносії, особливо в опалювальний період, стає потужним подразником вразливості населення.

Законом України «Про нафту і газ» визначено принципи державної політики в нафто-

газовій галузі: збереження державного управління та регулювання; збереження цілісності та забезпечення надійності й ефективності функціонування Єдиної газотранспортної системи України, єдиного диспетчерського (оперативно-технологічного) управління нею; створення умов для розвитку та підвищення ефективності діяльності нафтогазової галузі; безпеки експлуатації об'єктів нафтогазової галузі; раціонального споживання газу, нафти та продуктів їх переробки та впровадження енергоощадних технологій, включаючи обладнання газопроводів газотурбінними та турбодетандерними установками; додержання єдиних державних норм, правил і стандартів усіма суб'єктами відносин, пов'язаних із видобутком, транспортуванням, постачанням і використанням газу, нафти та продуктів їх переробки; забезпечення екологічно безпечного функціонування об'єктів нафтогазової галузі; забезпечення захисту прав та інтересів усіх суб'єктів відносин, що виникають у зв'язку з геологічним вивченням нафтогазоносності надр, розробкою родовищ нафти й газу, переробкою нафти й газу, зберіганням, транспортуванням та реалізацією нафти, газу та продуктів їх переробки, споживачів нафти й газу та працівників галузі; сприяння розвитку конкурентних відносин на ринку газу, нафти та продуктів їх переробки тощо [11].

Принциповим питанням для української сторони стало збереження контролю над магістральними трубопроводами поряд із укладанням довгострокових контрактів на постачання енергоносіїв за ринковими цінами, що суттєво зменшувало ризики економічного тиску з боку Російської Федерації. Свого часу з метою збереження контролю над газотранспортною системою Україна пропонувала створити міжнародний консорціум за участі західних партнерів, який би забезпечив постачання енергоносіїв у потрібних об'ємах. Проте угоду укласти не вдалося через прагнення РФ забезпечити собі контроль над українською газотранспортною системою за білоруським зразком. У таких умовах Україна поступово зменшувала об'єми споживання газу та масштаби його закупівель у РФ: упродовж 25 років після відновлення Української державності об'єми споживання вдалося скоротити майже вчетверо [3]. Цього було досягнуто за рахунок скорочення споживання енергоресурсів підприємствами важкої промисловості, частина з яких припинила діяльність унаслідок різкого падіння попиту на їхню продукцію. На початку 2000 років в Україні спостерігалось економічне зростання, якість якого була вищою, аніж у РФ, де близько 2/3 такого зростання зумовлювалося зростанням цін на вуглеводні. Це свідчило, що поступово розрив економічних зв'язків після розпаду СРСР в Україні був скомпенсований за рахунок перепрофілювання виробництва зі змінами структури промисловості та напрямів трудової міграції. Економічні інтереси України все більше пов'язувалися з новими ринками, які перебували поза межами Російської Федерації.

На транзиті російського газу на 2013 р. Україна заробляла приблизно 1,5 млрд дол. на рік, а переплата за газ становила 6–7 млрд дол., що вимагало прискорення реформування економіки із запровадженням енергоощадних технологій, оскільки постачання енергоносіїв вирішальним чином могло вплинути на забезпечення контролю над українською економікою [16].

РФ не відмовилася від економічного тиску на Україну, що змусило українську сторону здійснити ряд спроб укладення договорів з іноземними компаніями на предмет розробки ними українських покладів газу. Звернення до іноземних інвесторів не в останню чергу було обумовлене необхідністю використання сучасного обладнання для буріння та залучення порівняно великих коштів для організації робіт. Розробці виявлених родовищ сланцевого газу в Україні завадила неоголошена російсько-українська війна на Донбасі та анексія Росією Криму. Ймовірно, атака проросійських бойовиків на Слов'янськ була зумовлена наявністю в районі розташування цього міста одного з найбільших виявлених покладів сланцевого газу. Не виключено також, що виступи місцевого населення проти розробки родовищ, зумовлені острахом перед забрудненням навколишнього середовища, були ініційовані ззовні з метою перешкоджання проведенню відповідних робіт.

У травні 2017 р. до ст. 22 Гірничого закону України було внесене доповнення, яким визначалося, що оцінка впливу на довкілля та експертизи проводяться з метою визначення відсутності неприпустимого ризику, пов'язаного з можливістю завдання будь-якої шкоди життю, здоров'ю та майну громадян, а також навколишньому природному середовищу та об'єктам господарювання. А ст. 24 цього Закону передбачає обов'язкову наявність гірничого відводу для проведення гірничих робіт [2]. У той же час під тиском Євросоюзу Україна ухвалила й важливий Закон «Про забезпечення прозорості у видобувних галузях» [8]. Цим Законом визначено, що інформація про істотні умови угод про користування надрами (крім угод про умови користування надрами) разом із відповідними витягами з таких угод, а також про будь-які зміни до зазначених документів має надсилатися суб'єктами господарювання, які здійснюють діяльність у видобувних галузях, до центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері енергетики та вугільної промисло-

вості. Законом передбачено покарання за нерозкриття інформації або порушення строків її розкриття у вигляді штрафів. Штраф може бути накладений на суб'єкта господарювання, який здійснює діяльність у видобувних галузях, або материнське підприємство протягом шести місяців із дня виявлення порушення, але не пізніше як через один рік із дня його вчинення.

Крім того, в умовах війни Україна суттєво переглянула ставлення до купівлі газу в Російській Федерації. У серпні 2014 р. РФ вела мову про існування українського боргу в 5,3 млрд дол. за постачання газу й запропонувала Україні ціну на газ у розмірі 485 дол. за 1 000 м³ та знижку до неї в розмірі 100 дол. за рахунок мита. Така пропозиція була Україною відхилена з огляду на визнання цієї ціни дискримінаційною [1]. А з 2015 р. Україна відмовилася купувати газ у Росії, надаючи перевагу реверсному постачанню палива з ЄС. Таке стратегічне рішення було зумовлене нагальною необхідністю захисту національних інтересів держави, оскільки позиція російської сторони фактично стала тотожною економічному тиску на Україну задля підризу української економіки й дестабілізації ситуації в державі.

Контракт між «Газпромом» та «Нафтогазом України», який мав діяти до 2020 р., передбачав, що транзитний газ на західному кордоні України мав передаватися «Газпром експорту», а вже після цього він повинен був надходити до Угорщини, Польщі, Словаччини та Румунії. Тому Україна була вимушена використовувати фізичний реверс, коли транзитний російський газ перетинав кордон із сусідніми державами, змінював власника, а потім повертався назад в Україну. Проте через деякий час ситуація змінилася. Україна використала на свою користь зобов'язання, які «Газпром» нав'язував партнерам у вигляді формули *take-or-pay* (бери або плати). Таке зобов'язання мало гарантувати надходження коштів до «Газпрому» впродовж контрактних періодів незалежно від реальних об'ємів спожитого газу й нівелювало зусилля зі скорочення споживання палива через використання альтернативних джерел енергії. Тому країни, які вже мали подібні зобов'язання, намагалися позбутися надлишків газу, постачання якого в певних об'ємах було передбачене попередніми домовленостями. Такі надлишки вирішено було продавати Україні, що дозволило українській стороні економити 10–20 дол. США на кожній 1 000 м³. Причому частину газу купували європейські трейдери для подальшого його зберігання в українських газових сховищах.

Після закінчення попереднього контракту з «Газпромом» і зняття обмеження щодо передачі газу «Газпром експорту» Україна з 2020 р. надала перевагу віртуальному реверсу газу, який передбачав відбір частини транзитного палива. Віртуальний реверс скоротив затрати на імпорту газу з Європи й фактично зробив непотрібним укладення контракту з «Газпромом». У таких умовах уже в січні–серпні 2020 р. Україна збільшила імпорту газу на 30 %. Проте загрозою для національної безпеки України до останнього часу залишається спорудження газогону «Північний потік – 2», який суттєво зменшить залежність російської сторони від постачання газу до ЄС із використанням українських магістральних газопроводів.

Водночас план заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої, на 2014–2017 рр. [14] передбачав запровадження нормативно-правового регулювання забезпечення недискримінаційного доступу до послуг суб'єктів природних монополій із транспортування магістральними трубопроводами в Україні. Це сформувало умови для виникнення корпоративних підприємств із державною участю у формі акціонерних товариств. Вплив держави на їх діяльність передбачений за допомогою належних їй пакетів акцій. Але такий вплив може бути суттєво скоригований в умовах, коли правове регулювання транспортування нафти й газу забезпечене переважно підзаконними нормативними актами – правилами та положеннями, затвердженими постановами Кабінету Міністрів України. Можливість такого коригування рішеннями Кабміну несе в собі загрози перегляду відповідних правил та положень наступним складом цього органу залежно від політичної кон'юнктури та стану наповнення державного бюджету.

Газо- та нафтовидобувна індустрія залишається одним із найбільш важливих джерел наповнення бюджету України. Крім того, її мультиплікатор становить 1,3, що важливо для розвитку суміжних галузей промисловості. Тому можливість так званого «ручного регулювання» питань, пов'язаних із розвитком нафтогазової сфери (у тому числі позаекономічне коригування тарифів на транспортування та цін на газ для населення) формує ризики не лише для розвитку газо- та нафтовидобувної індустрії, а й може стати джерелом формування суспільної напруженості та дестабілізації ситуації в одному чи кількох регіонах держави. Останнє було продемонстровано під час перекриття стратегічних транспортних шляхів сполучення в ході розгортання протестів проти підвищення тарифів.

Водночас в умовах пандемії COVID-19 зменшилося світове споживання нафти та газу

через уповільнення темпів промислового розвитку й падіння обсягів промислового виробництва. Це зумовило зменшення інвестицій у розробку нових свердловин, що неминуче відображається на показниках видобутку вуглеводнів. Скорочення видобутку вуглеводнів за неефективності політики їх заміщення іншими енергоносіями створює загрозу екологічній та енергетичній безпеці держави. Для усунення такої загрози потрібна розробка та впровадження довгострокової стратегії забезпечення України джерелами енергії за умови скорочення та оптимізації енергоспоживання. Це залишається однією з головних умов забезпечення гармонійного розвитку України в умовах глобалізації. Глобалізація сприяє зростанню потреби в джерелах енергії за одночасного формування більш жорстких вимог щодо забезпечення екологічної безпеки. Тому енергетична безпека залишається важливою складовою забезпечення територіальної цілісності держави.

Висновки. Державна політика України в нафтогазовій сфері залежна від позиції потужних суб'єктів міжнародної політики, реалізація чийх геополітичних інтересів може суттєво скоригувати дії вітчизняних владних структур. Аналіз позиції провідних країн ЄС та Російської Федерації дозволяє стверджувати, що за певних обставин економічні інтереси можуть превалювати над задекларованими політичними гаслами. Про це свідчать зусилля, насамперед, Німеччини, спрямовані на добудову газогону «Північний потік – 2», що суттєво зачіпає інтереси України як провідного транзитера російського газу в країни Західної Європи. Лише позиція США в цьому питанні унеможливорює перетворення Німеччини на потужний газовий хаб. Крім того, завершення контрактів європейських країн із російським «Газпромом» із використанням формули take-or-pay може вплинути на визначення керівництвом цих країн об'ємів палива, яке може постачатися в Україну реверсним шляхом. Відмова в майбутньому від формули take-or-pay, яка створювала труднощі в оплаті за газ за довгостроковими контрактами, може призвести до зменшення зацікавленості європейських партнерів у реверсному постачанні газу в Україну. Тому реверсне постачання газу в Україну може розглядатися як тактичний захід. А в перспективі важливо зосередити зусилля на використанні альтернативних джерел енергії та розробці власних покладів газу, у тому числі й видобуванні сланцевого газу.

Неодноразове використання Російською Федерацією постачання енергоносіїв в Україну як засобу реалізації власних зовнішньополітичних цілей переконує в необхідності максимального зменшення залежності від постачання в Україну передусім російського газу. Водночас варто вжити максимальних зусиль для максимізації економічного ефекту від використання підземних сховищ газу. Таке використання в інтересах європейських трейдерів може стати одним із засобів подальшої модернізації газотранспортної системи України.

Для мінімізації впливу цінової політики у сфері газопостачання на стабільність соціальних відносин в українському суспільстві варто забезпечити умови для реальної конкуренції. Критерієм такої конкуренції має стати визначення максимальних об'ємів постачання газу населенню та промисловим підприємствам одним власником, навіть якщо в його власності перебувають кілька газотранспортних компаній.

Інтереси національної безпеки держави вимагають також суттєвого скорочення використання підзаконних нормативних актів для визначення правовідносин у нафтогазовій сфері. Таке скорочення може бути продиктоване зростанням рівня залежності владних рішень від політичної кон'юнктури, інтересів великих фінансово-промислових груп та окремих політичних діячів. А пріоритет подібних інтересів над інтересами державного будівництва може стати причиною масштабних негативних наслідків для України.

Список використаних джерел

1. Газові переговори: Росія та ЄС знімають маски. URL: <http://jkg-portal.com.ua/ua/publication/one/gazov-peregovori-rosja-ta-jes-znmajut-maski-38872> (дата звернення: 10.02.2021).
2. Гірничий закон України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1127-14> (дата звернення: 10.02.2021).
3. Импорт газа: сколько голубого топлива Украина закупила с 1991 года. URL: <https://ru.slovoidilo.ua/2018/03/09/infografika/jekonomika/import-gaza-skolko-golubogo-topliva-ukraina-zakupila-1991-goda> (дата звернення: 10.02.2021).
4. История России. XX век: 1939–2007. Москва: Астрель: АСТ, 2009. 829 с.
5. Земельний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 3–4. Ст. 27.
6. Про врегулювання містобудівної діяльності: Закон України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3038-17> (дата звернення: 10.02.2021).
7. Про екологічну експертизу: Закон України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/45/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 10.02.2021).

8. Про забезпечення прозорості у видобувних галузях: Закон України. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 44. Ст. 354.
9. Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру: Закон України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1809-14> (дата звернення: 10.02.2021).
10. Про землеустрій: Закон України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/858-15> (дата звернення: 10.02.2021).
11. Про нафту і газ: Закон України. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 50. Ст. 262.
12. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (дата звернення: 10.02.2021).
13. Про надра: Кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 36. Ст. 340.
14. Про затвердження Правил розробки нафтових і газових сховищ: наказ Міністерства екології та природних ресурсів від 15.03.2017 № 118. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0692-17> (дата звернення: 10.02.2021).
15. Про затвердження Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво у сфері транспортування нафти на нафтопереробні підприємства України та її транзиту територією України: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.06.2011 № 612-2011-п. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/612-2011-%D0%BF> (дата звернення: 10.02.2021).
16. Соколовский Б. Тот, кто будет контролировать поставки газа, будет контролировать украинскую экономику. URL: <http://bintel.com.ua/ru/meridians/tot-kto-budet-kontrolirovat%27-snabzhenie-gaza/> (дата звернення: 10.02.2021).
17. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Казахстан про співробітництво щодо поставок казахстанської нафти в Україну та її транзиту територією України: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 № 1224. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/398_064 (дата звернення: 10.02.2021).

Надійшла до редакції 11.02.2021

References

1. Hazovi perehovory: Rosiia ta YeS zniaiut masky [Gas talks: Russia and the EU are removing their masks]. URL: <http://jkg-portal.com.ua/ua/publication/one/gazov-peregovori-rosja-ta-jes-znmajut-maski-38872> (data zvernennia: 10.02.2021) [Ukr.].
2. Hirnychi zakon Ukrainy [Mining Law of Ukraine]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1127-14> (data zvernennia: 10.02.2021) [Ukr.].
3. Import gaza: skolkо golubogo topliva Ukraina zakupila s 1991 goda [Gas imports: how much blue fuel has Ukraine purchased since 1991]. URL: <https://ru.slovoidilo.ua/2018/03/09/infografika/jekonomika/import-gaza-skolkо-golubogo-topliva-ukraina-zakupila-1991-goda> (data zvernennia: 10.02.2021) [Rus.].
4. Istoriya Rossii. XX vek: 1939–2007 (2009) [History of Russia. Twentieth Century: 1939–2007]. Moskva: Astrel: AST. 829 s. [Rus.].
5. Zemelnyi kodeks Ukrainy [Land Code of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2002. № 3–4. St. 27 [Ukr.].
6. Pro vrehuliuвання mistobudivnoi diialnosti: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine «On regulation of urban planning activities»]. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3038-17> (data zvernennia: 10.02.2021) [Ukr.].
7. Pro ekolohichnu ekspertyzu: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine «On ecological expertise»]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/45/95-%D0%B2%D1%80> (data zvernennia: 10.02.2021) [Ukr.].
8. Pro zabezpechennia prozorosti u vydobuvnykh haluziakh: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine «On Ensuring Transparency in Extractive Industries»]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2018. № 44. St. 354 [Ukr.].
9. Pro zakhyst naseleння i terytorii vid nadzvychainykh sytuatsii tekhnogennoho ta pryrodnoho kharakteru: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine «On protection of the population and territories from emergencies of man-caused and natural nature»]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1809-14> (data zvernennia: 10.02.2021) [Ukr.].
10. Pro zemleustrii: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine «On Land Management»]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/858-15> (data zvernennia: 10.02.2021) [Ukr.].
11. Pro naftu i haz: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine «On Oil and Gas»]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2001. № 50. St. 262 [Ukr.].
12. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine «On Environmental Protection»]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (data zvernennia: 10.02.2021) [Ukr.].
13. Pro nadra: Kodeks Ukrainy [Code of Ukraine «On Subsoil»]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1994. № 36. St. 340 [Ukr.].

14. Pro zatverdzhennia Pravyly rozrobky naftovykh i hazovykh skhovyshch: nakaz Ministerstva ekolohii ta pryrodnykh resursiv vid 15.03.2017 № 118 [On approval of the Rules for the development of oil and gas storage facilities (Ukraine), March 15 2017, № 118]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0692-17> (data zvernennia: 10.02.2021) [Ukr.].

15. Pro zatverdzhennia Uhody mizh Kabinetom Ministriv Ukrainy ta Uriadom Rosiiskoi Federatsii pro spivrobotnytstvo u sferi transportuvannia nafty na naftopererobni pidprijemstva Ukrainy ta yii tranzytu terytoriiu Ukrainy [On approval of the Agreement between the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Government of the Russian Federation on cooperation in the field of oil transportation to oil refineries of Ukraine and its transit through the territory of Ukraine]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 09.06.2011 № 612-2011-p. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/612-2011-%D0%BF> (data zvernennia: 10.02.2021) [Ukr.].

16. Sokolovskiy B. Tot, kto budet kontrolirovat postavki gaza, budet kontrolirovat ukrainskuyu ekonomiku [Whoever will control gas supplies will control the Ukrainian economy]. URL: <http://bintel.com.ua/ru/meridians/tot-kto-budet-kontrolirovat%27-snabzhenie-gaza/> (data zvernennia: 10.02.2021) [Rus.].

17. Uhoda mizh Kabinetom Ministriv Ukrainy ta Uriadom Respubliki Kazakhstan pro spivrobotnytstvo shchodo postavok kazakhstanskoï nafty v Ukrainu ta yii tranzytu terytoriiu Ukrainy [Agreement between the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Government of the Republic of Kazakhstan on cooperation in the supply of Kazakh oil to Ukraine and its transit through the territory of Ukraine]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17.10.2007 № 1224. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/398_064 (data zvernennia: 10.02.2021) [Ukr.].

SUMMARY

Yuriy A. Slyusarenko. State oil and gas policy in the context of Ukraine's national security. The purpose of the article is to identify and characterize the potential risks and threats to the implementation of state policy in the oil and gas sector, given ensuring the national security of Ukraine. The study analyzes the nature of the development of legal relations in the oil and gas sector in the context of identifying potential threats to national security. The reasons for changes in state policy in the oil and gas sector, depending on foreign policy challenges, have been identified. Promising reforming such an approach given the development of globalization processes and implementing the Russian Federation's quasi-civilization project is highlighted. It is determined that the state policy of Ukraine in the oil and gas sector depends on the position of powerful subjects of international politics, the realization of whose geopolitical interests can significantly adjust the actions of domestic authorities. An analysis of the leading countries of the EU and the Russian Federation suggests that in certain circumstances, economic interests may prevail over the declared political slogans. The termination of European countries' contracts with Russia's Gazprom using the take-or-pay formula may affect these countries' management in the amount of fuel supplied to Ukraine in reverse. The future abandonment of the take-or-pay procedure, which has created difficulties in paying for gas under long-term contracts, may reduce European partners' interest in reverse gas supplies to Ukraine. Therefore, reverse gas supply to Ukraine can be considered a tactical measure. In the long run, it is essential to focus on the use of alternative energy sources and the development of our gas deposits, including shale gas production. The state's national security interests also require a significant reduction in bylaws to determine legal relations in the oil and gas sector. Such a reduction may be dictated by the growing dependence of government decisions on the political situation, the interests of large financial and industrial groups and individual politicians. And the priority of such claims over the parts of state-building can cause large-scale negative consequences for Ukraine.

Keywords: *state policy, natural gas, oil, legal regulation, legal status, legal personality.*

УДК: 340

DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-89-98

Олександр ТАЛДИКІН[©]
кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

АТИПОВІ ТИТУЛИ ТА ЗВАННЯ ГЛАВ ДЕРЖАВ, ЯК СКЛАДОВА КУЛЬТУ ОСОБИ

В статті розглянуто атипові титули, неофіційні звання глав держав, як ознаку недемократичного політичного режиму, вождізму та складову культу особи. Метою є аналіз атипових офіційних і неофіційних титулів, звань, хвалебних епітетів у глав держав, як невід'ємної складової культу особи, ознаку недемократичного політичного режиму та вождізму.

Встановлено, що формування культу особи глави держави або політичного лідера правлячої партії неможливе без певної атрибутики, невід'ємною складовою якої є наявність тих атипових титулів, офіційних і неофіційних хвалебних звань, епітетів, які, в свою чергу, виступають яскравим показником недемократичності сукупності прийомів, способів і методів здійснення вищої державної влади.

Акцентовано увагу, що культ особи державного лідера був пов'язаний із затвердженням відповідної форми державного правління та форми державного політичного режиму. Процес становлення культу особи є характерним для деяких історичних, а також окремих сучасних монархічних форм державного правління, таких як: Східна деспотія, теократична монархія та абсолютна монархія.

В період новітньої історії поява атипових титулів, офіційних і неофіційних звань глав держав в ХХ столітті пов'язана передусім із політикою вождізму.

Ключові слова: авторитаризм, вождь, вождізм, диктатор, звання, культ особи, режим, титул, тоталітаризм

Постановка проблеми. Антидемократичні форми державно-політичного режиму характеризується відсутністю реальної участі населення у здійсненні державної влади, порушенням прав і свобод громадян та їх об'єднань. Однією з характерних рис антидемократичних режимів є те, що реальна влада зосереджується в руках групи осіб або однієї особи, які не підконтрольні народу. Основними різновидами антидемократичного режиму є авторитарна та тоталітарна форма. Історія свідчить, що формування культу особи глави держави або правлячої тоталітарної партії можливе за умов вдалого симбіозу цих антинародних різновидів. Разом із тим, формування культу особи глави держави або політичного лідера правлячої партії неможливе без певної атрибутики, невід'ємною складовою якої є наявність у них атипових титулів, офіційних і неофіційних звань, які, в свою чергу, виступають яскравим показником недемократичності сукупності прийомів, способів і методів здійснення державної влади. Вищеназвана проблематика є вкрай необхідною для розуміння усіх тонкощів верховної влади автократів, що обумовлює актуальність нашого дослідження.

Отже, метою дослідження буде аналіз атипових офіційних і неофіційних титулів, звань, хвалебних епітетів у глав держав як невід'ємної складової культу особи, ознаки недемократичного політичного режиму та вождізму.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Теоретичну основу статті склали положення, вироблені всесвітньою історією, загальною теорією держави і права, конституційним правом та політологією. Сформульовані теоретичні узагальнення спиралися на наукові досягнення вітчизняних і зарубіжних авторів. Окремо вважаємо за необхідне

© Талдикін О. В., 2021

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8681-5523>

alexall14@gmail.com

ззначити деякі з них. Сакралізацію особи верховного правителя у період станово-класового суспільства розглядали: Боттеро Ж., Веркуттер Ж., Ростовцев М., Фалькенштайн А. та інші.

На окремі аспекти політичного життя тоталітарних та авторитарних лідерів звертали увагу: Атаєва М., Бабаєв О., Балканський А., Галеотті К., Горак С., Кужеков Ж., Курбанов Б., Мітчел А.Х., Мурадов А., Мусський І., Дон-Нкандзіра Д., Оразов Р., Чендлер Д. П., Хемилл Х. М.

Складовою історіографічного підґрунтя дослідження виступили попередні праці автора: «Тоталітарний політичний режим» [1], «Перспективи розвитку цифрових неототалітарних форм контролю в умовах масового використання смарт-пристроїв» [2], «Ідеологічна складова олігархічного державного (політичного) режиму в контексті порушення прав людини» [3], «Сучасні недемократичні форми державного (політичного) режиму» [4].

Разом із тим питання визначення офіційних і неофіційних атипових титулів у глав держав, як невід'ємної складової культури особи, ознаки недемократичного політичного режиму та вождизму залишаються дискусійними й потребують окремого дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування культури особи державного лідера пов'язано із затвердженням відповідної форми державного правління та форми державного політичного режиму.

У першому випадку процес становлення культури особи є характерним для деяких історичних, а також окремих сучасних монархічних форм державного правління, таких як: Східна деспотія, теократична та абсолютна монархія. Держави з вищевказаною формою правління мали особливий правовий статус глави держави, який передбачав:

- релігійний характер легітимізації монаршої влади;

- поєднання світської та духовної (релігійної) влади, що в свою чергу дало поштовх до розвитку сакралізації особи верховного правителя.

Варіанти такого уособлення деспотичних правителів Сходу передбачали *владний антропометизм* у двох варіантах: м'якому, де монарх – син бога, та жорсткому, де монарх – живе божество. Обоження особи верховного правителя за допомогою архаїчних релігійних культів стало можливим завдяки поступовому розвитку релігійної свідомості давньої людини, переходу від аморфних, зооморфних та міксантропічних форм уявлення божества до антропоморфних.

Факт самого обоження верховної влади правителя як вагомий аргумент на користь централізації його верховної влади по-різному інтерпретується дослідниками, залежно від характерних рис тієї чи іншої цивілізаційної складової. Так, на думку М. Коростовцева, шанування фараона Давнього Єгипту як справжнього бога – не більше ніж літературна гіпербола, до якої були схильні єгиптяни [5]. Найявність чисельних хвалебних епітетів у фараонів докладно розкриває й робота Макєєвої Н. В. [6].

Ж. Веркуттер, Ж. Боттеро та А. Фалькенштайн вважають, що: обоження правителя у Давньому Шумері не значило про наявність у нього рівного статусу з богами, які входили до загальнодержавного пантеону. Правитель ставав лише одним із найменш значущих богів – захисником країни [7].

Разом із тим, більшість дослідників вважає, що обоження є яскравим показником не тільки сакралізації верховної влади, а й її необмеженого характеру. Безумовно, що релігійний статус правителя в країнах Давнього Сходу різнився залежно від ступеня централізації верховної влади. Простежити такі трансформації можна на прикладі зміни титулів правителів різних епох Китайської цивілізації: Епоха Чжоу – правитель *Син Неба*; Епоха Цинь – *Цар неба* [8; с. 90, 95].

Значимо, що висвітлення атипових титулів, офіційних і неофіційних звань глав держав відповідно до форми державного правління, особливо монархічних історичних форм, мабуть, потребує окремого змістовного дослідження. Причина не стільки у великій кількості історичних фактів такого явища, що само по собі, значно збільшує обсяг дослідження, виводячи його за межі однієї статті, скільки в тому, наскільки це відображає повною мірою заявлену мету, а саме аналіз існування таких титулів, як формальна ознака недемократичного політичного режиму, адже в ті часи усі монархії з обоженням главою чи ні – були недемократичними.

В період новітньої історії існування атипових титулів, офіційних і неофіційних звань у глав держав в ХХ – ХХІ ст. пов'язано, передусім, із політикою вождизму.

Вождизм – політика авторитарної або тоталітарної політичної партії в державі, яка спрямована на зосередження влади у харизматичного незаперечного лідера. Ідеї та дії такого вождя не піддаються критиці та сприймаються безапеляційно. З приходом до влади авторитарної або тоталітарної партії атиповий титул або звання її лідера, по-перше: закріплюється

на законодавчому рівні; по-друге: офіційно розповсюджуються за допомогою державної ідеології та пропаганди через засоби масової інформації. В останньому випадку глава держави зберігає одну офіційну традиційну назву, але допускається хвалебне шанування неофіційними почесними званнями, титулами та епітетами.

Розглянемо як це відбувалось в різних державах. Італійський диктатор, глава Національної фашистської партії Беніто Муссоліні у 1925 році отримав титул «Дуче» (італ. Duce, від лат. *dux* : лідер, вождь). Прислів'я «На sempre ragione» - «Він завжди правий» свідчило про безкомпромісний характер харизматичного Глави Ради Міністрів Італії [9]. Другий титул – «Засновник Імперії» Муссоліні отримав після відродження статусу королівства Італія як колоніальної імперії в ході анексії у 1936 році Ефіопії в результаті італо-ефіопської війни 1935 – 1936 років, яка разом із Еритреєю та Італійським Сомалі утворювала Італійську Східну Африку. Повний титул мовою оригіналу був наступний: *Suo Eccellenza Benito Mussolini Capo del Governo, Duce del Fascismo, e Fondatore dell'Impero* (Його Високоповажність Беніто Муссоліні, глава уряду, лідер фашизму та засновник імперії) [10]. Цікаво, що монархія за формою правління Італія отримала диктатуру в особі глави уряду та політичного лідера, а не спадкового монарха. Монарша влада виявилася здатною проявити себе лише з наближенням союзницьких військ, коли у 1943 році король Віктор Еммануїл II нарешті наважився позбавити Муссоліні почесних титулів та відправити його у відставку.

Схожим за змістом було звернення до голови Націонал-соціалістичної німецької робітничої партії та глави нацистської Німеччини Адольфа Гітлера: «*Фюрер*» (нім. *Führer* – вождь, лідер). На певну відсутність оригінальності вказує факт його застосування ще австрійським пангерманістом Георгом фон Шёнерером (1842-1921) [11; с.15]. У 1921 р. Гітлер спочатку отримав це звернення як партійний лідер, але з часом переніс його та легітимізував законом «Про вищу державну посаду Рейху» за день до смерті президента Веймарської республіки Пауля фон Гінденбурга, втіливши в життя принцип лідера «*Führerprinzip*» [12]. Суть цього принципу яскраво відображена у лозунгу: «*Ein Volk, ein Reich, ein Führer*» (один народ, одна імперія, один вождь).

Відмінністю існування звання «*Führer*» в нацистській Німеччині ще до його законодавчого закріплення та остаточного схвалення на референдумі від 19 серпня 1934 року було те, що це звання не було поодиноким. Тоталітарний характер Націонал-соціалістичної німецької робітничої партії обумовлював жорстку ієрархію, що у свою чергу передбачало існування у Штурмових Загонах (СА) та Загонах Охорони (СС) звань, де складовою частиною було слово «фюрер», на кшталт: групенфюрер, бригаденфюрер, штандартенфюрер та інші.

Каудильйо – ісп. *Caudillo*: вождь, ватажок. Цей іспанський еквівалент «фюрер» і «дуче» прийняв у 1936 році іспанський диктатор Франсіско Франко [13]. Поверховий лінгвістичний аналіз свідчить, що корені походження звання слід шукати від латинського слова *capitellum* – голова. Особливість звання полягала в тому, що й воно не було поодиноким для іспаномовного світу. Каудильїзм можна вважати своєрідним різновидом авторитарного диктаторського режиму з необмеженою владою політичного лідера в Іспанії та деяких країнах Латинської Америки.

На відміну від західних диктатур утворення титулів та атипових звань в СРСР у період існування сталінського режиму та культу особи І. В. Сталіна (Джугашвілі) не знало свого офіційного закріплення на законодавчому рівні. Єдиним виключенням може бути отримання ним найвищого військового звання – генералісимус Радянського Союзу [14]. Звання, хвалебні епітети а також неформальні титули навколо фігури диктатора утворював чисельний апарат радянської пропаганди, преса та радіо. У газеті «Правда» від 24 серпня 1934 року Сталіна називають «великий кормчий»: епітет, який у подальшому застосовувався до лідера КПК Мао Цзедун, а взагалі кількість хвалебних титулів та епітетів на політичних плакатах того часу вражає (мовою оригіналу): «вождь Советского народа», «великий вождь», «великий вождь и учитель», «отец народов», «великий полководец», «гений», «светоч коммунизма», «великий создатель коммунизма», «родной», «любимый», «Любимый Сталин – счастье народное» тощо [15], [16], [17]. Необхідно зазначити, що неформальний, пропагандистський характер вождівських звань серед партійних керівників більшовиків після жовтневого перевороту 1917 року також отримав розповсюдження в Радянській Росії та ранньому СРСР: В. І. Ленін (Ульянов) – вождь світового пролетаріату; Л. Д. Троцький (Бронштейн) – вождь Червоної Армії, за діяльність на посаді голови революційної військової ради (Предреввоенсовет) у 1918 – 1919 роках; Г. Є. Зінов'єв (Радомисльський) – вождь Комінтерну, за діяльність на посаді голови виконкому Комуністичного Інтернаціоналу у 1919 – 1926 роках; С. М. Кіров (Костріков) – вождь Ленінграду, за діяльність на посаді першого секретаря Ленінградського губернського комітету ВКП (б) у 1926 – 1934 роках; С. В. Косіор – вождь України, за діяльність на партійних посадах ЦК КП(б)У.

Становлення культу особи лідера Комуністичної партії Китаю пов'язано з його сакралізацією з боку лівацьких політичних угруповань *хунвейбінів* та *цзаофанів* за часів Культурної революції, які називали Мао «червоним сонцем наших сердець» [18]. Цей процес також не отримав законодавчої легітимації та залишився на рівні партійної й державної пропаганди. У Яньанський період діяльності 1937 – 1945 роки Мао Цзедун отримує перше звання – «Народний визволитель». А пік пропаганди культу особи Мао Цзедун починається після 11-го пленуму ЦК КПК у 1966 році, коли з'являються плакати із зображенням: «Наймудрішого голови Мао», «Великого кормчого», «Великого вождя» та інші [19].

У Північній Кореї іменування верховних лідерів різними титулами та почесними званнями досягло свого апогею. Безумовно, що першим, хто прийняв на себе таку «важку ношу» був основоположник ідеї «чучхе» Кім Ір Сен, який після 1972 року, на думку І. Мусського, став диктатором у світі, який найбільше прославляється [20, с. 366]. Крім вищих військових звань «маршал» «генералісимум», він носив офіційний титул: «Великий вождь товариш Кім Ір Сен» [21, с. 57]. Після смерті Кім Ір Сена, його персона отримала майже обожнений статус. Численні назви: «Залізний Всеперемагаючий Полководець», «Маршал Могутньої Республіки», «Запорука Звільнення Людства» – це далеко не повний перелік усіх титулів та звань. На законодавчому рівні, у преамбулі конституції КНДР від 2009 року відбувається закріплення за Кім Ір Сенем звань: «Великого Лідера», «Великого Вождя» «Засновника КНДР», «Батька соціалістичної Кореї», «Сонця Нації», «Локомотиву об'єднання людства», «Споконвічного президента республіки», «Генія в ідеології, теорії та мистецтві» [22].

Син славетного «Засновника КНДР» також намагався не відставати від батька. 12 Липня 1994 року на закритому засіданні пленуму ЦК ТПК він отримав усю повноту влади в державі і вже з жовтня офіційно іменувався як «Великий керівник», а з часом «Кращий лідер КНДР». На початок ХХІ століття переліку його титулів вже міг позаздрити батько: «Батько народу», «Великий полководець», «Всеперемагаючий Сталевий Полководець», «Доля нації», «Запорука об'єднання Батьківщини», «Провідна Зірка ХХІ століття», «Світовий Вождь ХХІ століття», «Сонце нації», «Шановний Керівник», «Центр Партії», «Улюблений Керівник», «Яскрава зірка Пектусану», «Яскраве Сонце Чучхе» та інші [23, с. 289–291].

Нині правлячий, третій лідер КНДР з династії Кімів – Кім Чен Ін також має всі перспективи достойно пронести своє ім'я в затвердженні політичного режиму Північної Кореї.

Децю унікальним за своєю формою, але не за суттю, був псевдокомуністичний режим Камбоджі. Одним з проявів політики *червоних кхмерів* стало запровадження революційного лексикону та конспіративного характеру влади керівників партії із забороною публічної демонстрації їх портретів та імен. Такий порядок був сформований за часів громадянської війни, коли партійні лідери перейшли на підпільну роботу та закріпили за собою прізвисько «брат», де ієрархію визначав порядковий номер на кшталт: «брат № 1», «брат № 2», «брат № 3» і т. п. Брат № 1 – Салот Сар, генеральний секретар Комуністичної партії Кампучії, обрав для себе революційний псевдонім – Пол Пот (від фр.: *politique potentielle* – потенційна політика) [24].

Не вдалося уникнути порочної практики атипового титулування й колишньому лівійському лідеру Муаммару Каддафі. Попри соціально-орієнтований характер внутрішньої політики, автор Зеленої книги та засновник *Джамахерії* мав риси егоцентричного автократора. Навіть в ході громадянської війни 2010 – 2011 років, після відмови від численних державних посад, кавалер численних нагород, серед яких зокрема: орден князя Ярослава Мудрого I ступеня, Орден Богдана Хмельницького I ступеня, титулувався як: «Лідер революції», «Братський вождь» «Братський вождь і лідер революції першOVERесневої Великої революції Соціалістичної Народної Лівійської Арабської Джамахирії» [25]. Цікаво, що формування культу особи М. Каддафі вийшло за межі державних кордонів Лівії, коли у серпні 2008 року на зустрічі африканських королів, султанів, емірів, шейхів та вождів племен Муаммар Каддафі урочисто був проголошений «королем королів Африки» [26].

Засновник ще однієї державної ідеології – *мобутизму*, президент Демократичної Республіки Конго Мобуту Сесе Секо власну диктатуру та культ особи також цементував за допомогою засобів масової інформації, які його називали: «Керманичем», «Батьком-засновником» та «Батьком нації» [27, с. 161].

Сумнозвісний комуністичний диктатор Ніколае Чаушеску, культ особи якого був сформований в 70-х роках ХХ століття в Соціалістичній республіці Румунія, мав численні неофіційні хвалебні епітети та звання, які були результатом партійної та державної пропаганди: «Мао-сеску», «Перший персонаж в світі», «Герой з Героїв», «Працівник з працівників», «Творець епохи небаченого поновлення», «Повноводний Дунай розуму», «Геній Карпат», «Джерело нашого світу» [28], [29], [30].

Після розпаду Радянського союзу, деяким новоутвореним незалежним державам

Середньої Азії також не вдалося уникнути практики використання хвалебних титулів та почесних звань стосовно їх лідерів. Безумовно, що східні традиції та особливості менталітету мали при цьому вирішальне значення, але той факт, що всі колишні республіки СРСР зберегли свою форму правління, ще аж ніяк не вказував на демократичний характер верховної влади в них. На думку Ф. Рудича, проголошення курсу на демократичне оновлення країни і суспільства за певних умов може викликати своєрідні «побічні ефекти» на кшталт різного гатунку авторитаризму, коли підґрунтям для його розвитку виступатимуть економічні проблеми та традиційне для цього регіону шанобливе ставлення до влади [31, с. 266].

Наведемо кілька прикладів. Так, 13 травня 2010 року Сенат парламенту республіки Казахстан (верхня палата) затвердив поправки до законодавства, а 14 червня 2010 року законом «Про внесення змін до деяких конституційних законів Республіки Казахстан, що стосуються вдосконалення законодавства в сфері забезпечення діяльності Першого Президента Республіки Казахстан - Лідера нації» за Нурсултаном Назарбаєвим було закріплено відповідний статус «Лідера нації» [32]. В лютому 2018 року він також отримав одну з найпопулярніших некомерційних премій в республіці, яка вручається з 2011 року – «Халиктиң сүйіктісі» (Народний улюбленець) [33].

Туркменістан, після оголошення незалежності 27 жовтня 1991 року, де-юре почав свій шлях в історії як президентська республіка й по сьогодні залишається найбільше закритою країною в Центральній Азії з крайньою формою ізоляціонізму. Де-факто, існує необхідність віднести Туркменістан до суперпрезидентської форми правління, адже її перший президент Сапармурат Ніязов з 1999 року був проголошений Халк Маслахаті (вищим представницьким органом) довічним президентом, який має право переобиратися скільки завгодно раз. Культ особи президента почав формуватися ще раніше, у жовтні 1993 року, коли на сесії Меджлису за С. Ніязовим був офіційно закріплений титул "Туркменбаші" – глави туркменів усього світу. VI конференція гуманітарної Асоціації туркмен світу у травні 2001 року ще раз затвердила цей титул [34]. Шанобливе ставлення до верховної влади в Туркменістані зведено до неабиякого рівня, яскравим свідченням якого є поява в ЗМІ хвалебних неофіційних титулів: «Сердар» (вождь), «Рятівник Нації» і «Посланник Аллаха» [35]. Цікавою особливістю політичного режиму С. Ніязова було запровадження календаря з новими назвами місяців та днів тижня, де січень отримав ім'я «Туркменбаші», а квітень – «Гурбансолтан» (мати президента) [36, с. 99]. Двох «Седарів» в державі не буває, отже наступник С. Ніязова Гурбангулі Бердимухамедов 5 березня 2007 року підписав указ, згідно з яким ім'я «батька всіх туркменів» було видалено з усіх президентських штандартів. А 26 жовтня 2010 року, на військовому параді на честь 19-ої річниці незалежності Туркменістану, Г. Бердимухамедов отримав свій титул – «Аркадаг» (Покровитель) [37].

Наведення фактів, коли автократори, диктатори за допомогою державної пропаганди отримували офіційні або хвалебні титули та почесні звання доречно завершити, згадавши особу, яка мала всі підстави увійти в історію понад головами (у буквальному сенсі) своїх політичних опонентів. Мова йде про довічного президента-канібала Жана Беделя Бокассу, який у 1974 році коронувався як: «Імператор Центральної Африки, волею центральноафриканського народу, об'єднаного в національну політичну партію Меса» [38].

Висновки. Формування культу особи глави держави або політичного лідера правлячої партії неможливе без певної атрибутики, невід'ємною складовою якої є наявність тих атипових титулів, офіційних і неофіційних хвалебних звань, епітетів, які, в свою чергу, виступають яскравим показником недемократичності сукупності прийомів, способів і методів здійснення вищої державної влади.

Культ особи державного лідера пов'язаний із затвердженням відповідної форми державного правління та форми державного політичного режиму.

Процес становлення культу особи є характерним для деяких історичних, а також окремих сучасних монархічних форм державного правління, таких як: Східна деспотія, теократична монархія та абсолютна монархія.

Держави з вищевказаною формою правління мали особливий правовий статус глави держави, який передбачав:

- релігійну специфіку легітимізації монаршої влади;

- поєднання світської та духовної (релігійної) влади, що, в свою чергу, дало поштовх до розвитку сакралізації особи верховного правителя.

Варіанти такого уособлення деспотичних правителів Сходу практикували *владний антропометизм* у двох варіантах: м'якому, де монарх – син бога, та жорсткому, де монарх – живе божество.

В період новітньої історії поява атипових титулів, офіційних і неофіційних звань глав

держав в ХХ столітті пов'язана передусім із політикою вождізму.

Вождізм – політика авторитарної або тоталітарної партії в державі, яка спрямована на зосередження влади у харизматичного незаперечного лідера. Ідеї та дії такого вождя не піддаються критиці та сприймаються безапеляційно.

Атиповий титул або звання лідера може бути закріплений на законодавчому рівні та може офіційно розповсюджуються за допомогою державної ідеології та пропаганди через засоби масової інформації.

Глава держави з автократичною формою політичного режиму може мати одне офіційне традиційне звання, титул, за наявності численних хвалебних епітетів.

Список використаних джерел

1. Талдикін О. В. Тоталітарний політичний режим. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування»*, 22 лютого 2019 року. Дніпро : ДДУВС, 2019. С. 122–125.
2. Талдикін О. В. Перспективи розвитку цифрових неототалітарних форм контролю в умовах масового використання смарт-пристроїв. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Український правовий вимір: пошук відповідей на глобальні міжнародні виклики»*, Дніпро, 15 травня 2020 р. Дніпро. Університет митної справи та фінансів, 2020. С. 10–13.
3. Талдикін О. В. Ідеологічна складова олігархічного державного (політичного) режиму в контексті порушення прав людини. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти*: Матер. III Міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 15 березня 2019 р. Дніпро : ДДУВС, 2019. 180 прим. С. 49–50.
4. Талдикін О. В. Сучасні недемократичні форми державного (політичного) режиму. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 1. С. 44–50.
5. Коростовцев М. Религия Древнего Египта. URL: https://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Relig/korost/15.php (дата обращения 11.05.2020).
6. Макеева Н. В. Частное или царское: хвалебные эпитеты в памятниках Египетского Среднего царства. *Вестник СПбГУ*. Сер. 13. 2016. Вып. 2. С. 20–29
7. Боттеро Ж., Эдцарт Д. О., Фалькенштайн А., Веркуттер Ж. Ранние цивилизации Ближнего Востока. История возникновения и развития древнейших государств на земле. М.: ЗАО Центрполиграф, 2016. 447с. URL: https://books.google.com.ua/books?id=MbkJDQAAQBAJ&pg=PT192&lpq=PT192&dq=обожествление+правителя&source=bl&ots=Bm3omMNXx2&sig=ACfU3U23APB3rFWhrfvPZc_k6hpC17QfA&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwiUuLO__63pAhUV7aYKHcvjDuIQ6AEwA3oECAUQAQ#v=onepage&q=обожествление%20правителя&f=false (дата обращения: 12.05.2020).
8. Талдикін О. В. Держава і право Давнього Сходу: структурно-логічні схеми і таблиці: навч. посібник. Дніпро: Дніпроп. держ.універ. внутр. справ, 2016. 136 с.
9. Carlo Galeotti. Mussolini ha sempre ragione. I decaloghi del fascismo. Garzanti, 2000. P. 250.
10. Photographs Benito Mussolini 1883-1945. URL: <https://www.iwm.org.uk/collections/item/object/205132701>
11. Mitchell, Arthur H. Hitler's Mountain: The Führer, Obersalzberg, and the American Occupation of Berchtesgaden. MacFarland, 2007. 214 P.
12. Gesetz über das Staatsoberhaupt des Deutschen Reichs, 1 August 1934. § 1. URL: <http://www.documentarchiv.de/ns/stobrhpt.html> (Quelldatum: 11. 05.2020)
13. Hamill, Hugh M. "Caudillismo, Caudillo" in Encyclopedia of Latin American History and Culture. New York. 1996: Charles Scribner's Sons. Vol. 2, pp. 38–39.
14. Записка командующих войсками фронтов, Генерального штаба Красной Армии, Военно-Морского Флота в Политбюро ЦК ВКП(б) с предложениями о награждении Сталина И. В. орденом «Победа», присвоении ему звания Героя Советского Союза, звания Генералиссимуса Советского Союза, об учреждении ордена Сталина (24.06.1945) РГАСПИ. Ф.558. Оп.11. Д.1329. Л.24-25. URL: http://sovdoc.rusarchives.ru/Final_s/IVS00027/КПСС,Ф.558,ОП.11,Д.1329/КПСС,Ф.558,ОП.11,Д.1329,ДОК.15/ЛИСТ%2025.JPG (дата обращения: 12.05.2020).
15. Плакаты сталинской эпохи. URL: http://stalinism.narod.ru/vieux/foto/posters2/poster_5.htm (дата обращения 12.05.2020).
16. Советский политический плакат после 1945 г. URL: https://softsalo.com/sovet_45_poli/poli_11.html (дата обращения 12.05.2020).
17. Советский политический плакат после 1945 г. URL: https://softsalo.com/sovet_45_poli/poli_46.html (дата обращения 12.05.2020).
18. Китайские агитационные плакаты периода Культурной революции. URL: <https://postalovsky-a.livejournal.com/69917.html> (дата обращения 12.05.2020).

19. Товарищ Мао - 44 китайских плаката 1950-х - 70-х годов. URL: <https://tipolog.livejournal.com/67396.html> (дата обращения 12.05.2020).
20. Мусский И. 100 великих диктаторов. Москва. Вече, 2000. 656 с. URL: <http://book-online.com.ua/read.php?book=1090&page=366> (дата обращения 14.05.2020).
21. Балканский А. Ким Ир Сен. Москва. Молодая гвардия, 2011. 261 [11] с: ил. URL: overread.ec/read_book.php?id=67292&p=57366 (дата обращения 14.05.2020).
22. North Korean Constitution - April 2009. URL: <http://asiamatters.blogspot.com/2009/10/north-korean-constitution-april-2009.html>
23. 김봉기. 영원히 우리와 함께 계신다 / 김봉기[등]. 서울 : 판문점트레블센타, 2008. 599쪽.
24. Чэндлер Дэвид П. Брат номер один: Политическая биография Пол Пота. Екатеринбург: Ультра. Культура, 2005. 432 с. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=313729&p=26> (дата обращения: 1.10.2020).
25. Daniel Don Nanjira. African Foreign Policy and Diplomacy: From Antiquity to the 21st Century. Greenwood Publishing Group, 2010. P. 279 n. 2. URL: [https://books.google.com.ua/books?id=2foVQSzjVsEC&pg=PA279&dq="Brotherly+Leader+and+Guide+of+the+First+of+September+Revolution+of+the+Great+Socialist+People%27s+Libyan+Arab+Jamahiriya"&pg=PA279&redir_esc=y&hl=ru#v=onepage&q&f=false](https://books.google.com.ua/books?id=2foVQSzjVsEC&pg=PA279&dq=). (Last accessed: 14.05.2020).
26. Каддафи стал новым главой Африканского союза. BBC. В мире. Понедельник, 02 февраля 2009 г. URL: http://news.bbc.co.uk/1/hi/russian/international/newsid_7865000/7865179.stm (дата обращения: 1.10.2020).
27. Crawford Young, Thomas Turner. The Rise and Decline of the Zairian State. University of Wisconsin Press, 2013. 522 p.
28. Николае Чаушеску – конкурент Дракулы? Pravda.ru. 26.12.2009. URL: <https://www.webcitation.org/6FcJo9peg> (дата обращения: 1.10.2020).
29. John Kifner. In Rumania, all hail the Chief, and Dracula, too. The New York Times. Dec. 24.1983. URL: <https://www.nytimes.com/1983/12/24/world/in-rumania-all-hail-the-chief-and-dracula-too.html> (Last accessed: 1.11.2020).
30. David Binder: The cult of Ceausescu. The New York Times. Nov. 30, 1986 URL: <https://www.nytimes.com/1986/11/30/magazine/the-cult-of-ceausescu.html?pagewanted=1> (Last accessed: 1.11.2020).
31. Політика в особах (Політичне лідерство на постсоціалістичному просторі: національний і регіональний контексти). Навч. посібник / За заг. ред. проф. Ф. М. Рудича. Київ. ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 400 с.
32. Resmi basylymdarda Ұлт Көшбасшысы туралы заң жарық көрді Барлық құқықтар қорғалған. inform.kz белсенді сілтемені пайдаланыңыз / Kazinform. URL: https://www.inform.kz/kz/resmi-basylymdarda-ult-koshbasshysy-turaly-zan-zharyk-kordi_a2278178 (емдеу күні 02.10.2020).
33. Назарбаев получил премию «Народный любимец». Zakon.kz. URL: <https://www.zakon.kz/4901992-nazarbaev-poluchil-premiyu-narodnyu.html> (дата обращения 02.10.2020).
34. Бабаев О. «Народ, Родина, Туркменбаши». Его лицо и фигура украшают каждый уголок Его бедной земли. Калигула нашего времени. Свободный Туркменистан. URL: <https://web.archive.org/web/20131026105412/http://www.erkim.net/internet/kaligula.html> (дата обращения: 1.10.2020).
35. Атаева М., Мурадов А., Оразов Р., Курбанов Б. Человек – вечность. Gundogar. За демократию и права человека в Туркменистане. For Democracy and Human Rights in Turkmenistan 02.10.2020 . URL: <http://www.gundogar.org/?022105104230000000000011000000> (дата обращения: 1.10.2020).
36. Горак С. Мифы великого Туркменбаши. Вестник Евразии, Москва, 2005 , № 2. С. 80–100.
37. Кужеков Ж. Второму президенту Туркменистана придумали титул «Аркадаг» Радио Азаттык. 31.12., 2011 URL: https://rus.azattyq.org/a/turkmenistan_arkadag_berdymukhamedov/2291917.html (дата обращения: 1.10.2020).
38. Heads of states and governments : a worldwide encyclopedia of over 2,300 leaders, 1945 through 1992 By Lentz, Harris M. 1994. Jefferson, N.C.: McFarland.

Надійшла 02.03.2021

References

1. Taldikin, O. V. (2019). Totalitarniy politichnyy rezhim. [Totalitarian political regime] Materlali Vseukrayinskoyi naukovo-praktichnoyi konferentsiyi «Pravova derzhava: IstorIya, suchasnist ta perspektivi formuvannya». Dnipro : DDUVS, 122-125. [In Ukr.].
2. Taldikin, O. V. (2020). Perspektivi rozvitku tsifrovih neototalitarnih form kontrolyu v umovah masovogo vikoristannya smart-pristroyiv. [Prospects for the development of digital neo-totalitarian forms of control in the conditions of mass use of smart devices.] Materiali mizhnarodnoyi naukovo-praktichnoyi konferentsiyi «Ukrayinskiy pravoviy vimir: poshuk vidpovidey na globalni mizhnarodni vikliki»: Dnipro. Universitet mitnoyi spravi ta finansiv.10-13 . [In Ukr.].

3. Taldikin, O.V. (2019) Ideologichna skladova oligarhichnogo derzhavnogo (politichnogo) rezhimu v konteksti porushennya prav lyudini. [The ideological component of the oligarchic state (political) regime in the context of human rights violations.] Mizhnarodna ta natsionalna bezpeka: teoretichni i prikladni aspekti: mater. III Mizhnar. nauk.-prakt. konf. m. Dnipro, DDUVS, 49-50. [In Ukr.].
4. Taldikin, O. V. (2019). Suchasni nedemokraticzni форми derzhavnogo (politichnogo) rezhimu. [Modern undemocratic forms of state (political) regime.] Naukoviy visnik Dnipropetrovskogo derzhavnogo universitetu vnutrishnih sprav. 1. 44-50. [In Ukr.].
5. Korostovtsev, M. (1976) *Religiya Drevnego Egipta*. [Religion of Ancient Egypt] .URL: https://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Relig/korost/15.php. [In Russ.].
6. Makeeva, N.V. (2016). Chastnoe ili tsarskoe: hvalebnyie epitety v pamyatnikah Egiptskogo Srednego tsarstva. [Private or royal: laudatory epithets in the monuments of the Egyptian Middle Kingdom] Vestnik SPbGU. Ser. 13. 2. 20-29. [In Russ.].
7. Bottero, Zh., Edtsart, D.O., Falkenshtayn, A., Verkutter, Zh. (2016). Rannie tsivilizatsii Blizhnego Vostoka. Istoriya vozniknoveniya i razvitiya drevneyshih gosudarstv na zemle. [Early civilizations of the Middle East. The history of the emergence and development of the most ancient states on earth] – M.: ZAO Tsentrpoligraf. URL: https://books.google.com.ua/books?id=MbkJDQAAQBAJ&pg=PT192&lpg=PT192&dq=obozhestvleniepravitelya&source=bl&ots=Bm3omMNXx2&sig=ACfU3U23APB3rFWhrfvPZc_Rk6hpC17QfA&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKewiUuLO__63pAhUV7aYKHcvjDulQ6AEwA3oECAUQAQ#v=onepage&q=obozhestvlenie pravitelya&f=false. [In Russ.].
8. Taldikin, O.V.(2016) *Derzhava i pravo Davnogo Shodu: strukturno-logichni shemi i tablitsi: navch. posibnik*. [State and law of the Ancient East: structural and logical schemes and tables: textbook. manual] Dnipro.:Dnlprop. derzh.univer. vnutr. sprav. [In Ukr.].
9. Carlo Galeotti. (2000). Mussolini ha sempre ragione. I decaloghi del fascismo. [Mussolini is always right. The decalogues of fascism] Garzanti. [In Ital].
10. Photographs Benito Mussolini 1883-1945.URL: <https://www.iwm.org.uk/collections/item/object/205132701>.
11. Mitchell, Arthur H. *Hitler's Mountain* (2007) The Führer, Obersalzberg, and the American Occupation of Berchtesgaden. MacFarland.
12. Gesetz über das Staatsoberhaupt des Deutschen Reichs, 1 August 1934. § 1. (1934) [Law on the Head of State of the German Reich, 1 August 1934. § 1.] URL: <http://www.documentarchiv.de/ns/stobhrhpt.html> [In Germ.]
13. Hamill, Hugh M. (1996) "Caudillismo, Caudillo" in *Encyclopedia of Latin American History and Culture*. New York. Charles Scribner's Sons. 2. 38–39.
14. Zapiska komanduyushchikh voyskami frontov. Generalnogo shtaba Krasnoy Armii. Voenno-Morskogo Flota v Politbyuro TsK VKP(b) s predlozheniyami o nagrazhdenii Stalina I. V. ordenom «Pobeda». prisvoenii emu zvaniya Geroya Sovetskogo Soyuza. zvaniya Generalissimusa Sovetskogo Soyuza. ob uchrezhdenii ordena Stalina (1945) [A note from the commanders of the fronts, the General Staff of the Red Army, the Navy to the Politburo of the Central Committee of the All-Union Communist Party (Bolsheviks) with proposals to award Stalin IV the Order of Victory, conferring on him the title of Hero of the Soviet Union, the title of Generalissimo of the Soviet Union, on the establishment of the order Stalin] RGASPI.. URL: http://sovdoc.rusarchives.ru/Final_s/IVS00027/KPSS.F.558.OP.11.D.1329/KPSS.F.558.OP.11.D.1329.DOK.15/LIST%2025.JPG. [In Russ.].
15. Plakaty stalinskoy epokhi. (1930-1953). [Posters of the Stalinist era.] URL: http://stalinism.narod.ru/vieux/foto/posters2/poster_5.htm. [In Russ.].
16. Sovetskiy politicheskiy plakat posle 1945 g. (1945-1953). [Soviet political poster after 1945.] URL: https://softsalo.com/sovet_45_poli/poli_11.html. [In Russ.].
17. Sovetskiy politicheskiy plakat posle 1945 g. (1945-1953). [Soviet political poster after 1945.] URL: https://softsalo.com/sovet_45_poli/poli_46.html. [In Russ.].
18. Kitayskiye agitatsionnyye plakaty perioda Kulturnoy revolyutsii.(1966-1976). [Chinese agitation posters from the Cultural Revolution period.] URL: <https://postalovsky-a.livejournal.com/69917.html>. [In Russ.].
19. Tovarishch Mao - 44 kitayskikh plakata 1950-kh - 70-kh godov. (1950-1979). [Comrade Mao - 44 Chinese posters from the 1950s-70s.] URL: <https://tipolog.livejournal.com/67396.html>. [In Russ.].
20. Musskiy I. (2000). 100 velikikh diktatorov.[100 Great Dictators.] Moskva.Veche. URL:<http://book-online.com.ua/read.php?book=1090&page=366>. [In Russ.].
21. Balkanskiy A. (2011). Kim Ir Sen. [Kim Ir Sen] Moskva. Molodaya gvardiya. URL: overead.ec/read_book.php?id=67292&p=57366. [In Russ.].
22. North Korean Constitution (2009). URL: <http://asiamatters.blogspot.com/2009/10/north-korean-constitution-april-2009.html>
23. Gimbond-gi. (2008). Yeong-wonhi uliwa hamkke gyesida. [Stay with us forever] Gimbond-gi[deung]. Seoul : panmunjeomteulebeulsenteo. [In Kor.]

24. Chendler Devid P. (2005). Brat nomer odin: Politicheskaya biografiya Pol Pota. [Brother Number One: A Political Biography of Pol Pot.] Ekaterinburg: Ultra. Kultura. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=313729&p=26> [In Russ.].
25. Daniel Don Nanjira.(2010) African Foreign Policy and Diplomacy: From Antiquity to the 21st Century. Greenwood Publishing Group. URL:[https://books.google.com.ua/books?id=2foVQSzjVsEC&pg=PA279&dq="Brotherly+Leader+and+Guide+of+the+First+of+September+Revolution+of+the+Great+Socialist+People%27s+Libyan+Arab+Jamahiriya"&pg=PA279&redir_esc=y&hl=ru#v=onepage&q&f=false](https://books.google.com.ua/books?id=2foVQSzjVsEC&pg=PA279&dq=).
26. Kaddafi stal novy`m glavoy Afrikanskogo soyuza. (2009). [Gaddafi became the new head of the African Union] BBC. V mire. URL: http://news.bbc.co.uk/hi/russian/international/newsid_7865000/7865179.stm. [In Russ.].
27. Crawford Young, Thomas Turner. (2013). The Rise and Decline of the Zairian State. University of Wisconsin Press.
28. Nikolae Chaushesku - konkurent Drakuly`? (2009) [Nicolae Ceausescu - a rival of Dracula?] Pravda.ru. URL: <https://www.webcitation.org/6FcJo9peg>. [In Russ.].
29. John Kifner.(1983) In Rumania, all hail the Chief, and Dracula, too. The New York Times. URL: <https://www.nytimes.com/1983/12/24/world/in-rumania-all-hail-the-chief-and-dracula-too.html>.
30. David Binder. (1986). The cult of Ceausescu.The New York Times. URL: <https://www.nytimes.com/1986/11/30/magazine/the-cult-of-ceausescu.html?page=wanted=1>.
31. Polityka v osobakh (Politychne liderstvo na postsotsialistychnomu prostori: natsionalnyi i rehionalnyi konteksty). (2012). [Politics in individuals (Political leadership in the post-socialist space: national and regional contexts).] Navch. posibnyk / Za zah. red. prof. F.M. Rudycha. Kyiv. IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy[In Ukr.].
32. Resmi basylymdarda Ult Kóshbasshysy týraly zań jaryq kórdi. (2020). [The law on the Leader of the Nation has been published in official publications] Barlyq quyqqtar qorǵalǵan. inform.kz belsendi siltemeni paidalanyńyz / Kazinform. URL: https://www.inform.kz/kz/resmi-basylymdarda-ult-koshbasshysy-turaly-zan-zharyk-kordi_a2278178. [In Kaz.].
33. Nazarbaev poluchil premiyu «Narodny`j lyubimecz». (1992). [Nazarbayev received the People's Favorite award] Zakon.kz. URL: <https://www.zakon.kz/4901992-nazarbaev-poluchil-premiyu-narodnyy.html>. [In Russ.].
34. Babaev, O. (2013) «Narod, Rodina, Turkmenbashi». Ego liczo i figura ukrashayut kazhdy`j ugotok Ego bednoj zemli. Kaligula nashego vremeni. ["The people, the homeland, Turkmenbashi". His face and figure adorn every corner of his poor land. The Caligula of our time.] Svobodny`j Turkmenistan. URL: <https://web.archive.org/web/20131026105412/http://www.erkin.net/internet/kaligula.html>. [In Russ.].
35. Ataeva M., Muradov A., Orazov R., Kurbanov B. (2020). Chelovek – vechnost`. [Man is eternity] Gundogar. Za demokratiyu i prava cheloveka v Turkmenistane. For Democracy and Human Rights in Turkmenistan. URL: <http://www.gundogar.org/?0221051042300000000000011000000>. [In Russ.].
36. Gorak S. (2005). Mify` velikogo Turkmenbashi.[Myths of the Great Turkmenbashi] Vestnik Evrazii, Moskva,. 80-100. [In Russ.].
37. Kuzhekov Zh. (2011). Vtoromu prezidentu Turkmenistana pridumali titul «Arkadag». [Turkmenistan's second president was given the title "Arkadag Radio Azatty`k".] URL: https://rus.azattyq.org/a/turkmenistan_arkadag_berdymukhamedov/2291917.html. [In Russ.].

SUMMARY

Oleksandr V. Taldykin. Atypical titles and ranks of heads of state as part of the personality cult.

The anti-democratic forms of the state and political regime are characterised by a lack of real participation of the population in the exercise of state power and a violation of the rights and freedoms of citizens and their associations. One of the characteristic features of anti-democratic regimes is that real power is concentrated in the hands of a group of people or one person who are not under the control of the people. The main types of anti-democratic regimes are authoritarian and totalitarian forms. History has shown that the formation of the personality cult of the head of state or the ruling totalitarian party is possible provided that there is a successful symbiosis between these anti-international varieties. At the same time, the formation of the personality cult of the head of state or the political leader of the ruling party is impossible without certain attributes, an integral part of which is the presence of their atypical titles, official and unofficial titles, which, in turn, are a clear indicator of the undemocratic set of methods, techniques and methods of exercising state power. The above issues are essential to understanding all the nuances of the supreme power of autocrats, which makes our research relevant.

The aim of the study will be to analyze atypical official and unofficial titles, ranks, laudatory epithets of heads of state, as an integral part of the cult of personality, a sign of undemocratic political regime and leadership.

The fact of the deification of the ruler's supreme power as a weighty argument in favor of the centralization of his supreme power is interpreted differently by researchers, depending on the characteristics of this or that civilizational component.

In the period of modern history, the existence of atypical titles, official and unofficial titles for heads of state in the twentieth and twenty-first centuries is associated primarily with the policy of chiefdom.

The formation of the personality cult of the Head of State or the political leader of the ruling party is impossible without certain attributes, an integral part of which is the presence of atypical titles, official and unofficial titles, which in turn are a clear indicator of the undemocratic set of methods, techniques and methods of exercising public power.

The personality cult of the state leader is linked to the approval of the appropriate form of government and the form of state political regime.

The process of establishing the personality cult is characteristic of some historical as well as some modern monarchical forms of state government, such as the Eastern Despot, theocratic monarchy and the absolute monarchy.

States with the above form of government had a special legal status as heads of state, which was envisaged:

- the religious specificity of legitimising monarchical power;

- a combination of secular and spiritual (religious) power, which, in turn, gave rise to the development of sacralisation of the personality of the supreme ruler.

Such embodiment of despotic rulers of the East was practiced by authoritative anthropotheism in two ways: soft: monarch is the son of a god, and tough: monarch is a living deity.

In the period of modern history, the emergence of atypical titles, official and unofficial titles of heads of state in the twentieth century is primarily connected with the policy of leadership.

Leadership is the policy of an authoritarian or totalitarian party in a state that aims to concentrate power in a charismatic undisputed leader. The ideas and actions of such a leader are not subject to criticism and are perceived without appeal.

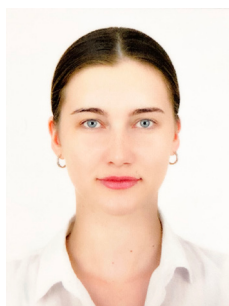
The atypical title or title of leader can be enshrined in legislation.

The atypical title or title of its leader may be officially disseminated through state ideology and propaganda through the media when the head of state retains one official traditional title, but unofficial honorary titles and epithets are allowed.

Keywords: *authoritarianism, leader leadership, dictator, title, cult of personality, title regime, totalitarianism*

УДК 342.7+343.8

DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-98-103

Катерина ГРІДИНА[©]
викладач

Дар'я ЛАВРЕНКО[©]
викладач

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ)

ВПЛИВ РЕКОМЕНДАЦІЙ ЄВРОПЕЙСЬКОГО КОМІТЕТУ З ПИТАНЬ ЗАПОБІГАННЯ КАТУВАННЯМ ЧИ НЕЛЮДСЬКОМУ АБО ТАКОМУ, ЩО ПРИНИЖУЄ ГІДНІСТЬ, ПОВОДЖЕННЮ ЧИ ПОКАРАННЮ НА ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Досліджено діяльність Європейського комітету з питань запобігання катуванням, нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню щодо захисту прав осіб, позбавлених

© Грідина К. В., 2021
kateryna.gridina@gmail.com

© Лавренко Д. О., 2021
fdd.fomina@gmail.com

волі. Здійснено аналіз доповідей Комітету за результатами візитів до України. Визначено стандарти запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, а також їх відображення в національному кримінально-виконавчому законодавстві та правозастосуванні. Таким чином, визначено роль Європейського комітету з питань запобігання катуванням, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню в захисті прав осіб, позбавлених волі, та вплив його рекомендацій на внесення змін до кримінально-виконавчого законодавства України.

Ключові слова: заборона катувань; нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання; кримінально-виконавче законодавство; Європейський комітет із питань запобігання катуванням; Європейський суд із прав людини.

Постановка проблеми. Заборона катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання є абсолютним правом людини й не може бути жодним чином обмежена. Це право гарантоване національним правом та міжнародними правовими інструментами. Проте, як показує досвід, завжди існує потреба впровадження більш ефективних міжнародних механізмів, які посилюватимуть захист осіб, позбавлених волі.

У рамках Ради Європи (далі – РЄ) державам-учасницям удалося досягти значних результатів у сфері захисту прав людини завдяки реалізації контрольного механізму, який був започаткований Конвенцією про захист прав і основних свобод людини 1950 року (далі – ЄКПЛ). Вважається, що система, в основі якої лежить можливість подання окремими особами й державами скарг про факти порушення прав людини, може бути корисно доповнена існуванням несудового механізму превентивного характеру. Його завдання полягає в дослідженні поводження з позбавленими волі особами задля посилення їх захисту від катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження чи покарання [1].

Із цією метою Рада Європи 1987 року ухвалила Європейську конвенцію про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Вона є органічним продовженням ЄКПЛ. Як зазначено в преамбулі, держави-члени РЄ, ураховуючи положення Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р., нагадуючи, що, згідно з її ст. 3, «жодна людина не може зазнавати катувань чи нелюдського або такого, що принижує її гідність, поводження чи покарання», й відзначаючи, що механізм, передбачений у названій Конвенції, застосовується до осіб, які вважають себе жертвами порушення ст. 3, «переконані в тому, що захист позбавлених волі осіб від катувань чи нелюдського або такого, що принижує їхню гідність, поводження чи покарання міг би бути посилений позасудовими засобами превентивного характеру, які ґрунтуються на інспекціях» [1].

Із цих причин Конвенція започатковує Європейський комітет із питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (далі – Комітет, КЗК).

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідження питань організації та діяльності КЗК здійснювали такі науковці, як Н. М. Ахтирська, О. М. Ащенко, В. В. Касько, Б. А. Маланчук, А. Мелікян, Б. М. Пошва, Т. І. Фулей, В. О. Човган, Н. Г. Шукліна та ін.

Метою статті є дослідження ролі Європейського комітету з питань запобігання катуванням, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню в питаннях захисту прав осіб, позбавлених волі, та вплив його рекомендацій на внесення змін до кримінально-виконавчого законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Функцією Комітету є інспектування місць утримання позбавлених волі та представлення рекомендацій щодо посилення захисту позбавлених волі від катування або нелюдського чи принизливого поводження чи покарання. Комітет уповноважений інспектувати будь-які місця під юрисдикцією сторін Конвенції, де утримуються особи, позбавлені волі державним органом.

Реалізація механізму Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню заснована на принципі співробітництва Комітету та держави-учасниці. Комітет працює не для того, щоб осуджувати державу, а заради забезпечення кращого захисту позбавлених волі осіб шляхом співробітництва й проведення консультацій.

Співпраця України та Комітету розпочалася 1997 року після ратифікації Україною Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Із того часу КЗК здійснив 16 візитів до України для проведення інспекцій, із яких 7 були періодичними й 9 – ad hoc. Наразі КЗК представив 16 доповідей щодо України, і всі вони на її запит були опубліковані. Україна активно співпрацює й дотриму-

ється рекомендацій Комітету, про що свідчить відсутність публічної заяви КЗК щодо України.

За результатами інспекції Комітет укладає доповідь про факти, які були ним установлені, з урахуванням будь-яких міркувань, що можуть бути висловлені відповідною державою. Він подає останній свою доповідь, яка містить необхідні, на його думку, рекомендації. Комітет може проводити консультування відповідної держави з метою внесення, у разі необхідності, пропозицій щодо поліпшення захисту позбавлених волі осіб.

Здійснюючи передбачені Конвенцією повноваження, Комітет створює власні стандарти запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Ці стандарти є однією з небагатьох прогресивних рушійних сил у запровадженні змін національного кримінально-виконавчого законодавства та практики його застосування. Разом зі стандартами Європейського суду з прав людини вони є взірцем дотримання прав людини, у тому числі щодо заборони катувань, для національної правової системи.

Стандарти КЗК характеризуються «опосередкованою обов'язковістю», що виражається в такому. По-перше, Комітет має безумовний авторитет у Європейського суду з прав людини, який досить часто звертається для винесення рішень до зауважень Комітету, висловлених за результатами інспекцій. По-друге, забезпечення виконання зауважень цього органу також спирається на своєрідний «м'який тиск». Йдеться про самозалучення міжнародних структур, міжнародних та національних неурядових організацій до їх лобювання [2, с. 42]. По-третє, сама держава, підписавши Конвенцію, визнала авторитет Комітету, і невиконання нею його рекомендацій негативно відображається на її репутації як держави, що є членом Ради Європи – регіональної міжнародної організації, однією із ключових цілей якої є захист прав людини. Крім того, якщо держава відмовляється співпрацювати або поліпшити ситуацію у світлі винесених рекомендацій, Комітет після надання цій державі можливості повідомити свою думку може прийняти рішення про оприлюднення заяви з цього приводу.

На основі рекомендацій КЗК Україна внесла цілий ряд змін до кримінально-виконавчого законодавства з метою посилення захисту позбавлених волі осіб від катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження чи покарання.

Під час інспектувань місць позбавлення волі Комітет дійшов висновку про невідповідність матеріальних умов тримання засуджених міжнародним стандартам. Основні недоліки, які були виявлені Комітетом, – це в першу чергу недотримання вимог нормативних актів щодо норми площі приміщень, яка повинна припадати на одну особу, а також ряд проблем, пов'язаних із наявністю та якістю освітлення взагалі та природного освітлення зокрема, вентиляцією та опаленням, меблюванням камер та інших приміщень, станом туалетів, а також станом самих приміщень.

Проблема переповненості кримінально-виконавчих установ, де засуджені відбувають покарання, пов'язані з позбавленням волі, неодноразово порушувалася КЗК, зокрема в доповідях за візитами 1998, 2009 та 2012 років [3-5].

У доповідях Комітет неодноразово відзначав та наводив приклади: «Кількість осіб у деяких приміщеннях була надмірною (наприклад, 9 жінок у приміщенні площею 16 м², 24 жінки в приміщенні площею 35 м²). Інші ув'язнені перебували в набагато гірших матеріальних умовах. Ці ув'язнені тіснилися в надміру переповнених спальних приміщеннях фактично без денного освітлення, із недостатнім штучним освітленням та неналежною вентиляцією... У камері близько 14 м² сиділо п'ять або шість ув'язнених, а в камері площею 20 м² – до дев'ятьох ув'язнених. Переповнення сягало надзвичайних розмірів: наприклад, 25 ув'язнених були змушені ділити камеру площею 43 м², а камерах площею 50 м² могло перебувати від 27 до 59 чоловік... Фактично умови існування й санітарний стан у деяких приміщеннях становлять серйозну небезпеку для здоров'я» [3].

Комітет наголошує, що стандарт становить принаймні 4 м² на особу, й будь-які тюремні камери, менші за 6 м², повинні бути вилучені з обслуговування як не пристосовані для ув'язненого.

На основі рекомендацій КЗК 2010 року до кримінально-виконавчого законодавства були внесені зміни, у результаті чого площа проживання на одного засудженого була збільшена до 4 м² (ст. 115 КВК України) [7]. Тобто норма національного законодавства відповідає міжнародним стандартам, але фактичний стан справ у багатьох випадках не відповідає встановленим вимогам.

У Доповіді за наслідками візиту до України 2020 року Комітет наголосив, що хотів би бути проінформованим про кроки, зроблені або передбачені владою України для переходу від системи багатомісних житлових приміщень у пенітенціарних установах до системи менших житлових приміщень [12].

Разом із тим Закон України «Про попереднє ув'язнення» в ст. 11 закріплює стандарт

площі в камері для однієї взятої під варту особи не менше 2,5 м². Ця норма повинна бути змінена у світлі рекомендацій КЗК.

Інші зауваження, винесені Комітетом, стосуються відсутності природного освітлення, а також штучного освітлення, яке вмикалося в темну пору доби. КЗК однозначно виступає проти цілодобового освітлення. У Доповіді щодо візиту до України 2000 року він рекомендував переглянути систему постійного освітлення вночі (п. 73) [6]. У Доповіді про візит 2005 року Комітет ще раз нагадав цю рекомендацію (п. 108) [8].

Європейський суд із прав людини розглядає використання постійного штучного освітлення в установах виконання покарань як одну з умов, що веде до порушення ст. 3 ЄКПЛ (заборона катувань). Прикладом слугують рішення Степуляк проти Молдови, Любименко проти Росії, Губкіна проти Росії. Слід пам'ятати, що Європейський суд із прав людини у своїх рішеннях тлумачить Конвенцію. Вони є обов'язковими для всіх держав-учасниць, які взяли на себе відповідні зобов'язання й визнали юрисдикцію Суду, а не лише для держави, яку було визнано порушницею права [9, с. 12].

Національне законодавство про застосування штучного освітлення згадує в Правилах внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, що «в нічний час доби перевірка засуджених здійснюється на спальних місцях візуально, без підняття засуджених при нічному освітленні» [10]. Це свідчить про застосування в нічний час освітлення.

Серед інших проблем, пов'язаних з освітленням, Комітет називає встановлення ґрат. Зауваження щодо встановлення ґрат в установах виконання покарань уперше було висловлено Україні в п. 80 Доповіді за результатами візиту 2000 року. Під час того ж візиту Комітет позитивно оцінив той факт, що ґрати були зняті незадовго до візиту, що допомогло не тільки добре освітлити приміщення, а й забезпечити кращу вентиляцію (п. 87) [11].

Крім того, КЗК відзначає, що приміщення, у яких утримують ув'язнених, мають жахливий вигляд: багато з них вимагають ремонту та переобладнання, туалети перебувають в антисанітарному стані, меблювання камер не відповідає мінімальним людським потребам у комфорті.

Проте ст. 115 КВК України закріплює положення, відповідно до якого особам, які відбувають покарання у виправних і виховних колоніях, створюються необхідні житлово-побутові умови, що відповідають правилам санітарії та гігієни.

Окрему увагу Комітет приділяє питанням тримання довічно ув'язнених осіб. Зокрема, він закликає владу України розвинути режим для довічно ув'язнених шляхом забезпечення спектру спільних видів діяльності поза межами камер. Комітет також рекомендує вжити заходів для збільшення прогулянкових двориків для довічно ув'язнених осіб (так, щоб дозволяти справжні фізичні заняття) й забезпечити, щоб таким ув'язненим, як правило, дозволялося контактувати з ув'язненими з інших камер (у тому числі під час прогулянок). Також Комітет рекомендує владі України переглянути законодавство з метою повної відмови від ізоляції осіб, засуджених до довічного ув'язнення. При цьому влада повинна керуватися, зокрема, рекомендацією Rec (2003) 23 Комітету міністрів Ради Європи адміністраціям в'язниць про поводження з довічно ув'язненими особами та іншими ув'язненими з великими вироками [12].

Сьогодні триває реформа пенітенціарної системи, головною метою якої є перегляд законодавчої бази щодо посилення захисту прав ув'язнених. У цьому контексті здійснюється розробка проєктів нового законодавства, зокрема проєкту Закону «Про пенітенціарну систему», що передбачає оптимізацію структури тюремної адміністрації, посилення соціального добробуту персоналу, поліпшення матеріальних умов тримання у в'язницях, надання ув'язненим якісних медичних послуг, регулювання застосування персоналом фізичної сили та «спеціальних засобів», а також поліпшення доступу ув'язнених до механізмів зовнішніх скарг.

Інший законопроект, який підготувало Міністерство юстиції, пропонує внести зміни до відповідного законодавства щодо частішого використання альтернатив ув'язненню, подальшого розвитку системи пробації та впровадження нового виду покарання під назвою «пробацийний нагляд».

Особливе посилення робиться на проєкт Закону «Про внесення змін до Закону України “Про попереднє ув'язнення” (щодо імплементації окремих стандартів Ради Європи)». Зокрема, законопроект передбачає збільшення офіційної норми житлового простору на одного ув'язненого в слідчих ізоляторах з 2,5 до 4 м² (у камерах, розрахованих на декількох осіб), без урахування санітарного вузла. Разом із тим Комітет рекомендує органам влади України надати високий пріоритет прийняттю наведених вище поправок до Закону «Про попереднє ув'язнення», це питання вже давно переріло.

Слід також назвати нещодавно прийняті положення, у тому числі Правила внутріш-

нього розпорядку пенітенціарних установ та слідчих ізоляторів, а також міністерській наказ, який установив порядок медичного обстеження ув'язнених та документування тілесних ушкоджень.

Висновки. Діяльність Комітету спрямована на посилення захисту позбавлених волі осіб від катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. Спираючись на принцип співробітництва та взяті за Конвенцією про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню зобов'язання, Україна поступово впроваджує зміни до національного законодавства з метою приведення їх у відповідність міжнародним стандартам. Загалом спостерігаються позитивні зміни та поліпшення умов тримання засуджених.

Список використаних джерел

1. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню: Текст Конвенції та Пояснювальна доповідь. Текст зі змінами відповідно до положень Протоколів № 1 (ETS № 151) і № 2 (ETS № 152), чинних з 1 березня 2002 р. *Серія Європейських договорів*. 2002. № 126. URL: <https://rm.coe.int/16806dbaca>.
2. Ащенко О. М., Човган В. О. Українське пенітенціарне законодавство у світлі стандартів комітетів проти катувань ООН та Ради Європи / передм. М. М. Гнатовського; за заг. ред. С. Ю. Захарова. Харків: Права людини, 2014. 332 с.
3. Report to the Ukrainian Government on the visit to Ukraine carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 8 to 24 February 1998. URL: <https://rm.coe.int/1680698393>.
4. Report to the Ukrainian Government on the visit to Ukraine carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 9 to 21 September 2009. URL: <https://rm.coe.int/1680698430>.
5. Report to the Ukrainian Government on the visit to Ukraine carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 1 to 10 December 2012. URL: <https://rm.coe.int/168069844d>.
6. Кримінально-виконавчий кодекс: Закон України від 11.07.2003 № 1129-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 3-4. Ст. 21.
7. Report to the Ukrainian Government on the visit to Ukraine carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 10 to 26 September 2000. URL: <https://rm.coe.int/1680698401>.
8. Report to the Ukrainian Government on the visit to Ukraine carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 9 to 21 October 2005. URL: <https://rm.coe.int/1680698417>.
9. Трагнюк О. Я. Тлумачення міжнародних договорів: теорія і досвід європейських міжнародних судових органів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2003. 20 с.
10. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5. *Офіційний вісник України*. 2018. № 70. С. 285.
11. Report to the Ukrainian Government on the visit to Ukraine carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 10 to 26 September 2000. URL : <https://rm.coe.int/1680698401>.
12. Report to the Ukrainian Government on the visit to Ukraine carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 4 to 13 August 2020. URL : <https://rm.coe.int/1680a0b93c>.

Надійшла до редакції 10.03.2021

References

1. Yevropeiska konventsiiia pro zapobihannia katuvanniam chy neliudskomu abo takomu, shcho prynyzhuie hidnist, povodzhenniu chy pokaranniu: Tekst Konventsii ta Poiasniuvalna dopovid. Tekst zi zminamy vidpovidno do polozhen Protokoliv № 1 (ETS № 151) i № 2 (ETS № 152), chynnykh z 1 bereznia 2002 r. [European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment: Text of the Convention and Explanatory Report. Text as amended in accordance with the provisions of Protocols № 1 (ETS № 151) and № 2 (ETS № 152) in force since 1 March 2002]. *Seriia Yevropeiskykh dohovoriv* [A series of European treaties]. 2002. No 126. Retrieved from <https://rm.coe.int/16806dbaca> [in Ukr.]
2. Ashchenko, O. M., Chovhan, V. O. (2014) Ukrainiske penitentsiarne zakonodavstvo u svitli standartiv komitetiv proty katuvan OON ta Rady Yevropy [Ukrainian penitentiary legislation in the light of the standards of the UN and Council of Europe committees against torture]. Kharkiv: Prava liudyny. 332 p. [in Ukr.]

3. Report to the Ukrainian Government on the visit to Ukraine carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 8 to 24 February 1998. Retrieved from <https://rm.coe.int/1680698393> (2020, December, 15).

4. Report to the Ukrainian Government on the visit to Ukraine carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 9 to 21 September 2009. Retrieved from <https://rm.coe.int/1680698430> (2020, December, 15).

5. Report to the Ukrainian Government on the visit to Ukraine carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 1 to 10 December 2012. Retrieved from <https://rm.coe.int/168069844d> (2020, December, 15).

6. Kryminalno-vykonavchyi kodeks: Zakon Ukrainy vid 11.07.2003 № 1129-IV [Criminal Enforcement Code: Law of Ukraine of July 11, 2003 № 1129-IV]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]. 2004. No. 3-4. Art. 21. [in Ukr.]

7. Report to the Ukrainian Government on the visit to Ukraine carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 10 to 26 September 2000. Retrieved from <https://rm.coe.int/1680698401> (2020, December, 15).

8. Report to the Ukrainian Government on the visit to Ukraine carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 9 to 21 October 2005. Retrieved from <https://rm.coe.int/1680698417> (2020, December, 02).

9. Trahniuk, O. Ya. (2003) *Tlumachennia mizhnarodnykh dohovoriv: teoriia i dosvid yevropeiskykh mizhnarodnykh sudovykh orhaniv: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk* [Interpretation of international treaties: theory and experience of European international judicial bodies: author's ref. dis. ... cand. jurid. science]. Kharkiv, 2003. 20 p. [in Ukr.]

10. Pro zatverdzhennia Pravyl vnutrishnoho rozporiadku ustanov vykonannia pokaran: nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 28.08.2018 № 2823/5 [On approval of the Rules of Procedure of penitentiary institutions: Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated 28.08.2018 № 2823/5. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy* [Official Gazette of Ukraine]. 2018. No. 70. 285 p. [in Ukr.]

11. Report to the Ukrainian Government on the visit to Ukraine carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 10 to 26 September 2000. Retrieved from <https://rm.coe.int/1680698401> (2020, December, 15).

12. Report to the Ukrainian Government on the visit to Ukraine carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 4 to 13 August 2020. Retrieved from <https://rm.coe.int/1680a0b93c> (2020, December, 15).

SUMMARY

Kateryna V. Hridina, Darya O. Lavrenko. The influence of the Recommendations of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment for implementing amendments to the Ukrainian criminal executive legislation. The article examines the activities of the European Committee for the Prevention of Torture, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment to protect the rights of persons deprived of their liberty. An analysis of the Committee's reports on the results of visits to Ukraine was made. Standards for the prevention of torture or inhuman or degrading treatment or punishment, as well as their reflection in national criminal law enforcement and enforcement, have been identified. Thus, the role of the European Committee for the Prevention of Torture, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment in the protection of the rights of persons deprived of their liberty and the impact of its recommendations on amendments to the criminal executive legislation of Ukraine have been identified. The Committee's activities are aimed at strengthening the protection of persons deprived of their liberty against torture or inhuman or degrading treatment or punishment. Based on the principle of cooperation and obligations under the Convention, the state is gradually introducing changes to national legislation in order to bring them into line with international standards. In general, there are positive changes and improvements in the conditions of detention of convicts.

Keywords: *prohibition of torture, inhuman or degrading treatment or punishment, criminal-executive legislation, European Committee for the Prevention of Torture, European Court of Human Rights.*

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ СФЕР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

УДК: 349.2 (477)
DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-104-109

Лілія ЗОЛОТУХІНА®
доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ПРОБЛЕМИ СТРОКУ ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ У СПРАВАХ ПРО ЗВІЛЬНЕННЯ

Розглянуто проблеми строку звернення до суду у справах про звільнення, які стосуються тривалості строку, початку його обчислення, диференційованого правового регулювання. Встановлено, що одномісячний строк не відповідає суті, спрямованості й цінностям трудового права. Пропонується встановити уніфікований строк звернення до суду у трудових спорах в один рік (при збереженні безстроковості звернення з вимогами про виплату заробітної плати). Пропонується передбачити уніфіковане обчислення строку звернення до суду у справах про звільнення з дня вручення копії наказу про звільнення та видачі трудової книжки. Встановлена диференціація правових наслідків пропуску строку звернення до суду у справах про звільнення в цивільному та адміністративному судочинстві. Пропонується уніфікація в цьому питанні, заснована на підході, який нині втілений в адміністративному судочинстві.

Ключові слова: звільнення, захист трудових прав та інтересів працівників, строк звернення до суду, позов, цивільне судочинство, адміністративне судочинство.

Постановка проблеми. Чинним законодавством встановлено місячний строк звернення до суду у справах про звільнення. Такий строк притаманний як загальному, так і диференційованому правовому регулюванню трудових відносин. Так, відповідно до ч. 1 ст. 233 КЗпП України [1], «працівник може звернутися з заявою про вирішення трудового спору безпосередньо до районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду в тримісячний строк з дня, коли він дізнався або повинен був дізнатися про порушення свого права, а у справах про звільнення – в місячний строк з дня вручення копії наказу про звільнення або з дня видачі трудової книжки». Відповідно до ч. 5 ст. 122 КАС України [2], «для звернення до суду у справах щодо прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби встановлюється місячний строк».

Аналіз цього строку дозволяє виокремити декілька проблемних питань, які стосуються: 1) тривалості строку; 2) початку його обчислення; 3) диференційованого правового регулювання.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питанням строку звернення до суду у справах, що виникають із трудових правовідносин, приділялася увага в основному у монографічних дослідженнях, об'єктом яких було вирішення трудових спорів в цілому або окремих їх груп, зокрема таких вчених: В. Б. Бойко, А. А. Грובה, О. І. Кисельова, В. В. Лазор, О. А. Любчик, В. О. Непочатих, В. В. Мельник, Н. В. Уварова, З. І. Шевчук, О. А. Шурін та ін. При цьому широта предмету цих робіт не завжди дозволяла

© Золотухіна Л. О., 2021
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4453-3576>
la.zolotukhina@gmail.com

приділити належну увагу такому порівняно вузькому питанню, як строки звернення до суду. Подекуди автори обмежувалися простою констатацією існування таких строків, змісту їх правового регулювання та тлумаченням окремих їх аспектів.

Метою цієї статті є спроба аналізу та вирішення проблемних питань строку звернення до суду у справах про звільнення в частині тривалості строку, початку його обчислення, диференційованого правового регулювання.

Виклад основного матеріалу

I. Строки звернення до суду у справах, що виникають із трудових відносин, справедливо називаються дослідниками «скороченими» [7, с. 101]. При цьому, як правило, така скороченість пояснюється міркуваннями «якнайшвидшого вирішення трудового спору та забезпечення трудових прав працівників» [7, с. 101–102]. Однак не можна погодитися із тим, що така скороченість строку дійсно відповідає інтересам працівника. В. В. Лазор [6, с. 81] свого часу зазначив, що такі строки «сприяють короткостроковості існування індивідуального трудового спору або конфлікту, але при цьому дещо обмежують право працівників на захист». Щодо цього зазначимо, що міркування швидкого вирішення спору не можуть переважати над міркуваннями ефективності, справедливості та розумності судового захисту.

У наукових джерелах висловлювалися доводи проти настільки короткого строку звернення до суду. Так, О. А. Шурін вказує на те, що оскільки «для інших категорій трудових спорів КЗпП України встановлено тримісячний строк на звернення до суду», «законодавцем необґрунтовано встановлено різні строки звернення до суду за вирішенням трудового спору» [12, с. 39]. З цим слід погодитися, адже очевидні причини, які зумовлюють настільки короткий строк звернення до суду, навіть порівняно із тримісячним строком для інших трудових спорів, відсутні. Н. В. Уварова акцентує увагу на необхідності уніфікації строків звернення до суду у трудових спорах [10, с. 23].

Також О. А. Шурін зазначає, що «судова практика у справах, які виникають у зв'язку із розірванням трудового договору, свідчить, що позивачам недостатньо місячного строку для звернення до суду, оскільки даний строк ними часто порушується і як наслідок виникає питання про необхідність поновлення цього строку в судовому порядку, що створює труднощі як для самих позивачів, так і потребує часу суду для вирішення цього питання» [12, с. 39]. З цим також слід погодитися. Розумні та справедливі строки позовної давності та / або строки звернення до суду напряду впливають із права на справедливий суд, визнаного ст. 55 Конституції України [5], ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [4]. Частина 3 ст. 8 Конвенції МОП № 158 про припинення трудових відносин з ініціативи роботодавця [3] містить пряму вимогу про розумність строків звернення до суду у справах про звільнення: «можна вважати, що працівник відмовився від свого права оскаржити рішення про звільнення, якщо він не скористався з цього права протягом розумного терміну після припинення трудових відносин». У зв'язку із цим зазначимо, що встановлення тривалого строку звернення до суду у справах про звільнення таким чином виявляється не лише питанням досконалості національного законодавства, а й забезпечення його відповідності нормам міжнародного права.

Відверта недостатність місячного строку для звернення до суду у справах про звільнення може бути проілюстрована наступним. Розумний строк звернення до суду має враховувати час для здійснення особою необхідних або розумно доцільних заходів щодо підготовки до пред'явлення позову. Зокрема, до таких заходів підготовки слід віднести передусім укладення договору із обраним суб'єктом надання правової допомоги та підготовку до виконання майбутнім позивачем своїх процесуальних обов'язків щодо доказування. Як правило, при підготовці до звернення до суду позивачі стикаються із необхідністю отримання доказів для майбутнього подання до суду. Особа заінтересована навіть у відмові на відповідні звернення про надання документів та відомостей, оскільки такі відмови в майбутньому будуть покладені в обґрунтування заяв про забезпечення доказів або про витребування доказів судом. Основними процедурними формами отримання доказів особою є: 1) адвокатський запит; 2) запит про доступ до публічної інформації; 3) запит про доступ до персональних даних. Найоперативнішими є перші дві форми. Однак навіть вони можуть тривати більше місяця без порушення закону. Так, наприклад, відповідно до ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [8], відповідь на адвокатський запит має бути надана протягом 5 робочих днів з дня отримання запиту; цей строк може бути продовжений до 20 робочих днів. Ці в сумі 25 робочих днів триватимуть більше календарного місяця, в якому нормальна кількість робочих днів становить 20–22 дні. Фактично розгляд отримання інформації за запитом може тривати ще довше, враховуючи витрати часу на власне підготовку запиту, доставляння запитів та відповідей поштою. Крім того, додатковий час може бути витрачено на

врегулювання питань відшкодування фактичних витрат на копіювання та друк. Цей приклад ілюструє, наскільки далекий місячний строк звернення до суду у справах про звільнення від вимог справедливості, добросовісності, розумності.

Також вважаємо за необхідне навести додаткові аргументи проти настільки короткого строку звернення до суду у справах про звільнення. Порівняймо їх із встановленою цивільним правом тривалістю строку позовної давності, яка, за загальним правилом, складає 3 роки, а типовим строком скороченої позовної давності є 1 рік.

Трудове право своїм виникненням з цивілістичного субстрату і подальшим розвитком та існуванням завдячує передусім своїй особливій соціальній ролі, орієнтації на переважний захист прав та інтересів працівника як завідомо слабшої сторони трудових відносин шляхом встановлення такого правового режиму трудових відносин, який був би сприятливіший за цивільно-правовий режим відносин, пов'язаних із використанням праці. У зв'язку із цим велика відмінність між позовною давністю за цивільним правом та строком звернення до суду у справах про звільнення є недоречною та такою, що суперечить самій суті та спрямованості трудового права, його ключовим цінностям.

Враховуючи викладене, вважаємо за доцільне встановити уніфікований строк звернення до суду у трудових спорах в один рік. При цьому безстроковість звернення до суду з вимогами про виплату належної працівникові заробітної плати (ч. 1 ст. 225 КЗпП України) має бути збережена. Однорічний строк, на нашу думку, встановить необхідний та розумний баланс між правом на захист та міркуванням правової визначеності у трудових відносинах. Такий строк усуне явний дисбаланс у порівнянні із цивільно-правовими строками давності та нерівність сторін трудових правовідносин (коли, наприклад, для працівника встановлено місячний строк звернення до суду, а для роботодавця у справах про матеріальну відповідальність працівника – однорічний строк; при цьому роботодавець не обмежений строком у застосуванні звільнення за наявності відповідної підстави (крім дисциплінарних звільнень)). Часто пропонований у науковій літературі тримісячний строк [6, с. 14; 12, с. 39] видається недостатньо тривалим з огляду на все викладене вище.

II. Отже, початок обчислення місячного строку, передбаченого ч. 1 ст. 233 КЗпП України, визначений альтернативно: «з дня вручення копії наказу про звільнення або з дня видачі трудової книжки». Як доктрина, так і юридична практика тлумачать це таким чином, що відлік строку починається із однієї з альтернативних подій, яка відбулася раніше.

В науковій літературі висловлюється пропозиція щодо того, що строк має обчислюватися відтоді, коли працівникові видано як копію наказу про звільнення, так і трудову книжку. Наприклад, О. А. Шурина обґрунтовує це тим, що «відповідно до ст. 47 КЗпП України при розірванні трудового договору з ініціативи роботодавця, останній зобов'язаний видати працівнику копію наказу про звільнення та належним чином оформлену трудову книжку. Отже, видання лише копії наказу про звільнення або лише трудової книжки працівнику не вважається належним проведенням звільнення, оскільки порушує вимоги ст. 47 КЗпП України» [12, с. 41].

Слід погодитися із такими пропозиціями. При цьому ми додатково наголошуємо на тому, що для ефективного звернення до суду позивачеві необхідні як наказ про звільнення, так і трудова книжка. І передусім значення має наказ про звільнення, оскільки в цьому акті правозастосування міститься обґрунтування оскаржуваного звільнення – вказівка на нормативну підставу звільнення, обґрунтування фактичної підстави звільнення (тобто конкретного юридичного факту, передбаченого гіпотезою застосовуваної норми про підставу звільнення) із посиланням на форми фіксації та закріплення таких фактичних підстав. Трудова книжка має менше значення для підготовки позивача до майбутнього судового процесу, оскільки відображає лише нормативну підставу звільнення та посилання на наказ про звільнення. Втім, зіставлення запису про звільнення у трудовій книжці із формулюваннями у наказі про звільнення також може свідчити про порушення порядку звільнення, що може використовуватися для обґрунтування позовних вимог. Крім того, трудова книжка часто є єдиним доступним позивачу засобом доказування інших обставин, які можуть мати значення для справи, наприклад, про виникнення та розвиток трудових правовідносин до звільнення. Тому вважаємо за доцільне у ч. 1 ст. 233 КЗпП України передбачити обчислення строку звернення до суду у справах про звільнення з дня вручення копії наказу про звільнення та видачі трудової книжки.

III. Необхідно вказати на диференціацію початку перебігу строку звернення до суду у справах про звільнення звичайних працівників та працівників, які проходили публічну службу. Місячний строк, встановлений ч. 5 ст. 122 КАС України, з огляду на її системне тлумачення із ч. 2 ст. 122 КАС України, обчислюється з дня, коли особа дізналася або повин-

на була дізнатися про порушення своїх прав, свобод чи інтересів (в даному випадку – про звільнення). Звичайно, як правило, особа дізнається про звільнення саме з копії наказу про звільнення або з трудової книжки. Однак більш узагальнене формулювання ч. 2 ст. 122 КАС України дає можливість відповідачу у справі окреслити правову позицію, відповідно до якої працівник нібито дізнався (або мав дізнатися) про звільнення до вручення копії наказу про звільнення або трудової книжки; крім того, відповідачем може ставитися питання про нібито вину працівника у невчасному отриманні копії наказу про звільнення або трудової книжки. Зазначене, на нашу думку, створює необґрунтовану розумними потребами диференціацію правового регулювання погіршення правового становища працівників, справи про звільнення яких підлягають розгляду за КАС України. Відповідно, пропонується доповнити ст. 122 КАС України частиною 6 наступного змісту: «6. Для звернення до суду у справах щодо звільнення з публічної служби встановлюється однорічний строк, який обчислюється з дня, коли особа отримала копію наказу про звільнення та трудову книжку».

Однак найбільший ступінь диференціації спостерігається на рівні правових наслідків пропуску строку звернення до суду у справах про звільнення (та в інших трудових справах так само).

ЦПК України [11] не передбачає процесуальної форми реагування суду на пропуск строку звернення до суду, інакшої ніж рішення суду по суті справи. Адже пропуск такого строку, відповідно до ЦПК України, не перешкоджає відкриттю провадження справи, не може бути підставою залишення позовної заяви без руху або її повернення, закриття провадження у справі. Тому наслідки пропуску цього строку суд застосовує вже в рішенні по суті справи, попередньо з'ясувавши всі обставини справи. Відповідно до п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами трудових спорів» від 06.11.1992 року № 9 [9], «встановлені статтями 228, 223 КЗпП строки звернення до суду застосовуються незалежно від заяви сторін. У кожному випадку суд зобов'язаний перевірити і обговорити причини пропуску цих строків, а також навести у рішенні мотиви, чому він поновлює або вважає неможливим поновити порушений строк. [...]

Якщо місячний чи тримісячний строк пропущено без поважних причин, у позові може бути відмовлено з цих підстав. [...]

Оскільки при пропуску місячного і тримісячного строку у позові може бути відмовлено за безпідставністю вимог, суд з'ясовує не лише причини пропуску строку, а всі обставини справи, права і обов'язки сторін. [...]

Отже, передбачено два можливі наслідки пропуску строку звернення до суду в порядку ЦПК України у справах про звільнення: 1) поновлення попушеного строку; 2) відмова у задоволенні позову. Обидва наслідки застосовуються судом при вирішенні справи по суті та втілюються у рішенні суду по суті справи.

У свою чергу, в адміністративному судочинстві передбачено процесуальні форми більш раннього, аніж на стадії ухвалення рішення суду, реагування суду на пропуск строку звернення до суду. Відповідно до ст. 123 КАС України передбачено такі наслідки: 1) поновлення пропущеного строку (на підставі заяви позивача про таке поновлення); 2) залишення позову без руху (якщо відповідної заяви не подано або вказані у заяві підстави визнані судом неповажними); 3) повернення позовної заяви (якщо після залишення позову без руху відповідної заяви не подано або вказані у заяві підстави визнані судом неповажними); 4) залишення позову без розгляду (якщо пропуск строку виявлено судом після відкриття провадження і позивач не заявить про поновлення пропущеного строку або якщо підстави, вказані ним у заяві, будуть визнані судом неповажними; а також якщо після відкриття провадження суд дійде висновку, що викладений в ухвалі про відкриття провадження висновок суду про визнання поважними причин пропуску строку був передчасним, і суд не знайде інших підстав для визнання причин пропуску строку поважними).

Така несиметричність процесуальних режимів реалізації одних і тих самих за своєю правовою природою трудових прав та інтересів видається невинуватою, оскільки вона не зумовлена об'єктивними передумовами диференціації правового регулювання трудових відносин. Відтак видається за доцільне уніфікувати процесуальні наслідки пропуску строків звернення до суду у справах, які виникають і з трудових відносин, в цивільному та господарському судочинстві.

Процесуальні форми реагування суду на пропуск строку звернення, втілені у цивільному та адміністративному судочинстві, мають кожна свої переваги та недоліки. Модель цивільного судочинства більше сприяє справедливому, об'єктивному, обґрунтованому вирішенню справи. Адже найповнішому розумінню судом поважності чи неповажності причин пропуску строку тут сприяє попереднє з'ясування судом всіх обставин справи. За це дово-

диться певною мірою поступатися принципом процесуальної економії. Модель адміністративного судочинства навпаки більше тяжіє в даному випадку до процесуальної економії.

На нашу думку, при уніфікації варто надати перевагу моделі, втіленій в КАС України, з наступних причин: 1) строк звернення до суду є типовим правовим явищем саме для адміністративного судочинства, а не для цивільного; для останнього типовим є позовна давність; тому з юридико-технічної точки зору видається доцільнішим передбачити у ЦПК України спеціальну норму, розраховану на нетипові для цивільного процесу явища, аніж примножувати у КАС України спеціальні норми, розраховані на типові для адміністративного процесу явища; 2) механізми апеляційного та касаційного оскарження компенсують можливі помилки при застосуванні наслідків пропуску строку у вигляді повернення позовної заяви, залишення позову без розгляду.

Тому пропонуємо до ЦПК України включити норми, аналогічні нормам ст. 123 КАС України, спеціально уточнивши, що вони не застосовуються до випадків пропуску строків позовної давності.

Висновки. Таким чином, правове регулювання строків звернення до суду у справах про звільнення є недосконалим в частині тривалості строку, початку його обчислення, диференційованого правового регулювання. У зв'язку із цим пропонується: 1) встановити уніфікований строк звернення до суду у трудових спорах в один рік при збереженні безстроковості звернення до суду з вимогами про виплату належної працівникові заробітної плати; 2) передбачити у КЗпП України та КАС України обчислення строку звернення до суду у справах про звільнення з дня вручення копії наказу про звільнення та видачі трудової книжки; 3) включити до ЦПК України норми, аналогічні нормам ст. 123 КАС України, спеціально уточнивши, що вони не застосовуються до випадків пропуску строків позовної давності.

Список використаних джерел

1. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
2. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
3. Конвенція МОП № 158 про припинення трудових відносин з ініціативи роботодавця 1982 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_005.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
5. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
6. Лазор В. В. Проблеми правового регулювання трудових спорів і конфліктів за умов формування ринкових відносин в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05 / Східноукр. нац. ун-т ім. Володимира Даля. Луганськ, 2005. 449 с.
7. Непочатих В. О. Розгляд трудових спорів у порядку цивільного судочинства судами першої інстанції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / НДІ приват. права і підприємництва ім. Ф. Г. Бурчака НАПрН України. Київ, 2016. 220 с.
8. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.
9. Про практику розгляду судами трудових спорів : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.1992 року № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-92>.
10. Уварова Н. В. Проблеми теорії та практики вирішення трудових спорів : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 372 с.
11. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
12. Шурина О. А. Процесуальні особливості розгляду справ, які виникають у зв'язку із розірванням трудового договору з ініціативи роботодавця : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2016. 215 с.

Надійшла до редакції 11.03.2021

References

1. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [The Code of Administrative Proceedings of Ukraine] vid 06.07.2005 № 2747-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>. [in Ukr.]
2. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy [The Labor Code of Ukraine] vid 10.12.1971 № 322-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>. [in Ukr.]
3. Konventsina MOP № 158 pro pryypynennia trudovykh vidnosyn z initsiatyvy robotodavtsia 1982 roku [ILO Termination of Employment Convention, 1982 (No. 158)]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/>

show/993_005. [in Ukr.]

4. Konventsina pro zakhyst prav ludyiny i osnovopolozhnykh svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] vid 04.11.1950 roku. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004. [in Ukr.]

5. Konstytutsina Ukrainy [The Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996 №254k/96-VR. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. [in Ukr.]

6. Lazor, V. V. (2005) Problemy pravovoho rehulivannia trudovykh sporiv i konfliktiv za umov formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini [Problems of legal regulation of labor disputes and conflicts in the conditions of formation of market relations in Ukraine]: dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.05 / Skhidnoukr. nats. un-t im. Volodymyra Dalya. Luhansk, 449 s. [in Ukr.]

7. Nepochatykh, V. O. (2016) Rozghliad trudovykh sporiv u poriadku tsyvilnoho sudochynstva sudamy pershoi instantsii [Consideration of labor disputes in civil proceedings by the courts of first instance] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.03 / NDI pryvat. prava i pidpryyemnytstva im. F. H. Burchaka NAPrN Ukrainy. Kyiv, 220 s. [in Ukr.]

8. Pro advokaturu ta advokatsku diialnist [On the Bar and Legal Practice] : Zakon Ukrainy vid 05.07.2012 № 5076-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>. [in Ukr.]

9. Pro praktyku rozghliadu sudamy trudovykh sporiv [On the practice of consideration of labor disputes by courts] : Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 06.11.1992 roku № 9. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-92>. [in Ukr.]

10. Uvarova, N. V. (2018) Problemy teorii ta praktyky vyrishennia trudovykh sporiv [Problems of theory and practice of labor dispute resolution] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.05 / Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 372 s. [in Ukr.]

11. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [The Civil Procedural Code of Ukraine] vid 18.03.2004 № 1618-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>. [in Ukr.]

12. Shuryin, O. A. (2016) Protseualni osoblyvosti rozghliadu sprav, yaki vynykaiut u zviazku iz rozirvanniam trudovoho dohovoru z initsiatyvy robotodavtsia [Procedural features of consideration of cases that arise from termination of employment contract at the initiative of the employer] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.03 / Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka. Kyiv, 215 s. [in Ukr.]

SUMMARY

Liliia O. Zolotukhina. Issues of judicial recourse term in cases of dismissal. Issues of judicial recourse term and its differentiation in cases of dismissal are examined. The respective issues concern the term duration; the term calculation; the term differentiated legal regulation. It is revealed that the current one-month term does not meet the interests of employees, contradicts the requirements of substantiation, reasonableness and fairness. Such term also contradicts the human right to a fair trial and does not correspond to the essence, focus and values of labor law. It is proposed to establish a unified one-year judicial recourse term in labor cases (while maintaining the indefinite term for filing claims for payment of wages). It is substantiated that in order to effectively appeal to court, the plaintiff needs both a dismissal order and an employment history book. It is proposed to provide calculation of the term of appeal to the court in cases of dismissal from the date of delivery of both a copy of a dismissal order and an employment history book. The differentiation of judicial recourse term in cases of dismissal from public service was also revealed. The Code of Administrative Proceedings of Ukraine refers to the day when the person learned or should have learned about the violation of his or her rights, freedoms or interests. Such differentiation is unreasonable and worsens the legal status of employees whose dismissal cases are subject to consideration in the order of administrative proceedings. The Code of Administrative Proceedings of Ukraine is proposed to be amended by a provision that calculates the respective term from the day when the person received both a copy dismissal order and an employment history book. It is revealed that civil and administrative proceedings assume different legal consequences of missing the judicial recourse term in cases of dismissal. The asymmetrical procedural regimes for implementation of similar labor rights and interests seem unjustified, since it is not due to the objective prerequisites for labor relations legal regulation differentiation. Unification is proposed in this matter. It should be based on the approach that is now embodied in administrative proceedings.

Keywords: *dismissal, employees' labor rights and interests assertion, judicial recourse term, claim, civil proceedings, administrative proceedings.*

УДК 347.121.2
DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-110-113

Валерія ДУНАЙ[©]
здобувачка вищої
освіти

Любов МЕНІВ[©]
кандидат
юридичних наук,
доцент

(Університет державної
фіскальної служби України)

ЗЛОВЖИВАННЯ ПАТЕНТНИМ ПРАВОМ У ФАРМАЦЕВТИЧНІЙ СФЕРІ ЧЕРЕЗ ВИДАЧУ «ВІЧНОЗЕЛЕНИХ ПАТЕНТІВ»: ПРОБЛЕМИ ТА ЗАКОНОДАВЧІ ІНІЦІАТИВИ

Розглянуто питання зловживання патентним правом у фармацевтичній сфері через видачу «вічнозелених патентів» та наслідкам таких порушень, а саме монополізації провідних фармацевтичних компаній, обмеженню доступу людей до відповідних ліків чи послуг, уповільненню економічного розвитку та науково-технічного прогресу в Україні. Також проаналізовано положення Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» про видачу примусових ліцензій, процедуру їх отримання в умовах розповсюдження глобальної пандемії коронавірусу. Розглянуто законодавчі ініціативи щодо регулювання сфери інтелектуальної власності у сфері фармації. Зокрема, ідеться про умови патентоспроможності лікарських засобів та можливості оскарження заявки на патент будь-якою особою, чий права були порушені. Крім того, окреслено коло питань, які потребують доопрацювання задля забезпечення прозорості процедури отримання патенту на лікарський засіб, неможливості зловживання патентним правом та виходу на ринок нових, більш бюджетних і доступних ліків.

Ключові слова: інтелектуальна власність, винахід, лікарський засіб, патентовласник, примусове ліцензування.

Постановка проблеми. В умовах євроінтеграції сучасна система законодавства України про інтелектуальну власність потребує змін, і одним із найважливіших питань є вирішення проблеми зловживання патентним правом через видачу так званих «вічнозелених патентів». Аналіз вітчизняного наукового доробку та законодавства з цієї тематики засвідчує відсутність поглядів на механізм вирішення означеної проблеми та наявність прогалин у системі нормативно-правових актів, які дають можливість установам монополізації високої ціни на лікарські засоби та уповільнюють економічний розвиток нашої держави. Це зумовлює нагальну потребу у створенні доступної та ефективної системи заходів для правової охорони інтелектуальної власності у сфері медицини та фармації, яка б унеможливила монополізацію провідних фармацевтичних компаній, що у свою чергу, сприяє уповільненню науково-технічного прогресу та перешкоджає виходу на ринок нових та більш бюджетних лікарських засобів.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Актуальні питання зловживання патентним правом у фармацевтичній сфері у своїх наукових доробках розглядали такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як Н. П. Бааджи, Р. Р. Ілік, О. О. Пономарьова, Р. О. Стефанчук, М. М. Трофименко, Ш. Флінн та інші.

У дослідженні цієї теми перш за все потрібно звернути увагу на механізм отримання патенту на лікарський засіб, який дозволяє недобросовісним інноваторам зловживати своїми

© Валерія ДУНАЙ, 2021
dunayvaleriya19970723@gmail.com

© Любов МЕНІВ, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4491-3218>
30.03@nusta.edu.ua

правами. Крім того, нещодавні законодавчі зміни в системі охорони об'єктів інтелектуальної власності у фармацевтичній викликають дискусійні питання щодо їх тлумачення та застосування на практиці.

Метою цієї статті є дослідження зловживання патентним правом у фармацевтичній сфері в Україні через видачу так званих «вічнозелених патентів», аналіз законодавчих ініціатив у реаліях сьогодення та пошук нових механізмів регулювання.

Виклад основного матеріалу. Підписавши Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, Україна взяла на себе зобов'язання у сфері інтелектуальної власності щодо спрощення створення й комерційного використання інноваційних продуктів і продуктів творчої діяльності, а також досягнення належного й ефективного рівня охорони та захисту прав інтелектуальної власності [1]. Практика останніх років свідчать, що ці зобов'язання виконуються досить повільно. Так, 08 січня 2020 року в Брюсселі була опублікована Доповідь Єврокомісії щодо захисту та забезпечення прав інтелектуальної власності у третіх країнах, у якій йдеться, що Україна разом з Індією, Індонезією, Росією та Туреччиною опинилася в списку країн другого пріоритету, які порушують права інтелектуальної власності та завдають цим шкоди економічним інтересам ЄС, а також наголошується, що головною проблемою нашої країни й досі залишається відсутність прозорості та правова невизначеність. За масштабами порушень Україну випередив лише Китай, який посів перше місце цього антирейтингу.

«Індія, Індонезія, Росія, Туреччина та Україна залишаються країнами другого пріоритету. У цих країнах були виявлені серйозні системні проблеми в галузі захисту та правозастосування прав інтелектуальної власності, які завдають значної шкоди бізнесу ЄС. Порівняно з попередньою доповіддю ці країни не домоглися ніякого прогресу або лише обмежили прогрес у вирішенні цих проблем», – зазначено в документі [2, с. 9].

Актуальним нині залишається питання адаптації українського патентного законодавства до міжнародних і європейських стандартів, зокрема це стосується процедури отримання патентів і подовження строків дії правової охорони винаходів у фармацевтичній сфері. Але перш ніж перейти до питання зловживання патентним правом, варто дати визначення поняття «патент».

Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» визначає патент як охоронний документ, який засвідчує авторство, пріоритет та права на винахід (корисну модель).

У результаті аналізу діяльності фармацевтичної галузі в наукових колах склалася думка про розмежування таких понять, як «первинний патент» та «вічнозелений патент», де під першим розуміється первинна формула лікарського засобу. Згодом компанія-інноватор проводить низку досліджень, уносить деякі корективи у вже наявну формулу та форму випуску й отримує новий винахід – «вічнозелений патент», що підпадає під всі ознаки патентоспроможності лікарського засобу. Таким чином, фармацевтичні компанії штучно подовжують монополію на препарат в Україні завдяки патентам, які фактично не мають суттєвих переваг над наявними аналогами, але формально відповідають вимогам законодавства.

Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» встановлює двадцятирічний термін чинності майнових прав інтелектуальної власності на винахід. Цей строк обчислюється від дати подання заявки до Національного органу інтелектуальної власності [3]. Крім того, ст. 9 Закону України «Про лікарські засоби» зазначає, що «якщо лікарський засіб, зареєстрований на підставі поданої в повному обсязі (повної) реєстраційної інформації, зареєстровано в Україні вперше, державна реєстрація іншого лікарського засобу, що містить ту саму діючу речовину, що й референтний/оригінальний лікарський засіб, можлива не раніше ніж через п'ять років з дня першої реєстрації референтного/оригінального лікарського засобу в Україні», тим самим повністю зв'язуючи руки іншим фармацевтичним компаніям [4].

Принцип дії «вічнозеленого патенту» добре описав народний депутат України, доктор медичних наук, професор Р. Р. Ілік на прикладі усім відомого препарату, яким лікують виразку шлунку, – «Омепразол». У 1978 році компанія-інноватор уперше отримала патент на активно діючу речовину, дія якого мала б закінчитися у 1998 році. Однак виробник, розуміючи, що час дії патенту спливає, у 1990 році подав заявку начебто на новий лікарський засіб – «магнієву сіль Омепразолу». У 1995-му він зареєстрував патент на «спосіб лікування захворювань шлунково-кишкового тракту за допомогою ізомеру Омепразолу», а в 2001 році – на «нову кристалічну форму Омепразолу», подовжуючи свою монополію на препарат до 2021 року [5].

«Вічнозелений патент» створює можливість для патентовласника подовжувати строк дії патенту в обхід чинного законодавства та встановлювати надзвичайно високу ціну на

лікарські препарати через брак конкуренції на ринку. Як наслідок, сьогодні ми маємо парадоксальну ситуацію, коли розмір мінімальної заробітної плати в Україні набагато нижчий, ніж у країнах Європейського Союзу, проте вітчизняна вартість на ліки не поступається навіть найрозвиненішим країнам.

Існування «вічнозелених патентів» в умовах глобальної пандемії коронавірусу породило й іншу проблему – відсутність ефективної та доступної вакцини від COVID-19. Багато з досліджуваних медичних препаратів для лікування захворювання, що сьогодні знаходяться на розгляді, засновані на раніше запатентованих винаходах, у результаті чого знову надані 20-річні патентні монополії стають нездоланим бар'єром у боротьбі з COVID-19. У таких умовах дієвим засобом виступає «примусове ліцензування», яке вже запроваджено в багатьох країнах світу та активно використовується в сучасних умовах.

Примусове ліцензування – це законодавчо закріплене положення, яке дозволяє урядам в екстрених ситуаціях тимчасово відмовити правовласнику в правовій охороні його патентів та здійснити примусове ліцензування на користь спеціально визначених осіб або установ. Дія такої примусової ліцензії має бути припинена після зникнення обставин, які спричинили необхідність відповідних заходів.

Українське законодавство також містить таке положення. Зокрема, у ч. 3 ст. 30 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» зазначено, що «з метою забезпечення здоров'я населення, оборони держави, екологічної безпеки та інших інтересів суспільства Кабінет Міністрів України може дозволити використання запатентованого винаходу (корисної моделі) визначеній ним особі без згоди володільця патенту» [3]. Проте механізм отримання такої ліцензії в нашій країні настільки громіздкий, що прецедентів застосування цього положення за роки незалежності України донині не було. По-перше, важливою умовою для видачі примусової ліцензії є безпідставна відмова патентовласника в наданні комерційної ліцензії на використання винаходу. Тобто Закон передбачає обов'язковість проведення попередніх переговорів із власником патенту про надання комерційної ліцензії, але граничний строк таких переговорів Законом не визначено, що значно уповільнює процес. По-друге, строк та умови надання дозволу на примусове ліцензування, його відміна, розмір та порядок виплати винагороди патентовласнику повністю вирішуються на розсуд Уряду. Це дає підстави стверджувати, що можливість отримання дозволу прямо пов'язується з інтересами держави, а не виробника лікарських засобів, у якого може бути комерційна зацікавленість у його отриманні. Крім того, існують ризики лобювання зацікавленими фармацевтичними компаніями питання примусового ліцензування в Уряді, використання корупційних схем [6, с. 21].

Подолання бар'єрів у системі охорони інтелектуальної власності можливе тільки шляхом реформування законодавства, і перші зміни вже впроваджені. Так, 16 серпня 2020 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформи патентного законодавства», який розроблявся понад 6 років. Відповідно до позитивного досвіду країн ЄС, Закон передбачає прогресивні зміни у врегулюванні сфери інтелектуальної власності, зокрема впровадження вдосконаленої процедури отримання патентів на лікарські засоби та можливості оскарження заявки (у тому числі в апеляційному порядку) на патент будь-якою особою, чії права, на її розсуд, порушуються. Але ключовим нововведенням, на наш погляд, є заборона патентування нових дозувань та інших форм уже відомих ліків. Для боротьби з «вічнозеленими патентами» Закон також передбачає, що під патентну охорону не будуть підпадати нові формули вже відомого лікарського засобу, до переліку яких віднесено солі, складні ефіри, прості ефіри, композиції, комбінації та інші похідні, поліморфи, метаболіти, чисті форми, розміри часток, ізомери, якщо тільки такі нові форми істотно не відрізняються за ефективністю.

Висновки. Нові законодавчі ініціативи покликані докорінно змінити підходи до регулювання сфери інтелектуальної власності та подолати проблему «вічнозелених патентів», але реальні зміни можна буде побачити тільки з часом. Дієвість Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформи патентного законодавства» можлива тільки за умови прозорості дій та незаангажованості державної влади, а також неможливості уникнення відповідальності за порушення у сфері інтелектуальної власності, зокрема зловживання патентним правом у фармацевтичній сфері. Крім того, на наш погляд, відсутній баланс інтересів держави та інтересів інноватора, тому питання видачі примусових ліцензій повинно бути покладено не на розсуд Уряду, а прямо прописано нормотворцем. Із цього випливає необхідність деталізації строків та умов надання дозволу на примусове ліцензування, його відміна, розмір та порядок виплати винагороди патентовласнику. Розробка нових положень повинна відбуватися з урахуванням досвіду Європейського Союзу, вітчизняного наукового доробку та національних особливостей фармацевтичного ринку.

Список використаних джерел

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27 черв. 2014 р. № 984_011. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.
2. European Commission staff working document: Report on the protection and enforcement of intellectual property rights in third countries. SWD (2019), 452 final/2. 08.01.2020 EUR-Lex, Brussels. URL: https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2020/january/tradoc_158561.pdf.
3. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі: Закон України від 15 груд. 1993 р. № 3687-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12#Text>.
4. Про лікарські засоби : Закон України від 04 квіт. 1996 р. № 123/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
5. Ілік Р. Патентна реформа: як зробити ліки доступнішими? URL : <https://life.pravda.com.ua/columns/2018/02/6/228825/>.
6. Бааджи Н. П. Примусове ліцензування лікарських засобів в Україні: проблеми та перспективи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. Вип. 24 (2). С. 18–22.

Надійшла до редакції 05.03.2021

References

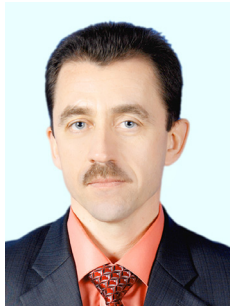
1. Ughoda pro asociaciju mizh Ukrajinou, z odnijeji storony, ta Jevropejskym Sojuzom, Jevropejskym spivtovarystvom z atomnoji energiji i jikhnimi derzhavamy-chlenamy, z inshoji storony, vid 27.06.2014 № 984_011 [The Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part, of 27 June. 2014 № 984_011]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text. [in Ukr.]
2. European Commission staff working document: Report on the protection and enforcement of intellectual property rights in third countries. SWD (2019), 452 final/2. 08.01.2020 EUR-Lex, Brussels. URL: https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2020/january/tradoc_158561.pdf.
3. Pro okhoronu prav na vynakhody i korysni modeli [On protection of rights to inventions and utility models] : Zakon Ukrajinu vid 15.12.93 № 3687-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12#Text>. [in Ukr.]
4. Pro likarsjki zasoby [On medicines]: Zakon Ukrajinu vid 04.04.96 № 123/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukr.]
5. Ilyk R. Patentna reforma: jak zrobyty liky dostupnishymy? [Patent reform: how to make drugs more affordable?]. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2018/02/6/228825/>. [in Ukr.]
6. Baadzhy, N. P. (2014) Prymusove licenzuvannja likarsjkykh zasobiv v Ukrayini: problemy ta perspektyvy [Compulsory licensing of medicines in Ukraine: problems and prospects]. *Naukovyj visnyk Uzghorodskogho nacionaljnogho universytetu. Serii «Pravo»*. Vol. 24, no. 2. P. 18–22.

SUMMARY

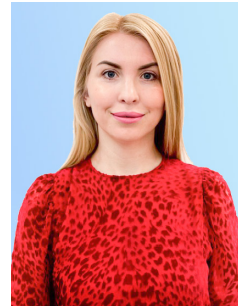
Valeriya O. Dunay, Lyubov D. Meniv. Abuse of patent law in the pharmaceutical field through the issuance of "evergreen patents": problems and legislative initiatives. The article is devoted to the issues of abuse of patent rights in the pharmaceutical field through the issuance of "evergreen patents" and the consequences of such infringements. In modern realities, life poses serious challenges to medicine, in particular, the preservation of man as a species and the search for new formulas for cures for existing diseases. Therefore, each country faces the task of improving existing technologies that will make human life easier. In this context, an important tool is the regulatory framework as a regulator of public relations. Ukrainian law and international treaties provide conditions for the legal protection of intellectual property, but in the field of medicine and pharmacy, the objects of the invention acquire a slightly different meaning, becoming in the hands of unscrupulous innovators a tool for speculation. This state of affairs leads to the monopolization of leading pharmaceutical companies, restricting people's access to appropriate drugs or services, slowing down economic development and scientific and technological progress in Ukraine. We analyzed the provisions of the Law of Ukraine "On Protection of Rights to Inventions and Utility Models" on the issuance of compulsory licenses, namely the procedure for obtaining them in the context of the global coronavirus pandemic. Legislative initiatives on the regulation of intellectual property in the field of pharmacy are considered. In particular, it concerns the conditions of patentability of medicines and the possibility of appealing a patent application by any person whose rights have been violated. In addition, the range of issues that need to be refined to ensure the transparency of the procedure for obtaining a patent for a medicinal product, the impossibility of abuse of patent rights and market entry of new, more affordable drugs.

Keywords: *intellectual property, invention, drug, patent owner, compulsory licensing.*

УДК 367.961.91
DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-114-119

**Володимир
КІЯН**[©]
кандидат юридичних
наук, доцент
(Дніпропетровський
державний
університет
внутрішніх справ)

**Юлія
СОЛОШЕНКО**[©]
приватний нотаріус
(Дніпровський
міський
нотаріальний округ,
м. Дніпро)

ВИДАЧА СВІДОЦТВА ПРО ПРАВО НА ЗАЙНЯТТЯ НОТАРІАЛЬНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ: НОРМАТИВНО-ПРОЦЕДУРНИЙ АСПЕКТ

Стаття висвітлює проблему науково-практичного дослідження підстав отримання / відмови в отриманні свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю. В результаті проведеного дослідження зроблено висновок про те, що отримання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю уможливує набуття посади нотаріуса або отримання реєстраційного посвідчення про реєстрацію приватної нотаріальної діяльності. Зазначене дає можливість вести мову про професійну правоздатність та дієздатність нотаріуса. Професійна правоздатність нотаріуса (право / можливість працювати нотаріусом) виникає з моменту отримання посвідчення на право зайняття нотаріальною діяльністю, в той час як професійна дієздатність виникає з моменту отримання посади на підставі наказу (для державних нотаріальних контор) або ж реєстраційного посвідчення (для приватних нотаріусів).

Ключові слова: *нотаріат, свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю, державні нотаріуси, приватні нотаріуси, Вища кваліфікаційна комісія нотаріату, Міністерство юстиції України.*

Постановка проблеми. Важливим етапом будь-якої процедури кваліфікаційного тестування, включаючи кваліфікаційні іспити нотаріусів, є отримання статусно-легітимізуючого документа, який від імені держави та професійної спільноти засвідчує інституційне визнання особи як нотаріуса. Таким статусно-легітимізуючим документом для нотаріуса є свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю. Водночас аналіз чинного українського законодавства у сфері нотаріату доводить, що зазначений документ підтверджує лише можливість (право) на зайняття нотаріальною діяльністю. Реальна діяльність для державних і приватних нотаріусів розпочинається з моменту отримання відповідної посади в державній нотаріальній конторі та реєстраційного посвідчення про реєстрацію приватної нотаріальної діяльності. Окреслені процедурні нюанси є важливими для дослідження і складають предмет аналізу у статті.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення проблеми. Визначену у статті проблему проаналізовано в працях, які віднесено до тематики адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності. Зазначену проблему досліджено в публікаціях Г. Гулевської, А. Гуледзи, Н. Ільєвої, Н. Карнарук, М. Німак, Г. Семакова, В. Тищенко. Нормативно-практичною основою роботи є закони України «Про нотаріат», «Про громадянство», Адміністративний процесуальний, Кримінальний процесуальний та Цивільний процесуальний кодекси, підзаконні нормативні акти, в яких регламентовано порядок допуску осіб до кваліфікаційного іспиту, порядок отримання свідоцтва та ін.[1-17].

Метою статті є побудова описово-аналітичної характеристики ключових процедур отримання / відмови в отриманні свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю.

© Кіян В. Я., 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8517-9876>
kiyan130869@gmail.com

© Солошенко Ю. В., 2021
soloshenko.notary@ukr.net

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 11 Закону України «Про нотаріат» регламентовано процедуру видачі свідоцтва про право на заняття нотаріальною діяльністю, авторизуючим органом видачі свідоцтва в статті визначено Міністерство юстиції України. Зазначене доводить функціонально-допоміжний статус ВККн в системі органів виконавчої влади, оскільки свідоцтво видається Міністерством юстиції України на підставі рішення Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату [3]. Цією ж статтею встановлено терміни оскарження в ситуаціях, коли екзаменанту було відмовлено у видачі свідоцтва. Йдеться про 30-ти денний термін з тієї доби, коли було отримано письмову відмову від ВККн. Отримання свідоцтва передбачає внесення спеціальної плати, розмір якої встановлюється підзаконними нормативними актами [3]. Йдеться про відповідні акти Кабінету Міністрів України. Зазначена плата за отримання свідоцтва складає десять неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. При отриманні повторного свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю особа сплачує, згідно встановленого тарифу, 50 % зазначеної суми. Всі сплати підлягають зарахуванню до Держбюджету України. Результатом отримання свідоцтва стає набуття права особою отримати посаду державного нотаріуса або ж реалізовувати приватну нотаріальну діяльність. Варто відзначити, що отримання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю означає лише підтвердження правової можливості для конкретної особи займатися нотаріальною діяльністю. Набуття такої юридичної можливості, проте, не дорівнює набуттю статусу нотаріуса [3].

Відповідно до ст.ст. 17 та 24 Закону України «Про нотаріат», особа набуває статус нотаріуса з моменту її призначення на посаду нотаріуса (завідувача державної нотаріальної контори) розпорядчим рішенням територіального управління юстиції або ж, відповідно до п. 1.1. Положення про порядок реєстрації приватної нотаріальної діяльності та заміщення приватного нотаріуса, – з моменту реєстрації нотаріальної діяльності в межах визначеного для приватного нотаріуса нотаріального округу [13]. Відповідно до ст. 17 Закону України «Про нотаріат», посади в державних нотаріальних конторах надаються в межах штатних розкладів державних нотаріальних контор. Цей штатний розклад складається Міністерством юстиції, а відповідні штати підлягають затвердженню територіальними управліннями юстиції. Кількість державних нотаріусів і фонд їх заробітної плати встановлюється на основі бюджетного фінансування Міністерства юстиції України [3]. Ч. 3 ст. 17 визначає статус державної нотаріальної контори як юридичної особи. Це означає, що нотаріальна контора, як і будь-яка юридична особа, має свою офіційну юридичну адресу, реквізити банківського рахунку, керівні органи, створюється спеціальним засновчо-розпорядчим актом територіального управління юстиції, що означає приналежність державних нотаріальних контор до кола юридичних осіб публічного права. Це окреслює вертикально-імперативний спосіб утворення державних нотаріальних контор. На відміну від юридичних осіб приватного права, державні нотаріальні контори утворюються державним органом у виконавчо-розпорядчий спосіб [3]. Про приналежність державних нотаріальних контор до числа юридичних осіб публічного права говорить ч. 4. ст. 17, в якій встановлений очільник державної нотаріальної контори – завідувач (завідувачка) державної нотаріальної контори. Керівництво державною нотаріальною конторою передбачає наявність у завідувача (завідувачки) свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю на загальних засадах [3].

Відповідно до ст. 24 Закону України «Про нотаріат», приватний нотаріус, поруч із свідоцтвом про право на здійснення нотаріальної діяльності, фактично може займатися приватною нотаріальною діяльністю лише з моменту отримання реєстраційного посвідчення про реєстрацію приватної нотаріальної діяльності (п. 1.4. Положення про порядок реєстрації приватної нотаріальної діяльності та заміщення приватного нотаріуса) [13]. Зазначене впливає також із п. 2 Порядку видачі свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю [13]. В зазначеному пункті йдеться про те, що свідоцтво є лише підставою для призначення на посаду державного нотаріуса або для реєстрації приватної нотаріальної діяльності, але не самим актом про призначення на посаду. Екзаменант отримує свідоцтво на засадах перевірки його відповідності нормативним критеріям, встановленим ст. 3 Закону України «Про нотаріат». Йдеться про ті вимоги, яким повинна відповідати особа, яка займає посаду нотаріуса [13]. Підписантом свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю є Міністр юстиції України. Документ повинен відповідати встановленим чинним законодавством формальним вимогам. Копія рішення ВККн зберігається, відповідно до п. 3 Порядку, у справах департаменту відповідно до повноважень. П. 4. зазначеного порядку передбачено заявницький спосіб отримання свідоцтва. Способами подання заяви є: а) особисте її подання та б) поштове надсилання. За умови використання першого способу, заявник має здійснити нотаріальне засвідчення власного підпису. Особисте подання заяви передбачає процедуру ідентифікації заявника відповідно до паспорта громадянина України. Щодо ідентифікації, посадова особа департаменту робить відповідну відмітку на заяві [13].

Особистий спосіб передання документів передбачає їх засвідчення уповноваженою осо-

бою Департаменту, що саме по собі спрощує процедуру отримання [13]. П. 6-7 Порядку встановлено 15-денний термін для розгляду документів щодо видачі свідоцтва Департаментом. Заява без супровідних документів, а також заява, подана із комплектом документів із порушенням встановлених вимог, не підлягають розгляду, про що заявнику повідомляється в письмовій формі Міністерство юстиції України. Повнота поданого комплексу документів та їх відповідність законодавчим вимогам є підставами для підготовки двох резолютивних документів: а) висновку про видачу свідоцтва, б) наказу про видачу свідоцтва. Підготовка документів здійснюється Департаментом та підписується керівником Департаменту (п. 8 Порядку). На підставі наказу видається свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю за формою, встановленою у додатку 1 до Порядку видачі свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю. Підписантом свідоцтва, як зазначалося вище, є Міністр юстиції України [13]. Згідно з п. 10. Порядку, передбачено два способи отримання свідоцтва: а) особистий; б) поштовий. Особистий спосіб отримання свідоцтва допускає вручення свідоцтва як особисто заявникові, так і його представникові згідно з нотаріальною завіреною довіреністю. Поштовий спосіб отримання передбачає надсилання свідоцтва заявникові рекомендованим листом протягом трьох робочих днів з дня реєстрації наказу про видачу свідоцтва. Про надсилання або видачу свідоцтва у графу 7 Журналу заноситься відповідний запис [13].

П. 11-17 Порядку регламентовано процедури видачі свідоцтва у разі його втрати, пошкодження або ситуацій необхідного внесення відповідних виправлень [13]. Повторне видання свідоцтва передбачає внесення реєстраційних записів із реєстрацією заяв осіб, які подаються у разі виникнення зазначених ситуацій. У самих свідоцтвах робиться відповідна позначка про повторне його видання. Відповідні процедури подання документів та комплекти документів на повторне отримання свідоцтва є тими самими, що і для первинного отримання свідоцтва, за виключенням: а) документа про внесення плати за видачу повторного свідоцтва (квитанція, видана банком, або платіжне доручення з відміткою банку); б) повідомлення в засобах масової інформації про втрату свідоцтва або оригінал свідоцтва, яке пошкоджене або в яке необхідно внести виправлення (абз. 2-3 П. 14 Порядку) [13]. П. 18-19 передбачено нормативно-юридичні підстави для відмови у видачі свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю. Свідоцтво не може бути виданим за двох обставин: а) у разі невідповідності поданих документів законодавству та б) у випадку, коли на дату звернення особи до Міністерства юстиції України виникли обставини, що перешкоджають одержанню свідоцтва, а саме: ББ1) втрата особою громадянства України; ББ2) набрання законної сили обвинувальним вироком суду; ББ3) набрання законної сили рішенням суду про визнання особи недієздатною, обмежено дієздатною або винесення ухвали про застосування до неї примусових заходів медичного характеру [13]. Згідно з підставами, передбаченими ст. 19 Закону України «Про громадянство», особі може бути відмовлено в отриманні свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю за обставин добровільного набуття громадянством України громадянства іншої держави, при цьому у зазначеній ст. 19 під добровільним набуттям громадянства іншої держави законодавець розуміє всі випадки, коли громадянин України для набуття громадянства іншої держави повинен був звертатися із заявою чи клопотанням про таке набуття відповідно до порядку, встановленого національним законодавством держави, громадянство якої набуто [4]. До підстав втрати громадянства п. 2-3 ст. 19 Закону України «Про громадянство» віднесені також випадки набуття особою громадянства України внаслідок обману, свідомого подання неправдивих відомостей або фальшивих документів і добровільного вступу на військову службу іншої держави, яка відповідно до законодавства цієї держави не є військовим обов'язком чи альтернативною (невійськовою) службою [4].

Згідно зі ст. 532 Кримінального процесуального кодексу України (п. 1-5), обвинувальний вирок або ухвала суду набирає законної сили після закінчення термінів подання апеляційної скарги, встановленого цим Кодексом, якщо таку скаргу не було подано. У разі подання апеляційної скарги, судового рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після ухвалення рішення судом апеляційної інстанції. Зазначене не поширюється на рішення судів касаційної та апеляційної інстанцій та на судові вирoki, які набирають законної сили з моменту їх оголошення [8]. Визнання особи недієздатною, обмеження її дієздатності та застосування щодо неї примусових заходів медичного змісту реалізується на підставі ст. 237 Цивільного процесуального кодексу України. Відповідно до зазначеної статті, підставами для зазначених судових рішень є психічна хвороба або девіантна поведінка у формі зловживання алкогольними напоями (наркотичними речовинами), так що особа ставить себе або свою сім'ю у скрутне матеріальне становище. Зазначене рішення приймається судом за умови подання заяви членів сім'ї особи, органу опіки та піклування, наркологічного або психіатричного закладу (ч. 1 ст. 237 ЦПК) [17]. Відповідно до п. 19. Порядку у випадках, передбачених пунктом 18, Департаментом має бути підготовлено 2 резолютивні документи за підписом його керівника та Міністра юстиції України: а) висновок про

відмову у видачі свідоцтва; б) проєкт наказу про відмову у видачі свідоцтва. Підготовка висновку та його підписання здійснюється Департаментом та його керівником. Підписання наказу про відмову у видачі свідоцтва здійснює Міністр юстиції України [13].

Процедурою відмови передбачено надсилання копії наказу про відмову у видачі свідоцтва заявникові із супровідним листом за підписом директора Департаменту в триденний термін з дня реєстрації наказу про відмову у видачі свідоцтва. За фактом відмови у видачі свідоцтва заявник має підстави звернутися до адміністративного суду для оскарження відповідного рішення. Оскільки одна зі сторін у такому спорі (Міністерство юстиції та ВККн як її функційно-допоміжний підрозділ) є суб'єктом здійснення публічно-владних (управлінських) функцій, і сам спір виникає у зв'язку із виконанням або невиконанням такою стороною зазначених функцій, то заявник, керуючись вимогами ст. 5 Кодексу України з адміністративного судочинства, має право на звернення до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень (Міністерства юстиції України в особі уповноваженого ним функційно-допоміжного підрозділу – ВККн) порушено його права, свободи або законні інтереси, і просити про їх захист шляхом: 1) визнання протиправним та нечинним наказу про відмову у видачі свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю; 2) визнання протиправним та скасування такого наказу чи окремих його положень [7].

Висновки. Таким чином, отримання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю уможливило набуття посади нотаріуса або отримання реєстраційного посвідчення про реєстрацію приватної нотаріальної діяльності. Зазначене дає можливість вести мову про професійну правоздатність та професійну дієздатність нотаріуса. Професійна правоздатність нотаріуса (право / можливість працювати нотаріусом) виникає з моменту отримання посвідчення на право зайняття нотаріальною діяльністю, в той час як професійна дієздатність виникає з моменту отримання посади на підставі наказу (для державних нотаріальних контор) або ж реєстраційного посвідчення (для приватних нотаріусів).

Список використаних джерел

1. Гулевська Г. Ю. Аналіз зарубіжного досвіду державного регулювання нотаріальної діяльності та пріоритети запозичення в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 7. С. 57–61.
2. Гуледза А. Г. Нотаріальна діяльність в Україні: становлення, розвиток, удосконалення (адміністративно-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Міжрегіон. акад. упр. персоналом. Київ, 2012. 187 с.
3. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>.
4. Про громадянство України : Закон України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>.
5. Льєва Н. В. Нотаріальна діяльність як предмет адміністративно-правового регулювання. *Правова держава*. 2014. № 17. С. 27–31. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2014_17_7.
6. Карнарук Н. В. Державний контроль за нотаріальною діяльністю в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Нац. ун-т держ. фіскальн. служби. Ірпінь, 2007. 168 с.
7. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10. Ст. 88.
9. Німак М. Співвідношення понять «нотаріальна діяльність» та «реєстраційна діяльність нотаріуса». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2017. № 865. С. 413–420. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2017_865_65.
10. Семаков Г. С., Кондракова С. П. Нотаріат в Україні : курс лекцій. Київ : МАУП, 2001. 120 с.
11. Порядок допуску осіб до складання кваліфікаційного іспиту та проведення кваліфікаційного іспиту Вищою кваліфікаційною комісією нотаріату : наказ Міністерства юстиції України від 28.07.2011 № 1905/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0926-11#n18>.
12. Положення про порядок реєстрації приватної нотаріальної діяльності та заміщення приватного нотаріуса : зареєстровано в Міністерстві юстиції України 23.03.2011 № 388/19126. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0388-11>.
13. Порядок видачі свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю : наказ Міністерства юстиції України від 11.07.2012 № 1043/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1170-12>.
14. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України : постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 228. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-п>.
15. Про затвердження Положення про Вищу кваліфікаційну комісію нотаріату : постанова Кабінету Міністрів України від 31.08.2011 № 923. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/923-2011-п>.
16. Тищенко В. Г. Визначення поняття нотаріальна діяльність з позиції адміністративно-право-

вого регулювання. Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». 2015. Вип. 4. С. 188-198. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vchfo_2015_4_19.

17. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.

Надійшла до редакції 09.03.2021

References

1. Hulyevs'ka, H. Yu. (2003) Analiz zarubizhnoho dosvidu derzhavnoho rehulyuvannya notarial'noyi diyal'nosti ta priorityty zapozychennya v Ukraini [Analysis of foreign experience of state regulation of notarial activity and priorities for borrowing in Ukraine]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 7. S. 57–61. [in Ukr.]
2. Huledza, A. H. (2012) Notarial'na diyal'nist' v Ukraini: stanovlennya, rozvytok, udoskonalennya (administrativno-pravovyy aspekt) [Notarial activity in Ukraine: formation, development, improvement (administrative and legal aspect)] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Mizhrehion. akad. upr. personalom. Kyiv. 187s. [in Ukr.]
3. Pro notariat [On notaries] : Zakon Ukrainy vid 02.09.1993 № 3425-XII. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>. [in Ukr.]
4. Pro hromadyanstvo Ukrainy [On citizenship of Ukraine] : Zakon Ukrainy. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>. [in Ukr.]
5. P'yeva, N. V. () Notarial'na diyal'nist' yak predmet administrativno-pravovoho rehulyuvannya [Notarial activity as a subject of administrative and legal regulation]. *Pravova derzhava*. 2014. № 17. S. 27–31. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2014_17_7. [in Ukr.]
6. Karnaruk, N. V. (2007) Derzhavnyy kontrol' za notarial'noyu diyal'nistyu v Ukraini [State control over notarial activities in Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Nats. un-t derzh. fiskal'n. sluzhby. Irpin'. 168 s. [in Ukr.]
7. Kodeks administrativnoho sudochynstva Ukrainy [] vid 06.07.2005 № 2747-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>. [in Ukr.]
8. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy [Code of Administrative Procedure of Ukraine] vid 13.04.2012 № 4651-VI. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy. 2013. № 9–10. St. 88. [in Ukr.]
9. Nimak, M. (2017) Spivvidnoshennya ponyat' «notarial'na diyal'nist'» ta «reyestratsiyna diyal'nist' notariusu» [Correlation of the concepts "notarial activity" and "registration activity of a notary"]. *Visnyk Natsional'noho universytetu «L'vivs'ka politekhnika»*. *Yurydychni nauky*. № 865. S. 413–420. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2017_865_65. [in Ukr.]
10. Semakov, H. S., Kondrakova, S. P. (2001) Notariat v Ukraini [Notary in Ukraine] : kurs lektsiy. Kyiv : MAUP,. 120 s. [in Ukr.]
11. Poryadok dopusku osib do skladannya kvalifikatsiynoho ispytu ta provedennya kvalifikatsiynoho ispytu Vyshchoyu kvalifikatsiynoyu komisiyeyu notariatu [Procedure for admission of persons to the qualifying exam and the qualification examination by the High Qualification Commission of Notaries] : nakaz Ministerstva yustytysiyi Ukrainy vid 28.07.2011 № 1905/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0926-11#n18>. [in Ukr.]
12. Polozhennya pro poryadok reyestratsiyi pryvatnoyi notarial'noyi diyal'nosti ta zamishchennya pryvatnoho notariusu [Regulations on the procedure for registration of private notarial activity and replacement of a private notary] : zareyestrovano v Ministerstvi yustytysiyi Ukrainy 23.03.2011 № 388/19126. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0388-11>. [in Ukr.]
13. Poryadok vydachi svidotstva pro pravo na zaynyattya notarial'noyu diyal'nistyu [The procedure for issuing a certificate of the right to notarial activities] : nakaz Ministerstva yustytysiyi Ukrainy vid 11.07.2012 № 1043/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1170-12>. [in Ukr.]
14. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro Ministerstvo yustytysiyi Ukrainy [On approval of the Regulation on the Ministry of Justice of Ukraine] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02.07.2014 № 228. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-p>. [in Ukr.]
15. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro Vyshchu kvalifikatsiynu komisiyu notariatu [On approval of the Regulations on the High Qualification Commission of Notaries] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 31.08.2011 № 923. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/923-2011-p>. [in Ukr.]
16. Tyshchenko, V. H. (2015) Vyznachennya ponyattya notarial'na diyal'nist' z pozytsiyi administrativno-pravovoho rehulyuvannya [Definition of notarial activity from the standpoint of administrative and legal regulation]. *Visnyk Chernivets'koho fakul'tetu Natsional'noho universytetu «Odes'ka yurydychna akademiya»*. Vyp. 4. S. 188-198. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vchfo_2015_4_19. [in Ukr.]
17. Tsyvil'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy [Civil Procedural Code of Ukraine] vid 18.03.2004 № 1618-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>. [in Ukr.]

SUMMARY

Volodymyr Ya. Kyian, Yulia V. Soloshenko. Issuance of a certificate of the right to publish notary activities: regulatory aspect. The article deals with problem of scientific and practical research of the grounds for obtaining / refusing to obtain a certificate of the right to engage in notarial activities. The article constructs a descriptive and analytical description of the key procedures for obtaining / refusing to obtain a certificate of the right to engage in notarial activities. The analysis of the current Ukrainian legislation in the field of notaries proves that this document confirms only the possibility (right) to engage in notarial activities. As a result of the study, it has been concluded that obtaining a certificate of the right to engage in notarial activities allows you to acquire the position of notary or obtain a registration certificate of registration of private notarial activities. This makes it possible to talk about the professional capacity and professional capacity of the notary. Professional capacity of a notary (right / opportunity to work as a notary) arises from the moment of obtaining a certificate of the right to engage in notarial activities, while professional capacity arises from the moment of obtaining a position by order (for public notaries) or registration certificate (for private notaries) .

Real activity for public and private notaries is spread from the moment of receiving the relevant positions in state notary offices and the registration meeting of registration of private notarial activity. Some procedural nuances are the results of the research and make up the analysis of the subjects in this article.

Keywords: notary, certificate of the right to engage in notarial activity, state notaries, private notaries, High Qualification Commission of Notaries, Ministry of Justice of Ukraine.

УДК 347.4

DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-119-124

**Ольга
КРУГЛОВА**®
кандидат юридичних наук,
доцент

**Станіслав
ПОПКО**®
курсант

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ХАРАКТЕРИСТИКА КРЕДИТНОЇ ЛІНІЇ БАНКУ ЯК РІЗНОВИДУ ФІНАНСОВОЇ ПОСЛУГИ

Проаналізовано розвиток ринку фінансових послуг в умовах світової фінансової кризи. Також проаналізовані тенденції розвитку та сприятливі умови для формування попиту на кредитні послуги як на національному, так і на міжнародному рівнях. Виділені сприятливі обставини, що формують попит на такий вид послуг, як кредитна лінія. Основна увага приділена вивченню ключових, істотних умов відповідного договору з огляду на можливі ризики його виконання та дотримання прав контрагентів. Акцентовано на важливості об'єктивного підходу під час визначення строків та лімітів кредитної лінії.

Ключові слова: кредитна лінія, позика, фінансова послуга, ліміт, кредитна установа, кредитна політика, фінансова криза.

Постановка проблеми. У розвитку банківського сектора в сучасних умовах, який відбувається, з одного боку, під впливом високої конкуренції, а з іншого – під впливом світової фінансової кризи, важливим є питання розширення фінансовими установами кола послуг, на які є попит. Банківські установи здійснюють не тільки традиційні банківські операції, як-от відкриття депозитів, проведення розрахунків, але і суттєво розширюють лінійку фінансових

© Круглова О. О., 2021
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4750-8050>
olga6950a@gmail.com

© Попко С. В., 2021
Fepb@dpuvs.in.ua

послуг для фізичних осіб і для корпоративних клієнтів. Кредитні організації є провідними учасниками ринку валюти та фондового ринку, запроваджують різноманітні види абсолютно нових банківських продуктів. Особливе місце в переліку банківських послуг посідають кредитні послуги, а саме відкриття кредитних ліній.

Кредитні відносини в сучасних умовах розвиваються в достатньо складних умовах. З одного боку, на сьогодні споживча активність висока, однак з іншого – фінансові можливості споживачів обмежені. Зважаючи на тенденцію до поступового зниження банківської облікової ставки та швидке, зручне оформлення кредитних правовідносин, кількість учасників цих правовідносин стрімко зростає. Сучасна система діджиталізації призвела до активного впровадження інноваційних технологій і у сфері банківських послуг, що також стає причиною поширення та популяризації кредитних правовідносин, робить банківські послуги більш зручними та доступними. Однак фінансова обізнаність та правосвідомість споживачів банківських послуг загалом не є високою, що стає причиною неадекватних ініціатив та неналежної реалізації кредитних правовідносин.

Зважаючи на вплив сучасної цивілізованої культури розвинутих країн Європи, попит на позику, кредитні послуги збільшився й потребує корегування, превентивного регулювання, адже навичок прогнозувати й враховувати економічні зміни в державі та у світі загалом суспільство не має. Тож у світі розширеного попиту на банківські кредитні послуги, досить актуальним є дослідження характеристик таких фінансових послуг, що дозволить забезпечити належну правову охорону приватних прав людини в сучасних нестабільних економічних умовах.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Вагомий внесок у дослідження питань здійснення банківської політики зробили багато зарубіжних та вітчизняних вчених. Суттєві пропозиції методичного та практичного характеру з цих питань внесли такі дослідники, як В. Барановський, Л. Батракова, М. Бех, В. Геєць, О. Гудзь, І. Гуцал, Т. Грищенко, Г. Панова, О. Падалко, І. Карбівничий, В. Колосова, Л. Маринюк, О. Михайлик, Н. Рогожнікова, І. Фурман, Л. Шинкарук та деякі інші. Але, незважаючи на значущість наявних наукових розробок, варто зазначити, що велика кількість проблем у дослідженні цієї тематики залишаються невирішеними, зокрема необхідним є узагальнення теоретичних підходів й практичного досвіду формування та реалізації кредитної політики банків, в тому числі в умовах економічної нестабільності, що дозволить визначити напрями для подальшого її розвитку та вдосконалення.

Тож **метою** статті є аналіз основних характеристик такої фінансової послуги, як кредитна лінія для встановлення напрямів формування сприятливих умов реалізації приватних прав учасників цивільних правовідносин в умовах кризових явищ.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на високий попит на кредитні банківські послуги, важливим є з'ясування умов та правового підґрунтя для належної реалізації кредитних правовідносин, за якого права кожного з учасників відносин були б захищені. Банками в цих правовідносинах для успішного, ефективного використання усіх можливостей, кредитних механізмів розробляється відповідна кредитна політика. Саме вона дозволяє у перспективі забезпечити раціональну діяльність фінансової установи.

Правильна організація процесу банківського кредитування, розроблення ефективної і гнучкої системи управління кредитними операціями є основою фінансової стабільності і ринкової стійкості. Забезпечувати управління кредитною діяльністю банку, ефективне використання його кредитного потенціалу, формування оптимального для нього кредитного портфеля, чітку організацію всього кредитного процесу дає змогу кредитна політика банку.

У сучасній науковій думці відсутнє чітке та однозначне тлумачення кредитної політики банку. В широкому розумінні її визначають як комплекс заходів та дій, які здійснюються банками у сфері кредитування з метою вирішення стратегічних завдань на основі мікро- та макроекономічних чинників. У вузькому розумінні кредитну політику банку можна визначити як документ, що має конфіденційний характер та містить перелік правил з ведення кредитної справи банку, які виконуються протягом одного року, а потім переглядаються кредитним комітетом [1, С.45]. В науці, щодо аналізу сфери кредитування, наявні такі трактування: кредитна політика – це політика, пов'язана із рухом кредиту (залучення та розміщення): сутність кредитної політики банку полягає в забезпеченні безпеки, надійності і прибутковості кредитних операцій, тобто в умінні звести до мінімуму кредитний ризик. Кредитна політика – це визначення того рівня ризику, який може взяти на себе банк. Дослідники кредитного механізму української банківської системи зазначають, що кредитна політика являє собою систему організаційно-управлінських заходів забезпечення діяльності з видачі кредиту із визначенням функцій та конкретних дій працівників банку, відповідальних за проведення кредитних операцій. Отже, кредитна політика банку – це стратегія та тактика банку щодо

залучення коштів та спрямування їх на кредитування клієнтів банку. Вона є основним документом для банку під час формування кредитного портфеля. Кредитна політика визначає основні напрями кредитного процесу, пріоритети, принципи та цілі певного банку на кредитному ринку (стратегія кредитної діяльності) і передбачає застосування конкретних фінансових та інших інструментів, що використовуються в процесі реалізації кредитних угод (тактика банку щодо організації процесу кредитування) [2, С. 154].

Первинною метою банку під час будь-яких операцій, у тому числі кредитних, є отримання максимального прибутку при мінімальних, контрольованих ризиках. Однак існує два види чинників, які мають у цьому процесі враховувати банки: зовнішні та внутрішні. До зовнішніх чинників на сьогодні треба віднести такі: розвиток світової фінансової кризи, економічна та політична ситуація в країні, ринкова конкуренція. До внутрішніх чинників належать: стабільність банку на ринку, його конкурентоспроможність тощо. Саме ці чинники враховуються банком під час формування та реалізації кредитної політики, під час прогнозу та оцінки ризиків та прибутків.

Популярними методами банківського кредитування, залежно від потреб позичальників, є кредитна лінія, контокорентний кредит, овердрафт, разовий строковий кредит тощо.

Необхідним видом позики для багатьох торговельних підприємств є відкриття кредитної лінії. Справді, кредитні лінії дають позичальнику доступ до наявних ресурсів, коли він має потребу в терміновому фінансуванні: якщо існує можливість вигідно набути у власність те, що необхідно для бізнесу; коли раптово виникли фінансові складнощі або виникли потреби бізнесу, що не були запланованими тощо.

Під кредитною лінією розуміють такий вид короткострокового кредиту, який надається шляхом безпосередньої оплати з позичкового рахунку розрахункових документів позичальника в межах попередньо встановленого ліміту кредитування, без погодження з банком розміру окремих траншів і додаткового юридичного оформлення. Під кредитною лінією, звичайно, мають на увазі такий її вид, як відновлювальна, за яким після часткового або повного повернення кредиту, здійснюється подальша видача в межах обумовленого ліміту. По невідновлювальних кредитних лініях після першого часткового або повного повернення кредиту подальше його надання не здійснюється [3].

Кредитна лінія має багато переваг перед іншими видами кредитних послуг. Її характеризує гнучкий, а відповідно – зручний для обох сторін спосіб отримання та повернення фінансів. Останнім часом, зважаючи на такий зручний формат співпраці, кредитні лінії стали одним з основних видів банківських послуг, які забезпечують якісне та швидке задоволення потреб клієнтів, а відповідно, й розвиток ринку банківських послуг.

Отже, зважаючи на зручний для позичальника формат кредитної послуги, все ж є певні проблеми, що супроводжують процес реалізації банками такого продукту, як кредитні лінії.

По-перше, кредитування є цільовим, однак учасники кредитних відносин ставляться до цього більш формально. Пояснюється це тим, що клієнт, маючи нагальну потребу в коштах на основну або неосновну діяльність, намагається приховати від банку справжню мету, а банк, враховуючи величезну конкуренцію на ринку, бажаючи зберегти клієнта, підходить лояльно та не вимагає підтвердження цільового використання коштів. Здавалося, що в таких умовах, коли у кожній стороні є свої причини порушення принципу кредитування, жодних проблем. Однак дотримання цього правила дозволяє банкам оцінювати й контролювати ризики, відповідно, будувати свою кредитну політику.

Чим вищий кредитний ризик певної операції, тим відповідальніше має ставитись банк до визначення мети кредитування. Реалізація мети, на яку отримано кредит, може забезпечити необхідні кошти для погашення боргу і, передусім, відсотків. І навпаки, чим нижчий ризик має підприємство, тим легше банку погодитись на недостатньо конкретну мету позики. Особливо актуальним є це питання під час кредитування торговельних підприємств, яким потрібні кошти у поточну діяльність, для поповнення оборотних коштів. Також якщо компанія проводить діяльність за багатьма напрямками, то визначення ефективності від таких кредитних вкладень є надто складним завданням [3].

Зрозуміло, що кредит погашається з різних джерел і не обов'язково за рахунок тієї діяльності для якої він надавався. Однак цілі визначають ризики, а значить – мають бути визначені. Саме це дозволяє забезпечувати належну реалізацію прав кредиторів. Тож першим позитивним чинником належного забезпечення кредитної лінії є дотримання принципу цільового використання.

По-друге, важливим є встановлення коректного кредитного ліміту. Розрахунок такого ліміту здійснюється з врахуванням таких показників, як обсяги товарообігу, показники прибутковості, позитивна кредитна історія, перспективність проекту, який потребує кредитування тощо.

По-третє, належну реалізацію кредитних правовідносин забезпечує адекватний строк погашення боргу, який має визначатися з врахуванням обставин, від яких залежить швидкість досягнення цілей проекту, який кредитується.

Відкривається кредитна лінія на необхідний строк зважаючи на цільове призначення кредиту, але зазвичай на строк до 3 років. Договором встановлюється розмір відсоткової ставки за користування кредитною лінією. НБУ встановлює розміри мінімальних (граничних) ставок по кредитах. На 2021 рік такий розмір становить 6–6,5 %. І хоча цей розмір набагато нижчий, ніж був у попередні роки (2015 рік – 30–22 %; 2018 рік – 16–8 %; 2019 рік – 18–13,5 %), він все ж залишається високим порівняно з європейськими показниками. Пояснюється це тим, що національна банківська система має високі ризики, пов'язані з відсутністю гарантій погашення кредитів через фінансову нестабільність клієнтів та невеликий капітал банків.

Кредитний договір може містити положення, які регулюватимуть можливість зміни строків або розмірів кредитних лімітів, за погодженням з іншою стороною або в односторонньому порядку – банком, але у випадках, які передбачені договором.

Отже, за умови чіткості визначення мети, яка дозволяє оцінити ризики реалізації кредиту, та встановлення коректних лімітів і строків погашення кредиту можливий належний розвиток кредитних правовідносин, за якого права кожної зі сторін будуть мати перспективу здійснення.

Розглядаючи питання попиту на кредитні послуги в сучасних умовах, не можна залишити поза увагою й міжнародний кредит, який є важливим ресурсом у формуванні національної економіки та важливою складовою сучасних економічних відносин.

Треба наголосити на тому, що незважаючи на прогресивний розвиток ринку банківських послуг в Україні, на сьогодні все ж таки цей сектор залишається недосконалим. За загальними даними, діяльність банківського сектора характеризується як збиткова та має велику кількість проблем, які були спричинені як кризовими явищами економіки, так і грошово-кредитною політикою Національного банку України (НБУ), внутрішніми чинниками, які належать до банківського сектора, і діями держави. Важливим є необхідність оцінювати перспективи розвитку взаємодії з міжнародними кредитними організаціями, які надають міжнародні кредити нашій країні. Останнім часом актуальність залучення ресурсів міжнародного кредиту для економіки України зростає, у зв'язку зі збільшенням диспропорцій між обсягами інвестицій та внутрішніми заощадженнями. Це може загрожувати економічній безпеці держави [4].

Розглянемо специфіку такого поширеного на сьогодні в Україні способу кредитування, як міжнародна кредитна лінія. Для такого способу, звісно, притаманні всі ті характеристики, про які йшлося вище: певний строк, протягом якого клієнт може використати кредит в межах встановленого кредитного ліміту. Звісно, клієнт може й не використовувати кредитні кошти за відсутності потреби, а при її наявності – може скористатися ними в будь-який момент в необхідній кількості (на умовах договору щодо часу та ліміту).

До міжнародних валютно-кредитних організацій, які відіграють суттєву роль на ринку кредитних послуг – відкривають кредитні лінії, треба віднести Міжнародний валютний фонд (МВФ), Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) тощо.

Зокрема, говорячи про ефективність реалізації проектів і ролі ЄБРР в забезпеченні економічного зростання МСБ в Україні, необхідно зазначити, що протягом терміну дії програми за рахунок коштів кредитних ліній створено понад 5 тис. робочих місць, що безпосередньо вплинуло на зростання макроекономічних показників як у регіонах, у яких були реалізовані програми, так і в країні загалом [5, С. 33].

Україна отримала найбільші кредити від МВФ (з 1992 року – понад 16,5 млрд дол. США). Загалом наша країна отримала за роки незалежності від міжнародних кредиторів приблизно 30 млрд дол. США. І зрозуміло, що умовами такого кредитування було реформування фінансової системи країни, однак на сьогодні керівництво нашої країни сповіщає про складнощі виконання умов цих кредитних договорів.

Офіційними цілями МВФ є: сприяти міжнародній співпраці у валютно-фінансовій сфері; сприяти розширенню і збалансованому росту міжнародної торгівлі в інтересах розвитку виробничих ресурсів, досягнення високого рівня зайнятості і реальних доходів держав-членів; забезпечити стабільність валют, підтримувати упорядковані співвідношення валютної системи серед держав-членів і не допускати знецінення валют з метою отримання конкурентних переваг; надавати допомогу у створенні багатосторонньої системи розрахунків між державами-членами, а також в ліквідації валютних обмежень; тимчасово надавати державам-членам кошти в іноземній валюті з метою виправлення порушення рівноваги їх платіжного балансу [6].

По суті НБУ здійснює часткове фінансування бюджету нашої країни. Отримавши кредит в іноземній валюті, Нацбанк продає валюту, за це отримує гривні, потім купує облигації і у підсумку тримає ці облигації. Але тоді уряд повинен діяти так, щоб у майбутньому міг розрахуватись із НБУ. Так само завдяки НБУ проходить і зворотний процес – повернення позик МВФ. Коли в країні збільшується валовий продукт, в економіці з'являється більше грошей. До НБУ постачаються долари від експорту і завдяки цьому банківські валютні запаси зростають, саме з них повертаються позики.

За той час, на який розрахована програма співпраці, НБУ повинен збільшити свої резерви настільки, щоб міг здійснити всі виплати. Але це залежить саме від того, як злагоджено працює економіка країни. Якщо ж країна не накопичує достатньо грошей, доводиться брати нові позики, щоб віддати попередні [4].

Станом на 1 березня 2021 року міжнародні резерви України, за попередніми даними від НБУ, становили 28 543 млн дол. США (в еквіваленті) [7].

Перевагою кредитної лінії є те, що позичальник може отримати позику у межах певного ліміту у будь-який момент, коли вона буде йому потрібною. Це допомагає знизити витрати на обслуговування кредиту. Однак цей метод має певні недоліки – у разі виникнення будь-яких проблем із закриттям попереднього траншу банк може зменшити або ж закрити кредитний ліміт, а на незатребуваний ліміт кредитної лінії ввести додаткову комісію.

Висновки. Отже, в умовах фінансової кризи, нестабільності попит на кредитні банківські послуги зростає. Це зумовлюється культурою споживання, рівнем фінансової обізнаності та популяризацією й доступністю банківських пропозицій. Причому такі процеси прослідковуються як всередині країни, так і на міжнародному рівні (міждержавні позики). Такий вид послуг дійсно дає змогу споживачам використовувати додаткові можливості, що відкриваються перед ними при вступі в кредитні правовідносини. Найбільш зручним видом з яких є кредитна лінія.

Серед переваг кредитної лінії, які були розглянуті у статті, треба мати на увазі, що обов'язковим для забезпечення прав контрагентів є узгодження й дотримання таких умов, як ліміт та строк цієї фінансової послуги. В деяких випадках може зазначатися цільове призначення кредиту й підстави односторонньої зміни вищевказаних умов. В умовах кризових явищ підвищується ризик неналежного розвитку правовідносин, тому сторони мають ставитись відповідальніше до договірних процесів. Тільки при адекватному обранні й оцінці цих умов, а надалі – при дотриманні їх сторонами, можливе створення сприятливих умов реалізації приватних прав учасників кредитних правовідносин.

Список використаних джерел

1. Рогожнікова Н. В. Основні тенденції та особливості кредитної політики комерційних банків. *Вісник університету банківської справи Національного банку України*. 2013. № 2 (17). С. 45–49.
2. Маринюк Л. В. Формування та особливості кредитної політики банку. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2015. № 1 (11). С. 153–159.
3. Максименко А. М. Кредитна лінія – основа кредитних взаємовідносин торговельних підприємств і банків. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/32619918.pdf>.
4. Уварова В. В. Сучасні проблеми функціонування міжнародних банківських ліній. URL : www.econa.org.ua/index.php/econa/article/download/1542/6565656619.
5. Російських К. Чи будуть кредитувати банки малий і середній бізнес? *Проект «Популярна економіка: моніторинг реформ»*. 2013. № 12. С. 32–36.
6. Міжнародний валютний фонд. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%84%D0%BE%D0%BD%D0%B4.
7. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/control/uk/index>

Надійшла до редакції 23.03.2021

References

1. Rohozhnikova, N. V. (2013) Osnovni tendentsiyi ta osoblyvosti kredytnoyi polityky komertsiynykh bankiv [The main trends and features of the credit policy of commercial banks]. *Visnyk universytetu bankivskoyi spravy Natsionalnoho banku Ukrainy*. № (17). S. 45–49. [in Ukr.]
2. Maryniuk, L. V. (2015) Formuvannya ta osoblyvosti kredytnoyi polityky banku [Formation and features of the bank's credit policy]. *Ekonomika. Menedzhment. Biznes*. № 1(11). S. 153–159. [in Ukr.]
3. Maksymenko, A. M. Kredytна liniya – osnova kredytnykh vzayemovidnosyn torhovelnykh pidpryyemstv i bankiv [Credit line – the basis of credit relations between commercial enterprises and banks]. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/32619918.pdf> [in Ukr.]

4. Uvarova, V. V. Suchasni problemy funkcionuvannya mizhnarodnykh bankivskykh liniy [Modern problems of functioning of international banking lines]. URL : www.econa.org.ua/index.php/econa/article/download/1542/6565656619 [in Ukr.]

5. Rosiyskykh, K. Chy budut kredyuvaty banky малы i seredniy biznes? [Will banks lend to small and medium-sized businesses?] Proekt "Populiarna ekonomika: monitorynh reform". 2013. №12. S. 32-36. [in Ukr.]

6. Mizhnarodnyy valiutnyy fond [International Monetary Fund]. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%84%D0%BE%D0%BD%D0%B4. [in Ukr.]

7. Natsionalnyy bank Ukrainy [National Bank of Ukraine]. URL : <https://bank.gov.ua/control/uk/index>. [in Ukr.]

SUMMARY

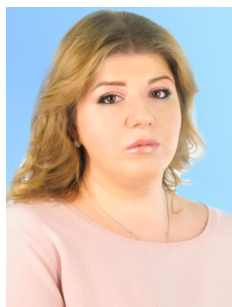
Olha O. Kruhlova, Stanislav V. Popko. Characteristics of the bank's credit line as a variety of financial service. The article analyzes the development of the financial services market in the global financial crisis. Due to the influence of modern civilized culture of developed European countries, the demand for credit and credit services has increased and needs adjustment, preventive regulation, because society does not have the skills to forecast and take into account economic changes in the country and the world as a whole. However, the financial awareness and legal awareness of consumers of banking services is generally not high, which is the reason for inadequate initiatives and improper implementation of credit relations.

Therefore, in light of the expanded demand for banking credit services, the authors emphasize that it is very important to study the characteristics of financial services, which will ensure adequate legal protection of private human rights in today's volatile economic environment. The authors analyze the development trends and favorable conditions for the formation of demand for credit services both nationally and internationally. Favorable circumstances that shape the demand for such services as a credit line are highlighted. The advantages of a line of credit are defined – the borrower can get a loan within a certain limit at any time when he needs it. The situation in the country with regard to the use of international credit lines is analyzed. The main attention is paid to the study of key, essential terms of the contract in view of the possible risks of its implementation and compliance with the rights of counterparties. The paper emphasizes the importance of an objective approach in determining the terms and limits of the credit line. It is determined that provided that the goal is clearly defined, which allows to assess the risks of the loan, and the establishment of correct limits and terms of loan repayment, proper development of credit relations is possible in which the rights of each party will have prospects.

Keywords: *credit line, loan, financial service, limit, credit institution, credit policy, financial crisis.*

УДК 347.621

DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-124-128

Кристина РЕЗВОРОВИЧ[©]
кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ДО ПИТАННЯ ПРО ШЛЮБНИЙ ВІК ОСОБИ ЗА ЧИННИМ СІМЕЙНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Здійснено аналіз питання шлюбного віку особи за законодавством України. Досліджено також історичну ретроспективу цієї проблематики та досвід правового регулювання інших країн.

За результатами дослідження запропоновано внести положення до Сімейного кодексу України, де були б визначені причини, за яких особи можуть вступати в шлюб до досягнення ними шлюбного віку, а саме: народження дитини, вагітність, спільне проживання, тяжке захворювання, а також будь-які інші обставини, які виправдовують і роблять доцільним дострокове укладання шлюбу.

Ключові слова: *шлюб, сім'я, право на шлюб, шлюбний вік, суд.*

© Резворович К.Р., 2021

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1183-613X>

goldkristina@gmail.com

Постановка проблеми. Ще на початку ХХ століття інституту сім'ї пророкували руйнацію, однак він продовжує існувати. Для України це питання особливо важливе, оскільки кризові явища перехідної економіки значно погіршили становище сім'ї в суспільстві. Хоча традиційно Україна вважалася країною з високим рівнем шлюбності, сучасні зміни у шлюбній структурі призводять до скорочення відтворення населення, водночас ці тенденції є об'єктивним і неминучим наслідком трансформації всього комплексу соціальних відносин. Ставлення молоді до шлюбно-сімейних стосунків, зниження показників шлюбів і збільшення кількості розлучень, зниження народжуваності, поширення нетрадиційних форм шлюбів і незареєстрованих шлюбів переконливо свідчать про необхідність адаптації інституту сім'ї до нових соціально-економічних реалій.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблеми правового регулювання шлюбу та сім'ї були предметом досліджень відомих вітчизняних та зарубіжних науковців – фахівців у галузі цивільного і сімейного права: М. В. Антокольської, В. І. Борисової, Є. М. Ворожейкіна, В. С. Гопанчука, І. О. Дзери, О. В. Дзери, М. М. Дякович, Н. М. Єршової, С. П. Індіченко, І. В. Жилінкової, Г. К. Матвеева, О. М. Нечаєвої, М. Т. Оридороги, З. В. Ромовської, В. О. Рясенцева, С. Я. Фурси, Є. О. Харитоновна, Ю. С. Червоного, Я. М. Шевченко, С. І. Шимон та ін.

Мета статті – проаналізувати питання шлюбного віку особи за законодавством України, дослідивши також історичну ретроспективу цієї проблематики та досвід інших країн.

Виклад основного матеріалу. Зацікавленість держави в появі сім'ї, здатній виконувати своє призначення, пояснює, чому вона включає у сферу своєї уваги шлюб, встановлює порядок і умови його укладання і припинення [7; с. 92]. Шлюб – один із найдавніших правових інститутів, що пояснює існування на сьогодні різних теорій визначення його правової природи. Основними з них у науці сімейного права прийнято вважати такі: шлюб – це договір; шлюб – це таїнство; шлюб – одночасно і таїнство, і договір; шлюб – інститут особливого роду.

Відповідно до законодавства України, реалізуючи право на особисту свободу, кожна людина має право на створення сім'ї та проживання в ній (ст. 4 Сімейного кодексу України).

Відповідно до ст. 21 Сімейного кодексу України, яка визначає поняття шлюбу, шлюб – це сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану.

Згідно з чинним Сімейним кодексом України однією з умов укладення особами шлюбу є досягнення ними шлюбного віку. Відповідно до ст. 22 Сімейного кодексу, шлюбний вік для чоловіка та жінки встановлюється у вісімнадцять років. Однак треба зазначити, що до внесення змін до ст. 22 СК України у 2012 році шлюбний вік для жінки був сімнадцять, а для чоловіків – вісімнадцять років.

Під час роботи над новим Сімейним кодексом України було запропоновано декілька позицій щодо шлюбного віку. Думки науковців-юристів щодо цього не збігалися. Психологи, педагоги, медики участі у цій дискусії не брали. Як зазначає Ж. Псарьова, прикро, що спеціалісти, які більш досконало знають фізичний стан та психологію сучасної молоді, підлітків, не висловили свою думку з цього приводу. Адже саме вони могли б довести, в якому віці молода людина є сформованою фізично та морально для укладення шлюбу та створення сім'ї, чи є різниця у формуванні хлопців та дівчат [5, с. 279].

У Стародавньому Римі однією із умов вступу до шлюбу було досягнення шлюбного віку – 14 років для нареченого і 12 років для нареченої та відсутність їх близького споріднення [9, с. 132].

Треба зазначити, що шлюбний вік у всіх державах приблизно однаковий. У Болгарії він однаковий як для чоловіка, так і жінки – 18 років; в Угорщині – 18 років для чоловіка, 16 років для дівчини; в Польщі 21 рік і 18 років відповідно, а в Японії 18 років і 16 років.

В окремих державах в цілому ніяк не вводиться мінімальний вік для шлюбного союзу. Наприклад, відповідно до законодавства Ємену важливою обставиною вважається сексуальна сформованість персон, що вступають у шлюбний союз [1, с. 45].

Водночас тільки нещодавно, в 1978 р., в Португалії шлюбний вік був підвищений для обох статей з 14 до 16 років. Особливість законодавства цієї країни полягає в тому, що особи, які досягли цього віку, можуть вступити в шлюб тільки за згодою батьків, а ті, кому 21 рік і більше, мають право одружитися самостійно.

У п. 1 ст. 13 СК Російської Федерації встановлено шлюбний вік як для чоловіка, так і для жінки 18 років. Вважається, що саме тоді заручені, по-перше, сягають необхідного ступеня фізичної зрілості – адже після вісімнадцяти років жінка без шкоди для власного здоров'я і здоров'я свого потомства може виносити дитину і народити її на світ, а по-друге, мають

такий ступінь психічної зрілості, який дозволяє свідомо підходити до здійснюваного ними життєво важливого кроку. І нарешті, по-третє, до вісімнадцяти років і чоловік, і жінка набувають так звану соціальну зрілість, що дозволяє їм бути повністю самостійними, здатними не тільки здобути освіту, але і працювати, утримувати свою сім'ю, дітей [7, с. 96].

Досягнення шлюбного віку повинно відбутися на день реєстрації шлюбу, а це означає, що подати заяву може і особа, яка ще не досягла шлюбного віку, але досягне його не пізніше ніж протягом одного місяця з дня подачі заяви.

Сімейне законодавство передбачає можливість надання права на шлюб особі, яка ще не досягла шлюбного віку. Надання права на шлюб особі у віці до 18 років віднесено до компетенції суду. Така позиція відповідає Декларації прав людини, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, у статті 16 якої говориться, що жінки і чоловіки, які досягли повноліття, мають право без будь-яких обмежень за ознакою раси, національності або релігії одружуватися і засновувати родину.

Відповідно до ч. 2 ст. 23 за заявою особи, яка досягла шістнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надано таке право, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам. На думку З. В. Ромовської, цією нормою запроваджена відносно нова правова категорія «надання права на шлюб» особі, яка не досягла шлюбного віку [11, с. 71]. Інші ж правники, зокрема Ю. С. Червоний, наполягають, що, як і в ч. 2 ст. 16 КпШС України, у ч. 2 ст. 23 СК йдеться про зниження шлюбного віку [6, с. 116]. На нашу думку, варто погодитися з тим, що йдеться саме про надання права на шлюб неповнолітній особі, бо щодо неї не вирішується питання про зниження шлюбного віку. Їй лише надається право на шлюб, якщо буде встановлено, що у такий спосіб захищаються її інтереси. До того ж саме це формулювання живає законодавець у ст. 23 СК України.

Законом Української РСР від 20 червня 1969 року було затверджено Кодекс про шлюб та сім'ю Української РСР, де в статті 16 було зазначено, що шлюбний вік встановлюється у 18 років для чоловіків, в 17 років для жінок. Водночас у частині другій цієї норми було зазначено, що «виконавчі комітети районних (міських) Рад депутатів трудящих можуть у виняткових випадках знижувати шлюбний вік, але не більше як на один рік» [8]. У частині другій статті 16 КпШС передбачалася можливість «зниження» шлюбного віку у разі вагітності жінки або народження дитини. Згодом, у зв'язку з внесеними змінами до цієї статті, таке «зниження» могло відбутися «у виняткових випадках», тобто не лише у разі вагітності чи народження дитини.

Отже, як зазначає М. М. Ясинок, із прийняттям у 1969 році Кодексу про шлюб та сім'ю Української РСР було змінено підхід щодо розгляду питання про можливість вступу до шлюбу неповнолітніх осіб від його дозвільного надання до зниження шлюбного віку в адміністративному порядку [14, с. 262].

Стаття 18 Кодексу Республіки Білорусь про шлюб і сім'ю визначає, що шлюбний вік встановлюється у вісімнадцять років. У виняткових випадках, зумовлених вагітністю, народженням дитини, а також в разі отримання неповнолітнім повної цивільної дієздатності до досягнення повноліття орган, який реєструє акти цивільного стану, може знизити особам, які вступають у шлюб, шлюбний вік, встановлений ч. 1 цієї статті, однак не більше ніж на три роки.

Шлюбний вік для чоловіка й жінки в Польщі, як і в Україні, встановлюється у 18 років. При цьому суд може знизити шлюбний вік до 16 років, але виключно для жінки. Зниження шлюбного віку для чоловіка сімейне законодавство Польщі не передбачає. Можливо, це свідчить про дискримінацію чоловіків у шлюбних взаєминах [2, с. 79].

До внесення змін до частини другої статті 23 згідно із Законом № 4525-VI від 15.03.2012 з заявою про надання права на шлюб могла звертатися особа, яка досягла 14 років. В наукових джерелах непоодиноким є думка, що цей вік був цілком виправданий, що підтверджується статистичними даними по Україні, приблизно на період внесення відповідних змін [10, с. 59; 4].

Заява про надання права на шлюб не може подаватися представником такої особи (навіть законним представником, тобто батьками чи особами, які їх замінюють). Для вирішення питання щодо зниження шлюбного віку не вимагається отримання згоди батьками неповнолітніх. Їх згода або, навпаки, заперечення проти реєстрації шлюбу їх неповнолітнім сином або донькою вирішального значення не має. Проте їх позиція щодо цього питання повинна бути з'ясована у судовому процесі. Думка батьків може сприяти встановленню дійсних обставин справи, з'ясуванню відповідності надання цього права інтересам неповнолітнього, оскільки ця відповідність – головний критерій задоволення заяви про надання права на шлюб.

Надання права на шлюб особі у віці до 18 років віднесено до компетенції суду за місцем проживання заявника. Якщо обидві особи, які мають намір укласти шлюб, є непо-

внелітніми, в такому разі кожному з них необхідно подати до суду окрему заяву про надання права на шлюб.

Відповідно до законодавства межа, до якої можна знижувати шлюбний вік, чітко встановлена, але при цьому вказана норма сімейного законодавства не містить навіть приблизного переліку виняткових випадків, що є підставою для надання права на шлюб, особі, яка не досягла шлюбного віку. Аналіз практики, що склалася, дозволяє зробити висновок, що такими винятковими випадками найчастіше є вагітність жінки або народження нею дитини, фактичне утворення сім'ї, хоча подеколи трапляються й інші випадки, зокрема, від'їзд нареченої чи нареченого за межі України на тривалий час, тяжка хвороба.

Саме тут, на нашу думку, виникає низка запитань та проблем, які насамперед пов'язані з тим, що ці особи при вступі у шлюб відповідно до чинного Цивільного кодексу України набувають повної цивільної дієздатності, а отже, набувають здатності своїми діями набувати для себе повного спектра цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та відповідати в разі їх невиконання.

Звісно, вирішити питання про можливість вступу у шлюб осіб, які не досягли шлюбного віку, шляхом встановлення можливості чи неможливості надання їм повної цивільної дієздатності, є цілком можливим на практиці. Дещо більше проблем виникає під час вирішення цього ж питання, якщо це стосується особи, яка народила дитину і якій за висновком не може бути надана повна цивільна дієздатність [5, с. 279].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, треба зазначити, що до ст. 23 СК України необхідно внести положення, де були б визначені (хоча б приблизно) причини, за яких особи можуть вступати в шлюб до досягнення ними шлюбного віку, а саме: народження дитини, вагітність, спільне проживання, тяжке захворювання, а також будь-які інші обставини, які виправдовують і роблять доцільним дострокове укладання шлюбу. При цьому треба мати на увазі, що такі винятки із загального правила повинні поширюватися на осіб обох статей. До того ж треба пам'ятати, що згоди батьків неповнолітнього подружжя на шлюб не потрібно. Їх міркування з цього приводу можуть лише враховуватися при розгляді питання про розірвання такого шлюбу. На нашу думку, такі зміни дозволять вирішити низку проблем, наявних у практиці застосування Сімейного кодексу України на сьогодні, а також уникнути низки проблем надалі.

Список використаних джерел

1. Звеків В. П. Международное частное право : учеб. 2-е изд. М. : Юристъ, 2004. 704 с.
2. Калітенко О. Окремі аспекти реалізації права на сім'ю за законодавством України та Польщі. *Visegrad Journal of Human Rights*. 2016. №5/1. С.77–81.
3. Кодекс Республики Беларусь о браке и семье от 9 июля 1999 г. № 278-З. URL : http://www.pravo.by/world_oflaw/text?RN.
4. Менджула М. В. Надання права на шлюб особам, що не досягли шлюбного віку: окремі проблеми. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2013. № 2 (14). С. 149–157.
5. Молодь у юридичній науці : зб. тез Міжнар. наук. конф. молодих вчених "Четверті осінні юридичні читання" (21-22 жовт. 2005 р.): У 3-х ч. Хмельницький : ХУУП, 2005. Ч. 3, підтом. 2 : Публічно-правові науки. - Хмельницький : [Б. в.], 2005. 199 с.
6. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України ; за ред. Ю. С. Червоного. Київ : Істина, 2003. 464 с.
7. Нечаева А. М. Семейное право. Курс лекций. М. : Юристъ, 1998. 336 с.
8. Основы законодательства Союза ССР и союзных республик о браке и семье, утвержденные Законом СССР от 27 июня 1979 г. Ведомости Верховного Совета СССР. 1968. № 27. Ст. 214.
9. Підпригора О. А. Римське приватне право : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів. 3-є вид. перероб. та доп. Київ : «Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 440 с.
10. Резникова М. Процесуальний порядок розгляду справ про надання права на шлюб: практичні аспекти. *Національний юридический журнал: теорія і практика*. 2015. № 6. С. 57–62.
11. Рововська З. В. Сімейний кодекс України : наук.-практ. коментар. Київ : Вид. Дім «Ін Юре», 2003. 532 с.
12. Баранова Л. М., Борисова В. І. Сімейне право України : підруч. ; за заг. ред. В.І. Борисової та І. В. Жилінкової. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 264 с.
13. Цивільний кодекс України: Коментар. Вид. 2-ге зі змінами за станом на 15 січня 2004 року. Харків : ТОВ «Одіссей». 2004. С. 32–46.
14. Ясинок М. М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект) : монограф. Київ : Алерта, 2014. 352 с.

Надійшла до редакції 12.03.2021

References

1. Zvekov, V. P. (2004) Mezhdunarodnoye chastnoye pravo [International private law] : ucheb. 2-e izd. M. : Yurist". 704 s. [in Russ.]
2. Kalitenko, O. (2016) Okremi aspekty realizatsiyi prava na sim"yu za zakonodavstvom Ukrainy ta Pol'shchi [Some aspects of the realization of the right to family under the laws of Ukraine and Poland]. *Visegrad Journal of Human Rights*. №5/1. S.77–81. [in Ukr.]
3. Kodeks Respublyky Belarus' o brake y sem'e [Code of the Republic of Belarus on Marriage and Family] ot 9 yulya 1999 h. № 278-Z. URL : http://www.pravo.by/world_oflaw/text?RN. [in Russ.]
4. Mendzhula, M. V. (2013) Nadannya prava na shlyub osobam, shcho ne dosyahly shlyubnoho viku: okremi problemy [Granting the right to marry persons who have not reached marriageable age: some problems]. *Visnyk Vyshchoyi rady yustytitsiyi*. № 2 (14). S. 149–157. [in Ukr.]
5. Molod' u yurydychniy nautsi [Youth in legal science] : zb. tez Mizhnar. nauk. konf. molodykh vchenykh "Chetverti osinni yurydychni chytannya" (21-22 zhovt. 2005 r.): U 3-kh ch. Khmel'nyts'kyy : KHUUP, 2005. CH. 3, pidtom. 2 : Publichno-pravovi nauky. - Khmel'nyts'kyy : [B. v.], 2005. 199 s. [in Ukr.]
6. Naukovo-praktychnyy komentar Simeynoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary on the Family Code of Ukraine] ; za red. YU. S. Chervonoho. Kyiv : Istyna, 2003. 464 s. [in Ukr.]
7. Nechayeva, A. M. (1998) Semeynoe pravo [Family law]. Kurs lektsyy. M. : Yurist. 336 s. [in Russ.]
8. Osnovy zakonodatel'stva Soyuzu SSR i soyuznykh respublik o brake i semye, utverzhdyonnyye Zakonom SSSR ot 27 iyunya 1979 h. [Fundamentals of the legislation of the USSR and the union republics on marriage and the family, approved by the Law of the USSR of June 27, 1979]. *Vedomosti Verkhovnogo Sovyeta SSSR*. 1968. № 27. St. 214. [in Russ.]
9. Pidopryhora, O. A. (2001) Ryms'ke pryvatne pravo [Roman private law] : pidruch. dlya stud. yuryd. spets. vyshch. navch. zakladiv. 3-ye vyd. pererob. ta dop. Kyiv : «Vydavnychyy Dim «In Yure». 440 s. [in Ukr.]
10. Reznikova, M. (2015) Protsesual'nyy porядok rozhlyadu sprav pro nadannya prava na shlyub: praktychni aspekty [Roman private law]. *Natsional'nyy yuridicheskiy zhurnal: teoriya i praktika*. № 6. S. 57–62. [in Ukr.]
11. Romovs'ka, Z. V. (2003) Simeynyy kodeks Ukrainy [Family Code of Ukraine] : nauk.-prakt. komentar. Kyiv : Vyd. Dim «In Yure». 532 s. [in Ukr.]
12. Baranova, L. M., Borysova, V. I. (2004) Simeyne pravo Ukrainy [Family law of Ukraine] : pidruch. ; za zah. red. V.I. Borysovoyi ta I. V. Zhyl'kovoyi. Kyiv : Yurinkom Inter., 264 s. [in Ukr.]
13. Tsyvil'nyy kodeks Ukrainy: Komentar [Civil Code of Ukraine: Commentary]. Vyd. 2-he zi zminyamy za stanom na 15 sichnya 2004 roku. Kharkiv : TOV «Odissey». 2004. S. 32–46. [in Ukr.]
14. Yasynok, M. M. (2014) Osoblyvosti okremoho provadzhennya u tsyvil'nomu protsesual'nomu pravi Ukrainy (teoretyko-pravovyy aspekt) [Features of separate proceedings in civil procedural law of Ukraine (theoretical and legal aspect)] : monohraf. Kyiv : Alerta. 352 s. [in Ukr.]

SUMMARY

Krystyna R. Rezvorovych. Issues of person's marriage age under the current Family Code of Ukraine. The scientific article analyzes the issue of marriage age of a person under the legislation of Ukraine. The historical retrospective of this issue and the experience of legal regulation of other countries are also explored.

It is noted that the marriage age in all states is approximately the same. Although in some countries, as a whole, no minimum age is required for a marriage union.

Marriage must be reached on the day the marriage is registered, which means that a person who has not yet reached the marital age but can reach it no later than one month after the date of application.

Family law provides for the possibility of granting the right to marriage to a person who is not yet married. Marriage to a person under the age of 18 is a matter for the court.

According to the law, the limit to which the marriage age can be clearly set, but the specified norm of family law does not even contain an approximate list of exceptional cases, which is the basis for granting the right to marriage to a person who has not reached the age of marriage.

It is proposed to make provision in Article 23 of the Family Code of Ukraine, which would provide an approximate list of reasons why persons may marry before they reach the marriageable age, namely: birth of a child, pregnancy, cohabitation, serious illness, and any other circumstances that justify and make expeditious marriage expedient.

Parental consent is not required to resolve the issue of reducing the age of marriage. However, their position on the matter should be clarified in the lawsuit.

Parents' opinion may help to establish the true circumstances of the case and to determine whether the granting of this right is in the interests of the minor, since this is the main criterion for satisfying the application for the right to marry.

Keywords: family, marriage, the right to marry, married age, court.

УДК 347.637

DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-129-1132

Олексій КУЧЕРЕНКО[©]
кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ ЯК СІМЕЙНО-ПРАВОВОГО ЗАСОБУ ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ

У науковій статті досліджено окремі аспекти позбавлення батьківських прав як сімейно-правового засобу захисту дітей. Проаналізовано підстави та наслідки позбавлення батьківських прав. Прیدілено увагу особливостям відібрання дитини у батьків без позбавлення їх батьківських прав.

Ключові слова: дитина, батьки, позбавлення батьківських прав, сімейно-правова санкція, відібрання дитини без позбавлення батьківських прав.

Постановка проблеми. Діти є майбутнім кожної нації та кожної країни, а відтак дитина та її інтереси є найвищою цінністю, і з цим твердженням неможливо не погодитись. Проте щодня стаються тисячі дитячих трагедій, зумовлених різними чинниками, зокрема алкоголізмом та наркоманією батьків, бідністю, домашнім насильством, виїздом батьків на заробітки, значною кількістю розлучень. У ЗМІ оприлюднюють кричущі факти жорстокого поводження з дітьми, їх експлуатації або ж залишення напризволяще. Безперечно, порушення прав дитини в сім'ї як природному середовищі її розвитку та виховання є моральною проблемою вітчизняного суспільства, що потребує ефективних правових засобів захисту дітей, зокрема й сімейно-правових.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питанням теорії та практики сімейно-правових засобів захисту дітей приділяли у своїх працях увагу Л. Баранова, В. Гопанчук, Н. Єршова, І. Жилінкова, З. Ромовська, С. Індиченко, Л. Красицька, В. Мироненко, О. Нечаєва, О. Пергамент, Л. Савченко, В. Слома, В. Труба, Ю. Червоний, Я. Шевченко та інші науковці.

Метою цієї статті є проаналізувати окремі аспекти позбавлення батьківських прав як сімейно-правового засобу захисту дітей, зокрема підстави й наслідки цих дій.

Виклад основного матеріалу. Ратифікація Україною Конвенції ООН про права дитини свідчить про визнання пріоритету інтересів дитини в суспільстві, а також необхідність особливої турботи про соціально незахищених дітей, зокрема дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Відповідно до першорядності загальнолюдських цінностей і гармонійного розвитку особистості в Конвенції зазначено, що дитина, яка постійно або тимчасово позбавлена батьківського піклування, не повинна залишатися в такому оточенні й має право на особливі захист і допомогу держави [1, с. 160].

Традиційно у всьому світі саме сім'я вважається природним і найкращим середовищем для виховання та розвитку дитини. Ст. 5 Сімейного кодексу України визначає охорону сім'ї державою, забезпечення пріоритету сімейного виховання дитини.

Позбавлення батьківських прав за своїми правовими наслідками – один із найскладніших і найважливіших видів сімейно-правових спорів. Інакше кажучи, це міра юридичної відповідальності щодо батьків, які не виконують своїх обов'язків із виховання дітей [2, с. 253–254]. Ю. Червоний розглядає позбавлення батьківських прав як особливий захід сімейно-правової відповідальності, спрямований, з одного боку, на захист прав та законних інтересів дитини, а з іншого – на застосування негативних наслідків до недобросовісних батьків [5, с. 247].

Звичайно, кожна дитина має гарантоване Конвенцією ООН про права дитини право знати своїх батьків і право на їх піклування. Водночас ст. 9 Конвенції передбачає обов'язок держав-учасниць забезпечити, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню,

© Кучеренко О. М., 2021

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3339-693X>

kucherenko-aleksus@ukr.net

за винятком випадків, коли компетентні органи, згідно із судовим рішенням, визначають відповідно до застосовуваного закону та процедур, що таке розлучення необхідне в якнайвищих інтересах дитини. Таке визначення може бути необхідним у випадку, коли, наприклад, батьки не піклуються про дитину або жорстоко поведуться з нею. Отже, підстави для позбавлення батьківських прав установлені в ст. 9 Конвенції ООН про права дитини.

Слід сказати, що в ст. 164 чинного Сімейного кодексу зазначений вичерпний перелік обставин, за яких батьки можуть бути позбавлені батьківських прав. Такі обставини виникають, якщо батьки:

- 1) не забрали дитину з полового будинку або іншої установи здоров'я без поважної причини та протягом шести місяців не виявляли батьківської турботи щодо дитини;
- 2) ухиляються від своїх обов'язків із виховання дитини;
- 3) жорстоко поведуться з дитиною;
- 4) є хронічними алкоголіками або наркоманами;
- 5) удаються до експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва;
- 6) засуджені за здійснення навмисного злочину проти дитини.

Хоча встановлений у ст. 164 Сімейного кодексу перелік підстав позбавлення батьківських прав є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає, однак містить низку оціночних понять (зокрема: ухиляються, жорстоко), тлумачення та оцінку яких повинен здійснювати в кожному конкретному випадку суд, про що зазначалось у науковій літературі [7, с. 331].

Слід зазначити, що поняття «ухилення батьків від виконання своїх обов'язків» деталізується в ч. 2 п. 16 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.03.2007 № 3 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав». Ідеться про випадки, коли батьки не піклуються про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя, зокрема не забезпечують необхідного харчування, медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливає на її фізичний розвиток як складову виховання; не спілкуються з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення; не надають дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей; не сприяють засвоєнню нею загально-визнаних норм моралі; не виявляють інтересу до її внутрішнього світу; не створюють умов для отримання нею освіти. Зазначені фактори як кожен окремо, так і в сукупності можна розцінювати як ухилення від виховання дитини лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками.

Ще однією характерною ознакою позбавлення батьківських прав як крайнього засобу сімейно-правової відповідальності, що застосовується до батьків, які не виконують своїх обов'язків, є його виключно судовий порядок. Ініціатором справи про позбавлення батьківських прав може бути один із батьків, піклувальник дитини, орган опіки й піклування, навчальний заклад, прокурор, а також сама дитина, якщо вона досягла віку 14 років.

Правовим наслідком позбавлення особи батьківських прав є припинення сімейних правовідносин між нею й дитиною. Особа, позбавлена батьківських прав, втрачає особисті немайнові права щодо дитини та звільняється від обов'язків щодо її виховання; перестає бути законним представником дитини; втрачає права на пільги й державну допомогу, що надається сім'ям із дітьми; не може бути усиновлювачем, опікуном та піклувальником; не може одержати в майбутньому тих майнових прав, пов'язаних із батьківством, які вона могла б мати в разі своєї непрацездатності (право на утримання від дитини, право на пенсію та відшкодування збитків у разі втрати годувальника, право на спадкування); втрачає інші права, засновані на спорідненості з дитиною. Важливо зазначити, що позбавлення батьківських прав як сімейно-правова санкція, передбачена ст. 164 Сімейного кодексу України, не тягне втрати біологічного зв'язку дитини з батьками та повного розірвання правового зв'язку між ними. Отже, слід погодитися з позицією М. Логвінової, що батьки в будь-якому випадку залишаються, нехай тільки біологічними, проте батьками. Про це свідчить насамперед надання батькам, позбавленим батьківських прав, можливості їх поновлення в майбутньому, а також надання права на звернення до суду із заявою про надання їм права на побачення з дитиною [3, с. 285–286].

Звісно, позбавлення батьківських прав як санкція застосовується внаслідок винної поведінки батьків. Відповідно, у цьому випадку йдеться передусім про позбавлення прав, але аж ніяк не звільнення таких осіб від виконання батьківських обов'язків з утримання дітей. А отже, ухвалюючи рішення щодо позбавлення батьківських прав, суд має право водночас вказати про стягнення аліментів на дитину на користь тієї особи, із якою проживатиме дитина (другий із батьків; родич; опікун; піклувальник; патронатний вихователь; особа, в сім'ї якої проживає дитина; установа, у якій дитина перебуває на вихованні).

Як слушно наголошує М. Логвінова, позбавлення батьківських прав є безстроковою

сімейно-правовою санкцією, оскільки негативні наслідки протиправної поведінки батьків триватимуть до тих пір, поки вони не будуть поновлені судом у батьківських правах, а в разі їх непоновлення до повноліття дитини негативні правові наслідки тривають пожиттєво [3, с. 288].

Водночас у науковій літературі висловлюється позиція про недосконалість позбавлення батьківських прав як форми захисту прав дитини в плані реабілітації батьків. Усунути цей недолік допоможе створення служби, яка б займалася розробкою систем і програм, що регулювали б процедуру реабілітації таких батьків, і допомагала повернути дітей у їх рідні сім'ї. Це необхідно для того, щоб батьки, які бажають повернути дитину, були ознайомлені з тим комплексом дій, які повинні вчинити, та комплектом документів і сукупністю доказів, які повинні пред'явити в суді в разі подачі позову з приводу поновлення батьківських прав [6, с. 60]. Подібна пропозиція заслуговує на увагу, адже завданням держави є допомога сім'ям, спрямована на збереження права дитини на виховання в родинному середовищі, навіть якщо така сім'я опинилася у складній життєвій ситуації.

Як бачимо, позбавлення батьківських прав є найбільш суворим за своїми наслідками заходом реагування держави на невиконання або неналежне виконання батьками обов'язків щодо дітей. Однак слід зауважити, що лише найгостріші ситуації нехтування батьками своїх обов'язків вимагають застосування саме такого виключного засобу, як позбавлення батьківських прав. Сімейне законодавство України передбачає можливість захисту інтересів дитини й за допомогою інших сімейно-правових засобів. Зокрема, у певних випадках інтереси дитини доцільно захистити за допомогою відібрання її від батьків без позбавлення батьківських прав. Підставою для прийняття такого рішення є наявність загрози для життя, здоров'я й морального виховання дитини у випадку залишення її у батьків. Відібрання дитини від батьків має тимчасовий характер і зумовлює передачу її іншій особі, якою може бути як один із родичів (за їх бажанням), так і патронатний вихователь або орган опіки й піклування.

Профілактичне значення відібрання є особливо важливим, як слушно наголошує В. Мироненко, тому що в законі немає якихось проміжних мір, які передували б позбавленню батьківських прав, а застосовувати одразу виключну міру впливу далеко не завжди виправдано. На думку О. Нечасової, В. Шахматова й В. Мироненка, єдиним критерієм, що дає змогу розмежувати позбавлення батьківських прав та відібрання дитини без позбавлення батьківських прав, є ступінь вини батьків [4, с. 257]. Отже, за своєю природою цей інститут суттєво відрізняється від інституту позбавлення батьківських прав, хоча й має спільні риси.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можемо стверджувати, що позбавлення батьківських прав є сімейно-правовою санкцією виключного характеру, застосування якої можливе лише в судовому порядку та з підстав, вичерпний перелік яких визначений сімейним законодавством України. За своїми наслідками позбавлення батьківських прав не розриває повністю правового зв'язку між дитиною та батьками (або одним із них), а лише змінює його.

Список використаних джерел

1. Баранова Л.М. Сімейне право України: Підручник / за заг. ред. Борисової В.І. та Жилінкової І.В., К.: Юрінком Інтер, 2004, 264 с.
2. Воронянський О.В., Борисов Г.В. Основи правознавства: Навчальний посібник. Харків: Парус, 2005, 368 с.
3. Логвінова М.В. Правові наслідки позбавлення батьківських прав// *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали X регіональної науково-практичної конференції* (5-6 лютого 2004 р.), Львів: *Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка*, 2004, С.285-288.
4. Мироненко В. Наявність небезпеки для виховання та розвитку дитини – визначальна умова її відібрання у батьків. *Юридична психологія та педагогіка*, 2013, №1, с.254-263.
5. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / За ред. Ю.С. Червоного. К.: Істина, 2003, 464 с.
6. Романко К., Менжул М. Питання правової регламентації позбавлення батьківських прав як крайньої міри відповідальності батьків. *Науковий вісник Ужгородського національного університету, серія «Право»*, 2015, вип.32, т.2, с.58-61.
7. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар.[2-ге вид., перероб. і доп.] К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2006, 568с.
8. Слома В. Позбавлення батьківських прав за законодавством України. *Актуальні проблеми правознавства*, 2016, вип.4, с.78-80.
9. Труба В. І. Проблемні питання правових підстав позбавлення батьківських прав. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*, 2014, №12, Т.2, с.4-7.

Надійшла до редакції 16.03.2021

References

1. Baranova, L.M. (2004) *Simeyne pravo Ukrainy [Family Law of Ukraine]* : Pidruchnyk / za zah. red. Borysovoyi V.I. ta Zhylinkovoyi I.V, K.: Yurinkom Inter, 264 s. [in Ukr.].
2. Voronyans'kyy, O.V., (2005) *Borysov H.V. Osnovy pravoznavstva [Fundamentals of Law]: Navchal'nyy posibnyk*. Kharkiv: Parus, 368 s. [in Ukr.].
3. Lohvinova, M.V. (2004) *Pravovi naslidky pozbavleniya bat'kivs'kykh prav// Problemy derzhavotvorenniya i zakhystu prav lyudyny v Ukraini: Materialy KH rehional'noyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (5-6 lyutoho 2004 r.)*, [Legal consequences of deprivation of parental rights // Problems of state formation and protection of human rights in Ukraine: Proceedings of the X regional scientific-practical conference (February 5-6, 2004)] L'viv: *Yurydychnyy fakul'tet L'vivs'koho natsional'noho universytetu imeni Ivana Franka*, S.285-288. [in Ukr.].
4. Myronenko, V. (2013) *Nayavnist' nebezpeky dlya vykhovannya ta rozvytku dytyny – vyznachal'na umova yiyi vidibrannya u bat'kiv*. [The presence of danger to the upbringing and development of the child - a determining condition for its withdrawal from parents]. *Yurydychna psykholohiya ta pedahohika*, №1, s.254-263. [in Ukr.].
5. *Naukovo-praktychnyy komentar Simeynoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary on the Family Code of Ukraine]* / Za red. YU.S. Chervonoho. K.: Istyna, 2003, 464 s. [in Ukr.].
6. Romanko, K., Menzhul, M. (2015) *Pytannya pravovoyi rehlementatsiyi pozbavleniya bat'kivs'kykh prav yak krain'oyi miry vidpovidal'nosti bat'kiv*. [Issues of legal regulation of deprivation of parental rights as an extreme measure of parental responsibility]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsinal'noho universytetu, seriya «Pravo»*, 2015, vyp.32, t.2,s.58-61. [in Ukr.].
7. Romovs'ka, Z.V. (2006) *Simeynyy kodeks Ukrainy [Family Code of Ukraine]* : Naukovo-praktychnyy komentar.[2-he vyd., pererob. i dop.] K. : Vydavnychyy dim «In Yure», 2006, 568s. [in Ukr.].
8. Sloma, V. (2016) *Pozavleniya bat'kivs'kykh prav za zonodavstvom Ukrainy*. [Claiming parental rights under the legislation of Ukraine]. *Aktual'ni problemy pravoznavstva*, vyp.4,s.78-80. [in Ukr.].
9. Truba, V. I. (2014) *Problemni pytannya pravovykh pidstav pozbavleniya bat'kivs'kykh prav*. [Problematic issues of legal grounds for deprivation of parental rights]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, 2014, №12, T.2, s.4-7. [in Ukr.].

SUMMARY

Oleksiy M. Kucherenko. Some aspects of deprivation of parental rights as a family law means of protecting the interests of the child. The scientific article investigates certain aspects of deprivation of parental rights as a family legal means of protecting children. The grounds and consequences of deprivation of parental rights are analyzed. Attention is paid to the peculiarities of taking a child away from parents without depriving them of their parental rights.

It is emphasized that the problem of violation of the rights of the child in the family, which is the natural environment for the development and upbringing of a child, is not only a moral problem of society, but also requires effective legal means of protecting children, incl. family law.

Although the list of grounds for deprivation of parental rights established by the Family Code is exhaustive and cannot be interpreted broadly, it contains a number of evaluative concepts, the interpretation and assessment of which must be carried out in each specific case by the court.

It is indicated that a characteristic feature of deprivation of parental rights as an exclusive means of family law, applies to parents who do not fulfill their duties, is exclusively a judicial procedure for deprivation of parental rights.

It is emphasized that the legal consequence of deprivation of a person's parental rights is the termination of family legal relations between parents and a child. At the same time, the application of a family legal sanction in the form of deprivation of parental rights does not mean the deprivation of paternity as a biological connection between the child and the parents and the complete termination of the legal connection between them.

It is noted that the interests of the child can be protected through the removal of the child from the parents without deprivation of parental rights. The basis for this decision is that leaving the child with them is dangerous to his life, health and moral education. The only criterion that makes it possible to distinguish between deprivation of parental rights and the removal of a child without deprivation of parental rights is the degree of guilt of the parents.

Keywords: *child, parents, deprivation of parental rights, family legal sanction, removal of a child without deprivation of parental rights.*

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ

УДК 342.951:351.85

DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-133-138

**Анастасія
АКСЮТИНА**[©]
кандидат
юридичних наук

**Роман
КАРПЕНКО**[©]
кандидат
юридичних наук

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У СФЕРІ НАДАННЯ НАСЕЛЕННЮ КУЛЬТУРНИХ ПОСЛУГ

Розглянуто нормативну основу надання населенню культурних послуг, указано основні нормативно-правові акти у сфері культури й мистецтв, міжнародні документи, які регулюють ці питання. Для подальшої реалізації Концепції реформування системи забезпечення населення культурними послугами обґрунтовано доцільність прийняття Державної програми розвитку національного культурного простору та забезпечення населення культурними послугами. Ця програма передбачатиме законодавче визначення: переліку, змісту та обсягу культурних послуг, що надаються громадянам на безоплатній основі на різних рівнях адміністративно-територіального устрою України; показників та критеріїв оцінки якості надання цих послуг; механізму взаємодії органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та представників інститутів громадянського суспільства, обміну інформацією між ними з метою своєчасного коригування державної політики щодо надання населенню якісних і доступних культурних послуг тощо. Також обґрунтовано доцільність прийняття Закону України «Про археологічні послуги та обіг археологічних об'єктів», який сприятиме збереженню археологічної спадщини та створенню єдиної системи її охорони, протидії нелегальним розкопкам та обмеженню цивільного обігу археологічних предметів. Закон передбачатиме обов'язкове запровадження ліцензування діяльності з використання детекторів металу, геосканерів та інших подібних приладів, призначених або адаптованих під пошук металевих предметів, що є невід'ємною умовою Європейської конвенції з охорони археологічної спадщини, створення правових основ аматорського археологічного пошуку, установлення відповідальності за порушення правил обігу археологічних предметів.

Ключові слова: культура, мистецтво, послуга, культурна послуга, публічна послуга, нормативно-правові акти.

Постановка проблеми. Попри проголошені Конституцією України культурні гасла в сучасних умовах в Україні культура не стала пріоритетним напрямом державної політики. Політична й управлінська еліта поки що недооцінюють важливу роль культури в процесах державотворення, розвитку всіх сфер суспільного життя, у формуванні інтелектуального потенціалу

© Аксютіна А.В., 2021
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4493-5599>
k_cpd@dduvs.in.ua

© Карпенко Р.В., 2021
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8484-710X>
k_cpd@dduvs.in.ua

суспільства. Свідченням цього є відсутність цілісної концепції розвитку вітчизняної культури, належної законодавчо-нормативної бази щодо культурної сфери, здійснення бюджетної політики фінансування культури за «залишковим принципом», тобто в останню чергу або ж за значно скороченими нормами. Навіть попри прийняття в Україні ряду законів та підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють різні аспекти культурної діяльності, здебільшого вони залишаються внутрішньо суперечливими й далеко не повними та базуються на різних концептуальних засадах. Отже, вищевикладене дозволяє стверджувати про виняткову значущість нормативно-правових актів у цій сфері.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Важливі аспекти правового забезпечення реалізації соціально-культурних прав і свобод громадян досліджували багато відомих правників, зокрема потрібно згадати наукові праці В. Б. Авер'янова, О. Ф. Андрійко, І. В. Арістової, О. М. Бандурки, Д. М. Бахраха, В. М. Бевзенка, О. І. Безпалової, А. І. Галунька, В. М. Гарашука, І. П. Голосніченка, С. Т. Гончарука, Є. В. Додіна, О. І. Дрозда, В. О. Заросила, В. В. Зуй, Р. В. Ігоніна, Д. П. Калаянова, Р. А. Калюжного, С. В. Ківалова, М. В. Коваліва, В. В. Ковальської, Л. В. Ковалюка, Т. О. Коломоща, В. К. Колпакова, А. Т. Комзюка, С. Ф. Константинова.

Метою статті є аналіз та виявлення недоліків у системі нормативно-правових актів різної юридичної сили щодо сфери надання населенню культурних послуг.

Виклад основного матеріалу. Нормативну основу у сфері надання населенню культурних послуг становить розгалужена система нормативно-правових актів різної юридичної сили та цільового спрямування.

Документом найвищої юридичної сили у сфері культури й мистецтв, безперечно, є Конституція України, прийнята 1996 р., яка:

– по-перше, у ст. 11 визначає, що держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичній свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України;

– по-друге, указує в ст. 12 на те, що Україна дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави, а громадянам гарантує свободу літературної, художньої, наукової й технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

Світові стандарти регулювання культурного простору та надання населенню культурних послуг закріплені в найважливіших міжнародно-правових документах про культуру. Відповідно до імплементації Угоди про асоціацію Україна – ЄС, для забезпечення всього спектру прав громадян, у тому числі й культурних, сторони повинні дотримуватися міжнародно-правових вимог актів не тільки ЄС, а й інших міжнародних документів, у тому числі ООН, ОБСЄ, Паризької хартії для нової Європи 1990 р., ЄКПЛ 1950 р., інших документів РЄ, у тому числі рішень ЄСПЛ, організацій у сфері захисту інтелектуальної власності тощо [1, с. 13].

До міжнародних документів із питань культури також належать:

– угоди: Угода про ввезення матеріалів освітнього, наукового і культурного характеру (1950 р.); Угода між Урядом України та Європейською Комісією про участь України у програмі «Креативна Європа»: програма Європейського Союзу для сектору культури та креативності та про співробітництво між Україною та Європейським Союзом у підпрограмі «Медіа» програми «Креативна Європа»;

– декларації: Декларація Мехіко щодо політики у сфері культури (1982 р.); Декларація принципів міжнародного культурного співробітництва (1966 р.); Декларація керівних принципів щодо використання мовлення через супутники для вільного розповсюдження інформації, розвитку освіти та розширення культурних обмінів (1972 р.); Європейська декларація стосовно завдань у галузі культури (РЄ, 1984 р.); Всесвітня декларація про культурне різноманіття (2001 р.);

– рекомендації: Рекомендації, що визначають принципи міжнародного регламенту археологічних розкопок (1956 р.); Рекомендації, що стосуються найбільш ефективних заходів забезпечення загальнодоступності музеїв (1960 р.); Рекомендації про збереження культурних цінностей, яким загрожує небезпека внаслідок проведення громадських і приватних робіт (1963 р.); Рекомендації про охорону в національному плані культурної і природної спадщини (1972 р.); Рекомендації про охорону рухомих культурних цінностей (1976 р.); Рекомендації про міжнародну стандартизацію статистики державного фінансування діяльності в галузі культури (1980 р.); Рекомендація № 36 Всесвітньої конференції щодо політики у сфері культури «Збереження культурної спадщини всіх віків» (1982 р.); Рекомендація № R(84)3 Комітету міністрів Ради Європи «Про принципи телевізійної реклами» (1984 р.) та ін.;

– програми: Програма співробітництва у сфері культури між Міністерством культури

України та Міністерством культури Республіки Білорусь на 2017–2021 роки;

– конвенції: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Перший протокол та протоколи № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції; Всесвітня конвенція про авторське право (1952 р.); Конвенція про міжнародний обмін виданнями (1958 р.); Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини (2003 р.); Конвенція про охорону підводної культурної спадщини (2001 р.); Конвенція про охорону архітектурної спадщини Європи (1985 р.); Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів (1971 р.); Рамкова Конвенція Ради Європи про значимість культурної спадщини для суспільства (2005 р.); Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності (1970 р.); Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (1988 р.); Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (1954 р.); Конвенція про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження (2010 р.) та ін.;

– документи: Документ Краківського симпозиуму з питань культурної спадщини держав-учасниць ОБСЄ (1991 р.); Документ Копенгагенської наради Конференції з людського виміру ОБСЄ (Копенгаген, 1990 р.) тощо.

Отже, міжнародно-правові норми виступають головним регулятором правовідносин у сфері культури, адже своїми приписами закладають вихідні засади, на яких має будуватися національне «культурне» право певної країни. Саме міжнародні акти дозволяють сформулювати уніфіковані норми регулювання правовідносин у сфері культури.

Одним із перших заходів щодо надання населенню різноманітних культурних послуг стало прийняття Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу», яким поряд з іншими важливими питаннями формування та збереження бібліотечних фондів було закладено основи бібліотечного обслуговування населення, визначено основні напрями державної політики в галузі бібліотечної справи на принципах науковості, загальнодоступності та безоплатності основних послуг бібліотек [2, с. 34–35]. Так само активно розвивався напрям надання населенню музейних послуг, законодавчим підґрунтям чого стало введення в дію Постановою Верховної Ради від 29 червня 1995 року й затвердження підписом Президента України Закону «Про музеї та музейну справу». Проте відсутність відповідних пільг і невизначеність правових підстав спонсорської, благодійної діяльності в галузі музейної справи стали причиною невеликої чисельності публічних приватних музеїв, більшість музеїв залишалась у державній чи комунальній власності та не мала законодавчих можливостей щодо залучення до свого фінансування коштів приватних осіб, громадських організацій, піклувальних рад тощо, як це практикують у більшості цивілізованих країн світу.

Галузь кінематографії як окремий напрям задоволення культурних потреб громадян отримала законодавчу підтримку в 1998 році з прийняттям Закону України «Про кінематографію», головною новациєю якого стало визначення правових основ діяльності в галузі кінематографії в умовах вільного ринку, запровадження продюсерської системи, різних джерел фінансування кінематографії [3, с. 16–18].

Проте надважливим нормативно-правовим актом регулювання відносин у сфері задоволення культурних, інформаційних та дозвіллевих потреб громадян є Закон України «Про культуру», прийнятий 14 грудня 2010 р. та спрямований на: визнання культури одним з основних факторів самобутності українського народу – громадян України всіх національностей; сприяння створенню єдиного культурного простору України, збереженню цілісності культури; захист і збереження культурної спадщини як основи національної культури, турботу про розвиток культури; сприяння утвердженню гуманістичних ідей, високих моральних засад у суспільному житті; забезпечення свободи творчості, захист прав інтелектуальної власності, авторського права й суміжних прав; гарантування прав громадян у сфері культури; створення умов для творчого розвитку особистості, підвищення культурного рівня, естетичного виховання громадян, доступності освіти у сфері культури для дітей та юнацтва, задоволення культурних потреб українського народу, розвитку закладів культури незалежно від форми власності, залучення до сфери культури інвестицій, коштів від надання платних послуг, благодійництва, інших не заборонених законодавством джерел тощо [4].

Висновки. Отже, нормативну основу у сфері надання населенню культурних послуг складає визначена законодавством сукупність нормативно-правових актів різної юридичної сили (у тому числі й міжнародних), які, зокрема, установлюють:

1) загальні правові та організаційні основи забезпечення населення культурними послугами (Закон України «Про культуру», Концепція реформування системи забезпечення населення культурними послугами);

2) особливості забезпечення реалізації культурних потреб громадян в окремих сферах (зокрема, щодо музейної та бібліотечної справи; книговидавництва, створення видавничої продукції, її

розповсюдження й використання ; створення та розповсюдження фонограмної та аудіовізуальної продукції; художньої літератури, кінематографії, театрального, музичного, хореографічного, пластичного, образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва, архітектури, фотомистецтва, дизайну; телебачення й радіомовлення; нематеріальної культурної спадщини, у тому числі народної культури; охорони національного культурного надбання, у тому числі культурної спадщини тощо);

3) заходи стратегічно-планувального та програмно-цільового забезпечення населення культурними послугами на перспективу;

4) нормативи кількості та якості гарантованих державою культурних послуг (наказ Міністерства культури України від 15 жовтня 2013 року № 983 «Про затвердження Державного стандарту надання безоплатних послуг клубними та бібліотечними закладами культури державної та комунальної форм власності»; Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії»; Постанова Кабінету Міністрів України від 6 лютого 2019 р. № 72 «Про затвердження Державних соціальних нормативів забезпечення населення публічними бібліотеками в Україні») [5, 6];

5) адміністративно-правовий статус суб'єктів у сфері надання населенню культурних послуг, до яких належать органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, відповідні заклади та установи культури, що їм підпорядковані, а також численні громадські інституції, які сприяють наданню населенню відповідних послуг [7];

6) дозвільно-реєстраційні вимоги щодо процедур надання населенню культурних послуг (Положення про Державний реєстр видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 28 вересня 1998 р. № 1540; Про державну реєстрацію авторського права і договорів, які стосуються права автора на твір: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. № 1756; Положення про Державний реєстр виробників, розповсюджувачів і демонстраторів фільмів, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 14 січня 2004 р. № 27; Порядок проведення державної експертизи культурних цінностей та розмірів плати за її проведення, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 19 грудня 2006 р. № 1757) [8–11].

Незважаючи на розмаїття на сьогодні нормативних джерел, які прямо чи опосередковано сприяють реалізації культурних потреб громадян та наданню населенню культурних послуг, деякі експерти справедливо зауважують, що на практиці законодавство не забезпечує належних умов для розквіту культури або реальної підтримки її розвитку через недостатню реалізацію гарантованих норм. Відчутними є розбіжності й суперечності в законодавчих актах.

Список використаних джерел

1. Юринець Ю. Л. Європеїзація адміністративного права України у сфері охорони культурних прав громадян : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2017. 40 с.
2. Гордієнко Г. Впровадження платних послуг в діяльність бібліотек. *Трибуна*. 1998. № 9/10. С. 34–35.
3. Культура в законі. Стан та проблеми правового регулювання культури в Україні ; за ред. О. Гриценка. Київ: УЦКД, 1998. 100 с.
4. Про культуру : Закон України від 14 грудня 2010 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 24. Ст. 168.
5. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон України від 27 січ. 1995 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 7. Ст. 45.
6. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей : Закон України від 21 верес. 1999 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 48. Ст. 405.
7. Про видавничу справу : Закон України від 5 черв. 1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 32. Ст. 206.
8. Про затвердження Державного стандарту надання безоплатних послуг клубними та бібліотечними закладами культури державної та комунальної форм власності : наказ Міністерства культури України від 15.10.2013 № 983. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1966-13>.
9. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 р., схваленої резолюцією Кабінету Міністрів від 06 черв. 2014 р. № 385. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.
10. Про затвердження Інструкції з ведення квиткового господарства в театральних-видовищних підприємствах та культурно-освітніх закладах: наказ Міністерства культури і мистецтв України від 07.07.99 № 452. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0483-99>.
11. Про затвердження концептуальних напрямів діяльності органів виконавчої влади щодо ро-

звитку культури : постанова Кабінету Міністрів України від 28 черв. 1997 р. № 675. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-97-%D0%BF>.

Надійшла до редакції 04.03.2021

References

1. Yurynets', Yu. L. (2017) Yevropeyzatsiya administratyvnoho prava Ukrayiny u sferi okhorony kul'turnykh prav hromadyan [Europeanization of administrative law of Ukraine in the field of protection of citizens' cultural rights] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.07 / Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. Dnipro. 40 s.
2. Hordiyenko, H. (1998) Vprovadzhennya platnykh posluh v diyal'nist' bibliotek [Introduction of paid services in the activities of libraries]. *Trybuna*. № 9/10. S. 34-35.
3. Kul'tura v zakoni. Stan ta problemy pravovoho rehulyuvannya kul'tury v Ukrayini [Culture in law. Status and problems of legal regulation of culture in Ukraine] ; za red. O. Hrytsenka. Kyiv : UTSKD, 1998. 100 s.
4. Pro kul'turu [On Culture] : Zakon Ukrayiny vid 14 hrudnya 2010 r. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2011. № 24. St. 168.
5. Pro biblioteku i bibliotechnu spravu [On libraries and library affairs] : Zakon Ukrayiny vid 27 sich. 1995 r. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 1995. № 7. St. 45.
6. Pro vyvezennya, vvezennya ta povnennya kul'turnykh tsinnostey [On export, import and return of cultural values] : Zakon Ukrayiny vid 21 veres. 1999 r. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 1999. № 48. St. 405.
7. Pro vydavnychu spravu [On publishing] : Zakon Ukrayiny vid 5 cherv. 1997 r. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 1997. № 32. St. 206.
8. Pro zatverdzhennya Derzhavnoho standartu nadannya bezoplatnykh posluh klubnymy ta bibliotechnymy zakladamy kul'tury derzhavnoyi ta komunal'noyi form vlasnosti [On approval of the State standard for the provision of free services by club and library institutions of culture of state and communal forms of ownership] : nakaz Ministerstva kul'tury Ukrayiny vid 15.10.2013 № 983. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1966-13>.
9. Pro zatverdzhennya Derzhavnoyi stratehiyi rehional'noho rozvytku na period do 2020 r., skhvalenoyi rezolyutsiyeyu Kabinetu Ministriv vid 06 cherv. 2014 r. № 385 [On approval of the State Strategy for Regional Development until 2020, approved by the resolution of the Cabinet of Ministers of 06 June. 2014 № 385]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.
10. Pro zatverdzhennya Instruksiyi z vedennya kvytkovoho hospodarstva v teatral'no-vydovyshchnykh pidpryemstvakh ta kul'turno-osvitnikh zakladakh [On approval of the Instruction on ticket management in theatrical and entertainment enterprises and cultural and educational institutions] : nakaz Ministerstva kul'tury i mystetstv Ukrayiny vid 07.07.99 № 452. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0483-99>.
11. Pro zatverdzhennya kontseptual'nykh napryamiv diyal'nosti orhaniv vykonavchoyi vlady shchodo rozvytku kul'tury [On approval of conceptual directions of activity of executive bodies concerning development of culture] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 28 cherv. 1997 r. № 675. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-97-%D0%BF>.

SUMMARY

Anastasiya V. Aksyutina., Roman V. Karpenko. Regulatory and legal support in the field of providing cultural services to the population. The article considers the regulatory basis of providing the population with cultural services, considers the main legal acts in force in the field of culture and arts by legal force, considers the international documents governing the provision of cultural services to the population. The expediency of adopting in the conditions of further implementation of the Concept of reforming the system of providing the population with cultural services the State Program of Development of the National Cultural Space and Providing the Population with Cultural Services, which will provide specific steps -territorial structure of Ukraine indicators and criteria for assessing the quality of cultural services, the mechanism of interaction between executive authorities, local governments and representatives of civil society institutions, exchange of information between them in order to timely adjust public policy to provide quality and affordable cultural services, etc. The expediency of adopting the Law of Ukraine "On Archaeological Services and Circulation of Archaeological Sites" is substantiated, which will contribute to the preservation of the archaeological heritage and the creation of a unified system of its protection, combating illegal excavations and excavations; involve mandatory introduction of licensing for use of metal detectors, geo-scanners and other similar devices designed or adapted to search for metal objects that are essential of the European Convention of Protection of Archaeological Heritage and making regulatory framework of amateur archaeological research, establishing liability for violation of rules of archaeological items circulation. The peculiarities of ensuring the realization of cultural needs of citizens in certain areas, measures of strategic-planning and program-target provision

of the population with cultural services for the future, establishment of norms of quantity and quality of state-guaranteed cultural services, administrative-legal status of subjects of providing cultural services, permit and registration requirements for procedures for providing the population with cultural services. Problems of imperfection of legal regulation of rendering of cultural services to the population are investigated.

The characteristic features of the system of legal regulation in the field of cultural services have been clarified.

It has been concluded that the legal regulation in the field of providing cultural services to the population, in particular, differences in legislation, lack of proper legislation in some areas of cultural space does not provide adequate conditions for cultural prosperity or real support for its development due to insufficient implementation of norms. guaranteed by legislation in the field of culture.

Keywords: culture, art, service, cultural service, public service, normative legal acts.

УДК 342.951

DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-138-143

**Ростислав
МОЛЧАНОВ**[©]
кандидат юридичних
наук, доцент

**Максим
ШЕВЯКОВ**[©]
викладач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ОСОБЛИВОСТІ ПРИТЯГНЕННЯ ВОДІЇВ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА СТ. 124 КУпАП У КОНТЕКСТІ ПОШКОДЖЕННЯ СКЛАДОВОЇ ОБ'ЄКТІВ ДОРОЖНЬОГО СЕРВІСУ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

Динамічний розвиток суспільних відносин, зокрема на транспорті, вимагає негайних та вчасних нормативно-правових удосконалень. Це необхідно перш за все для недопущення порушення правоохоронними органами Конституції та законів України в процесі правозастосовної діяльності. Досить часто судді через нормативну неврегульованість аспектів суспільних відносин застосовують наявні в законодавчій базі норми права, які за певних безпрецедентних обставин справи не підлягають застосуванню, хоча є, на перший погляд, правильними. Наявні прогалини в нормативно-правових актах порушують основоположні принципи відповідальності винуватих осіб, зокрема перестав діяти принцип «невідворотності покарання», що є началом формування в суспільстві нігілістичних настроїв, стереотипів аномії.

У цій роботі розглянуто факти недотримання судами завдання провадження у справах про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, головним із яких є недотримання вирішення справи чітко відповідно до закону, а також шляхи вирішення цієї проблеми. Проаналізувавши ситуації щодо відриву (пошкодження) заправного пістолета на автозаправній станції водіями транспортних засобів через життєві фактори (неуважність, квапливість та ін.), ми виявили вади в правозастосовній діяльності поліцейських, які на місці пригоди кваліфікують дії винуватця як дорожньо-транспортну пригоду. Після процесуального оформлення цього делікту матеріали адміністративної справи, за підвідомчістю, направляються на розгляд до суду першої інстанції, де судді, неправильно оперуючи правилами чинного законодавства, помилково застосовують норми матеріального права та порушують процесуальну норму. Наслідком цього є порушення основоположного принципу «верховенства права», положення якого закріплені в ст. 8 Конституції України.

Ключові слова: об'єкти дорожнього сервісу, автозаправна станція, транспортний засіб, водій, постанова суду.

© Молчанов Р. Ю., 2021

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1751-9832>

appad404@gmail.com

© Шевяков М. О., 2021

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6443-9544>

mshevyakov1212@gmail.com

Постановка проблеми. Сьогодні в Єдиному державному реєстрі судових рішень (далі – Реєстр) знаходимо чимало постанов суддів першої інстанції у справах про адміністративні правопорушення на транспорті. Проте увагу привертають ті нормативно неврегульовані випадки, коли водії транспортних засобів через неухважність під час безпосереднього керування пошкоджують майно, а саме елементи об'єктів дорожнього сервісу.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про автомобільні дороги» (далі – Закон) об'єктами дорожнього сервісу є спеціально облаштовані місця для зупинки маршрутних транспортних засобів, майданчики для стоянки транспортних засобів, майданчики відпочинку, видові майданчики, автозаправні станції, пункти технічного обслуговування, мотелі, готелі, кемпінги, торговельні пункти (у тому числі архітектурні форми), автозаправні комплекси, складські комплекси, пункти медичної та технічно-евакуаційної допомоги, пункти миття транспортних засобів, пункти приймання їжі та питної води, автопавільйони, а також інші об'єкти, на яких здійснюється обслуговування учасників дорожнього руху та які розміщуються на землях дорожнього господарства або потребують їх використання для заїзду та виїзду на автомобільну дорогу [1]. У наявному переліку об'єктів нас цікавлять саме автозаправні станції (далі – АЗС), на яких учасники дорожнього руху, у нашому випадку водії, через неухважність нерідко пошкоджують майно таких станцій.

Метою статті є заповнення наявних прогалин у нормативно-правових актах, які регулюють суспільні відносини у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, що дасть можливість не допустити порушення основоположних конституційних принципів у правозастосовній діяльності органів та підрозділів Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Досить сталою практикою встановлено, що в разі відривання водіями під час керування транспортними засобами заправного пістолета й муфти на автозаправній станції уповноважені працівники поліції складають протокол про адміністративне правопорушення за адміністративно-правовою кваліфікацією ст. 124 КУпАП. Під час складання цього акта процесуальної дії про адміністративне правопорушення працівники поліції часто порушують неписаний принцип «правомірної адміністративної поведінки». Ця норма-ідея означає, що під час складання протоколу у справі про адміністративне правопорушення поліцейський як суб'єкт владних повноважень зобов'язаний дотримуватись положень КУпАП як основного закону у своїй адміністративно-юрисдикційній діяльності щодо притягнення особи до відповідальності. Принцип «правомірної адміністративної поведінки» застосовується не тільки до органів, посадових осіб, уповноважених складати протоколи за фактами вчинення адміністративних правопорушень та розглядати віднесені до їх компетенції справи. Указана керівна норма-ідея застосовується також до інших категорій учасників справ про адміністративні правопорушення, а саме: до особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, до потерпілого та до допоміжних учасників процесу – захисників, свідків, експертів, перекладачів. Такі учасники теж неодмінно повинні дотримуватись положень КУпАП.

Відомо, що відповідно до ч. 1 ст. 256 КУпАП у протоколі про адміністративне правопорушення обов'язково повинен зазначатися нормативно-правовий акт (далі – НПА), який передбачає відповідальність за це правопорушення. Безсумнівно, працівники поліції вказують НПА, норми якого були порушені та на підставі якого особа притягується до адміністративної відповідальності за ст. 124 КУпАП «Порушення правил дорожнього руху, що спричинило пошкодження транспортних засобів, вантажу, автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, дорожніх споруд чи іншого майна» [2]. Тобто особа повинна порушити Правила дорожнього руху, затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 № 1306. Сама по собі диспозиція цієї статті сформульована правильно, проте потребує невеликих уточнень, які ми зазначимо у висновках.

Для проведення аналізу прогалин в НПА, які регулюють суспільні відносини в інституції забезпечення безпеки дорожнього руху, розглянемо вибрані з Реєстру судові рішення.

20 липня 2020 року суддя Ленінського районного суду м. Миколаїв Кирильчук О. І., розглянувши матеріали у справі про адміністративні правопорушення, установив: відповідно до протоколу про адміністративне правопорушення серії БД № 289551 від 24.04.2020, водій ОСОБА_2 24.04.2020 року о 23 год 20 хв в м. Миколаїв, Інгульський р-н, вул. Космонавтів, 65-а, керуючи транспортним засобом марки «VOLKSWAGEN PASSAT 1/9TDI», державний номерний знак НОМЕР_1 іноземної реєстрації, був неухважний, не слідкував за обстановкою перед початком руху, не переконався, що це буде безпечно, у результаті чого пошкодив заправний пістолет АЗС «АМІС». Унаслідок ДТП отримано механічні пошкодження заправної колонки, а саме пістолета. Таким чином, своїми діями водій ОСОБА_2 порушив пп. 2.3 «б», 10.1 Правил дорожнього руху, за що передбачена відповідальність за ст. 124 КУпАП.

Установлено, що в цій дорожній ситуації водій ОСОБА_2 не дотримався вимог пп. 2.3 «б», 10.1 Правил дорожнього руху, був неухважний, не слідкував за обстановкою перед початком руху, не переконався, що це буде безпечно, у результаті чого пошкодив заправний пістолет АЗС «АМІС», а його дії кваліфіковані правильно за ст. 124 КУпАП – порушення учасниками дорожнього руху правил дорожнього руху, що спричинило пошкодження транспортних засобів.

Керуючись ст.ст. 40-1, 221, 278, 283, 284 Кодексу України про адміністративні правопорушення, суддя постановив: ОСОБА_2 визнати винним у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 124 КУпАП, та накласти на нього адміністративне стягнення у виді штрафу в розмірі 340 (триста сорок) гривень 00 копійок у дохід держави [3].

01 липня 2020 року суддя Саксаганського районного суду м. Кривий Ріг Дніпропетровської обл. Прасолов В. М., розглянувши матеріали про притягнення до адміністративної відповідальності, установив: 19.06.2020 о 20:10 по вул. Волгоградській, 15, у м. Кривий Ріг, на території АЗС «ОККО», водій ОСОБА_2, керуючи транспортним засобом «RENAULT Dokker» із державним реєстраційним номером НОМЕР_1, був неухважним, не стежив за дорожньою обстановкою, відповідно не реагував на її зміну, перед початком руху не переконався, що це буде безпечним і не створить небезпеку та перешкод іншим учасникам руху, та допустив відрив заправного пістолета, що був установлений у бак автомобіля. Унаслідок ДТП транспортний засіб та заправний пістолет отримали механічні пошкодження, чим завдано матеріальні збитки власникам; постраждали відсутні. Своїми діями ОСОБА_2 порушив пп. 2.3 «б», 10.1 Правил дорожнього руху. Винність ОСОБА_2 підтверджується дослідженими в судовому засіданні доказами. Так, згідно зі схемою місця ДТП, унаслідок ДТП в автомобіля «RENAULT Dokker» із державним реєстраційним номером НОМЕР_1 та майна АЗС «ОККО» – заправного пістолета, були виявлені зовнішні пошкодження.

Вислухавши ОСОБА_2, дослідивши матеріали справи, суддя встановив, що ОСОБА_2 порушив вимоги пп. 2.3 «б», 10.1 Правил дорожнього руху, що призвело до пошкодження транспортного засобу та майна АЗС «ОККО», а тому в його діях міститься склад адміністративного правопорушення, що передбачене ст. 124 КУпАП.

Керуючись ст. ст. 33-35, 124, 268, 283, 284 КУпАП, суддя постановив: накласти на ОСОБА_2 адміністративне стягнення за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 124 КУпАП, у вигляді штрафу на суму 340 грн 00 коп. у дохід держави [4].

У наведених двох справах судді посилаються на норми, які не регламентують пошкодження об'єктів дорожнього сервісу, а саме заправних пістолетів, а також неправильно тлумачать законодавство про дорожній рух. У зазначених провадженнях судді посилаються на пп. 2.3 «б» та 10.1 Правил дорожнього руху, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 № 1306 (далі – Правила). Проаналізуємо положення цих правових норм.

Відповідно до п. 2.3 «б», для забезпечення безпеки дорожнього руху водій зобов'язаний бути уважним, стежити за дорожньою обстановкою, відповідно реагувати на її зміну, слідкувати за правильністю розміщення та кріплення вантажу, технічним станом транспортного засобу й не відволікатися від управління цим засобом на дорозі. Звертаємо увагу, що ця норма пов'язана з початком руху транспортних засобів на автомобільних дорогах загального користування. Нагадаємо, що відповідно до ст. 9 Закону об'єкти дорожнього сервісу, у тому числі автозаправні станції та комплекси, до автомобільних доріг загального користування не належать, крім випадків, коли замовником їх будівництва чи розміщення в межах смуги відведення автомобільних доріг загального користування є власник чи орган управління цих автомобільних доріг загального користування [5]. Однак цей виняток на практиці не діє, і тому об'єкти дорожнього сервісу не є складовими автомобільної дороги загального користування. Тому чинними Правилами пошкодження об'єктів дорожнього сервісу учасниками дорожнього руху не регламентовано.

У вказаних рішеннях суд неправильно застосовує норми матеріальної дії Правил та порушує основоположні положення ст. 245 КУпАП, тобто суд не вирішив справу чітко відповідно до закону, а саме Закону та Правил.

17.01.2019 суддя Автозаводського районного суду м. Кременчук Полтавської обл. ОСОБА_1, розглянувши адміністративний матеріал, який надійшов від Батальйону патрульної поліції в м. Кременчук Управління патрульної поліції в Полтавській області Департаменту патрульної поліції щодо ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_1, що працює в ТОВ «АТБ-Маркет» адміністратором, проживає за адресою: ІНФОРМАЦІЯ_2, до адміністративної відповідальності за ст. 124 КУпАП України, установив: у протоколі про адміністративне правопорушення зазначено, що 25.12.2018 о 15 год 20 хв у м. Кременчук по вул. Небесної Сотні, 1 «а», водій ОСОБА_2, керуючи автомобілем НОМЕР_1, перед початком руху не переконався, що це буде безпечно, відірвав пістолет і розірвав муфту на АЗС

«ОККО». Унаслідок чого АЗС «ОККО» було завдано матеріальної шкоди.

Суддя, вислухавши особу ОСОБА_2, яка притягається до адміністративної відповідальності, дослідивши матеріали справи, дійшов таких висновків: диспозицією ст. 124 КУпАП передбачена адміністративна відповідальність за порушення учасниками дорожнього руху правил дорожнього руху, що спричинило пошкодження транспортних засобів, вантажу, автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, дорожніх споруд чи іншого майна.

У п. 1.10 Правил дорожнього руху України зазначено, що дорожньо-транспортна пригода (далі – ДТП) – це подія, що сталася під час руху транспортного засобу, унаслідок якої загинули або поранені люди чи завдані матеріальні збитки.

Таким чином, умовою настання відповідальності за ст. 124 КУпАП є «пошкодження транспортних засобів», тобто порушення повинно мати обов'язкову складову у вигляді механічних пошкоджень на транспортному засобі (предметі дорожньо-транспортної пригоди).

Суд вважає, що особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, ОСОБА_2 не міг порушити вимоги п. 10.1 ПДР України, у якому зазначено, що перед початком руху, перестроюванням та будь-якою зміною напрямку руху водій повинен переконатися, що це буде безпечним і не створить перешкод або небезпеки іншим учасникам руху.

Згідно з п. 1.10 ПДР «учасник дорожнього руху – особа, яка бере безпосередню участь у процесі руху на дорозі як пішохід, водій, пасажир, погонич тварин та ін.».

Аналізуючи вищевказані норми права, суд доходить висновку, що якщо в результаті неухажливих дій водія не створена небезпека іншим учасникам руху, то про порушення п. 10.1 ПДР України не може бути й мови, оскільки АЗС, а саме заправний пістолет, не є учасником дорожнього руху, більше того, відповідно до п. 2.1 Типової інструкції для посадки оператора заправних станцій 3-го розряду, оператор заправляє паливними та мастильними матеріалами – бензином, гасом, маслом, газом тощо – автомобілі, мототранспорт, трактори, літальні апарати, судна та інші транспортні засоби за допомогою механічних і напівавтоматичних засобів заправки, тобто з урахуванням вищевказаної Інструкції, саме на оператора покладений обов'язок заправляти бензином автомобілі за допомогою механічних і напівавтоматичних засобів заправки, до яких належить заправний пістолет, який був установлений у бак автомобіля «FORD MONDEO».

З урахуванням вищевикладеного, оскільки, як убачається в матеріалах справи, від дій ОСОБА_2 ніяких наслідків не настало, суд вважає за необхідне закрити провадження у справі про притягнення ОСОБА_2 до адміністративної відповідальності за ст. 124 КУпАП у зв'язку з відсутністю складу адміністративного правопорушення, тому що заправна станція не є учасником руху, і пошкодження заправного пістолета не утворює склад адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 124 КпАП України.

Керуючись ст.ст. 124, 245, 247, 280, ч. 1 п. 1 ст. 284 КУпАП України, суд постановив: провадження у справі про притягнення ОСОБА_2 за ст. 124 КУпАП закрити у зв'язку з відсутністю складу адміністративного правопорушення [5].

В останньому рішенні ми не можемо погодитися із суддею лише в одному аспекті: матеріальні збитки все ж таки завдані (відрив заправного пістолета й розірвання муфти на АЗС «ОККО»). Судді в перелічених рішеннях також згадують про п. 10.1 Правил, де зазначено, що перед початком руху, перестроюванням та будь-якою зміною напрямку руху водій повинен переконатися, що це буде безпечно й не створить перешкод або небезпеки іншим учасниками руху. У перших двох провадженнях судді неправильно використали цю норму, тому що вона не підлягала застосуванню, ураховуючи обставини справи, не врегульовані законодавством. Суд в останньому провадженні у справі про адміністративне правопорушення правильно зауважив, що в цій ситуації водій ОСОБА_2 ніяк не міг створити перешкод або загрози іншим учасникам дорожнього руху, а також що АЗС, заправний пістолет та оператор АЗС не є учасниками дорожнього руху. Тому повністю з цим погоджуємося. Також не підлягає запереченням те, що суддя закриття справи у зв'язку з відсутністю складу адміністративного правопорушення за ст. 124 КУпАП. Безсумнівно, таке рішення є правильним, але водій ОСОБА_2 все ж таки, хоча й формально, є винним, бо він завдав матеріальних збитків АЗС, є спеціальним суб'єктом адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 124 КУпАП. Однак у Правилах відсутня норма, яка регламентує суспільні відносини за пошкодження об'єктів дорожнього сервісу. Природно, що якщо немає норми, то буде відсутня об'єктивна сторона адміністративного правопорушення. У цій ситуації порушується принцип «невідворотності покарання», оскільки водій учинив суспільно шкідливе діяння, майно власників АЗС пошкоджено, наявні матеріальні збитки, настали негативні наслідки, але через прогалини в законі правопорушник до адміністративної відповідальності не буде притягнутий [5].

Висновки. Отже, здійснивши аналіз судових рішень про притягнення учасників до-

рожнього руху, а саме водіїв, до адміністративної відповідальності за ст. 124 КУпАП щодо пошкодження ними елемента об'єктів дорожнього сервісу, який не регламентується Законом України «Про дорожній рух» та Правилами дорожнього руху, забезпечуючи своєчасне заповнення прогалін у нормативно-правових актах, що регулюють суспільні відносини у сфері безпеки на транспорті, із метою подальшого недопущення порушення правоохоронними органами Конституції та законів України в процесі правозастосовної діяльності, для повної реалізації принципів «верховенства права», «невідворотності покарання», пропонуємо внести такі зміни до Закону України «Про дорожній рух» та Правил дорожнього руху:

1) доповнити назву ст. 124 КУпАП словосполученням «у тому числі об'єктів дорожнього сервісу», після чого диспозиція повинна містити такий текст: «Порушення правил дорожнього руху, що спричинило пошкодження транспортних засобів, вантажу, автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, дорожніх споруд чи іншого майна, у тому числі об'єктів дорожнього сервісу»;

2) доповнити диспозицію ст. 124 КУпАП словосполученням «у тому числі об'єктів дорожнього сервісу», після чого диспозиція повинна містити такий текст: «Порушення учасниками дорожнього руху правил дорожнього руху, що спричинило пошкодження транспортних засобів, вантажу, автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, дорожніх споруд чи іншого майна, у тому числі об'єктів дорожнього сервісу»;

3) додати абз. 12 до ч. 2 ст. 16 Закону України «Про дорожній рух» з таким текстом: «не пошкоджувати об'єкти дорожнього сервісу, а в разі пошкодження таких – відшкодовувати завдані збитки в порядку, установленому цивільним законодавством»;

4) доповнити п. 10.1 Закону України «Про дорожній рух» словами «майну чи об'єктам дорожнього сервісу», після чого диспозиція пункту повинна містити такий текст: «Перед початком руху, перестроюванням чи будь-якою зміною напрямку руху водій повинен переконатися, що це буде безпечним та не створить перешкод чи небезпеки іншим учасникам дорожнього руху, майну чи об'єктам дорожнього сервісу»;

5) додати до п. 2.3 Правил дорожнього руху підпункт «ж» з таким текстом: «не вчиняти дій, унаслідок яких можуть бути пошкоджені об'єкти дорожнього сервісу».

Список використаних джерел

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення: чинне законодавство із змінами та доповнення на 17 вересня 2020 року: офіц. текст. Київ : Алерта, 2020. 322 с.
2. Про автомобільні дороги : Закон України від 08.09.2005 № 2862-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2862-15#Text>.
3. Про дорожній рух : Закон України від 28.01.93 № 2953-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 31. Ст. 339.
4. Правила дорожнього руху : постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 № 1306. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#Text> (дата звернення: 13.01.2020).
5. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/>.

Надійшла до редакції 22.02.2021

References

1. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on Administrative Offenses] : chynne zakonodavstvo iz zminamy ta dopov. na 17 veresnia 2020 roku: ofits. tekst. Kyiv: Alerta, 2020. 322 s. [in Ukr.]
2. Pro avtomobilni dorohy [On highways]: Zakon Ukrainy vid 08.09.2005 № 2862-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2862-15#Text>. [in Ukr.]
3. Pro dorozhnii rukh [On traffic] : Zakon Ukrainy vid 28.01.93 № 2953-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1993. № 31. St. 339. [in Ukr.]
4. Pravyly dorozhnoho rukhu [Traffic rules] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10.10.2001 № 1306. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#Text>. [in Ukr.]
5. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen [Unified state register of court decisions]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/>. [in Ukr.]

SUMMARY

Rostyslav Yu. Molchanov, Maksym O. Shevyakov. Features of bringing drivers to administrative responsibility under art. 124 of the Code of Ukraine of Administrative offences in the context of damage of a component of road service objects: problems and solutions. The dynamic development of social relationships, in particular on transport, requires immediate and timely regulatory and legal improvements. First of all, it is necessary to prevent violation of the Constitution by law enforcement agencies and

laws of Ukraine in the process of law enforcement. Very often the representatives of Themis, due to the normative unregulated aspects of public relations, apply the existing legal norms of the law, which in certain unprecedented circumstances of the case are not applicable, although they are, at first glance, true. Existing gaps in regulations violate the fundamental principles of responsibility of the perpetrators in particular, the principle of "inevitability of punishment", which is the beginning of the formation in society of nihilistic sentiments, stereotypes of anomie. In this work, we will consider the facts of non-compliance by courts with the task of proceedings in cases of administrative offenses in the field of road safety the central of which is non-compliance with the resolution of the case in strict accordance with the law, and also the ways to resolve this issue. Making detailed analysis of situations regarding breakaway (damage) of the refueling pistol at the gas station by drivers of vehicles due to the vital factors (inattention, haste, etc.) we find out the defects in law enforcement activities of police officers who at the scene of the accident qualify the actions of the perpetrator as a traffic accident. After the procedural registration of this delict, the materials of the administrative case, according to the jurisdiction, are sent for consideration to the court of first instance, where judges incorrectly operate the rules of applicable law, erroneously apply substantive law and violate procedural rules. The consequence of this is a violation of the fundamental principle of "rule of law", the provisions of which are enshrined in in Art. 8 of the Constitution of Ukraine.

Keywords: road service objects; gas station, vehicle, driver, judgement.

УДК 342.95

DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-143-147

Roman M. OPATSKY[©]
Ph.D in law, associate professor
(Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs)

IDENTIFYING PRIORITIES IN THE FORMULATION AND IMPLEMENTATION OF A NATIONAL DOCTRINE OF JUVENILE POLICY IN UKRAINE

АНОТАЦІЯ

Опацький Р. М. Визначення пріоритетів у формуванні та реалізації національної доктрини неповнолітньої політики в Україні. Визначено основні чинники, що актуалізують необхідність адміністративно-правових досліджень щодо формування та реалізації національної доктрини ювенальної політики в Україні. Підтримується позиція, що суть дослідження концептуальних засад ювенальної політики, як форми специфічного зовнішнього впливу держави, уповноважених органів на відповідні суспільні відносини, полягає у встановленні волі держави та захисті особистих інтересів діти.

Наголошується на необхідності розробки та реалізації національної доктрини ювенальної політики без досі активного втручання світової спільноти, послужить наріжним каменем виховання молодого покоління українців, яке зможе передати велич України. Зазначена позиція аргументується, зокрема, тим, що як соціально-демографічна група суспільства неповнолітні характеризуються не лише віком, але й місцем, яке вони займають у соціальній структурі суспільства, особливостями соціального становлення та розвитку.

Виокремлено невід'ємні складові доктрини у формуванні та реалізації національної доктрини ювенальної політики в Україні, до яких належать: економічний, соціальний та політичний аспекти.

Зазначається, що реалізація національної доктрини ювенальної політики неможлива без розробки ефективного законодавства щодо захисту прав дітей, ювенальної юстиції, задоволення вимог поточної ситуації в країні, перспектив демократичного суспільства та врахування великого досвіду таких законодавство в розвинених країнах.

Акцент робиться на необхідності зосередити соціальні інститути, органи влади на активному діалозі з підростаючим поколінням, громадськими молодіжними рухами, дитячими та молодіжними організаціями, залучаючи сім'ю та молодь, як повноправних партнерів до постановки та вирішення поточних соціально-економічних та політичних проблем.

Ключові слова: концептуальні засади, доктрина, дитина, державна ювенальна політика..

© Opatsky R. M., 2021

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8658-8153>

opatsky@i.ua

Relevance of the research. In the present time scientific, specialized literature and mass media are posing questions whether or not they are related to the initiation of a new political and legal doctrine of juvenile policy formation, Today, juvenile policy is a global problem of ensuring the rule of law not only in Ukraine but also in the world.

The contradiction between the interconnection of processes that determine the stable and sustainable development of Ukraine at the present stage of the reform of its state and legal framework requires a scientific analysis of the problems of ensuring children's rights at the conceptual level, widening the traditional methodology and using such sometimes underestimated applied aspects as administrative and legal and informational legal aspects.

Recent publications review. Formation of the theory of juvenile law has been described in the works of Russian scientists V. I. Abramov, Abramov, N. E. Borisova, O. V. Butko, V. F. Vorobjov, L. Yu. Kulapov, O.A.Laktiunkinoya, O.V.Markovicheva. However, with the exception of N.E. Borisova and L.Y. Golisheva, the researchers did not aim at a theoretical analysis of juvenile law as a branch, focusing on such specific institutions as the legal status of the child and practical aspects of protection of children's rights.

The problem of child protection and protection of children's rights in modern Ukrainian jurisprudence is developed mainly by representatives of civil and legal sciences (L.M. Zilkovska, O.I. Karpenko) and criminal law (V.M. Burdin, E.M. Gidulyanova, T.O. Gonchar, A.E. Golubov, V.M. Buryatov, T.M. Gidulyanova, T.O. Gonchar, A.E. Golubov). Golubov, V. V. O. Yamkova, N.O. Yanitska, A.O. Yaroviy etc.) cycles. Separate works are devoted to peculiarities of administrative responsibility of minors and their fathers (O.V. Gorbach, J.M. Kvitka, Y.I. Kovalchuk, S.G. Romanchuk), to labor relations with the participation of children (O.S. Reus) and the implementation of international juvenile law (O.I. Vinglovska, Mohammad Al Nsur).

The research of administrative and legal security of information security of the minors in Ukraine (O.V. Topchiy) is of great importance, administrative and legal status of the National Police of Ukraine as a guarantor of children's rights and freedoms (O.M. Drkchuk), administrative and legal protection of orphans and children deprived of parental care (O.Y. Savchuk). But with the exception of the PhD thesis by S. P. Kotaliychuk on theoretical aspects of the legal status of persons without parental care, there is no general theoretical research of juvenile law as a new dimension in the legal regulation of social relations in Ukraine.

The article's objective is to investigate the conceptual foundations of the formation and implementation of national doctrine of juvenile policy, as a specific external influence of the state, relevant authorities on relevant social relations, with the aim of asserting the will of the state and protecting the individual and public interests of the children.

Discussion. The category of doctrine is well entrenched in the scientific community as well as in political and legal official terminology. It appears necessary to identify the main prospective directions of development of the juvenile doctrine in the legal system of Ukraine.

The doctrine of juvenile policy of Ukraine is a systemic legal act adopted by a high-level state legislative body for a fixed term of three years and clearly defines a strategic goal, indicators, priorities of sector development, institutional conditions, organizational, economic and legal framework for the implementation of this document.

Thus, the categorical definition of the doctrine of juvenile policy derives from the general understanding of this term, which is included in the Draft National Doctrine: «The doctrine is a set of leading principles, political, state, legal, social and ethical views on the main directions of the implementation of state policy» and the definition of its role «as a subsidiary source of law» in the same document [1].

The doctrine is intended to define conceptual provisions, the nature and principles of coordination of the components of socio-economic development with the classification of positive and negative factors within the established time period, as well as the logic and mechanisms to achieve the enshrined parameters.

An inseparable part of the classification of the functional purpose of doctrine is to distinguish its economic, social and political aspects (taking into account the transition from one dimension to another in reality). The main arguments are :

- economical aspect: Increasing the quality of human capital through proper support and education of the new generation, which would ensure a stable high comparative advantage of Ukraine in the system of international division of labor and competitiveness of the national policy on the domestic and foreign markets;

- social aspect: the establishment of dual social relations that will eventually guarantee a stable social environment in the children's environment in particular and the national economy as a whole;;

- political aspect: defining the institutional conditions and mechanisms for the implementation of reforms aimed at establishing socially-oriented forms of protection of children's rights and, ultimately, the implementation of the National Doctrine.

The doctrine of juvenile policy shall serve as the basis for:

- formation of the state policy in a particular area to ensure the formation and implementation of juvenile policy of Ukraine;

- preparation of proposals for improvement of legal, methodological, scientific and organizational support for the formation and implementation of juvenile policy of Ukraine in the particular area of life;

- development of target programs for ensuring the formation and implementation of Ukraine's juvenile policy in a particular area.

Let's consider the components that the doctrine of juvenile policy should include [2].

1. The logical and theoretical basis of the doctrine of juvenile policy is linked to other forms of social conscience, the worldview of the era. For example, during the existence of the USSR the concept of 'juvenile policy' did not exist at all due to the fact that the machinery of state power had overwhelmed all others and completely dominated them. The state power of the time singled out political, party and local power. Therefore it was not possible to speak of politics as such.

2. The doctrine of juvenile policy is based on its conceptual and categorical framework, the theoretical solution to the problems of ensuring juvenile policy, a broad and complete system of attitudes based on the categories that have a basic character in this doctrine itself.

The content of the doctrine should be based on a system of logical arguments and be expressed in terms of concepts that reflect the activities to ensure juvenile policy in the specific area of children's rights protection.

The traditional set of issues that determine the nature of juvenile policy include the origin and development of the juvenile policy system, its links with the society, the individual and the state, methods to ensure the protection of children's rights, management of juvenile policy under different conditions, including destabilization when the system is characterized by critical parameters, and so on.

3. Strategies – assessment of the existing juvenile policy subsystem (informational, economic, military, political), their objectives and tasks, principles of functioning and long-term development, methods of support.

The strategies are acceptable to any doctrine. The doctrine of juvenile policy is no exception. They give it a socially significant character, put a mark on the content of its theoretical part and often determine the choice of methodological basis for the doctrine itself. The strategies reflect the ideological nature of the doctrine most clearly; through them the protection of national security is intimately linked to the practice of juvenile policy. The programme part directly expresses the interests of the nation in a particular area of life, its commitment to the most effective provision of these, and includes an assessment of juvenile policy as a system and the requirements placed upon it and kept in the public consciousness.

Doctrine formation is a process that should be approached with care and respect; the criterion of doctrine viability is not the criterion of scientific truthfulness or managerial efficiency, but its ability to express the interests of the Ukrainian nation as an organic synthesis of the family and children. The doctrines which are based on a consolidation, theoretical understanding of the experience of different systems of juvenile policy in the developed countries have an essential impact on practice.

Principles of formation of a national doctrine of juvenile policy.

1. Hierarchy. The doctrine is formed based on the provisions of the Constitution of Ukraine, its laws, international declarations and regulations, as well as the Concept of National Security, as it is an element of hierarchical system of regulations governing public relations in the field of national security [3].

2. Heredity. The doctrine develops the concept of national security in relation to a specific sphere of life (environmental, informational, technological, etc.).

3. Non-transcendence. The doctrine cannot contradict the Constitution of Ukraine, current legislation and the Ukrainian national security concept.

4. Centralization. The doctrine is a systematic legal act, providing the legal framework for ensuring juvenile policy in a particular area of life, and disclosing the meaning of national interests in this area.

5. Historicity and modification. Doctrine is a normative act, which regulates public relations in a particular sphere of life. Due to the very nature of social relations, they are

dynamic, it is obvious that national interests change with the times. At the same time, these changes must also take into account past tensions.

6. Integrity of design. The strategic aim of the doctrine of juvenile policy in a particular sphere is to ensure the protection of children's rights and national security in general. Therefore, the formulation of juvenile policy doctrine should take into account the full range of problems in all spheres of life that arise in the protection of children's rights in general.

7. Correlations. The doctrines of juvenile policy in their totality constitute the second tier of the hierarchical model of legal acts that regulate public relations in the field of protection of children's rights. Therefore, these doctrines must not only address protection of children's rights in a specific area in a comprehensive manner, but also have a direct correlation with one another (Doctrine of Political Security - Doctrines of Juvenile Policy, etc.).

8. Systematicity of elaboration. Due to the fact that the doctrine is a systemic regulatory document in a particular sphere (in our case, juvenile policy), it must cover all conceptual tensions of national interests' implementation in a particular sphere of life activity. The particular sphere of life activity is to be viewed as a system. Thus, the Doctrine shall reflect all system characteristics of the particular sphere of activity. On the other hand, the Doctrine should be regarded as a component of the system of legal acts regulating public relations in the field of juvenile policy, namely, it should take into account the provisions of other doctrines.

9. Conceptuality. The doctrine serves as a conceptual document in a particular area of life. The implementation of the first priority measures to ensure juvenile policy in a particular sphere, outlined in the Doctrine, requires the issuance of laws and the development of appropriate state programmes.

10. Concretization of certain provisions of the Doctrine in relation to specific areas of activity of the state and society can be enshrined in the relevant documents, which are approved by the President of Ukraine.

Conclusion. To sum up, it is worth to say that this topic, despite its relevance for our country, is underdeveloped both on a theoretical and practical level. However, world practice shows that protection of children's rights is one of the most important issues for every country, and Ukraine cannot remain unaffected by this issue.

At the current stage of development our country's lawmakers still have some time to make a careful consideration of the problems of formation and implementation of juvenile policy in general and juvenile justice in particular through the prism of the national cultural background and public opinion. This stock of time should be used to find a compromise solution to this issue, taking into account the demands of the Ukrainian society.

The adoption of a sound national doctrine on juvenile policy without, so far, active involvement of the world community, will serve as the foundation stone for the education of a young generation of Ukrainians who will be able to promote the greatness of Ukraine in the world community.

Список використаних джерел

1. Національна доктрина реформування та розвитку агропродовольчого комплексу України (проект). URL : www.minagro.kiev.ua.
2. Лейст О.Э. История политических и правовых учений : учеб для вузов. М : Юр. лит., 2006. 576 с.
3. Про основи національної безпеки України : Закон України. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 39. Ст. 351.

Надійшла до редакції 25.01.2021

References

1. Natsional'na doktryna reformuvannya ta rozvytku ahroprodovol'choho kompleksu Ukrayiny (proekt) [National doctrine of reforming and development of agro-food complex of Ukraine (project)]. URL : www.minagro.kiev.ua. [in Ukr.]
2. Leyst, O. E. (2006) Istoriya politicheskikh i pravovykh ucheniy [History of political and legal doctrines] : ucheb dlya vuzov. M : Yur. lit. 576 s.
3. Pro osnovy natsional'noyi bezpeky Ukrayiny [On the foundations of national security of Ukraine] : Zakon Ukrayiny. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 2003. № 39. St. 351.

SUMMARY

The main factors that actualize the need for administrative and legal research on the formation and implementation of the national doctrine of juvenile policy in Ukraine are identified. The author argues that the

essence of the study of the conceptual foundations of juvenile policy, as a form of specific external influence of the state, authorized bodies on relevant public relations, is to establish the will of the state and protect the personal public interests of children.

Emphasis is placed on the need to focus social institutions, authorities on active dialogue with the younger generation, public youth movements, children's and youth organizations, involving family and youth as full partners in setting and solving current socio-economic and political problems of society.

Keywords: *conceptual principles, doctrine, child, state juvenile policy.*

УДК 342.95

DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-147-151

Ірина ТИЩЕНКОВА ©
кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ДЕЯКІ АСПЕКТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАДАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ ОБ'ЄДНАНИМИ ТЕРИТОРІАЛЬНИМИ ГРОМАДАМИ В УКРАЇНІ

Усесвітній розвиток інформаційних технологій, їх широке застосування у всіх сферах життя вимагають перетворення державних процесів відповідно до сучасних умов, зокрема надання адміністративних та інших публічних послуг в електронній формі.

Головна мета переведення адміністративних послуг в електронний формат – зробити державне управління більш ефективним. А це вимагає оптимізації адміністративних послуг, перегляду процесів взаємодії між органами влади, налагодження електронної взаємодії державних реєстрів тощо.

На сьогодні до сфери публічних послуг віднесені послуги, що надаються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, які належать до сфери їх управління, і є результатом здійснення ними владних повноважень.

Важлива роль у розбудові України як соціальної, правової, демократичної держави належить запровадженню реформи з децентралізації влади, яка зумовлює відповідні процеси розвитку інституту об'єднаної територіальної громади як первинного суб'єкта місцевого самоврядування. Створення об'єднаних територіальних громад стало основою для формування сприятливого життєвого середовища, необхідного для всебічного розвитку людини, її самореалізації та захисту прав.

У сучасних умовах поступу інформаційного суспільства реформа будь-якої галузі передбачає широке використання інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) для досягнення необхідного рівня ефективності та результативності. Запровадження ефективних інформаційно-комунікаційних інновацій у діяльність об'єднаних територіальних громад є актуальним, адже надає найкращі можливості сфокусуватися на потребах громадян. Саме завдяки використанню ІКТ місцева влада поліпшує умови, необхідні для забезпечення належної реалізації громадянами своїх прав та охоронюваних законом інтересів.

Ключові слова: *інформаційно-комунікаційні технології, об'єднана територіальна громада, електронні публічні послуги.*

Постановка проблеми. Актуальним для практики є дослідження правових основ цифрової діяльності об'єднаних територіальних громад як суб'єкта інформаційних правовідносин, а також адміністративно-правового забезпечення надання ними електронних публічних послуг.

Попри значну кількість досліджень, присвячених проблемам адміністративно-правового забезпечення надання публічних послуг владними інституціями, усе ж поза увагою науковців залишилися питання забезпечення доступу до електронних публічних послуг за допомогою адміністративно-правових засобів у новоутворених суб'єктах місцевого самоврядування – об'єднаних територіальних громадах.

З огляду на вищевикладене стає очевидною актуальність дослідження адміністратив-

© Тищенко І.О., 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0323-5035>

iren9357@gmail.com

но-правового забезпечення надання електронних публічних послуг об'єднаними територіальними громадами в Україні.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Теоретичне підґрунтя щодо забезпечення діяльності публічної адміністрації за допомогою адміністративно-правових засобів склали праці таких учених, як В. Авер'янов, С. Алфьоров, М. Ануфрієв, О. Бандурка, О. Баранов, К. Белякова, Ю. Битяк, В. Брижко, О. Горова, М. Гуцалюк, Р. Калюжний, А. Колодій, Т. Коломоєць, В. Колпаков, М. Корнієнко, Є. Курінний, М. Мельник, Т. Мінка, А. Олійник, В. Опришко, В. Погорілко, А. Подоляка, І. Родіонов та інші.

Метою статті є на підставі комплексного аналізу наявних наукових та нормативних джерел визначити теоретико-правові та прикладні засади адміністративно-правового забезпечення надання електронних публічних послуг об'єднаними територіальними громадами в Україні.

Виклад основного матеріалу. Електронне врядування як форма організації публічного управління є одним з інструментів розвитку інформаційного суспільства, що забезпечує підвищення ефективності, відкритості та прозорості діяльності органів публічної влади та місцевого самоврядування, дієвість якого підтверджується успішним досвідом країн-лідерів із реалізації механізмів електронного врядування. Цей спосіб організації державного управління дозволяє громадянам, бізнесу та некомерційним організаціям звертатися до органів публічної влади у віддалений спосіб та в режимі реального часу, отже, суттєво спрощує та підвищує ефективність процесу комунікації між цими суб'єктами [1].

Упровадження в практику роботи об'єднаних територіальних громад моделі цифрового врядування базується на субдисциплінарному розумінні процесу цифровізації: технологічному, соціологічному, політологічному, державно-управлінському, правовому.

Розглядаючи «електронне врядування» як ідею, науковці звертають увагу на її певну суперечливість [2], що зумовлена наявністю двох протилежних точок зору. Перша з них полягає в тому, що широке застосування комп'ютерних технологій може спричинити зменшення ролі органів влади в процесі прийняття управлінських рішень, бо в цих умовах забезпечується можливість участі в прийнятті управлінських рішень широким верствам населення. Друга, навпаки, засвідчує, що впровадження онлайн-технологій може призвести до зростання ролі органів публічної влади, підвищення результативності їхньої діяльності й, відповідно, їх значущості. Обидві позиції мають право на існування, однак друга є більш реальною, якщо врахувати наявність у відповідних державних структур функцій адміністрування, з одного боку, та переважну пасивність громадян – з іншого [3].

Оптимізація владно-правової взаємодії суспільства й держави на основі сервісно-орієнтованої діяльності органів публічної влади обумовлює широке використання цифрових технологій у системі публічного управління та впровадження засад концепції цифрового врядування, зокрема, у діяльність об'єднаних територіальних громад як суб'єкта місцевого самоврядування.

Цифровізація породжує процес використання цифрових технологій і платформених рішень у реаліях внутрішнього життя об'єднаних територіальних громад, а також надання ними публічних послуг, що повинно ґрунтуватися на загальній ідеї забезпечення прав громадян. Права громадян розглядаються як відображення їх об'єктивних потреб. У зв'язку з цим домігантою діяльності об'єднаних територіальних громад є створення умов, необхідних для забезпечення реалізації громадянами, їх об'єднаннями та юридичними особами своїх прав і охоронюваних законом інтересів.

В Україні застосовується модель надання послуг через відповідні центри надання адміністративних послуг (ЦНАП), створені при органах державної й муніципальної влади. Порядок, зміст і форми організації діяльності центрів надання адміністративних послуг визначаються Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Примірного регламенту центру надання адміністративних послуг». Примірний регламент розкриває порядок дій адміністраторів центру та їх взаємодії із суб'єктами надання адміністративних послуг. Законодавчі й нормативні акти регулюють як процедури, процеси й технології безпосереднього надання адміністративних послуг, так і принципи надання адміністративних послуг, обумовлені специфікою функціонування відповідної сфери суспільної життєдіяльності. Крім того, низкою постанов Кабінету Міністрів України врегульовуються питання організації внутрішньої діяльності центрів надання адміністративних послуг та визначається технологія роботи адміністраторів центрів, порядок ведення реєстрів, видачі дозвільних документів, здійснення моніторингу нормативно-правового забезпечення щодо надання послуг тощо [4].

Електронне врядування – це новітня інтерактивна система державного управління, в основі якої лежать принципи відкритості, прозорості та підзвітності і яка за допомогою

інформаційно-комунікаційних технологій забезпечує ефективну взаємодію громадян, неурядових організацій з органами державної влади [5].

Основними завданнями електронного врядування є:

- підвищення якості та доступності публічних послуг для громадян і бізнесу;
- спрощення процедур і скорочення адміністративних витрат;
- підвищення якості управлінських процесів, контроль за результативністю та ефективністю діяльності органів державної влади й органів місцевого самоврядування;
- забезпечення відкритості інформації про діяльність органів державної влади й органів місцевого самоврядування, розширення доступу до неї та надання можливості безпосередньої участі людини й інститутів громадянського суспільства в процесах підготовки й експертизи проектів політико-адміністративних рішень [6].

Зі сказаного постає таке поняття, як електронна демократія – форма організації суспільства, за якої громадян, громадські організації шляхом широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій залучають до прийняття державних рішень та участі в державному управлінні. Виживання людей завжди залежало від суспільства, а зараз – від майбутнього інформаційного суспільства держави. Ми знаходимося в швидкій урбанізації людства, нанотехнологічного буму, кіборгізації нейроінтерфейсів, симбіозу біологічного та цифрового інтелекту, тому важливим на сьогодні є визначення тенденцій розвитку інформаційно-комунікативних технологій як ключового сегменту управління державою та гарантії прав і свободи людини [5].

Отже, електронні публічні послуги, які надають об'єднані територіальні громади, виступають як урегульована публічно-правовими нормами діяльність виконавчих органів або посадових осіб об'єднаних територіальних громад із виконання своїх повноважень та обов'язків на основі використання цифрових технологій, що спрямована на юридичне оформлення умов, визначених законодавством, необхідних для забезпечення належної реалізації громадянами своїх суб'єктивних прав, охоронюваних законом інтересів або виконання обов'язків.

Аналіз вітчизняного законодавства свідчить про те, що регулювання діяльності об'єднаних територіальних громад із надання адміністративних послуг в Україні ґрунтується на значній кількості нормативно-правових актів, до яких належать: Конституція України – Основний Закон, яким регулюються суспільні відносини в країні та визначаються базові права громадян, кодекси України, низка законів України, нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, локальні нормативні акти. Серед головних відзначимо закони України «Про адміністративні послуги», «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» щодо проведення електронної реєстрації», «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» тощо [4].

Особливістю нормативно-правового регулювання надання електронних публічних послуг об'єднаними територіальними громадами, їх виконавчими органами, посадовими особами є те, що його здійснюють на основі закріплених у статутах цих громад відповідних норм.

Згідно з останніми дослідженнями ООН щодо розвитку електронного врядування, Україна посіла 62-е місце серед 193 держав.

Наведене свідчить про значне відставання України від світових темпів розвитку електронних послуг та необхідність розроблення єдиної скоординованої державної політики в зазначеній сфері, спрямованої на подолання таких першочергових проблем:

- несформованість нормативно-правової бази, що регулює сферу надання електронних послуг;
- відсутність єдиних вимог щодо запровадження електронних послуг;
- неврегульованість питання електронної ідентифікації та автентифікації суб'єктів звернення під час надання електронних послуг;
- відсутність міжвідомчої електронної взаємодії під час надання адміністративних послуг;
- складність та зарегульованість порядків надання адміністративних послуг;
- невизначеність формату електронного документа, згідно з яким суб'єкт звернення повинен подавати документи для отримання адміністративної послуги;
- відсутність єдиної інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури, що забезпечує надання електронних послуг на основі встановлених вимог;
- відсутність довіри до електронної взаємодії суб'єктів надання адміністративних послуг та суб'єктів звернення;

– низький рівень готовності державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування, фізичних та юридичних осіб до запровадження електронних послуг [1].

Висновки. Отже, у результаті дослідження виявлено, що наразі у вітчизняній правовій доктрині відсутня єдність поглядів серед учених-юристів на поняття та класифікацію публічних послуг та електронних публічних послуг зокрема. Також з'ясовано, що відсутня однозначність у тлумаченні поняття «адміністративно-правове забезпечення».

Визначено, що в Україні застосовується модель надання послуг через відповідні центри надання адміністративних послуг (ЦНАП), охарактеризовано основні цілі електронного врядування, а також подано визначення поняття електронної демократії.

Відповідно до досліджень ООН щодо розвитку електронного врядування, Україна значно відстає від світових темпів розвитку електронних послуг, тому виникає необхідність у дослідженні й розробленні єдиної скоординованої державної політики у цій сфері задля розв'язання проблем, що виникають, та впровадження новітніх інформаційних/електронних технологій.

Список використаних джерел

1. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 груд. 2010 р. № 2250-р. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2250-2010-%D1%80>.
2. Шверда В. А. Електронне урядування як спосіб підвищення ефективності системи державного управління. *Менеджмент за умов трансформаційних інновацій: виклики, реформи, досягнення: матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Суми, 10–12 трав. 2007 р.)*. Суми : СОІППО, 2007. Ч. 2. С. 168.
3. Коновал В. О. Методологічні засади електронного урядування на місцевому рівні: поняття, принципи, моделі та передумови. *Теорія та практика державного управління*. 2016. Вип. 2. С. 65–72. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpu_2016_2_13.
4. Набока Л., Мельтюхова Н. Організаційно-правове забезпечення надання послуг в об'єднаних територіальних громадах в умовах децентралізації. URL : <http://ipk.edu.ua/wp-content/uploads/2019/07/Tezy-2018.pdf>.
5. Мар'яненко Г. Інформаційно-комунікативні технології в електронному врядуванні як структурна складова публічного управління. *Науково-практичне забезпечення децентралізації надання послуг в об'єднаних територіальних громадах: матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 18 квіт. 2018 р.)*; за заг. ред. Р. В. Войтович, П. В. Ворони. Київ : ІПК ДСЗУ, 2018. С. 233–235.
6. Регіональна стратегія. Електронне урядування та публічні послуги. URL : <https://decentralization.gov.ua/pics/upload/311-d3aee2c6d6c04f325ab07521a92a7890.pdf>.

Надійшла до редакції 15.03.2021

References

1. Pro skhvalennya Kontseptsiyi rozvytku elektronnoho uryaduvannya v Ukraini [On approval of the Concept of e-government development in Ukraine]: rozporядzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13 hrud. 2010 r. № 2250-r. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2250-2010-%D1%80>. [in Ukr.]
2. Sheverda, V. A. (2007) Elektronne uryaduvannya yak sposib pidvyschennya efektyvnosti systemy derzhavnogo upravlinnya [E-government as a way to increase the efficiency of public administration]. *Menedzhment za umov transformatsiynykh innovatsiy: vyklyky, reformy, dosyahnennya: materialy Mizhnar. nauk. konf. (m. Sumy, 10–12 trav. 2007 r.)*. Sumy : SOIPPO, CH. 2. S. 168. [in Ukr.]
3. Konoval, V. O. (2016) Metodolohichni zasady elektronnoho uryaduvannya na mistsevomu rivni: ponyattya, pryntsyipy, modeli ta peredumovy [Methodological principles of e-government at the local level: concepts, principles, models and prerequisites]. *Teoriya ta praktyka derzhavnogo upravlinnya*. Vyp. 2. S. 65–72. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpu_2016_2_13. [in Ukr.]
4. Naboka, L., Mel'tyukhova, N. Orhanizatsiyno-pravove zabezpechennya nadannya posluh v ob'yednanykh terytorial'nykh hromadakh v umovakh detsentralizatsiyi [Organizational and legal support of services in the united territorial communities in the conditions of decentralization]. URL : <http://ipk.edu.ua/wp-content/uploads/2019/07/Tezy-2018.pdf>. [in Ukr.]
5. Mar'yanenko, H. (2018) Informatsiyno-komunikatyvni tekhnolohiyi v elektronnomu vryaduvanni yak strukturna skladova publicnogo upravlinnya [Information and communication technologies in e-government as a structural component of public administration]. *Naukovo-praktychne zabezpechennya detsentralizatsiyi nadannya posluh v ob'yednanykh terytorial'nykh hromadakh: materialy nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv, 18 kvit. 2018 r.)*; za zah. red. R. V. Voytovych, P. V. Vorony. Kyiv : IPK DSZU. S. 233–235. [in Ukr.]
6. Rehional'na stratehiya. Elektronne uryaduvannya ta publichni posluhy [Regional strategy. E-government and public services]. URL : <https://decentralization.gov.ua/pics/upload/311-d3aee2c6d6c04f325ab07521a92a7890.pdf>. [in Ukr.]

SUMMARY

Iryna O. Tyshchenkova. Some aspects of administrative and legal support of provision of electronic public services by united territorial communities in Ukraine. The global development of information technologies, their wide application in all spheres of life require the transformation of state processes in accordance with modern conditions, in particular the provision of administrative and other public services in electronic form.

The main purpose of translating administrative services into electronic format is to make public administration more efficient. After all, the translation of any administrative service into an online format requires its optimization, revision of the processes of interaction between authorities, the establishment of electronic interaction of state registers, and so on.

Today, the sphere of public services includes services provided by executive bodies, local governments, enterprises, institutions and organizations belonging to the sphere of their management, as a result of the exercise of power by the subject of administrative services.

An important role in building Ukraine as a social, legal, democratic state belongs to the introduction of decentralization reform, which determines the relevant processes of development of the institution of a united territorial community as the primary subject of local self-government. The creation of united territorial communities became the basis for the formation of a favorable living environment necessary for the full development of man, his self-realization and protection of rights.

In modern conditions of progress of the information society, the reform of any industry involves the widespread use of information and communication technologies (hereinafter - ICT) to achieve the required level of efficiency and effectiveness. The introduction of effective information and communication innovations in the activities of united territorial communities is relevant, as it provides the best opportunities to focus on the needs of citizens. It is through the use of ICT that local authorities improve the conditions necessary to ensure that citizens properly exercise their rights and legally protected interests.

Keywords: *information and communication technologies, united territorial community, electronic public services.*

УДК 342.95 : 347.965.1

DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-151-158

Аласкар ГУСЕЙНЛІ[©]
аспірант
(Інститут законодавства
Верховної Ради України)

ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТА ЯК УЧАСНИКА АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

Розглянуто принципи діяльності адвоката як суб'єкта адміністративного судочинства, визначено їх зміст, а також здійснено їх класифікацію за такими критеріями, як джерело законодавчого визначення, предмет регулювання, сфера поширення. Дослідження проведено з використанням методів аналізу, синтезу та порівняння. Зроблено висновок, що під принципами адвокатської діяльності слід розуміти основні засади, ідеї, положення, які виступають основою (базисом) формування, організації та функціонування інституту адвокатури та адвоката як окремого учасника адміністративного судочинства. Правове визначення та перелік принципів діяльності адвоката в адміністративному судочинстві потребують нормативного закріплення.

Ключові слова: *адвокат, діяльність, принципи, адміністративне судочинство.*

Постановка проблеми. Важливе місце в трудовому процесі адвоката посідають принципи діяльності, тобто основоположні засади організації його роботи. Принципи діяльності адвоката в адміністративному судочинстві необхідні для того, щоб забезпечувати ефективне та раціональне застосування адміністративно-правових норм та регулювати адміністративно-правові відносини, що виникають у суспільстві. Проте доволі швидкий і динамічний роз-

© Гусейнлі Аласкар Магбет оглу, 2021
arifguliyev@ukr.net

виток адвокатури в Україні призвів до того, що в питанні принципів адвокатської діяльності в адміністративному судочинстві наявна певна невизначеність. Тому вважаємо за необхідне більш повно та обґрунтовано проаналізувати цю проблематику, враховуючи її важливе значення для правової системи України в цілому.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Уже досить тривалий час адвокатська діяльність є об'єктом дослідження та наукової розробки в працях багатьох вітчизняних та зарубіжних учених. Зокрема, організаційний аспект діяльності адвокатів в адміністративному судочинстві досліджували такі вчені, як В. Б. Авер'янов, О. П. Галоганов, В. М. Гаращук, В. В. Долежанов, В. В. Зуй, І. М. Козьяков, М. В. Муравйов, М. В. Руденко, О. В. Синьоокий тощо. Окремим особливостям принципів адвокатської діяльності в судочинстві свої праці присвятили Т. В. Варфоломеєва, І. Ю. Гловацький, Я. П. Зейкан, П. Є. Короткова, Ю. О. Кухарук, Н. О. Обловацька, О. Д. Святоцький, Л. В. Тацій, С. Я. Фурса, В. М. Хабіббулін, П. В. Хотенець, О. Г. Яновська та ін.

Водночас, незважаючи на велику кількість робіт, у яких певним чином висвітлено безпосередньо питання принципів адвокатської діяльності, на сьогодні відсутнє їх системне комплексне наукове дослідження у сфері адміністративного судочинства.

Мета статті – визначення поняття «принципи діяльності адвоката як учасника адміністративного судочинства в Україні», розкриття їх змісту та класифікація.

Виклад основного матеріалу. Професійна діяльність адвоката в адміністративному судочинстві ґрунтується на загальних принципах адміністративного судочинства, які визначаються Конституцією України, нормативно-правовими актами, міжнародними договорами та Конвенцією «Про захист прав людини та основоположних свобод». У ст. 29 Конституції України закріплено право на свободу та особисту недоторканність, ст. 28 визначає право на повагу до гідності, ст. 59 – право на правову допомогу [1]. Європейською Конвенцією «Про захист прав людини та основоположних свобод» від 04.11.50 № 995_004 закріплено право на отримання обвинуваченим можливості підготовки захисту, а також установлено, що обвинувачений може здійснювати представництво самостійно чи через обраного ним захисника або отримати призначеного безкоштовного захисника [2]. У Міжнародному пакті про громадянські та політичні права від 16.12.66 № 995_043 також міститься перелік принципів правового захисту прав та законних інтересів людини [3].

О. Д. Святоцький та В. В. Медведчук зазначають, що до принципів діяльності адвоката в адміністративному судочинстві слід віднести: незалежність адвоката під час виконання ним професійних функцій; законність діяльності представника; оплату праці адвоката; дисциплінарне провадження в адвокатурі тощо [4, с. 46-66]. Адвокат під час представництва інтересів особи повинен дотримуватись принципів, які є основоположними в адміністративному судочинстві. До них слід віднести: законність, верховенство права, рівність усіх учасників судового адміністративного процесу перед законом, змагальність сторін та свобода в наданні доказів кожною зі сторін, дотримання гласності процесу, дотримання обов'язковості рішень суду тощо. Цей перелік принципів закріплений у Конституції України. Схожий перелік принципів закріплено в статтях Кодексу адміністративного судочинства [5, ст. 8-14] та Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [6, ст. 4]. Розглянемо більш детально перелік законодавчо закріплених принципів діяльності адвоката, яких він повинен дотримуватись як учасник адміністративного судочинства.

Головний принцип діяльності адвоката в адміністративному судочинстві визначено в Конституції України як право кожної людини на отримання кваліфікованого захисника своїх прав. Реалізація цього права є одним із найважливіших принципів захисту прав людини, на якому базується дотримання інших прав. Так, наприклад, із цього принципу виникає принцип рівності перед законом. Кожна людина має право самостійно обирати собі адвоката для представництва в адміністративному судочинстві та рівні права перед законом. Якщо ці права будуть порушені, то людина фактично втрачає право на захист своїх прав у суді. Із метою реалізації захисту прав і свобод малозабезпеченим особам та особам, перелік яких надано в ряді нормативних актів, із боку держави гарантується безоплатна правова допомога. Різновидами юридичної допомоги можуть бути консультації, роз'яснення, складання документів правового характеру, здійснення представництва в адміністративному процесі та інших державних органах тощо [7, п. 4 ч. 1 ст. 1]. Наприклад, згідно зі ст. 19 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокати здійснюють представництво в суді та інших державних органах, перед юридичними та фізичними особами [6, ст. 19].

Не менш важливим принципом діяльності адвоката в адміністративному судочинстві виступає принцип верховенства права. Він закріплений у Конституції України, Кодексі адміністративного судочинства та Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

В основу цього принципу покладено пріоритетність права та інтересів, справедливість та гуманність у процесі. Спираючись на цей принцип, адвокат в адміністративному судочинстві має право надавати правову допомогу у сфері адміністративно-процесуальних відносин у спосіб, передбачений законодавством, вимагати дотримання всіх законодавчих норм від інших суб'єктів адміністративного судочинства та діяти вільно в межах закону.

Незважаючи на те, що діяльність адвоката в адміністративному судочинстві орієнтована на інтереси клієнта, він повинен завжди пам'ятати, що його поради та дії мають бути законними й не скеровуватися на приховування, полегшення чи скоєння адміністративного правопорушення безпосередньо його клієнтом чи будь-якою іншою особою. Адвокат у жодному разі не може приймати від свого клієнта доручення, яке суперечить нормам чинного законодавства, чи користуватись протизаконними засобами у своїй діяльності. Отже, будь-яка правова діяльність адвоката в адміністративному судочинстві повинна регламентуватись нормами чинного адміністративного законодавства, законодавчо визначеними засобами та прийомами, у чому й полягає принцип верховенства права. Цей принцип досить тісно пов'язаний з іншим принципом діяльності адвоката – законності.

Усеосяжним та найбільш універсальним принципом правової діяльності адвоката в адміністративному судочинстві є принцип законності. Поняття «законність» містить такі ознаки: загальність вимог; реалізація повноважень та завдань згідно з нормами законодавства; невідворотність від відповідальності за скоєння адміністративного проступку тощо. Цей принцип закріплено в Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та в Конституції України.

На думку В. В. Копейчикова, принцип законності слід розглядати як здійснення всіх правових форм діяльності держави, функціонування громадянського суспільства, громадян на основі та згідно з нормами права, природними правами та обов'язками людини [8, с. 135]. У свою чергу, П. М. Рабінович зазначає, що законність – це режим відповідності суспільних відносин законам, підзаконним нормативно-правовим актам держави, який утворюється в результаті їх неухильного здійснення всіма суб'єктами права [9, с. 139].

Тлумачення принципу законності адвоката в адміністративному судочинстві полягає в допомозі клієнту шляхом використання лише законодавчо визначених та закріплених засобів та способів захисту, дотриманні та відстоюванні прав та свобод людини, які закріплені на законодавчому рівні України та міжнародними правовими актами, ратифікованими Україною. Законодавчо визначеними засобами та способами захисту можна вважати такі способи та засоби, які свідчать на користь сторони, спростовують її обвинувачення або сприяють пом'якшенню відповідальності та які застосовують згідно з чинним законодавством [10, с. 321].

У професійній діяльності адвоката принцип законності слід розглядати в широкому сенсі, тобто як правомірне та правильне застосування норм матеріального права й здійснення процесуальних дій на виконання норм процесуального права. Адвокат не може здійснювати захист та представляти інтереси шляхом обману, за допомогою фальсифікації доказів чи інших заборонених методів. Важливим аспектом цього принципу є те, що захисник у разі виявлення порушень із боку суддів, органів, що здійснюють досудове слідство, прокуратури чи інших суб'єктів правозастосовної діяльності повинен їх усунути та відновити права й законні інтереси свого довірителя [11, с. 172]. Цікавим та не менш важливим фактом є те, що адвокат повинен захищати не уявні, а реальні права клієнта та лише законні інтереси, а не будь-які [12, с. 23]. Якщо ж клієнт порушує чинне законодавство та на роз'яснення адвоката відмовляється припинити їх, адвокат має право розірвати достроково договір із ним [13, ст. 33].

Не слід забувати, що принцип законності, який лежить в основі правової діяльності адвоката, має поєднуватися з лояльністю до клієнта, активною участю його у визначенні проблем справи та пошуку можливих законних варіантів рішення [14].

Серед головних принципів діяльності адвоката в адміністративному судочинстві можна виділити також принцип незалежності та свободи адвоката в здійсненні адвокатської діяльності. У Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» зазначено, що адвокати у своїй діяльності є незалежними від органів державної влади чи місцевого самоврядування, а також від їх службових та посадових осіб [6, ст. 5]. Принцип незалежності для адвоката полягає насамперед не у незалежності від закону та норм права, а у відсутності обов'язкового звітування перед органами державної влади чи місцевого самоврядування. Адвокат не повинен підкорятись судовій чи виконавчій владі або будь-яким іншим органам чи установам у державі, він самостійний у виборі стратегії чи тактики захисту прав, інтересів та свобод свого клієнта в адміністративному судочинстві.

У Загальному кодексі правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства від 01.10.88 № 994_343 задекларовано один з основних принципів діяльності адвокатури:

«Завдання, що виконуються адвокатом у процесі професійної діяльності, вимагають його абсолютної незалежності й відсутності будь-якого впливу на нього, пов'язаного, у першу чергу, з його особистою зацікавленістю або тиском ззовні» [15]. Згідно з Хартією основоположних принципів діяльності європейських адвокатів, положення якої розповсюджуються й на Україну, принцип незалежності адвоката полягає в тому, що він «має бути вільним політично, економічно та інтелектуально у здійсненні своєї діяльності», тобто «бути незалежним від держави та інших владних інтересів і не повинен допускати, щоб його незалежність була скомпрометована незаконним впливом з боку ділових партнерів» [16]. Р. Мюллерат висуває й аргументує положення про те, що адвокати мають специфічні обов'язки, служать правосуддю, їх місія – захищати права та інтереси громадян. Завдання, які виконує адвокат у процесі професійної діяльності, вимагають його абсолютної незалежності й відсутності будь-якого впливу на нього ззовні, підтримки високих етичних стандартів професійної етики, порядності, чесності та інших властивостей [17, с. 17].

У цивілізованому суспільстві єдиним правозахисним інститутом є інститут адвокатури. Саме він здатний ефективно контролювати діяльність державних органів та органів місцевого самоврядування шляхом захисту прав і свобод громадян. Лише шляхом взаємодії органів державної влади, адвокатських об'єднань та адвокатів можливо побудувати правову державу та громадянське суспільство в Україні. Незалежність адвокатури – це збалансованість інтересів суспільства та держави, яка ґрунтується на вищій конституційній цінності, а саме на забезпеченні прав людини. Обмеження незалежності діяльності адвоката в адміністративному судочинстві можливе лише в інтересах правосуддя та в межах, визначених чинним законодавством.

Принцип професіоналізму (компетентності та сумлінності) адвокатської діяльності в адміністративному судочинстві виступає своєрідною гарантією професійного виконання адвокатом покладених на нього завдань та обов'язків під час розгляду адміністративної справи. Саме професіоналізм дозволяє адвокату виступати інструментом забезпечення права громадян на здобуття кваліфікованої юридичної допомоги [18, с. 174]. У Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» закріплено, що кожен адвокат повинен постійно підвищувати свій рівень як професіонал [6, п. 4 ч. 1 ст. 21].

Для більш повного розкриття значення принципу професіоналізму адвокатської діяльності в адміністративному судочинстві пропонуємо виокремити його базові елементи. До таких слід віднести: а) надання правової допомоги можливе лише особою, яка володіє статусом адвоката та має свідоцтво про зайняття адвокатською діяльністю; б) наявність досконалої юридичної підготовки та практичної діяльності у сфері адміністративного судочинства, а також суміжної процесуальної діяльності, яка стосується адміністративного процесу; в) володіння інструментарієм теоретичних та практичних знань щодо використання норм адміністративного права та процесу, що у свою чергу впливає на ефективність та результативність вирішення адміністративної справи в судах. Таким чином, принцип професіоналізму адвокатської діяльності в адміністративному судочинстві слід розглядати як основоположну засаду, яка регулює правовідносини у сфері процесуального представництва адвоката в адміністративному процесі й відображає його ставлення до сумлінного виконання завдань та обов'язків під час надання правової допомоги.

Серед принципів діяльності адвоката в адміністративному судочинстві, на нашу думку, слід виокремити принцип конфіденційності. Відповідно до ст. 10 Правил адвокатської етики (зі змінами, затвердженими З'їздом адвокатів України від 15.02.2019), дотримання принципу конфіденційності є необхідною й щонайважливішою передумовою довірчих відносин між адвокатом і клієнтом, без яких неможливе належне надання професійної правничої (правової) допомоги, здійснення захисту та представництва [13].

К. М. Северин цей принцип пов'язує з такими фундаментальними основами адвокатської професії: 1) адвокат через специфіку своєї професійної діяльності зобов'язаний дотримуватися адвокатської таємниці, тобто зберігати в таємниці всю інформацію, яка стала йому відомою не лише від клієнта чи в процесі виконання доручення, а й у разі самого звернення до адвоката; 2) адвокат не повинен розголошувати таку інформацію до отримання дозволу клієнта, а також якщо цього вимагатиме закон; 3) усі суб'єкти правовідносин, не лише адвокати й клієнти, повинні розуміти, що зобов'язання дотримуватися принципу конфіденційності покладається на адвоката безстроково [19, с. 122].

Отже, враховуючи вищенаведене, можемо констатувати, що принцип конфіденційності в адвокатській діяльності реалізується через інститут адвокатської таємниці. Адвокатська таємниця є головною складовою адвокатської діяльності. Вона виникає в момент звернення особи до адвоката за отриманням правової допомоги, а вже сам факт звернення

та зміст проблеми стають предметом професійної таємниці. Таким чином, адвокат повинен сприяти забезпеченню конфіденційності будь-якої інформації, із якою він має справу, наявність якої може впливати на об'єктивність та неупередженість його діяльності.

Із принципом конфіденційності адвокатської діяльності тісно пов'язаний принцип неприпустимості конфлікту інтересів. Д. І. Дедов у своїх дослідженнях термін «конфлікт інтересів» визначає як суперечність між інтересами особи, які захищені правом і повинні бути задоволені діями іншої уповноваженої особи (повіреного, агента, директора, довірчого керуючого), й особистими інтересами цієї уповноваженої особи [20, с. 51]. На думку К. М. Северина, принцип уникнення конфлікту інтересів в адвокатській діяльності – це законодавчо визначені основи діяльності адвоката, відповідно до яких адвокат не має права надавати будь-які юридичні послуги клієнту, інтереси якого суперечать захищеним правом інтересам клієнта, якому надаються або надавались юридичні послуги, крім випадків письмової згоди клієнта, інтереси яких можуть бути порушені або суперечать інтересам самого адвоката, його близьким родичам чи членам сім'ї, партнерам [21, с. 153].

У п. 8 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» законодавець запропонував визначення конфлікту інтересів як суперечності між особистими інтересами адвоката та його професійними правами й обов'язками, наявність якої може вплинути на об'єктивність або неупередженість під час виконання адвокатом його професійних обов'язків, а також на вчинення чи невчинення ним дій під час здійснення адвокатської діяльності [6]. За структурою поняття «конфлікт інтересів в адвокатській діяльності в адміністративному судочинстві» можна розглядати по вертикалі як конфлікт, що виникає між адвокатом та клієнтом, та по горизонталі – як конфлікт між інтересами клієнтів. Існує також і змішаний тип конфлікту – конфлікт між інтересами клієнта та адвоката й між інтересами клієнтів одночасно.

Проаналізувавши вищенаведене, пропонуємо визначити принцип конфлікту інтересів в адвокатській діяльності у сфері адміністративного судочинства як закріплені на законодавчому рівні головні засади адвокатської діяльності в адміністративному процесі, відповідно до яких адвокат не має права надавати правову допомогу особі, інтереси якої порушують чи суперечать захищеним інтересам клієнта, якому вже була надана чи надається правова допомога, окрім випадків письмової згоди клієнта, інтереси чи права якого можуть бути порушені.

Вважаємо за доцільне також звернути увагу не тільки на принципи діяльності адвоката, які визначені положеннями Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», але й на інші принципи, що є юридично необхідними для реалізації діяльності адвоката в адміністративному судочинстві. До них слід віднести: принцип рівності всіх учасників адміністративного судочинства, принцип чесності та розумності, принцип непорушності адвокатської етики, принцип справедливості.

Розглянемо більш детально принцип рівності перед законом всіх суб'єктів адміністративного судочинства. Цей принцип має досить важливе значення, оскільки ставить всіх суб'єктів адміністративного судочинства в рівне становище перед законом. Правовідносини між державою та приватною особою традиційно мали характер підпорядкування. Проте протягом останніх років завдяки адміністративно-процедурному регулюванню ці відносини носять характер рівності та координації [22, с. 25]. Необхідно зазначити, що принцип рівності також полягає у вирішенні однакових адміністративних справ однаково. Згідно зі ст. 24 Конституції України, принцип рівності полягає у відсутності привілеїв або, навпаки, обмежень, які застосовуються до людей різних національностей, рас, кольору шкіри, політичних поглядів чи релігійних переконань тощо. Проте принцип рівності у сфері адміністративного судочинства для адвокатів виражається також і в тому, що вони можуть самостійно обирати вид та складність адміністративної справи, мають право особисто брати участь у конференціях та зборах адвокатів тощо.

Принцип чесності та розумності адвокатської діяльності в адміністративному судочинстві полягає в тому, що адвокат не повинен обіцяти особі, яка звертається до нього за отриманням юридичної допомоги, позитивного результату у вирішенні справи. У випадку, коли після укладення договору про надання правової допомоги буде встановлено обставини, за яких адвокат не мав права приймати доручення, він зобов'язаний розірвати такий договір. Процес роботи адвоката при цьому повинен відповідати нормам логічності та розумності. Адвокат не повинен приймати доручення про надання юридичної допомоги в кількості, що значно перевищує ту, яку він у змозі виконати.

Наступним принципом адвокатської діяльності в адміністративному судочинстві, який потрібен для здійснення повноважень адвоката, є принцип непорушності адвокатської

етики. Цей принцип не має законодавчого визначення, однак етика є основою діяльності будь-якого товариства, зокрема й адвокатського. Етика адвокатської діяльності визначається як сукупність основних правил етикету, дотримання яких є обов'язковим для адвокатів під час здійснення ними професійної діяльності [11, с. 174]. Відповідно до Правил адвокатської етики, під етичними нормами слід розуміти дотримання конфіденційності (довіритель – адвокат), питання оплати праці представника, правила поведінки в суді та інші [13]. На нашу думку, під правилами адвокатської етики слід розуміти правила поведінки адвоката, які визначаються різними соціальними нормами права та сформовані самими представниками адвокатури, колективною волею органів адвокатського самоврядування, а в разі необхідності й засобами державно-правового примушування.

Принцип справедливості адвокатської діяльності в адміністративному судочинстві характеризує моральні критерії діяльності адвоката під час здійснення захисту та визначення вартості своїх юридичних послуг на основі національного законодавства. Цей принцип розкриває виключно особисті моральні засади професіоналізму та ділової репутації адвоката. У жодному випадку адвокат не має права поступитись інтересами довірителя в ім'я дружніх та будь-яких інших відносин.

Усі перелічені вище принципи діяльності адвоката в адміністративному судочинстві можемо класифікувати за такими критеріями:

1) за джерелом законодавчого визначення: а) такі, що закріплені Конституцією України (принципи верховенства права, законності, пріоритетності життя та здоров'я, честі та гідності, недоторканності й безпеки людини, загальності права на правову допомогу); б) такі, що закріплені спеціальним законодавством про адвокатуру (незалежності адвоката, конфіденційності, уникнення в адвокатській діяльності конфлікту інтересів). Принцип верховенства права та законності вважається конституційним принципом, оскільки первинно визначався саме в Конституції; в) принципи, закріплені в Кодексі адміністративного судочинства України (змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин у справі; обов'язковість судового рішення; забезпечення права на апеляційний перегляд справи та інші);

2) за предметом регулювання: а) загальні принципи діяльності адвокатури, наприклад, принципи верховенства права, законності, гуманізму; б) функціональні (наприклад, принципи незалежності адвоката під час здійснення адвокатської діяльності, конфіденційності тощо); в) організаційні (принципи організації діяльності роботи адвоката, такі як принцип свободи вибору форми організації адвокатської діяльності, принцип гласності тощо);

3) за сферою поширення: а) загальні принципи, тобто такі, що є характерними для будь-якої сфери права чи будь-якої правової діяльності; б) спеціальні, притаманні винятково діяльності адвоката в адміністративному судочинстві.

Висновки. Таким чином, під поняттям «принципи адвокатської діяльності» слід розуміти основні засади, ідеї, положення, які виступають основою (базисом) формування, організації та функціонування інституту адвокатури та адвоката як окремого учасника адміністративного судочинства. На підставі проаналізованої нормативно-правової бази України з питань адвокатської діяльності в адміністративному судочинстві встановлено, що перелік принципів, якими має керуватись адвокат, є достатньо широким. Проте ми вважаємо, що, крім законодавчо закріплених та визначених принципів адвокатської діяльності, існують також інші принципи, які є юридично необхідними для реалізації діяльності адвоката в адміністративному судочинстві. До них слід віднести: принцип рівності всіх учасників адміністративного судочинства, принцип чесності та розумності, принцип непорушності адвокатської етики, принцип справедливості.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.96 № 254к/96. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про захист прав людини та основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.50. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13. С. 270.
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Міжнародний документ ООН від 16.12.66. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
4. Святоцький О. Д., Медведчук В. В. Адвокатура: історія і сучасність. Київ : Ін Юре, 1997. 320 с.
5. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, 37. Ст. 446.
6. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 62. Ст. 17.

7. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 51. Ст. 2136.
8. Теорія держави і права ; за ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. Київ : ЮрінкомІнтер, 2002. 368 с.
9. Рабінович М. П. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник. Львів : Край, 2007. 192 с.
10. Організація судових та правоохоронних органів: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. І. Є. Марочкіна, Н. В. Сібільової. Харків : ТОВ «Одіссей», 2007. 528 с.
11. Меланчук А. В. Принципы организации и деятельности адвокатуры Украины на современном этапе. *Закон и жизнь*. 2013. № 11. С. 171-175.
12. Смоленский М. Б. Адвокатура в России : учеб. М. : КНОРУС, 2011. 312 с.
13. Правила адвокатської етики, затверджені З'їздом адвокатів України від 09.06.2017, зі змінами, затвердженими З'їздом адвокатів України від 15.02.2019. URL : http://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/pravila/2017-06-09-pravila-2017_596f00dda53cd.pdf.
14. Байндер Д., Бергман П., Прайс С. Консультирование. Концепция опоры на клиента (фрагменты). *Материалы методического семинара для преподавателей «Клиническое юридическое образование»* (Санкт-Петербург (Ольгино), 14-18 дек. 2010 г.). URL : <http://www.lawclinic.ru/libraryec38.html?m=1&p=17>.
15. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства (Страсбург, жовтень 1988 р.). URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_343.
16. Хартія основоположних принципів діяльності європейських адвокатів, прийнята на пленарній сесії ССВЕ 24.11.2006. URL : <http://www.cay.org.ua/ua/104/index.html>.
17. Мюллерат Р. Адвокаты в мире. *Адвокат*. 1998. № 12. С. 17-21.
18. Меланчук А. В. Принципы организации и деятельности адвокатуры Украины на современном этапе. *Закон и жизнь*. 2013. № 11. С. 171-175.
19. Северин К. М. Проблеми нормативного регулювання та реалізації принципу конфіденційності адвокатської діяльності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 9-2, т. 2. С. 120–122.
20. Дедов Д. И. Конфликт интересов. М. : Волтерс Клувер, 2004. 288 с.
21. Северин К. М. Принцип уникнення конфлікту інтересів в адвокатській діяльності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 10-1, т. 1. С. 151–153.
22. Люхтергандт О. Проект Адміністративного процедурного кодексу України та сучасне адміністративне процедурне право. *Юридичний журнал*. 2002. № 5. С. 24-28.

Надійшла до редакції 26.01.2021

References

1. Konstytutsiya Ukrayiny [The Constitution of Ukraine] vid 28.06.96 № 254k/96. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 1996. № 30. St. 141. [in Ukr.]
2. Pro zakhyst prav lyudyny ta osnovopolozhnykh svobod [On the protection of human rights and fundamental freedoms] : Konventsiya Rady Yevropy vid 04.11.50. Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny. 1998. № 13. S. 270. [in Ukr.]
3. Mizhnarodnyy pakt pro hromadyans'ki i politychni prava [On the protection of human rights and fundamental freedoms] : Mizhnarodnyy dokument OON vid 16.12.66. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text. [in Ukr.]
4. Svyatots'kyu, O. D., Medvedchuk, V. V. (1997) Advokatura: istoriya i suchasnist' [On the protection of human rights and fundamental freedoms]. Kyiv : In Yure., 320 s. [in Ukr.]
5. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrayiny [Code of Administrative Procedure of Ukraine] vid 06.07.2005 № 2747-IV. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2005. № 35–36, 37. St. 446. [in Ukr.]
6. Pro advokaturu ta advokat-s'ku diyal'nist' [On advocacy] : Zakon Ukrayiny vid 05.07.2012 № 5076-VI. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2012. № 62. St. 17. [in Ukr.]
7. Pro bezoplatnu pravovu dopomohu [On free legal aid] : Zakon Ukrayiny vid 02.06.2011 № 3460-VI. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2011. № 51. St. 2136. [in Ukr.]
8. Teoriya derzhavy i prava [Theory of state and law] ; za red. S. L. Lysenkova, V. V. Kopyeychkova. Kyiv : YurinkomInter, 2002. 368 s. [in Ukr.]
9. Rabinovych, M. P. (2007) Osnovy zahal'noyi teoriiy prava ta derzhavy [Fundamentals of the general theory of law and the state] : navch. posibnyk. L'viv : Kray. 192 s. [in Ukr.]
10. Orhanizatsiya sudovykh ta pravookhoronnykh orhaniv [Organization of judiciary and law enforcement agencies] : pidruch. dlya stud. yuryd. spets. vyshch. navch. zakl. / za red. I. YE. Marochkina, N. V. Sibil'ovoyi. Kharkiv : TOV «Odissey», 2007. 528 s. [in Ukr.]
11. Melanchuk, A. V. (2013) Printsypy organizatsiyi i deyatelnosti advokatury Ukrainy na sroemennom

eape [Principles of organization and activity of the bar of Ukraine at the present stage]. *Zakon y zhyzn'*. № 11. S. 171-175. [in Russ.]

12. Smolenskiy, M. B. (2011) *Advokatura v Rossii* [Advocacy in Russia] : ucheb. M. : KNORUS, 312 s. [in Russ.]

13. Pravyla advokats'koyi etyky [Rules of lawyer ethics], zatverdzeni Zvitno-vybornym z"yizdom advokativ Ukrayiny vid 09.06.2017, zi zminamy, zatverdzenymy Z"yizdom advokativ Ukrayiny vid 15.02.2019. URL : http://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/pravila/2017-06-09-pravila-2017_596f00dda53cd.pdf. [in Ukr.]

14. Baynder, D., Berhman, P., Prays, S. Konsul'tirovaniye. Kontseptsyya opory na kliyenta (fragmenty) [Counseling. Customer reliance concept (fragments)]. *Materialy metodicheskogo seminaru dlya prepodavateley «Klinicheskoye yuridicheskoye obrazovaniye» (Sankt-Peterburg (Ol'gino), 14-18 dek. 2010 h.)*. URL : <http://www.lawclinic.ru/libraryec38.html?m=1&p=17>. [in Russ.]

15. Zahal'nyy kodeks pravyl dlya advokativ krayin Yevropeys'koho Spivtovarystva (Strasburh, zhovten' 1988 r.) [General Code of Rules for Advocates of the European Community (Strasbourg, October 1988)]. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_343. [in Ukr.]

16. Khartiya osnovopolozhnykh pryntsyviv diyal'nosti yevropeys'kykh advokativ [Charter of Fundamental Principles of European Advocates], pryynyata na plenarniy sesiyi SSVE 24.11.2006. URL : <http://www.cay.org.ua/ua/104/index.html>. [in Ukr.]

17. Myuller R. Advokaty v myre [Lawyers in the world]. *Advokat*. 1998. № 12. S. 17-21. [in Russ.]

18. Melanchuk A. V. Printsypy organizatsii i deyatelnosti advokatury Ukrainy na sovremennom etape [Principles of organization and activity of the Bar of Ukraine at the present stage]. *Zakon y zhyzn'*. 2013. № 11. S. 171-175. [in Russ.]

19. Severyn, K. M. (2014) Problemy normatyvnoho rehulyuvannya ta realizatsiyi pryntsyvu konfidentsynosti advokat-s'koyi diyal'nosti [problems of regulation and implementation of the principle of confidentiality of advocacy]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. № 9-2, t. 2. S. 120-122. [in Ukr.]

20. Dedov, D. I. (2004) *Konflikt interesov* [Conflict of interest]. M. : Volters Kluver. 288 s.

21. Severyn, K. M. (2014) Printsyp unyknennya konfliktu interesiv v advokat-s'kiy diyal'nosti [The principle of avoiding conflicts of interest in advocacy]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. № 10-1, t. 1. S. 151-153. [in Ukr.]

22. Lyukhterhandt, O. (2002) Proekt Administratyvnoho protsedurnoho kodeksu Ukrayiny ta suchasne administratyvne protsedurne parvo [Draft Administrative Procedure Code of Ukraine and modern administrative procedural law]. *Yurydychnyy zhurnal*. № 5. S. 24-28. [in Ukr.]

SUMMARY

Guseinli Alaskar Magbet oglu. Principles of a lawyer's activity as a participant in administrative proceedings. The principles of the lawyer's activity as a subject of administrative proceedings have been considered, their content has been determined, and their classification has been carried out with such criteria as: according to the source of the legislative definition; on the subject of regulation; in the field of their distribution. The study was conducted using such methods as analysis, synthesis, comparison.

It has been concluded that the principles of advocacy should be understood as the basic principles, ideas, provisions, are the basis (basis) for the formation, organization and functioning of the institute of advocacy and the lawyer as a separate participant in administrative proceedings. The author has discussed problems of legal definition and consolidation of the list of principles of activity of the lawyer in administrative proceedings.

Under the concept of "principles of advocacy" the author has proposed to understand the basic principles, ideas, provisions that are the basis (basis) for the formation, organization and functioning of the institute of advocacy and the lawyer as a separate participant in administrative proceedings. Based on the analyzed legal framework of Ukraine on advocacy in administrative proceedings, he has found that the list of principles that should guide a lawyer is quite wide. However, he believes that, in addition to the statutory and defined principles of advocacy, there are other principles that are legally necessary for the implementation of lawyer's activities in administrative proceedings. These include: the principle of equality of all participants in administrative proceedings, the principle of honesty and reasonableness, the principle of inviolability of legal ethics, the principle of fairness.

Keywords: lawyer, activity, principles, administrative proceedings.

УДК 342.6:342.922(477)

DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-159-166

Максим ПРИШЕДЬКО[©]

аспірант

(Державна наукова установа

«Інститут інформайції, безпеки і права
Національної академії правових наук України»)

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ УПОВНОВАЖЕНИХ ОРГАНІВ ІЗ ПИТАНЬ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ РЕЄСТРІВ В УКРАЇНІ

У статті подано результати загальнотеоретичного дослідження особливостей правового статусу уповноважених органів державного управління, інших державних органів із питань формування державних реєстрів, безпосередніх суб'єктів формування та функціонування державних реєстрів, досліджено основні підходи до формування їх правового статусу та запропоновано напрями їх оптимізації.

Ключові слова: правовий статус суб'єкта формування державного реєстру, державний реєстр, органи державної реєстрації, органи ведення державного реєстру, адміністратор державного реєстру, система державних реєстрів, елементи правового статусу.

Постановка проблеми. Ефективне функціонування системи державних реєстрів в Україні є необхідною умовою економічного й суспільного розвитку, прийняття оптимальних управлінських рішень в умовах інформаційної революції та глобалізації. Проте недостатній рівень адміністративних послуг, наявність рейдерства, значні недоліки щодо забезпечення необхідною інформацією з державних реєстрів для прийняття виважених управлінських рішень, відсутність необхідної інформаційної взаємодії між державними реєстрами та інші проблеми свідчать про необхідність позитивних змін у цій сфері. Таких змін, на нашу думку, потребує першочергово правовий статус суб'єктів формування та функціонування державних реєстрів. Аналіз правового статусу суб'єкта правовідносин дозволяє встановити його місце в системі правовідносин, визначити особливості його діяльності.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Попри те, що в науковій літературі з правничої тематики категорія «правовий статус» широко вживана, серед науковців досі не сформована однотайна думка щодо сутності правового статусу та його елементів. Звертає на себе увагу різноманітність аспектів дослідження в цій сфері. Так, В. Б. Авер'янов [1] і А. С. Васильєв [5] розглядають правовий статус юридичної особи як комплекс нормативно закріплених за нею суб'єктних прав та обов'язків, які вона реалізує як у процесі адміністративних правовідносин, так і поза ними. Ю. П. Битяк [2] вважає за потрібне до адміністративно-правового статусу зараховувати й гарантії та механізми реалізації прав суб'єкта. Д. М. Бахрах [3] у ході дослідження правового статусу юридичної особи значну увагу приділяє процесу створення адміністративно-правових норм суб'єктами публічної адміністрації, а також таким їх основним елементам, як правосуб'єктність та реальні права й обов'язки громадян. Дослідивши наукові праці таких учених, як Д. М. Бахрах, В. Т. Білоус, Ю. П. Битяк, О. В. Петришин, А. М. Шульга із питань визначення змісту категорії «правовий статус» та його структурних елементів, О. М. Музичук пропонує під правовим статусом суб'єкта адміністративно-правових відносин розуміти «систему закріплених у нормативно-правових актах ознак, які визначають його роль, місце та призначення у системі правовідносин, вказують на його відмінність від інших суб'єктів та порядок взаємовідносин між ними» [7, с. 319]. Елементний склад правового статусу суб'єктів адміністративно-правових

© Пришедько М. А., 2021
pravo@ndcpi.org.ua

відносин залежить від того, фізична чи юридична це особа. Наприклад, якщо мова йде про фізичну особу, то елементами її правового статусу будуть права, обов'язки та відповідальність, якщо юридична особа – мета її утворення та діяльності, завдання, функції, обов'язки, права, відповідальність, особливості організаційно-структурної будови та взаємовідносин [7]. У той же час питання особливостей правового статусу суб'єктів формування та функціонування державних реєстрів практично не досліджувалося, за винятком особливостей правового статусу суб'єктів публічної влади у сфері державної реєстрації.

Метою статті є дослідити особливості й основні елементи правового статусу суб'єктів формування та функціонування державних реєстрів і запропонувати основні напрями їх оптимізації.

Виклад основного матеріалу. Правовий статус суб'єктів формування державних реєстрів в Україні нормативно визначений. Аналіз нормативних документів у частині правового статусу суб'єктів формування та ведення державних реєстрів, їх місця й ролі в правовому та організаційному забезпеченні цього процесу дає можливість умовно поділити цих суб'єктів на дві групи. До першої групи належать суб'єкти правовідносин, які не беруть безпосередньої участі в процесі формування та функціонування державних реєстрів, але визначально впливають на нього. До другої групи належать суб'єкти, які відповідно до вимог нормативних актів суб'єктів першої групи у своїх нормативних документах визначають особливості формування та ведення відповідних державних реєстрів, здійснюють організаційно-правову діяльність, виконують інші функції щодо їх формування й ведення.

До першої групи слід віднести Президента України, Верховну Раду України та Кабінет Міністрів України, які наділені правотворчими повноваженнями. Так, Президент України як глава держави, який є представником виконавчої влади лише функціонально, не уособлюючи жодну з гілок влади, має значні компетенції щодо виконавчої влади, хоча й не належить до її структури. Шляхом узагальненого втручання він здійснює свій вплив на різні сфери суспільного життя, у тому числі й щодо формування та функціонування державних реєстрів. Згідно зі статтею 106 Конституції України, Президент України на основі та на виконання Конституції й законів України видає укази й розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України. Своїми указами він може затверджувати положення про центральні органи виконавчої влади, покладаючи на них завдання формування й ведення державних реєстрів, а також ініціювати створення певного державного реєстру. Наприклад, Указом Президента України від 27 червня 1996 року № 468/96 [13] започатковано ведення Єдиного державного реєстру нормативних актів, визначено мету його створення, зміст, джерела інформації для реєстру, відведено окремий розділ у реєстрі для документів, що містять державну таємницю, визначено держателя реєстру, вирішено певні питання організаційного характеру. Зокрема, Кабінет Міністрів України було зобов'язано в тримісячний термін розробити положення про порядок ведення Єдиного державного реєстру нормативних актів, створення фонду нормативних актів і підтримання їх у контрольному стані, порядок та умови користування даними цього державного реєстру. Крім того, відповідно до вимог цього Указу, Кабінет Міністрів України мав розглянути питання щодо можливого збільшення граничної чисельності центрального апарату Міністерства юстиції України у зв'язку з покладанням на нього додаткових функцій.

Верховна Рада України регулює питання формування та функціонування державних реєстрів на рівні законів і постанов. Обсяг питань, що регулюються, у кожному конкретному випадку є різним. Так, Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» [10] урегулює практично всі питання формування та ведення Єдиного державного реєстру. Основним питанням, яке потребувало деталізації, на думку держателя реєстру, було питання надання відомостей із цього державного реєстру, про що може свідчити наказ Міністерства юстиції України від 10 червня 2016 року № 1657/5 «Про затвердження Порядку надання відомостей з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» [19].

Кабінет Міністрів України є доволі складним юридичним утворенням за структурою та змістом. Для правового статусу Кабінету Міністрів України як суб'єкта управління у сфері формування та функціонування державних реєстрів характерним є певний рівень правової невизначеності, що можна пояснити відсутністю в Законі України «Про Кабінет Міністрів України» [20] чітких норм щодо завдань, функцій, прав та обов'язків (повноважень) у цій сфері. Як стверджує А. І. Берлач, теоретично обґрунтованим є підхід, згідно з яким до правового статусу органів виконавчої влади доцільно включати цільовий, структурно-організаційний і компетенційний блоки. До цільового блоку належить призначення (основна мета діяльності), завдання та функції; до структурно-організаційного – структура органу, схема

організаційного підпорядкування структурних одиниць, схема розподілу завдань і функцій кожного структурного підрозділу, порядок взаємодії між структурними підрозділами та іншими органами; до компетенційного блоку – права та обов'язки [4]. У державно-управлінській діяльності у сфері формування та функціонування державних реєстрів ключове значення, на нашу думку, мають цільовий та компетенційний блоки правового статусу Кабінету Міністрів України, що тісно пов'язані з поняттям правосуб'єктності, яке теорія права включає до складу правового статусу. Адміністративна правосуб'єктність органів державної влади виявляється в нормативно закріпленій за ними компетенції, тобто в сукупності їх юридично-владних повноважень (прав та обов'язків), що надаються їм для виконання відповідних завдань і функцій [21]. Ці юридично-владні повноваження Кабінету Міністрів України у сфері формування й функціонування державних реєстрів за своїм характером є установчими та правотворчими.

Установчі повноваження пов'язані з тим, що згідно зі статтею 116 Конституції України Кабінет Міністрів України утворює, реорганізовує та ліквідує, відповідно до Закону України «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 року № 794, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, діючи в межах коштів, передбачених на утримання органів виконавчої влади, спрямовує й координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади.

Правотворчі повноваження здійснюються двома шляхами: реалізацією права законодавчої ініціативи та прийняття власних управлінських актів. Зокрема, відповідно до законів України, указів Президента України Кабінет Міністрів України затверджує положення про центральний орган виконавчої влади, надаючи йому повноваження в разі необхідності й у сфері формування та функціонування державних реєстрів. Наприклад, Постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 228 [17] було затверджено Положення про Міністерство юстиції України. Відповідно до Положення Міністерство юстиції України визначено головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику у сфері державної реєстрації актів цивільного стану, державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, державної реєстрації обтяжень рухомого майна, державної реєстрації юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, та фізичних осіб – підприємців, державної реєстрації друкованих засобів масової інформації та інформаційних агентств як суб'єктів інформаційної діяльності, на підставі чого формуються відповідні державні реєстри.

Законодавець переважно делегує повноваження щодо визначення правового статусу уповноважених органів із формування й ведення державних реєстрів Кабінету Міністрів України як вищому органу в системі органів виконавчої влади. У положенні про державний реєстр (порядку ведення державного реєстру) зазначається правова підстава для його створення; у межах Конституції України та відповідного Закону деталізуються правові засади його ведення, визначається об'єкт правового регулювання, держатель, адміністратор, мета, зміст, принципи формування та ведення державного реєстру, порядок внесення й вилучення інформації з нього, правові наслідки внесення та вилучення інформації з державного реєстру, його структура та її елементи, повноваження уповноважених органів, порядок взаємодії між різними органами влади, державними органами та іншими суб'єктами, порядок доступу до державного реєстру й отримання інформації з нього, інші питання. Ступінь деталізації, обсяг питань правового регулювання в кожному окремому випадку різний і залежить від характеру суспільних відносин, які регулюються державним реєстром. Кабінет Міністрів України формує основні завдання та повноваження центральних органів виконавчої влади щодо формування та ведення державних реєстрів. Так, із аналізу пунктів 3 й 4 Положення про Міністерство юстиції України, де викладені завдання та повноваження цього центрального органу виконавчої влади, можна стверджувати, що його основними функціями у сфері формування й ведення державних реєстрів є правотворча, організаційна, надання адміністративних послуг, дозвільна, контрольна, держателя державних реєстрів, інформаційно-методичного забезпечення, кадрового менеджменту.

До другої групи належать центральні органи виконавчої влади, інші державні органи, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, які безпосередньо займаються формуванням та веденням державних реєстрів. Звертає на себе увагу те, що центральні органи виконавчої влади, інші державні органи (наприклад, ЦВК як держатель державного реєстру) поряд із безпосередньою діяльністю з формування й функціонування державних реєстрів здійснюють і нормотворчу діяльність у цій сфері як держателі (розпорядники) конкретних державних реєстрів. Наприклад, відповідно до вимог статей 11, 39, 41 Повітряного кодексу України, пункту 8 Положення про Державну авіаційну службу України,

затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 08 жовтня 2014 року № 520 [16], Державна авіаційна служба України своїм наказом від 05.02.2019 № 153 «Про затвердження Авіаційних правил України, Частина 47 “Правила реєстрації цивільних повітряних суден в Україні”» [14] затвердила порядок формування та ведення Державного реєстру цивільних повітряних суден. Крім того, держателі (розпорядники) державних реєстрів із метою забезпечення одноманітного застосування законодавства під час визначення завдань органу ведення та органу адміністрування державного реєстру, уніфікації їх функцій, прав, урегулювання питань організації роботи та взаємодії з іншими суб'єктами в ході здійснення ними повноважень можуть затверджувати типові положення, порядки взаємодії органів ведення й адміністрування державного реєстру з іншими суб'єктами. Наприклад, із метою встановлення механізму інформаційної взаємодії спільним наказом Міністерства юстиції України та Державної судової адміністрації України від 29 січня 2019 року № 270/5/94 затверджено Порядок інформаційної взаємодії між Державним реєстром речових прав на нерухоме майно, Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань і Єдиним державним реєстром судових рішень [18].

Інша група повноважень суб'єктів, які займаються формуванням і веденням державних реєстрів, пов'язана з цією безпосередньою діяльністю. Ці повноваження викладені в нормативних документах – законах України та положеннях про державні реєстри – і стосуються вони держателя (розпорядника) державного реєстру, адміністратора (технічного адміністратора), органів ведення державного реєстру та його адміністрування, органів здійснення контролю тощо. Обсяг цих повноважень залежить від багатьох факторів: по-перше, який реєстр – базовий чи галузевий; по-друге, яка мета започаткування державного реєстру та які його завдання; по-третє, які суспільні відносини є об'єктом правового регулювання. Цей перелік не є вичерпним.

Нормативно визначається і процедура внесення інформації до державного реєстру та повноваження уповноважених органів із цього питання. Практичну діяльність щодо формування державних реєстрів здійснюють органи державної реєстрації та органи ведення реєстру. Законодавець використовує щодо органів, які здійснюють формування й ведення реєстру, терміни «органи державної реєстрації» та «органи ведення реєстру». Аналіз функцій органів державної реєстрації та органів ведення реєстру дає можливість говорити про їхню схожість, але правові наслідки суттєво різняться: результатом реєстраційних дій є санкціонування, тобто офіційне визнання за об'єктом реєстрації певного правового статусу, із видачою підтверджувального документа, який містить відомості про суб'єкт та об'єкт реєстрації, а також юридичний статус об'єкта державної реєстрації. У той же час органи ведення реєстру вносять до певного реєстру відомості про об'єкт, який уже має певний юридичний статус, визначений іншим нормативним актом. Наприклад, правовий статус виборця визначений Конституцією України та Виборчим кодексом України [6]. Таким чином формується Єдиний державний реєстр військовозобов'язаних [11], Державний реєстр виборців [9]. Слід зазначити, що правовий статус інформації, внесеної до державного реєстру, і в першому, і в другому випадках однаковий.

Під час внесення інформації до державного реєстру шляхом її державної реєстрації формування самого реєстру здійснюється за заявковим принципом. Проте в певних випадках законодавець покладає на деякі центральні органи виконавчої влади, інші державні органи функції щодо надання певної інформації до реєстру. Так, відповідно до Закону України «Про Єдиний державний реєстр військовозобов'язаних» Центральна виборча комісія для формування бази Реєстру одноразово надає визначені Законом відомості про громадян України віком від 18 до 60 років.

Для окремих державних реєстрів визначені органи державної влади чи інші державні органи, які надають певну інформацію систематично та на постійній основі. Так, до Єдиного державного реєстру надають визначені пунктами 5-11 статті 13 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» відомості Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері статистики, Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику. Забезпечує передачу до Єдиного державного реєстру таких відомостей Пенсійний фонд України, Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері організації примусового виконання судових рішень та інших органів (посадових осіб), Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Державна судова адміністрація України, Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

Слід зазначити, що на сьогодні відсутній законодавчо визначений державний орган, який би розробляв загальні вимоги щодо повноважень та функцій суб'єктів формування державних реєстрів, вирішення інших питань, пов'язаних із формуванням та функціонуванням державних реєстрів у масштабах держави. Відсутній і єдиний законодавчий акт, який би в цілому регулював питання правового статусу суб'єктів формування та функціонування державних реєстрів в Україні. Це є однією з причин виникнення випадків, коли суб'єкти формування та функціонування державних реєстрів мають різні повноваження та функції. Наприклад, відповідно до законодавчих та нормативних документів, які регламентують діяльність кожного конкретного державного реєстру, адміністратори (технічні адміністратори) державного реєстру – це спеціально уповноважені органи, установи, які виконують свої функції на договірних засадах, або певний структурний підрозділ, який організаційно перебуває в структурі держателя державного реєстру. Так, відповідно до нормативних актів технічний адміністратор Єдиного державного реєстру виконує функцію технічного забезпечення та підтримки програмного забезпечення реєстру, функцію контролю за доступом до нього та функцію навчання спеціалістів для роботи в цьому реєстрі. Іншим прикладом може бути Державний реєстр географічних назв, для якого ні законодавець [8], ні держатель реєстру, який є розробником проекту Положення про державний реєстр географічних назв, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України [15], не визначили адміністратора та не наділили держателя цього реєстру такими повноваженнями.

Інколи поняття «адміністратор реєстру» законодавець та держатель реєстру розуміють по-різному й наділяють його різними функціями. Зокрема, відповідно до статті 1 Закону України «Про ідентифікацію та реєстрацію тварин» [12] адміністратор Єдиного державного реєстру тварин – це суб'єкт, уповноважений центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну аграрну політику, проводить в установленому цим Законом порядку реєстрацію тварин, здійснює оформлення, видачу ідентифікаційних документів та виконує інші функції, передбачені законодавством. Тобто на адміністратора цього реєстру законодавчо покладені в першу чергу функції реєстратора, що не є характерним для адміністраторів інших державних реєстрів. Водночас є випадки, коли держатель реєстру визначає двох адміністраторів, один із яких виконує функцію технічної підтримки програмного забезпечення реєстру, його супроводження й розвиток, а на іншого покладені функції, не пов'язані з цим. Так, відповідно до рішення Міністерства юстиції України як держателя Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів, для цього реєстру визначено двох адміністраторів: Адміністратор обліку користувачів та контролю доступу до реєстру (Адміністратор обліку) та Адміністратор технологій ведення всіх Фондів реєстру та ведення цих Фондів (Технічний адміністратор).

Оскільки відсутні єдині вимоги щодо організації та здійснення адміністрування державних реєстрів, існують значні відмінності в організації адміністрування різних державних реєстрів та визначення повноважень і функцій суб'єктів адміністрування. Якщо в одних державних реєстрах функції адміністрування незначні й полягають в основному в технічній підтримці державного реєстру, то в інших адміністрування передбачає виконання організаційних функцій, технічної підтримки й розвитку програмного забезпечення та бази даних, багаторівневого контролю за якістю та коректністю даних, які вносяться до реєстру.

Висновки. Основні особливості правового статусу суб'єктів формування державних реєстрів обумовлюються характером його правового забезпечення. Правовий статус суб'єктів формування та функціонування державних реєстрів визначений у Конституції України (основоположні підходи), кожного окремого державного реєстру – у законах України, нормативних актах Кабінету Міністрів України та держателів (розпорядників) державних реєстрів. Сьогодні відсутній окремий законодавчий акт, яким би визначалися загальні підходи до визначення правового статусу суб'єктів формування та функціонування державних реєстрів. Відсутність загальних правових підходів до формування та ведення державних реєстрів, однакового тлумачення термінів та недосконалість термінологічного апарату, відсутність єдиних вимог до формування й функціонування державних реєстрів, належної єдиної інформаційної взаємодії між державними реєстрами є причинами наявних розбіжностей у визначенні правового статусу суб'єктів формування окремих державних реєстрів. Такі недоліки не дозволяють вирішити питання щодо формування чіткої ефективної системи державних реєстрів і, на наш погляд, потребують вирішення.

Список використаних джерел

1. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2-х т. ; за ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Юрид. думка. Т. 1: Загальна частина. 2004. 584 с.

2. Адміністративне право України : підруч / Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дьяченко та ін.; за заг. ред. Ю. П. Битяка. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 544 с.
3. Бахрах Д. М., Россинский Б. В., Стариков Ю. Н. Административное право : учеб. для вузов. 3-е изд., пересмотр. и доп. Москва: Норма, 2007. 816 с.
4. Берлач А. І. Теоретичні основи адміністративно-правового статусу Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. *Адміністративне право і процес*. 2014. № 3(9). С. 95-103.
5. Васильев А. С. Административное право Украины. Харьков : Одиссей, 2002. 288 с.
6. Вибірчий кодекс України від 19.12.2019 р. № 396-ІХ. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 7, 8, 9. Ст. 48.
7. Музичук О. М. Уточнення сутності категорії «правовий статус» суб'єкта адміністративно-правових відносин та його елементного складу. *Форум права*. 2008. № 1. С. 316-321. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals//FP/2008-1/08momies.pdf>.
8. Про географічні назви : Закон України від 31.05.2005. № 2604-ІV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2005. № 27. Ст. 360.
9. Про державний реєстр виборців : Закон України від 22.02.2007. № 698-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 20. Ст. 282.
10. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003. № 755-ІV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 31-32. Ст. 263.
11. Про Єдиний державний реєстр військовозобов'язаних: Закон України від 16.03.2017 № 1951-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 18. Ст. 217.
12. Про ідентифікацію та реєстрацію тварин : Закон України від 04.06.2009. № 1445-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 42. Ст. 635.
13. Про Єдиний державний реєстр нормативних актів : Указ Президента України від 27.05.1996. № 468/96. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada>.
14. Про затвердження Авіаційних правил України, Частина 47 «Правила реєстрації цивільних повітряних суден в Україні» : наказ Державної авіаційної служби України від 05.02.2019. № 153. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/a>.
15. Про затвердження Положення про Державний реєстр географічних назв : постанова Кабінету Міністрів України від 11.05.2006. № 622. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/a>.
16. Про затвердження Положення про Державну авіаційну службу України : постанова Кабінету Міністрів України від 08.10.2014 № 520. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/a>.
17. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України : постанова Кабінету Міністрів України від 02.06.2014 № 228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/a>.
18. Про затвердження Порядку інформаційної взаємодії між Державним реєстром речових прав на нерухоме майно, Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань і Єдиним державним реєстром судових рішень : наказ Міністерства юстиції України та Державної судової адміністрації України від 29.12.2019 № 270/5/9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/a>.
19. Про затвердження Порядку надання відомостей з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань: наказ Міністерства юстиції України від 10.06.2016 р. № 1657/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/a>.
20. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 07.10.2010 р. № 2591-VI (редакція станом на 02.03.2014). *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. Ст. 222.
21. Яременко О. І. Правовий статус Кабінету Міністрів України як суб'єкта державного управління інформаційною сферою. *Інформація і право*. 2015. № 2(14). С. 13-19.

Надійшла до редакції 02.03.2021

References

1. Administratyvne pravo Ukrainy. Akademychnyi kurs [Administrative law of Ukraine. Academic course]: pidruch. : u 2-h t. /za red. V.B. Aver'yanova – K.: Jurydychna dumka, 2004.-T.1: Zagal'na chastyna.-2004.-584 s. [in Ukr.]
2. Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine] : pidruch. / J.P. Bytyak, V.M. Garaschuk, O.V. D'yachenko ta in. ; za zag. red. J.P. Bytyaka. Kyuyiv : Jurinkom Inter, 2006. 544 s. [in Ukr.]
3. Bachrach, D. N. (2007) Administrativnoe parvo [Administrative law] : ucheb. dlya vuzov / D.N. Bachrach, B.V. Rossinskii, J.N. Starilov.-3-e izd. peresmotr. i dop. M. : Norma.816 s. [in Ukr.]
4. Berlach, A. I. (2014) Teoretychni osnovu administratyvno-pravovogo statusu Ministerstva regional'nogo rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunal'nogo gospodarstva Ukrainy [Theoretical bases of the administrative and legal status of the Ministry of Regional Development, Construction and Housing and

Communal Services of Ukraine]. *Administrativne parvo i protses*. № 3(9). S. 95-103. [in Ukr.]

5. Vasilyev, A. S. (2002) *Administrativnoye pravo Ukrainy* [Administrative law of Ukraine]. Kharkov : Odyssey. 288 s. [in Russ.]

6. Vyborchyi kodeks Ukrainy [Electoral Code of Ukraine] : pryinyaty 19 grudnya 2019 roku №396-IX. *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy*, 2020, № 7, № 8, № 9, st. 48. [in Ukr.]

7. Muzychuk, O. M. (2008) Utochnennya sutnosti rategorii «pravovyi status» sub'yekta administrativno-pravovych vidnosyn ta jogo elementnogo skladu [Clarification of the essence of the category "legal status" of the subject of administrative-legal relations and its elemental composition]. *Forum prava*. № 1. S.316-321. URL : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals//FP/2008-1/08momiec.pdf>. [in Ukr.]

8. Pro heohrafichni nazvy [On geographical names] : Zakon Ukrainy vid 31 travnya 2005 roku №2604-IV. *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy*, 2005, № 27, st. 360. [in Ukr.]

9. Pro derzhavnyi rejestr vybortziv [About the state register of voters] : Zakon Ukrainy vid 27 l'utogo 2007 roku №698-V. *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy*, 2007, № 20, st.282. [in Ukr.]

10. Pro derzhavnu reestratziyu jurydychnych osib, fizychnych osib-pidpnyemtziv ta gromads'kykh formuvan' [On state registration of legal entities, physical persons – businessmen and public formations] : Zakon Ukrainy vid 15 travnya 2003 roku №755-IV. *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy*, 2003, № 31-32, st. 263. [in Ukr.]

11. Pro Yedynyi derzhavnyi rejestr viys'kovozobov'yazanykh [About the Unified State Register of Conscripts] : Zakon Ukrainy vid 16 bereznya 2017 roku №1951-VIII. *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy*, 2017, № 18, st. 217. [in Ukr.]

12. Pro identyfikatziyu ta reyestratziyu tvaryn [On the identification and registration of animals] : Zakon Ukrainy vid 04 chervnya 2009 roku №1445-VI. *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy*, 2009, № 42, st. 635. [in Ukr.]

13. Pro Yedynyi derzhavnyi rejestr normatyvnykh aktiv [On the Unified state register of normative acts] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 27 chervnya 1996 roku № 468/96. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada>. [in Ukr.]

14. Pro zatverdzhennya Aviatziynych pravyl Ukrainy, Chastyna 47 «Pravyla rejestratziy tzyvil'nykh povitryanykh suden v Ukraini» [On approval of Aviation rules of Ukraine, Part 47 "Rules of registration of civil aircraft in Ukraine"]: Nakaz Derzhavnoi aviatziynoyi sluzhby Ukrainy vid 05 l'utogo 2019 roku №153. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/a>. [in Ukr.]

15. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro Derzhavnyi rejestr geografichnykh nazv [On approval of the Regulations on the State Register of Geographical Names]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11 travnya 2006 roku №622. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/a>. [in Ukr.]

16. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro Derzhavnu aviatziynu sluzhbu Ukrainy [On approval of the Regulations on the State Aviation Service of Ukraine] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 08 zhovtnya 2014 roku №520. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/a>. [in Ukr.]

17. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro Ministerstvo justytzii Ukrainy [On approval of the Regulations on the Ministry of Justice of Ukraine] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02 lypnya 2014 roku №228. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/a>. [in Ukr.]

18. Pro zatverdzhennya Poryadku informatziynoi vzayemodii mizh Derzhavnym rejestrom rechovych prav na neruchome maino, Jedynym derzhavnym rejestrom jurydychnych osib, fizychnych osib-pidpnyemtziv ta gromads'kykh formuvan' i Jedynym derzhavnym rejestrom sudovych rishen' [On the approval of the Order of information interaction between the State register of real rights to real estate, the Unified state register of legal entities, physical persons - businessmen and public formations and the Unified state register of court decisions] : nakaz Ministerstva justytzii Ukrainy ta Derzhavnoi sudovoyi administratziyi Ukrainy vid 29 sichnya 2019 roku №270/5/9. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/a>. [in Ukr.]

19. Pro zatverdzhennya Poryadku nadannya vidomostey z Jedynogo derzhavnogo rejestru jurydychnych osib, fizychnych osib-pidpnyemtziv ta gromads'kykh formuvan' [On the approval of the Procedure for providing information from the Unified state register of legal entities, physical persons - businessmen and public formations]: Nakaz Ministerstva justytzii Ukrainy vid 10 chervnya 2016 roku №1657/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/a>. [in Ukr.]

20. Pro Kabinet Ministriv Ukrainy [On the Cabinet of Ministers of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 07 zhovtnya 2010 roku №2591-VI (Redaktsiya stanom na 02.03.2014). *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy*, 2014, № 13, st. 222. [in Ukr.]

21. Yaremenko O. I. (2005) Pravovyi status Kabinetu Ministriv Ukrainy yak sub'yekta derzhavnogo upravlinnya informatziynoyu sferoyu [Legal status of the Cabinet of Ministers of Ukraine as a subject of state management of the information sphere]. *Informatziya i parvo*. №2 (14)/2015. S. 13-19. [in Ukr.]

SUMMARY

Maksym A. Pryshedko. Some issues of legal status of authorized bodies in formation of state registers in Ukraine. The article represents certain results of the general theoretical research of the peculiarities of the legal status of the bodies of state administration, other state bodies, the commissioners for the formation of state registries and other subjects of the formation and functioning of the state registries; it investigates the basic approaches to the formation of their legal status. The legal status is considered as a complex of marks that determines their place, role and destination in the system of administrative and legal relationship. These marks serve as the elements of the legal status. These elements, above all, comprise their tasks, functions, duties, etc.

The legal status of the subjects of the formation and maintenance of each separate state registry is normatively defined. It is proved that the scope and nature of power of the authorized bodies depend on the object of the legal control, the character of the social relationship regulated by the state registry and their importance for the society. The subjects in legal relationships in the sphere of formation and maintenance of the state registries with regard to their place and role in the issue of the legal and organizational support of this process are conditionally divided into two groups according to their legal status.

The first group comprises the subjects that don't directly participate in the formation and functioning of the state registries but definitely have an impact on it. They are the Verkhovna Rada, the President of Ukraine and the Cabinet of Ministers of Ukraine that are authorized with law making powers.

The article characterizes the means of implementation of law making powers of the subjects of the first group as their main function in the sphere of the support of formation and functioning of the state registries.

The particular attention is paid to the issue of the determination of the place and role of these subjects in legal relationships in the formation of the legal status of the subjects that, according to the requirements of the enactment of the subjects of the first group, determine in their statutory documents the features of formation and maintenance of the corresponding state registries, carry out organizational and legal activities and fulfil other functions of their formation and maintenance. In particular, it is considered the peculiarities of the statutory activity of the holders of state registries, its content and direction.

Another group of powers of the subjects directly involved in the formation and maintenance of the state registries is connected with the direct activity of the formation and maintenance of the state registries. In the course of the research it was found who and how determines the powers as an element of the legal status of the holder (disposer) of the state registry, the administrator (technical administrator), the bodies of state registration, maintenance of the state registry and its administration.

Keywords: *legal status of the subject of formation of the state register; state register; state registration bodies; state register maintenance bodies; state register administrator; system of state registries; elements of legal status.*

УДК 342.95
DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-166-171

Світлана РИЖКОВА®

викладач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

СУЧАСНІ ФОРМИ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ЩОДО ПРОТИДІЇ АДМІНІСТРАТИВНИМ ПРАВOPУШЕННЯМ ІНОЗЕМЦІВ

Проаналізовано та визначено види форм діяльності Державно-міграційної служби України щодо ефективного виконання покладених на неї завдань і функцій щодо реалізації державної політики у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, зокрема адміністративним правопорушенням іноземців. Визначено, що незалежно від класифікації, оптимальне використання тих чи інших форм державного управління формує ефективність діяльності ДМС України щодо виконання покладених на неї завдань загалом, а також у частині протидії адміністративним правопорушенням іноземців. Аналіз форм, що використовуються в державному управ-

© Рижкова С.А., 2021

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7549-7654>

revord@gmail.com

лінні, свідчить про те, що їх сукупність – це своєрідне системне утворення, компоненти якого тісно взаємодіють один з одним та не є взаємозамінними. Система форм відіграє в управлінському процесі ДМС України важливу роль. Форми управлінської діяльності відзначаються помітною самостійністю та універсальністю щодо конкретних сфер державного управління, зокрема сфери міграції.

Ключові слова: державна міграційна служба, форми діяльності, протидія, адміністративні правопорушення, іноземці, адміністративна діяльність ДМС.

Постановка проблеми. Сучасний період розвитку української держави визначається впровадженням корінних перетворень у суспільстві і потребує ретельного перегляду основних форм та методів діяльності органів влади, зокрема Державної міграційної служби України (далі – ДМС) як центрального органу виконавчої влади, що сприяє формуванню та забезпечує реалізацію державної політики у сфері міграції загалом.

Кризові тенденції й соціальні негаразди, в тому числі і низький соціально-економічний рівень життя як в Україні зокрема, негативно позначаються на всіх соціальних верствах населення країни. Насамперед, такі негативні чинники впливають на вчинення адміністративних правопорушень іноземцями та особами без громадянства, що перебувають в Україні. Реформування державно-управлінської діяльності передбачає широке, багатоаспектне вдосконалення адміністративної діяльності ДМС України, передусім форм та методів її діяльності, в тому числі інших прикордонних регіонів щодо протидії адміністративним правопорушенням іноземців та осіб без громадянства.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Теоретичним підґрунтям статті були праці вітчизняних вчених в галузі адміністративно-правового регулювання у сфері міграції, діяльності з протидії міграційним правопорушенням іноземців та осіб без громадянства, зокрема: О. О. Бандурки, С. І. Браткова, І. К. Василенка, В. В. Зуй, В. К. Колпакова, С. Ф. Константинова, О. В. Кузьменко, О. А. Малиновської, М. М. Михеєнка, Б. М. Марченка, С. О. Мосьондза, В. І. Олефіра, О. І. Піскуна, В. В. Половнікова, А. В. Платонова, В. І. Палька, С. І. Серватюк, Н. П. Тиндик, Л. В. Царенка, Т. О. Цимбалістого, В. О. Хоми, С. Б. Чеховича, В. В. Чумака та ін. Аналіз юридичної літератури свідчить про те, що дослідження форм діяльності ДМС України та їх специфіки в сучасний період не отримали належної уваги з боку вітчизняних науковців. Відсутність робіт, присвячених окресленим вище питанням, зумовлює потребу в їх вирішенні з урахуванням напрацювань науки адміністративного права і теорії державного управління.

Мета статті – визначення сучасних форм діяльності ДМС України щодо протидії адміністративним правопорушенням іноземців на основі аналізу нормативно-правових положень.

Виклад основного матеріалу. Зауважимо, що адміністративна діяльність ДМС України, яка передбачає здійснення цілеспрямованого впливу суб'єкта управління на його об'єкт, втілюється у відповідні форми. При цьому треба погодитися з твердженням, що належне наукове вирішення проблем, пов'язаних з формами управлінської діяльності, набуває все більшого значення, оскільки ефективність публічного управління зумовлюється не тільки ефективним поєднанням методів управління з урахуванням особливостей об'єкта управлінського впливу, але й великою мірою залежить від форм управлінської діяльності. Є пряма залежність між станом наукового опрацювання проблем, пов'язаних з формами діяльності державних органів, та процесом безпосередньої реалізації державної політики як загалом, так і в окремих її сферах. Саме тому проблема удосконалення форм управлінської діяльності не може бути вирішена без ґрунтовного, всебічного дослідження форм такої діяльності, особливостей їх застосування та правового забезпечення з урахуванням специфіки кожної сфери державного управління [1, с. 117].

З огляду на значущість адміністративної діяльності ДМС України для створення належних умов з ефективної реалізації державної політики у сфері міграції, забезпечення ефективного державного управління міграційними процесами, створення умов для сталого демографічного та соціально-економічного розвитку держави, підвищення рівня національної безпеки шляхом запобігання виникненню неконтрольованих міграційних процесів та ліквідації їх наслідків, узгодження національного законодавства у сфері міграції з міжнародними стандартами, додержання принципів захисту інтересів України, одним з напрямів створення професійної та ефективної Державної міграційної служби України є вдосконалення форм діяльності цієї служби та її посадових осіб. Беззаперечним є той факт, що своєчасне та адекватне підвищення дієвості використовуваних міграційною службою форм діяльності сприятиме успішному виконанню поставлених перед нею завдань і реалізації функцій.

У теорії управління форма діяльності є зовнішнім виявом конкретних дій, які здійсню-

ються певними суб'єктами для реалізації поставлених перед ними завдань [2, с. 121–122].

Д. В. Приймаченко відмічає, що у загальнонауковому обігу форма найчастіше пов'язується з поняттям змісту, наприклад: форма – це будь-яке зовнішнє вираження якого-небудь змісту, або зовнішній вияв якого-небудь явища, пов'язаний з його сутністю, змістом. Відомий погляд, коли форма визначається як «внутрішня організація змісту». Досить часто при визначенні форми або не вказують на вид організації змісту, а під нею мають на увазі «спосіб існування і вираження змісту», або, навпаки, акцентують на тому, що форма пов'язана зі змістом як внутрішньо, так і зовнішньо: форма – це спосіб існування змісту, його внутрішня структура, організація і зовнішнє вираження [1].

Під формами розуміється зовнішній вияв конкретних дій, які здійснюються публічною адміністрацією для реалізації поставлених перед ними завдань, виділяючи чотири форми управлінської діяльності: 1) видання нормативних актів управління; 2) видання індивідуальних адміністративних актів управління; 3) проведення організаційних заходів; 4) здійснення матеріально-технічних операцій [2, с. 122].

І. П. Голосніченко та Я. Ю. Кондратьєв визначають форму будь-якого явища як спосіб зовнішнього вираження змісту, відносно стійка визначеність зв'язку елементів змісту та їх взаємодії, тип та структура змісту [3, с. 103].

Даючи визначення формам державного управління, С. Т. Гончарук відмічає, що залежно від характеру, змісту та юридичних наслідків застосування форми державного управління поділяють на правові та неправові. До правових здебільшого відносять такі форми, як: видання управлінських актів; вчинення інших юридично значущих управлінських дій; укладання адміністративно-правових договорів. До неправових відносять такі форми, як здійснення організаційних заходів та матеріально-технічні операції. Вони мають допоміжне, обслуговуюче призначення [4, с. 64].

На думку В. Б. Авер'янова, формами державного управління є відмінні за своїм характером та наслідками способи зовнішнього вираження діяльності органів виконавчої влади [5, с. 277].

Зі свого боку, під формою адміністративної діяльності органів внутрішніх справ О. М. Бандурка пропонував розуміти однорідні за своїм характером і правовій природі групи адміністративних дій, за допомогою яких вони забезпечують громадський порядок, безпеку і ведуть боротьбу зі злочинністю [6, с. 8–25].

Звернемо увагу на те, що на сьогодні серед фахівців з адміністративного права немає єдиного підходу щодо розуміння форм управлінської (адміністративної) діяльності, точніше того, які саме форми діяльності державних органів треба до них відносити. Такі суперечності зумовлені тим, що відповідні форми діяльності є дуже різними за своїм змістом. Проте як правові, так і неправові форми врегульовані переважно нормами адміністративного права, закріплені у кодексах, законах, підзаконних нормативно-правових актах. Отже, у своїй діяльності щодо протидії адміністративним правопорушенням іноземців в АР Крим та Україні загалом, ДМС має використовувати лише ті з них, що репрезентовані національним адміністративно-правовим масивом та стосуються сфери міграції.

Наголошуємо, що використання окремої форми державного управління або їх комплексу в діяльності ДМС України щодо протидії адміністративним правопорушенням іноземців чи осіб без громадянства обов'язково має ґрунтуватися на пріоритеті прав і свобод людини, доцільності застосування та передбачуваній ефективності такого вибору.

У власному дослідженні ми приділимо основну увагу розгляду і пошуку шляхів удосконалення саме правових форм діяльності ДМС України, проте ми вважаємо, що неправові форми так само важливі у досягненні ефективного рівня протидії адміністративним правопорушенням іноземців.

Залежно від характеру, змісту та юридичних наслідків застосування, форми державного управління поділяють на правові та неправові. До правових форм здебільшого відносять такі, як: а) видання управлінських актів; б) вчинення інших юридично значущих управлінських дій; в) укладання адміністративно-правових договорів. До неправових відносять такі форми, як: а) здійснення організаційних заходів; б) матеріально-технічні операції. Останні мають допоміжне, обслуговуюче призначення [6, с. 64].

Розглядаючи правові форми, необхідно вказати, що більшість вітчизняних вчених – фахівців з адміністративного права відносять до них: а) видання правових актів управління (нормативного та індивідуального характеру); б) укладання адміністративних договорів (угод); в) вчинення інших юридично значущих дій [1, с. 278].

О. М. Бандурка поділяє форми діяльності ДМС України щодо протидії адміністративним правопорушенням іноземців на безпосередньо організаційні, тобто ті, що не спричиня-

ють правових наслідків; і суто правові, які спричиняють виникнення, зміну або припинення конкретних правових відносин або інших юридичних наслідків [6].

Варто наголосити, що незалежно від класифікації, оптимальне використання тих чи інших форм державного управління формує ефективність діяльності ДМС України щодо виконання покладених на неї завдань загалом, а також у частині протидії адміністративним правопорушенням іноземців. Форми діяльності, що використовуються ДМС України, досить різноманітні. Проте це розмаїття в жодному разі не свідчить про повну їх самостійність та «свободу» посадових осіб під час обрання способу здійснення своїх дій. Усі форми адміністративної діяльності прямо чи опосередковано регламентовані нормами міграційного законодавства та є адекватними умовам конкретної життєвої ситуації при виконанні своїх функцій.

Ми погоджуємося з думкою І. А. Смілого, що під формами адміністративної діяльності ДМС України необхідно розуміти зовнішньо виражені, відмінні за своїм змістом та правовим ефектом види щодо ефективного виконання покладених на неї завдань і функцій щодо реалізації державної політики у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших, визначених законодавством, категорій мігрантів, зокрема, адміністративним правопорушенням іноземців [7, с. 356].

З огляду на викладене, до правових форм виконавчо-розпорядчої діяльності ДМС України запропоновано віднести дії, що породжують певні правові наслідки. Це видання актів управління з метою розвитку міжнародної співпраці, реалізації державної політики у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, укладення угод, протоколів між державами (органами влади), здійснення інших юридично значущих адміністративних дій (наприклад, складання адміністративних протоколів, прийняття рішень про примусове видворення за межі України, направлення адміністративних позовів до окружних адміністративних судів про примусове видворення з України, застосування спеціальних засобів тощо).

Підсумовуючи, зазначимо, що при напрацюванні форм діяльності ДМС України, важливе значення повинна мати правова культура працівників служби, оскільки саме вона тісно пов'язана з поняттям гуманізму і ґрунтується на глибокому знанні норм чинного законодавства та беззастережного їх дотримання у повсякденній діяльності. Через норми моралі та правову культуру працівник ДМС України усвідомлює, що людина є найбільшим надбанням світової цивілізації і вимагає до себе належної поваги незалежно від національності, соціального походження, майнового стану, віку, статі, освіти, політичних поглядів та інших чинників.

Аналіз форм, що використовуються в державному управлінні, свідчить про те, що їх сукупність – це своєрідне системне утворення, компоненти якого тісно взаємодіють один з одним та не є взаємозамінними. Система форм відіграє в управлінському процесі ДМС України важливу роль. Форми управлінської діяльності відзначаються помітною самостійністю та універсальністю щодо конкретних сфер державного управління, зокрема сфери міграції.

Висновки. На підставі виконаного аналізу, сучасними формами діяльності ДМС України нами визначено:

1. Видання правових актів управління нормативного характеру: акти МВС України, що стосуються діяльності Державної міграційної служби України; нормативні акти ДМС України; нормативні акти територіальних підрозділів ДМС України.
2. Видання правових актів управління індивідуального характеру: процедурні акти; деліктні акти внутрішнього та зовнішнього спрямування.
3. Укладання адміністративних договорів (угод).
4. Вчинення інших юридично значущих дій.
5. Надання адміністративних послуг (наприклад, видача паспорта).
6. Організаційні дії.
7. Матеріально-технічні операції.

Найбільш вагомою сучасною формою діяльності ДМС України щодо протидії адміністративним правопорушенням іноземців в Україні є надання адміністративних послуг. Останні можуть бути визначені як результат здійснення владних повноважень посадових осіб ДМС України щодо зміни чи припинення прав та/або обов'язків іноземців та осіб без громадянства відповідно до закону за заявою останніх про надання такої послуги.

Успішна діяльність ДМС України щодо протидії адміністративним правопорушенням іноземців безпосередньо залежить від комплексного використання цих форм діяльності, які потребують свого подальшого удосконалення та мають бути зорієнтовані на всебічне дотримання прав і свобод людини в ході їх реалізації.

Список використаних джерел

1. Приймаченко Д. В. Адміністративна діяльність митних органів у сфері реалізації митної політики держави : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Акад. митн. служби України. Дніпропетровськ, 2007. 477 с.
2. Битяк Ю. П., Богуцький В. В., Гаращук В. М. Адміністративне право України : підручник ; за ред. Ю. П. Битяка. Харків : Право, 2001. 528 с.
3. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина : підручн. ; за заг. ред. І. П. Голосніченка, Я. Ю. Кондратьєва. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1994. 177 с.
4. Гончарук С. Т. Основи адміністративного права України : навч. посібник. Київ : [Б. в.], 2004. 200 с.
5. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. : у 2-х т. ; ред. кол. : В. Б. Авер'янов (гол.). Київ : Вид-во «Юрид. думка», 2004. Т. 1. Загальна частина. 584 с.
6. Адміністративна діяльність. Частина особлива : підруч. ; за заг. ред. проф. О. М. Бандурки. Харків : Вид-во Ун-ту внутр. справ, «Еспада». 2000. 368 с.
7. Смілій І. А. Форми та методи діяльності державної міграційної служби України щодо протидії адміністративним правопорушенням іноземців. *Публічне право. Науково-практичний юридичний журнал*. 2013. № 2 (10). С. 355–362.

Надійшла до редакції 24.03.2021

References

1. Pryymachenko, D. V. (2007) Administratyvna diialnist mytnykh orhaniv u sferi realizatsii mytnoi polityky derzhavy [Administrative activity of customs bodies in the sphere of realization of the customs policy of the state] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.07 / Akad. mytn. sluzhby Ukrayiny. Dnipropetrovsk. 477 s. [in Ukr.]
2. Bytyak, Yu. P., Bohutskyi, V. V., Harashchuk, V. M. (2001) Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine] : pidruchn. ; za red. Yu. P. Bytyaka. Kharkiv : Pravo. 528 s. [in Ukr.]
3. Administratyvna diialnist orhaniv vnutrishnikh sprav. Zahalna chastyna [Administrative activity of internal affairs bodies. The general part] : pidruchnyk / za zah. red. I. P. Holosnichenka, Ya. Yu. Kondratieva. Kyiv : Ukr. akad. vnutr. sprav, 1994. 177 s. [in Ukr.]
4. Honcharuk S. T. (2004) Osnovy administratyvnoho prava Ukrainy [Fundamentals of administrative law of Ukraine] : navch. posib. Kyiv : [B.v.]. 200 s. [in Ukr.]
5. Administratyvne pravo Ukrainy. Akademichniy kurs [Administrative law of Ukraine. Academic course] : pidruchnyk : u 2 t. ; red. kol. : V. B. Averianov (hol.). Kyiv : Vyd-vo «Iuryd. dumka», 2004. T. 1. Zahalna chastyna. 584 s. [in Ukr.]
6. Administratyvna diialnist. Chastyna osoblyva [Administrative activities. The part is special] : pidruch. ; za zah. red. prof. O. M. Bandurky. Kharkiv : Vyd-vo Un-tu vnutr. sprav, «Espada». 2000. 368 s. [in Ukr.]
7. Smilyi, I. A. (2013) Formy ta metody diialnosti derzhavnoi mihratsiinoi sluzhby Ukrainy shchodo protyidii administratyvnym pravoporushenniam inozemtsiv [Forms and methods of activity of the state migration service of Ukraine on counteraction to administrative offenses of foreigners]. *Publichne pravo. Naukovo-praktychnyi yurydychnyi zhurnal*. № 2 (10). S. 355–362. [in Ukr.]

SUMMARY

Svaitlana A. Ryzhkova. Modern forms of activity of the State migration service of Ukraine to combat administrative offenses of foreigners. The types of forms of activity of the state-migration service of Ukraine are analyzed and defined by the effective implementation of the tasks and functions of the implementation of state policy in the spheres of migration (immigration and emigration), including counteraction to illegal (illegal) migration, in particular an administrative offense of foreigners. It is determined that regardless of classification, the optimal use of those or other forms of public administration forms the effectiveness of the state-migration service of Ukraine on the implementation of the tasks entrusted to it as a whole, as well as in part of counteracting an administrative offense of foreigners.

The analysis of forms used in public administration shows that their aggregate is a kind of systematic formation, whose components closely interact with each other, and are not interchangeable. The system of forms plays an important role in the management process of the state-migration service of Ukraine. The forms of managerial activity are marked by noticeable independence and universality on specific industries and spheres of public administration, in particular migration. Given the significance of the administrative activity of the state-migration service of Ukraine to create appropriate conditions for the effective implementation of state policy in the field of migration, ensuring effective state management of migration processes, creating conditions for sustainable demographic and socio-economic development of the state, raising national security by preventing the emergence of uncontrolled migration processes. and the elimination of their consequences, the coordination of national legislation in the field of migration with international standards, observance of the principles of protection of interests of Ukraine, one of the directions of creation of a professional and effective state migration service of Ukraine is to improve the forms of activity of this service and its officials. Invisible

is the fact that timely and adequate increase in the effectiveness of the migration service used by the migration service will contribute to the successful performance of the tasks and implementation of functions.

Based on the analysis, modern forms of activity of the state-migration service of Ukraine are defined: 1. Edition of legal acts of normative management: Acts of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine concerning the activities of the State Migration Service of Ukraine; normative acts of the state-migration service of Ukraine; Normative acts of territorial divisions of the state-migration service of Ukraine. 2. Publishing of legal acts of administration of an individual nature: procedural acts; Deport acts of internal and external direction. 3. Conclusion of administrative contracts (agreements). 4. Committing other legally significant action. 5. Providing administrative services (for example, issuance of a passport). 6. Organizational actions. 7. Material and technical operations.

The most significant modern form of activity of the state-migration service of Ukraine regarding counteraction to the administrative offense of foreigners in Ukraine is the provision of administrative services. The latter can be defined as a result of the exercise of the authorities of officials of the state-migration service of Ukraine regarding the change or termination of the rights and / or duties of foreigners and stateless persons in accordance with the law on the application of the latter about the provision of such a service. Successful activity of the state-migration service of Ukraine regarding the counteraction to the administrative offense of foreigners directly depends on the integrated use of these forms of activity that require their further improvement and should be focused on the comprehensive observance of human rights and freedoms during their implementation.

Keywords: *state migration service, forms of activity, counteraction, administrative offenses, foreigners, administrative activities of the state-migration service.*

УДК 342.95:316.454.2

DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-171-176

Дмитро ТІНІН[©]

викладач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ МОБІНГУ, ШЛЯХИ ЙОГО ПОДОЛАННЯ

У більшості країн світу, а також в Україні поступово поліпшуються умови праці та зростає заробітна платня. Ці два фактори разом з не досить стабільною економічною ситуацією призводять до страху втрати робочого місця. Така обставина часто спричиняє некоректну поведінку щодо своїх колег у трудових колективах.

Сьогодні роботодавці скаржаться на низьку ефективність праці своїх співробітників, проте самі вони не тільки не спроможні адекватно організувати трудовий процес, а й часто формують неробочу атмосферу, повну інтриги, цькування і насильства. Як результат – продуктивність праці низька, у колективі панує ненависть один до одного, а найперспективніші працівники не витримують тиску та звільняються.

Здебільшого в пострадянських трудових колективах із розвинутим неформальним апаратом управління права працівників, які закріплені в чинному законодавстві, нівелюються, прийнятними стають практики «витравлення», або «виживання» людей із роботи. Це можуть бути працівники з іншими соціально-політичними поглядами, ті, хто не піддається домінантним практикам психологічного чи сексуального пригноблення, має на меті створення незалежної профспілки, хто хоче чесно працювати, а не брати участь у суперництві, «хто ближчий до трону» на банкетах та нарадах тощо.

Ключові слова: *мобінг, булінг, психологічний тиск, колективне цькування, психологічна агресія, стресостійкість.*

Постановка проблеми. Головна проблема насильства на робочому місці полягає в дегуманізації людських стосунків, зведенні взаємодії колег та колежанок до хижого полювання на більш слабого та інакшого, нехтування основоположними трудовими правами, насамперед на гідне ставлення.

© Тінін Д. Г., 2021

dimatidnepr13@gmail.com

Розповсюдження мобінгу у сфері праці показує беззахисність найбільш вразливих категорій населення перед посиленням трудової експлуатації, падінням соціального статусу та браком товариської підтримки. Хижацькі закони ринкової системи диктують хижацьку поведінку учасників ринку праці, які перебувають у страху втрати джерел до існування. Мобінг стає унаочненням матеріального розшарування та маргіналізації значної частини населення України. Саме до таких наслідків призводить глобальний капіталізм. І, звісна річ, лікувати потрібно причини, а не наслідки. Якщо наявні адекватні правові механізми протидії мобінгу, можна сподіватись на послаблення насильницького тиску на працівника. Сприятиме цьому саме «правовий механізм протидії», а не каральний тиск правоохоронних органів, який стигматизує жертв мобінгу як виказувачів та виправдовує потребу в насильстві над ними замість захисту професійної честі та людської гідності.

Тому варто чітко розуміти, що жарти над «білими воронами» колективу, усіякі неформальні «церемонії» офісних ініціатив для новоприбулих співробітників або прямий колективний тиск на колег та колежанок не можуть бути нормою в цивілізованому соціумі, а повинні стати сигналом для суспільства й держави, що прийшов час протидіяти насильству на роботі.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Нові форми та способи цькування й переслідування осіб у певних групах або колективах почали вивчати на початку ХХІ століття. Сутність цього феномену та його поняття досліджували Г. Лейман, П. Фишингер, С. Ейнарзен, К. Вагнер, А. А. Сорокіна, О. В. Адамчук, Д. Д. Романовська, канадський соціолог К. Уестус, український юрист М. Сировой та юристи-медіатори М. Варивода й О. Степаненко.

Мета статті – визначити причини виникнення колективного цькування працівників трудового колективу, охарактеризувати його ознаки та прояви, з'ясувати шляхи подолання, можливі способи боротьби працівника з такими проявами щодо нього, а також з'ясувати наслідки мобінгу в поліцейському середовищі, його вплив на результат виконання поставлених завдань.

Виклад основного матеріалу. Щодня людина перебуває у взаємовідносинах з іншими людьми, адже вона жива істота з певними потребами, які задовольняє в процесі виробництва завдяки спілкуванню та здатності свідомо, цілеспрямовано перетворювати світ і саму себе.

У сучасному світі ми досить часто стикаємося з явищем, яке набрало резонансного значення, – булінгом. Однак це поняття частіше використовують, коли мова йде про колективне цькування в межах навчальних закладів. Для дорослої категорії людства такий феномен прийнято називати мобінгом.

Отже, у вузькому розумінні мобінг – це будь-яка форма цькування, переслідування на робочому місці. У широкому розумінні мобінг – це систематичне цькування, психологічний колективний терор, форма зниження авторитету, психологічного тиску у вигляді цькування співробітника в колективі. Такий вид колективного терору здійснюється зазвичай із метою доведення людини до зниження її авторитету та професійного впливу в колективі, зміни місця роботи, подальшого звільнення.

У міжнародній практиці під психічним терором на робочому місці розуміється «образливе, мстиве, жорстоке, злостиве або принизливе ставлення до окремої особи або групи співробітників, який охоплює колективний пресинг проти обраної жертви. В свою чергу вона стає об'єктом психічного тиску. Мобінг передбачає постійну негативну увагу або критику, ізоляцію особи від суспільних контактів, поширення неправдивої інформації» [2, с. 267].

У соціально-психологічному забезпеченні діяльності сил охорони правопорядку важливу роль відіграє атмосфера спілкування в колективі. Перешкодою у формуванні здорового психологічного клімату може стати мобінг, тобто психологічний терор, що передбачає систематично повторюване вороже та неетичне поведіння однієї або декількох осіб, спрямоване проти інших осіб, здебільшого однієї. Мобінг може поставити під загрозу виконання службового завдання, негативно позначитися на навчанні та самопочутті працівників або курсантів і навіть призвести до самогубства. Як правило, особа, щодо якої здійснюється мобінг, через деякий час удасться до кардинальних способів вирішення проблем, які супроводжують мобінг. Такими способами вирішення проблем досить часто стає звільнення з лав Збройних сил та Національної поліції України, припинення подальшого навчання в конкретному ЗВО зі специфічними умовами навчання, а для осіб, які працюють у практичних підрозділах, – зміна галузевої служби або взагалі підрозділу проходження служби.

Одним із досить вагомим чинників, які супроводжують мобінг у колективі правоохоронців, є ставлення керівника до виниклої проблеми, що впливає на її глибину, адже безпосереднє ставлення керівника до конкретного працівника в цілому формує ставлення всього

колективу до нього. У подальшому цей чинник впливає на створення певних відносин усіх суб'єктів колективу з окремим працівником.

Загалом у структурах правоохоронних органів часто діяльність колективу будується за правилом пережитку радянських часів «Я – начальник, ти – дурень». У таких колективах умови для створення мобінгу мають досить високий відсоток. Працівники, які висувують ідеї щодо розвитку певного напрямку діяльності установи (підприємства), стикаються з «непрофесійними» поглядами свого безпосереднього керівника, який через власну непрофесійність та неосвіченість не може надати методичну й інші види допомоги для розвитку ідеї. Водночас керівник намагається виставити такого «дуже розумного» працівника як особу, яка займається роботою, що не відповідає її функціональним обов'язкам. Але в разі отримання похвали або позитивного результату керівник першим виступає в ролі ініціатора креативної ідеї.

Дослідивши матеріали, доходимо висновку, що мобінг є досить широким поняттям, однак виокремлюють такі його види [4]:

- вертикальний мобінг – вид психологічного переслідування, який здійснюється за формулою «начальник – трудовий колектив», може проявлятися у двох видах: колективний тиск на начальника з боку підлеглих або у зворотному напрямку – тиск керівника на весь колектив чи окрему особу;

- горизонтальний мобінг – це вид психологічного переслідування, який полягає в колективному тиску на одного працівника, його ігнорування та цькування;

- босинг (від англійського boss) – вид психологічного переслідування, який обумовлюється зловживанням керівником своїми повноваженнями, здійснення постійної несправедливої критики працівників із натяком на службову невідповідність;

- булінг (від англ. bully – задирака, забіяка, хуліган) – вид психологічного переслідування, який полягає в приниженні одного працівника трудового колективу іншим;

- «сендвіч-мобінг» – вид психологічного переслідування, який полягає в тиску на одного зі співробітників як із боку колег, так із боку керівника.

За суб'єктивним ставленням мобінг може бути:

- свідомий – цілеспрямовані дії, які містять чітко сформовану мету створити працівнику такі умови, за яких він залишить займану посаду або взагалі звільниться з установи. У такому випадку враховується наявність корисливого мотиву – зайняти чинює посаду, призначити на неї когось зі «своїх», виступити перед керівництвом;

- неусвідомлений – нецілеспрямовані дії, за яких особа не усвідомлює того, що займається цькуванням, постійним роздратуванням, що накопичується щодо когось із колег чи колективу в цілому.

Виникнення мобінгу в колективі правоохоронців може бути спричинене передусім негативними груповими настроями, конкуренцією. Поширення мобінгу залежить від індивідуально-психологічних якостей ініціатора та жертви, від індивідуально-психологічних якостей керівника підрозділу. Найчастіше жертвами мобінгу серед курсантів та правоохоронців стають члени колективу, які мають такі властивості: фізичні недоліки; замкнутість або імпульсивність; особливості зовнішності, що відрізняють їх від більшості членів колективу; страх перед колективом або службою; хвороби, що заважають повноцінному спілкуванню, наприклад, заїкання, порушення мовлення; труднощі в навчанні або на службі.

Причини виникнення мобінгу можна класифікувати таким чином [4]:

- зовнішні, «на рівні соціуму загалом і групи зокрема» – виникають із життєдіяльності колективу, правил поведінки в групах, культури, моральних норм та не залежать від індивідуальності особи;

- внутрішні, «на рівні особистості» – обумовлюються особливостями психіки, світогляду, життєвого досвіду відповідного працівника.

Як правило, явище мобінгу у відповідному колективі обумовлюється внутрішніми причинами, а зовнішні тільки сприяють цьому процесу.

У сучасних умовах мобінг може проявлятися у таких формах:

- авторитарний мобінг – цькування з боку керівника, який застосовує деструктивний стиль керування (зміна психологічних установок);

- зміщений мобінг – спрямування агресії на третю людину, оскільки її прояв щодо першочергового джерела буде доволі небезпечним, а рівень розчарування ситуацією перейшов допустимі рамки боротьби з проблемою; може бути реакцією на авторитарне знуцання;

- мобінг «посвяти» – ситуація, коли в колективі з'являється новий співробітник, щодо якого здійснюються спроби «тестування» старшими колегами;

- дискримінаційний мобінг – жертвами стають працівники, які відрізняються від біль-

шості членів колективу за наявними цінностями, що не збігаються зі встановленими в колективі нормами;

– десигналізаційний мобінг – різновид дискримінаційного, здійснюється щодо особи, яка виявляє негативні відомості про своїх колег та повідомляє їх усередині організації (або керівникам) чи їх оточенню, у зв'язку з чим у вигляді знущань отримує «покарання» від співробітників;

– сексуальний мобінг – особлива форма цього явища, а у випадку декількох працівників може бути різновидом дискримінаційного мобінгу, коли прояви зацікавленості протилежною або тією ж самою статтю не схвалюються в колективі;

– відбірковий мобінг – метою цієї форми цькування є позбавлення колективу присутності працівника, дії стають щоразу жорстокішими, поки не буде досягнута мета.

Необхідно зауважити, що зазначені форми мобінгу «посвяти», дискримінаційний та відбірковий обумовлюються етапами переходу співробітника через організацію «вхід – трансфер – вихід», а єдиною їх метою є нав'язування особі норм поведінки цього колективу, що супроводжується примусом до виконання наявних внутрішніх правил [4].

За результатами аналізу судових рішень, у яких описані факти та обставини, що містять ознаки мобінгу, можна вказати такі його загальні особливості:

1) має початкову причину й дату, коли працівник відчуває психологічний або моральний тиск;

2) із визначеної дати з боку роботодавця або інших працівників здійснюється більш ретельне слідкування за діяльністю працівника порівняно з іншими працівниками з метою його подальшого звільнення або примушування до звільнення;

3) застосування дисциплінарних стягнень та позбавлення премій чи інших виплат, тобто для працівника вже настають негативні наслідки кар'єрного або матеріального плану;

4) повторне намагання накласти дисциплінарні стягнення та позбавити премій чи інших виплат;

5) направлення працівника на позапланову атестацію, перевірку, іспит із метою зафіксувати факт «невідповідності» посаді, яку він займає [1, с. 144].

Боротьба з мобінгом передбачає передусім знання сутності цього явища, усвідомлення відповідальності за його вчинення, визначення способів протидії. Основними напрямками діяльності керівника підрозділу, направленими на запобігання мобінгу, є:

1) прагнути створити доброзичливу атмосферу серед підлеглих;

2) не дозволяти пліток у колективі;

3) залучати членів колективу до вивчення корпоративної культури;

4) слідкувати, щоб підлеглі виконували роботу максимально професійно;

5) якщо в колективі виникає конфлікт, спробувати поспілкуватися з ініціатором, виявити причини його поведінки [3].

Виокремлюють декілька основоположних засад у діяльності керівника підрозділу щодо подолання мобінгу серед підлеглих, що має охоплювати:

- вивчення морально-психологічного клімату в колективі;

- діагностування міжособистісних стосунків між правоохоронцями;

- аналіз конкретних ситуацій застосування мобінгу;

- виявлення ініціаторів і жертв мобінгу, стратегій їх поведінки;

- подолання мобінгу;

- зміцнення почуття відповідальності кожного працівника за морально-психологічний клімат у підрозділі.

Дослідженню окремих аспектів і проявів мобінгу й булінгу присвячені праці багатьох учених різних галузей знань: біології, психології, педагогіки, трудового права, кримінології та інших. Психологи й фахівці в галузі медицини розглядають психологічні та психосоматичні зміни особистісних характеристик людини, що опинилася в ситуації мобінгу; соціологи – соціокультурні, політичні та соціально-економічні фактори, що впливають на динаміку розвитку й поширеність цього феномену; менеджери намагаються виявити організаційні аспекти його динаміки; правознавці розробляють юридичні засади протидії та відшкодування збитків, які виникають як негативний наслідок мобінгу на робочому місці [1, с. 139].

4 березня 2019 р. у Верховній Раді України було зареєстровано законопроект № 10118 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії мобінгу». Цей законопроект виник на основі проблеми сьогодення – булінгу в шкільних закладах. Унесені зміни до нормативно-правових актів, пов'язаних із боротьбою з булінгом, виявились практичними, а механізм притягнення винних до відповідальності дієвим. У законопроекті № 10118 щодо боротьби з мобінгом на території України запропоновано [5]:

1. На законодавчому рівні визначити поняття «мобінг» та його ознаки. Додати до ст. 173 КУпАП частину 5, якою буде визначено склад правопорушення «мобінг».

2. Створити механізм притягнення до відповідальності:

- доповнити ст. 255 КУпАП: надати поліцейським право складати протокол щодо факту вчинення мобінгу, який має стати процесуальною підставою для притягнення кривдника до відповідальності;

- розглядати такі справи в загальних судах за правилами підсудності;

- визначити відповідальність працівника у вигляді штрафу від 50 (850 грн) до 100 (1 700 грн) неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від 20 до 40 годин;

- визначити відповідальність роботодавця у вигляді стягнення штрафу від 100 до 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправних робіт строком від 40 до 60 годин. Також запропоновано притягувати роботодавців до відповідальності за неповідомлення про систематичні випадки мобінгу в установі до уповноважених підрозділів Національної поліції. У разі повторного вчинення цього правопорушення запропоновано накладати штраф від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або встановлювати виправні роботи з відрахуванням на користь держави до 20 % щомісячного заробітку.

3. Запровадити систему антимобінгових та контрольних заходів:

- внести нові положення до ст. 13 Кодексу законів про працю: у змісті колективних угод (між роботодавцем і трудовим колективом) повинні відображатись зобов'язання сторін щодо здійснення заходів, спрямованих на запобігання й протидію мобінгу, а також контролю за їх виконанням;

- доповнити вищевказаними пропозиціями ст. 7 ЗУ «Про колективні договори і угоди»; аналогічну норму потрібно внести до ст. 8, якою буде закріплено перелік вимог до генеральних трудових угод.

Запропоновані зміни до зазначеного законопроекту сприятимуть створенню умов для припинення колективних цькувань працівників, а також формуванню механізму боротьби із зазначеним явищем. Цей законопроект чітко окреслює державну політику в забезпеченні боротьби з порушенням права на повагу честі й гідності людини, а також у реалізації євроінтеграційного курсу України.

Висновки. Управлінська роль керівника правоохоронного підрозділу, у якому зафіксовано явище мобінгу, повинна бути спрямована на зниження агресивності, формування толерантності у правоохоронців, а також створення психологічного комфорту для комунікації, щоб забезпечити ефективне виконання ними службових завдань з охорони правопорядку. У разі виникнення такого явища в колективі правоохоронців слід пам'ятати про досить важливий аспект: повсякденна робота більшості правоохоронців пов'язана з можливим застосуванням вогнепальної зброї та спеціальних засобів. Невпевненість та розгубленість працівника під час виконання бойових завдань із колегами, від яких він зазнає мобінгу, можуть призвести до провалу або ж до людських втрат.

Список використаних джерел

1. Сорокіна А. А. Мобінг та булінг в трудових відносинах. Молодий вчений. 2018. № 11 (63). С. 139–146. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/11/35.pdf>.

2. Коляда Т. А. Мобінг у трудових (службово-трудова) відносинах: до постановки проблеми. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2010. № 2. С. 265–273. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnivs_2010_2_37.

3. Адамчук О. В. Поради керівнику щодо попередження та подолання мобінгу серед підлеглих. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. 2014. Вип. № 2. URL: https://kipt.sumdu.edu.ua/pdf/buling/Vnadps_2014_2_15.pdf.

4. Мобінг: поняття, різновиди, причини, наслідки. Довідково-інформаційна платформа правових консультацій «WikiLegalAid». URL: <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/>.

5. Сировой М. За цькування колег – штраф або громадські роботи. Харківська правозахисна група. Інформаційний портал «Права людини в Україні». 06.03.2019. URL: <http://khp.org/1551908206>

Надійшла до редакції 12.03.2021

References

1. Sorokina, A. A. (2018) Mobinh ta bulinh v trudovykh vidnosynakh [Mobbing and bullying in labor relations]. *Molodyvcheny*. № 11 (63). S. 139–146. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/11/35.pdf>.

2. Kolyada, T. A. (2010) Mobinh u trudovykh (sluzhbovo-trudovykh) vidnosynakh: do postanovky problemy [Mobbing in labor (service-labor) relations: to the problem]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho*

universytetu vnutrishnikh sprav. № 2. S. 265–273. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnvvs_2010_2_37.

3. Adamchuk, O. V. (2014) Porady kerivnyku shchodo poperedzhennya ta podolannya mobinhu sered pidlehykh [Advice to the head to prevent and overcome mobbing among subordinates]. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy.* Vyp. № 2. URL: https://kipt.sumdu.edu.ua/pdf/buling/Vnadps_2014_2_15.pdf.

4. Mobinh: ponyattya, riznovydy, prychny, naslidky [Mobbing: concepts, types, causes, consequences]. Dovidkovo-informatsiyna platforma pravovykh konsul'tatsiy «WikiLegalAid». URL : <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/>.

5. Syrovoy, M. Za ts'kuvannya koleh – shtraf abo hromads'ki roboty [For harassment of colleagues - a fine or community service]. Kharkivs'ka pravozakhysna hrupa. Informatsiynyy portal «Prava lyudyny v Ukraini». 06.03.2019. URL : <http://khpg.org/1551908206>.

SUMMARY

Dmytro H. Tinin. The concept and essence of mobbing, ways to overcome it. Today, employers like to complain about the low efficiency of their employees. However, they do not take into account the fact that they themselves are not only unable to adequately organize the labor process, but also very often create their own non-working atmosphere, full of intrigue, harassment and violence. As a result, labor productivity is low, there is hatred for each other in the team, and the most promising employees can not withstand the pressure and are fired.

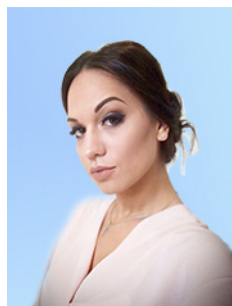
For the most part, in post-Soviet labor collectives with a well-developed informal management apparatus, the rights of workers enshrined in the current legislation are leveled and the practices of “etching” or “surviving” people from work become acceptable. These may be workers with other socio-political views, those who do not succumb to the dominant practices of psychological or sexual oppression, aim to create an independent union, who prefer to work decently, rather than participate in the competition “who is closer to the throne” at regular banquets and meetings, gradually losing professional and personal dignity.

The spread of mobbing in the field of labor shows the vulnerability of the most vulnerable categories of the population to increased labor exploitation, declining social status and lack of social support. Predatory laws of the market system dictate predatory behavior to labor market participants who are afraid of losing their livelihoods. Mobbing is a clear result of material stratification and marginalization of a large part of the population of Ukraine. It is to such consequences that global capitalism leads. And of course, we need to treat the causes, not the consequences. However, with adequate legal mechanisms to combat mobbing, one can hope to reduce the violent pressure on the employee. This will be facilitated by the “legal mechanism of counteraction” and not by the punitive pressure of law enforcement agencies, which stigmatizes victims of mobbing as informers and justifies the need for violence against them instead of protecting professional honor and human dignity.

Keywords: *mobbing, bullying, psychological pressure, collective harassment, psychological aggression, stress resistance.*

УДК 342; 351.74

DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-176-181

Лілія БОБРИШОВА®

аспірантка
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ЗАКЛАДІВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я МВС ЯК ЕЛЕМЕНТУ МЕДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Проаналізовано адміністративно-правові засади функціонування системи закладів охорони здоров'я при Міністерстві внутрішніх справ, які є елементом медичного забезпечення працівників Національної поліції України. Зазначено, що медичне забезпечення поліцейських виступає скла-

© Бобрішова Л. В., 2021

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1022-4027>

liliya_andrush@i.ua

довою такого загального явища, як соціальне забезпечення працівників органів внутрішніх справ. Наголошено, що дослідники називають соціальне забезпечення також соціальним захистом, однак зміст цих дефініцій залишається однаковим. Підкреслено, що медичне забезпечення не обмежується лише системою медичних заходів, яких уживають органи охорони здоров'я при МВС, також до нього належить діяльність керівних органів та підрозділів внутрішніх справ, спрямована на проведення оздоровчих або профілактичних заходів серед особового складу й усунення факторів, які шкідливо впливають на працездатність і здоров'я. Зокрема, Департамент охорони здоров'я та реабілітації реалізує державну політику МВС у сфері відомчої охорони здоров'я.

Медичне забезпечення органів внутрішніх справ визначено як комплекс організаційних висококваліфікованих форм і методів медичної допомоги, матеріально-технічного забезпечення лікувально-профілактичних, санітарно-епідеміологічних та інших заходів, а соціальне забезпечення поліцейських – як сукупність державних гарантій та юридичних норм, які врегульовують питання соціального та матеріального забезпечення поліцейських у випадках втрати працездатності, набуття статусу інваліда, виходу на пенсію, виявлення захворювань, пов'язаних зі здійсненням професійних обов'язків або іншими обставинами, які передбачені спеціальними законами.

До системи закладів охорони здоров'я при Міністерстві внутрішніх справ, згідно з Переліком закладів охорони здоров'я Міністерства внутрішніх справ України, затвердженим Наказом МВС, віднесено лікувально-профілактичні заклади, санітарно-профілактичні заклади, фармацевтичні заклади, медичні комісії у складі закладів охорони здоров'я МВС.

Ключові слова: Національна поліція України, соціальне забезпечення, специфіка професії, реабілітаційні центри, нормативно-правові акти.

Постановка проблеми. На відміну від Міністерства внутрішніх справ, Національна поліція виникла відносно нещодавно й стала новою інстанцією в його системі. Одним із аспектів побудови Національної поліції в Україні відповідно до стандартів західних держав є високий рівень професійності та моральних якостей її особового складу. Задля досягнення мети набору саме таких кадрів необхідно підвищувати рівень мотивації служити в поліції. Важливим фактором підвищення мотивації служби в поліції виступає соціальне забезпечення поліцейських. У силу специфіки служби поліцейські повинні отримувати від держави високий рівень соціального забезпечення, елементом якого є медичне забезпечення, що реалізується через систему закладів охорони здоров'я при Міністерстві внутрішніх справ. Тому висвітлення питань функціонування системи закладів охорони здоров'я для поліцейських є досить актуальним, оскільки це сприятиме накопиченню теоретичних знань з адміністративно-правових аспектів медичного забезпечення поліцейських та може стати науковим підґрунтям для розробки заходів поліпшення такого забезпечення.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. До наукового доробку з проблем соціального забезпечення загалом та медичного забезпечення поліцейських зокрема належать праці таких дослідників, як В. Болотова, С. Дрозд, М. Іншин, В. Логвиненко, Н. Падади-менко, Т. Тихомирова та інші.

Метою статті є аналіз наявної нормативно-правової бази, положення якої регулюють діяльність системи закладів охорони здоров'я при Міністерстві внутрішніх справ.

Виклад основного матеріалу. Норми про соціальний захист поліцейських містяться в Розділі IX Закону України «Про Національну поліцію» [7]. Б. Логвиненко медичне забезпечення в органах внутрішніх справ називає складовою соціального захисту (або забезпечення), яке є різновидом інших видів забезпечення в системі органів внутрішніх справ (кадрове забезпечення, матеріально-технічне тощо), до того ж одним із найважливіших, оскільки стосується здоров'я як вищої соціальної цінності. Соціальним захистом дослідник називає захист економічних, медичних тощо прав особи. Тому головним напрямом держави щодо соціального захисту є допомога не лише вразливим елементам населення, але й заохочення окремих видів діяльності в специфічних умовах, зокрема в системі органів внутрішніх справ, адже служба в поліції вимагає значних фізичних та психологічних перевантажень. Основною складовою соціального захисту в системі органів внутрішніх справ постає саме медичне забезпечення, суспільна цінність якого виявляється в його призначенні – заходи з підтримки належного рівня охорони здоров'я співробітників, що сприятиме більш ефективному виконанню покладених на них завдань [4, с. 210–211].

Медичне забезпечення не обмежується лише системою медичних заходів, здійснюваних органами охорони здоров'я при МВС, також до нього належить діяльність керівних органів та підрозділів внутрішніх справ, яка спрямована на проведення оздоровчих або профілактичних заходів серед особового складу й усунення тих факторів, що шкідливо впливають на працездатність і здоров'я. Б. Логвиненко медичне забезпечення органів внутрішніх справ визначає як комплекс організаційних висококваліфікованих форм і методів медичної допомоги, матеріально-технічного забезпечення лікувально-профілактичних, санітарно-епідеміологічних та інших заходів [4, с. 210–

211]. Н. Пададименко соціальне забезпечення працівників правоохоронних органів називає організаційно-правовою діяльністю держави, що спрямовується на підтримання соціально-правового статусу правоохоронців у суспільстві та здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету в рамках соціального страхування, допомоги та обслуговування з урахуванням умов та особливостей здійснення ними своїх функцій і виконання покладених на них завдань [5, с. 327].

М. Іншин наводить таке визначення соціального забезпечення поліцейських: «...соціальним забезпеченням є сукупність юридичних норм та гарантій, спрямованих на регламентацію суспільних відносин за рахунок коштів Державного й місцевого бюджетів у напрямках щодо соціальної підтримки та страхування осіб у зв'язку із втратою працездатності, інвалідністю, настанням пенсійного віку, доглядом за дитиною, професійними захворюваннями та каліцтвами. Щодо розуміння змісту соціального забезпечення працівників поліції, то ним є сукупність юридичних норм і гарантій, спрямованих на регламентацію професійної діяльності Національної поліції за рахунок коштів Державного бюджету у напрямках соціальної та матеріальної підтримки працівників поліції у зв'язку із втратою ними працездатності, інвалідністю, настанням пенсійного віку, професійними захворюваннями та іншими обставинами, передбаченими спеціальними законами» [3, с. 273]. Разом із тим тут указано, що медичне забезпечення стосується суто поліцейських та професійних захворювань, які можуть виникати під час служби в поліції, проте послуги відомчих закладів охорони здоров'я поширюються не лише на поліцейських, а й на членів їх сімей, окрім цього, такі послуги стосуються не лише захворювань, а й реабілітаційного, санаторно-курортного лікування, оздоровлення та відпочинку в медичних реабілітаційних центрах, санаторіях, будинках відпочинку, пансіонатах та оздоровчих закладах, які перебувають на балансі Міністерства внутрішніх справ [7].

Т. Тихомирова наводить власне визначення медичного забезпечення працівника органів внутрішніх справ: «...це сукупність організаційних, фінансово-економічних та медичних заходів, спрямованих на задоволення потреб працівників органів внутрішніх справ в отриманні доступної якісної медичної допомоги та створення належної системи запобігання захворюваності, лікування хвороб та санаторно-курортного обслуговування» [8, с. 10]. Це визначення також не враховує такий прояв медичного забезпечення, як лікування та санаторно-курортне й реабілітаційне обслуговування членів сімей поліцейських (у тому числі й тих, які загинули під час виконання службових обов'язків). Дослідниця запропонувала таку організаційно-штатну структуру медичного забезпечення в системі Міністерства внутрішніх справ України: керівною ланкою має виступати Медичний департамент МВС України; у місті Київ – Центральний госпіталь та Центральна поліклініка МВС України, Центральна санітарно-епідеміологічна станція та Центр психіатричної допомоги та професійного психофізіологічного відбору МВС України; в обласних центрах із населенням понад 800 тисяч чоловік – Регіональний медичний центр МВС України; в обласних центрах (крім тих, де є регіональні медичні центри) – поліклініка; працівники органів внутрішніх справ районної ланки обслуговуються в медичних закладах системи Міністерства охорони здоров'я України [8, с. 11].

Відповідно до ч. 1 ст. 95 Закону України «Про Національну поліцію» поліцейським гарантується безоплатне медичне забезпечення в закладах охорони здоров'я Міністерства внутрішніх справ України. Окрім самих поліцейських, право на безоплатне медичне забезпечення мають члени їхніх сімей (дружина або чоловік, діти до 18 років, а в разі навчання у ЗВО – до 23 років), члени сімей поліцейських, що загинули (померли), пропали безвісти, стали особами з інвалідністю під час проходження служби в закладах охорони здоров'я при МВС України (ч. 4 ст. 95 Закону). Окрім того, ті самі категорії осіб мають право на пільгове реабілітаційне, санаторно-курортне лікування, оздоровлення та відпочинок у медичних реабілітаційних центрах, санаторіях, будинках відпочинку, пансіонатах та оздоровчих закладах Міністерства внутрішніх справ України за рахунок бюджетних коштів (ч. 5 ст. 95 Закону). Також поліцейські зобов'язані щороку проходити комплексний медичний огляд (диспансеризацію), а за необхідності – цільові медичні огляди, психофізіологічні обстеження й тестування (ч. 9 ст. 95 Закону) [7]. Цей перелік послуг у контексті права на медичне забезпечення поліцейських та членів їх сімей надає деяке уявлення про складові системи закладів охорони здоров'я при МВС України.

Як структурний підрозділ Міністерства внутрішніх справ України функціонує Департамент охорони здоров'я та реабілітації, який реалізує державну політику МВС у сфері відомчої охорони здоров'я, організовує надання медико-санітарної допомоги. Департаменту безпосередньо підпорядковані ряд відомчих закладів охорони здоров'я: Центр превентивної медицини МВС, Центральна медична (військово-лікарська) комісія МВС, Центральна поліклініка МВС, Центральний госпіталь МВС, медичні реабілітаційні центри, Державна установа «Центр психіатричної допомоги та професійного психофізіологічного відбору Міністерства внутрішніх справ України», територіальні медичні об'єднання Міністерства внутрішніх справ України по областях, місту Київ (далі – ТМО), Державна лікарня МВС України в місті Кривий Ріг. Кожному ТМО на місцях підпорядковуються лікарня/госпіталь (із поліклінікою), медична (військово-лікарська) комісія, центр психіатричної до-

помоги та професійного психофізіологічного відбору, центр превентивної медицини. Із питань охорони здоров'я та санітарно-протиепідемічного забезпечення Департаменту підпорядковані медичні підрозділи закладів вищої освіти МВС України. При Департаменті діє медично-відбіркова комісія, що здійснює контроль за відбором осіб, які мають право на медичну реабілітацію, санаторно-курортне лікування та оздоровлення [1].

Згідно з Переліком закладів охорони здоров'я Міністерства внутрішніх справ України 2017 р., існує чотири основні типи закладів охорони здоров'я для поліцейських:

1. Лікувально-профілактичні заклади, які, у свою чергу, поділяються на:

1.1. Лікарняні заклади: госпіталі; лікарні; медичні частини (медичні пункти) з'єднання, військової частини, вищого військового навчального закладу, навчальної військової частини (центру) Національної гвардії України; медико-санітарні частини (медичні пункти); психоневрологічні диспансери (центри психіатричної допомоги та професійного психофізіологічного відбору); територіальні медичні об'єднання.

1.2. Амбулаторно-поліклінічні заклади: амбулаторії; поліклініки; пункти охорони здоров'я (здоровпункти); фельдшерські пункти.

1.3. Санаторно-курортні заклади: курортні поліклініки; медичні реабілітаційні центри (у тому числі лікарні відновного лікування); санаторії (також дитячі, однопрофільні, багатoproфільні, спеціалізовані).

2. Санітарно-профілактичні заклади, а саме центри превентивної медицини.

3. Фармацевтичні (аптечні) заклади.

4. Інші заклади, серед яких медичні (військово-лікарські) комісії у складі закладів охорони здоров'я МВС [6].

Серед закладів охорони здоров'я, що належать до сфери управління МВС, виділяють:

– центральні заклади, а саме: Центральний госпіталь у м. Київ; Центральна поліклініка, м. Київ; Державна установа «Центр психіатричної допомоги та професійного психофізіологічного відбору МВС України», м. Київ; Державна установа «Центр превентивної медицини», м. Київ;

– заклади по областях: Державна установа «Територіальне медичне об'єднання МВС України по Вінницькій області», м. Вінниця; Державна установа «Територіальне медичне об'єднання МВС України по Волинській області», м. Луцьк; Державна установа «Територіальне медичне об'єднання МВС України по Дніпропетровській області», м. Дніпро; Державна установа «Територіальне медичне об'єднання МВС України по Донецькій області», м. Маріуполь; Державна установа «Територіальне медичне об'єднання МВС України по Житомирській області», м. Житомир; Державна установа «Територіальне медичне об'єднання МВС України по Закарпатській області», м. Ужгород; Державна установа «Територіальне медичне об'єднання МВС України по Запорізькій області», м. Запоріжжя; Державна установа «Територіальне медичне об'єднання МВС України по Івано-Франківській області», м. Івано-Франківськ; Державна установа «Територіальне медичне об'єднання МВС України по Київській області», м. Київ; Державна установа «Територіальне медичне об'єднання МВС України по м. Києву», м. Київ; Державна установа «Територіальне медичне об'єднання МВС України по Кіровоградській області», м. Кропивницький; Державна установа «Територіальне медичне об'єднання МВС України по Луганській області», м. Северодонецьк; Державна установа «Територіальне медичне об'єднання МВС України по Львівській області», м. Львів; Державна установа «Територіальне медичне об'єднання МВС України по Миколаївській області», м. Миколаїв; Державна установа «Територіальне медичне об'єднання МВС України по Одеській області», м. Одеса; Державна установа «Територіальне медичне об'єднання МВС України по Полтавській області», м. Полтава; Державна установа «Територіальне медичне об'єднання МВС України по Рівненській області», м. Рівне; Державна установа «Територіальне медичне об'єднання МВС України по Сумській області», м. Суми; Державна установа «Територіальне медичне об'єднання МВС України по Тернопільській області», м. Тернопіль; Державна установа «Територіальне медичне об'єднання МВС України по Харківській області», м. Харків; Державна установа «Територіальне медичне об'єднання МВС України по Херсонській області», м. Херсон; Державна установа «Територіальне медичне об'єднання МВС України по Хмельницькій області», м. Хмельницький; Державна установа «Територіальне медичне об'єднання МВС України по Черкаській області», м. Черкаси; Державна установа «Територіальне медичне об'єднання МВС України по Чернівецькій області», м. Чернівці; Державна установа «Територіальне медичне об'єднання МВС України по Чернігівській області», м. Чернівці;

– заклади не обласного рівня: Державна лікарня МВС України в м. Кривий Ріг; ряд реабілітаційних центрів (Медичний реабілітаційний центр МВС України «Хутір Вільний», м. Київ; Медичний реабілітаційний центр «Затока» МВС України, смт Затока; Медичний реабілітаційний центр МВС України «Кремінці», м. Яремче; Медичний реабілітаційний центр МВС України «Миргород», м. Миргород; Медичний реабілітаційний центр МВС України «Перлина Прикарпаття», м.

Трускавець; Медичний реабілітаційний центр МВС України «Південний Буг», м. Хмельник; Медичний реабілітаційний центр «Пуца-Водиця» МВС України, м. Київ; Медичний реабілітаційний центр «Шаян» МВС України, Хустський р-н, с. Шаян [2].

Висновки. Отже, нормативно закріплений комплекс соціального забезпечення співробітників органів внутрішніх справ і працівників Національної поліції України покликаний підвищити мотивацію їх служби. Одним із елементів соціального забезпечення є медичне забезпечення, яке передбачає надання безоплатних послуг у відомчих закладах охорони здоров'я не лише щодо виявлення та лікування хвороб, пов'язаних із професійною діяльністю, але й реабілітаційні заходи, санаторно-курортне лікування тощо. До того ж медичне забезпечення розповсюджується не лише на поліцейських, а й на членів їх сімей. Існує нормативно визначена система закладів охорони здоров'я при Міністерстві внутрішніх справ, зокрема Департамент охорони здоров'я та реабілітації, досить розгалужена система закладів по областях України, а також медичних реабілітаційних центрів.

Список використаних джерел

1. Департамент охорони здоров'я та реабілітації. Вебсайт Міністерства внутрішніх справ України. URL: <https://health.mvs.gov.ua/index.html>.
2. Заклади, установи і підприємства, що належать до сфери управління МВС. Вебсайт Міністерства внутрішніх справ України. URL: https://mvs.gov.ua/ua/pages/7586_Zakladi_ustanovi_i_pidprimstva_shcho_nalezhat_do_sferi_upravlinnya_MVS.htm.
3. Іншин М. І. Сутність і значення соціального забезпечення працівників поліції в сучасних умовах. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Вип. 4. С. 269–277.
4. Логвиненко Б. О. Медичне забезпечення як складова соціального захисту ОВС. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ*. 2007. № 2. С. 208–215.
5. Пададименко Н. В. Поняття «соціального забезпечення працівників правоохоронних органів». *Публічне право*. 2013. № 3. С. 322–329.
6. Перелік закладів охорони здоров'я Міністерства внутрішніх справ України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 14.06.2017 № 507. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0845-17>.
7. Про Національну поліцію: Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#n1123>.
8. Тихомирова Т. О. Реалізація державної політики охорони здоров'я в системі МВС України: адміністративно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Держ. НДІ МВС України. Київ, 2010. 20 с.

Надійшла до редакції 10.03.2021

References

- Department okhorony zdorov"ya ta reabilitatsiyi. [Department of Health and Rehabilitation]. Vebsayt Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrayiny. URL: <https://health.mvs.gov.ua/index.html>. [in Ukr.]
2. Zaklady, ustanovy i pidpryyemstva, shcho nalezhat' do sfery upravlinnya MVS. Vebsayt Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrayiny. [Institutions, institutions and enterprises belonging to the sphere of management of the Ministry of Internal Affairs]. URL : https://mvs.gov.ua/ua/pages/7586_Zakladi_ustanovi_i_pidprimstva_shcho_nalezhat_do_sferi_upravlinnya_MVS.htm. [in Ukr.]
 3. Inshyn, M. I. (2015) Sutnist' i znachennya sotsial'noho zabezpechennya pratsivnykiv politsiyi v suchasnykh umovakh. [The essence and importance of social security for police officers in modern conditions]. *Visnyk Chernivets'koho fakul'tetu Natsional'noho universytetu «Odes'ka yurydychna akademiya»*. Vyp. 4. S. 269–277. [in Ukr.]
 4. Lohvynenko, B. O. (2007) Medychne zabezpechennya yak skladova sotsial'noho zakhystu OVS. [Medical support as a component of social protection of the police]. *Visnyk Luhans'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2. S. 208–215. [in Ukr.]
 5. Padadymenko, N. V. (2013) Ponyattya «sotsial'ne zabezpechennya pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv». [The concept of "social security of law enforcement officers"]. *Publichne pravo*. № 3. S. 322–329. [in Ukr.]
 6. Perelik zakladiv okhorony zdorov"ya Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrayiny: nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrayiny vid 14.06.2017 № 507. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0845-17>. [List of health care facilities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated 14.06.2017 № 507]. [in Ukr.]
 7. Pro Natsional'nu politsiyu: Zakon Ukrayiny vid 2 lyp. 2015 r. № 580-VIII. [On the National Police: Law of Ukraine of July 2. 2015 № 580-VIII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#n1123>. [in Ukr.]

8. Tykhomirova, T. O. (2010) Realizatsiya derzhavnoyi polityky okhorony zdorov"ya v systemi MVS Ukrainy [Implementation of the state policy of health care in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] : administratyvno-pravovyy aspekt: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Derzh. NDI MVS Ukrainy. Kyiv. 20 s. [in Ukr.].

SUMMARY

Liliya V. Bobrishova. Administrative and legal basis of functioning of system of healthcare institutions of the Ministry of Interior as an element of medical provision of police. The study deals with the administrative and legal principles of the system of health care facilities at the Ministry of Internal Affairs, which are an element of medical care for employees of the National Police of Ukraine. It is noted that medical care for police officers is a component of such a common phenomenon as social security for law enforcement officers. It is noted that in the scientific work of researchers call social security also social protection, but the content of these definitions remains the same. It is emphasized that medical care is not limited to the system of medical measures carried out by the health authorities at the Ministry of Internal Affairs, it also includes the activities of governing bodies and departments of internal affairs, aimed at health or preventive measures among the staff and the elimination of harmful and health factors, and the Department of Health and Rehabilitation is implementing the state policy of the Ministry of Internal Affairs in the field of departmental health care. The definition of medical support of law enforcement agencies as a set of organizational, highly qualified forms and methods of medical care, logistics of treatment and prevention, sanitary and epidemiological and other measures, and social security of police is defined as a set of guarantees and legal norms that regulate the activities of police at the expense of the State in matters of social and material security of police in cases of disability, disability, retirement, detection of diseases related to professional duties or other circumstances, which are provided by special laws. The study provides a system of health care facilities at the Ministry of Internal Affairs according to the List of health care facilities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine approved by the Order of the Ministry of Internal Affairs (treatment and prevention facilities, sanitary prevention facilities, pharmaceutical facilities, medical commissions MIA).

Keywords: *National police, social security, specifics of the profession, rehabilitation centers, normative legal acts.*

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 351.76
DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-182-189

Олег ЄМЕЦЬ[©]
доктор юридичних наук, доцент
(Національна академія внутрішніх справ)

СУСПІЛЬНА МОРАЛЬ ТА МОРАЛЬНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТИ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ

Метою статті є визначення суспільної моралі та моральності як об'єктів державно-правового захисту в Україні. Встановлено, що поняття «мораль» і «моральність» виникли ще в стародавні часи. Зусилля щодо їх визначення пройшли вагомий еволюційний шлях, що відображено в оприлюднених думках мислителів різних епох. Попри це, дискусії стосовно їх змісту тривають досі, що вказує на неоднозначність їх розуміння. Аргументовано, що поняття «мораль» і «моральність» не треба ототожнювати, а також запропоновано внести певні зміни до чинного законодавства для визначення значення терміна «моральність» як об'єкта державно-правового захисту в Україні, що потребує фахового обговорення. Одержані та оприлюднені результати дослідження можуть бути використані правниками під час заходів щодо захисту суспільної моралі та моральності, а також вченими під час наукових розробок у цій сфері надалі.

Ключові слова: етика, кримінальні правопорушення, моральність, порнографія, проституція, розпуста, суспільна мораль, сутенерство.

Постановка проблеми. Світогляд сучасної людини під впливом різних чинників зазнає суттєвих змін, проте, незважаючи на це, ставлення до певних явищ не може бути змінено на прямо протилежне. Тож попри різні погляди щодо доцільності легалізації проституції в нашій країні та допустимості самостійного свідомого вибору такого способу заробітку, навряд чи втягнення особи у сферу надання сексуальних послуг, особливо дитини, або організацію заняття проституцією, звідництво для розпусти, створення й утримання місць розпусти можна вважати нормою сучасного суспільного життя. Водночас треба зауважити, що власне проституцію в нашій країні не визнано злочином. Ідеться лише про адміністративне правопорушення, а кримінально караними вважають лише окремі дії, пов'язані з нею.

Такий стан кореспондується з міжнародно-правовими зобов'язаннями, взятими державою у зв'язку з приєднанням до важливих міжнародно-правових актів, зокрема Міжнародної конвенції про припинення обігу порнографічних видань та торгівлі ними (1923), Конвенції ООН про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами (1949), Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979), Конвенції ООН про права дитини (1989), Конвенції МОП про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці (1999), Факультативного протоколу до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії (2000), Конвенції Ради Європи про кіберзлочинність (2001), Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення (2012).

Суспільна небезпечність кримінальних правопорушень проти моральності полягає в завданні великої та часто невиправної шкоди як фізичному, так і психічному здоров'ю людей, яких утягують у сферу надання сексуальних послуг. Це позначається на всіх сферах жит-

© Ємець О. М., 2021
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0864-2302>
navd.ukr@yandex.ua

тедіяльності, передусім сімейному благополуччі. Отже, під загрозою опиняється генофонд нації. Викладене засвідчує актуальність проблеми захисту суспільної моралі та моральності від протиправних посягань, а також переконує в необхідності проведення дослідження важливих сучасних питань, які виникають при цьому, що слугуватиме теоретичним підґрунтям для вдосконалення системи заходів у цій сфері.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Широкому спектру питань, пов'язаних із захистом суспільної моралі та моральності, присвятили свої дисертації такі видатні вчені, як І. О. Бандурка, В. В. Кузнецов, С. Г. Кулик, Л. С. Кучанська, А. В. Ландіна, В. О. Морозова, В. Ю. Мосяженко, А. В. Плотнікова, І. І. Припхан, С. П. Репецький, О. П. Рябчинська, Т. А. Шевчук та інші. Віддаючи належне їх здобуткам і науковим працям різних років, зауважимо, що проблема залишається злободенною і сьогодні та потребує продовження проведення наукових досліджень певних її аспектів, зокрема пов'язаних з категоріальним апаратом і певними особливостями чинного законодавства України.

З огляду на це **метою** статті є визначення суспільної моралі та моральності як об'єктів державно-правового захисту в Україні.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі ст. 1 Конституції [1] Україна є правовою державою, а у ст. 6 цього нормативно-правового акта зазначено, що органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених нею межах і відповідно до законів України. Проведений аналіз змісту статей Основного закону України показав, що у ньому є окремі положення, прямо пов'язані з моральністю. Наприклад, ст. 35 передбачена можливість обмеження права на свободу світогляду та віросповідання лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я й моральності населення. Крім того, у ст. 54 закріплено гарантію захисту моральних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

Отже, в Конституції України використано термін «моральність». При подальшому вивченні особливостей чинного законодавства у цій сфері встановлено, що у ст. 1 Закону України «Про захист суспільної моралі» [2] закріплено термін «суспільна мораль», який визначено як систему етичних норм, правил поведінки, що склались у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість. Поняття моральності у ньому не розкривається. Водночас саме моральність є об'єктом кримінально-правової охорони. У КК України [3] кримінальні правопорушення проти моральності передбачено ст. 297–304 розділу XII «Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності». Серед цього переліку особливу небезпеку становлять злочини, пов'язані із сексуальними стосунками, відповідальність за які визначено в ст. 301 «Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів», ст. 302 «Створення або утримання місць розпусти і звідництво» та ст. 303 «Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією». Зважаючи на такий стан правового забезпечення захисту суспільної моралі та моральності, надамо увагу тлумаченню цих понять, а також визначенню їх співвідношення між собою.

Дослідження проблеми використання вказаних термінів і ретроспектива поглядів учених, що досліджували це питання, дають змогу констатувати певні розбіжності у визначенні понять «моральність» і «мораль». В історії розвитку мови та людського мислення, як зазначає А. В. Ландіна, взаємозв'язок між повсякденним вживанням слів, стихійно сформованим поняттям і власне теоретичними дефініціями термінів «мораль» і «моральність» та їх розмежування були особливо складними й неоднозначними. Починаючи з того моменту, коли мораль і моральність уперше стали об'єктом спеціального наукового дослідження і аж до сучасності на тлумаченні цих понять позначалися процеси, що відбувалися далеко за межами етики. Моральність науковці виокремлюють зі складного переплетіння суспільних та життєвих явищ не лише як науково даний об'єкт, а через призму історичного досвіду багатьох поколінь, як культурно детермінований предмет. Для того щоб знайти правильне визначення як моралі, так і моральності в юридичному контексті, необхідно враховувати особливості розуміння вказаних понять не лише з філософсько-наукового погляду, а й у тому значенні, яке вони мають з огляду на масово-практичну свідомість (тобто те, як мораль і моральність сприймає людський загаль), а також у контексті соціологічних та гуманітарних наук (педагогіка, історія, літературна критика тощо) [4, с. 264]. У будь-якому разі філософ або вчений-юрист, намагаючись подати власне наукове бачення з цього питання, підсвідомо бере до уваги також значення категорій «мораль» і «моральність», які активно вживають у процесі повсякденного спілкування між людьми, у вигляді вихідних понять. Закономірно, що є багато різноманітних підходів до визначення вказаних понять. Саме в питанні розмежування моралі й моральності стикаємось із проблемою, яка наявна не лише в теорії кримінального права та в юриспруденції загалом, а й в етиці, основними категоріями якої і є зазначені дефініції. Етична теорія не дає чіткого визначення обох

вищезазначених термінів і не містить їх чіткого розмежування. Більшість філософів, які досліджують поняття «мораль» і «моральність», ототожнюють їх [5, с. 22–23].

Етимологічно терміни «етика», «мораль» та «моральність», на думку С. П. Репецького, виникли в різних мовах і в різний час, проте мали єдине значення – норів, звичай. У процесі їх вживання слово «етика» стало означати науку про мораль і моральність, а словами «мораль» та «моральність» стали позначати предмет дослідження етики як науки. Причому в побуті цими трьома словами можуть оперувати як тотожними. З огляду на це, відсутність у «Руській правді» та багатьох подальших історичних нормативно-правових актах безпосередньої вказівки на мораль і моральність, а також злочини, що прямо пов'язані з посяганнями на ці об'єкти, зумовлене тим, що зазначені терміни [6, с. 20–21]:

– по-перше, не мали руського, російського чи українського походження;

– по-друге, вони виникли та почали вживатися в різний час, зокрема на території сучасної України (термін «моральність» починають активно вживати з кінця XVIII століття).

А. В. Шевчук зазначає, що мораль – не лише регулятор суспільних відносин, а й ієрархізована система загальноприйнятих у суспільстві цінностей, яка є надбанням первісної епохи. В основі поведінки першолюдини закладено принципи альтруїзму, милосердя, справедливості, рівності й патріотизму, які акумулюють у собі цілий комплекс моральних цінностей і почуттів стародавніх людей. Такі принципи, цінності й почуття були невід'ємною складовою буття першолюдини та стали запорукою розвитку первісної цивілізації, подальшої її трансформації в більш розвинені епохи [7, с. 78].

О. В. Беляєва зауважує, що фундаментальний характер традиційної моральності виявляється в її стійкості до всіх історичних змін, реакцією на які була зміна конфігурації нормативно-ціннісної структури та збагачення змісту її складових за умов збереження їх тематичного набору й традиційного способу регулювання. Традиційна моральність стала основою соціальної аплікації ідеології світових релігій, що призвело до утворення синкретичної релігійно-традиційної моральності [8, с. 34]. Релігійно-традиційна система моральності означена частковою модифікацією традиційного способу регуляції поведінки, пов'язаною з появою індивідуальних суб'єктів-особистостей, здатних до самовдосконалення на основі духовної мотивації. Основним суб'єктом моральності в епоху Середньовіччя лишалася спільнота, відтворювалися всі традиційні способи взаємозв'язку індивідуального й колективного суб'єктів моралі. Причому відбулася диверсифікація останнього з утворенням поряд з родовими, сімейними, сусідськими і військовими громадами – релігійних спільнот, чернечих і лицарських орденів, купецьких гільдій та інших спільнот. Всупереч своїм відмінностям, релігійно-традиційна моральність стала різновидом традиційної системи моралі [8, с. 24].

Одним із найвизначніших досягнень англійської філософії, на думку А. В. Ландіної, є те, що мораль уже сприймають як сферу вимог до людини, які є вираженням її сутнісної, справжньої природи, на відміну від потягів і схильностей. Водночас у цей час було актуалізовано проблему моральності, зміст якої полягає в тому, щоб розум панував над безпосередніми почуттями, щоб людина керувалася своїми справжніми інтересами та придушувала в собі неістинні прагнення [9, с. 60]. Власне виникнення останнього терміна та проблеми, пов'язаної з ним, підносять етичну думку цього періоду на вищий щабель [5, с. 26]. О. Г. Дробницький зауважує, що тут і починається історія питання про поняття моралі та моральності як особливої проблеми спеціальної етичної теорії [9, с. 64].

Г. Гегель одним із перших наголосив на тому, що мораль можна визначити у двох площинах, а також відмежував моральність як етичну категорію від моралі, вказавши на те, що ці два поняття хоча й тісно взаємопов'язані, але не тотожні [5, с. 28]. Він зазначає, що мораль – це не просто специфічне суспільне явище, що відрізняє людину від світу природи, а й особливе явище в історичному розвитку суспільства, яке відрізняється від усіх інших способів упорядкування суспільного досвіду. Моральність визначається як право або інші інституційні, організаційні та корпоративні норми. Їй притаманний збіг суспільних приписів і фактичної поведінки основної маси людей, а також всезагальна впевненість у правильності утвореного порядку, що ґрунтується на факті його існування. В етичній науці XIX – початку XX століття співвідношення моралі та моральності розглядали по-різному. Такі вчені, як А. Вестермарк, Е. Дюркгейм, А. Сазерленд та У. Самнер взагалі не визнавали існування цих двох понять як різних категорій, продовжуючи їх ототожнювати, називаючи моральністю ті норми й принципи поведінки, які характерні лише для певної локальної групи. З огляду на це, вони заперечували всезагальний характер моральних норм [9, с. 80–94].

Водночас Ч. Уайтлі та Н. Купер актуалізували питання про існування в моралі двох аспектів: суспільного й особистого. Тобто мораль усвідомлюється або лише як соціальне

явище, де особисті переконання та мотиви не відіграють вагомої ролі, або як сфера виключно особистих переконань, які не стосуються соціального впорядкування поведінки індивіда. Таке розмежування моралі на індивідуальну та суспільну дещо схоже на протиставлення моралі й моральності Г. Гегелем: у нього суспільну мораль також зведено до більш простих, ніж моральність, соціальних норм, тобто звичаїв, традицій, а моральність (індивідуальна мораль) визначено як дещо виключно суб'єктивне та внутрішнє [9, с. 103]. Моральність, згідно з переконаннями Г. Гегеля, стоїть на щабель вище від моралі [10, с. 367]. Ф. Ніцше зауважує, що як це не дивно, але в усій науці моралі бракує проблеми власне моралі, тобто підозри, що тут є щось проблематичне [11, с. 186].

На думку Р. Г. Апресяна, саме суспільна мораль охоплює цінності й уявлення, пов'язані з життям суспільства, а також відповідні цим цінностям вимоги [12, с. 3–17]. О. В. Беляєва, розглядаючи питання суспільної моралі [13, с. 106–118; 14, с. 272–292], зауважує, що відносини та вчинки, які наявні в суспільстві та обґрунтовуються системою нормативно-ціннісних уявлень, вважають сферою моральності. Отже, суспільна мораль не протистоїть моральності: остання є моральнісним аспектом суспільної реальності, що зазнає істотного впливу й поза моральними чинниками. Аналізуючи зміст ідеї суспільної моралі, О. В. Артем'єва стверджує, що [15, с. 81–92]:

- вона охоплює уявлення про зорієнтованість суспільної моралі на досягнення спільного блага;
- суспільна мораль «бере до уваги» кількісний показник, для неї важливий критерій більшості;
- інституційність, опора на установки, які організаційно та процедурно підтримують;
- суб'єкт й об'єкт суспільної моралі може бути розмежовано;
- суспільна мораль передбачає колективний осуд;
- вона неодмінно формалізована й кодифікована, принаймні частково.

М. Іванець і Т. Петрова зауважують, що суспільна мораль – це така сфера моральної регуляції, яка охоплює прийняті в суспільстві та зорієнтовані на досягнення спільного (колективного) блага цінності, правила поведінки, їх відображення у свідомості людей та відповідні поведінкові стандарти (моделі поведінки), що формуються на основі відповідних цінностей і норм, а також має засоби колективного осуду аморальних вчинків членів цього соціуму. У вказаному, досить широкому за змістом, визначенні поряд з цінностями та правилами поведінки названо також як обов'язкові елементи відображення цих цінностей і норм у свідомості членів соціуму та відповідні поведінкові стандарти. Отже, наведене тлумачення опрацьовано в межах пропонованого широкого підходу до розуміння моралі й права. Воно передбачає включення до структури суспільної моралі не лише цінностей і норм, а й елементів свідомості та практик (поведінкових стандартів) як певної системи норм, свідомості та діяльності людини. Захистом суспільної моралі треба вважати всю взаємопов'язану сукупність заходів, здійснюваних відповідно до приписів чинного законодавства уповноваженими на те державними органами та їх посадовими особами щодо усунення юридично визначених порушень суспільної моралі та відновлення порушених прав і свобод людини та суспільства загалом у цій сфері. З наведеної дефініції випливає, що про захист суспільної моралі потрібно говорити саме тоді, коли відповідні посягання на неї вже відбулися й потрібно вживати заходів щодо усунення таких порушень і виправлення становища. Під час захисту суспільної моралі як публічно-правової, а не лише етичної, категорії йдеться про суспільні інтереси, їх узгодженість і гармонізацію з особистими інтересами [16].

На думку В. В. Костицького, суспільна мораль є таким феноменом вищого порядку, якому притаманне визнання всім суспільством або його переважною більшістю відповідно до системи цінностей та правил поведінки, які склалися внаслідок загальносуспільного мовчазного консенсусу [17, с. 8]. Мораль в одній зі своїх численних інтерпретацій – це певним чином ієрархізована система загальноприйнятих у суспільстві цінностей [18, с. 15].

В. В. Кузнецов, досліджуючи поняття моралі та моральності [19, с. 114], вказує на те, що в більшості словників терміни «мораль» і «моральність» розкриваються як синоніми [20, с. 223; 21, с. 377; 22, с. 223], проте іноді ці терміни ототожнюються тільки в широкому значенні. Наприклад, у тлумачному словнику-довіднику моральних та духовних понять і термінів мораль визначено як: 1) одна із форм суспільної свідомості; система поглядів та уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей; 2) норми, принципи, правила поведінки людей, а також безпосередня людська поведінка (мотиви вчинків, результати діяльності), почуття, судження в людських стосунках. Моральність – це: 1) етичне поняття, яке в широкому значенні є синонімом моралі; 2) характеристика особливого виду практичної діяльності людей, що

мотивується моральними ідеалами, переконаннями, нормами та принципами; 3) відповідність поведінки людей нормам моралі [23, с. 89–91]. Водночас є науковці, які не погоджуються з позицією авторів, що цілком ототожнюють мораль і моральність. Вказуючи на іноземне походження цих понять, Л. П. Крисін пише, що мораль (від фр. *mogale* та лат. *moralis* – моральний) – це правила моральності, а також сама моральність. Моральний – це те, що стосується моралі; високоморальне, відповідне правилам моралі; внутрішній, душевний [24, с. 454].

В. О. Навроцький вважає, що моральність – це громадська мораль, оскільки термін «моральність» зазвичай вживають паралельно з терміном «мораль». Причому мораль інтерпретують як відповідні правила поведінки людей у суспільстві, а моральність – як духовні якості, необхідні для життя людини в суспільстві та виконання правил моралі. Моральність розглядають як суспільні відносини, які покликані забезпечити утвердження поведінки людей у суспільстві на основі загальноприйнятих правил взаємної поваги, сором'язливості, розрізнення соціального й інтимного аспектів життя, поваги до цінностей, які наслідують інші члени суспільства, виховання молодого покоління в дусі поваги до моральних цінностей суспільства. Моральність, на його думку, передбачає [25, с. 446]:

1) наявність правил (передусім неправового характеру), які визначають вимоги до поведінки людей у суспільстві, їх духовні й душевні якості;

2) результат дотримання таких правил поведінки, які не викликають почуття сорому в самого себе чи/та оточуючих.

Враховуючи певною мірою відмінні погляди науковців на поняття суспільної моралі та моральності, а також те, що саме остання є об'єктом кримінально-правової охорони, проте її значення не розкривається у жодному законі, пропонуємо внести зміни до чинного законодавства, якими передбачити, зокрема, зміну назви Закону України «Про захист суспільної моралі» на «Про захист суспільної моралі та моральності», а також визначити термін «моральність», під якою можна розуміти внутрішню установку людини діяти певним чином чи утриматись від конкретних дій керуючись власним розумінням духовних і культурних цінностей, особистим усвідомленням добра і зла, честі та гідності, своїх обов'язків перед спільнотою, совістю та справедливості.

Висновки. Проведене дослідження проблеми визначення суспільної моралі та моральності як об'єктів державно-правового захисту в Україні дає змогу зробити певні висновки. Поняття «мораль» і «моральність» виникли ще в стародавні часи. Ці категорії тісно пов'язані як між собою, так і з поняттям «етика». Намагання розкрити ці терміни пройшли значний еволюційний шлях, що відображено в оприлюднених думках мислителів різних епох. Попри це, дискусії щодо їх змісту тривають досі, що вказує на неоднозначність їх сприйняття. В Україні на законодавчому рівні визначається термін «суспільна мораль», проте об'єктом кримінально-правової охорони є моральність. Зокрема, в розділі XII КК України передбачено відповідальність за кримінальні правопорушення проти неї. Відсутність законодавчо визначеного поняття моральності надає науковцям можливість самостійно тлумачити її. Наявна позиція, згідно з якою поняття «мораль» і «моральність» є тотожними, що, на нашу думку, дещо суперечить дійсності, зокрема через те, що вони обидва, хоча й пов'язані, проте існують окремо та мають власну історію виникнення та розвитку, а також означені різними відтінками значення в процесі вживання, у тому числі законодавцем. Уважаємо, що поняття «мораль» і «моральність» не треба ототожнювати та пропонуємо внести певні зміни до чинного законодавства для визначення терміна «моральність», яка є об'єктом державно-правового захисту в Україні, що потребує фахового обговорення. Одержані та оприлюднені результати дослідження можуть бути використані правниками під час проведення заходів щодо захисту суспільної моралі та моральності, а також вченими під час наукових розробок у цій сфері надалі.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про захист суспільної моралі : Закон України від 20 листоп. 2003 р. № 1296-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 14. Ст. 192.
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.
4. Топузян А. Р. Моральність неповнолітніх як об'єкт кримінально-правової охорони. Питання боротьби зі злочинністю. 2017. Вип. 34. С. 260–272.
5. Ландіна А. В. Кримінально-правова охорона моральності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук

: 12.00.08. Київ, 2005. 227 с.

6. Репецький С. П. Суспільна моральність як об'єкт кримінально-правової охорони : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2010. 259 с.

7. Шевчук А. В. Первісна мораль. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2014. Вип. 24. Т. 4. С. 71–75.

8. Беляева Е. В. Историческая динамика систем нравственности : автореф. дис. ... д-ра филос. наук : 09.00.05. Минск, 2011. 49 с.

9. Дробницкий О. Г. Понятие морали: историко-критический очерк. Москва : Наука, 1974. 388 с.

10. Гегель Г. Философия права. Москва : Мысль, 1990. 242 с.

11. Ницше Ф. Сочинения : в 2-х т. Москва : Мысль, 1990. Т. 2. 299 с.

12. Апресян Р. Г. Понятие общественной морали (опыт концептуализации). Вопросы философии. 2006. № 5. С. 3–17.

13. Беляева Е. В. Исторические формы общественной морали. Общественная мораль: философские, нормативно-этические и прикладные проблемы / под общ. ред. Р. Г. Апресяна. Москва : Альфа-М, 2009. С. 106–118.

14. Беляева Е. В. Общественная мораль в современной Беларуси. Общественная мораль: философские, нормативно-этические и прикладные проблемы / под общ. ред. Р. Г. Апресяна. Москва : Альфа-М, 2009. С. 272–292.

15. Артемьева О. В. Социальная перспектива этики добродетели. Общественная мораль: философские, нормативно-этические и прикладные проблемы / под общ. ред. Р. Г. Апресяна. Москва : Альфа-М, 2009. С. 81–92.

16. Іванець М., Петрова Т. Необхідність правового регулювання захисту суспільної моралі. Соціологія права. 2011. № 1. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39581/10-Ivanec.pdf?sequence=1>.

17. Костицький В. В. Захист суспільної моралі як нова функція демократичної держави. Малий і середній бізнес (право, держава, економіка). 2010. № 3–4. С. 8.

18. Костицький В. В. Захист суспільної моралі як функція сучасної держави : монографія. Дрогобич : Коло, 2013. С. 3–12.

19. Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2013. 840 с.

20. Олійник І. С., Ганич Д. І. Російсько-український словник. 5-те вид., допов. і перероб. Київ : А.С.К., 1997. 760 с.

21. Українсько-російський словник. 5-те вид. Київ : Гол. ред. Укр. радян. енцикл., 1984. 940 с.

22. Словарь по этике / под ред. А. А. Гусейнова и И. С. Кона. 6-е изд. Москва : Политиздат, 1989. 447 с.

23. Тлумачний словник-довідник моральних та духовних понять і термінів : навч. посіб. / уклад.: О. А. Біда, Н. В. Орлова, Л. І. Прокопенко, Ю. В. Тимошенко ; за ред. Л. І. Прокопенко. Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2006. 244 с.

24. Крысин Л. П. Толковый словарь иноязычных слов. Москва : Рус. яз., 1998. 848 с.

25. Александров Ю. В., Дудоров О. О., Клименко В. А. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ : Юрид. думка, 2004. 656 с.

Надійшла до редакції 04.01.2021

References

1. Konstyutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 28 cherv. 1996 r. # 254k/96-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. # 30. St. 141. [in Ukr.].

2. Pro zakhyst suspilnoi morali [On the protection of public morality] : Zakon Ukrainy vid 20 lystop. 2003 r. # 1296-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2004. # 14. St. 192. [in Ukr.].

3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal codex of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 5 kvit. 2001 r. # 2341-III. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2001. # 25–26. St. 131. [in Ukr.].

4. Topuzian A. R. Moralnist nepovnlitnikh yak obiekt kryminalno-pravovoi okhorony [Juvenile morality as an object of criminal law protection]. Pytannia borotby zi zlochynnistiu. 2017. Vyp. 34. S. 260–272. [in Ukr.].

5. Landina A. V. Kryminalno-pravova okhorona moralnosti v Ukraini [Criminal legal protection of morality in Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. Nauk : 12.00.08. Kyiv, 2005. 227 s. [in Ukr.].

6. Repetskyi S. P. Suspilna moralnist yak obiekt kryminalno-pravovoi okhorony [Public morality as an object of criminal law protection] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Kyiv, 2010. 259 s. [in Ukr.].

7. Shevchuk A. V. Pervisna moral [Primitive morality]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. 2014. Vyp. 24. T. 4. S. 71–75. [in Ukr.].

8. Beljaeva E. V. Istoricheskaja dinamika sistem nravstvennosti [Historical dynamics of moral systems] : avtoref. dis. ... d-ra filios. nauk : 09.00.05. Minsk, 2011. 49 s. [in Rus.].

9. Drobnickij O. G. Ponjatie morali: istoriko-kriticheskij ocherk [The concept of morality: a historical and critical essay]. Moskva : Nauka, 1974. 388 s. [in Rus.].

10. Gegel' G. *Filosofija prava* [Philosophy of law]. Moskva : Mysl', 1990. 242 s. [in Rus.].
11. Nicshe F. *Sochinenija* [Essays] : v 2-h t. Moskva : Mysl', 1990. T. 2. 299 s. [in Rus.].
12. Apresjan R. G. *Ponjatje obshhestvennoj morali (opyt konceptualizacii)* [The concept of public morality (experience of conceptualization)]. *Voprosy filosofii*. 2006. № 5. S. 3–17. [in Rus.].
13. Beljaeva E. V. *Istoricheskie formy obshhestvennoj morali* [Historical forms of public morality]. *Obshhestvennaja moral': filosofskie, normativno-jeticheskie i prikladnye problemy / pod obshh. red. R. G. Apresjana*. Moskva : Al'fa-M, 2009. S. 106–118. [in Rus.].
14. Beljaeva E. V. *Obshhestvennaja moral' v sovremennoj Belarusi* [Public morality in modern Belarus]. *Obshhestvennaja moral': filosofskie, normativno-jeticheskie i prikladnye problemy / pod obshh. red. R. G. Apresjana*. Moskva : Al'fa-M, 2009. S. 272–292. [in Rus.].
15. Artem'eva O. V. *Social'naja perspektiva jetiki dobrodeteli* [The Social Perspective of Virtue Ethics]. *Obshhestvennaja moral': filosofskie, normativno-jeticheskie i prikladnye problemy / pod obshh. red. R. G. Apresjana*. Moskva : Al'fa-M, 2009. S. 81–92. [in Rus.].
16. Ivanets M., Petrova T. *Neobkhidnist pravovoho rehuliuвання zakhystu suspilnoi morali* [The need for legal regulation of the protection of public morality]. *Sotsiologhiia prava*. 2011. # 1. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39581/10-Ivanec.pdf?sequence=1>. [in Ukr.].
17. Kostytskiy V. V. *Zakhyst suspilnoi morali yak nova funktsiia demokratychnoi derzhavy* [Protection of public morality as a new function of a democratic state]. *Malyi i serednii biznes (pravo, derzhava, ekonomika)*. 2010. # 3–4. S. 8. [in Ukr.].
18. Kostytskiy V. V. *Zakhyst suspilnoi morali yak funktsiia suchasnoi derzhavy* [Protection of public morality as a function of the modern state] : monohrafiia. Drohobych : Kolo, 2013. S. 3–12. [in Ukr.].
19. Kuznetsov V. V. *Kryminalno-pravova okhorona hromadskoho poriadku ta moralnosti* [Criminal protection of public order and morality] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.08. Kyiv, 2013. 840 s. [in Ukr.].
20. Oliinyk I. S., Hanych D. I. *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk* [Russian-Ukrainian dictionary]. 5-te vyd., dopovn. i pererobl. Kyiv : A.S.K., 1997. 760 s. [in Ukr.].
21. *Ukrainsko-rosiiskyi slovnyk* [Ukrainian-Russian dictionary]. 5-te. vyd. Kyiv : Hol. red. Ukr. radian. entsykl., 1984. 940 c. [in Ukr.].
22. *Slovar' po jetike* [Ethics Dictionary] / pod red. A. A. Gusejnova i I. S. Kona. 6-e izd. Moskva : Politizdat, 1989. 447 s. [in Rus.].
23. *Tlumachnyi slovnyk-dovidnyk moralnykh ta dukhovnykh poniat i terminiv* [Explanatory dictionary-reference book of moral and spiritual concepts and terms] : navch. posib. / ukklad.: O. A. Bida, N. V. Orlova, L. I. Prokopenko, Yu. V. Tymoshenko ; za red. L. I. Prokopenko. Cherkasy : ChNU im. B. Khmelnytskoho, 2006. 244 s. [in Ukr.].
24. Krysin L. P. *Tolkovyi slovar inoiazychnykh slov* [Explanatory dictionary of foreign words]. Moskva : Rus. iaz., 1998. 848 s. [in Rus.].
25. Aleksandrov Yu. V., Dudorov O. O., Klymenko V. A. *Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna* [Criminal law of Ukraine. A special part] : pidruchnyk / za red. M. I. Melnyka, V. A. Klymenka. Kyiv : Yuryd. dumka, 2004. 656 s. [in Ukr.].

SUMMARY

Oleh M. Yemets. Public morality and morals as objects of state legal protection in Ukraine.

The purpose of the article is to define public morality and morals as objects of state legal protection in Ukraine. It is established that the concepts of “morality” and “morals” originated in ancient times. Attempts to reveal these terms have gone through a significant evolutionary path, what is reflected in the published thinkers’ opinions of different times. Nevertheless, discussions on their content continue to this day, indicating their indistinctness. In Ukraine, the term “public morality” is defined at the legislative level, but the object of criminal legal protection is morals. Thus, Section XII of the Criminal Code of Ukraine provides for liability for criminal offenses against morals. The absence of a legally defined concept of morals encourages scientists to interpret it independently. There is a viewpoint that the concepts of “morality” and “morals” are identical, what contradicts reality, in particular because they are both, although related, but exist separately and have their own history of origin and development, as well as marked with different shades in the process of use, including the legislator. It is argued that the concepts of “morality” and “morals” should not be equated and it is proposed to make certain changes to the current legislation to determine the meaning of the term “morals” as an object of state legal protection in Ukraine. This requires professional discussion.

Taking into account to a certain extent the different views of scientists on the concept of public morality and morals, as well as the fact that morals is the object of criminal legal protection, but its meaning is not disclosed in any law, we propose to amend the legislation, what in particular provide for changing the name of the Law of Ukraine “On the Protection of Public Morality” to “On the Protection of Public Morality and Morals”, as well as to define the term “morals”. This concept should be understood as the internal attitude of a person to act in

a certain way or refrain from specific actions guided by their own understanding of spiritual and cultural values, personal awareness of good and evil, honor and dignity, duties to society, conscience and justice. The obtained and published results of the research can be used by lawyers in carrying out activities to protect public morality and morals, as well as by scientists in conducting further intelligence in this area.

Keywords: *ethics, criminal offenses, morals, pornography, prostitution, debauchery, public morality, pimping.*

УДК 343.9.018

DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-189-193

Андрій КОВАЛЕНКО[®]
доктор юридичних наук, доцент
(ГУНП в Київській області)

ЗЛОЧИННІСТЬ ЯК ОСНОВНИЙ НЕГАТИВНИЙ ЧИННИК У ПОВУДОВІ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ: ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ, СУТНОСТІ ТА ОЗНАК

Здійснено аналіз поняття, сутності та ознак злочинності як деструктивного фактора в розбудові правової Української держави. Установлено, що поняття «правова держава» охоплює обов'язкове гарантування визначених законом прав і свобод людини та громадянина на основі принципу верховенства права виключно в інтересах громадян. Додатково аргументовано обов'язок держави (у вигляді її інституцій) створювати належні умови для рівного використання всіма громадянами своїх прав і свобод. Наголошено, що детермінанти злочинності, які одночасно виступають її ознаками, деструктивно впливають на основи державності, що негативно відображається як на функціонуванні всіх державних інститутів, так і на можливості їх подальшого розвитку в умовах боротьби із зовнішніми руйнівними факторами.

Серед найбільш точних і детальних ознак злочинності визначено такі, як протиправність, систематичність і масовість. З'ясовано, що взаємопов'язаність деструктивного впливу злочинності як соціального прояву з процесом розбудови правової держави обумовлена тим, що основний об'єкт злочинних посягань – базова характеристика правової держави, а це обумовлює дуалістичний характер такого явища: потребує, з одного боку, належного забезпечення, а з іншого – протидії деструктивним факторам. Акцентовано, що злочинність на сучасному етапі, з урахуванням особливостей її структури, обсягів зростання та елементів системи, а також інших поточних характеристик, формує основну загрозу для стабільного та послідовного розвитку інституту демократії в Україні, який є запорукою та однією з необхідних умов утвердження правової держави, створення стандартів дотримання прав і свобод людини та громадянина. Перспектива подальшого наукового опрацювання зазначеної тематики полягає у визначенні заходів оптимізації механізму реагування на злочинність у контексті забезпечення правової державності.

Ключові слова: *злочинність, правова держава, детермінанти, сутність, ознаки злочинності.*

Постановка проблеми. Сьогодні пріоритетним напрямом функціонування держави як правового осередку організації суспільства є забезпечення можливості реалізації кожним своїх прав без ризику посягання на права інших осіб. З еволюцією різних держав і світу загалом питання належного функціонування правових інституцій, що мають на меті утвердження правового статусу людини та громадянина, із кожним роком набуває все більшої актуальності.

У сфері запобігання протиправним посяганням на права та свободи людини й громадянина організовано нерозривний взаємозв'язок. З одного боку, належної наукової та законодавчої уваги потребує питання нормативно-правового регулювання інституту прав і свобод людини та громадянина. З іншого ж боку, це питання пов'язане з реалізацією безпосередніх функцій і виконанням обов'язків уповноваженими особами органів охорони право-

© Коваленко А.В., 2021

ORCID iD:<https://orcid.org/0000-0001-9739-8219>

avk130119@gmail.com

порядку зокрема та цими ж органами як інститутами державної влади загалом щодо організації належного забезпечення прав і свобод людини та громадянина, а також дієвої протидії злочинним факторам у суспільстві.

Національна поліція України та інші органи охорони правопорядку здійснюють свої повноваження виключно в межах і в спосіб, передбачений законодавством України. Окремим питанням у цьому контексті постає ефективна протидія злочинним факторам з урахуванням сучасних викликів суспільства, що дозволить забезпечити стабільність інституту прав і свобод людини та громадянина.

Сучасна система протидії та запобігання злочинності володіє широким інструментарієм, що дозволяє ефективно реагувати на виклики, проте дослідження поняття, сутності й ознак злочинності як одного з негативних факторів у формуванні правової держави є пріоритетним завданням вітчизняної науки та практики.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Багато авторитетних вітчизняних та закордонних учених неодноразово досліджували як актуальні питання сутності та процесу розбудови правової держави як основоположної мети, що містить широку кількість завдань, які потребують реалізації, так і проблему визначення поняття, сутності та ознак злочинності як основного деструктивного фактора в суспільстві.

Питання деструктивного впливу злочинності (його поняття, сутності та ознак) на процесі розбудови правової держави неодноразово поставали наріжним каменем у наукових дослідженнях таких учених, як О. Британська, М. Валуйська, В. Голіна, Б. Головкін, А. Заєць, К. Ващенко, В. Куц, О. Коваленко, В. Корнієнко, О. Лисодед, О. Литвак, В. Лихолоб, А. Михайлов, В. Філонов та ін.

Метою статті є наукове визначення поняття, сутності та ознак злочинності як основного негативного фактора в процесах розбудови України як правової держави.

Поставлена мета зумовила необхідність розв'язання низки дослідницьких завдань, серед яких: аналіз підходів до розуміння поняття та сутності правової держави; окреслення поняття сутності та ознак злочинності як одного з основних деструктивних факторів у розбудові правової держави; з'ясування основних факторів і рис злочинності, що найбільш негативно впливають на розвиток правової держави, формування пропозицій щодо їх подолання.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини у сфері розбудови України як правової держави. Предметом дослідження є поняття, сутність та ознаки злочинності як одного з основних деструктивних факторів розбудови правової Української держави.

Виклад основного матеріалу. Дослідження злочинності як основного негативного чинника в побудові правової держави є пріоритетним завданням вітчизняної науки. Аналіз сучасних поглядів науковців, позицій практиків, а також матеріалів кримінальних проваджень та судових ухвал дозволяє сформулювати загальне розуміння явища злочинності, його основних ознак та виокремити важливі положення щодо ефективної протидії злочинності як масовому соціальному деструктивному фактору.

Правова держава, якою проголошена Україна у статті 1 Конституції України, на думку вітчизняних учених, це така держава, у якій створені необхідні умови для становлення достатнього рівня матеріальної забезпеченості громадян, розвиненої економіки, високого рівня правосвідомості та культури населення. Правова держава неможлива за відсутності демократії [1].

Одним із найбільш фундаментальних і ґрунтовних є погляд А. Зайця, який вважає, що в правовій державі принцип зв'язаності правами та свободами людини й громадянина має пронизувати всю політико-правову надбудову держави, «бути критерієм для усвідомлення меж втручання держави в суспільне життя, гарантованості усіх інших прав і свобод людини і громадянина» [2].

Крім цього, у різні історичні етапи розвитку України дослідники визначали поняття правової держави по-різному. Так, В. Ващенко й В. Корнієнко вважають, що правова держава – це такий тип держави, основними ознаками якої є верховенство права, поділ влади, правовий захист особи, юридична рівність громадянина й держави [3], а Р. Гринюк переконаний, що правова держава – це та держава, яка правом зобов'язана гарантувати й захищати права й свободи людини і громадянина [4].

Таким чином, аргументуючи поняття правової держави в контексті дослідження злочинності як одного з деструктивних факторів, що негативно впливає на її формування та утвердження, підкреслимо, що сутність правової держави полягає в обов'язковості гарантування нею визначених законом прав і свобод людини та громадянина на підставі принципу верховенства права виключно в інтересах громадян.

Пов'язуючи це поняття з деструктивністю впливу злочинності як соціального прояву,

звернемо увагу, що оскільки основним об'єктом злочинного посягання є права та свободи людини й громадянина, а вони, у свою чергу, є базовою характеристикою правової держави, їх охорона та захист від таких посягань стає основоположним завданням.

Водночас сьогодні кримінологія як наука активно досліджує питання злочинності в контексті протидії йому та у взаємозв'язку з євроінтеграційними прагненнями.

Термінологічний аналіз окресленої проблематики демонструє, що вчені здебільшого розглядають злочинність як невід'ємну, обумовлену внутрішньою та зовнішньою детермінацією еволюційно мінливу схильність людей та їх спільнот до деструктивності у формі кримінальних правопорушень, а також реальні прояви останньої, що піддаються кількісній та якісній інтерпретації [5].

Питання сутності злочинності досліджували багато вітчизняних учених, і це необхідно врахувати під час нашого дослідження фрагментарних елементів злочинності як негативного чинника в побудові правової держави.

Наприклад, О. Литвак указував у своїй монографії, що «злочинність – відносно масове явище кожного суспільства, що складається з сукупності окреслених кримінальним законом вчинків, скоєних на тій чи іншій території протягом певного часу» [6, с. 37]. На думку колективу авторів, злочинність – це «відносно усталене, самодетермінуюче, антагоністичне явище, яке характеризується кількісними та якісними показниками» [7, с. 12].

Таким чином, можна визначити деструктивний вплив злочинності на розвиток правової Української держави як одне з основних і найбільш загрозливих соціальних явищ, оскільки вона безпосередньо ставить під загрозу реалізацію демократичних засад загалом, а також прав і свобод людини та громадянина зокрема.

Питанням злочинності приділяють значну увагу не тільки в окремих країнах, а й у масштабі регіональних (до числа яких належать Європол, Євроюст та ін.) та міждержавних (Інтерпол, ФАТФ (Група розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів), Конгрес ООН із запобігання злочинності та з кримінального правосуддя) організацій [8, с. 11].

Водночас зазначені ретроспективні погляди окремих учених дають підстави аргументувати, що такі характеристики, як усталеність, самодетермінація, масовість, сприйняття суспільством та інші, найбільш негативно впливають на розвиток не лише правового суспільства, а й будь-якого іншого, що не орієнтоване на побудову демократичних принципів у своїй структурі.

Окремі дослідники звертають увагу на те, що злочинність за своєю суттю неоднорідне явище, її поняття, ознаки, система та механізми взаємодії є предметом дослідження багатьох учених, оскільки саме через розуміння цих процесів можливий розвиток напряму запобігання їй [9].

Наведене вище вказує на необхідність додаткового аналізу сутності злочинності та її ознак.

Детермінанти злочинності деструктивно впливають на основи державності, що негативно відображається як на функціонуванні всіх державних інститутів, так і на можливості їх подальшого розвитку в умовах боротьби із зовнішніми руйнівними факторами. Це, на нашу думку, відображає сутність злочинності в контексті формування правової держави.

Окремим питанням є визначення ознак злочинності, що дають змогу здійснити більш ґрунтовний сутнісний аналіз і сформуванню єдиної позиції щодо визначення самого поняття, а також його доповнення похідними характеристиками.

Позиції дослідників із цього питання різняться. Наприклад, А. Богатирьов зазначає, що ознаками злочинності є «крайній вид соціальної відхиленості людини, громадянина; негативність (у частині завдання шкоди суспільству та його членам); масовість; перебування в правовому полі; взаємно не пов'язана сукупність актів протиправної поведінки; неоднорідність; класифікаційність».

Серед найбільш точних і детальних ознак злочинності в іншій юридичній літературі наявні такі, як протиправність, систематичність, масовість. На нашу думку, цей підхід є більш диференційованим та зваженим. Застосування окремих теоретичних характеристик до поняття злочинності може викликати неточності в правозастосуванні, а таке визначення основних ознак влучно передає її зміст.

Так, протиправність, на нашу думку, є така соціальна поведінка, що суперечить унормованим у чинному законодавстві положенням, які забезпечують правопорядок у конкретному суспільстві. Таким чином, у контексті поняття злочинності протиправність виступає сутнісною, базовою характеристикою, що відображає факт порушення унормованої та прийнятої в суспільстві моделі поведінки.

Під систематичністю в контексті поняття злочинності ми розуміємо певну кількість

протиправних дій, що вчиняються різними особами неодноразово протягом певного проміжку часу (наприклад, місяця, року, десятиріччя) та спрямовані на порушення норм права.

Масовість як ознака злочинності, що деструктивно впливає на розбудову правової Української держави, полягає в наявності великої кількості актів протиправної поведінки в одному соціальному просторі. Поодинокість же випадків протиправної поведінки не носить характеру злочинності як соціального явища.

Висновки. На підставі проаналізованого поняття, сутності та ознак злочинності в контексті побудови правової держави можемо аргументувати такі висновки:

1. Поняття правової держави охоплює обов'язкове гарантування визначених законом прав і свобод людини та громадянина згідно з принципом верховенства права виключно в інтересах громадян.

2. Зазначені детермінанти злочинності деструктивно впливають на основи державності, зокрема на функціонування всіх державних інститутів.

3. Найбільш точними ознаками злочинності є протиправність, систематичність і масовість.

4. Взаємопов'язаність деструктивного впливу злочинності як соціального прояву з процесом розбудови правової держави обумовлена тим, що охорона і захист від посягань на права та свободи людини й громадянина є основоположним завданням останньої.

5. На сучасному етапі злочинність, з урахуванням особливостей її структури, обсягів зростання та елементів системи, а також інших поточних характеристик, формує основну загрозу для стабільного та послідовного розвитку інституту демократії в Україні, що є запорукою та однією з необхідних умов на шляху утвердження правової держави.

Список використаних джерел

1. Політологія для вчителя: навч. посібн. для студ. педаг. ВНЗ / за заг. ред. К. О. Ващенко, В. О. Корнієнка. Київ : Вид-во ім. М. П. Драгоманова, 2011. URL : <http://posibnyky.vntu.edu.ua/politolog/84..htm>.
2. Засць А. П. Правова держава в Україні: концепція і механізм реалізації: автореферат дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 1999. 36 с.
3. Корнієнко В. О. Державна влада та права людини у правовій державі: проблеми та перспективи взаємовідносин. *Актуальні проблеми держави та права*. 2008. Вип. 2. С. 98–104.
4. Гринюк Р. Ф. Ідея правової держави: теоретико-правова модель і практична реалізація. Київ : Концерн «Видав. дім «Ін Юре», 2004. 388 с.
5. Куц В. Поняття злочинності. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 2. Ч. 2. С. 34–39. URL : <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/10-2016/02/kuts.pdf>.
6. Литвак О. М. Держава і злочинність : монограф. Київ : Атіка, 2004. 304 с.
7. Криминологія : учеб. для учеб. зав. МВД Украины / В. Г. Лихолоб, В. П. Филонов, О. И. Коваленко, А. Е. Михайлов ; под ред. В. Г. Лихолоба и В. П. Филонова. Киев [б. в.] ; Донецк [б. в.], 1997. 398 с.
8. Криминологія: Загальна та Особлива частини : підруч. / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська, О. В. Лисодєд та ін.; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2014. 514 с.
9. Британська О. Суб'єкти запобігання злочинності неповнолітніх в Україні. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. С. 124–127.

Надійшла до редакції 15.03.2021

References

1. Politologhiya dlya vchytelya [Political science for a teacher] : navch. posibn. dlya stud. pedah. VNZ / za zah. red. K. O. Vashchenka, V. O. Korniyenka. Kyuyiv : Vyd-vo im. M. P. Drahomanova, 2011. URL : <http://posibnyky.vntu.edu.ua/politolog/84..htm>. [in Ukr.]
2. Zayets', A. P. (1999) Pravova derzhava v Ukrayini: kontseptsiya i mekhanizm realizatsiyi [The rule of law in Ukraine: the concept and mechanism of implementation] : avtoreferat dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.01 / Kyuyiv. un-t im. T. Shevchenka. Kyuyiv. 36 s. [in Ukr.]
3. Korniyenko, V. O. (2008) Derzhavna vlada ta prava lyudyny u pravoviy derzhavi: problemy ta perspektyvy vzayemovidnosyn [State power and human rights in the rule of law: problems and prospects of relations]. *Aktual'ni problemy derzhavy ta prava*. Vyp. 2. S. 98–104. [in Ukr.]
4. Hrynyuk, R. F. () Ideya pravovoyi derzhavy: teoretyko-pravova model' i praktychna realizatsiya [The idea of the rule of law: theoretical and legal model and practical implementation]. Kyuyiv : Kontsern «Vydav. dim «In Yure», 2004. 388 s. [in Ukr.]
5. Kuts, V. (2016) Ponyattya zlochynnosti [The concept of crime]. *Naukovyy chasopys Natsional'noyi akademiyi prokuratury Ukrayiny*. № 2. CH. 2. S. 34–39. URL : <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/>

ua/pdf/10-2016/02/kuts.pdf. [in Ukr.]

6. Lytvak, O. M. (2004) *Derzhava i zlochynnist'* [State and crime] : monohraf. Kyuyiv : Atika., 304 s. [in Ukr.]

7. Kryminolohyya [Criminology] : ucheb. dlya ucheb. zav. MVD Ukrainy / V. H. Lykholob, V. P. Fylonov, O. Y. Kovalenko, A. E. Mykhaylov ; pod red. V. H. Lykholoba y V. P. Fylonova. Kyev [b. v.] ; Donetsk [b. v.], 1997. 398 s. [in Ukr.]

8. Kryminolohiya [Criminology]: Zahal'na ta Osoblyva chastyny : pidruch. / V. V. Holina, B. M. Holovkin, M. YU. Valuys'ka, O. V. Lysodyed ta in.; za red. V. V. Holiny i B. M. Holovkina. Kharkiv : Pravo, 2014. 514 s. [in Ukr.]

9. Brytans'ka, O. (2019) Sub'yekty zapobihannya zlochynnosti nepovnitnikh v Ukraini [Subjects of juvenile delinquency prevention in Ukraine]. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. S. 124–127. [in Ukr.]

SUMMARY

Andriy V. Kovalenko. Crime as the main negative factor in building the rule of law: to define the concept, essence and signs. The article analyzes the concept, essence and features of crime as a destructive factor in the development of the rule of law in Ukraine. It is established that the concept of the rule of law covers the obligation of the state to guarantee the rights and freedoms of man and citizen determined by law, guided by the principle of the rule of law exclusively in the interests of citizens. It is further argued that the concept of the rule of law also covers the obligation of the state (in the form of its institutions) to ensure and create appropriate conditions for the equal use of all rights and freedoms by all citizens and individuals. It is argued that the determinants of crime, which simultaneously act as its features, have a destructive effect directly on the foundations of statehood, which negatively affects the functioning of all state institutions and their ability to further develop in the fight against external destructive factors.

The author presents an approach to the definition of signs of crime, which consists in the fact that among the most accurate and detailed signs of crime in the legal literature are such as: «illegality», «systematic», «mass». It is found out, on the basis of the analyzed positions of scientists, that the interconnectedness of the destructive influence of crime as a social manifestation with the process of building the rule of law in Ukraine is due to the fact that the main object of criminal encroachment is the basic characteristic of the rule of law (requires on the one hand proper support, and on the other-counteraction to destructive factors). The positions presented in the article emphasize that modern crime, taking into account the peculiarities of its structure, growth and elements of the system, as well as other current characteristics, poses a major threat to the stable and consistent development of democracy in Ukraine, which is a guarantee and one on the necessary conditions for the establishment of the rule of law in Ukraine. Emphasis is also placed on the fact that the prospect of further scientific study of this topic is to determine measures to optimize the mechanism for responding to crime in the context of ensuring the rule of law in Ukraine.

Keywords: *crime, rule of law, signs, determinants, essence, signs of crime.*

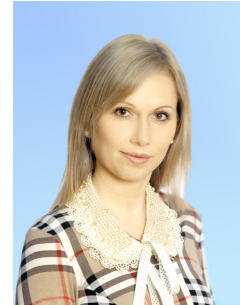
УДК 343.373(477)
DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-194-202

Тетяна ЛЕОНЕНКО[®]
доктор юридичних наук

Дмитро ШИЯН[®]
кандидат юридичних наук,
доцент

Ольга ШИЯН[®]
кандидат юридичних наук,
доцент

Національний університет «Запорізька політехніка»

**ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ЩОДО НЕЦІЛЬОВОГО
ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ, ЗДІЙСНЕННЯ ВИДАТКІВ
БЮДЖЕТУ ЧИ НАДАННЯ КРЕДИТІВ ІЗ БЮДЖЕТУ БЕЗ УСТАНОВЛЕНИХ
БЮДЖЕТНИХ ПРИЗНАЧЕНЬ АБО З ЇХ ПЕРЕВИЩЕННЯМ**

Здійснено спробу визначення об'єкта кримінального правопорушення щодо нецільового використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів із бюджету без установлених бюджетних призначень або з їх перевищенням, на підставі аналізу наукових поглядів, теоретичних положень та законодавства з цієї проблеми. З урахуванням того, що кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 210, 211 Кримінального кодексу України (КК), посягають на бюджетну систему України, зокрема на відносини, що виникають у процесі виконання бюджетів, а ці відносини не належать до господарських, і діяльність у цій сфері не є господарською, видається доцільним змінити чинну назву розділу VII «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності». Особливої частини КК, що містить указані статті, на таку: «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності та бюджетної системи». Основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 210 КК, є суспільні відносини, що виникають у процесі виконання державного та місцевих бюджетів у частині використання бюджетних коштів для забезпечення завдань і функцій, що здійснюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

***Ключові слова:** об'єкт кримінального правопорушення, бюджетна система, господарська діяльність, господарські відносини, виконання бюджетів, нецільове використання, бюджетні кошти*

Постановка проблеми. Як відомо з теорії кримінального права, об'єкт є обов'язковим елементом будь-якого складу кримінального правопорушення. Дослідження об'єкта кримінального правопорушення завжди вирізнялося дискусійними точками зору й еволюці-

© Леоненко Т.Є., 2021
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8466-7192>
leonenko-t@ukr.net

© Шиян Д.С., 2021
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2057-6942>
dsshian@gmail.com

© Шиян О.Ю., 2021
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2336-2314>
dsshian@gmail.com

онувало, переважно через закономірність визначення об'єкта суспільно небезпечного діяння в юридичній практиці чи в порядку наукового тлумачення. Тому вказане вчення не тягне жодних дискусій у його покликанні для еволюції науки кримінального права й розвитку правоохоронної діяльності.

Об'єкт кримінального правопорушення посідає значне місце в системі елементів складу кожного суспільно небезпечного діяння, у тому числі використання коштів бюджету всупереч визначеним цілям, надання бюджетних кредитів або здійснення бюджетних витрат із перевищенням установлених призначень бюджету чи без них, тому що він є обов'язковим його елементом.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. У юридичній літературі питанням кримінально-правової протидії використанню коштів бюджету всупереч визначеним цілям, здійснення бюджетних видатків або надання бюджетних кредитів із перевищенням установлених призначень бюджету чи без них приділено увагу в працях П. П. Андрушка, М. І. Бажанова, Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, П. С. Берзіна, Н. О. Гуторової, Ю. А. Дорохіної, О. О. Дудорова, В. М. Киричка, В. П. Коржа, М. І. Мельника, В. О. Навроцького, О. І. Перепелиці, В. В. Сташиса, Є. Л. Стрельцова, В. Я. Тація, П. Л. Фріса, М. І. Хавронюка та інших авторів. Однак у роботах цих науковців саме об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 210 Кримінального кодексу України (далі – КК), досліджено недостатньо.

У сучасній українській науці проблему об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 210 КК, досліджували: О. В. Тихонова «Кримінальна відповідальність за порушення законодавства про бюджетну систему України» (Київ, 2009 р.), Р. А. Волинець «Кримінальна відповідальність за порушення бюджетного законодавства: ст. 210 КК України» (Київ, 2011 р.), О. З. Гладун «Криминологічна характеристика, детермінація та запобігання злочинам проти порядку виконання бюджету» (Київ, 2012 р.). Але робота О. В. Тихонової захищена до викладення ст. 210 КК в новій редакції відповідно до Закону України від 8 липня 2010 р. № 2457-VI. Дослідження ж О. З. Гладуна здійснено з криминологічної науки, а не з кримінального права. Результати, отримані зазначеними авторами, становлять теоретичну основу для розуміння та подальшого вивчення об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 210 КК. Водночас у їх працях ця проблема носить дискусійний характер.

Метою статті є вирішення проблемних питань визначення об'єкта кримінального правопорушення щодо використання коштів бюджету всупереч визначеним цілям, надання бюджетних кредитів або здійснення бюджетних витрат із перевищенням установлених призначень бюджету чи без них.

Виклад основного матеріалу. До об'єктивних ознак належать ознаки, зокрема, об'єкта кримінального правопорушення. Не вступаючи в полеміку щодо концепцій визначення об'єкта кримінального правопорушення, візьмо за основу ту, що визначає його як суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом та яким заподіюється шкода або створюється загроза її заподіяння. Об'єкт кримінального правопорушення необхідно досліджувати синхронно у двох аспектах: у вузькому значенні, що розкриває його сутність, і в широкому – що відображає, крім того, структуру (форму) цієї дефініції. У вузькому значенні об'єктом кримінального правопорушення є суспільні відносини, що забезпечуються законом України про кримінальну відповідальність, у галузі яких заподіюється шкода чи створюється небезпека її завдання. У широкому значенні об'єкт кримінального правопорушення – це елемент складу кримінального правопорушення, що створений суспільними відносинами, які забезпечуються законом України про кримінальну відповідальність та в галузі яких заподіюється шкода або створюється небезпека її завдання (обов'язкова риса), а так само містить у собі предмет кримінального правопорушення та потерпілого від кримінального правопорушення (необов'язкові риси).

Поділ об'єктів кримінального правопорушення на види відіграє значну теоретичну та прикладну роль, адже дає можливість більш ґрунтовно встановити їх зміст, а так само відносини, що забезпечуються законом України про кримінальну відповідальність, з'ясувати вплив об'єкта на генезу кримінального законодавства, сприяє вдосконаленню практики застосування чинних норм кримінального права.

Загальновідомими та популярними в кримінально-правовій науці є «вертикальна» та «горизонтальна» класифікації об'єктів кримінального правопорушення. «По вертикалі» найбільш поширеною є чотирирівнева класифікація, згідно з якою визначають загальний, родовий, видовий та безпосередній об'єкти. Тому наше дослідження, присвячене розгляду об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 210 КК, ґрунтуватиметься саме на цій класифікації.

Як визнано, загальний об'єкт формує систему всіх суспільних відносин, що поставлені під охорону чинного кримінального закону, зокрема ті, що встановлені ст. 210 КК.

До теперішнього часу в науці залишається спірною проблема родового об'єкта цього складу кримінального правопорушення та, відповідно, назви розділу, у якому розташовується ст. 210 КК. Це пов'язано з ґрунтовними аспектами довільності та браку уніфікації ознак, що визначають суспільно небезпечні наслідки та предмети кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

В. Я. Тацій вважає родовим об'єктом господарських кримінальних правопорушень систему господарства [1, с. 204]. В. О. Навроцький розуміє, що ним є система господарювання України, уточнюючи при тому, що ця система господарювання містить: 1) сукупність галузей виробництва та праці, у яких виробляється суспільна продукція і в яких здійснюються її розподіл та обмін; це транспорт, сільське господарство, промисловість, обслуговування, торгівля, зв'язок тощо; 2) засади, на підставі та зі застосуванням яких функціонують певні сфери виробництва, роботи й економіка в цілому [2, с. 7]. О. І. Перепелиця визнає під родовим об'єктом цього виду кримінальних правопорушень систему суспільних відносин, що виникають у сфері економічних відносин соціуму [3, с. 5]. А. В. Савченко, В. В. Кузнецов, О. Ф. Штанько визначають родовий об'єкт кримінальних правопорушень у сфері господарювання як галузь господарських відносин, інакше кажучи, урегульовану державою діяльність членів соціуму стосовно збуту й виробництва продукції та товарів різноманітного призначення, виконання робіт і надання послуг, що являють собою систему господарювання [4, с. 388]. Р. А. Волинець зазначає, що на сучасному етапі родовим об'єктом кримінальних правопорушень, що зазіхають на законодавство про бюджетну систему, є відносини, які охороняють визначений порядок витрачання й формування коштів бюджетів, інакше кажучи, відносини в галузі перерозподілу, використання й розподілу децентралізованих та централізованих фінансів. Подібні відносини утворюються на основі фінансового законодавства між державою й людьми в ході витрат та формування коштів бюджетів. Тому кримінальне правопорушення, передбачене ст. 210 КК й у розділі «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності», утім, практично стосується безпосередньо не галузі господарювання, а фінансової галузі функціонування держави [5, с. 99].

Очевидно, що позиції науковців щодо родового об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 210 КК, досить неоднозначні. Подібна неоднозначність пояснюється розбіжністю певних вимог кримінального закону й позицій чинних господарсько-правових норм. Зокрема, Господарський кодекс України (далі – ГК) встановлює предметом свого правового регулювання господарські відносини, які утворюються в ході здійснення й організації господарської діяльності суб'єктів господарювання між собою, а так само між цими та іншими суб'єктами господарських правовідносин (ст. 1). Під господарською діяльністю в ГК (ст. 3) розуміється діяльність суб'єктів господарювання в галузі суспільного виробництва, спрямована на збут та виробництво продукції або товарів, надання послуг або виконання робіт цінного характеру, що мають вартісну визначеність. Разом із тим, відповідно до ст. 4 ГК, відносини в галузі фінансів, які утворюються в ході розподілу, використання та формування бюджетів усіх щаблів, у цілому не можуть бути предметом правового регулювання ГК. Тобто відносини, пов'язані з виконанням (розподіл, мобілізація, використання й перерозподіл) бюджетів та їх формуванням, не є господарськими, а визначаються БК. Подібна колізія вимог КК та ГК сформувала аргументовану основу Н. О. Гуторовій, яка розглядала питання кримінально-правового регулювання фінансів держави, установити родовий об'єкт досліджуваних кримінальних правопорушень як систему відносин, що виникають у галузі державної фінансової діяльності стосовно розподілу, мобілізації, використання та перерозподілу децентралізованих та централізованих грошових коштів суспільного призначення [6, с. 93–94].

Виходячи із сутності чинного законодавства, родовий об'єкт кримінальних правопорушень у галузі господарювання можна сформулювати як суспільні відносини, які утворюються в ході виготовлення всією системою сфер економіки суспільної продукції, її обміну й розподілу, надання послуг та виконання робіт цінного характеру, а так само в ході виконання й формування бюджетів.

Наведені доводи є безсумнівним прикладом того, що кримінальні правопорушення, учинювані в галузі виконання й формування бюджетів усіх щаблів, повинні залишитися об'єктом подальших наукових досліджень із метою вирішення питання визначення їх місця в структурі Особливої частини КК. Видається раціональним подати кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 210, 211 КК, в окремому розділі, проте у зв'язку з невеликою їх кількістю необхідно доповнити чинну назву розділу VII «Кримінальні правопорушення у

сфері господарської діяльності» й викласти її в такому формулюванні: «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності та бюджетної системи».

Видовий об'єкт варто визначати: 1) лише тоді, коли родовий об'єкт утворюється з широкого виду суспільних відносин, кожен із яких поєднує два й більше безпосередніх об'єкти; 2) лише там, де утворення подібного видового об'єкта матиме важливість у правозастосуванні й теорії. Із урахуванням цього всі вказані засади для встановлення видового об'єкта складу кримінального правопорушення мають місце в разі формулювання видового об'єкта кримінальних правопорушень у сфері господарювання.

М. І. Мельник кримінальне правопорушення, передбачене, зокрема, ст. 210 КК, відносить до так званих умовних корупційних кримінальних правопорушень, учинення яких не завжди супроводжується ознакою корупційності, – в одних випадках вони мають корупційний характер, в інших – ні. Це зазвичай пов'язано із законодавчим описанням ознак суб'єкта кримінального правопорушення (може вчинятися як службовими, так і неслужбовими особами) і суб'єктивної сторони кримінального правопорушення (для наявності складу кримінального правопорушення закон не вимагає корисливої мотивації чи іншої особистої зацікавленості) [7, с. 149–150]. Г. Л. Шведова також у своїх працях досліджує «нецільове використання бюджетних коштів...» у межах корупційної злочинності [8]. До речі, згідно з приміткою до ст. 45 КК, кримінальне правопорушення, передбачене ст. 210 КК, вважається корупційним кримінальним правопорушенням.

Ю. А. Комісарчук та В. М. Попович відносять кримінальне правопорушення, передбачене ст. 210 КК, до кримінальних правопорушень у сфері виконання бюджету [9, с. 139; 10, с. 116].

Хоча Н. О. Гуророва прямо не зазначає, до якого виду відносин кримінальних правопорушень проти державних фінансів належить злочин, передбачений ст. 210 КК, але за їх змістом можемо припустити, що до виду, який утворюють відносини, які виникають на підставі фінансово-правових норм між державою й юридичними або фізичними особами в процесі розподілу, перерозподілу та використання державних фондів фінансових ресурсів. Функцією цих відносин є здійснення планового використання з метою фінансування державних видатків коштів, отриманих у результаті їх мобілізації до бюджетів і державних цільових фондів. Ці кошти розподіляються на підставі фінансово-правових норм та індивідуально-правових актів і повинні перерозподілятися та використовуватися виключно за цільовим призначенням [6, с. 94–95].

В. Я. Тацій, О. І. Перепелиця та В. М. Киричко залежно від безпосереднього об'єкта посягання кримінальне правопорушення, передбачене ст. 210 КК, відносять до кримінальних правопорушень у сфері кредитно-фінансової, банківської та бюджетної систем України [11, с. 186]. Однак такий вид доволі широкий для нашого дослідження та включає чимало різнопланових безпосередніх об'єктів посягання. До того ж у цій класифікації серед шести названих видів три включають лише по одному кримінальному правопорушенню.

Класифікуючи кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності залежно від видового об'єкта, О. О. Дудоров пропонує відносити кримінальне правопорушення, передбачене ст. 210 КК, до кримінальних правопорушень проти системи бюджетного регулювання [12, с. 221], пізніше з С. Р. Тагієвим – до кримінальних правопорушень проти бюджетної системи [13, с. 449].

Р. В. Волинець указує, що це кримінальне правопорушення безпосередньо стосується бюджетної системи держави, а тому його можна віднести за цією ознакою до кримінальних правопорушень, що посягають на бюджетну систему [5, с. 99].

Отже, спираючись на проведений аналіз та враховуючи, що видовий об'єкт кримінальних правопорушень повинен охоплювати основні безпосередні об'єкти суспільно небезпечних діянь, що входять до цього виду (цієї групи) кримінальних правопорушень, а також зважаючи на класифікацію розглядуваних кримінальних правопорушень залежно від безпосереднього об'єкта посягання, вважаємо видовим об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 210 КК, суспільні відносини у сфері забезпечення та охорони бюджетної системи України.

Безпосереднім об'єктом кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності є конкретні суспільні відносини, що утворюються в певній сфері господарської або фінансової діяльності держави.

Щодо основного безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 210 КК, у літературі існують різні думки, зокрема його визначають як: установленний бюджетним законодавством порядок використання фінансових ресурсів для забезпечення функцій, що здійснюються органами державної влади України та органами місцевого

самоврядування; суспільні відносини з розподілу, перерозподілу та використання бюджетних коштів, що використовуються для забезпечення завдань і функцій, що здійснюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування; установлений порядок виконання державного й місцевих бюджетів та порядок використання бюджетних ресурсів; суспільні відносини у сфері використання бюджетних коштів; кредитно-фінансову систему України у сфері бюджетної діяльності; установлений законодавством України порядок використання бюджетних коштів та порядок виконання бюджетів; суспільні відносини, що складаються під час виконання бюджету за видатками, зокрема, унормованого порядку управління бюджетними видатками та порядку використання бюджетних коштів, передбачених бюджетами всіх рівнів; суспільні відносини, що забезпечують легітимне функціонування бюджетної системи України в частині здійснення видатків або надання кредитів.

О. О. Дудоров і С. Р. Тагієв зазначають, що безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 210 КК, є бюджетна система України в частині встановленого порядку виконання державного та місцевих бюджетів за видатками й кредитування з бюджету. Указаний порядок покликаний із фінансового боку забезпечити виконання державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими бюджетними установами та одержувачами бюджетних коштів покладених на них завдань і функцій, а також своєчасне повернення до бюджетів коштів, наданих як кредити. У порядку, визначеному бюджетним законодавством, здійснюються операції, пов'язані з наданням коштів із державного або місцевого бюджету на умовах повернення, платності та строковості, у результаті яких з'являються зобов'язання позичальника перед відповідним бюджетом (надання кредитів, бюджетних позичок і фінансової допомоги на поворотній основі) [13, с. 531–532].

Проте вищенаведені формулювання недостатньо точно, а іноді дещо широко окреслюють коло суспільних відносин, що виступають основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 210 КК. А тому це питання потребує уточнення. Визначення основного безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення повинно відповідати назві та диспозиції статті Особливої частини КК, зокрема назві та диспозиції ст. 210 КК.

При цьому структурними елементами суспільних відносин, зокрема кримінального правопорушення, передбаченого ст. 210 КК, є такі.

1. Суб'єктами (учасниками, носіями) цих суспільних відносин є держава (в особі органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування), з одного боку, та відповідні службові особи цих органів або організацій (юридичних осіб), які є розпорядниками або одержувачами бюджетних коштів, – з іншого, що співвідносяться один з одним як суб'єкт та об'єкт впливу.

2. Предмет, щодо якого існують ці суспільні відносини, має матеріальний характер, збігається з предметом цього кримінального правопорушення та являє собою бюджетні кошти.

3. Соціальний зв'язок (суспільно значуща діяльність) як зміст цих суспільних відносин полягає в тому, що відповідні службові особи здійснюють повноваження щодо використання бюджетних коштів, видатків бюджету чи надання кредитів із бюджету, тобто щодо розпорядження або одержання бюджетних коштів. Зловживаючи цими повноваженнями або перевищуючи їх, ці службові особи порушують цей соціальний зв'язок і тим самим завдають шкоди бюджетній системі України.

Безпосередній об'єкт кримінального правопорушення має перебувати у сфері відповідного родового об'єкта, співвідноситися з ним як частина й ціле. Отже, основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 210 КК, є суспільні відносини, що виникають у процесі виконання державного та місцевих бюджетів у частині використання бюджетних коштів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 210 КК, спрямоване проти системи бюджетного регулювання, одним із його додаткових об'єктів (поряд із конституційними правами громадян і порядком здійснення службовими особами службових повноважень) виступає система оподаткування.

Оскільки суб'єктом цього кримінального правопорушення є службова особа, про що зазначено в диспозиції ч. 1 ст. 210 КК, і ця службова особа через особливості суспільно небезпечного діяння, описаного в цій кримінально-правовій нормі, може його вчинити лише з використанням свого службового становища, і за своїм змістом це діяння є службовим зловживанням або перевищенням, то це кримінальне правопорушення посягає, крім інших, на два додаткових обов'язкових (необхідних) об'єкти:

– суспільні відносини, які визначають і регулюють зміст правильної роботи апарату органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх підприємств, установ чи організацій щодо реалізації завдань, які стоять перед цими органами, а також їх авторитет;

– суспільні відносини, які визначають і регулюють зміст правильної роботи апарату організацій недержавних форм власності щодо реалізації завдань, які стоять перед ними, а також їх авторитет.

Під змістом правильної роботи державного апарату та апарату органів місцевого самоврядування потрібно розуміти діяльність їх посадових та службових осіб в інтересах громадян, держави та охорони закріплених у Конституції й законах України суспільних відносин.

Щодо змісту правильної роботи організацій незалежно від форм власності, то він полягає у виконанні їх посадовими та службовими особами наданих їм прав та повноважень в інтересах своїх організацій, але не всупереч інтересам окремих громадян і держави в цілому.

На наш погляд, порушуючи встановлений законодавством порядок використання бюджетних коштів, заважаючи нормально здійснювати управлінську (керівну) діяльність органам державної влади, органам влади Автономної Республіки Крим, органам місцевого самоврядування й організаціям, впливаючи на забезпечення цими коштами завдань і функцій, які здійснюються цими органами й організаціями, винний тим самим підриває їх авторитет.

Авторитетом як об'єктом кримінального правопорушення є суспільні відносини, що забезпечують реалізацію передбачених законодавством форм впливу, підпорядкування, вимог, вказівок та розпоряджень органів державної влади, органів місцевого самоврядування й організацій у межах їх повноважень.

Згідно з ч. 2 ст. 8 Закону України «Про основи національної безпеки України», основним напрямом державної політики з питань національної безпеки України в економічній сфері є забезпечення збалансованого розвитку бюджетної сфери. Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 210 КК, порушуючи збалансованість бюджетної системи, порушує економічні відносини в державі в бюджетній сфері, створюючи небезпеку економічним інтересам України. Підтвердженням цього є також розташування ст. 80-3, якою передбачалася відповідальність за порушення законодавства про бюджетну систему України і яка є подібною до ст. 210 чинного КК, у главі 1 «Злочини проти держави» Особливої частини КК 1960 р. Формуючи глави Особливої частини в КК 1960 р. залежно від родового об'єкта, тим самим законодавець визнавав родовим об'єктом цього злочину національну безпеку держави, що може бути в різних сферах, зокрема в економічній, щодо своєчасного виявлення, запобігання й нейтралізації реальних та потенційних загроз національним інтересам у галузі бюджетної політики. Хоча законодавець у чинному КК розмістив кримінальне правопорушення, передбачене ст. 210, у розділі VII «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності» Особливої частини, але це суспільно небезпечне діяння продовжило, крім того, посягати на економічну безпеку держави як складову національної безпеки. Отже, додатковим обов'язковим (необхідним) об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 210 КК, крім іншого, також є економічна безпека держави (складова національної безпеки України) – стан економіки, при якому забезпечується досить високе та стійке економічне зростання, ефективне задоволення економічних потреб, контроль держави за рухом і використанням національних ресурсів, захист економічних інтересів на національному та міжнародному рівнях.

Крім того, кримінальне правопорушення, передбачене ст. 210 КК, може факультативно (необов'язково) заподіювати шкоду або створювати реальну загрозу її заподіяння суспільним відносинам, на забезпечення фінансування яких були виділені відповідні кошти та які були порушені цим посяганням. У ст. 2 Закону України «Про Державний бюджет України на 2021 рік» та додатку 7 до нього законодавець поряд з іншими програмами та заходами окремо затверджує розподіл видатків на забезпечення здійснення правосуддя місцевими, апеляційними судами й функціонування органів та установ системи правосуддя. І родовим об'єктом кримінальних правопорушень розділу XVIII «Кримінальні правопорушення проти правосуддя» Особливої частини КК є правосуддя. Правосуддя – це вид правоохоронної та правозастосовної державної діяльності, у результаті якої реалізується (проявляється) судова влада щодо справедливого судового вирішення спорів і здійснення судочинства. Якщо кримінальне правопорушення, передбачене ст. 210 КК, посягає на забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами правосуддя, то воно може бути й додатковим об'єктом цього кримінального правопорушення.

У ст. 2 Закону України «Про Державний бюджет України на 2021 рік» та додатку 3 до нього серед інших програм і заходів указано: «Збереження природно-заповідного фонду» (код програмної класифікації видатків та кредитування державного бюджету 2701160; код функціональної класифікації видатків та кредитування бюджету 0520); «Здійснення природоохоронних

заходів, зокрема з покращення стану довкілля» (коди класифікації 2701270 та 0540 відповідно) та «Здійснення заходів щодо реалізації пріоритетів розвитку сфери охорони навколишнього природного середовища» (відповідні коди класифікації 2701500 та 0540) тощо. І родовим об'єктом кримінальних правопорушень, які вміщено в розділі VIII «Кримінальні правопорушення проти довкілля» Особливої частини КК, є довкілля. Крім того, у ч. 1 ст. 1 КК довкілля зазначено серед об'єктів кримінальних правопорушень, правове забезпечення охорони яких має своїм завданням КК. Навколишнє природне середовище (довкілля) як об'єкт кримінального правопорушення – це суспільні відносини щодо умов охорони багатофункціонального збалансованого єдиного комплексу, до якого належить і людина, його захист, розумне використання, оздоровлення та відновлення для сучасних і майбутніх генерацій, що гарантуватиме його нешкідливість для здоров'я та життя. Отже, кримінальне правопорушення, передбачене ст. 210 КК, додатково (факультативно) може посягати на суспільні відносини щодо охорони природного права людей на безпечне довкілля, а також на сферу охорони, використання, збереження та відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання й усунення небезпечного впливу господарювання й іншої діяльності індивіда на довкілля, збереження генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних компонентів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною.

Значна частина бюджетних коштів виділяється на забезпечення конституційних прав громадян, зокрема, на заробітну плату працівникам, соціальний захист тощо. Соціальний захист – сукупність державних заходів і видатків бюджету, пов'язаних із наданням фінансової допомоги окремим верствам населення, які через незалежні від них причини не мають достатніх для самозабезпечення доходів.

Але на всі суспільні відносини, на забезпечення фінансування яких були виділені відповідні кошти, – довкілля, правосуддя, конституційні права громадян, зокрема, своєчасне отримання заробітної плати працівником і соціальний захист тощо – посягає кримінальне правопорушення, передбачене ст. 210 КК, не завжди, а тому ці відносини є факультативними (необов'язковими) об'єктами цього кримінального правопорушення.

Висновки. Таким чином, розглянувши об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 210 КК, можна зробити такі висновки. З урахуванням того, що кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 210, 211 КК, посягають на бюджетну систему України, зокрема на відносини, що виникають у процесі виконання бюджетів, а ці відносини не належать до господарських, і діяльність у цій сфері не є господарською, видається раціональним доповнити чинну назву розділу VII «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності» Особливої частини КК, що містить указані статті, і викласти її в такому формулюванні: «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності та бюджетної системи».

Основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 210 КК, є суспільні відносини, що виникають у процесі виконання державного та місцевих бюджетів у частині використання бюджетних коштів для забезпечення завдань і функцій, що здійснюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

Додатковими обов'язковими (необхідними) об'єктами кримінального правопорушення, передбаченого ст. 210 КК, є система оподаткування, економічна безпека, службова діяльність та авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування або організацій. Додатковими факультативними (необов'язковими) об'єктами цього кримінального правопорушення є суспільні відносини, на забезпечення фінансування яких були виділені відповідні кошти та які були порушені цим посяганням: довкілля, правосуддя, конституційні права громадян (зокрема, на своєчасне отримання заробітної плати працівником, пенсійне забезпечення, соціальний захист у зв'язку з безробіттям, тимчасовою втратою працездатності тощо).

Список використаних джерел

1. Тацій В. Я. Ответственность за хозяйственные преступления : объект и система. Харьков : Изд-во при Харьк. ун-те «Вища шк.», 1984. 231 с.
2. Навроцький В. О. Господарські злочини : лекції для студентів юридичного факультету. Львів : Юрид. ф-т Львівського держ. ун-ту ім. І. Франка, 1997. 60 с.
3. Перепелица А. И. Уголовная ответственность за хозяйственные преступления в сфере предпринимательской деятельности : комментарий к действующему законодательству. Харьков : Рубікон, 1997. 105 с.
4. Савченко А. В., Кузнецов В. В., Штанько О. Ф. Сучасне кримінальне право України : курс лекцій. Київ : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2005. 640 с.
5. Волинець Р. А. Безпосередній об'єкт нецільового використання бюджетних коштів, здійснен-

ня видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням (ст. 210 КК України). Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Юридичні науки. 2011. № 86. С. 98–101.

6. Гуророва Н. О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2001. 459 с.

7. Мельник М. І. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції : дис. ... д-ра юрид. наук. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2002. 506 с.

8. Шведова Г. Л. Актуальні питання запобігання нецільовому використанню бюджетних коштів в Україні. Університетські наукові записки. Часопис Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Івано-Франківськ : Редакц.-видавн. відділ Івано-Франк. ун-ту права імені Короля Данила Галицького, 2017. Вип. 3 (15). С. 55–62.

9. Комісарчук Ю. А. Детінізація економічних відносин в Україні (кримінально-правове та кримінологічне забезпечення) : дис. ... канд. юрид. наук. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. 253 с.

10. Попович В. М. Теорія і практика детінізації економіки : монографія. Ірпін : Акад. держ. податк. служби України, 2001. 546 с.

11. Кримінальне право України : Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. проф. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2015. 680 с.

12. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін. ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. 3-тє вид., перероб. та доп. Київ : Атіка, 2009. 744 с.

13. Кримінальне право (Особлива частина) : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ : Вид-во «Елтон – 2», 2012. Т. 1. 780 с.

Надійшла до редакції 02.03.2021

References

1. Tatsiy V. Ya. *Otvettvennost za khoziaystvennyie prestupleniia : obiekt i sistema* [Responsibility for economic crimes : object and system]. Kharkov : Izd-vo pri Khark. un-te «Vishcha shk.», 1984. 231 s. [in Russ.].

2. Navrotskyy V. O. *Hospodarski zlochyny* [Economic crimes] : leksiia dlia studentiv yurydychnoho fakultetu. Lviv : Yuryd. f-t Lvivskoho derzh. un-tu im. I. Franka, 1997. 60 s. [in Ukr.].

3. Perepelitsa A. I. *Ugolovnaia otvettvennost za khoziaystvennyie prestupleniia v sfere predprinimatelskoy deiatelnosti : kommentariy k deystvuiushchemu zakonodatelstvu* [Criminal liability for economic crimes in the sphere of entrepreneurial activity : a commentary on the current legislation]. Kharkov : Rubikon, 1997. 105 s. [in Russ.].

4. Savchenko A. V., Kuznetsov V. V., Shtanko O. F. *Suchasne kryminalne pravo Ukrainy* [Modern criminal law of Ukraine] : kurs lektsiy. Kyiv : Vyd. Palyvoda A. V., 2005. 640 s. [in Ukr.].

5. Volynets R. A. *Bezposeredniy obiekt netsilovoho vykorystannia biudzhetykh koshtiv, zdiysnennia vydatkiv biudzhetu chy nadannia kredytiv z biudzhetu bez vstanovlenykh biudzhetykh pryznachen abo z ikh perevyshchenniam (st. 210 KK Ukrainy)* [Direct object of misuse of budget funds, for budget expenditures or provision of credits from the budget without determined budget purposes or with their excess (Article 210 of the CC of Ukraine)]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnogo universytetu im. T. Shevchenka. Yurydychni nauky*. 2011. № 86. S. 98–101. [in Ukr.].

6. Hutorova N. O. *Problemy kryminalno-pravovoi okhorony derzhavnykh finansiv Ukrainy* [Problems of criminal legal protection of sovereign finances of Ukraine] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv : Nats. un-t vnutrishnikh sprav, 2001. 459 s. [in Ukr.].

7. Melnyk M. I. *Kryminolohichni ta kryminalno-pravovi problemy protydii koruptsii* [Criminological and criminal law problems of anti-corruption] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav Ukrainy, 2002. 506 s. [in Ukr.].

8. Shvedova H. L. *Aktualni pytannia zapobihannia netsilovomu vykorystanniu biudzhetykh koshtiv v Ukraini* [Topical issues of prevention of misuse of budget funds in Ukraine]. *Universytetski naukovy zapysky. Chasopys Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho. Ivano-Frankivsk : Redakts.-vydavn. viddil Ivano-Frank. un-tu prava im. Korolia Danyla Halytskoho*, 2017. Vyp. 3 (15). S. 55–62. [in Ukr.].

9. Komissarchuk Yu. A. *Detinizatsiia ekonomichnykh vidnosyn v Ukraini (kryminalno-pravove ta kryminolohichne zabezpechennia)* [De-shadowing of economic relations in Ukraine (criminal law and criminological support)] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv : Kyivskyy nats. un-t vnutr. sprav, 2006. 253 s. [in Ukr.].

10. Popovych V. M. *Teoriia i praktyka detinizatsii ekonomiky* [Theory and practice of de-shadowing of the economy] : monohrafiia. Irpin : Akad. derzh. podatk. sluzhby Ukrainy, 2001. 546 s. [in Ukr.].

11. *Kryminalne pravo Ukrainy : Osoblyva chastyna* [Criminal law of Ukraine : Special part] : pidruchnyk / Yu. V. Baulin, V. I. Borysov, V. I. Tiutiuhin ta in. ; za red. prof. V. Ya. Tatsiia, V. I. Borysova, V. I. Tiutiuhina. 5-te vyd., pererob. i dop. Kharkiv : Pravo, 2015. 680 s. [in Ukr.].

12. *Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna* [Criminal law of Ukraine. A special part]

: pidruchnyk / Yu. V. Aleksandrov, O. O. Dudorov, V. A. Klymenko ta in. ; za red. M. I. Melnyka, V. A. Klymenka. 3-tie vyd., pererob. ta dop. Kyiv : Atika, 2009. 744 s. [in Ukr.].

13. Kryminalne pravo (Osoblyvya chastyna) [Criminal law (Especially private)] : pidruchnyk / za red. O. O. Dudorova, Ye. O. Pysmenskoho. Luhansk : Vyd-vo «Elton – 2». T. 1. 780 s. [in Ukr.].

SUMMARY

Tetyana Ye. Leonenko, Dmytro S. Shiyani, Olha Yu. Shiyani. The object of a criminal offence for misuse of budget funds, for budget expenditures or provision of credits from the budget without determined budget purposes or with their excess. An attempt has been made to determine the object of a criminal offense for misuse of budget funds, for budget expenditures or provision of credits from the budget without determined budget purposes or with their excess, on the basis of the analysis of scientific views, theoretical provisions and legislation on this problem.

The object occupies an important place in the system of composition of a criminal offense, in particular, provided for in Article 210 of the Criminal Code of Ukraine, as it is a mandatory element.

In the legal literature, the issue of criminal counteraction to the criminal offense provided for in Article 210 Criminal Code of Ukraine has received some attention in the writings of scholars. At the same time, in their writings, this problem is debatable.

The purpose of the article is to solve the problematic issues of determining the object of a criminal offense for misuse of budget funds, for budget expenditures or provision of credits from the budget without determined budget purposes or with their excess, on the basis of the analysis of scientific views, theoretical provisions and legislation on this problem.

Given that the criminal offenses under Articles 210 and 211 of the Criminal Code of Ukraine encroach on the budget system of Ukraine, in particular, on relations arising in the process of budget execution, and these relations do not belong to economic, and activities in this area are not economic, it seems appropriate to change the current title of section 7 “Criminal offenses in the field of economic activity” of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, which contains these articles, to the following: “Criminal offenses in the field of economic activity and budget system”. The main direct object of the criminal offense under Article 210 of the Criminal Code of Ukraine is public relations arising in the process of state and local budgets in terms of using budget funds to ensure the tasks and functions performed by public authorities, the Autonomous Republic of Crimea, local governments during the budget period.

Keywords: *object of criminal offense, budget system, economic activity, economic relations, execution of budgets, misuse, budget funds.*

УДК: 343.81-341.42

DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-202-208

Тетяна НІКОЛАЄНКО®

доктор юридичних наук, доцент

(Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького)

ПРАЦЯ ЯК ЗАСІБ ВИПРАВЛЕННЯ ЗАСУДЖЕНИХ В МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: АКТУАЛЬНИЙ ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

На основі аналізу практики та правових позицій вчених розглянуто особливості виконання покарань у вигляді позбавлення волі у Німеччині, Норвегії, США, Франції в частині ефективності досягнення мети виправлення засуджених крізь призму залучення їх до праці. Розглянута можливість застосування досвіду цих країн у вітчизняному правовому полі. Окреслено сучасний стан ефективності праці як засобу досягнення виправлення засуджених у зарубіжних країнах, сформульовані пропозиції щодо упровадження кращих результатів в українську пенітенціарну систему та визначені шляхи їх вирішення.

Ключові слова: *позбавлення волі, виконання покарання, виправлення особи, в'язниця-острів, праця засуджених.*

© Ніколаєнко Т. Б., 2021

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4587-2561>

nikolayenko_tetyana@ukr.net

Постановка проблеми. В умовах реформування пенітенціарної системи України, метою якого є створення гуманістичної системи виконання кримінальних покарань, що гарантуватиме не лише безпеку суспільства, а й забезпечуватиме соціальне зцілення людини виправлення осіб займає важливе місце. Водночас сучасна політика у сфері виконання покарання, зокрема у вигляді позбавлення волі, потребує не лише реформування, але й суттєвого переосмислення. Це стосується питань створення більш дієвих інструментів, які б були спрямовані на реальне виправлення особи, зменшення ризику рецидиву та реінтеграції засуджених після їх звільнення [1]. Одним із таких засобів є праця. При цьому мається на увазі праця не лише як можливість залучити засуджених до роботи, а як засіб реального впливу на виправлення особи.

Справедливим буде зазначити, що реалізація державної політики у цьому напрямі має свої результати та позитивні кроки.

Схвалено Концепцію реформування (розвитку) пенітенціарної системи України, розроблено паспорт реформи пенітенціарної системи; проект Закону України «Про пенітенціарну систему України», унормовано питання оптимізації діяльності слідчих ізоляторів та установ виконання покарань, упроваджено масштабний експериментальний проект «Платні камери в слідчих ізоляторах» та масштабний продаж тюрем, продовжують приводитися до вимог Європейських пенітенціарних правил з дотриманням вимог Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод умови тримання засуджених тощо.

Але потрібно звернути увагу, що ефективність та результативність запроваджених заходів, вирішення відкритих питань матимуть кращі результати, коли використаємо позитивний досвід високорозвинутих країн світу. Адже вимоги сьогодення з умілим поєднанням випробуваних часом досвіду інших країн лише сприятиме розвитку та удосконаленню вітчизняного законодавства [2, с. 362].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженню досвіду різних країн світу щодо реалізації державної політики у сфері виконання покарань, зокрема у вигляді позбавлення волі неодноразово у своїх працях приділяли увагу К. А. Автухов, В. М. Господаренка, А. В. Градецький, М. Ю. Кутєпов, Н. Ю. Лук'яненко, К. В. Муравйов, М. С. Пузирьов, О. В. Таволжанський, М. І. Хавронюк, І. С. Яковець та інші. Проте основна увага вчених здебільшого сконцентрована на виконавчих аспектах позбавлення волі у спектрі реалізації державної політики певних держав світу з мінімізацією уваги ефективності праці як засобу досягнення виправлення засуджених.

Тому з урахуванням цього метою статті є дослідження актуального досвіду провідних країн світу в частині досягнення виправлення засуджених, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, крізь призму залучення їх до праці з можливістю упровадження кращих результатів у правовий простір вітчизняного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Виправлення особи як мета покарання використовується у праві як кримінально-правова та кримінально-виконавча категорія. Зосереджуючи увагу саме на кримінально-виконавчому аспекті виправлення, доцільно наголосити, що у вітчизняному правовому просторі немає чітких критеріїв, які б визначали ступінь такого виправлення, ймовірності не вчинення особою у майбутньому правопорушень та були зумовлені реальною зміною свідомості. Хоча цією проблематикою переймаються чимало вчених, наголошуючи на необхідності розробки чітких критеріїв оцінки виправлення засуджених, дієвих їх показників [3 – 5], єдиних підходів, які б мали дієвість та ефективність, на сьогодні немає. Це є доволі серйозною проблемою. Адже саме виправлення особи є тим основним результатом, на який спрямована вся політика пенітенціарної системи щодо, з одного боку, гарантування безпеки суспільства, з іншого – забезпеченням соціального зцілення людини [1].

За сучасних умов існує чимало концепцій, які визначають становлення особи та досягнення ймовірності її виправлення. Оцінка ступеня досягнення виправлення є відображенням аксіологічних (ціннісних) поглядів у кримінально-виконавчому та інших галузях права, на основі яких пізнання спрямованості особистості засудженого вважається таким, що будується на системі соціально значущих цінностей, тобто на певній сукупності критеріїв. Але напрацьовані теорією, вироблені практикою підходи лише містять загальне уявлення про моменти, які слід урахувати при оцінюванні поведінки засудженого. У будь-якому разі має відбуватися якісна зміна особистості, її ймовірність здатності чи готовності до такої зміни з відображенням внутрішнього психологічного стану [2, с. 336–338]. Як наголошують, зокрема К. А. Автухов, О. В. Таволжанський та І. С. Яковець, такі зміни мають бути зацентровані не стільки на визначеності (унормованості) заходів їх застосування, скільки на створенні умов, які сприятимуть процесу виправлення особи, де засуджені мали б можливість самостійної зміни свого ставлення до життя, отримання необхідних навичок, підібраних індивідуально щодо кожного, для повернення в суспільство [3, с. 131–136]. Ще Чезаре Беккарія свого

часу зазначав, що тюремне покарання повинно створювати перепони для заподіяння шкоди суспільству, утримувати від цього інших членів суспільства. Застосоване відповідно до злочину покарання має найбільш сильно впливати на душі людей [6, § XII с. 105], виправляти моральні та розумові якості злочинця [7, с. 408]. Тюремне ув'язнення при цьому може бути виправданим лише, якщо досягнуто виправлення особи, де після відбування покарання вона повертається до нормального життя в суспільстві, стає готовою та здатною підкоритися законодавству, вести законослухняний і самостійний спосіб життя [8, правило 4]. Тому сучасне реформування пенітенціарної системи України передбачає пріоритетним «впровадження дієвого інструменту для зміни поведінки, виправлення та ресоціалізації осіб, які увійшли в конфлікт із законом» [1].

Доволі цікавим з цього приводу є досвід США. Основним гаслом пенітенціарної системи США є виправлення засудженого, індивідуальний підхід та спрямованість підготовки засудженого до самостійного майбутнього. Із засудженими реалізуються виправні програми для підтримання правопорядку та дисципліни. Така система вирізняється турботою про моральне та фізичне удосконалення засуджених, з тенденцією використання так званого «гуманістичного підходу». Суть такої тенденції полягає у вірі в потенційні можливості виправлення особи, створення атмосфери взаємної довіри, відкритості, доброзичливості, зворотного зв'язку його учасників. Адже, як наголошують на цьому американські вчені, виправити особу можливо лише почавши зміни з її свідомості. Творче та вільне спілкування між учасниками процесу, визначення вільності розвитку засуджених, необхідності корекції їх ціннісних орієнтацій з мотивацією до законослухняної поведінки мають бути поза жорсткості їх визначення. Засуджений має бути активним учасником процесу виправлення, його позитивні зміни мають досягатися завдяки вдало підібраним індивідуальним методам корекції. Саме корекція, а не виправлення є провідною ідеєю такого підходу.

Одним із дієвих засобів досягнення ефективності виправлення особи є праця. У США він має свою специфіку. У разі визначення залучення засудженого до праці (лише у разі визначення його як покарання за злочин) засуджені здаються так би мовити в оренду. Залежно від того, в якій в'язниці: приватній чи державній відбуває покарання засуджений, є два підходи його залучення до роботи.

Якщо засуджений відбуває покарання у державній в'язниці, то його здають в оренду приватним компаніям (корпораціям), які використовують його як робочу силу та сплачують відповідні кошти за отримані послуги.

При відбуванні покарання у приватних в'язницях засуджені безпосередньо працевлаштовуються на роботи під патронатом приватних тюремних компаній чи корпорацій.

Ще у 80-ті рр. ХХ ст. в умовах поширення приватизація тюрем, коли на ринок праці вийшли корпорації, вони почали укладала довгострокові концесійні угоди. Відповідно до цих угод засуджені забезпечувались роботою, належним рівнем безпеки, оплатою праці, певними гарантіями. Таку діяльність однозначно підтримувала держава. Вона була вигідна обом сторонам. З одного боку, як для держави, засуджені були працевлаштовані; отримували належну оплату праці; мали гарантовані умови праці, гарантії щодо їх охорони та охорони праці; можливості отримання підвищення кваліфікації, доступу до різних програм, курсів тощо. З іншого боку, приватні компанії (корпорації) отримують, окрім свого прибутку від залучення засуджених до праці, ще й гарантовані державою асигнування за кожного працевлаштованого. Крім того, державні пенітенціарні установи мінімізують свої збитки.

У державних в'язницях ситуація дещо інша.

Організація праці в державних в'язницях має доволі збитковий характер: зростання кількості засуджених до позбавлення волі, перевантаженість місць їх утримання, мінімізація (недофінансування) діяльності пенітенціарних установ, низька цінова політика продукції, вироблена засудженими, постійно зростаючі витрати на їх утримання. Тому для працевлаштування засуджених державні в'язниці вимушені звертатися до послуг «тюремного індустріального комплексу». І така практика відома не лише в США.

Наприклад у Франції, організація праці засуджених покладена на Пенітенціарну промислову палату. Засуджені залучаються до різних видів виробництва. Їх організація визначається подвійністю системи способів її діяльності: 1) за господарської системи – пенітенціарні установи регулюють самостійність її організації від диференціювання часу на працю, відпочинок, розмір оплати праці, закупівлю сировини до реалізації продукції з відповідним належним працевлаштуванням засуджених осіб; 2) підрядна система визначає залучення засуджених до роботи приватними компаніями, корпораціями з використанням посередників, субпідрядників для укладання контрактів із пенітенціарними закладами.

Проте незалежно від способів діяльності системи організації праці майже 30 % засуджених працевлаштовані.

У Німеччині залучення засуджених до праці покладено на адміністрації колоній, які налагоджуючи зв'язки з потенційними роботодавцями, щотижня залучають до робіт замовника необхідну кількість засуджених. Зароблені кошти переказуються до земельного бюджету, що фінансує пенітенціарну установу надалі [2, с. 346–348].

Доволі цікавим є приклад діяльності в'язниць Норвегії. Своєю політикою щодо боротьби зі злочинністю Норвегія відзначилась як «райська твердиня порядку». Відбувати покарання у норвезьких в'язницях, особливо у в'язниці на острові Диявола Бастой є бажанням чи не кожного засудженого. Щоб потрапити у таку в'язницю, засуджений повинен дочекатися своєї черги, яка може тривати не один місяць. Чи не дивна ситуація: черги до в'язниць? Але так є. Тому розглянемо, у чому ж особливість таких в'язниць, зокрема, тюрми-острова Бастой та їх специфіки щодо утримання засуджених.

У 2009 році на острові Бастой був завершений експериментальний проєкт тримання засуджених у так званих вільних умовах за принципом «застосування покарання, що діє». Автором такої ідеї постав норвезький вчений Нільс Крісті. На його переконання засуджена особа має бути не лише покарана, а й перевихована. Перевиховання при цьому має бути винятково гуманним незалежно від тяжкості вчиненого діяння. Саме гуманність є ключовою позицією, що впливає на реальне виправлення особи, мінімізує повторне вчинення ним правопорушення та сприяє його реінтеграції. «Не можна виправити особу, лише караючи та принижуючи її. Якщо до людини ставитись як до тварини: годувати з лотка, роздягати, бити, позбавляти всіх прав, знущатися, то до суспільства вона повернеться скаліченою та зломленою людиною або стане рецидивістом» [9].

Безумовно, винну особу у вчиненні злочину необхідно карати, щоби вона усвідомила відповідальність за свої вчинки. Але потрапляючи у в'язницю, вона стає заручницею ситуації. Зрозуміло, що у нових умовах при нових обов'язках особа стає певним чином безпорадною, хоча з часом звикає. Але засуджені не повинні втрачати відповідальності за себе, за своє життя та за свою поведінку. Для них необхідно створити таку ситуацію, де кожен зміг би відкрити свою нову позитивну сторону та почати поважати себе і цінити інших. У цьому була головна ідея проєкту.

Вагоме значення у цій ситуації відіграла сама природа. Ця в'язниця розташована на острові, де немає ані парканів, ані огорож, ані мурів. Її вигляд має вигляд звичайного острівного поселення.

Є будинки-котеджі, в яких проживають засуджені; є майстерні, в яких вони працюють чи залучаються до різних видів робіт; є місця відпочинку, зібрань та відправлення богослужінь бажуючих, є бібліотека та магазини.

Протягом дня засуджені залучаються до праці. Вони можуть займатися сільським або лісовим господарством, рибальством, мисливством, деревообробною діяльністю тощо. Тримаять господарство, вирощують продукти харчування, ловлять рибу, виробляють меблі тощо.

У своєму експерименті Нільсон Крісті мав за мету доведення, що досягнення перевиховання засуджених можливе завдяки залученню їх до праці. Адже укладення почуття гармонії з природою відвертає від насильства та сприяє підготовці особи до більш якісного життя на свободі [9]. Нільсон Крісті переконаний, що кожна праця повинна мати продуктивний результат. Тому засуджені у жодному разі не залучаються до безоплатних робіт. Виконуючи будь-яку роботу, вони отримують кошти (продукти) з урахуванням власного внеску. Але, водночас, незалежно від виробітку кожен забезпечується з боку держави грошовим утриманням.

Треба наголосити, що засуджені не мають будь-яких відрахувань від їх заробітку. Це пов'язано з тим, що вони самостійно себе утримують. І хоча в'язниця забезпечує засуджених лише обідом, а велика частина заробітків витрачається на харчування (сніданок та вечерю) чи інші продукти, господарське приладдя, одяг першої необхідності, така ідея госпрозрахунку була цілком підтримана Міністерством юстиції Норвегії.

Запровадження такого принципу позитивно вплинуло не лише на виправлення засуджених, але й на саму пенітенціарну систему загалом. Насамперед вартість утримання засуджених зменшилось у 2,5 рази, знизився рівень злочинності, у тому числі рецидивної, на декілька позицій. Тож коли рецидив злочинів в інших тюрмах Норвегії становив 20 %, то у в'язниці-острові Бастой він становив лише 16 %. І до сьогодні, коли ріст злочинності у світі за останні 18 років становить 20 %, у Норвегії він залишився на попередніх позиціях [10].

Відповідальність, людяність та повага – це ті основні три кити, на яких побудоване життя засуджених у Норвегії. Вважається, що обмеження волі (його позбавлення) є вже основним покаранням для засудженого, і перетворювати його умови у пекло не є рентабельним.

Водночас у Норвегії існує також «імпорт послуг».

Їх суть полягає у тому, що в'язниці забезпечують лише ізоляцію та охорону засуджених. До речі, у в'язниці-острові ізоляція та охорона є менш суворою, ніж в інших в'язницях Норвегії. Це пов'язано з тим, що засуджені не повинні утримуватись в доволі суворих умовах. При достатньо суворому рівні безпеки, за умови, що цього не потребує реально необхідна ситуація, може призвести до озлоблення особи, ймовірності несприйняття справедливості покарання, підвищення ризику рецидивної злочинності та зниженню рівня ефективності адаптації її після звільнення. Виконання покарання у відкритих умовах лише попереджає рецидивну злочинність, позитивно сприяє створенню більш сприятливого суспільства для громадян. Адже, як вже наголошувалося, сам факт позбавлення волі і є вже покаранням для особи. Засудженому необхідно забезпечити у допустимій нормі соціальних контактів можливість вільного спілкування, які лише позитивно сприятимуть його виправленню. Наприклад, засуджені у в'язниці-острові мають без обмежень щоденні телефонні розмови, можуть на свій розсуд вільно розпоряджатися власним часом поза роботою, зокрема, пересуватися островом, займатися улюбленою справою, навчатися, отримувати освіту, дивитися телевізор, читати книги, пресу, займатися сільським господарством чи столарною справою тощо.

Інші послуги, як: охорона здоров'я, працевлаштування, навчання, харчування імпортують ззовні. Це пов'язано з тим, що засудженому забезпечуються послуги на рівні вільних громадян, але лише таких, що тимчасово позбавлені волі і їх обмеження пов'язані виключно з їх ізоляцією [11, с. 364–365].

В Україні на фоні реформування пенітенціарної системи розглянутий досвід є доволі корисний. З розширенням прав засуджених, як надання дозволів на використання планшетних комп'ютерів для листування, подання онлайн-звернень, доступу до суспільно значущої інформації; створення відеомоніторингу засуджених (для виявлення та попередження порушень прав засуджених та ефективності виконання щодо них покарань), упровадженням «пенітенціарної пробації», проектуванням взаємодії місць позбавлення волі із приватним сектором, реагуванням на виникнення сучасних проблем, які зокрема були пов'язані із поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, все ж таки питання виправлення певним чином відсторонені. Звичайно не можна не відзначити позитивні кроки у реформуванні пенітенціарної системи України.

22 квітня 2020 р. був запущений експериментальний проєкт щодо створення платних камер у СІЗО та масштабного розпродажу тюрем. Завдяки реалізації платних послуг велика сума коштів (у розмірі 378 800 грн) була спрямована на утримання та проведення ремонтних робіт в інших (неплатних) камерах СІЗО.

Розроблено проєкт реструктуризації інфраструктури СІЗО з перенесенням СІЗО, розташованих у центрах міст на їх околиці; проведено консервування камер утримання засуджених, які є збитковими та не використовуються повною мірою за їх призначення з наступним продажем.

Упроваджено «пенітенціарну пробацію» щодо надання підтримки та допомоги у вирішенні соціально-побутових питань засудженим, які готуються до звільнення з місць позбавлення волі, підвищення результатів їхньої соціальної реабілітації та попередженню вчиненню повторних злочинів [1].

Водночас не треба забувати, що будь-які зусилля у цьому напрямі будуть марними, якщо не врахувати, що покарання – це не лише кара, але й виправлення особи. Реформування місць позбавлення волі (місць ізолювання особи) не може розглядатися лише крізь призму ефективності та прибутковості їх утримання. Адже у жодній країні світу утримання в'язниць не є прибутковим. Як показав досвід Німеччини, Норвегії, США, Франції, отримання прибутку жодним чином не пов'язано із виправленням особи. Лише вміле поєднання, з одного боку, залучення засуджених до праці, з іншого, створення умов, де у пріоритеті буде не лише отримання прибутку, але й створення належних умов для реального виправлення особи.

Висновки. Отже, підсумовуючи вищевикладене, з урахуванням розглянутого актуального досвіду країн, що мають позитивні результати досягнення реального виправлення осіб, які перебувають в місцях позбавлення волі, та на тлі реформування Пенітенціарної служби України вітчизняному законотворцю доцільно звернути увагу на такі позиції.

У проєкті взаємодії Міністерства юстиції з приватним сектором доцільно приділити увагу таким позиціям: 1) залучити приватний сектор до організації виконання покарань у вигляді позбавлення волі в частині працевлаштування засуджених; 2) унормувати діяльність компаній, які залучатимуться до організації виконання покарань та визначити їх порядок шляхом укладення відповідних угод; 3) визначити і з державним гарантуванням можливість засудженим навчатися та підвищувати кваліфікацію для виконання певних видів робіт; 4) передбачити перелік робіт, на які доцільно залучати засуджених; 5) забезпечувати роботою

засуджених з реальною можливістю оплати праці відповідно до норм чинного законодавства; 6) усунути будь-які відрахування із заробітку засуджених, окрім тих, які передбачені рішенням суду; 7) унормувати щоденне утримання засуджених у разі неможливості їх працевлаштування; 8) гарантувати державну підтримку компаніям, які залучаються до організації виконання покарань гарантуванням пільгових умов їх діяльності; 9) покласти контроль за виконанням умов договору та порядку діяльності приватного сектора в організації виконання покарань у вигляді позбавлення волі в частині працевлаштування засуджених на Департамент публічного права Міністерства юстиції України.

Список використаних джерел

1. Реформування пенітенціарної системи України. Урядовий портал. URL: <https://cutt.ly/Tjx3ltQ> (дата звернення: 15.01.2021).
2. Ніколаєнко Т. Б. Теоретико-правові засади призначення та виконання спеціальних покарань щодо військовослужбовців : монографія. 2-ге вид., допов. Харків : Право, 2019. 520 с.
3. Яковець І., Автухов К., Таволжанський О. Виправлення засуджених через застосування кримінальних покарань: реалії та перспективи. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія / за ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова. Миколаїв : Іліон, 2016. С. 126–162.
4. Романов М. В. Виправлення засуджених до позбавлення волі як результат діяльності системи виконання кримінальних покарань. Проблеми злочинності: республік. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2008. Вип. 9. С. 190–198.
5. Тарабрина С. Е. Исправительные программы для осужденных к лишению свободы: зарубежный и отечественный опыт : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Рязань, 2004. 234 с.
6. Беккариа Чезаре. О преступлениях и наказаниях / сост. и ред. Ю. М. Юмашев. Москва : Стелс, 1995. 304 с.
7. Локк Дж. Сочинения в 3-х т. / пер. А. Н. Савин и др. Москва : Мысль, 1985–1988. Т. 2. Кн. 4 «Опыт о философском разумении». 1985. 560 с.
8. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении обращения с заключенными (Правила Нельсона Манделлы) : Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей Организации Объединенных Наций № 70/175 от 21.12.2015. URL: <https://cutt.ly/Ajcf6v> (дата обращения: 15.01.2021).
9. Норвежці показали найкомфортнішу в'язницю у світі. Сьогодні LIFESTYLE. URL: <https://cutt.ly/Qd5YzDk> (дата звернення: 15.01.2021).
10. GAO. PRIVATE PRISONS. Cost Savings and BOP's Statutory Authority Need to Be Resolved. February. 1991/ URL: <https://cutt.ly/Nd5G235> (дата звернення: 15.01.2021).
11. Яковець І. С. Досвід виконання кримінальних покарань Королівства Норвегії та доцільність його впровадження в Україні. Держава і право. 2013. Вип. 60. С. 362–368.

Надійшла до редакції 21.01.2021

References

1. Article title. Reforming the penitentiary system of Ukraine [Reforming the penitentiary system of Ukraine]. Government portal. Retrieved from: <https://cutt.ly/ZjmEmHo> (accessed 15.01.2021). [in Ukr.].
2. Nikolaienko T. B. Teoretyko-pravovi zasady pryznachennia ta vykonannia spetsialnykh pokaran shchodo viiskovosluzhbovtziv [Theoretical and legal principles of appointment and execution of special punishments for servicemen] : monohrafiia. 2-he vyd., dopov. Kharkiv : Pravo, 2019. 520 s. [in Ukr.].
3. Iakovets I., Avtukhov K., Tavolzhanskyi O. Vypravlennia zasudzhennykh cherez zastosuvannia kryminalnykh pokaran: realii ta perspektyvy. Pravovyi vplyv na nepravomirnu povedinku: aktualni hrani [Correction of convicts through the use of criminal penalties: realities and prospects] : monohrafiia / za red. O. V. Kozachenka, Ye. L. Streltsova. Mykolaiv : Ilion, 2016. S. 126–162. [in Ukr.].
4. Romanov M. V. Vypravlennia zasudzhennykh do pozbavlennia voli yak rezultat diialnosti systemy vykonannia kryminalnykh pokaran [Correction of convicts as a result of the criminal justice system]. Problemy zlochynnosti : respublik. mizhvid. nauk. zb. / vidp. red. V. Ya. Tatsii. Xarkiv : Nats. yuryd. akad. Ukrainy, 2008. Vyp. 9. S. 190–198. [in Ukr.].
5. Tarabrina S. E. Ispravitelnye programmy dlya osuzhdennykh k lisheniyu svobody: zarubezhnyj i otechestvennyj opyt [Correctional programs for those sentenced to imprisonment: foreign and domestic experience] : dis. ... kand. ped. nauk : 13.00.01. Ryazan, 2004. 234 s. [in Rus.].
6. Bekkaria Chezare. O prestupleniyah i nakazaniyah [About crimes and punishments] / sost. i red. Yu. M. Yumashev. Moskva : Stels, 1995. 304 s. [in Rus.].
7. Lokk Dzh. Sochineniya v 3-h t. [Compositions in 3 volumes] / per. A. N. Savin i dr. Moskva : Mysl, 1985–1988. T. 2. Kn. 4 «Opyt o filosofskom razumenii». 1985. 560 s. [in Rus.].
8. Minimalnye standartnye pravila Organizacii Obedinennykh Nacij v otnoshenii obrasheniya s

zaklyuchennymi (Pravila Nelsona Mandely) [United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (The Nelson Mandela Rules)] : Rezolyuciya, prinyataya Generalnoj Assambleej Organizacii Obedinennyh Nacij № 70/175 ot 21.12.2015. URL: <https://cutt.ly/Ajcf6v> (data obrasheniya: 15.01.2021). Today LIFESTYLE (2016). The Norwegians have shown the most comfortable prison in the world: Article title. Retrieved from: <https://cutt.ly/Qd5YzDk> (accessed 15.01.2021). [in Rus.].

9. Norvezhtsi pokazaly naikomfortnishu viaznytsiu u sviti. Sohodni LIFESTYLE. URL: <https://cutt.ly/Qd5YzDk> (accessed 15.01.2021). [in Ukr.].

10. GAO. PRIVATE PRISONS. Cost Savings and BOP's Statutory Authority Need to Be Resolved. February. 1991/ URL: <https://cutt.ly/Nd5G235> (data accessed: 15.01.2021). [in Eng.].

11. Iakovets I. S. Dosvid vykonannia kryminalnykh pokaran Korolivstva Norvehii ta dotsilnist yoho vprovadzhennia v Ukraini [Experience of execution of criminal punishments of the Kingdom of Norway and expediency of its introduction in Ukraine]. Derzhava i pravo. 2013. Vyp. 60. S. 362–368. [in Ukr.].

SUMMARY

Tetyana B. Nikolaienko. Work as a means of convicted persons correction in prisons: current experience of foreign countries. The article is devoted to the analysis of the practice and scientists' legal positions on the peculiarities of the sentences' execution in the form of imprisonment in Germany, Norway, USA, France in terms of the effectiveness of achieving the goal of convicts' correction through the prism of their employment. In the current conditions of reforming the penitentiary system of Ukraine, with the introduction of a pilot project to create paid chambers in pre-trial detention centers and large-scale sale of prisons, restructuring the infrastructure of pre-trial detention centers, conservation of detention facilities, the issue of convicts' correction has been significantly minimized. It has been pointed out that within the framework of ensuring the rights of convicts, compliance with the conditions of their detention, the introduction of «penitentiary probation», the issues of creating more effective tools in order to motivate convicts to work for real correction and create an effective mechanism for their implementation remain still open.

It has been suggested that for solving these issues it is expedient to use the comparative approach to study the current experience of countries that have proved their effectiveness in this field and achieved better results.

An analysis of the effectiveness of the convicts' correction in the frame of state policy implementation in this area in Germany, Norway, USA, France, showed that the issues, related to the executions organization, prisoners' employment, the possibility of obtaining certain funds, ensuring proper health care is carried out within the so-called «import of services». The peculiarities of their activity have been outlined, the legal aspects of standardization have been determined and the possibilities of their use in the domestic space have been formulated.

It has been proposed to consider the correction of a person as the purpose of punishment through the prism of its effectiveness in the context of the state policy of reforming the penitentiary system of Ukraine. It has been recommended: to introduce the involvement of the private sector in the executions organization in the form of imprisonment; to regulate the order of its activity, particularly the companies that will be involved in it; to determine the procedure for convicts' employment with work types standardization that will contribute to their correction and the real possibility of remuneration in accordance with current legislation; to provide opportunities for convicts to study and improve their skills in case of involvement in various types of work; to eliminate any deductions from the convicts' earnings, except those provided by a court decision; to specify for the daily detention of convicts in case of their employment impossibility; to establish control over the companies activities that will be involved in the sentences execution organization.

Keywords: *imprisonment, execution of punishment, correction of a person, prison-island, work of convicts.*

УДК 343.3.7

DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-209-215

**Дмитро
САНАКОЕВ**[©]
кандидат
юридических наук,
доцент
(Днепропетровский
государственный
университет
внутренних дел)

**Багдат
СЕЙТОВ**[©]
докторант
(Академия
правоохранительных
органов при Генеральной
Прокуратуре Республики
Казахстан)

СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА НЕКОТОРЫХ НАЛОГОВЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН И УКРАИНЕ

Дмитро Санакоев, Багдат Сейтов. Порівняльно-правова характеристика деяких податкових злочинів у Республіці Казахстан та Україні. У роботі проведено порівняльно-правовий аналіз ряду податкових злочинів за кримінальним законодавством Республіки Казахстан та України. Автори зазначають, що на відміну від загальнокримінальної злочинності, особливістю податкових злочинів є їх висока латентність, розширення засобів їх здійснення, що збільшує суспільну небезпеку і ефективність протидії їм, впливає на стан економічної безпеки, зменшуючи економічні можливості суспільства через ненадходжень до бюджету коштів на державні потреби. Вивчення системних зв'язків податкових злочинів залишається актуальною сферою наукових досліджень, оскільки саме їх розуміння як складової економічної злочинності відкриває дієві шляхи забезпечення економічної безпеки.

До сфери компаративної розвідки увійшли положення статті 212 Кримінального кодексу України та статей 244, 245 Кримінального кодексу Республіки Казахстан. Зокрема, акцентовано увагу на положеннях диспозиції ст. 212 КК України, а також зосереджено увагу на санкціях цієї статті з урахуванням системних змін податкового законодавства. Досліджено особливості притягнення особи до кримінальної відповідальності та звільнення від неї за умов укладення компромісу. Автори дійшли висновку про те, що сьогодні не можна говорити про наявність якогось єдиного підходу до питання складу протиправних дій у сфері оподаткування, що вимагали б притягнення винного до кримінальної відповідальності.

Автори вважають, що з метою захисту економіки і забезпечення економічної безпеки держав в частині достатнього поповнення бюджету за рахунок податкових надходжень необхідна подальша модернізація кримінального закону і пропонують авторську редакцію статей 244, 245 Кримінального кодексу Республіки Казахстан.

Ключові слова: податок, податкова система, несплата, розрахунковий показник, ухилення від сплати податків.

Постановка проблеми. Важное место в среде экономической преступности занимают преступления в сфере налогообложения, являющиеся неотъемлемой частью системы экономических преступлений. Рост их показателей и криминализация сфер хозяйственной деятельности может сдерживать развитие рыночных отношений, угрожая национальным интересам и национальной безопасности государств, влияет на степень доверия граждан к демократическим институтам и ценностям.

Анализ публикаций, в которых положено начало решению данной проблем. Проблемным аспектам совершенствования налогового законодательства, противодействия преступлениям в сфере налогообложения в целом и уклонения от уплаты налогов

© Санакоев Д. Б., 2021

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6783-3168>.

dmsanakoyev@gmail.com

© Сейтов Б. Т., 2021

esuaaqua@gmail.com

в частности, посвящены основательные научные работы украинских, казахстанских и иных зарубежных ученых. Учитывая предмет нашего исследования, существенный интерес представляют работы ученых как в сфере уголовного права и криминологии, так и в сфере экономики и финансов, в частности: С. Т. Алибекова, Ю. М. Антоняна, Д. А. Бекерской, А. М. Бойко, В. И. Борисова, В. М. Вересова, Л. К. Вороновой, В. В. Голины, Б. М. Головкина, Н. О. Гуторовой, И. М. Даньшина, А. Н. Джужи, А. О. Дудорова, А. Г. Кальмана, А. С. Каримбековой, Г. Т. Касеновой, В. А. Кашиной, З. Кенжасаровой, А. Н. Костенко, М. П. Кучерявенко, Н. К. Кучукова, В. В. Лысенко, А. Н. Литвинова, О. В. Мирошниченко, Б. К. Мукашевой, А. А. Нурумова, Д. М. Нурхалиевой, Н. И. Панова, Ш. А. Омаровой, С. М. Омирбаева, С. Г. Пепеляева, Н. Ю. Пришвы, И. Г. Русаковой, Ф. С. Сейдахметова, Е. Л. Стельцова, А. Тайбекулы, В. Я. Тацья, Д. Н. Филимонова, А. И. Худякова, В. И. Шакуна и др.

Несмотря на весомый вклад этих и иных ученых в исследование проблем налоговых взаимоотношений в целом, а также имеющихся отдельных предметных исследований, остаются не решенными отдельные вопросы законодательного урегулирования системы налогообложения и правоприменительной практики, привлечения к ответственности субъектов, совершающих преступления в данной сфере, что отчасти зависит от стремительно видоизменяющегося налогового законодательства Украины, и Республики Казахстан. Эти обстоятельства определили актуальность и практическую значимость данного исследования.

Как следствие, **целью** этой работы является усовершенствование действующего уголовного законодательства Республики Казахстан в части нарушений налогового правоприменения. Достижению указанной цели способствует решение таких задач: 1) провести анализ отдельных норм налогового законодательства Украины в их ретроспективе; 2) исследовать диспозицию и санкцию ст. 212 УК Украины; 3) осуществить сравнительно-правовой анализ отдельных налоговых преступлений по уголовному законодательству Украины и Республики Казахстан; 4) определить эффективные механизмы урегулирования проблемы; 5) дать предложения по усовершенствованию отдельных норм уголовного законодательства Республики Казахстан.

Изложение основного материала. В условиях экономических преобразований большую актуальность приобретает эффективность противодействия теневой экономике, характеризующейся оборотом теневого капитала, сокрытием величины прибыли и, соответственно, неуплатой и уклонением от уплаты налогов, различного рода мошенничествами с финансовыми ресурсами и обналичиванию денежных средств в обход государственных фискальных институтов.

Так, в Украине за умышленное уклонение от уплаты налогов, сборов, других обязательных платежей в бюджет, входящих в систему налогообложения, введенных в установленном законом порядке, если эти деяния привели к фактическому непоступлению в бюджеты или государственные целевые фонды средств в значительных размерах, ответственность предусмотрена статьей 212 Уголовного Кодекса Украины и распространяется как на юридических лиц и частных предпринимателей, так и на физических лиц-налогоплательщиков.

Уголовное наказание за неуплату налогов зависит от наличияотягчающих обстоятельств, в том числе от суммы, которая не поступила в государственный бюджет. При этом размеры ущерба измеряются в необлагаемых минимумах доходов граждан (НМДГ).

Размер НМДГ для квалификации преступлений равняется половине прожиточного минимума, прописанного в законах Украины о государственном бюджете на соответствующий год. Соответственно размер ущерба для привлечения к уголовной ответственности за неуплату каждый год будет разным. Согласно Налоговому кодексу, в части квалификации уголовных правонарушений НМДГ составляет 50 % прожиточного минимума.

Умышленное уклонение от уплаты налогов и сборов, если оно привело к фактическому непоступлению в бюджет денежных средств в значительных размерах (ч. 1 ст. 212 УК Украины), предусматривает штраф от трех до пяти тысяч НМДГ или лишение права занимать определенные должности или заниматься деятельностью на срок до 3 лет. Под значительным размером подразумевается сумма налогов, других платежей, которая в 3000 и более раз превышает размер НМДГ, о котором указано выше.

За действия, описанные в части 1, если уклонение совершено по предварительным сговором группой лиц или совершены в крупных размерах (ч. 2 ст. 212 УК Украины), предусмотрен штраф от пяти до семи тысяч НМДГ с одновременным лишением пра-

ва занимать определенные должности или заниматься деятельностью на срок до 3 лет. Крупными считаются суммы, которые в 5000 и более раз превышают установленный размер НМДГ.

За действия, описанные в части 1 или 2, если они совершены лицом, ранее судимым за уклонение от уплаты налогов, или совершены в особо крупных размерах (ч. 3 ст. 212 УК Украины), предусмотрен штраф от пятнадцати тысяч до двадцати пяти тысяч НМДГ.

Одновременно со штрафом в качестве наказания за такое уклонение предусмотрено лишение права занимать определенные должности или заниматься деятельностью на срок до 3 лет. Также в этом случае происходит конфискация имущества. Под особо крупным размером нужно понимать сумму налогов, других обязательных платежей, которые в 7000 и более раз превышают размер НМДГ. Следует отметить, что по состоянию на 1 декабря 2020 года курс гривны к тенге равен 1/14,91 по курсу Национального Банка Республики Казахстан.

Во всех случаях уклонения возможно освобождение от уголовной ответственности, если нарушитель добровольно уплатит налоги и сборы, а также возместит государству вред, причиненный их несвоевременной уплатой (добровольно заплатит штрафы). До этого времени эта норма не распространялась на случаи совершения преступления ранее судимым лицом.

Так, согласно части 4 статьи 212 УК Украины лицо, совершившее деяния, предусмотренные частями первой, второй, или деяния, предусмотренные частью третьей статьи, освобождается от уголовной ответственности, если оно до привлечения к уголовной ответственности уплатило налоги, сборы (обязательные платежи), а также возместило ущерб, причиненный государству их несвоевременной уплатой (финансовые санкции, пени).

В тоже время, не считается умышленным уклонением от налогов, если плательщик воспользовался процедурой компромисса, предусмотренной положениями Налогового Кодекса Украины. Под налоговым компромиссом понимается режим освобождения от юридической ответственности налогоплательщиков и/или их должностных (служебных) лиц за занижение налоговых обязательств по налогу на прибыль предприятий и/или налога на добавленную стоимость за любые налоговые периоды до 1 апреля 2014 года, с учетом сроков давности, установленных статьей 102 Налогового кодекса Украины.

Редакция статьи 212 УК Украины неоднократно претерпевала изменения, в частности:

- Законом Украины от 15 апреля 2008 года «О внесении изменений в Уголовный и Уголовно-процессуальный кодексы Украины относительно гуманизации уголовной ответственности», изменения коснулись предмета преступления, а именно: «сборы, другие обязательные платежи» в названии и диспозициях заменены на «сборы (обязательные платежи)»;

- в связи с принятием Налогового кодекса Украины от 2 декабря 2010 года, согласно Закону Украины «О внесении изменений в некоторые законодательные акты Украины» изменена редакция части 4 статьи 212 УК Украины, которой предусматриваются основания освобождения от уголовной ответственности за преступление. Изменениями расширены основания для освобождения от уголовной ответственности за преступления, предусмотренные, кроме частей 1 и 2, также частью 3 (кроме квалифицирующего признака рецидива);

- Законом Украины от 15 ноября 2011 года «О внесении изменений в некоторые законодательные акты Украины относительно гуманизации ответственности за правонарушения в сфере хозяйственной деятельности», санкциями всех трех частей статьи 212 УК Украины предусмотрено в качестве основного наказания штраф (в отличие от предыдущей редакции, которая предусматривала в качестве основного наказания и исправительные работы, и ограничение свободы, и лишение свободы);

- Законом Украины от 25 декабря 2014 года «О внесении изменений в Налоговый кодекс Украины относительно особенностей уточнения налоговых обязательств по налогу на прибыль предприятий и налога на добавленную стоимость в случае применения налогового компромисса» (вступил в силу 17 января 2015 года). Суть указанного изменения заключается в декриминализации умышленного уклонения от уплаты налогов в силу применения особой процедуры налогового компромисса.

Уголовный кодекс Республики Казахстан (далее – УК РК, Д.С., Б.С.) предусматривает ответственность за уклонение гражданина от уплаты налога и (или) других обя-

зательных платежей в бюджет (ст. 244 УК РК) и уклонение от уплаты налогов и (или) других обязательных платежей в бюджет с организаций (ст. 245 УК РК).

За деяние, предусмотренное частью 1 статьи 245 УК РК может быть назначено одно из следующих уголовных наказаний:

1) «штраф» в размере до двух тысяч месячных расчетных показателей (далее – МРП, Д.С., Б.С.) (показатель, используемый в Республике Казахстан для исчисления пенсий, пособий и иных социальных выплат, а также для применения штрафных санкций, расчёта налогов и других платежей, а также в договорах о совместной деятельности. Утверждается ежегодно Законом «О республиканском бюджете» и с 1 апреля 2020 года составляет 2 778 тенге);

2) «исправительные работы» с вычетом из заработка осужденного в доход государства денежного взыскания в размере до двух тысяч МРП;

3) «общественные работы» на срок до 800 часов;

4) «ограничение свободы» на срок до трех лет;

5) «лишение свободы» на срок до трех лет.

Следует отметить, что при назначении основных уголовных наказаний (штраф, исправительные работы, общественные ограничения свободы, лишение свободы), предусмотренных частью 1 статьи 245 УК РК, к осужденному применяется дополнительное уголовное наказание в виде «лишения права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью» на срок до трех лет.

Для привлечения к уголовной ответственности по части 2 статьи 245 УК РК необходимо доказать, что «уклонение от уплаты налога и (или) других обязательных платежей в бюджет» совершено:

1) «с использованием счета-фактуры без фактического выполнения работ, оказания услуг, отгрузки товаров»;

2) «группой лиц по предварительному сговору», то есть деяние должно быть совершено группой, состоящей из двух или более лиц, заранее объединившихся и договорившихся о совместном совершении преступления.

За деяние может быть назначено одно из следующих уголовных наказаний:

1) «штраф» в размере до четырех тысяч МРП;

2) «исправительные работы» с вычетом из заработка осужденного в доход государства денежного взыскания в размере до четырех тысяч МРП;

3) «общественные работы» на срок до 1000 часов;

4) «ограничение свободы» на срок до четырех лет;

5) «лишение свободы» на срок до четырех лет.

Ко всем перечисленным видам основных уголовных наказаний назначается дополнительное наказание в виде «лишения права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на срок до трех лет».

Диспозиция части 3 статьи 245 УК РК предусматривает уголовную ответственность за те же деяния, которые указаны в частях 1 и 2 статьи 245 УК Республики Казахстан.

Для привлечения лица к уголовной ответственности по данной комментируемой норме необходимо доказать, что деяния, предусмотренные частью 1 и частью 2 статьи 245 УК РК совершены:

1) «преступной группой»;

2) «в особо крупном размере».

За совершение преступлений, предусмотренных частью 3 статьи 245 УК РК может быть назначено одно из следующих уголовных наказаний:

1) «штраф» в размере от двукратной до трехкратной суммы не поступивших платежей в бюджет;

2) «лишение свободы» от пяти лет до восьми с «лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на срок до трех лет».

На основании изложенного отметим, что статья 212 УК Украины включает в себя 5 частей и примечание. Уголовно наказуемые деяния предусмотрены первыми тремя частями. Часть 4 статьи определяет условия и порядок освобождения лица от уголовной ответственности за совершение деяний, предусмотренных первыми тремя частями статьи. Часть 5 статьи вводит декриминализацию налоговых преступлений, если налогоплательщик достиг налогового компромисса в соответствии с пунктом 92 раздела XX «Переходные положения» Налогового Кодекса Украины.

В отличие от нее, статья 245 УК РК включает в себя 3 части и примечание. Лицо,

совершившее деяние, предусмотренное статьей 245 УК РК (за исключением деяния, совершенного преступной группой), освобождается от уголовной ответственности в случае добровольной уплаты задолженности по налогам и (или) другим обязательным платежам в бюджет, а также пени, установленных законодательством Республики Казахстан.

Наиболее широкое понимание налоговых преступлений предполагает, что к ним относят преступления, затрагивающие любые виды отношений, связанные с поступлением или непоступлением обязательных платежей в бюджет.

В этом случае, как справедливо отмечается в специализированной литературе, в настоящее время нельзя говорить о наличии какого-либо единого подхода к вопросу состава противоправных действий в налоговой сфере, требующих привлечения виновного к уголовной ответственности [5, с. 20]. Об этом свидетельствует тот факт, что, например, еще на сентябрьской встрече в 2003 году членов Совета Организации Экономического Сотрудничества (ОЭСР) такие государства как Люксембург и Швейцария заблокировали все попытки дать определение понятию «налоговое преступление», которое было бы обязательным для всех стран-членов ОЭСР [2, с. 9].

Несмотря на это полагаем, что, учитывая социальные и экономические преобразования и реформы в условиях мирового экономического кризиса, с целью защиты экономики и обеспечения экономической безопасности государств, а также обеспечения достаточного пополнения бюджета за счет налоговых поступлений, требуют дальнейшей модернизации нормы уголовного закона, регулирующие эти вопросы.

В специализированной юридической литературе по теме нашего исследования одной из перспективных считаем следующую классификацию налоговых преступлений по способам их совершения:

- полное или частичное неотражение финансово-хозяйственной деятельности предприятия в документах бухгалтерского учета: осуществление сделок без документального оформления, неоприходование товарно-материальных ценностей, неоприходование денежной выручки в кассу;

- искажение экономических показателей, позволяющих уменьшить размер налогооблагаемой базы: отнесение на издержки производства расходов, не предусмотренных законодательством;

- отнесение на издержки производства расходов в размерах, превышающих установленные законодательством; завышение стоимости приобретенного сырья, топлива, услуг, отнесенных на издержки производства и обращения; незаконное использование налоговых льгот и пониженных налоговых ставок при исчислении налогов;

- искажение объекта налогообложения: занижение стоимости и объема реализованной продукции; подмена объектов налогообложения;

- нарушение порядка учета цифровых показателей, как правило, путем отражения результатов финансово-хозяйственной деятельности на ненадлежащих счетах бухгалтерского учета;

- выведение финансово-хозяйственной деятельности из-под контроля налоговых органов; не поставка на учет в налоговых органах, открытие дополнительных счетов в банках без уведомления налоговых органов [3, с. 19].

Выводы. Исходя из этого, основываясь на опыте Украины в части нормативного регулирования указанного вопроса, а также ввиду постоянного расширения круга различных способов уклонения от уплаты налогов и необходимости адекватного реагирования на экономические угрозы, вызванные неуплатой налогов, статью 244 Уголовного кодекса Республики Казахстан предлагаем изложить в следующей редакции:

«Неуплата гражданином налога (налогов) и (или) других обязательных платежей в бюджет, совершенное путем непредставления декларации о доходах в случаях, когда подача декларации является обязательной, либо путем включения в декларацию или иные документы, связанные с исчислением или уплатой налогов и (или) других обязательных платежей в бюджет, заведомо искаженных данных о доходах или расходах либо об имуществе, подлежащем налогообложению, либо с использованием счета-фактуры без фактического выполнения работ, оказания услуг, отгрузки товаров, либо иными способами, если это деяние повлекло неуплату налога и (или) других обязательных платежей в бюджет в крупном размере».

Часть первую статьи 245 Уголовного кодекса Республики Казахстан предлагаем изложить в следующей редакции: *«Неуплата налога (налогов) и (или) других обязательных платежей в бюджет с организаций путем непредставления декларации, когда подача декларации является обязательной, либо внесения в декларацию заведомо иска-*

женных данных о доходах и (или) расходах, либо путем сокрытия других объектов налогообложения и (или) других обязательных платежей, либо иными способами, если это деяние повлекло неуплату налога и (или) других обязательных платежей в крупном размере».

Предлагаем также установить юридические границы «иного» способа совершения налогового преступления, а именно ввести следующие дополнения относительно иных способов совершения налоговых преступлений в статьи 244, 245 УК РК: «основной целью совершения операций (гражданско-правовых сделок) являлись неуплата (неполная уплата) и (или) зачет суммы налога» и «умышленное искажение данных о фактах финансово-хозяйственной деятельности» с учетом суммы неуплаченных налогов (обязательных платежей в бюджет).

Указанные способы в полной мере соответствует четким и бланкетным позициям уголовно-правовых норм о налоговых преступлениях. Это также потребует внесения изменений в пункт 28 нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан от 24 января 2020 года № 3 «О некоторых вопросах применения судами законодательства по делам об уголовных правонарушениях в сфере экономической деятельности» [4].

Включение в диспозицию статьи словосочетания «либо иными способами», по нашему мнению, позволит охватить уголовно-правовой мерой ответственности все многообразие способов противоправного уклонения от уплаты налогов, их неуплаты. Этот вопрос является предметом научной дискуссии во многих зарубежных странах.

Во всех случаях, при отсутствии умысла, сами по себе неумышленные, неосторожные действия (например, по причине небрежности, неопытности или счетной ошибки соответствующих работников), повлекшие за собой снижение налоговых выплат, не должны рассматриваться в качестве способов уклонения от налогов [1, с. 114]. Вместе с тем, нарушение интересов государственного бюджета, выразившееся в недополучении причитающихся ему налоговых сборов в результате умышленных и противоправных действий субъекта, должно предусматриваться уголовным законом и преследоваться им. При этом, основные способы неуплаты и уклонения от уплаты налогов характеризуются, как правило, активными действиями налогоплательщиков, направленными на снижение налоговых отчислений преступным путем.

Список использованных источников

1. Брызгалин А., Берник В. Уклонение от уплаты налогов: Правонарушение или объективное явление. *Закон*. 1995. № 4. С.114.
2. Зрелов А. П., Краснов М. В. Налоговые преступления ; под ред. К. К. Саркисова. М. : Статус-Кво 97, 2004. 192 с.
3. Кучеров И. И. Расследование налоговых преступлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / МВД Рос. Федерации. НИИ М., 1995. 19 с.
4. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 24 января 2020 года № 3 «О некоторых вопросах применения судами законодательства по делам об уголовных правонарушениях в сфере экономической деятельности». URL : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P200000003S>
5. Серeda И. М. Уклонение от уплаты налогов и сборов, налоговые преступления, преступления против налоговой системы: понятие, характеристика и классификация. *Бизнес в законе. Экономико-юридический журнал*. № 1. 2005. Вып. 1. С. 20–29.

Надійшла до редакції 20.02.2021

References

1. Bryzgalin, A., Bernik, V. (1995) Uklonenie ot uplatyi nalogov: pravonarushenie ili ob'ektivnoe yavlenie [Tax evasion: An offense or an objective phenomenon]. *Zakon*. № 4. S.114. [in Russ].
2. Zrelov, A. P., Krasnov, M. V. Nalogovyye prestupleniya [Tax crimes] : pod red. K. K. Sarkisova. M. : Status-Kvo 97, 2004. 192 s. [in Russ].
3. Kucherov I. I. (1995) Rassledovanie nalogovyih prestupleniy [Investigation of tax crimes] : avtoref. dis. kand. yurid. nauk. M. 19 s. [in Russ].
4. Normativnoe postanovlenie Verhovnogo Suda Respubliki Kazahstan ot 24 yanvarya 2020 goda № 3 «O nekotoryih voprosah primeneniya sudami zakonodatelstva po delam ob ugovolnyih pravonarusheniayah v sfere ekonomicheskoy deyatelnosti» [Normative decision of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan of January 24, 2020 № 3 "On some issues of application by courts of the legislation on cases of criminal offenses in the sphere of economic activity"]. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P200000003S> [in Rus].
5. Sereda, I. M. () Uklonenie ot uplatyi nalogov i sborov, nalogovyye prestupleniya, prestupleniya

protiv nalogovoy sistemy: ponyatie, harakteristika i klassifikatsiya [Evasion of taxes and fees, tax crimes, crimes against the tax system: the concept, characteristics and classification]. *Biznes v zakone. Ekonomiko-yuridicheskii zhurnal*. № 1. 2005. Vyip. 1. S. 20–29. [in Russ].

SUMMARY

Dmytro B. Sanakoiev, Bagdat T. Seitov. Comparative legal characteristics of some tax crimes in the Republic of Kazakhstan and Ukraine. In this paper, the author's conducted a comparative legal analysis of a number of tax crimes under the criminal legislation of Kazakhstan and Ukraine. The authors note that in contrast to general crime, the feature of tax crimes is their high latency, expanding the means of their implementation, which increases public danger and the effectiveness of combating them, affects the state of economic security, reducing economic opportunities due to lack of public funds. The study of the systemic links between tax crimes remains a relevant area of research, as it is their understanding as a component of economic crime that opens up effective ways to ensure economic security.

In contrast to general criminal crimes, the features of tax crimes are their high latency, the variety of ways to commit them, which increases the public danger and the effectiveness of countering them, affects the state of economic security, reducing the economic opportunities of society due to the non-receipt of funds for state needs in the budget.

The study of the systemic links of tax crimes remains an urgent area of scientific research, since it is their understanding as a component of economic crime that opens up effective ways to ensure economic security.

The peculiarities of bringing a person to criminal responsibility and release from it under the conditions of compromise have been studied. The authors came to the conclusion that today it is impossible to talk about the existence of a single approach to the issue of illegal actions in the field of taxation, which would require bringing the perpetrator to justice.

The author's believes that to protect the economy and ensure economic security of the States adequate replenishment of the budget at the expense of tax revenues further modernization of the criminal law and offers the author's articles 244, 245 of the Criminal code of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: *tax, tax system, non-payment, calculated indicator, tax evasion.*

УДК 343.3/.7

DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-215-220

Бауыржан ХАМИТОВ®

докторант

(Академия правоохранительных органов
при Генеральной прокуратуре
Республики Казахстан)

РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ РЕЙДЕРСТВА В КАЗАХСТАНЕ

В умовах сучасної ринкової економіки в Казахстані кримінальні елементи активно практикують використання механізму рейдерських захоплень фірм і підприємств. Незважаючи на те що рейдерство було популярно в ХХ столітті, в даний час воно перетворюється, методи рейдерських захоплень удосконалюються, і деколи складно розмежувати їх і цивільно-правові спори. Сучасна практика показує, що для рейдерських захоплень широко використовується недосконале законодавство, особливо законодавчі прогалини. У статті проаналізовано виникнення рейдерства в Казахстані, його розвиток, нинішній стан, а також відображені державні заходи з протидії рейдерству на всіх його етапах.

Ключові слова: *рейдерство, корпоративне захоплення, рейдерське захоплення, переділ власності.*

Постановка проблеми. Сегодня гарантия защиты прав собственника и обеспечение сохранности его имущества являются неотъемлемой частью успешной экономической деятельности субъектов предпринимательства. Поэтому залогом успешного развития страны является развитие предпринимательства и соблюдение законности в указанной сфере. Пред-

© Хамитов Б. Н., 2021

Hamitovbaur@mail.ru

приниматели как активные субъекты рыночных отношений пытаются преумножить свои активы для более успешного ведения бизнеса. Однако криминальные сообщества также заинтересованы в успешных активах легальных предпринимателей и зачастую, даже в условиях современного времени, активно практикуют механизм рейдерских захватов фирм и предприятий.

Целью статьи является проанализировать возникновение, развитие и нынешнее состояние рейдерства в Казахстане, а также принятые государственные меры по противодействию ему на всех этапах.

Изложение основного материала. Рейдерство в Казахстане имеет сравнительно недавнюю историю. Условия для него возникли до обретения независимости, но распространение произошло лишь пару десятилетий назад, после распада Советского Союза в связи с либерализационными процессами в экономике.

В период масштабного кризиса, охватившего государства бывшего СССР, проблема коррупции и рейдерства приняла новые масштабы и формы. Переоценка и падение ценностей в обществе, реформы в структуре власти, в том числе в правоохранительной системе, несовершенство правовой базы послужили причиной роста преступности в целом.

В то же время государство приняло новые законодательные акты с целью создания благоприятного климата для развития предпринимательства и укрепления доверия к органам власти, а также повышения инвестиционной привлекательности. Например, принятый 4 июля 1992 г. Закон РК «О защите и поддержке частного предпринимательства» определил основные формы и способы защиты предпринимательства, закрепил политику отказа от прямого вмешательства государства в частную предпринимательскую деятельность, максимальную свободу частных предпринимателей, охрану коммерческой тайны и ответственность государственных органов и должностных лиц за нарушение прав частных предпринимателей.

Более того, значительную роль в развитии предпринимательства сыграла кодификация гражданского законодательства. В декабре 1994 г. был принят Гражданский кодекс РК, который представлял собой основной специальный нормативный акт в области регулирования частноправовых, в том числе и предпринимательских отношений.

Таким образом, создание совершенно новой законодательной системы независимого и суверенного государства определило направление правового института предпринимательства Казахстана.

Развитию предпринимательского законодательства послужило введение в действие Законов РК «Об индивидуальном предпринимательстве» и «О государственной поддержке малого предпринимательства» от 19 июня 1997 г. [7, с. 15–17]. Несмотря на принятые нормативно-правовые акты, масштабный кризис того времени существенно отразился на уровне преступности, в том числе на распространении такого явления, как рейдерство.

Когда стали открываться первые частные предприятия, появились многочисленные коммерческие магазины и ларьки, нашлись те, кто просто желал либо завладеть чужим имуществом, приносящим прибыль, либо иметь в бизнесе свою долю. Людей, которые «наезжали» на предпринимателей, называли «рэкетирами». Впрочем, тогда они действовали по довольно примитивной схеме: все коммерческие точки делились между группировками, которые путем угроз, применения психологического и физического давления вынуждали предпринимателей платить часть прибыли за покровительство. У бизнесменов, отказывающихся от подобных услуг, отнимали бизнес силовыми методами. Рэкет иногда рассматривают в качестве прообраза, а то и первого этапа нынешнего рейдерства. Это связано не только с пропагандистскими задачами, но и с частичным совпадением применяемых силовых инструментов.

Существовала и другая категория, которая путем использования недоработок законодательства приобретала за бесценок крупные предприятия, социальные и культурные объекты.

В 90-х годах XX века передел государственной собственности в Казахстане носил неоднородный характер. К безрассудной распродаже советского наследия охотно подключились состоятельные и приближенные к руководству страны лица, которые воспользовались своим положением в ущерб интересам населения и государства. Национальная программа «глубокой» приватизации в четыре этапа ускоренно распределила тысячи государственных имущественных объектов в частную собственность. Новая «капиталистическая» элита получила производственные объекты, главным образом, за счет кредитов местных банков (в том числе для скупки приватизационных купонов), то есть за счет сбережений населения. Самые привлекательные лоты – полсотни крупных сырьевых предприятий – достались иностранным инвесторам хотя и за доллары, но за полцены.

Приватизация привела к потрясениям, по социальному и хозяйственному драматизму не уступавшим коллективизации. Расцвела теневая экономика, а вместе с ней и рейдерство [1, с. 36].

Институциональной формой бизнеса второй половины 1990-х годов становятся именно рэкет или силовое предпринимательство. Корпоративные захваты сегодня, по сути своей, являются отголоском силового предпринимательства тех времен, когда постоянные посягательства на права собственности предпринимателей и вымогательство становятся нормой действия и легальных, и нелегальных структур.

В развитии рейдерства в Казахстане можно выделить следующие этапы:

Первый этап охватывает начало 90-х годов XX в. В этот период происходит распад Советского Союза, крушение советской экономической модели, формирование института частной собственности, начало процесса перераспределения капитала.

Второй этап приходится на вторую половину 90-х годов. Для него характерны приватизация, залоговые аукционы, появление большого количества владельцев финансовых ресурсов, искавших дополнительные активы. Рейдерство в середине 90-х было очень доходным бизнесом: прибыль составляла до 1 000 %.

Третий этап – это начало 2000 г. Как утверждают эксперты, этот период является концом рейдерства частного и началом государственного [1, с. 142].

В 2006 г. на заседании Совета безопасности Президент Казахстана отметил: «...подобные экономические преступления невозможно совершить без содействия со стороны коррумпированных должностных лиц. Это относится и к так называемому «рейдерству», в последнее время активно используемому для захвата собственности при помощи коррумпированных связей, прежде всего в правоохранительных и иных органах власти».

18 октября 2007 г. в г. Санкт-Петербург РФ на первой международной конференции «Актуальные проблемы формирования системы противодействия противоправным поглощениям» выступили представители казахстанской делегации экспертов-антирейдеров с докладом «О ситуации в борьбе с рейдерством в Республике Казахстан». Тогда они указывали, что рейдеры – это новая беда бизнеса, который стал развиваться и выходить из тени. И если раньше рейдеров в Казахстане интересовали крупные предприятия, то сейчас их интерес все более и более направлен на предприятия среднего и малого бизнеса, т. е. те предприятия, которые в ближайшее время могут стать основной движущей силой развития казахстанской экономики. Пока шла борьба за крупные предприятия, углеводороды и полезные ископаемые, малый и средний бизнес постепенно развивался. Многие предприятия малого и среднего бизнеса заняли удобную и прочную нишу в разных сферах экономики и стали быстро расти. Но их рост весьма перспективен и интересен для рейдеров.

После этого, в целях обеспечения защиты прав предпринимателей и противодействия рейдерству, а также развития инвестиционного климата, в феврале 2007 г. была создана межведомственная рабочая группа по разработке законопроекта «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам борьбы с “рейдерством”». Однако данный законопроект был реализован только в 2011 г., Уголовный кодекс Республики Казахстан (в редакции 1997 г., далее – УК) дополнен статьей 226-1 «Рейдерство», которому дано законодательное определение.

При обсуждении этого законопроекта поступали предложения об установлении ответственности юридического лица и о принятии отдельного Закона «О рейдерстве» (аналогично Закону «О борьбе с коррупцией»), поскольку охрана, защита частной собственности в любом государстве, особенно с рыночной экономикой, является приоритетным направлением.

Четвертый этап охватывает 2008–2011 гг. С началом финансового кризиса и ухудшением экономического климата многие предприятия столкнулись с нехваткой оборотных средств и другими затруднениями хозяйственной деятельности, в результате значительное число активов компаний оказалось заложенным в банках. Характер рейдерских действий изменился в сторону более частого применения «серых» корпоративных схем и отхода от насильственных методов захвата.

Кризис 2008 г. подтолкнул казахстанских олигархов к пониманию того, что с либеральными иллюзиями в экономике пора заканчивать. Свободнорыночные условия позволили быстро удовлетворить спрос на современные товары и услуги. Однако на деле «свободная конкуренция» оказалась вовсе не столь добросовестной, как обещали иностранные эксперты. Коррупция, рейдерство, обман покупателя и другие экономические преступления стали повседневностью. У населения Казахстана сформировалось устойчивое негативное отношение к олигархам и офшорным практикам уклонения от уплаты налогов.

Пятый этап длится с 2011 г. по настоящее время. Для противодействия рейдерству был принят пакет «антирейдерских» поправок в УК. Следует отметить, что более чем двухлетний опыт применения этих новелл показал, что «антирейдерские» составы не только не препятствуют использованию ранее апробированных рейдерских схем, но и стали эффективно при-

меняються для неправомірного тиснення на підприємства-целі из-за низької законодавчої техніки і відсутності роз'яснень по їх застосуванню.

Сейчас схеми тиснення на підприємців і відбирання майна вже не такі примітивні, як 10–15 років тому, і відрізняються різноманітністю форм. Але крім порушення законних прав власності рейдерство завдає непоправимий збиток економіці.

На сьогоднішній день стаття 249 УК (в редакції 2014 г.) залишається без змін, при цьому її введення суттєвої користі не принесло.

Згідно статистичних даних, за період з 2015 по 2020 г. за вчинення проступку, передбаченого вищеозначеною статтею, зареєстровано 15 проступків (в 2015 г. – 9, 2016 г. – 3, 2017 г. – 2, 2018 г. – 0, 2019 г. – 0, 2020 г. – 1), из которых всего 1 особа засуджено (оправдан – 1, перервано виробництвом – 7, направлено в РФ в порядку глави 59 УПК РК – 1, призупинено – 1, передано прокурору і СЕР ДГД – 4) [7, с. 26].

Більше того, по більшості звернень підприємців захисні органи не усвідомлюють ознак кримінально-правового характеру, посилаючись на наявність громадянсько-правового спору. Наявність механізмів ухилення від відповідальності, складності при розмежуванні громадянсько-правових деліктів і кримінально караних діянь сприяють прийняттю неправомірних рішень і порушенню прав підприємців.

Рейдерство в сучасних умовах є більш організованим, спланованим, включає в себе сукупність певних діянь, передуючих незаконному переходу прав власності на організацію.

Якщо в кінці ХХ століття рейдерські схеми представляли собою в основному силової, незаконний захоп об'єкта проступку діяння і, як правило, не вимагали спеціальної правової підготовки, то в умовах ХХІ століття ситуація змінилася. В частині, перед початком захоплення злоумисники детально вивчають діяльність організації, правову форму, фінансове становище, вислідуючи можливі законодавчі прогалини і схеми реалізації захоплення [2, с. 34].

Детальна проработка кожного елемента проступку посягання представляє собою підготовчу стадію і є досить складною діяльністю, але в результаті дозволяє швидко здійснити рейдерський захоп і служить свого роду гарантом уникнення кримінальної відповідальності за своє діяння.

Для сучасних рейдерів також характерен «каскадний» метод реалізації проступку діяння. Він включає в себе кілька можливих способів і механізмів захоплення (наприклад, шахрайські дії в сукупності з силовими кримінальними методами). Злоумисники атакують одночасно кілька проблемних сторін організації (естественно, заздалегідь визначених), використовуючи одночасно різні методи. Данна практика підвищує ефективність рейдерського захоплення і скорочує терміни, витрачені на протиправне діяння. Легальним власникам важко протистояти одночасно кільком проблемам, в результаті рейдери досягають поставленої цілі.

Аналіз схем, способів і механізмів незаконного заволодіння чужими підприємствами дозволяє виділити 3 види рейдерства: «біле» рейдерство, «сіре» рейдерство і «чорне» рейдерство.

«Біле» рейдерство представляє собою дії, направлені на заволодіння чужою компанією, підприємством законними методами, т. є. в межах діючого законодавства.

«Сіре» рейдерство найбільш небезпечно, так як по своїй сутності є сукупністю законних і незаконних способів відчуження компанії. Фактично проступки спробують захопити чуже майно законним способом, але при цьому використовують елементи незаконних схем, методів. Супутнім фактором розвитку даного виду захоплення є недосконалість законодавчої бази, прогалини і аналогії закону.

«Чорне» рейдерство характеризує класичну модель захоплення, відому ще з 90-х років ХХ століття. В її основі лежать кримінальні, силові методи і способи: погрози, похищення, захоплення, шантаж і т. д. [5, с. 19]. В сучасних умовах даний вид практично не зустрічається, оскільки є кримінальним: окремі методи і способи зафіксовані в Уголовному законодавстві, і за їх використання передбачена кримінальна відповідальність. В зв'язі з цим захисні органи досить швидко реагують і протидіють рейдерському захопленню.

Сучасні рейдери дотримуються «білої» або «сірої» схеми захоплення. Як уже говорилося вище, вони знаходяться на межі з законом, що ускладнює діяльність захисних органів, оскільки актуальною проблемою є розмежування ознак кримінально-правового характеру від громадянсько-правового спору [3, с. 23].

В Стратегическом плане 2025, созданном Президентом Казахстана Нурсултаном Назарбаевым для противодействия глобальным угрозам и внутренним проблемам, на опережение заложены задачи по улучшению механизмов защиты прав и свобод человека и прав собственности, в том числе по обеспечению нормативно-правовой защиты от рейдерства [4].

Однако в условиях развития предпринимательства, несмотря на принимаемые меры, без искоренения коррупционной составляющей останет рейдерские захваты весьма сложно.

Необходимость оставаться в пределах допустимого риска вынуждает рейдеров подстраиваться под новые социально-экономические, правовые и политические условия.

Выводы. В условиях развития нормативно-правовой базы и плодотворного функционирования правоохранительных органов злоумышленники все же часто прибегают к использованию рейдерских захватов, и анализ показал, что это довольно эффективный и относительно легкий способ получения чужой фирмы, компании, чужого имущества.

Способы и методы рейдерского захвата со временем только прогрессируют. К сожалению, несмотря на принимаемые меры со стороны государства, на скорое изменение ситуации надеяться не приходится, так как «рейдерство» связано с системными проблемами, которые сопряжены с коррумпированностью и несовершенством законодательства.

Рейдерство – один из факторов, существенно влияющих на процесс перехода прав собственности и сохранения своего бизнеса в Казахстане как во времена приватизации, так и на современном этапе. При этом если в прежние годы атаке подвергались крупные предприятия как наиболее доходные, то в нынешнее время рейдеры претендуют уже на субъекты малого и среднего бизнеса.

Согласно статистическим сведениям, наблюдается низкий уровень правоприменения нормы, предусматривающей ответственность за рейдерство, которое представляет собой область межотраслевого правового регулирования, осуществляемого посредством норм гражданского, уголовного и других отраслей права. В ряде случаев деяния рейдеров могут быть квалифицированы и как преступление, и как гражданское правонарушение. В этой связи необходимо четкое разграничение корпоративных споров от рейдерства. Помимо этого, считаем, что одна из причин – несовершенство конструкции данной статьи, что в итоге недостаточно реализует принцип неотвратимости наказания.

В Казахстане отсутствуют рыночные механизмы, поскольку большинство компаний непубличные, а контроль над компанией является результатом соединения законных и противозаконных средств и методов. Исходя из этого, для начала необходимо совершенствовать законодательство, регулирующие процессы слияния и поглощения, создать благоприятные условия для этого. Иными словами, если следовать зарубежному опыту, нужно упростить и некоторые способы узаконить, при этом создать независимую организацию, которая бы выступала незаинтересованным звеном и обеспечивала бы соблюдение прав сторон.

В совокупности с этими механизмами постановка системы корпоративного управления, повышение прозрачности и открытости деятельности компаний, рост профессионализма и управленческой дисциплины менеджеров позволит стабилизировать ситуацию.

Список использованных источников

1. Биджаков Э. В. «Рейдерство»: История возникновения и характеристики современного этапа. *Вестник Томского государственного университета*. 2009. Вып. 4 (72). С. 314–319.
2. Базилев Д. А. Рейдерство в РФ – краткий исторический экскурс. *Бизнес в законе*. 2012. № 3. С. 118–120.
3. Кусмамбетов К. Д., Бисенгали Л., Базилова А. А. Проблемы уголовной ответственности за рейдерство: монография. Алматы : КазНУ, 2014. 103 с.
4. Стратегии и программы: официальный сайт Президента Республики Казахстан. URL : https://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs.
5. Сайгитов У. Т. К вопросу о понятии и основных признаках рейдерства. *Вестник академии экономической безопасности*. 2009. № 11. С. 48–53.
6. Федоров А. Ю. Исторические этапы развития преступлений, связанных с рейдерством. *Вестник Уральского юридического института МВД России*. 2014. № 2. С. 26–32.
7. Вопросы усиления защиты прав предпринимателей и их законных интересов: монография ; под общ. ред. Г. К. Шушиковой. Косшы : Акад. правоохр. орг. при Ген. прокуратуре РК 2020. 300 с.

Поступила в редакцию 15.03.2021

References

1. Bidzhakov, E. V. (2009) «Reyderstvo»: Istoriya vozniknoveniya i kharakteristiki sovremennogo etapa. Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. [Raiding": The history of the emergence and characteristics of the modern stage]. Vyp. 4 (72). S. 314–319. [in Russ.].
2. Burynin, S. S. (2012) Reyderstvo v RF – kratkiy istoricheskiy ekskurs. [Raiding in the Russian Federation - a brief historical excursion]. *Biznes v zakone*. № 3. [in Russ.].
3. Kusmambetov K. D., Bisengali L., Bazilova A. A. (2014) Problemy ugolovnoy otvetstvennosti za reyderstvo [Problems of criminal responsibility for raiding: monograph] : monografiya. Almaty: KazNU. 103 s. [in Russ.].
4. Strategii i programmy: ofitsial'nyy sayt Prezidenta Respubliki Kazakhstan. [Strategies and programs: official site of the President of the Republic of Kazakhstan] URL: https://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs. [in Russ.].
5. Saygitov U. T. (2009) K voprosu o ponyatii i osnovnykh priznakakh reyderstva. [On the concept and main features of raiding]. *Vestnik akademii ekonomicheskoy bezopasnosti*. № 11. S. 48–53. [in Russ.].
6. Fedorov A. Yu. (2014) Istoricheskiye etapy razvitiya prestupleniy, svyazannykh s reyderstvom. [Historical stages of development of crimes associated with raiding]. *Vestnik Ural'skogo yuridicheskogo instituta MVD Rossii*. № 2. S. 26–32. [in Russ.].
7. Voprosy usileniya zashchity prav predprinimateley i ikh zakonnykh interesov [Issues of strengthening the protection of the rights of entrepreneurs and their legitimate interests] : monografiya / pod obshch. red. G. K. Shushikovoy; Akad. pravookhr. org. pri Gen. prokurature RK. Koshy, 2020. 300 s. [in Russ.].

SUMMARY

Bauyrzhan N. Khamitov. Retrospective analysis and forecasts of raiding in Kazakhstan. Under the conditions of the modern market economy in Kazakhstan, criminals actively use the mechanism of raider seizures of firms and enterprises. Despite the fact that raiding was popular in the 20th century, it is currently changing, the methods of raider seizures are improving, and it is sometimes difficult to distinguish between them and civil disputes. Modern practice shows that imperfect legislation, especially legislative gaps, is widely used for raider seizures. The article analyzes the emergence of raiding in Kazakhstan, its development, the current state, and also displays government measures to counter raiding at all its stages.

According to statistical data, there is a low level of law enforcement of the norm providing for liability for raiding, which is an area of intersectoral legal regulation, carried out through the norms of civil, criminal and other branches of law. In some cases, the actions of the raiders can be qualified as a crime or as a civil offense. In this regard, it is necessary to clearly distinguish between corporate disputes and raiding. In addition, we believe that one of the reasons is the imperfection of the design of this article, which ultimately does not sufficiently implement the principle of inevitability of punishment.

There are no market mechanisms in Kazakhstan, since most companies are non-public, and control over a company is the result of a combination of legal and illegal means and methods. Based on this, for a start it is necessary to improve the legislation governing the processes of mergers and acquisitions, to create favorable conditions for this. In other words, if we follow foreign experience, we need to simplify some of the ways to legalize, while creating an independent organization that would act as a disinterested link and would ensure the observance of the parties' rights.

Together with these mechanisms, the establishment of a corporate governance system, an increase in the transparency and openness of the activities of companies, the growth of professionalism and managerial discipline of managers will help stabilize the situation.

Keywords: *raiding, corporate takeover, raider takeover, property redistribution.*

УДК 343.2

DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-221-228

Антон БАЙДА[©]
кандидат юридичних наук,
доцент

Марія ПИЛИПЕНКО[©]
здобувач

Вікторія МАКІТРЕНКО[©]
здобувач

(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ ДІЯННЯ, ПОВ'ЯЗАНОГО З РИЗИКОМ, ЯК ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЄ КРИМІНАЛЬНУ ПРОТИПРАВНІСТЬ ДІЯННЯ В МЕДИЧНІЙ СФЕРІ

Досліджено поняття «ризик», особливості його тлумачення. Визначено, що діяння, пов'язане з ризиком, не є новим у науці кримінального права, однак досі відсутній єдиний підхід до його тлумачення. Спеціальна стаття Кримінального кодексу України, яка регулює це питання, містить лише загальні характеристики такого діяння, а особливості та критерії її застосування залишає на розсуд правоохоронних органів.

Також зазначено, що для того щоб діяння було кваліфіковане як здійснене в умовах виправданого ризику, воно має бути зумовлене конкретною життєвою ситуацією, а особа повинна діяти лише з метою досягнення суспільно корисної мети.

Ключові слова: виправданий ризик, необхідність, кримінальна протиправність, медичний працівник, здоров'я.

Постановка проблеми. Розмежування правомірної та кримінально протиправної поведінки є одним з основних завдань, що постає перед правоохоронними органами в процесі розслідування кримінальних правопорушень. Незалежно від свого соціального статусу як громадяни, так і посадові особи державних органів або будь-хто інший нерідко вимушені вчиняти діяння, пов'язані з правомірним завданням шкоди охоронюваним кримінальним законом правам та інтересам. За своїми ознаками такі діяння збігаються з ознаками кримінальних правопорушень, передбачених Кримінальним Кодексом України (далі – КК України), а тому держава в особі спеціально уповноважених на те органів та посадових осіб наділена правом робити висновки щодо правомірності таких дій. Констатація того факту, що завдана шкода відповідає вимогам закону, є підставою для визнання вчиненого діяння не тільки не суспільно небезпечним і не кримінально протиправним, а навпаки, правомірним і, як правило, суспільно корисним. Тому в науці кримінального права такі вчинки йменуються обстави-

© Байда А. О., 2021
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5532-899X>
baydaanton@gmail.com

© Пилипенко М. В., 2021
pylypenkomasha00@gmail.com

© Макітренко В. В., 2021
vmakitrenko16@gmail.com

нами, що виключають суспільну небезпеку й кримінальну протиправність діяння [1, с. 56]. Однією з таких обставин є діяння, учинене в умовах виправданого ризику, про який ідеться в ст. 42 КК України. Незважаючи на те, що категорія «діяння, пов'язане з ризиком», не є новою для науки кримінального права, навколо неї все одно точиться чимало дискусій, саме тому вона є актуальною для дослідження й зараз.

Однією зі сфер людської діяльності, у якій досить часто доводиться стикатися з необхідністю діяти ризиковано, є медицина. Лікарі та медперсонал загалом щодня постають перед необхідністю діяти в певній ситуації ризиковано й отримати шанс мати на своєму рахунку ще одне врятоване життя. Однак ризик може не привести до очікуваних позитивних результатів або спричинити істотну невинуватну шкоду об'єктам правової охорони. Тому законодавство визначає умови його правомірності, бо інакше закон перетворюється на перепону для наукового прогресу, неординарних ініціативних рішень під час вирішення професійних завдань [2, с. 144–145].

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженням поняття та ознак діяння, пов'язаного з ризиком, займалось чимало як зарубіжних, так і вітчизняних науковців, серед них Ю. В. Баулін, В. В. Орехов, М. В. Анчукова, А. П. Бабій, В. В. Бабурін та ін. Крім цього, виправданий ризик у діяльності медичних працівників є об'єктом дослідження в працях Т. Ю. Тарасевич, О. С. Щукіна, В. В. Золотих, С. П. Жукова, О. М. Сарієва, Н. С. Попельницької, Г. В. Чеботарьової та ін.

Метою цієї статті є дослідження основних особливостей кримінально-правової кваліфікації діяння, пов'язаного з ризиком, учиненого працівниками медичних установ.

Виклад основного матеріалу. Уперше норма, яка містить положення про виправданий ризик, після попереднього теоретичного обґрунтування з'явилася в кримінальному законодавстві Німецької Демократичної Республіки на початку 60-х років минулого сторіччя. Зазначена норма об'єднувала кримінально протиправні посягання проти народного господарства Республіки, передбачивши 2 самостійні види професійного ризику – «господарський ризик» і «ризик дослідження і розвитку» [3].

За досить тривалий час виправданий ризик закріпився як усталений інститут у кримінальному законодавстві багатьох зарубіжних країн, передбачений усіма правовими системами, однак із деякими особливостями. Зокрема, в англо-американській системі права цей інститут регламентується через інститут вини, а в романо-германській – у межах такої обставини як «здійснення свого законного права чи професійних обов'язків», яка виключає кримінальну відповідальність.

Загалом необхідність виділення в межах кримінального права виправданого ризику як самостійної обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння, тривалий час ставилася під сумнів саме зважаючи на наявність у кримінальному праві інституту крайньої необхідності [4, с. 11].

Так, до прийняття Кримінального кодексу України 2001 р. проблеми відповідальності особи за дії, учинені під впливом фізичного чи психічного примусу, за умов виправданого ризику, часто вирішувались за правилами про крайню необхідність. Сьогодні ці обставини є самостійними в інституті обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння. Однак історія кримінально-правового регулювання таких ситуацій є свідченням взаємозв'язку обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, та необхідності визначення чітких критеріїв їх розмежування [5, с. 310].

Дійсно, інститут виправданого ризику в законодавстві України вперше було закріплено лише на початку ХХ сторіччя. Так, у Кримінальному кодексі України 2001 р., а саме у статті 42, зазначено, що під діянням, пов'язаним із ризиком, розуміють учинення дій, які формально збігаються з ознаками діяння, передбаченого кримінальним законом (тобто кримінальним правопорушенням), але спрямовані на досягнення значного суспільно корисного результату, мети, досягнення якої в звичайних умовах поєднане зі значними матеріальними чи іншими затратами або взагалі неможливе [6].

Варто зазначити, що, незважаючи на постійний процес реформування кримінального законодавства, до цієї статті суттєві зміни не вносили, а тому її зміст залишається таким, як і під час прийняття КК України 20 років тому. І в науці кримінального права за цей період так і не було сформульовано чіткого кримінально-правового визначення ризику як обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння. Аналіз кримінально-правового аспекту ризику ускладнюється тим, що в юридичній літературі й законодавстві термін «ризик» використовують для позначення різних правових явищ. Крім того, багатогранність цього поняття, його первинне значення спричиняють численні, найчастіше суперечливі тлумачення, що призводить до розбіжності серед юристів у питаннях формулювання підстав правомірності

заподіяння шкоди в разі ризику [7, с. 3].

Термін «ризик» із погляду семантики – можливість збитків або невдачі в якій-небудь справі; усвідомлена можливість небезпеки; сміливий, ініціативний учинок, дія зі сподіванням на успіх, позитивний результат [8].

Ризикованими можна вважати діяння, за результатом яких шкода не обов'язково повинна бути заподіяна, а лише є певна ймовірність її заподіяння, хоча особа, яка вчиняє це діяння, сподівається на те, що цього не станеться. Отже, йдеться про сукупність наявних загроз і небезпек. При цьому під «загрозою» варто розуміти ймовірність настання негативних наслідків (подій), тобто пасивний стан ризику, а під «небезпекою» – активний стан ризику, тобто перетворення ймовірності на певні обставини, за яких ризик виступає фізичною величиною [9, с. 54].

М. В. Анчукова називає виправданим ризиком передбачене КК України правомірне поставлення об'єкта кримінально-правової охорони в небезпеку заподіяння шкоди або фактичне заподіяння йому шкоди, учинене для досягнення значної суспільно корисної мети за обставин, коли ця мета не могла бути досягнута без такого ризику, а вжиті суб'єктом заходи давали підстави сподіватися на запобігання шкоди правоохоронюваним інтересам [10, с. 88–89].

У науці кримінального права ризик під час здійснення саме професійної діяльності традиційно розуміють як прагнення досягти суспільно корисної мети або попередити шкідливий результат шляхом поставлення в небезпеку охоронюваних законом інтересів [11, с. 407]. Ризик професійної медичної діяльності варто розглядати як усвідомлену медичним працівником можливість (ймовірність) завдання певної шкоди, пов'язаної зі здійсненням за власним волевиявленням певного вчинку зі сподіванням на його позитивний результат [9, с. 53].

Підставами кваліфікації вчинених особою дій або бездіяльності як таких, що були здійснені в умовах виправданого ризику, є:

- 1) наявність об'єктивної ситуації, що свідчить про необхідність досягнення значної суспільно корисної мети, наприклад, у разі лікарського ризику – загроза життю хворого;
- 2) неможливість досягнення цієї мети неризикованими діяннями; якщо буде встановлено, що особа, яка вчинила це діяння, мала реальну можливість досягти поставленої мети неризикованими діями, але цією можливістю не скористалася й заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, вона підлягає відповідальності за цю шкоду на загальних підставах;
- 3) ужиття особою запобіжних заходів для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам; ці заходи повинні бути достатніми (з погляду суб'єкта) для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам і дозволяти особі обґрунтовано, а не легковірно (самовпевнено) сподіватися на відвернення шкоди. Якщо ж для особи очевидно, що, незважаючи на вжиті запобіжні заходи, ризиковані дії неминуче призведуть до заподіяння шкоди, виправданість ризику виключається [1].

Відзначимо, що в медичній практиці будь-яка діяльність так чи інакше пов'язана з ризиком для здоров'я пацієнта. Останнє зумовлено індивідуальними особливостями: важким станом хворого, що визначає високий ризик несприятливого результату, наявністю ускладнень, які важко передбачити, особливим психологічним станом хворого тощо. Однак ці дії для медичного працівника є звичайними та прийнятними відповідно до специфіки професії. Вони не становлять обґрунтованого медичного ризику, а являють собою заходи в рамках загальноновизнаних ризикованих методів лікування (діагностики). Прикладами останньої є медична практика в онкологічній та паліативній медицині, трансплантології, під час агресивних оперативних втручань тощо.

Під безпосередньо обґрунтованими ризикованими діями варто розуміти медико-біологічний (біомедичний) експеримент та інші медичні втручання з використанням нестандартних (незагальноприйнятих) методів діагностики й лікування, що не підпадають під поняття медико-біологічного або медичного експерименту [12, с. 78].

За загальним правилом, заподіювана ризикованим діянням шкода повинна відповідати певним межам. Однак межі заподіяння шкоди за виправданого ризику в КК України прямо не визначені. У ч. 3 ст. 42 зазначено, що ризик не є виправданим, якщо він свідомо створював загрозу для життя інших людей або загрозу екологічній катастрофи чи інших надзвичайних подій (так званий ексцес ризикованого діяння). Із цього можна зробити висновок: поставлення в небезпеку інших цінностей або фактичне заподіяння їм шкоди повинно визнаватися правомірним, якщо така шкода відповідала вимогам, закріпленим у ч. 1 ст. 42 КК України, наприклад, заподіяння шкоди здоров'ю декількох осіб у разі дослідницького ризику з метою одержання вискоелективного препарату для лікування небезпечної хвороби.

Окрім визначення меж заподіяння шкоди, під час кваліфікації діяння, пов'язаного з виправданим ризиком, необхідно враховувати також і інші ознаки. Передусім, на наш погляд, слід установити мету вказаного діяння. За виправданого ризику мета повинна бути суспільно корисною й настільки значимою, щоб бути домірною зі шкодою, заподіяною об'єкту кримінально-правової охорони, наприклад, запобігання техногенній аварії, одержання нових знань, порятунків хворого тощо. Крім того, не має вагомого значення, чи була така мета досягнута суб'єктом [13, с. 170–171]. Ухвалюючи рішення про ризиковану поведінку, суб'єкт повинен бути переконаний, що іншого (неризикованого чи менш ризикованого) способу досягнення значної суспільно корисної мети не існує. За наявності безпечної (менш небезпечної) можливості досягнення зазначеної мети вибір ризикованого діяння означає протиправність заподіяної шкоди. Суб'єкт має вивчити та зважати на альтернативні нешкідливі чи менш шкідливі варіанти досягнення суспільно корисної мети, визначити ступінь ризику, вірогідність настання шкоди [14, с. 6].

Варто звернути увагу на те, що медицина є тією сферою, у якій не кожен суб'єкт наділений правом діяти в умовах виправданого ризику як обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння. Така особа повинна мати спеціальні знання, кваліфікацію у сфері медицини, оскільки в іншому випадку вона не зможе відмежувати виправданий ризик від свідомо кримінальної протиправної поведінки, що не підпадатиме під критерії обставин, які таку протиправність виключають. Важливим є встановлення правомірності здійснення певних медичних маніпуляцій: складно уявити успішність ризикованих дій, якщо їх буде здійснювати особа, яка не має не лише відповідних теоретичних знань, а й професійного досвіду у відповідній галузі медицини [15].

Об'єктом заподіяння шкоди мають виступати інтереси особи або інтереси суспільства, держави. При цьому важливо враховувати характер учиненого діяння – воно має всі ознаки відповідного кримінального правопорушення, передбаченого КК України. Ризик може також виступати у формі дії (активна поведінка) або бездіяльності (пасивна), й обов'язково такі дії чи бездіяльність повинні заподіювати правоохоронюваним інтересам шкоду, яка може бути двох видів: поставлення об'єкта кримінально-правової охорони в небезпеку заподіяння шкоди або фактичне заподіяння йому шкоди [13, с. 170]. Крім цього, медичний ризик для медичного працівника не повинен бути свідомо пов'язаним із загрозою для життя багатьох людей, екологічною катастрофою або суспільним лихом [16].

Останньою ознакою виправданого ризику є своєчасність ризикованого діяння – воно повинно бути вчинене лише протягом часу існування його підстави, тобто умов виправданого ризику. Якщо ця підстава ще не виникла або, навпаки, уже минула, то вчинення ризикованого діяння, що спричинило заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, може тягти відповідальність на загальних підставах [13, с. 170–171]. Згідно з умовами чинної на сьогодні в Україні системи нормативного регулювання сфери охорони здоров'я, ні за яких умов неприпустимо вимагати від медичного працівника (лікаря, фельдшера, акушера, медичної сестри) будь-якого «відходу» від установлених схем здійснення професійної діяльності. Проте на практиці можуть виникнути підстави, що зумовлюють доцільність недотримання або прямого порушення нормативно визначених рекомендацій медичним працівником, який має об'єктивну можливість для їх виконання. Метою такого діяння є досягнення більш позитивного ефекту для хворого. Зрозуміло, що лікар, який іде на це за вільним волевиявленням (із власної ініціативи чи ініціативи пацієнта), одночасно ставить себе в умови ризику, що в разі несприятливого результату лікування може мати для нього негативні юридичні наслідки, пов'язані з відповідальністю за заподіяну життю чи здоров'ю хворого шкоду, у тому числі притягнення до кримінальної відповідальності за неналежне виконання своїх професійних обов'язків [17, с. 835–836].

Для правильної кваліфікації вчиненого діяння потрібно не лише встановити ознаки та підстави виправданого ризику, а й розмежувати його з ознаками крайньої необхідності, передбаченої статтею 39 КК України, з огляду на те, що ці правові інститути мають певні спільні риси.

Схожими є такі елементи: за крайньої необхідності суб'єкт спричиняє меншу шкоду, щоб запобігти більш небезпечній шкоді, і за діяння, пов'язаного з ризиком (у випадку завдання шкоди), особа також намагається відвернути шкідливе для суспільства явище. Крім того, за виправданого ризику, як і за крайньої необхідності, дії спрямовані на реалізацію досягнень, які недоступні іншими засобами. І в обох випадках дії носять вимушений характер. Із цього погляду ризик є проявом визначеної (крайньої) необхідності [18, с. 331].

Проте між крайньою необхідністю та виправданим ризиком існують відмінності, які визначають їх якісну самостійність. Стан крайньої необхідності виникає за наявності відповідної підстави, яка характеризується двома властивостями:

1) небезпекою, що безпосередньо загрожує правоохоронюваним інтересам особи, суспільства або держави;

2) обставинами, що не дають можливості усунути цю небезпеку іншими засобами, крім заподіяння шкоди таким самим правоохоронюваним інтересам.

Тобто наявності однієї лише небезпеки ще недостатньо для виникнення стану крайньої необхідності. Цей стан тому й визнають станом крайньої необхідності, що його спричиняють обставини, за яких особа вимушена вдатися до заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам як до крайнього засобу усунення небезпеки, що загрожує [19, с. 13].

Водночас підставою вчинення діяння, пов'язаного з ризиком, виступає наявність об'єктивної ситуації ризику, яка свідчить про необхідність досягнення значної суспільно корисної мети. Такими є ситуації:

1) наявності небезпеки (наприклад, загроза життю хворого під час лікарського ризику; небезпека захоплення території ворогом у разі військового ризику тощо);

2) необхідності отримання нових знань (за дослідницького ризику), отримання оперативної інформації про вчинювані або підготовлювані кримінальні правопорушення (за оперативного ризику);

3) недопущення великих збитків або одержання значної вигоди (за господарського ризику) та ін. [20, с. 42].

Так, відсутність загально визнаних («консервативних») методів лікування, допущених Міністерством охорони здоров'я України до застосування у звичайній медичній практиці в медичних установах України, можна вважати однією з умов визнання діяння таким, що пов'язане з ризиком. Якщо неможливість застосування загально визнаних методів лікування обумовлена відсутністю необхідних організаційно-технічних умов у конкретній медичній установі або за конкретних обставин, то має місце крайня необхідність. Тобто якщо в Україні є методи й обладнання, що дозволяють здійснити втручання без ризику, то від ризикованих дій за загальним правилом варто відмовитися й зробити все можливе для передачі пацієнта у відповідну медичну установу. Також не існує пріоритету вчинення ризикованих дій навіть у разі розуміння, що в результаті мета буде досягнута швидше та ефективніше, тобто з меншою витратою часу, людських і матеріальних ресурсів і менших фізичних страждань пацієнта [12, с. 80].

Існують відмінності і в об'єкті. У стані крайньої необхідності шкоди заподіюють правоохоронюваним інтересам держави, суспільства або особи. Не можуть бути визнані об'єктом заподіяння шкоди власні права та інтереси особи, які викликали небезпеку. Таким об'єктом є інтереси інших осіб або, як їх ще називають, «третіх осіб»: підприємств, установ, організацій або окремих громадян, що не викликали небезпеки й не пов'язані зі створенням цієї небезпеки.

Об'єктами, яким може бути завдано шкоди діяннями, пов'язаними з ризиком, як ми вже зазначали, визнають будь-які правоохоронювані інтереси. У сферах виробництва, медичної практики, комерційної діяльності, військової служби тощо може бути заподіяна фізична, моральна, матеріальна чи інша шкода особистим та майновим інтересам фізичних та юридичних осіб, громадським інтересам або інтересам держави [20, с. 32].

Тобто у випадку крайньої необхідності шкоди може бути завдано як третім особам, так і особі, яка створила загрозу. За виправданого ризику шкоди завдають лише третій особі.

Таким чином, головними відмінностями є те, що правовою підставою для крайньої необхідності ніколи не буде небезпека втраченої вигоди, для виправданого ризику – потенційна небезпека. Із фактичних підстав заподіяння шкоди охоронюваним законом інтересам у ситуації ризику лише можливе, але аж ніяк не обов'язкове, на відміну від ситуації крайньої необхідності. Відмова від ризикованого діяння не завжди пов'язана з настанням суспільно небезпечних наслідків, а за крайньої необхідності наслідки повинні настати неминує. Наприклад, з'ясовано, що в пацієнта перитоніт. Чи можна його врятувати, не завдаючи шкоди здоров'ю? Відповідь очевидна, тому лікар, який проводить операцію, перебуває в умовах крайньої необхідності. Звідси впливає така ознака крайньої необхідності, як наявність реальної небезпеки, тобто її існування насправді, а не в уяві особи [21].

Висновки. Незважаючи на те що інститут виправданого ризику не є новою категорією для кримінального законодавства, він все одно потребує певного вдосконалення. Закріплений у європейському законодавстві близько 70 років тому та вперше згаданий у КК України у 2001 році виправданий ризик потребує уточнення, адже, ураховуючи досить загальне визначення, його можуть тлумачити науковці, суспільство, судді різних інстанцій по-різному, що тягне за собою наслідки у вигляді неоднакового застосування цієї норми. До того ж відсутність єдиного підходу до тлумачення терміна «виправданий ризик» може стати під час правозастосування однією з причин порушення прав людини, передбачених Конституцією

України та міжнародними актами.

На особливу увагу заслуговує ризик у професійній діяльності медичних працівників, оскільки, зважаючи на особливості кожної людини, неможливо передбачити, як відреагує той чи інший організм на певні медичні маніпуляції або втручання. У такому випадку медичний працівник діє лише з позитивними намірами та сподіваннями на досягнення кращого результату, значної суспільно корисної мети. Такі дії зумовлені конкретними особливостями кожної ситуації, а мета, із якою їх учиняють, не могла бути досягнута іншим способом, аніж ризиковим. Для того, щоб ризик можна було вважати виправданим, він має відповідати сукупності певних умов: наявність чітко визначеної мети, її виправданість, домірність ужитих заходів порівняно з тією шкодою, якій у результаті вдалося запобігти, а також безпечність таких дій для інших осіб.

Список використаних джерел

1. Баулин Ю. В. *Обстоятельства, исключающие преступность деяния*. Харьков : Основа, 1991. 360 с.
2. Орехов В. В. *Необходимая оборона и иные обстоятельства, исключающие преступность деяния*. СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. 217 с.
3. Гладкоскок І. В., Кравчук Р. Ю. Інститут виправданого ризику в кримінальному праві зарубіжних країн. URL : <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-1317/>.
4. Гринберг М. С. Проблема производственного риска в уголовном праве. М. : Юр. лит., 1963. 132 с.
5. Тарасевич Т. Ю. Крайня необхідність під час здійснення медичної діяльності. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 310–315.
6. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
7. Анчукова М. В. *Виправданий ризик як обставина, що виключає злочинність діяння*: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2004. 19 с.
8. Дубічинський В. В. *Тлумачний словник української мови*. Близько 20 000 слів і словосполучень. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. 608 с.
9. Беззубов Д. О. *Юридичний ризик при застосуванні примусу в службово-бойовій діяльності органів внутрішніх справ України* : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 215 с.
10. Анчукова М. В. *Виправданий ризик як обставина, що виключає злочинність діяння* : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2004. 187 с.
11. Беляев Н. А., Шаргородский М. Д. *Курс советского уголовного права*. Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1968. Т. 1. 646 с.
12. Шукін О. С. Проблема обґрунтованого ризику в медичній практиці. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. № 3. С. 76–81.
13. Бабій А. П. Діяння, пов'язане з ризиком, у кримінальному праві України. *Правова держава*. 2002. № 5. С. 167–173.
14. Бабурич В. В. Механізм уголовно-правового риска. *Уголовное право*. 2006. № 4. С. 4–8.
15. Золотых В. В., Жуков С. П. *Обоснованный риск в медицинской деятельности*. *Медицинское право*. 2004. № 4. С. 3–7.
16. Сариев О. М. *Обоснованный риск в медицинской деятельности и условия его правомерности*. *Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки*. 2015. № 5 (145). С. 246–251.
17. Попельницька Н. С. Особливості відмежування злочину, передбаченого ст. 140 КК України, від лікарської помилки, нещасного випадку і виправданого медичного ризику. *Молодий вчений*. 2015. № 2(6). С. 834–837.
18. Чеботарьова Г. В. *Виправданий ризик як обставина, що виключає злочинність діяння у сфері медичної діяльності*. *Право і суспільство*. 2013. № 6.2. С. 330–333.
19. Лісова Н. В. *Крайня необхідність як обставина, що виключає злочинність діяння*: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 20 с.
20. Анчукова М. В. *Виправданий ризик як обставина, що виключає злочинність діяння*: монографія. Харків: ФО-П Вапнярчук Н. М., 2006. 168 с.
21. Сариев О. М. *Крайняя необходимость в медицинской деятельности и условия ее правомерности*. *Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки*. 2014. № 11 (139). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kрайnyaya-neobhodimost-v-meditsinskoj-deyatelnosti-i-usloviya-ee-pravomernosti>.

Надійшла до редакції 26.02.2021

References

1. Baulin, Yu. V. (1991) *Obstoyatelstva, isklyuchayuschie prestupnost deyaniya* [Circumstances that exclude the criminality of the act]. Kharkov : Osнова. 360 s. [in Russ.].
2. Orekhov, V. V. (2003) *Neobhodimaya obrona i inye obstoyatelstva, isklyuchayuschie prestupnost*

deyaniya [Necessary defense and other circumstances that exclude the criminality of the act]. SPb. : Yuridicheskyy tsentr Press. 217 s. [in Russ.].

3. Hladkoskok, I. V., Kravchuk, R. Yu. Instytut vypravdanoho ryzyku v kryminalnomu pravi zarubizhnykh krain [Institute of justified risk in the criminal law of foreign countries]. URL: <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-1317/> [in Ukr.].

4. Grinberg, M. S. (1963) Problema proizvodstvennogo riska v ugovolnom prave [The problem of industrial risk in criminal law]. M. : Yur. lit. 132 s. [in Russ.].

5. Tarasevych, T. Yu. (2013) Krainia neobkhdnist pid chas zdiisnennia medychnoi diialnosti [Extreme necessity during the implementation of medical activities]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 3. S. 310–315 [in Ukr.].

6. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05 kvit. 2001 r. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukr.].

7. Anchukova, M. V. (2004) Vypravdanyi ryzyk yak obstavyna, shcho vyklyuchaie zlochynnist diiania [Justified risk as a circumstance that excludes the criminality of the act] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv. 19 s. [in Ukr.].

8. Dubichynskiy, V. V. (2010) Tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy. Blyzko 20 000 sliv i slovospoluchen [Explanatory dictionary of the Ukrainian language. About 20,000 words and phrases]. Kharkiv : Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia». 608 s. [in Ukr.].

9. Bezzubov, D. O. (2010) Yurydychnyi ryzyk pry zastosuvanni prymusu v sluzhbovo-boiovii diialnosti orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy [Legal risk in the application of coercion in the service and combat activities of the internal affairs of Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv. 215 s. [in Ukr.].

10. Anchukova, M. V. (Justified risk as a circumstance that excludes the criminality of the act) Vypravdanyi ryzyk yak obstavyna, shcho vyklyuchaie zlochynnist diiania: dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv, 2004. 187 s. [in Ukr.].

11. Belyaev, N. A., Shargorodskiy, M. D. () Kurs sovetskogo ugovolnogo prava [Course of Soviet criminal law]. L. : Izd-vo Leningrad. un-ta, 1968. T. 1. 646 s. [in Russ.].

12. Shchukin, O. S. (2020) Problema obruntovanoho ryzyku v medychnii praktytsi [The problem of reasonable risk in medical practice]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. № 3. S. 76–81 [in Ukr.].

13. Babiy, A. P. (2002) Diyannya, pov'yazane z ryzykom, u kryminalnomu pravi Ukrainy [Action related to risk in the criminal law of Ukraine]. *Pravova derzhava*. № 5. S. 167–173 [in Ukr.].

14. Baburin, V. V. (2006) Mehanizm ugovolno-pravovogo riska [The mechanism of criminal risk]. *Ugovolnoye pravo*. № 4. S. 4–8 [in Russ.].

15. Zolotyih, V. V., Zhukov, S. P. (2004) Obosnovannyiy risk v meditsinskoy deyatelnosti [Substantiated risk in medical activities]. *Meditsinskoe pravo*. № 4. S. 3–7 [in Russ.].

16. Sariyev, O. M. (2015) Obosnovannyiy risk v meditsinskoy deyatelnosti i usloviya ego pravomernosti [Substantiated risk in medical activities and the conditions of its legitimacy]. *Vestnik Tambovskogo universiteta. Seriya: Gumanitarnyye nauki*. № 5 (145). S. 246–251 [in Russ.].

17. Popelnytska, N. S. (2015) Osoblyvosti vidmezhuvannia zlochnu, peredbachenoho st. 140 KK Ukrainy, vid likarskoi pomylyky, neshchasnoho wypadku i vypravdanoho medychnoho ryzyku [Features of delimitation of the crime provided by Art. 140 of the Criminal Code of Ukraine, from a medical error, accident and justified medical risk]. *Molodyi vchenyi*. № 2 (6). S. 834–837 [in Ukr.].

18. Chebotarova, H. V. (2013) Vypravdanyi ryzyk yak obstavyna, shcho vyklyuchaie zlochynnist diiania u sferi medychnoi diialnosti [Justified risk as a circumstance that excludes the criminality of the act in the field of medical activities]. *Pravo i suspilstvo*. № 6.2. S. 330–333 [in Ukr.].

19. Lisova, N. V. (2007) Krainya neobkhdnist yak obstavyna, shcho vyklyuchaie zlochynnist diiania [Extreme necessity as a circumstance that excludes the criminality of the act]: avtoref. dys... kand. yuryd. nauk. Kyiv. 20 s. [in Ukr.].

20. Anchukova, M. V. (2006) Vypravdanyi ryzyk yak obstavyna, shcho vyklyuchaie zlochynnist diiania [Justified risk as a circumstance that excludes the crime of the act]: monohrafiia. Kharkiv: FO-P Vapniarchuk N. M. 168 s. [in Ukr.].

21. Sariyev, O. M. (2014) Krainyaya neobhodimost v meditsinskoy deyatelnosti i usloviya ee pravomernosti [The extreme need for medical activity and the conditions of its legitimacy]. *Vestnik Tambovskogo universiteta. Seriya: Gumanitarnyye nauki*. № 11 (139). URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/krainyaya-neobhodimost-v-meditsinskoy-deyatelnosti-i-usloviya-ee-pravomernosti> [in Russ.].

SUMMARY

Anton O. Bayda, Mariya V. Pylypenko, Viktoriya V. Makitrenko. Features of the qualification of the act related to the risk as a circumstance that excludes the criminal illegality of the act in the medical field. The authors explored the concept of "risk", the peculiarities of its interpretation. It has been determined that risk-taking is not new to the science of criminal law, but there is still no single approach to interpreting

the above term. A special article of the Criminal Code of Ukraine, which regulates this issue, contains only the general characteristics of such an act, and the features and criteria for its application are left to the discretion of law enforcement agencies. Given the particular circumstances of each case, they must conclude as to whether the actions of the person contained an urgent need to act risky, whether it was possible to achieve the same goal in a less risky or non-risky way was impossible.

The authors also emphasize that in order for an act to be qualified as being committed in conditions of justified risk, it is necessary that a specific life situation testifies to it, and the person acts only to achieve a socially useful goal. It should be noted that in such a situation, the goal set by the subject could not be achieved in any other way, avoiding the risk, and the actions of the person must be commensurate with the danger in which the interests protected by law. In addition, the authors consider the relationship between the concepts of "extreme necessity" and "action associated with risk", highlight their common features and analyze the differences. Thus, in case of extreme necessity, a person does not have the opportunity to choose another behavior other than one that harms law enforcement interests. Failure to perform a risk act will not necessarily cause harm at all. In addition, the risk can be considered justified if there is an opportunity rather than an obligation to achieve a socially useful goal.

Keywords: *justified risk, necessity, criminal illegality, medical worker, health.*

УДК 343.6

DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-228-234

Артем ГОГА®
(ГУНП в Дніпропетровській області)

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРОСТУПКИ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ

Стаття присвячена ретроспективному аналізу відповідальності за кримінальні проступки проти життя та здоров'я особи. Висвітлено історичний розвиток законодавства у сфері відповідальності за кримінальні проступки проти життя та здоров'я особи з часів звичаєвого права й до теперішнього часу. Акцентовано увагу на необхідності перегляду виду покарання та віднесення окремих кримінальних проступків до злочинів.

Ключові слова: *кримінальний проступок, відповідальність, життя особи, здоров'я особи, покарання, тілесні ушкодження.*

Постановка проблеми. Людина, її життя та здоров'я в усі часи існування людства були найвищою цінністю держави. Збереження, зміцнення й охорона життя та здоров'я ставили ціллю правлячі уряди всіх часів, про що свідчать численні залишки правових зведень, які ми розглянемо нижче в нашій статті.

Сьогодні Основний Закон нашої держави визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю [1]. З урахуванням ст. 3 Конституції України слід зазначити, що вищезазначені блага є цілеспрямованим змістом та спрямованістю нашої держави.

Звісно ж, для того щоб зазначені норми Конституції України носили не лише декларативний характер, а й були реалізовані в суспільстві, чинне законодавство України повинно містити досить розгалужену систему норм у частині охорони життя та здоров'я людини.

У контексті викладеного слід звернути увагу, що сьогодні різні галузі права містять положення щодо захисту здоров'я та життя особи. Проте найбільш дієвою галуззю в окресленій частині є галузь кримінального права. Кримінальний кодекс України (далі – КК України) містить низку норм, що охороняють значуще благо нашої держави, а саме життя та здоров'я людини, законодавець навіть цілий окремий розділ присвятив охороні життя та здоров'я людини – Розділ II «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи».

© Гога А. М., 2021
artem.sokol@ukr.net

Попри це варто зазначити, що розміщені в згаданому розділі кримінальні правопорушення є різними за ступенем тяжкості. До 1 липня 2020 року визнавалися злочином усі суспільно небезпечні винні діяння (дії або бездіяльність). У свою чергу, всі злочини поділялись на невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі.

Сьогодні ж, із прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 20.12.2019 № 2617 [2] та Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень”» від 17.06.2020 № 720 [3], була прийнята нова редакція КК України, відповідно до якої всі суспільно небезпечні діяння тепер мають назву «кримінальні правопорушення», які, у свою чергу, поділяються на кримінальні проступки та злочини.

Ураховуючи аспект нашого дослідження, вважаємо за необхідне зазначити, що кримінальні проступки проти життя та здоров'я особи складають 20 % від загальної кількості кримінальних правопорушень, а саме:

- 1) умисне легке тілесне ушкодження (ч. 1, 2 ст. 125 КК України);
- 2) побої та мордування (ч. 1 ст. 126 КК України);
- 3) погроза вбивством (ч. 1 ст. 129 КК України);
- 4) розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 132 КК України);
- 5) примушування до стерилізації без добровільної згоди потерпілої особи (ч. 4 ст. 134 КК України);
- 6) ненадання допомоги хворому медичним працівником (ч. 1 ст. 139 КК України);
- 7) насильницьке донорство (ч. 1 ст. 144 КК України) [4].

У зв'язку з цим розділ II КК України зазнав змін, зокрема змінив свою назву на «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи», що, на наш погляд, є цілком правильним.

Аналізуючи викладені статті, ми помітили певну нелогічну послідовність розміщення відповідних частин у ст. 134 КК України. Загалом законодавець викладає відповідні частини однієї статті, починаючи з найменш небезпечної диспозиції, за яку передбачено найменше покарання (її присвоюється назва «Частина 1»), інші диспозиції подає зі зростанням тяжкості суспільно небезпечного діяння й покарання за нього. Однак у ст. 134 КК України законодавець у перших трьох частинах розмістив злочини, а в четвертій – кримінальний проступок, що, на нашу думку, є не зовсім правильним, адже таким чином порушується структура викладення норм статті. У цьому випадку доречно було б викласти в ч. 1 ст. 134 КК України диспозицію: «Примушування до стерилізації без добровільної згоди потерпілої особи», а після неї інші, зберігаючи їх послідовність.

Узагалі відповідно до ч. 1 ст. 12 КК України кримінальним проступком є діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у вигляді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі [4]. Тобто це діяння є не таким небезпечним для суспільства загалом та для кожної людини зокрема, як злочин. Проте згадаймо зазначене на початку нашого дослідження конституційне положення, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю держави». Оскільки кримінальні правопорушення, розміщені в Розділі II КК України, посягають головним чином на життя та/або здоров'я людини, на нашу думку, недоречним є розміщення у вказаному розділі кримінальних проступків. Однак для того, щоб підтвердити чи спростувати нашу тезу, вважаємо за необхідне здійснити короткий екскурс в історію українського законодавства в частині кримінально-правової охорони життя та здоров'я людини.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Ретроспективний аналіз відповідальності за кримінальні проступки проти життя та здоров'я людини є предметом досліджень багатьох учених. Зокрема, окресленому питанню присвячені праці таких науковців, як А. Беніцький, А. Гаркуша, М. Котляр, О. Мироненко, П. Музиченко, К. Новак, К. Новікова, В. Тацій, В. Шаблистий, В. Лень.

Метою статті є аналіз історичних етапів розвитку кримінально-правової охорони життя та здоров'я людини на території України.

Виклад основного матеріалу. Перш за все слід зазначити, що злочини проти життя та здоров'я людини є одними з найстаріших у кримінальному праві України, зокрема вбивство та заподіяння шкоди здоров'ю.

Загалом заборона на вбивство й побиття була одним із перших табу в людській культурі. Багато в чому це пов'язано з необхідністю відтворювати й зміцнювати суспільство. Безкарність за вбивства й тяжкі тілесні ушкодження загрожувала людству винищенням, тому з самого початку ці суспільно небезпечні дії засуджувалися й заборонялися в місцевих громадах, племенах. Із формуванням більших людських спільнот аж до державних асоціацій таке табу прийняло форму закону, обов'язкового для всіх її членів.

У правовій доктрині виділяють декілька етапів становлення законодавства в окресленій частині охорони життя та здоров'я людини. Першим етапом є період звичаєвого (неписаного) кримінального права, який застосовувався, як правило, у рамках звичаїв і традицій. Зауважимо, що перші написані законодавчі акти систематизували сукупність норм поведінки, а заборони склалися на основі загальноновизнаних норм моралі та звичаїв, формалізованих і закріплених у законах. Джерела архаїчного права вирізнялися своєю примітивністю. Вони не розрізняли кримінальне законодавство, не містили визначення поняття та ознак злочину, класифікації злочинів та покарань. Християнські релігійні норми та норми канонічного права мали надзвичайний вплив на розвиток правової системи. Вони регулювали широкий спектр суспільних відносин, включаючи кримінальні. Зокрема, проаналізувавши Біблію та інші релігійні джерела, ми знаходимо вираження релігійних догматів у майбутніх кримінальних законах. Більшість усіх відомих заповідей Божих, які хоча і є моральними нормами і в яких вимоги формулювались в абстрактній формі, відтворювались у світських правових актах різних часів.

Першим документом, який регулював відносини між людьми й захищав життя та здоров'я, є «Закон руський», складений у період «військової демократії» V-VI століть [5, с. 132]. Із договорів великих князів Олега (911 р.) й Ігоря (945 р.) з греками видно, що «Руській правді» передував «Закон руський». Текст його не зберігся. Дослідники вважають, що це міг бути не законодавчий акт, а загальноприйнятий на Русі звичай, на якому ґрунтувалися князівські договори [6, с. 276].

«Руська правда» стала першим і найвідомішим систематизованим законодавчим актом Київської Русі, її положення ґрунтувалися в основному на звичаях. Створення цього законодавчого акта припадає на другий етап, який пов'язаний із виникненням писемності й появою законодавства.

Розвиток кримінальної відповідальності за умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю починається з «Руської правди». У цьому документі визначено всього два види злочинів – злочини проти особистості й злочини проти власності. Традиційна редакція «Руської правди», як уже було сказано, не знає поділу тілесних ушкоджень на види, на відміну від чинного законодавства України про кримінальну відповідальність (за умисне та з необережності, а також легке, середнє й тяжке ушкодження).

Отже, «Руська правда» як перший кодекс давньоруського права, який зберігся до нашого часу, заклала основи правового захисту життя та здоров'я людини, що знайшло свій розвиток у наступних кодифікованих правових актах.

Після втрати Київською Руссю політичної незалежності українські землі ввійшли до складу Князівства Литовського, головним законодавчим актом якого був Литовський статут у версіях 1529, 1566, 1588 рр. [7, с. 98].

У першій редакції Литовський статут, як і «Руська правда», установлює грошові штрафи на користь князя за вбивство та інші злочини, які в Київській Русі каралися кримінальним штрафом [7, с. 103].

Поступово під впливом польського та німецького законодавства ставлення до покарання трансформується. Друга й третя редакції Литовського статуту передбачали смертну кару за вбивство; тілесні покарання – за заподіяння собі шкоди та позбавлення волі – за заподіяння шкоди: «Якщо чийсь шляхетський дім був навмисно, примусово атакований або нападений і хтось був убитий у цьому будинку, зловмисник піддається смертній карі разом зі своїми співучасниками. У цьому випадку голова повинна бути оплачена відповідно до стану вбитого вдвічі більше. А якщо зловмисник когось поранив, то лише він сам засуджений до смертної карі, а його співучасники – до ув'язнення на дні башти як злочинці протягом року та шести тижнів. А коли, жорстоко перебігши або напавши, він нікого не поранив і не вбив, а залишив ознаки насильства чи заподіяння шкоди, тоді лише 12 рублів за насильство будуть платити гроші, а також компенсацію збитків» [8, с. 56].

Тож ми бачимо, що після входження українських земель до складу Князівства Литовського й дії Литовського статуту на території України поступово під впливом польського й німецького права відбувається трансформація відносин до покарання й відхід від гуманістичних принципів «Руської правди». Зокрема, практикуються такі суворі покарання, як смертна кара та позбавлен-

ня волі. Із XVI ст. спостерігаються перші згадки (якщо можна так назвати) кримінальних проступків. Про це свідчить таке: «Якщо хтось жорстоко перебігши або напавши, нікого не поранив і не вбив, а залишив ознаки насильства чи заподіяння шкоди, тоді лише 12 рублів за насильство будуть платити гроші, а також компенсацію збитків». Можна провести аналогію вказаного з чинним законодавством, коли, наприклад, за вчинення легких тілесних ушкоджень передбачене покарання у вигляді штрафу або громадських чи виправних робіт.

Формування відповідних галузей юридичної науки відбувається після заснування в середині XIX століття університетів, які створили юридичні факультети. Воно починається з прийняття Військового артикула Петра I (1715 р.). Після його скасування набрало чинності Кримінальне укладення 1903 року. У цьому укладенні злочини, які заподіюють шкоду здоров'ю, зібрані в главі 23 під заголовком «Про тілесні ушкодження і насильство над людиною», яка складалася з 14 статей. Серед злочинів проти здоров'я виділено склад тілесних ушкоджень, які залежно від тяжкості наслідків поділялися на тяжкі, досить тяжкі й легкі. Виділено дев'ять можливих ознак «досить серйозного тілесного ушкодження»: втрата зору, слуху, мови, рук, ніг, репродуктивних частин тіла, непоправне спотворення особи, небезпечні для життя порушення здоров'я та психічні захворювання. При цьому покарання за діяння збільшилися – із восьми років каторжних робіт до десяти років з урахуванням підвищеного ступеня суспільної небезпеки цього виду насильницького посягання [9, с. 137].

Укладення 1903 року також уточнило критерії тяжких тілесних ушкоджень, а саме наявність небезпечних для життя порушень здоров'я, які були постійними або тимчасовими: «порушувала відправку органу тіла». Усі інші порушення здоров'я були визнані легкими тілесними ушкодженнями, а покарання за їх завдання – тюремне ув'язнення.

Узагальнюючи сказане про Кримінальне укладення 1903 року, відзначимо, що кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи тих часів, на відміну від сучасних, не поділялись на кримінальні проступки та злочини, про що свідчить вид покарання, що, на нашу думку, є цілком правильним.

До четвертого етапу формування законодавства про відповідальність за умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю відносять епоху радянського кримінального права, історично з 1917 року. Під час Жовтневої революції та громадянської війни не було кримінальних кодексів і було відносно небагато кримінальних законів, у яких визначається відповідальність за різні злочини проти особи. Травма була визнана судом тяжким злочином і суворо каралася. Заподіяння тілесних ушкоджень у цей період згадувалося в ряді особливих розпоряджень Ради робітничих і селянських депутатів [10, с. 190].

Питання про відповідальність за злочини проти здоров'я людини у вітчизняному кримінальному праві XX століття в різні періоди розглядалося неоднозначно. На наш погляд, найбільший теоретичний інтерес і практичне значення для аналізу такого складу злочину становить законодавство саме цього періоду як найближче до сучасного в часі й духовно-ідеологічному плані.

Так, у контексті викладеного слід розглянути Кримінальний кодекс УРСР 1922 року, Особлива частина якого містила п'ять глав «Злочини проти життя, здоров'я, свободи і гідності особистості». Вона була поділена на п'ять розділів: убивство, тілесні ушкодження й насильство над людиною, залишення в небезпеці, сексуальні злочини та інші посягання на людину та її гідність. У розділі «Травми і насильство над людиною» всі травми були поділені на тяжкі, менш тяжкі й легкі.

Система тілесних ушкоджень, закріплена в розділі 2 «Травми і насильство по відношенню до людини», була досить чіткою й за своєю структурою наближена до сучасного Кримінального кодексу України.

Кримінальний кодекс УРСР 1922 року прямо не визначав легких тілесних ушкоджень. Однак з урахуванням концепції тяжкого та менш тяжкого тілесного ушкодження передбачалося, що легке тілесне ушкодження – це ушкодження, яке не загрожує життю та спричиняє короточасний розлад здоров'я або не пов'язане з розладом здоров'я, але спричиняє порушення анатомічної цілісності тканин. Удари, побої або інші насильницькі дії, що спричиняють фізичний біль, також були віднесені до тілесних ушкоджень [11, с. 201].

У наступній редакції Кримінального кодексу УРСР 1927 року система норм про тілесні ушкодження подібна до тієї, яка була визначена в Кримінальному кодексі УРСР 1922 р.

Тяжким тілесним ушкодженням вважається тілесне ушкодження, що спричинило втрату зору, слуху або будь-якого органу, непоправне спотворення обличчя, психічне захворювання або інший розлад здоров'я в поєднанні зі значною інвалідністю [11, с. 201].

Серед легких тілесних ушкоджень КК УРСР 1927 року виділив тілесні ушкодження, які спричинили порушення здоров'я, і не завдавали їх [11, с. 202].

Кримінальний кодекс Української РСР 1960 року фактично зберіг усі досягнення попередніх кодексів про кримінально-правовий захист здоров'я людини, увівши ще більш суворі

покарання за такі суспільно небезпечні посягання. Продовжувала діяти триступенева система поділу тілесних ушкоджень на тяжкі, середні й легкі, які, у свою чергу, поділялися на легкі, що викликали короткочасне порушення здоров'я або легку інвалідність і без таких наслідків.

Проаналізувавши вид покарання за злочини проти життя та здоров'я (слід звернути увагу на формулювання законодавця «Злочини») в КК України 1960 року, ми бачимо, що за всі злочини, окрім «побої та мордування», «примушування жінки до вчинення абортів», «залишення в небезпеці», «ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя становищі», «ненадання допомоги хворому особою медичного персоналу», було визначено покарання у вигляді позбавлення волі.

Крім цього, у контексті викладеного слід зазначити думку А. Г. Гаркуші, яка у своєму дослідженні наголошує на необхідності визнати побої та мордування злочином та посилити кримінальну відповідальність за вказані діяння, адже фактично в КК України 1960 року побої та мордування є частиною (видом) легких тілесних ушкоджень, за які існував вид покарання – позбавлення волі [12, с. 315].

Із цього приводу А. Г. Гаркуша та В. В. Лень зазначають, що норми, які передбачають відповідальність за побої й мордування, у кримінальних законах інших країн викликають як теоретичний, так і практичний інтерес. Разом із тим для використання позитивного досвіду зарубіжних країн у сфері кримінально-правової охорони певних суспільних відносин завжди потрібно враховувати всі «за» і «проти». Переконані, слід враховувати всі важливі складові, зокрема національний законодавчий досвід, традиції й навіть ментальність [13, с. 106].

Беручи до уваги викладене, вважаємо за доцільне легкі тілесні ушкодження, побої та мордування віднести саме до злочинів, за які передбачити покарання у вигляді позбавлення волі.

П'ятий етап в історії українського права почався з ухвалення 2001 року чинного Кримінального кодексу України. У ньому норми щодо злочинів проти життя та здоров'я особи містяться в розділі II Особливої частини «Злочини проти життя і здоров'я». Цей розділ чомусь розміщений після розділу «Злочини проти основ національної безпеки України», що, на наш погляд, є дещо суперечливим, оскільки в Україні саме людина, її життя та здоров'я є найбільшою цінністю держави, а не основи національної безпеки.

Висновки. Отже, резюмуючи викладений матеріал, можемо відзначити таке. По-перше, безперечно, що кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я (і кримінальні проступки, і злочини) були й залишаються найнебезпечнішим і, на жаль, широко розповсюдженим злочином, що посягає на невід'ємне право людини – право на життя та здоров'я.

По-друге, із ретроспективного аналізу відповідальності за кримінальні проступки проти життя та здоров'я особи ми простежуємо, що із XVI ст. законодавець починає більш гуманно підходити до виду покарання за завдання різного ступеня тяжкості тілесних ушкоджень. Більш наближений до сучасності КК України 1960 року не містив розмежування кримінальних проступків та злочинів, а за вчинення легких тілесних ушкоджень (які зараз є кримінальним проступком) у ньому передбачалось покарання у вигляді позбавлення волі. Відповідно до сучасного розмежування вчинення зазначених діянь визнається злочином. Тож, на нашу думку, необхідним є перегляд виду та міри покарання за вчинення окремих кримінальних проступків, таких як умисне легке тілесне ушкодження, а також побої та мордування (вид легких тілесних ушкоджень), оскільки в історичному ланцюжку відсутність такого покарання, як позбавлення волі, за вчинення викладених вище кримінальних правопорушень є новелою, що не зовсім правильно та доречно.

По-третє, вважаємо за необхідне Розділ II «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи» розмістити першим в Особливій частині КК України, з урахуванням положення ст. 3 Конституції України.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. Дата оновлення 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень»: Закон України № 2617 від 20.12.2019 року. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2019, №17, ст. 71. Дата оновлення 20.12.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text>.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень»: Закон України від 17.06.2020 року.

Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2020, № 47, ст. 408. Дата оновлення 17.06.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/720-20#Text>.

4. Кримінальний кодекс України: Закон України № 720 від 05.04.2001 року. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст. 131. Дата оновлення 30.12.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

5. Мироненко О. М. Українське державотворення: невitreбуваний потенціал. Київ, 1997. 637 с.

6. Котляр М.Ф. Договори Київської Русі з Візантією / Енциклопедія історії України: Т. 2. Редкол: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2004. 688 с.

7. Історія держави і права України: Академічний курс: У 2 т.: Підручн. для студ. юридичн. спец. вузів/ Ред. В.Я. Тацій, А.Й.Рогожин; Академія правових наук України, Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого. Київ: Ін. Юре. 2000. Т.1. 2000. 646 с.

8. Музиченко П. Історія держави і права України: Навчальний посібник/ 5-те вид., випр. і доп. Київ: Знання, 2006. 437 с.

9. Беніцький А.С. Відповідальність за причетність до злочину та співучасть у злочині згідно з кримінальним законодавством Російської Імперії (друга половина XIX – початок XX століття) / Інформація і право, № 3(9), 2013. С. 135-143.

10. Новікова К.А. Деякі питання караності злочинів проти життя та здоров'я особи / Вісник Асоціації кримінального права України, 2016, № 2(7). С. 187-192.

11. Новак К. М. Основні особливості Кримінального кодексу УСРР 1922 р. / Теорія та практика сучасної юриспруденції: матеріали I Всеукр. наук. конф., Харків, 15 берез. 2013 р.-15 квіт. 2013 р. Xfhrrsd, 2013. С. 201-202.

12. Гаркуша А.Г. Досвід країн пострадянського простору у сфері правового регулювання відповідальності за побой і мордування / Центральнотрадянський правничий часопис. Спеціальний випуск. №1. 2011. С. 314-317.

13. Гаркуша А.Г., Лень В.В. Побой і мордування у кримінальному праві та законодавстві: монографія / А.Г. Гаркуша, В.В. Лень. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 129с.

Надійшла до редакції 23.02.2021

References

1. Benitskiy A.S. (2013). Vidpovidalnist za prichetnist do zlochinu ta spivuchast u zlochini zgidno z kriminalnim zakonodavstvom Rosijskoyi Imperiyi (druga polovina XX stolittya – pochatok XX stolittya [Responsibility for involvement in the crime and complicity in the crime in accordance with the criminal law of the Russian Empire (second half of the XIX - early XX century)]. Informacziya i pravo, 3, 135-143. [in Ukrainian].

2. Harkusha A.G., Len V.V. (2018). Poboyi i morduvannya u kriminalnomu pravi ta zakonodavstvi: monografiya [Beatings and beatings in criminal law and legislation]. Dnipro: Dnipropetrovskij derzhavnij universitet vnutrishnikh sprav. [in Ukrainian].

3. Harkusha A.G. (2011). Dosvid krayin postradyanskogo prostoru u sferi pravovogo reguluyannya vidpovidalnosti za poboyi i morduvannya [The experience of the post-Soviet countries in the field of legal regulation of liability for beatings and beatings]. Czentralnoukrayinskij pravnichij chasopis. Speczialnij vipusk, 1, 314-317. [in Ukrainian].

4. Tacy V.Y., Rogozhyn A.I. (2000). Istoriya derzhavi i prava Ukrayini: Akademichnij kurs [History of State and Law of Ukraine: Academic course]. Kyiv: In. Yure. [in Ukrainian].

5. Konstitucziya Ukrayini [Constitutional of Ukraine]. (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukrainian].

6. Kotlyar M.F. (2004). Dogovori Kiyivskoyi Rusiz Vizantiyeyu [Treaties of Kievan Rus with Byzantium]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

7. Kriminalnij kodeks Ukrayini [Criminal Code of Ukraine]. (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukrainian].

8. Myronenko O.M. (1997). Ukrayinske derzhavotvorennya: nevitrebuvaniy potentsial. Kyiv. [in Ukrainian].

9. Myzychenko P. (2006). Istoriya derzhavi i prava Ukrayini [Istoriya derzhavi i prava Ukrayini]. Kyiv: Znannya. [in Ukrainian].

10. Novak K.M. (2013). Osnovni osoblivosti Kriminalnogo kodeksu USRR 1922 r. [The main features of the Criminal Code of the USSR in 1922]. Teoriya ta praktika suchasnoyi yurisprudencziyi. 201-202. [in Ukrainian].

11. Novikova K.A. (2016). Deyaki pitannya karanosti zlochiniv proti zhittya ta zdorovya osobi [Some issues of punishment of crimes against life and health of a person]. Visnik Asocziacziyi kriminalnogo prava Ukrayini, 2(7), 187-192. [in Ukrainian].

12. Zakon Ukrayini pro vnesennya zmin do deyakikh zakonodavchikh aktiv Ukrayini u zvyazku z

prijnyattam Zakonu Ukrayini «Pro vnesennya zmin do deyakikh zakonodavchikh aktiv Ukrayini shhodo sproshhennya dosudovogo rozsliduvannya okremikh kategorij krimi`nalnikh pravoporushen». [Law of Ukraine on Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine in Connection with the Adoption of the Law of Ukraine “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Simplification of Pre-trial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses”] (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text>.

13. Zakon Ukrayini pro vnesennya zmin do deyakikh zakonodavchikh aktiv Ukrayini u zvyazku z prijnyattam Zakonu Ukrayini «Pro vnesennya zmin do deyakikh zakonodavchikh aktiv Ukrayini shhodo sproshhennya dosudovogo rozsliduvannya okremikh kategorij kriminalnikh pravoporushen» [Law of Ukraine on Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine in Connection with the Adoption of the Law of Ukraine “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Simplification of Pre-trial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses”] (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/720-20#Text>.

SUMMARY

Artem M. Goga. Retrospective analysis of the liability for criminal offenses against individual's life and health. The article is devoted to a comprehensive study of the retrospective analysis of the responsibility of criminal offenses against life and health. The author highlights the historical development of legislation in the field of liability for criminal offenses against life and health. It has been established that the first stage in the formation of legislation in the field of liability for criminal offenses against life and health of a person is the period of customary law, but the process of legislation is currently underway in the study area. In particular, the last significant changes in the domestic criminal law took place on June 17, 2020, in connection with which criminal offenses began to be divided into crimes and criminal offenses. The author proved the relevance of the research topic, as criminal offenses against life and health of a person account for 20% of the total number of criminal offenses. Emphasis is placed on the need to review the type of punishment and to attribute certain criminal offenses to crimes, in particular such criminal offenses as beatings and beatings and light bodily harm. This is arguably confirmed by the author in the article, as taking into account the historical development and the retrospective aspect of the formation of liability for criminal offenses against life and health. In particular, this is confirmed by the fact that the previous version of the Criminal Code of Ukraine (1960) provided for criminal liability in the form of imprisonment for the commission of these criminal offenses. In addition, in most developed foreign countries, these criminal offenses are recognized, in accordance with the sanction, a crime. The solution to this problem, according to the author, is proposed by amending the relevant regulations governing the liability of criminal offenses against life and health.

Keywords: *Criminal misconduct, liability, life of a person, health of a person, punishment, bodily injuries.*

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

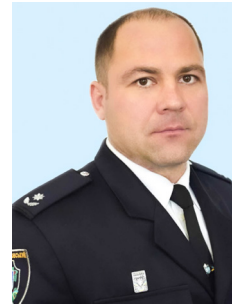
УДК 343.98

DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-235-239

**Валерій
ДАРАГАН[©]**
доктор юридичних
наук, доцент

**Сергій
БАЛАБАН[©]**
кандидат
юридичних наук

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

АНАЛІЗ СТАНУ НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ У ПРІОРИТЕТНИХ ГАЛУЗЯХ ЕКОНОМІКИ

Проаналізовано наукові доробки вчених щодо вивчення окремих проблем оперативно-розшукової протидії кримінальним правопорушенням, що вчиняються у пріоритетних галузях економіки, зокрема: агропромисловий комплекс; житлово-комунальний комплекс; машинобудівний комплекс; транспортна інфраструктура; курортно-рекреаційна сфера і туризм; переробна промисловість. Встановлено, що на сьогодні дослідження, присвячені проблемам оперативно-розшукової протидії кримінальним правопорушенням у сфері економіки, що вчиняються на підприємствах машинобудівного комплексу та у курортно-рекреаційній сфері, зовсім не виконувалися. Дослідження, присвячені окремим проблемам оперативно-розшукової протидії кримінальним правопорушенням, що вчиняються в інших пріоритетних галузях економіки, виконувалися здебільшого до реформування підрозділів органів внутрішніх справ.

Ключові слова: наукове забезпечення, оперативно-розшукова діяльність, протидія, кримінальне правопорушення, галузь економіки.

Постановка проблеми. Сучасний період економічного розвитку характеризується погіршенням ситуації у сфері економічної діяльності, яке пов'язане з економічною кризою, що вразила нашу країну. В умовах економічної кризи відбувається зростання рівня злочинності, зокрема, в економічній сфері. Небезпека злочинності у сфері економічної діяльності полягає не тільки в заподіянні матеріальних збитків державі, суспільству і громадянам, а й у здатності до дестабілізації економічної системи загалом. Її масштаби зараз такі, що впливають на всі сторони життя суспільства. Протиріччя, що виникають між загальноприйнятими, встановленими правом і цивілізованими формами й методами господарської діяльності та незаконними способами збагачення, призводять до безладів, прояву невдоволення, протестів і мітингів. Якщо своєчасно не усувати ці протиріччя, в суспільстві відбувається утворення і відтворення паралельних цілісних соціально-економічних структур протиправної орієнтації, здатних при збереженні наявних тенденцій підпорядкувати собі всі ресурси країни [2, с. 5].

Процес ознайомлення із сумою знань і висновків, накопичених попередніми дослід-

© Дараган В. В., 2021

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1735-2371>
velcom07@gmail.com

© Балабан С. М., 2021

fpfpkm@dduvs.in.ua

никами, є першим і необхідним етапом на шляху до самостійного дослідження. Неможливо навчитися аналізувати явище, отримувати і зіставляти нові дані, не засвоївши методологічну базу, вироблену засновниками. До того ж контекст нової пізнавальної ситуації, що виникла після прийняття нового КПК України, фактично надав імперативності такому шляху здійснення наукового пошуку [5, с. 12–13].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Окремі проблеми оперативно-розшукової протидії кримінальним правопорушенням, що вчиняються в окремих галузях економіки, досліджували Р. К. Антонов, В. В. Дараган, О. Ф. Долженков, В. І. Василичук, В. Л. Ортинський, В. Д. Пчолкін, В. В. Шендрик та ін.

Аналіз їхніх наукових здобутків свідчить про великий внесок у формування напрямів оперативно-розшукової протидії кримінальним правопорушенням, що вчиняються в окремих галузях економіки. Однак вказані дослідження вирішують окремі проблеми, що виникають лише в деяких сферах економіки та лише частково вирішують проблеми, які на сьогодні виникають у процесі оперативно-розшукової протидії кримінальним правопорушенням, що вчиняються у пріоритетних галузях економіки.

Отже, **метою** статті є аналіз сучасного стану наукової розробленості проблем оперативно-розшукової протидії кримінальним правопорушенням, що вчиняються у пріоритетних галузях економіки.

Виклад основного матеріалу. Визначення поняття «галузь економіки» надано у ст. 260 Господарського кодексу України, зокрема це – сукупність усіх виробничих одиниць, які здійснюють переважно однакові або подібні види виробничої діяльності [1]. При цьому положення Кодексу не надають перелік таких галузей.

Першим нормативно-правовим актом, у якому було надано перелік галузей економіки, був наказ Державного комітету України з будівництва та архітектури від 19.07.2002 р. № 13 «Про затвердження Нормативів вартості створення одного робочого місця у різних галузях економіки». Зокрема у наказі було визначено такі галузі:

- машинобудування;
- металургійна і гірничодобувна промисловість;
- хімічна промисловість;
- легка промисловість;
- деревообробна промисловість;
- виробництво біомінеральних добрив на основі бурого вугілля;
- вугільна галузь – підземні роботи;
- торгівля, громадське харчування та побутове обслуговування населення;
- освіта, наука, культура;
- агропромисловий комплекс;
- промисловість будівельних матеріалів;
- електроенергетика;
- вугільна промисловість – виробництво вугільних та інших брикетів;
- автомобільний транспорт;
- хлібопекарське та кондитерське виробництво [3].

У 2013 році Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 серпня 2013 р. № 843-р. «Про затвердження переліку пріоритетних галузей економіки» було визначено пріоритетні галузі економіки, до яких увійшли:

1. Агропромисловий комплекс за напрямками – виробництво, зберігання харчових продуктів, у тому числі дитячого харчування, а також виробництво біопалива, з орієнтацією на імпортозаміщення.

2. Житлово-комунальний комплекс за напрямками: створення об'єктів поводження з відходами (побутовими, промисловими та відходами, які утворилися в результаті добування та перероблення корисних копалин і виробництва електричної та теплової енергії); будівництво, реконструкція і технічне переоснащення у сфері теплопостачання, централізованого водопостачання та водовідведення.

3. Машинобудівний комплекс за напрямками – виробництво нових та імпортозаміщуючих видів комп'ютерів, електронної та оптичної продукції, машин і устаткування, електричного устаткування, автотранспортних та інших транспортних засобів.

4. Транспортна інфраструктура за напрямками – будівництво, реконструкція і технічне переоснащення у сфері транспортної інфраструктури.

5. Курортно-рекреаційна сфера і туризм за напрямками – будівництво курортно-рекреаційних об'єктів та об'єктів туристичної інфраструктури.

6. Переробна промисловість за напрямком – імпортозамісне металургійне виробництво [4].

Однак станом на сьогодні жодним нормативно-правовим актом не визначено вичерпного переліку галузей економіки, що само собою негативно впливає на стан організації протидії кримінальним правопорушенням, що вчиняються у галузях економіки силами підрозділів кримінальної поліції.

Аналіз наукових досліджень, присвячених окремим питанням та проблемам оперативно-розшукової протидії кримінальним правопорушенням у сфері економіки, показав, що на сьогодні здійснено понад 250 наукових досліджень, присвячених цим питанням, серед яких 16 досліджень – це дослідження на рівні дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Однак, незважаючи на доволі велику кількість вказаних досліджень, вони не вирішують усі наявні на сьогодні проблеми, пов'язані з оперативно-розшуковою протидією кримінальним правопорушенням у сфері економіки.

Пропонуємо зупинитися на аналізі стану наукового забезпечення оперативно-розшукової протидії кримінальним правопорушенням, що вчиняються у пріоритетних галузях економіки, визначених нами вище:

1. Агропромисловий комплекс.

Стан наукової розробленості проблем оперативно-розшукової протидії кримінальним правопорушенням у сфері економіки, що вчиняються в агропромисловому комплексі, поданий найбільшою кількістю досліджень та налічує у собі 2 докторські дисертації та 7 кандидатських дисертації, 6 з яких захищено після прийняття Кримінального процесуального кодексу України та лише 2 після реформування органів внутрішніх справ та створення Національної поліції. Зокрема це дослідження:

1) Берлач А. І. Фінансові відносини у сільському господарстві України та їх оперативно-розшукове супроводження (2002 р.);

2) Пчолкін В. Д. Теоретичні, правові та організаційно-тактичні основи розкриття злочинів у харчовій промисловості (2010 р.);

3) Єфімов В. В. Оперативне забезпечення протидії викраданню, що вчинюються організованими злочинними угрупованнями у переробній сфері АПК (за матеріалами підрозділів ДСБЕЗ і БОЗ МВС України) (2007 р.);

4) Тарасенко О. С. Протидія злочинам у сфері земельних відносин (оперативно-розшукові засади) (2011 р.);

5) Жига І. П. Правові та тактичні основи виявлення та припинення обігу на ринку України небезпечної продовольчої продукції (2014 р.);

6) Андрусенко С. В. Виявлення та розслідування злочинів у сфері земельних відносин (2014 р.);

7) Лавренчук М. О. Правові та організаційні засади економічної безпеки в аграрному секторі (2015 р.);

8) Мазійчук В. А. Оперативно-розшукова протидія одержанню неправомірної вигоди у агропромисловому комплексі (2018 р.);

9) Цуркан К. А. Протидія оперативними підрозділами Національної поліції України злочинам, що вчинюються на ринку зерна (2019 р.).

Як бачається з вказаного, комплексних наукових досліджень з проблем оперативно-розшукової протидії кримінальним правопорушенням у сфері економіки, що вчиняються в агропромисловому комплексі, не виконувалося.

Це вказує на необхідність виконання комплексного наукового дослідження з проблем оперативно-розшукової протидії кримінальним правопорушенням у сфері економіки, що вчиняються в агропромисловому комплексі.

2. Житлово-комунальний комплекс.

Стан наукової розробленості проблем оперативно-розшукової протидії кримінальним правопорушенням у сфері економіки, що вчиняються в житлово-комунальному комплексі, поданий 5 дисертаціями на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, серед яких лише 3 виконано після реформування органів внутрішніх справ та створення Національної поліції.

Зокрема це такі дослідження:

1) Незнамов А. І. Методика розслідування отримання незаконної винагороди від громадян за виконання робіт, пов'язаних з обслуговуванням населення (1985 р.);

2) Губська А. В. Протидія злочинам у сфері житлово-комунального господарства (за матеріалами діяльності підрозділів Державної служби боротьби з економічною злочинністю МВС України) (2012 р.);

3) Ніконов М. М. Виявлення та попередження підрозділами захисту економіки діяльності організованих груп у сфері житлово-комунального господарства (2018 р.);

4) Чиж С. А. Оперативно-розшукова протидія підрозділами захисту економіки злочинам у сфері обігу побутових відходів (2019 р.);

5) Бережняк В. В. Оперативно-розшукова протидія одержанню неправомірної вигоди у сфері житлово-комунального господарства (2019 р.).

Як вбачається з вказаного, комплексних наукових досліджень з проблем оперативно-розшукової протидії кримінальним правопорушенням у сфері економіки, що вчиняються в житлово-комунальному комплексі, не виконувалося.

Це вказує на необхідність виконання комплексного наукового дослідження з проблем оперативно-розшукової протидії кримінальним правопорушенням у сфері економіки, що вчиняються в житлово-комунальному комплексі.

3. Транспортна інфраструктура.

Стан наукової розробленості проблем оперативно-розшукової протидії кримінальним правопорушенням у сфері економіки, що вчиняються на підприємствах транспортної інфраструктури, поданий також 5 дисертаціями на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, серед яких лише 1 виконано після реформування органів внутрішніх справ та створення Національної поліції.

Зокрема це такі дослідження:

1) Негодченко О. В. Кримінологічна характеристика та попередження органами внутрішніх справ корисливих злочинів у сфері автотранспортних послуг (1991 р.);

2) Захарова О.В. Особливості оперативно-розшукової діяльності підрозділів ДСБЕЗ органів внутрішніх справ на залізничному транспорті (2009 р.);

3) Дараган В. В. Розкриття викрадань державних коштів при проведенні закупівель товарів та виконанні робіт (послуг) на підприємствах залізничного транспорту (2012 р.);

4) Наумюк С. А. Контррозвідувальне забезпечення транспортного комплексу України (2013 р.);

5) Брильов М. О. Оперативно-розшукова протидія злочинам, пов'язаним з розкраданням бюджетних коштів під час будівництва, ремонту та експлуатації автомобільних доріг (2017 р.).

Як вбачається з вказаного, комплексних наукових досліджень з проблем оперативно-розшукової протидії кримінальним правопорушенням у сфері економіки, що вчиняються на підприємствах транспортної інфраструктури, не виконувалося.

Це вказує на необхідність виконання комплексного наукового дослідження з проблем оперативно-розшукової протидії кримінальним правопорушенням у сфері економіки, що вчиняються на підприємствах транспортної інфраструктури.

4. Переробна промисловість.

Стан наукової розробленості проблем оперативно-розшукової протидії кримінальним правопорушенням у сфері економіки, що вчиняються на підприємствах переробної промисловості, поданий лише 2 дисертаціями на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, які було виконано до реформування органів внутрішніх справ та створення Національної поліції.

Зокрема це такі дослідження:

1) Вінчук В. В. Організація і тактика розкриття оперативними підрозділами ОВС порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом (2012 р.);

2) Малишев К. В. Протидія оперативними підрозділами МВС України злочинам, що вчиняються в процесі обігу металобрухту (2014 р.).

Це вказує на необхідність виконання комплексного наукового дослідження з проблем оперативно-розшукової протидії кримінальним правопорушенням у сфері економіки, що вчиняються на підприємствах переробної промисловості.

Стосовно досліджень, присвячених проблемам оперативно-розшукової протидії кримінальним правопорушенням у сфері економіки, що вчиняються на підприємствах машинобудівного комплексу та у курортно-рекреаційній сфері, то такі дослідження на сьогодні зовсім не виконувалися, хоча аналіз наукових досліджень з питань криміналістичного забезпечення протидії таким кримінальним правопорушенням, а також з питань їх розслідування здійснювався, що вказує на необхідність виконання таких досліджень за напрямом оперативно-розшукової протидії.

Висновки. З огляду на зазначене, можна зробити висновок, що на сьогодні є потреба виконання комплексних наукових досліджень з проблем оперативно-розшукової протидії кримінальним правопорушенням у пріоритетних галузях економіки.

Список використаних джерел

1. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 23.02.2021).
2. Організаційно-економічний механізм протидії злочинам в економічній сфері : монографія; за ред. О. В. Черевка, І. П. Мігус, Л. В. Гнилицької. Черкаси : видавець Чабаненко Ю. А., 2016. 466 с.
3. Про затвердження Нормативів вартості створення одного робочого місця у різних галузях економіки : наказ Державного комітету України з будівництва та архітектури від 19.07.2002 р. № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0628-02#Text>
4. Про затвердження переліку пріоритетних галузей економіки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 серпня 2013 р. № 843-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/843-2013-r#n7>.
5. Савенко С. А. Оперативно-розшукове забезпечення судового провадження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків : ХНУВС, 2014. 219 с.

Надійшла до редакції 09.03.2021

References

1. Hospodars'kyj kodeks Ukrainy [Economic Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> [in Ukr.].
2. Organizacijno-ekonomichnyj mexanizm proty`diy zlochy`nam v ekonomichnij sferi [Organizational and economic mechanism for combating crimes in economics] : monograf. ; za red. Cherevka O. V., Migus. I. P., Hny`ly`cz`koyi L. V. Cherkasy` : vy`davec`z` Chabanenko Yu. A. Cherkasy`, 2016. 466 s. [in Ukr.].
3. Pro zatverdzhennya Normaty`viv vartosti stvorennya odnogo robochogo miscya u rizny`x galuzyax ekonomiky [About the statement of Standards of cost of creation of one workplace in various branches of economy] ` : nakaz Derzhavnogo komitetu Ukrainy` z budivny`cztva ta arxitektury` vid 19.07.2002 № 13. [in Ukr.].
4. Pro zatverdzhennya pereliku priory`tety`x galuzej ekonomiky` [About the statement of the list of priority branches of economy] : Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy` vid 14 serpnya 2013 r. № 843-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/843-2013-r#n7>. [in Ukr.].
5. Savenko, S.A. (2014) Operaty`vno-rozshukove zabezpechennya sudovogo provadzheniya [Operational and investigative support of court proceedings] : dy`s. ... kand. yury`d. nauk : 12.00.09 / KhNUVS. Kharkiv. 219 s. [in Ukr.].

SUMMARY

Valeriy V. Darahan, Serhiy M. Balaban. Analysis of the state of scientific support of operational and research resistance to criminal offenses committed in the fields of economy. The article analyzes the scientific achievements of scientists on the study of certain problems of operational and investigative counteraction to criminal offenses committed in priority sectors of the economy, in particular: agro-industrial complex; housing and communal complex; machine-building complex; transport infrastructure; resort and recreational sphere and tourism; processing industry.

The purpose of the article is to analyze the current state of scientific development of problems of operational and investigative counteraction to criminal offenses committed in priority sectors of the economy.

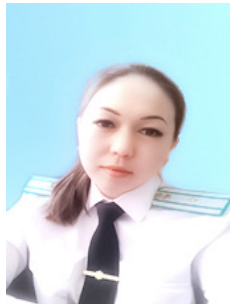
The analysis of scientific achievements of scientists at the level of doctoral dissertations testifies to a significant contribution to the formation of areas of operational and investigative counteraction to criminal offenses committed in certain sectors and areas of the economy. However, these studies solve some problems that arise only in some areas of the economy and only partially solve the problems that currently arise in the process of operational and investigative response to criminal offenses committed in priority sectors of the economy.

It is established that as of today, no normative legal act defines an exhaustive list of sectors of the economy, which in itself negatively affects the state of organization of counteraction to criminal offenses committed in the sectors of the economy by criminal police units.

It is established that to date, research on the problems of operational and investigative counteraction to criminal offenses in the field of economics, committed at the enterprises of the machine-building complex and in the resort and recreational sphere, has not been conducted at all. Research on certain problems of operational and investigative counteraction to criminal offenses committed in other priority sectors of the economy was conducted mainly before the reform of law enforcement agencies.

Keywords: *scientific support, operative-search activity, counteraction, criminal offense, branch of economy.*

УДК 343.98
МРНТИ 10.85.01
DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-240-244

Мадіна КАСИМОВА ©
докторант
(Академия
правоохранительных
органов при
Генеральной
прокуратуре
Республики Казахстан)

Айнагуль КАРИПОВА ©
кандидат
юридических наук
(Управление анализа
коррупционных рисков
Департамента
Профилактики
Антикоррупционной
службы Республики
Казахстан)

НЕКОТОРЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВЗЯТОЧНИЧЕСТВА

Розглянуто криміналістичний аспект корупційного злочину на прикладі хабарництва4 способів учинення хабарництва.

Зроблено висновок, що характер механізму в кожному конкретному випадку безпосередньо пов'язаний зі способом учинення злочинів і особистістю учасників, а їхня заінтересованість в приховуванні факту незаконних дій і високе посадове становище завжди є чинником відсутності слідової інформації

Ключові слова: корупція, хабарництво, предмет, обставини, що підлягають доказуванню, час і місце, види і способи, вчинення хабарництва.

Постановка проблеми. Одним из преступлений против государственной власти является взяточничество – получение, дача и посредничество во взяточничестве. Уголовная ответственность за данные преступления предусмотрена статьями 366, 367, 368 УК РК. Эти составы преступлений предполагают получение должностным лицом взятки в виде денег, ценных бумаг, иного имущества или выгод имущественного характера за действия (бездействие) в пользу дающего взятку, если такие действия (бездействие) входят в сферу служебных полномочий должностного лица или оно в силу своего должностного положения может содействовать таким действиям, а также за покровительство или попустительство по службе.

Взяточничество подрывает авторитет государства, дезорганизует систему деятельности аппарата управления. Более того, оно тесно связано с таким противоправным явлением, как коррупция, которая предполагает, что представитель законодательной, исполнительной или судебной власти подкупается или ставится в зависимость от преступной структуры.

Социально-экономические условия развития нашего общества в последние годы вызвали рост количества преступлений, связанных с дачей либо получением взятки, о чем свидетельствует правовая статистика Республики Казахстан.

За 2020 год в Республике Казахстан зарегистрировано 2260 коррупционных преступлений. Почти две трети из них пришлись на взяточничество. С начала года зарегистрировано 1885 случая взяточничества в стране – на 12 % больше, чем за аналогичный период 2019 г. В том числе 688 случаев пришлось на получение взятки, 713 случаев – на дачу взятки, 50 случаев – на посредничество [1].

Цель статьи – рассмотрение криминалистического аспекта коррупционного преступления на примере взяточничества.

Изложение основного материала. Криминалистическая характеристика преступлений – это совокупность типичных признаков подготовки и совершения преступлений определенного вида, анализ и исследование которых помогают организовать надлежащее расследование по конкретному уголовному делу [2 с. 339].

© Касимова М. О., 2021
aroyur2020@gmail.com

© Карипова А. Т., 2021
aroyur2020@gmail.com

Исходя из принципов необходимости, общности и целостности, выражающих сущность системы преступного деяния как реального явления, можно выделить следующие элементы криминалистической характеристики коррупционных преступлений:

а) *субъекты взяточничества* – взяткодатель, взяткополучатель, посредник и другие соучастники (устанавливаются их личностные и профессиональные качества, служебный статус, должностные или функциональные права и обязанности, характер межличностных отношений и т. д.).

Взяткополучатель обладает признаками специального субъекта (должностное положение, наличие властных полномочий т.п.), взяткодатель – признаками общего субъекта, его должностное положение не важно. Наибольшее значение здесь имеет характеристика его личности, и особенно связь с взяткополучателем, степень их взаимоотношений, возможное наличие неприязненных отношений и проверка вероятности обговора должностного лица.

Как отмечает А. Н. Халиков, условно взяткодателей можно разделить на два типа: первый – это взяткодатели, которые стали ими в виду сложившейся неблагоприятной личной ситуации и преследуют только одну цель – успешное решение своего вопроса за дачу взятки. И второй тип – это взяткодатели, которые, кроме необходимости положительного решения непосредственно своих вопросов, преследуют цель поставить в долговременную зависимость от него должностное лицо для решения последующих задач, тем самым «купить» не только один вопрос, а «купить» в целом само должностное лицо [3 с. 34].

Взяткодателями могут быть различные лица, имеющие средства для подкупа должностных лиц и использующие их в этих целях. Многие из них – хорошие психологи, умеющие увидеть мотивацию действий должностного лица и придать взятке внешне законную форму [4].

Взяткополучателями чаще всего оказываются должностные лица, занимающие ответственное служебное положение с большими властными полномочиями. Зачастую по роду своей деятельности они бывают связаны с представителями коммерческих организаций. Как правило, это люди с высшим образованием и высоким уровнем профессионального опыта и знаний, пользующиеся уважением и авторитетом в обществе;

б) *предмет взятки* – любые материальные ценности и услуги материального характера, переданные либо оказанные должностному лицу за совершение служебных как действий, так и бездействий в интересах взяткодателя.

В виде предмета взятки преимущественно выступают деньги. Для этих целей используется как национальная, так и иностранная валюта. Основным требованием к деньгам, как к предмету взятки, является нахождение их в обороте на момент совершения противоправных действий. Вышедшие из оборота денежные средства могут быть предметом взятки, если они имеют нумизматическую, научно-историческую либо иную ценность или выполнены из драгоценных металлов. Тогда они будут являться предметом взятки как «иное имущество».

В последнее время широкое распространение получили электронные деньги, что позволяет правонарушителям использовать различные технические возможности многочисленных электронных платежных систем и Интернета. Использование электронных денег существенно осложняет процесс выявления взяткодателей и взяткополучателей. С целью передачи такого предмета взятки используется электронная почта взяткополучателя. Ему сообщается код электронных денег, которые потом обналичиваются в банкоматах оператора электронных платежей [5 с. 38].

Предметом взятки, вместе с деньгами и иным имуществом могут выступать услуги имущественного характера, оказываемые безвозмездно, но подлежащие оплате, и определенные материальные выгоды, под которыми следует понимать, в частности, занижение стоимости передаваемого имущества, приватизируемых объектов, уменьшение арендных платежей, процентных ставок за пользование банковскими займами и т.д.

Характер предмета взятки может свидетельствовать и о характере взаимоотношений между субъектами коррупционных отношений. Так, ситуативное коррупционное поведение сопровождается взятками небольшого размера, в частности в виде алкогольных напитков и продуктов либо не особо значительных сумм наличных денежных средств. Недвижимость же и крупные суммы денежных средств обычно становятся предметом взятки при долговременном характере коррупционных отношений, либо они характеризуют объем и значимость оказываемых за взятку услуг.

Способ, вид и форма материальных услуг обычно связаны с должностной сферой деятельности подкупающего лица. Это обстоятельство позволяет в ходе поисковой деятельности связать воедино характеристику подкупающего, т.е. сферу его хозяйственной деятельности и предмет взятки – местонахождение материальных ценностей либо вид оказанных услуг

и их материальные признаки;

в) *физическая деятельность субъектов взяточничества* (способы совершения преступления и сокрытия его следов) – действия, направленные на установление контакта и достижение договоренности, дача-получение взятки и ее маскировка, реализация обещанных за взятку действий (бездействий), действия по сокрытию последствий и др.

Способ совершения взятки является важнейшим элементом криминалистической характеристики, при помощи которого можно установить следовую картину совершенного преступления.

Л. И. Слепнева выделяет следующие способы взяточничества [6]:

1) в зависимости от особенностей передачи взятки: способы без посредников и с посредниками;

2) по наличию и отсутствию давления со стороны взяткополучателя на взяткодателя: с вымогательством и без такового;

3) по характеру служебных действий (бездействия) взяткополучателя: совершение законных либо незаконных действий (бездействия) в пользу взяткодателя.

Способ получения взятки может отличаться в зависимости от сферы, где она совершается, характера действий, за которые передается вознаграждение. Например, способ совершения взяточничества в правоохранительной сфере обусловлен комплексом действий и включает в себя подготовку, непосредственного совершения и сокрытия преступного факта. Причем, чаще всего сотрудники получают взятки за прекращение либо отказ в возбуждении уголовного дела, а затем за прекращение административного производства.

Способ преступления в органах местной власти состоит из комплекса действий, направленных на выполнение должностных операций по подготовке и беспрепятственного дальнейшего продвижения документации.

Способ, применяемый получателем взятки, совершающим преступление в органах исполнительной власти, рассматривается с точки зрения системно-структурного подхода и состоит из обстоятельств передачи предмета взятки, действий, совершаемых за вознаграждение, в основном в виде занижения балансовой стоимости основных средств государственных предприятий, подлежащих приватизации, а также мер противодействия следствию.

Способ преступления в судебных органах производится в виде комплекса действий за полученную взятку в виде вынесения незаконного судебного решения, а также создания процессуальных препятствий для защиты прав участников судебного процесса.

Получение взятки в системе высшего образования возможно в двух формах: за совершение законных действий, входящих в сферу должностных полномочий субъекта преступления, а также за совершение незаконных действий, которые выходят за пределы полномочий данного должностного лица.

Как очевидно, разновидностей взяточничества достаточно много и в зависимости от сферы совершения преступления совокупность наиболее значимых для расследования элементов криминалистической характеристики может варьироваться. Характер механизма в каждом конкретном случае напрямую связан от способа совершения преступлений и личности участников, а их заинтересованность в сокрытии самого факта преступления и высокое должностное положение всегда выступают залогом отсутствия следовой информации;

г) *факты – последствия взяточничества* – полученное за взятку благо (право), результат его использования (реализации); вред (ущерб), причиненный в связи с отчуждением или тратой имущества, использованного для взятки; фактическое использование взятки и др.;

д) *время совершения взяточничества* – время достижения договоренности, время дачи-получения взятки и ее маскировки, время сокрытия последствий взяточничества и др.

Основной особенностью данного элемента криминалистической характеристики взяточничества является то, что предложение или требование незаконного вознаграждения, договоренность о времени передачи взятки и сама передача предмета взятки могут быть разорваны как по месту, так и по времени. Если на предварительном следствии эти моменты четко не установлены, государственному обвинителю надлежит самому принять меры к установлению данных фактов. Установить место и время предложения заплатить незаконное вознаграждение, место и время достижения окончательной договоренности о вручении предмета взятки, наконец, место и время вручения предмета взятки государственный обвинитель может во время допросов, сопоставляя сведения, полученные из показаний свидетелей и подсудимых, с материалами дела. В случае возникновения необходимости следует ходатайствовать о проведении судебного осмотра места происшествия, назначении различных экспертиз и т.п. При этом следует помнить, что не установление места и времени передачи взятки органами предварительного рассле-

довання является безусловным основанием для возвращения дела прокурору в порядке ст. 323 УПК РК для устранения недостатков следствия и уточнения существа обвинения.

Говоря о времени совершения взяточничества, нельзя не обратить внимание на моменты совершения действий, составляющих способ совершения преступления каждым из действующим субъектов. Данное обстоятельство имеет принципиальное значение при предъявлении государственного обвинения и позволяет правильно оценить сущность рассматриваемого в судебном заседании события, степень его общественной опасности и меру наказания виновным лицам. Время совершения преступления традиционно является одним из оснований для классификаций взяточничества;

е) *место совершения взяточничества* – место осуществления предварительных мероприятий, направленных на установление контакта и достижение договоренности, место дачи, получения предмета взятки, место получения или реализации блага за взятку, место использования предмета взятки и др.

Следственная практика констатирует получение взяток на рабочем месте должностного лица, взяткодателя или посредника, в квартире, в номере гостиницы, автомашине, на даче, в баре, ресторане, нотариальных конторах, посреднических фирмах или других учреждениях и организациях, когда они маскируются под законную сделку; в других местах, отличающихся малолюдностью или, напротив, большим скоплением людей, что способствует незаметной передаче взятки, в том числе присутствующему при этом другому лицу; в местах, где имеются проходные дворы, хаотично расположенные строения, особенности ландшафта, позволяющие использовать их для незаметного отхода; около заранее подготовленных тайников, где можно оставить на некоторое время предмет взятки для изъятия его в дальнейшем в целях предупреждения задержания с поличным.

Как показывает практический опыт, перечисленные системные элементы составляют общую следовую картину преступлений и определяют круг обстоятельств и фактов, подлежащих установлению по делам данной категории, а также элементы преступного посягательства, которые необходимо учитывать при планировании проведения оперативно-розыскных мероприятий и оценке полноты, всесторонности и объективности, собранных по делу доказательств.

Выводы. Подводя итог, можно сделать вывод о том, что характер механизма в каждом конкретном случае напрямую связан со способом совершения преступлений и личностью участников, а их заинтересованность в сокрытии факта незаконных действий и высокое должностное положение всегда выступают залогом отсутствия следовой информации.

Взяточничество обладает высокой латентностью и напрямую оказывает влияние на укрепление в обществе отношения терпимости к проявлению подобного поведения, сказывается на нежелании значительного количества граждан оказывать содействие правоохранительным органам в вопросе выявления, раскрытия и расследования коррупционных преступлений.

Тем не менее, типичные характеристики личности преступника, предмет взятки, способ совершения преступления и механизмы слеодообразования в любом случае являются основой для планирования и организации процесса расследования рассматриваемых деяний.

Список использованных источников

1. <https://qamqor.gov.kz/portal/Services/Pravstat>
2. Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Криминалистика : учеб. для вузов. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : НОРМА, 2007.
3. Халиков А. Н. Характеристика личности взяткодателя при расследовании взяточничества в отношении должностных лиц правоохранительных органов. *Следователь*. 2004. № 12.
4. Волынский А. Ф. Криминалистика : учеб. для вузов / под ред. проф. А. Ф. Волынского. Москва : Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 2002.
5. Алексеев И. А. Взятка: преступление и наказание. *Налоговый учет для бухгалтера*. 2005. № 7.
6. Слепнева Л. И. Расследование квалифицированного взяточничества и других проявлений коррупции. Криминалистика : учеб. для вузов / под ред. А. Ф. Волынского. Москва, 2000.

Поступила в редакцию 10.03.2021

References

1. <https://qamqor.gov.kz/portal/Services/Pravstat>
2. Averyanova T. V., Belkin R. S., Koruhov Yu. G., Rossinskaya E. R. Kriminalistika [Forensics] : ucheb. dlya vuzov. 3-e izd., pererab. i dop. Moskva : NORMA, 2007. [in Rus.].
3. Halikov A. N. Harakteristika lichnosti vzyatkodatelya pri rassledovanii vzyatochnichestva v

otnoshenii dolzhnostnyh lic pravoohranitelnyh organov [Characteristics of the Personality of the Briber in the Investigation of Bribery Against Law Enforcement Officials]. *Sledovatel*. 2004. № 12. [in Rus.].

4. Volynskij A. F. Kriminalistika [Forensics] : ucheb. dlya vuzov / pod red. prof. A. F. Volynskogo. Moskva : Zakon i pravo, YuNITI-DANA, 2002. [in Rus.].

5. Alekseev I. A. Vzyatka: prestuplenie i nakazanie [Bribery: Crime and Punishment]. *Nalogovyy uchët dlya buhgaltera*. 2005. № 7. [in Rus.].

6. Slepneva L. I. Rassledovanie kvalificirovannogo vzyatochnichestva i drugih proyavlenij korrupcii. Kriminalistika [Investigation of skilled bribery and other manifestations of corruption. Forensics] : ucheb. dlya vuzov / pod red. A. F. Volynskogo. Moskva, 2000. [in Rus.].

SUMMARY

Madina O. Kasymova, Aynagul T. Karipova. Some elements of the forensic characterization of bribery. In the article, the authors consider the criminalistics aspect of a corruption crime on the example of bribery, the subject of criminal encroachment, the place and time of Commission. The characteristics and features of methods of committing bribery have been given.

It has been concluded that the nature of the mechanism in each specific case is directly related to the way the crimes were committed and the personality of the participants, and their interest in concealing the fact of illegal actions and their high official position always serve as a guarantee of the absence of trace information.

Bribery has a high latency and has a direct impact on strengthening the attitude of tolerance in society to the manifestation of such behavior, affects the unwillingness of a significant number of citizens to assist law enforcement agencies in identifying, disclosing and investigating corruption crimes.

Recently, electronic money has become widespread, which allows offenders to use the various technical capabilities of numerous electronic payment systems and the Internet. The use of electronic money significantly complicates the process of identifying bribe-givers and bribe-takers.

The subject of a bribe, together with money and other property, can be property services rendered free of charge, but payable, and certain material benefits, which should be understood, in particular, the underestimation of the value of the transferred property, privatized objects, a decrease in rental payments, interest rates for use of bank loans, etc.

The nature of the subject of a bribe may also indicate the nature of the relationship between the subjects of corrupt relations.

Nevertheless, the typical characteristics of the personality of the offender, the subject of the bribe, the method of committing the crime and the mechanisms of trace formation, in any case, are the basis for planning and organizing the investigation process of the acts in question.

Keywords: corruption, bribery, subject, circumstances, subject to proof, time, place, types and methods, of bribery.

УДК: 342.9:658.3

DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-244-253

Олег КУРДЕС[©]

здобувач

(Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»)

НАСТАВНИЦТВО ЯК МЕТОД АДАПТАЦІЇ, ПІДГОТОВКИ ТА ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ

У статті висвітлено необхідність запровадження інституту наставництва під час підготовки, підвищення кваліфікації та адаптації судових експертів, надано практичні рекомендації щодо організації цього напрямку діяльності в загальній системі роботи з персоналом судово-експертних установ. Акцентовано увагу на відсутності нормативно-правого забезпечення роботи відповідальних за безпосередню підготовку судових експертів, що негативно впливає на якість навчання та адаптацію праців-

© Курдес О. В., 2021

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2736-4616>

oleg700615@ukr.net

ників на новому місці роботи, і системи стимулювання праці співробітників, які навчають експертних спеціальностей на практиці. Обґрунтовано роль наставництва як інструмента адаптації та навчання нових працівників, підвищення кваліфікації судових експертів, зміцнення згуртованості всього колективу судово-експертної установи. Наголошено на визначенні інституту наставництва як одного з пріоритетних напрямів роботи з персоналом.

Ключові слова: наставництво, наставник, підшефний, судово-експертна установа, підготовка, підвищення кваліфікації, адаптація.

Постановка проблеми. Порядок підготовки та стажування фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта, обумовлений Положенням про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів, затвердженого наказом Мін'юсту України від 03.03.2015 р. № 301/5 (далі – Положення) [1]. Проте у зазначеному Положенні відсутні норми, що регулюють порядок закріплення безпосередніх керівників навчання за особами, які мають намір пройти підготовку, стажування чи підвищення кваліфікації.

Зауважимо, що провідні вітчизняні та світові компанії як метод розвитку персоналу застосовують інститут наставництва. Основні елементи такого розвитку – адаптація персоналу та його професійний розвиток. Загалом наставництво визначають як спосіб передавання навичок і знань від більш досвідчених співробітників – менш кваліфікованим. Запровадження інституту наставництва в роботу з персоналом важливе для всіх суб'єктів цього процесу: наставник матиме додаткову матеріальну винагороду та постійно підвищуватиме свій професійний статус; новий співробітник швидко адаптується на новому місці роботи та опановує додаткові фахові знання; установа не тільки сформує, але й удосконалив команду висококваліфікованих кадрів.

Відсутність нормативно-правового забезпечення процесу адаптування персоналу на новому місці роботи та його навчання безпосереднім керівником підготовки (стажування) негативно впливає на якість загальної підготовки тих, хто вже працює на посаді судового експерта, і тих, хто має намір отримати додаткову експертну спеціальність. Переосмислення також потребує вся система практичної підготовки експертів. Нагальним убачаємо розроблення та прийняття окремого нормативно-правового акта, котрий має регулювати функціонування інституту наставництва в системі державних судово-експертних установ Міністерства юстиції України.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Особливостям професійної підготовки судових експертів присвятили свої праці О. М. Клюєв [2], Е. Б. Сімакова-Єфремян [3], І. А. Петрова [4], Н. М. Ткаченко [5], С. Г. Гаспарян [6] та інші науковці, зробивши значний внесок у загальну систему кадрової роботи з персоналом державних судово-експертних установ. Проте питання можливості запровадження інституту наставництва під час підготовки, підвищення кваліфікації та адаптування судових експертів до сьогодні комплексно не досліджено. Водночас аналіз наукових праць Н. О. Алюшиної [7], В. І. Притули [8], Т. В. Розвадовської [9], М. Е. Морозової [10], О. М. Семеног [11], Е. М. Фоміна [12] та інших, присвячених функціонуванню інституту наставництва в інших установах, організаціях і на підприємствах дає змогу проаналізувати, узагальнити та сформулювати відповідні пропозиції щодо запровадження цього інституту в кадрову роботу з персоналом державних судово-експертних установ.

Метою статті є обґрунтування необхідності започаткування в системі підготовки судових експертів інституту наставництва, розроблення з урахуванням міжнародного й вітчизняного досвіду його нормативно-правового забезпечення, окресливши конкретні шляхи запровадження цього напрямку діяльності під час адаптації судових експертів та їхнього навчання, вироблення механізмів заохочення наставників.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що в успішних кампаніях основним інструментом адаптації та навчання як нових співробітників, так і тих, хто вирішив підвищити свою кваліфікацію, є інститут наставництва. Його мета – прискорити пристосування до колективу новачків, а також підвищити їхню кваліфікацію до прийнятного у цьому колективі рівня. Це процес передавання знань від найбільш досвідчених співробітників тим, хто цього потребує [13, с. 93–103]. Головними суб'єктами наставництва є:

- наставник – співробітник, який має достатній досвід роботи в даній установі за конкретним напрямом роботи;
- підшефний – співробітник (новачок), котрий адаптується в новому колективі (на новій посаді) та проходить навчання;
- установа, в якій відбувається адаптування та навчання новачка.

У словнику української мови (1970–1980) слово «наставник» визначено як «той, хто дає поради, навчає; порадник, учитель» [14, с. 198]. Водночас слово «наставництво» у цьому ж словнику трактується як «діяльність, що полягає в поданні допомоги порадами, навчанням і т. ін.» [15, с. 697].

На переконання Е. М. Фоміна, «наставництво – це особисто орієнтований педагогічний процес, який сприяє оволодінню та особовому осмисленню кожним, хто проходить навчання своїй професії, а також що створює умови для придбання широкого ряду професійних компетенцій та індивідуального досвіду вирішення реальних виробничих завдань» [12, с. 7]. Науковець вважає, що успішна професійна адаптація служить важливим чинником трудової діяльності. При цьому він звертає увагу на негативний вплив неефективної адаптації прийнятого на роботу працівника (яке може виявитися у виникненні негативного психічного стану новачка і / або напруженості в колективі, у зниженні продуктивності праці співробітників) і доходить висновку, що наставництво неможливе без сприятливого клімату в колективі, акцентуючи увагу на ідеї соціального партнерства [12, с. 7].

Заслужують на увагу погляди Н. О. Алюшиної на наставництво як на «систему, в якій ключовою ланкою є наставник». Вона наголошує: «Наставник — людина, що володіє певним досвідом і знаннями, високим рівнем комунікації, що прагне допомогти своєму підопічному набутти досвіду, необхідного і достатнього для оволодіння професією» [7, с. 169]. Поряд із цим, Т. В. Розвадовська розглядає наставництво «як відносини між більш та менш досвідченою людиною, у яких більш досвідчена передає свої знання, як професійні, так і знання особистого характеру, які стосуються особистісного розвитку та набуття соціальних компетенцій» [9, с. 142].

Водночас М. Е. Морозова пропонує розуміти наставництво як «масштабне поширення, різноманітність за видами, формами та методами організації навчання, ефективність за результатами реалізації та професійним зростанням». Вона стверджує, що «наставницька діяльність – найефективніший інструмент навчання персоналу» [10, с. 5]. Дослідниця вважає головними цілями системи наставництва:

- швидке набуття новим працівником необхідних для роботи знань і навичок;
- зниження плинності персоналу завдяки зменшенню кількості працівників, які звільняються на першому році роботи;
- зменшення часу на навчання й адаптування нового поповнення;
- набуття наставниками досвіду управління та навчання співробітників для подальшого професійного й кар'єрного зростання [10, с. 6].

Слід погодитися з твердженням М. Е. Морозової про те, що наставник «повинен володіти достатнім обсягом знань, умінь і навичок (професійних і управлінських), бажанням працювати з молодим спеціалістом, чуйністю, бути дисциплінованим, виконавчим, комунікабельним тощо» [10, с. 6]. Окремо маємо наголосити, що наставництво виконує дві основні, нерозривно поєднані функції – навчання й адаптування до нових умов праці, адже адаптування відбувається під час навчання і навпаки.

А. В. Лобза та А. Л. Бикова визначають адаптацію як «процес взаємного пристосування працівника до організації та організації до працівника» і наголошують, що адаптація – це «загальне ознайомлення його з діяльністю організації, вироблення пристосування до вимог її середовища, іншими словами – це взаємовідносини між працівником і організацією на першому етапі спільної роботи» [13, с. 93–94]. Поряд із цим науковці визначають наставництво як «систему індивідуальної роботи з працівником, що спрямована на його розвиток і навчання на робочому місці шляхом передання знань, умінь і навичок від більш досвідченого колеги, тобто наставника» [13, с. 96] та пропонують такі «напрями введення у посаду на підприємстві:

- ознайомлення з посадовою інструкцією;
- ознайомлення з робочим місцем, обладнанням;
- ознайомлення зі специфікою роботи;
- ознайомлення зі структурою взаємодії;
- ознайомлення з програмним забезпеченням;
- ознайомлення із системою документообігу;
- ознайомлення із системою менеджменту (для керівників)» [13, с. 101].

Наведені напрями введення у посаду практично повністю реалізуються на перших етапах діяльності нових працівників в державних спеціалізованих судово-експертних установах і є складовою кадрової роботи.

Заслужує на увагу визначення поняття «наставництва» В. І. Притулою і З. М. Левченком як системи «злагоджених взаємозв'язків між молодими та досвідченими співробіт-

никами в процесі передачі знань, умінь і трудових навиків, що проявляється у формі індивідуального чи колективного, формального чи неформального шефства, що нерозривно пов'язане з професійною підготовкою, адаптацією молодих працівників і розвитком їх трудового потенціалу» [8, с. 117]. Цікавою та можливою для використання в діяльності державних судово-експертних установ є їхня думка про позитивний ефект від «впровадження системи наставництва:

– для новачка: комплексне знайомство з організацією; розвиток особистих якостей під час підвищення свого професійного рівня; засвоєння досвіду; менша вірогідність конфліктів з колегами через недостатній рівень знань і практичної підготовленості;

– для наставника: активна участь у розвитку своєї команди; підвищення авторитету і статусу в колективі; реалізація власного потенціалу завдяки успішному виконанню нових функцій; особистий розвиток, що стимулюється потребою оновлювати свої знання, необхідністю слідкувати за професійними новаціями;

– для організації: зменшення часу, необхідного для адаптації нового працівника; добре навчений та підготовлений персонал до роботи в умовах цієї організації; ефективніша підготовка керівних кадрів; підвищення культурного рівня персоналу; орієнтація на роботу в команді» [8, с. 117].

Ю. В. Конотошцева вводить поняття «психофізіологічна адаптація» як «звикання до психологічних та фізичних навантажень, що пов'язані з умовами праці, розкладом робочого часу, особливостями дисципліни на робочому місці» та виокремлює її аспекти:

– фізіологічний аспект, що «полягає у прийнятті санітарно-гігієнічних умов робочого місця: освітлення, відсутність шумів, комфортна температура, безпека праці, наявність робочого столу, його оснащення та присутність необхідної техніки для виконання завдань тощо»;

– психологічний аспект, «пов'язаний із когнітивними процесами людської психіки (пам'ять, увага, почуття, подання інформації, логічне мислення, уява, здатність до прийняття рішень)» [16, с. 3].

Слід погодитись із визначеними дослідницею видами адаптації та віднести їх до загальних, а саме:

– організаційна (приспособлення до нового місця роботи, посадових обов'язків і рівня відповідальності);

– соціально-психологічна (приспособлення до взаємин у колективі, морально-психологічного клімату, норм поведінки, традицій і правил установи);

– економічна (розуміння економічного механізму функціонування установи й умов економічної винагороди результатів власної діяльності);

– професійна (активне опанування професії, її тонкощів і специфіки, необхідних знань, умінь та навичок, прийомів, способів прийняття рішень на конкретній посаді) [16, с. 3–4].

Водночас І. О. Корчинський та Н. В. Мартинюк зауважують, що у випускників закладів вищої освіти (за наявної системи навчання у конкретній галузі знань) відсутній практичний досвід і вони починають повноцінно виконувати свої функціональні обов'язки лише через певний час. Науковці пропонують розв'язати цю проблему шляхом «створення системи обміну знаннями» усередині організації. Основна мета цієї системи полягає «у налагодженні партнерських відносин між працівниками різних професійних та вікових груп і створенні умов для взаємовигідного обміну знаннями та досвідом між ними» [17, с. 56]. Вбачається доцільним використати такий обмін знаннями та досвідом між експертами державних спеціалізованих установ підпорядкованих різним міністерствам.

І. С. Чорнобиль та О. В. Чорнобиль наводять, як приклад, систему наставництва в органах внутрішніх справ і митної служби, а також звертають увагу на наявність положень про наставництво на рівні центральних органів цих структур. Науковці наголошують, що наставництво в цих органах є складовою професійної і психологічної підготовки особового складу та дійшли висновку, що інститут наставництва виконує такі завдання: допомога в опануванні професійних знань і навичок; виховання працівників; формування дисциплінованості й необхідних ділових і морально-психологічних якостей; адаптування новачків до умов праці та навчання. Вони наголошують, що потребує детального вивчення досвід підрозділів митної служби про закріплення наставників за співробітниками, переведеними на інші посади, а також строк, на який наставника закріплюють за підшефним. Так, у підрозділах митної служби цей строк складає до одного року, а в підрозділах органів внутрішніх справ – шість місяців. В органах митної служби наставник повинен мати стаж митної служби не менше п'яти років, в органах внутрішніх справ єдиною вимогою до наставника є досвід його роботи [18, с. 223–224].

Н. М. Польова та Я. О. Кулик визначають адаптацію як «приспособлення потреб і цін-

ностей працівника до вимог, які висуває організація», а також пропонують її повну дефініцію: «трудова адаптація» як «соціальний процес освоєння особистістю нової трудової ситуації» [19, с. 47–48]. Трудову адаптацію вони розподіляють на первинну (під час прийняття на роботу співробітника) та вторинну (у разі переведення на іншу посаду, яка потребує нових знань). З іншого боку, трудову адаптацію ці науковці розподіляють на: професійну, соціально-психологічну, суспільно-організаційну, культурно-побутову та психофізичну. На їхнє переконання «професійна адаптація виражається у певному рівні оволодіння професійними навичками та вміннями, у формуванні деяких професійно необхідних якостей особистості, в розвитку сталого позитивного ставлення працівника до своєї професії». Соціально-психологічну адаптацію вони визначають як опанування «соціально-психологічних особливостей трудової організації (колективу), входження в систему взаємин, що склалися в ній» і позитивну взаємодію з її учасниками. Суспільно-організаційною адаптацією вони називають прийняття новачком «організаційної структури підприємства (колективу), системи управління і обслуговування виробничого процесу, режиму праці та відпочинку тощо». Культурно-побутова адаптація, на їхню думку, – це дотримання «особливостей побуту і традицій про ведення вільного часу» організації. Зрештою, психофізіологічну адаптацію вони розуміють як «процес освоєння умов, необхідних для працівників під час праці» [19, с. 48].

На переконання Л. В. Делінгевич, у роботі наставника важливу роль відіграє педагогічний такт наставника. Науковець пропонує визначати його як професійну, психолого-педагогічну особливість поведінки вихователя у взаєминах із підшефним. Педагогічний такт, на її думку, полягає у ставленні до підшефного, умінні в кожному окремому випадку знайти правильну лінію поведінки: це і є складові педагогічної культури. Педагогічний такт наставника повинен відповідати принципам гуманізму та вимогливості до підшефного. Заслуговує на увагу її позиція про те, що цінується авторитет, а не авторитарність [20, с. 159]. Погоджуючись із твердженнями дослідниці необхідно визнати, що подібні підходи доцільно використовувати в діяльності державних судово-експертних установ під час роботи з персоналом.

Як вважають Ю. О. Літвінова та І. М. Літвінова, методичним керівництвом інституту наставництва має опікуватися служба персоналу організації. Дослідники пропонують проводити підготовку наставників за допомогою короткочасних тренінгів [21, с. 26]. Підтримуючи думку цих науковців, слід додати, що подібні тренінги потрібні не тільки для підготовки нових наставників, але й для вдосконалення майстерності досвідчених наставників, що стане в нагоді їм для працівників судово-експертних установ.

М. В. Бедевельська виокремлює ситуативне наставництво як найбільш прийнятне «для термінової допомоги щодо вирішення конкретних проблем чи конфліктних ситуацій» і недовге, а для розв'язання більш складних проблем підопічного слід здійснювати довгострокове корекційне наставництво. Дослідницею визначені найважливіші риси, що мають бути притаманні наставнику: ентузіазм, уміння зрозуміти проблеми підшефного та створити невимушену атмосферу для ефективного обміну досвідом, готовність захищати свого підшефного [22, с. 327].

Потребують детального розгляду погляди А. М. Василевського на причини неналежного виконання наставником своїх обов'язків, поміж яких науковець називає:

- незацікавленість у виконанні функцій наставника через відсутність матеріального стимулювання цієї діяльності;
- завантаженість виконання посадових обов'язків за основним місцем роботи;
- відсутність елементарних навичок виховної роботи [23, с. 114].

Крім того, науковець пропонує практичні заходи із покращення роботи інституту наставництва, котрі можуть бути реалізовані й у державних судово-експертних установах, а саме:

- матеріальне стимулювання наставників;
- вжиття заходів щодо поліпшення іміджу наставника;
- призначення наставників із-поміж більш досвідчених і кваліфікованих співробітників;
- проведення конкурсів серед наставників на звання «Кращий наставник» із нагородженням переможців цінними подарунками;
- проведення з наставниками занять з основ психології та педагогіки [23, с. 114].

Переконливою є позиція О. М. Семенов про те, що станом на сьогодні «конкурентоспроможність фахівця на ринку праці залежить від якості неперервної освіти». Не останню роль у процесі цієї освіти, на її думку, відіграє наставник. Від того, як він проведе процес навчання й адаптування до нового місця роботи працівника залежить можливість його підшефного успішно виконувати свої посадові обов'язки. За визначенням дослідниці, основними

функціями інституту наставництва є соціально-педагогічна, консультативна, духовна. Також вона виокремлює критерії наставництва, а саме: самобутність, демократичність, діалогічність, дослідництво, лідерство, соціальну спрямованість, співробітництво [11, с. 49].

Як вже зазначалося вище, порядок підготовки та стажування фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта, визначений відповідним Положенням Мін'юсту. Вважаємо, що відсутність у цьому документі норм, що регулюють порядок закріплення за судовими експертами безпосередніх відповідальних осіб за підготовку експертів, загострює проблему рівня знань працівників. До того ж, відповідно до даного Положення навчання мають проходити лише особи, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта. Поза увагою залишається підготовка наукових співробітників, які (згідно зі своїми посадовими обов'язками) виконують завдання з науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності, проте не мають наміру отримати кваліфікацію судового експерта. Пропонуємо запровадити обов'язковість проходження всіма науковими співробітниками, незалежно від наміру отримати кваліфікацію судового експерта, навчальних курсів за програмою підготовки з теоретичних, організаційних і процесуальних питань судової експертизи в державних науково-дослідних установах судових експертиз або Інституті права та післядипломної освіти Мін'юсту України (із подальшим отриманням відповідного свідоцтва про проходження навчання).

Необхідно також акцентувати увагу на відсутності методичних рекомендацій щодо порядку здійснення професійної підготовки працівників судово-експертних установ Мін'юсту України, що поглиблює проблему розвитку персоналу цих установ. Дослідження цього питання потребує призначення окремої теми у плані науково-дослідних робіт Мін'юсту України.

Підтримуючи позицію згаданих науковців, констатуємо, що запровадження інституту наставництва в загальну систему підготовки працівників значно поліпшить якість навчання співробітників і сприятиме прискоренню їхньої адаптації до нових умов праці. Прикладом успішної підготовки осіб, які мають намір здобути або підтвердити кваліфікацію судового експерта, є запровадження в Національному науковому центрі «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (далі — ННЦ ІСЕ) практики закріплення наказами директора ННЦ ІСЕ відповідальних осіб за співробітниками, які проходять стажування за експертними спеціальностями, що за своєю сутністю містить елементи наставництва. Серед основних завдань цих відповідальних осіб є навчання з теоретичних питань проведення експертиз за конкретною експертною спеціальністю та забезпечення проходження практичного стажування. У процесі цієї підготовки прискорюється адаптування працівника до нових умов праці. Окрім того, разом із закріпленням відповідальної особи наказом директора ННЦ ІСЕ призначають керівника стажування зі складу завідувачів структурних підрозділів, на якого покладають організаційні та контрольні функції за процесом підготовки.

Станом на сьогодні актуальним у роботі судово-експертних установ є максимально ефективне використання кадрового потенціалу. Здатність керівників створювати сприятливі умови для ефективної роботи працівників є першочерговою і дає змогу розглядати кадровий потенціал як стратегічний ресурс установи. Одним із методів поліпшення якісного складу кадрів є інститут наставництва. Переконані, що необхідною умовою успішного функціонування інституту наставництва має бути розроблення системи, яка б унеможливила формалізм у роботі наставників і наявність як матеріальної, так і нематеріальної зацікавленості наставників у результатах своєї діяльності. Для цього необхідно розробити Положення про наставництво в державних судово-експертних установах Міністерства юстиції України, у якому викласти як матеріальні, так і нематеріальні стимули роботи наставників. Вважаємо за доцільне запровадити 50-відсоткову надбавку до посадового окладу наставника, розмір якої зменшувати залежно від результатів навчання й адаптування підшефного.

Переконані, що необхідною передумовою належного функціонування інституту наставництва має стати створення дорадчого органу – Ради наставників з такими основними завданнями: внесення пропозицій про закріплення наставників за підшефними, їхнє заохочення та покарання, заслуховування наставників і підшефних за результатами їх роботи, методична допомога, розроблення шляхів удосконалення механізму наставництва в конкретній судово-експертній установі.

Розглядаючи питання добору співробітників, на яких можна покласти обов'язки наставників, слід зауважити, що наставник – це не тільки сильний професіонал, але й той, хто повинен: мати досвід роботи в установі, знати її традиції та специфіку діяльності, користуватись повагою та мати авторитет в колективі. Крім того, комунікабельність, знання основ педагогіки і психології спілкування – також необхідні особисті якості співробітника, котрий

претендує на роль наставника. Отже, якщо буде досягнуто баланс у системі «вимоги до наставника → результати його роботи → матеріальне і нематеріальне заохочення наставника», вважаємо, що інститут наставництва працюватиме як належить і даватиме необхідну віддачу. Збій у будь-якій ланці згаданої вище системи спричинить формалізм у роботі, отже – не виконає свого основного завдання з навчання та становлення підшефного як фахівця.

Переконані, що організаційні, методичні та контрольні функції наставництва в державних судово-експертних установах Мін'юсту України має сенс покласти на навчальні підрозділи цих установ. Станом на сьогодні – це відділи підвищення кваліфікації. Саме ці навчальні підрозділи мають організовувати заняття та тренінги із наставниками з організації роботи з підшефними, навчати наставників основам педагогіки та психології спілкування. Окремо зазначимо, що спільна робота наставника та підшефного, практичне навчання, контроль з боку наставника за самостійною підготовкою підшефного з теоретичних питань є запорукою прискорення процесу навчання й адаптації.

Зважаючи на специфіку роботи державних судово-експертних установ, необхідно розглянути можливість закріплення наставників не тільки за працівниками, яких уперше прийнято на роботу, а також за судовими експертами, які мають намір отримати додаткову експертну спеціальність.

Необхідно акцентувати увагу на ролі підрозділу з роботи з персоналом (кадровій службі установи) у загальній системі створення колективу професіоналів судово-експертної установи. Саме від якісного добору кандидатів на посади експертів залежить в подальшому спроможність нових працівників виконувати поставлені перед ними завдання, а від створення належного морально-психологічного клімату в структурних підрозділах установи залежить адаптація на новому місці роботи новачків. Якщо в судово-експертній установі створити корпоративну культуру, за якої кожен експерт розуміє, що його матеріальний добробут і соціальний статус залежать від роботи кожного працівника цієї установи, інститут наставництва здобуде додатковий ресурс для створення повноцінного колективу справжніх фахівців – майстрів своєї справи.

Висновки. Визначено, що чинна нормативно-правова база професійної підготовки судових експертів системи Міністерства юстиції України потребує подальшого реформування. Одним із основних напрямів створення більш досконалої системи адаптації та навчання персоналу має стати запровадження інституту наставництва. Доведено, що створення інституту наставництва дасть змогу досягти значного управлінського ефекту, що сприятиме становленню у підшефних необхідних моделей поведінки, позитивної мотивації до праці та професійного розвитку; підвищенню якості навчання працівників; скороченню строків адаптації нових працівників і їх комфортному облаштуванню в установі; формуванню й розвитку корпоративної культури; зниженню плинності кадрів; підвищенню ефективності роботи персоналу.

Запропоновано розробити окремий нормативно-правовий акт щодо порядку функціонування інституту наставництва в роботі з персоналом судово-експертних установ Мін'юсту України та введення в систему оплати праці працівників цих установ надбавки за виконання функцій наставника. Із метою координування роботи наставників, надання їм практичної допомоги, вирішення питань закріплення наставників за підшефними, внесення пропозицій щодо їхнього заохочення та покарання необхідно створити дорадчий орган – Раду наставників.

Установлено, що плідне функціонування інституту наставництва нерозривно пов'язано з усією кадровою політикою судово-експертної установи, передусім такою її складовою, як корпоративна культура, де кожен учасник команди професіоналів зацікавлений у формуванні сильного колективу, головною метою якого є сумлінне виконання поставлених перед ним завдань, завдяки чому кожен працівник отримує гідну оплату своєї праці.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів : наказ Мін'юсту України від 03.03.2015 р. № 301/5 (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15> (дата звернення: 07.02.2021).
2. Ключев О. М. Проблеми розвитку професійного рівня працівників судово-експертних установ Міністерства юстиції України. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики*: зб. мат-лів Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 150-річ. з дня народж. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 18–19.04.2019). Харків, 2019. С. 29–31.
3. Сімакова-Єфремян Е. Б., Дереча Л. М. Проблеми підбору наукових кадрів для здійснення судово-експертної діяльності. *Вісник ОНДІСЕ* : зб. наук. пр. Одеса, 2019. Вип. 5. С. 174–182.

4. Петрова І. А., Снігер'єв О. П. Шляхи вдосконалення системи підготовки судових експертів в Україні. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики*: зб. мат-лів Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річ. створ. ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 10–11.10.2018). Харків, 2018. С. 17–20.
5. Ткаченко Н. М. Удосконалення професійної підготовки судового експерта – важливий фактор розвитку експертної дидактики. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. пр. Харків, 2018. Вип. 18. С. 203–214. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2018.22> (дата звернення: 22.02.2021).
6. Гаспарян С. Г. Адміністративно-правові засади кадрового забезпечення судово-експертних установ України : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2019. 217 с.
7. Алюшина Н. О. Ефективні інструменти управління знаннями і кадровим потенціалом органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Ефективність державного управління : зб. наук. пр. Львів, 2015. Вип. 43. С. 165–174.
8. Притула В. І., Левченко З. М. Системне наставництво: управління корпоративними знаннями та навиками. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. Вінниця, 2013. № 3. С. 113–118.
9. Розвадовська Т. В. Наставництво як педагогічний феномен. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Київ, 2018. Вип. 24 (2). С. 140–147.
10. Морозова М. Е. Наставництво як процес формування особистості молодого спеціаліста. *Науковий вісник УМО «Економіка та управління»*. Київ, 2016. Вип. 1. С. 1–12.
11. Семенов О. М. Наставництво в науці і освіті дорослих. *Наукові записки КДПУ*. Серія: Педагогічні науки. Кропивницький: КДПУ, 2017. Вип. 152. С.46–51.
12. Фомин Е. Н. Диверсификация института наставничества как потенциал успешной адаптации молодого специалиста. *Среднее профессиональное образование*: ежемес. теорет. и науч.-метод. журн. Москва, 2012. № 7. С. 6–8.
13. Лобза А. В., Бикова А. Л. Підходи до створення ефективної системи адаптації персоналу на сучасному вітчизняному підприємстві. *Вісник АМСУ*. Серія: Економіка. Дніпропетровськ, 2015. № 2 (54). С. 93–103.
14. Словник української мови : в 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол. : І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 5 : Н–О / ред. тому : В. О. Винник, Л. А. Юрчук. 1974. 840 с.
15. Словник української мови : в 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол. : І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 11 : Х–Ь / ред. тому : С. І. Головащук. 1980. 699 с.
16. Конотопцева Ю. В. Адаптація персоналу державної служби. *Науковий вісник*. Львів, 2014. Вип. 14. С. 1–8.
17. Корчинський І. О., Мартинюк Н. В. Стратегія управління процесом професійного навчання кадрів на сільськогосподарських підприємствах. *Економіка розвитку (Economics of Development)*. Харків, 2015. № 2 (74). С. 52–61.
18. Чорнобиль І. Є., Чорнобиль О. В. Сучасний стан впровадження наставництва в органах виконавчої влади України. *Ефективність державного управління* : зб. наук. пр. Львів, 2013. Вип. 34. С. 222–230.
19. Польова Н. М., Кулик Я. О. Управління адаптацією нових працівників. *Інвестиції: практика та досвід*. Київ, 2012. № 12. С. 47–50.
20. Делінгевич Л. Психолого-педагогічні особливості взаємин у системі «наставник-студент». *Молодь і ринок*. Дрогобич, 2012. № 3 (86). С. 157–160.
21. Літвінова Ю. О., Літвінова І. М. Теоретичні аспекти впровадження наставництва на підприємстві. *Молодий вчений*. Херсон, 2015. № 5 (20). Ч. 2. С. 24–27.
22. Бедевельська М. В. Розвиток системи наставництва майбутніх учителів іноземних мов. *Молодий вчений*. Херсон, 2016. № 8 (35). С. 326–329.
23. Василевський А. М. Особливості та етапи адаптації молодих працівників до умов професійної діяльності в органах служби безпеки України. *Наукові праці МАУП*. Київ, 2013. Вип. 2 (37). С. 111–116.

Надійшла до редакції 19.02.2021

References

1. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Tsentralnu ekspertno-kvalifikatsiinu komisiuu pry Ministerstvi yustytzii Ukrainy ta atestatsiui sudovykh ekspertiv : nakaz Miniustu Ukrainy vid 03.03.2015 r. № 301/5 (zi zmin. ta dopov.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15> (data zvernennia: 07.02.2021) [in Ukrainian].
2. Kliuiev, O. M. (2019). Problemy rozvytku profesiinoho rivnia pratsivnykiv sudovo-ekspertnykh

ustanov Ministerstva yustytzii Ukrainy. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky* : zb. mat-liv Mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. 150-rich. z dnia narodzh. Zasl. prof. M. S. Bokariusa (m. Kharkiv, 18–19.04.2019). Kharkiv. S. 29–31 [in Ukrainian].

3. Simakova-Yefremian, E. B., Derecha, L. M. (2019). Problemy pidboru naukovykh kadriv dlia zdiisnennia sudovo-ekspertnoi diialnosti. *Visnyk ONDISE* : zb. nauk. pr. Odesa. Vyp. 5. S. 174–182 [in Ukrainian].

4. Petrova, I. A., Sniherov, O. P. (2018). Shliakhy vdoskonalennia systemy pidhotovky sudovykh ekspertiv v Ukraini. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy ta kryminalistyky* : zb. mat-liv Mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. 95-rich. stvor. KhNDISE im. Zasl. prof. M. S. Bokariusa (m. Kharkiv, 10–11.10.2018). Kharkiv. S. 17–20 [in Ukrainian].

5. Tkachenko, N. M. (2018). Udoskonalennia profesiinoi pidhotovky sudovoho eksperta — vazhlyvyi faktor rozvytku ekspertnoi dydaktyky. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*: zb. nauk. pr. Kharkiv. Vyp. 18. S. 203–214. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2018.22> (data zvernennia: 22.02.2021) [in Ukrainian].

6. Hasparian, S. H. (2019). Administratyvno-pravovi zasady kadrovoho zabezpechennia sudovo-ekspertnykh ustanov Ukrainy : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv. 217 s. [in Ukrainian].

7. Aliushyna, N. O. (2015). Efektyvni instrumenty upravlinnia znanniamy i kadrovym potentsialom orhaniv derzhavnoi vlady ta orhaniv mistsevoho samovriaduvannia. *Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia* : zb. nauk. pr. Lviv. Vyp. 43. S. 165–174 [in Ukrainian].

8. Prytula, V. I., Levchenko, Z. M. (2013). Systemne nastavnytstvo: upravlinnia korporatyvnymy znanniamy ta navykamy. *Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho instytutu*. Vinnytsia. № 3. S. 113–118 [in Ukrainian].

9. Rozvadovska, T. V. (2018). Nastavnytstvo yak pedahohichniy fenomen. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*. Serii 11. Sotsialna robota. Sotsialna pedahohika. Kyiv. Vyp. 24 (2). S. 140–147 [in Ukrainian].

10. Morozova, M. E. (2016). Nastavnytstvo yak protses formuvannia osobystosti molodoho spetsialista. *Naukovyi visnyk UMO «Ekonomika ta upravlinnia»*. Kyiv. Vyp. 1. S. 1–12 [in Ukrainian].

11. Semenoh, O. M. (2017). Nastavnytstvo v nautsi i osviti doroslykh. *Naukovi zapysky KDPU*. Serii: Pedahohichni nauky. Kropyvnytskyi: KDPU. Vyp. 152. S. 46–51 [in Ukrainian].

12. Fomyn, E. N. (2012). Dyversyfikatsiya ynstytuta nastavnychestva kak potentsyal uspeshnoi adaptatsiy molodoho spetsyalysta. *Srednee professionalnoe obrazovanye: ezhemesiach. teoret. y nauch.-metod. zhurn. Moskva. № 7*. S. 6–8 [in Russian].

13. Lobza, A. V., Bykova, A. L. (2015). Pidkhody do stvorennya efektyvnoi systemy adaptatsii personalu na suchasnomu vitchyznianomu pidpriemstvi. *Visnyk AMSU*. Serii: Ekonomika. Dnipropetrovsk. № 2 (54). S. 93–103 [in Ukrainian].

14. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t. / AN Ukrainkoi RSR, In-t movoznav. im. O. O. Potebni; redkol. : I. K. Bilodid (holova) ta in. Kyiv : Nauk. dumka, 1970–1980. T. 5 : N–O / red. tomu : V. O. Vynnyk, L. A. Yurchuk. 1974. 840 c. [in Ukrainian].

15. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t. / AN Ukrainkoi RSR, In-t movoznav. im. O. O. Potebni; redkol. : I. K. Bilodid (holova) ta in. Kyiv : Nauk. dumka, 1970–1980. T. 11 : Kh– / red. tomu : S. I. Holovashchuk. 1980. 699 c. [in Ukrainian].

16. Konotoptseva, Yu. V. (2014). Adaptatsiia personalu derzhavnoi sluzhby. *Naukovyi visnyk*. Lviv. Vyp. 14. S. 1–8 [in Ukrainian].

17. Korchynskiy, I. O., Martyniuk, N. V. (2015). Stratehiia upravlinnia protsesom profesiinoho navchannia kadriv na silskohospodarskykh pidpriemstvakh. *Ekonomika rozvytku* (Economics of Development). Kharkiv. № 2 (74). S. 52–61 [in Ukrainian].

18. Chornobyl, I. Ye., Chornobyl, O. V. (2013). Suchasnyi stan vprovadzhennia nastavnytstva v orhanakh vykonavchoi vlady Ukrainy. *Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia* : zb. nauk. pr. Lviv. Vyp. 34. S. 222–230 [in Ukrainian].

19. Polova, N. M., Kulyk, Ya. O. (2012). Upravlinnia adaptatsiieiu novykh pratsivnykiv. *Investytzii: praktyka ta dosvid*. Kyiv. № 12. S. 47–50 [in Ukrainian].

20. Delinhevych, L. (2012). Psykholoho-pedahohichni osoblyvosti vzaiemyn u systemi «nastavnyk-student». *Molod i rynek*. Drohobych. № 3 (86). S. 157–160 [in Ukrainian].

21. Litvinova, Yu. O., Litvinova, I. M. (2015). Teoretychni aspekty vprovadzhennia nastavnytstva na pidpriemstvi. *Molodyi vchenyi*. Kherson. № 5 (20). Ch. 2. S. 24–27 [in Ukrainian].

22. Bedevelska, M. V. (2016). Rozvytok systemy nastavnytstva maibutnykh uchyteliv inozemnykh mov. *Molodyi vchenyi*. Kherson. № 8 (35). S. 326–329 [in Ukrainian].

23. Vasylevskiy, A. M. (2013). Osoblyvosti ta etapy adaptatsii molodykh pratsivnykiv do umov profesiinoi diialnosti v orhanakh sluzhby bezpeky Ukrainy. *Naukovi pratsi MAUP*. Kyiv. Vyp. 2 (37). S. 111–116 [in Ukrainian].

SUMMARY

Oleg V. Kurdes. Mentoring as a method of adaptation, training and retraining of forensic experts.

This Article Purpose is to substantiate the need to establish a mentoring institute in the system of training forensic experts, to develop its regulatory and legal support taking into account international and domestic experience, to outline specific ways to introduce this activity area while adaptation of forensic experts and their training. It is determined that current legal framework for professional training of forensic experts of the system of the Ministry of Justice of Ukraine needs further reform. One of the main directions of creating a better system of adaptation and training of staff should be introduction of mentoring institute. It is proved that creation of mentoring institute will allow to achieve a significant managerial effect, that will contribute to: formation of necessary behavior models, positive motivation for work and professional development; improving quality of staff training; reduction of adaptation terms of new employees and their comfortable arrangement in establishment; formation development of corporate culture; reducing staff turnover; improving the staff efficiency.

It is proposed to develop a separate legal act on functioning mentoring institute of forensic institutions of the Ministry of Justice of Ukraine and introduction into the remuneration system of employees of these institutions allowances for mentoring. In order to coordinate the work of mentors, provide them with practical assistance, address issues of assigning mentors to mentees, making proposals for their encouragement and punishment, it is necessary to create an advisory body, namely: Mentor Council. Emphasis is placed on the lack of legal support for work of those directly responsible for training of forensic experts that negatively affects quality of training and adaptation in the new workplace and the system of incentives for employees who train experts in practice. The role of mentoring as a tool for adaptation and training of new employees, professional development of forensic experts, cohesion of the entire staff of the forensic institution is substantiated. Emphasis is placed on defining the institution of mentoring as a priority area of work with staff.

Keywords: *mentoring, mentor, mentee, forensic science institution, training, advanced training, adaptation.*

УДК 343.131

DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-253-257

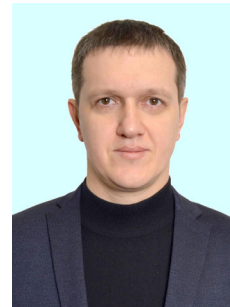

**Олексій
СКРЯБІН®**

доктор юридичних
наук, доцент
(Класичний приватний
університет)

**Дмитро
САНАКОЄВ®**

кандидат юридичних
наук, доцент
(Дніпропетровський
державний університет
внутрішніх справ)

**ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ЗАКОННОСТІ
В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ**

У статті проаналізовані принципи кримінального процесу, які є вираженням панівних політичних і правових ідей держави, стосуються завдань і способів реалізації судочинства в кримінальних провадженнях, є закріпленими в правових нормах і діють протягом усіх стадій та обов'язково – в центральній стадії процесу. Порушення принципів кримінального процесу є ознакою незаконності рішень і стає основою їх скасування. Крізь призму загальних засад кримінального провадження визначається роль і місце принципу законності, що характеризується обов'язковим додержанням законів у кримінальному процесі, є обмежуючим фактором дискреційних повноважень органів досудового розслідування, прокуратури та суду. Завдяки реалізації принципу законності можуть бути подолані недоліки та прогалини у кримінальному процесі, що існують у кримінальному процесуальному праві.

Ключові слова: *принципи кримінального процесу, принцип законності, кримінальний процес, кримінальне провадження, реалізація принципу законності.*

Постановка проблеми. Принципи кримінального процесу є базовими для криміналь-

© Скрябін О. М., 2021

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8915-5943>
3002218355@mail.gov.ua

© Санакоєв Д. Б., 2021

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6783-3168>.
dmsanakoyev@gmail.com

ного провадження та забезпечення справедливого й ефективного кримінального судочинства, а також є регулятором суспільних відносин у кримінальному процесі. Однією з основних проблем сучасного правозастосування виступає удосконалення теоретичних знань в аспекті принципів кримінального процесу. Враховуючи проблеми та перспективи сучасної практики правозастосування, доцільним є модернізування українського кримінального процесу, що характеризується постійними змінами кримінального процесуального законодавства, а також проведенням реформ системи органів і посадових осіб, що уповноважені його застосовувати. Тому доцільним і необхідним є всебічне дослідження принципів кримінального процесу загалом, а також кожного окремого принципу.

Принцип законності є центральним принципом кримінального процесу, адже він відображений у ключових положеннях конституцій сучасних держав. Дотримання та визнання принципу законності виступає як виключно внутрішня справа кожної держави, з іншого боку законність розглядається як загальна культурна цінність і належить до сфери міжнародно-правового регулювання. З огляду на вказане, необхідним є дослідження принципу законності та особливостей його реалізації у сучасному українському кримінальному процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці принципів кримінального процесу присвячені роботи таких вчених, як А. М. Колодій [4], Г. М. Мамка [5], В. В. Навроцька [7], в яких досліджено загальні особливості принципів кримінального процесу. Застосування окремих принципів кримінального процесу та їх сутність розкрито в наукових роботах таких вчених, як П. С. Берзін [1], С. Г. Келіна, В. Н. Кудрявцев [3]. Проте, у згаданих наукових студіях особливості реалізації принципу законності в кримінальному процесі України відображені лише фрагментарно, що потребує проведення подальших наукових досліджень відповідно до сучасних змін українського кримінального процесу.

Метою статті є дослідження змісту й особливостей реалізації принципу законності в кримінальному процесі України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальні засади кримінального провадження в юридичній літературі визначаються як: система ознак, що характеризують їх фундаментальність та основоположність. Вони є найбільш загальними, вихідними положеннями, ідеями, що мають фундаментальне значення для кримінального процесу, визначають його спрямованість, побудову загалом, форму і зміст його стадій та інститутів. Принципи кримінального процесу виражають панівні в певній державі політичні та правові ідеї, що стосуються завдань і способу здійснення судочинства в кримінальних провадженнях, закріплені в нормах права, діють у всіх або кількох стадіях процесу та обов'язково в його центральній стадії – стадії судового розгляду. Порушення принципів означає незаконність рішення у справі та обов'язково тягне її скасування [9, с. 35].

У результаті виокремлення та аналізу вказаних ознак М. О. Тимошенко приходять до висновку про доцільність вираження принципів кримінального процесу у вигляді відповідного визначення поняття, розуміючи під ним закріплені в законі й панівні в державі політичні та правові ідеї щодо завдань і способів здійснення судочинства в кримінальному провадженні, що визначають спрямованість і побудову кримінального процесу загалом, форму і зміст його стадій та інститутів, порушення яких обов'язково тягне за собою скасування вироку та інших рішень у справі [11, с. 133].

Принципи кримінального процесу є відображенням історичного типу, національних традицій кримінального процесу. Вони виступають керівними положеннями для закріплення завдань кримінального процесу, побудови стадій, окремих проваджень та інститутів. За допомогою принципів визначаються предмет і метод процесуального врегулювання, панівна ідеологія. Вони є такими, що закріплені в нормах права, є визначальними, фундаментальними положеннями щодо закономірностей і найбільш суттєвих властивостей кримінального провадження, що обумовлюють їх значення як засобу для захисту прав і свобод людини і громадянина, також застосовуються для врегулювання діяльності органів і посадових осіб, що ведуть кримінальний процес [10, с. 83].

Принципи кримінального процесу закріплені в правових нормах, це вихідні положення, що виражають панівні в державі політичні та правові ідеї, і визначають суть діяльності сторін обвинувачення і захисту та суду щодо досудового розслідування і судового провадження [2, с. 39].

Тобто, принципи кримінального процесу є закріпленими в законі політичними та правовими ідеями, що визначають завдання та способи здійснення кримінального судочинства, спрямованість та побудову кримінального процесу взагалі, і форму й зміст окремих його стадій та інститутів зокрема; вони забезпечують охорону прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина, порушення яких невідкладно стає причиною для скасування вироку та інших судових рішень у кримінальному провадженні.

В. В. Навроцька говорить про те, що принципи кримінального процесу – це безпосередньо закріплені у законі основоположні ідеї, найзагальніші положення, що відзначаються стабільністю і системністю та визначають суть, зміст і спрямованість діяльності суб'єктів процесу, спосіб і процесуальну форму їх діяльності, порушення яких обов'язково має тягти за собою настання відповідних юридичних наслідків [7, с. 23].

Відзначимо, що сучасні теоретичні уявлення про систему засад кримінального провадження усе ще перебувають у стадії активного методологічного та ідеологічного переосмислення. Дискусії тривають і щодо поняття й ознак принципів кримінального провадження, їхньої системи, і щодо особливостей реалізації на різних стадіях кримінального процесу. Багато авторів пропонують свою систему принципів кримінального процесу, використовуючи різні, а то й однакові критерії, формуючи при цьому різні системи принципів як за обсягом, так і за змістом.

При цьому, практика застосування норм глави 2 КПК України «Засади кримінального провадження» на фоні та з урахуванням перманентних і ситуативних змін до інших статей КПК України переконливо доводить, що нормативне закріплення системи засад кримінального провадження у нормах цієї глави не можна розцінювати як кінцевий пункт теоретичного й емпіричного дослідження системи засад кримінального провадження. Вона залишається відкритою для аналізу й удосконалення [5].

Принцип законності в кримінальному процесі є засадою, сфера застосування якої є надзвичайно широкою. Принцип законності характеризує правовий режим точного й обов'язкового додержання законів у правозастосовній практиці, що дістає вияв у кримінальному провадженні, обмежує дискреційні повноваження органів досудового розслідування, прокуратури та суду. Принцип законності стає можливістю переходу кримінального провадження з однієї процесуальної стадії в іншу лише на підставі закону і в суворо визначеній ним послідовності. Законність є однією з гарантій встановлення істини у кримінальному провадженні, що забезпечує захист прав і свобод людини і громадянина.

Принцип законності виявляється у встановленні єдиного порядку кримінального судочинства за усіма кримінальними провадженнями, неухильному дотриманні процесуальної форми та передбаченої процедури, забезпеченні застосування закону. Ця засада кримінального судочинства стосується всіх стадій та інститутів кримінального процесу, всіх його суб'єктів, поширюється на всі дії і процесуальні рішення, характеризує всі складові процесуальної діяльності та процесуальних відносин, пов'язує між собою всі інші засади і значною мірою сприяє їх фактичному втіленню [6, с. 56].

Ще однією думкою щодо принципу законності у кримінальному процесі є твердження про те, що цей принцип означає сухе дотримання букви закону, а у порівнянні із принципом верховенства права допускає певне відхилення від нього, висуваючи на перший план пріоритетність прав і свобод людини і громадянина [8, с. 10].

Принцип законності забезпечує відповідність норм і принципів кримінального процесу нормам і принципам більшої юридичної сили, нормам і принципам матеріального (насамперед, кримінального) права і точному та неухильному їх дотриманню у фактичній поведінці всіх учасників кримінального права.

Законність як дотримання посадовими особами вимог законодавства визнається проявом належної правової процедури у її процесуальному (власне, процедурному) значенні. Законність як формальна визначеність і техніко-нормативна досконалість самих законів визнається проявом належної правової процедури у її матеріальному значенні [5].

Зазначимо, що принцип законності припускає не лише точне та неухильне виконання і дотримання вітчизняних законів і підзаконних актів – його дія (вимога щодо його врахування) поширюється й на міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та практику Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Це зумовлено тим, що відповідно до ч. 1 ст. 9 Конституції України та ст. 19 Закону України від 29 червня 2004 р. «Про міжнародні договори України» чинні міжнародні договори України є частиною національного законодавства, а в разі, якщо вони встановлюють інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідних вітчизняних актах законодавства, міжнародні акти мають перевагу над внутрішньодержавними актами законодавства.

Тобто, правозастосовні органи, в тому числі суди, з метою забезпечення єдності судової практики, зокрема в частині її відповідності міжнародним стандартам, здійснюючи правосуддя, разом із нормами національного законодавства мають застосовувати і норми міжнародних документів, зокрема Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, правильне розуміння вимог якої виявляється у рішеннях ЄСПЛ, що містять правові позиції щодо суті положень зазначеного міжнародно-правового акта, а також змісту й обсягу гаран-

тованих ним прав [6].

Скасування процесуальних рішень є одним із основних процесуальних наслідків недотримання та порушення засад кримінального провадження, адже саме засадами кримінального провадження встановлюються ті основні вимоги, що визначають правомірність, належність кримінальної процесуальної діяльності, законність ухвалених під час її здійснення процесуальних рішень і вчинених процесуальних дій. На підставі аналізу норм КПК України ми констатуємо, що загалом законодавець встановив доволі складну систему фактичних підстав для скасування ухвалених під час кримінального провадження процесуальних рішень. При цьому скасування процесуальних рішень може відбутись і під час досудового розслідування (прокурором, слідчим суддею та судом), і в судовому провадженні (зокрема, й в апеляційному та касаційному порядках), а відповідні рішення можуть бути ухвалені прокурором, слідчим суддею, судом (зокрема, й вищої інстанції).

Так, вважаємо слушною позицію науковців [5] про те, що при цьому скасування процесуального рішення як реакція і процесуальний наслідок недотримання або порушення засад кримінального провадження може бути наслідком як самостійного виявлення уповноваженою посадовою особою відповідного порушення під час виконання нею своїх повноважень (наприклад, під час здійснення прокурором нагляду за додержанням законів у формі процесуального 25 керівництва досудовим розслідуванням), так і виявлення такого порушення за результатами розгляду відповідного звернення учасника кримінального провадження (скарги).

Висновки. Враховуючи викладене, вважаємо, що законність як принцип кримінального процесу відіграє особливу роль в українському кримінальному судочинстві через його формальну визначеність та практичну значимість. Без існування законності, визначених правил поведінки, що забезпечені зі сторони держави в досліджуваній сфері суспільних відносин, принципи претендують лише на статус наукових пошуків та досліджень. Реалізація принципу законності у кримінальному процесі забезпечує можливість подолання прогалин та недоліків, що існують в кримінальному процесуальному праві. Законність, як один із основних принципів кримінального процесу, впливає на ефективність кримінального провадження, що проявляється у законності правозастосовних актів і законності поведінки всіх учасників кримінального провадження. Для того, щоб кримінальне провадження було ефективним, важливо дотримуватись встановлених правил, порядку кримінального провадження, прийняття законних та обґрунтованих рішень, у чому й виявляється реалізація принципу законності. Для підвищення ефективності національного кримінального судочинства необхідним є подальше наукове дослідження принципів кримінального процесу, їх взаємозв'язку та особливостей реалізації з метою вироблення шляхів оптимального дотримання цих принципів у кримінальному процесі.

Список використаних джерел

1. Берзін П. С. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник : у 3-х т. Т. I. : Загальні засади. Київ : ВД «Дакор», 2018. 404 с.
2. Гуревич М. А. Советское гражданское процессуальное право. М. : ИЗД: ВЮЗИ, 1964. 370 с.
3. Келина С. Г., Кудрявцев В. Н. Принципы советского уголовного права. Москва : Наука, 1988. 173 с.
4. Колодій А. М. Принципи права України. К.: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
5. Мамка Г. М. Засади кримінального провадження: наукові та правові основи: автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08; Національний університет внутрішніх справ. Ірпінь, 2019. 42 с.
6. Міщенко С. Окремі аспекти реалізації принципу «законність» у кримінальному провадженні. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 4 (5). С. 56–59.
7. Навроцька В. В. Засади диспозитивності та її реалізація в кримінальному процесі України. Л. : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2010. 440 с.
8. Олійник О. С. Ієрархія принципів кримінального права України. *Правова позиція*, 2019. № 3 (24). С. 7–13.
9. Свердлик Г. А. Принципы советского гражданского права. Красноярск: КГУ, 1985. 272 с.
10. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України. К.: А.С.К., 2003. 1120 с.
11. Тимошенко М. О. Загальні засади (принципи) кримінального провадження в системі принципів права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 35. Ч. I. Т. 3. С. 132–135.

Надійшла до редакції 20.01.2021

References

1. Berzin P. S. Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna [Criminal law of Ukraine. General part: textbook: in 3 volumes]. T. I.: Zahalni zasady. Kyiv: VD «Dakor», 2018. 404 p. [in Ukr.].

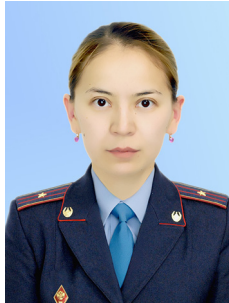
2. Gurevich M. A. Sovetskoe grazhdanskoe processual'noe pravo [Soviet civil procedural law]. M.: YZD: VluZY, 1964. 370 p. [in Russ.].
3. Kelina S. G., Kudrjavcev V. N. Principy sovetskogo ugovnogo prava [Principles of Soviet criminal law]. Moskva: Nauka, 1988. 173p. [in Russ.].
4. Kolodii A. M. Pryntsypy prava Ukrainy [Principles of Ukrainian law]. K.: Yurinkom Inter, 1998. 208 p. [in Ukr.].
5. Mamka H. M. Zasady kryminalnogo provadzhennia: naukovi ta pravovi osnovy [Principles of criminal proceedings: scientific and legal bases]: avtoref. Candidate's thesis (12.00.08). Irpin, 2019. [in Ukr.].
6. Mishchenko S. Okremi aspekty realizatsii pryntsypu «zakonnist» u kryminalnomu provadzhenni [Some aspects of the implementation of the principle of "legality" in criminal proceedings]. *Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy*. 2013. № 4 (5). Pp. 56–59. [in Ukr.].
7. Navrotska V. V. Zasady dyspozytyvnosti ta yii realizatsiia v kryminalnomu protsesi Ukrainy [Principles of dispositiveness and its implementation in the criminal process of Ukraine]. L. : Lvivskyi derzh. un-t vnutr. sprav, 2010. 440 p. [in Ukr.].
8. Oliinyk O. S. Hierarkhiia pryntsypiv kryminalnogo prava Ukrainy [Hierarchy of principles of criminal law of Ukraine]. *Pravova pozytsiia*, 2019. № 3 (24). Pp. 7–13. [in Ukr.].
9. Sverdlik G. A. Principy sovetskogo grazhdanskogo prava [Principles of Soviet civil law.]. Krasnojarsk: KGU, 1985. 272 p. [in Russ.].
10. Tertyshnyk V. M. Kryminalno-protsesualne pravo Ukrainy [Criminal procedural law of Ukraine]. K.: A.S.K., 2003. 1120 p. [in Ukr.].
11. Tymoshenko M. O. Zahalni zasady (pryntsypy) kryminalnogo provadzhennia v systemi pryntsypiv prava [General principles (principles) of criminal proceedings in the system of principles of law]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu*. 2015. Vyp. 35. Ch. I. T. 3. Pp. 132–135. [in Ukr.].

SUMMARY

Oleksiy M. Skryabin, Dmytro B. Sanakoyev. Peculiarities of implementation of the principle of legality in the criminal process of Ukraine. The article analyzes the principles of criminal procedure, which are the expression of the prevailing political and legal ideas of the state, relate to the tasks and methods of judicial proceedings in criminal proceedings, are enshrined in law and operate throughout all stages and necessarily in its central stage. Modern theoretical ideas about the system of principles of criminal proceedings are still in the stage of active methodological and ideological rethinking. Discussions continue both on the concept and features of the principles of criminal proceedings, their system, and on the peculiarities of implementation at different stages of the criminal process. Violation of the principles of criminal procedure is a sign of illegality of decisions in the criminal and becomes the basis for the cancellation of these decisions. The principle of legality characterizes the legal regime of strict and mandatory observance of laws in law enforcement practice, which manifests itself in criminal proceedings, limits the discretionary powers of the pre-trial investigation, prosecutor's office and court. The principle of legality becomes an opportunity to transfer criminal proceedings from one procedural stage to another only on the basis of the law and in a strictly defined sequence. Legality is one of the guarantees of establishing the truth in a criminal case, which ensures the protection of human and civil rights and freedoms. The principle of legality is characterized by mandatory observance of laws in criminal proceedings, is a limiting factor in the discretion of the pre-trial investigation, prosecution and court. Due to the implementation of the principle of legality, the shortcomings and gaps in the criminal process that exist in criminal procedural law can be overcome.

Keywords: *principles of criminal procedure, principle of legality, criminal process of Ukraine, criminal proceedings, implementation of the principle of legality.*

УДК 343.98
DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-258-264

Алтынай АМАНБАЕВА[©]
докторант
(Академия правоохранительных органов
при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан)

ПРЕДПОСЫЛКИ ФОРМИРОВАНИЯ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ АЛГОРИТМИЗАЦИИ

В статті проведено ретроспективний аналіз праць вчених, що вплинули на становлення криміналістичної методики в юриспунденції. Наголошено, що мануфактуризація та міграція спричинили зріст рівня злочинності. Проаналізовано структурні елементи загальних положень криміналістичної методики розслідування окремих видів злочинів. Автор пропонує з метою вдосконалення і розвитку теорії криміналістичної алгоритмізації діяльності з розслідування злочинів проти статевої недоторканності розробити її концепцію, в якій буде відображена суть, наукові основи, порядок формування і найбільш важливі аспекти, що в подальшому послужить відмінною підмогою в практичній діяльності.

Наголошено, що в працях, які стосуються розробки криміналістичних алгоритмів і програм розслідування, основними особливостями представлених категорій повинні бути простота в змісті і доступність у використанні. Визначено, що ряд вчених також вивчав проблеми криміналістичної алгоритмізації і програмування розслідування в загальному і окремих груп (видів) зокрема, проте, дані дослідження в силу часу застаріли, так як наука не стоїть на місці і будь-яке явище може зазнавати зміни. Крім того, до цього дня будь-якого системного, ґрунтового підходу може бути застосовано до розслідування злочинів проти статевої недоторканності неповнолітніх і зовсім не проводилося, хоча зазначена проблема завжди актуальна. У зв'язку з чим, з метою вдосконалення та розвитку теорії криміналістичної алгоритмізації діяльності з розслідування злочинів проти статевої недоторканності, автором розроблено її концепцію, в якій відображена суть, наукові основи, порядок формування і найбільш важливі аспекти, що в подальшому послужить відмінною підмогою в практичній діяльності.

Ключові слова: криміналістика, криміналістична методика, злочинність, схема розкриття злочинства

Постановка проблеми. Любое исследование в юриспруденции заключается в устранении периодически возникающих в социуме противоречий. В данном случае криминалистика в целом и криминалистическая методика в частности не исключение. В связи с чем, одним из наиболее действенных подходов при выполнении исследования является обращение к историческому методу, с помощью которого можно сопоставить явления, протекающие в настоящее время и имевшие место в прошлом, тем самым установит сходства и различия, что, в свою очередь, дает возможность продвинуться дальше в познании. Таким образом, представляется необходимым провести ретроспективный анализ зарождения и развития криминалистической методики, как следствие определить предпосылки формирования алгоритмизации в системе криминалистической методики и ее дальнейшее становление.

Анализ публикаций ученых в исследуемом направлении. В целом, историей криминалистики занимались такие видные ученые как А.И. Винберг, Р.С. Белкин, И.Ф. Крылов, Ю. Торвальд, А.М. Кустов, И.А. Возгрин, С.Н. Чурилов, Ю.П. Гармаев, С.Ю. Косарев, А.В. Шмонин и другие.

Основоположником криминалистики и самого термина, введенного в научный оборот в конце XIX века, является Г. Гросс.

Мануфактуризация, произошедшая на территории Европы и США, повлекла за собой спецификацию трудовой деятельности и миграцию населения. По этой причине в первые

же годы после индустриальной революции возникло такое понятие как организованная преступность и произошел ее эксплозивный рост, что тем самым показало неспособность правоохранительных органов должным образом защищать законные интересы граждан и обусловило появление такой науки, а в последующем стало основанием для зарождения криминалистической методики расследования отдельных видов преступлений.

Среди ученых, оказавших значительное влияние на становление криминалистической методики, следует отметить И.Н. Якимова, которым в период с 1924 по 1929 годы опубликовано большое количество научных трудов, посвященных указанной тематике [1].

Другим видным деятелем, исполнившим ключевую роль в продвижении данного направления, являлся В.И. Громов. Им впервые методические рекомендации в системе криминалистики были выделены в самостоятельный раздел науки, справедливо полагая, что собранные практические указания по наиболее рациональному ведению расследования окажут посильную помощь работникам следствия [2].

Стоит отметить, что до 30-х годов XX века на территории к тому моменту уже существовавшего СССР основная часть научной литературы по криминалистике представляла собой переводы с устаревших зарубежных источников, то есть еще задолго до В.И. Громова, такие ученые как А. Вейнгардт и А. Гельвич продвигали идею об отделении криминалистической методики [3, с. 36].

Р. С. Белкин считал, что В.И. Громов не руководствовался желанием изменения системы криминалистики, однако, его действия привели именно к этому итогу и уже в опубликованном в 1935 году первом учебнике по криминалистике методика расследования обрела самостоятельность, что повлекло образование трехчленной системы, состоящей, помимо методики, также из уголовной техники и уголовной тактики [4].

Сам раздел характеризует авторы буквально таким образом: «Частная методика изучает те специфические особенности, которыми отличается расследование отдельных видов преступлений. Так, например, методика расследования убийства изучает те приемы, которые на основе общих правил уголовной тактики и техники подлежат применению, исходя из особенностей данного вида преступлений» [5, с. 7].

Спустя год авторами выпущена вторая часть указанного исследования, которая регламентировала методики расследования преступлений против личности, террористических актов, имущественных, должностных и хозяйственных преступлений. В отличие от первого тома, во втором не было представлено теоретизации, но имелось структурированное описание практической деятельности.

Последующие работы, опубликованные в период с 1938 по 1939 годы, частную методику представляют в заключительном разделе в качестве Особенной части криминалистики, в Общую же часть вошли криминалистическая техника и тактика [6]. В книге за 1939 год С.А. Голунский и Б.М. Шавер впервые раскрывают суть и содержание методики расследования преступлений, а именно описывают предмет, метод и задачи. Методика понимается как «часть науки криминалистики, обобщающая опыт расследования отдельных видов преступлений, определяющая соответственно специфическим особенностям данной категории дел наиболее целесообразные приемы и методы их расследования...» [7, с. 3].

Данные представления стали базой для построения научных положений методики расследования преступлений.

В 30-е годы прошлого века, как уже отмечалось, советская криминалистика отставала от передовых мировых тенденций в данной области, к тому же, деятельность государственного аппарата, направленная на политизацию всех сфер и критику зарубежных ученых-криминалистов, привела к отрыву криминалистики в целом и криминалистической методики в частности от работы правоохранительных органов по раскрытию, расследованию и предупреждению преступлений [8].

В 40-е годы в системе криминалистической методики характерно выделение учеными общих положений, которые Б.М. Шавер обозначил как основные положения, включив в них понятие методики и характеристику структурных частей конкретных частных методик (состав преступления; обстоятельства, подлежащие выяснению и исследованию; основные приемы и методы обнаружения и фиксации доказательств; меры возмещения причиненного вреда и обеспечения конфискации имущества; выявление обстоятельств, способствующих совершению преступления) [9]. Методика обретает устойчивую схему: задачи расследования; первоначальные следственные действия; особенности предмета доказывания; основные приемы и методы обнаружения и фиксации доказательств; выявление обстоятельств, способствовавших совершению преступлений [10].

В 50-60-е годы изучение общих положений криминалистической методики было не на

должном уровне, как правило, существующие проблемы рассматривались в научной литературе, посвященной другим разделам криминалистики [11, с. 4].

Первым фундаментальным исследователем общих теоретических основ криминалистической методики расследования являлся А.Н. Колесниченко, который предложил содержание криминалистической методики складывать из двух частей: общих положений и конкретных частных методик. К общим положениям он отнес общую криминалистическую характеристику данного вида преступлений, обстоятельства, подлежащие расследованию, производство первоначальных следственных действий, особенности построения следственных версий и производство последующих действий следователя, а также его деятельность по предупреждению преступлений данного вида. Кроме того, А.Н. Колесниченко впервые выделил системность как одно из главных качеств криминалистической методики [12, с. 9-10].

К слову, позже отдельными криминалистами предлагались варианты иной, не двухчленной структуры криминалистической методики. Однако большинство ученых поддержало концепцию А.Н. Колесниченко.

Постепенно, благодаря усилиям криминалистов, в общие положения криминалистической методики вошли в качестве структурных элементов её правовые основы, а также общие принципы.

Также, стоит отметить, что со временем частная методика все больше стала интерпретироваться как программа практической работы [13, с. 108].

Последующее изучение криминалистической методики, в отличие от предыдущего периода, характеризуется плюрализмом мнений на ее сущность и содержание.

Однако, из всего образовавшегося разнообразия толкований, одним из самых обстоятельных, по нашему мнению, является определение И.А. Возгрин, который писал, что криминалистическая методика «изучает закономерности организации и осуществления раскрытия, расследования и предотвращения отдельных видов преступлений в целях выработки, в строгом соответствии с требованиями законности, научно обоснованных рекомендаций, по наиболее эффективному проведению следствия» [14, с. 29].

Схожую точку зрения на этот счет имел и Р.С. Белкин, в представлениях которого криминалистическая методика это «система научных положений и разрабатываемых на их основе рекомендаций по организации расследования и предотвращения отдельных видов преступлений» [15, с. 87].

Впоследствии, именно позиция Р.С. Белкина, в силу своей оптимальности, стала общепринятой. Далее на основе этой формулировки Р.С. Белкин определил частную криминалистическую методику как «типизированную систему методических (научно-практических) рекомендаций по организации и осуществлению расследования и предотвращения отдельного вида преступлений» [16, с. 179].

Целью статьи является разработать концепцию криминалистической алгоритмизации в которой будет отражена суть, научные основы, порядок формирования и наиболее важные аспекты, в дальнейшем послужит отличным подспорьем в практической деятельности

Изложение основного материала. Между тем, по сей день, не достигнут консенсус в структурных элементах общих положений криминалистической методики расследования отдельных видов преступлений. На наш взгляд, предложенный А.Г. Филиповым вариант включения в общие положения десяти компонентов является наиболее приемлемым.

Так, оговоренные структурные элементы выглядят следующим образом:

1. Понятие и предмет методики расследования отдельных видов преступлений, соотношение методики с другими частями науки криминалистики, роль и значение методики в системе криминалистики.

2. Структура этого раздела криминалистики в целом, структура его составных частей.

3. Понятие и содержание обстоятельств, подлежащих доказыванию.

4. Понятие, сущность и значение криминалистической характеристики преступлений.

5. Понятие и сущность следственной ситуации.

6. Понятие этапов расследования, задачи и общая характеристика каждого этапа.

7. Общие положения использования специальных познаний в расследовании.

8. Общие положения взаимодействия следователя с органами дознания.

9. Общие положения использования помощи общественности в расследовании.

10. Общие положения профилактической деятельности следователя [17, с. 5-6].

В данном перечне, на наш взгляд, не учтен еще один эссенциальный фактор как общие положения использования криминалистических алгоритмов и программ в расследова-

нии преступлений, который, соответственно, в частной криминалистической методике будет рекомендован следователю для управления типичными следственными ситуациями, возникающими в процессе расследования преступлений данного вида (группы).

Отсутствие единого мнения по содержанию также не стало исключением и для частных криминалистических методик.

Учитывая всю палитру взглядов по этому поводу, криминалисты заключили, что суть частных криминалистических методик состоит в совокупности криминалистических знаний, изложенных в виде описания «условий и порядка расследования отдельных видов преступлений», имеющих высокую степень теоретической обоснованности. Как дельно подмечал А.Н. Колесниченко, каждая методика расследования того или иного вида преступлений отражает в своём содержании специфику их расследования [18, с. 34].

При этом, частные методики не претендуют на универсальность, хотя бы потому, что бывают такие ситуации, которые не укладываются в стандартные представления. Соответственно, в этом случае требуется альтернативный подход к рассмотрению сложившейся проблеме [19, с. 8]. Поэтому частные криминалистические методики не могут носить директивного характера для сотрудников правоохранительных органов, так как мешают интеллектуальному проявлению. В подобных делах они должны действовать самостоятельно согласно обстоятельствам и с учетом определенных рекомендаций криминалистики.

На протяжении длительного времени вопросы структуры частных методик расследования не находили своего подходящего ответа и только, на наш взгляд, И.А. Возгрину удалось решить назревшую проблему, считая, что видовое многообразие частных методик порождает, в свою очередь, многообразие их структур [20, с. 198-214], в следствие чего, «более правильным является поиск не единой типовой структуры частных методик, а типовых структур нескольких групп частных методик ... при решении данной проблемы целесообразно применять дифференцированный подход к определению внутренней организации методик расследования преступлений» [21, с. 20].

Таким образом, он выделил типичные и особенные методики.

К типичным методикам он отнес:

- криминалистическую характеристику преступления;
- программы (алгоритмы) расследования преступления;
- описание особенностей подготовки и проведения наиболее характерных для расследования данного вида преступления следственных действий;
- описание особенностей подготовки и проведения предупредительной деятельности следователей при расследовании данного вида преступления.

Особенные же методики, по мнению И.А. Возгрин, из-за своего многообразия не имеют единой структуры и включают зачастую элементы типичных методик, но с другим наполнением [22, с. 35], к примеру, таковыми являются методики расследования преступлений, совершенных в отношении несовершеннолетних.

Развитие теоретической мысли о структуре частной криминалистической методики, отчасти, произошло благодаря потребности в делении процесса расследования на этапы: начальный, последующий и заключительный. Классификация базируется на содержании процессуальных действий, осуществляемых в эти периоды.

Множество частных криминалистических методик привело к трудностям оперирования ими, в связи с чем, возникла необходимость в их систематизации.

Так, в зависимости от объема частные методики расследования принято делить на полные и сокращенные [23].

В ходе поиска более подходящей модели для классификации, выбор пал на систему Р.С. Белкина, предусматривающую группировку частных методик расследования в зависимости от вида самого преступления [24, с. 197]. То есть частные методики стали соотносить с видами преступлений, перечисленными в Особенной части Уголовного кодекса, а затем объединять их в большие группы, к примеру, методика расследования преступлений против личности.

Отсюда следует, что предложенное Р.С. Белкиным деление подпадает под систему типичных методик и данная конкретизация была своевременна, кроме того, согласно предположений последнего «частные криминалистические методики упростятся и станут более похожи на алгоритмы расследования в собственном смысле этого понятия, то есть на такие программы действий следователя, которые выглядят более жесткими и однозначными по сравнению с обычными частными методиками, где такие алгоритмы неизбежно многовариантны и менее категоричны» [25, с. 218].

Взаимодействие криминалистики с другими науками, к примеру математикой, ло-

гикой, кибернетикой, и необходимость обобщения, систематизации и типизации сведений, содержащихся в частных криминалистических методиках, привели к созданию криминалистических алгоритмов или программ расследования, представляющие собой так называемые схемы по осуществлению ряда простых действий, которые за короткий промежуток времени смогут определить наиболее приемлемые варианты решения той или иной сложившейся следственной ситуации.

Аргументы в пользу алгоритмизации и программирования приводили Р.С. Белкин, Л.Г. Видонов, И.А. Возгрин, Н.Л. Гранат, Г.Л. Грановский, Г.А. Густов, Л.Я. Драпкин, А.В. Дулов, Е.П. Ищенко, А.А. Леви, И.М. Лузгин, В.П. Лавров, В.А. Образцов, Н.С. Полевой, Н.А. Селиванов, Л.А. Соя-Серко, В.В. Степанов, В.И. Шиканов, А.Г. Филиппов, С.И. Цветков, Н.П. Яблоков.

Эта концепция возникла в связи с недостаточной информационной осведомленностью либо степенью знаний или же опытом у следователя и образовавшихся таким образом погрешностей в его работе, что побудило установить причины и условия данных обстоятельств, а также найти способы по их искоренению.

Идейным вдохновителем рассмотрения указанной концепции под новым углом зрения являлся И.Л. Петрухин в 1973 году. Он выдвинул предложение накопления данных, которые будут внедряться в компьютерную базу. Далее, на втором этапе необходимо произвести систематизацию полученной информации, которая будет оказывать помощь в расследовании преступлений [26, с. 433-434].

Выводы. Разработке криминалистических алгоритмов и программ расследования большое внимание уделяли Л.Г. Видонов [27], Г.А. Густов [28, с. 16-26], в трудах которых основными особенностями представленных категорий должны быть простота в содержании и доступность в использовании.

В дальнейшем ряд ученых также изучал проблемы криминалистической алгоритмизации и программирования расследования в общем и отдельных групп (видов) в частности, однако, данные исследования в силу времени устарели, так как наука не стоит на месте и любое явление может претерпевать изменения. Кроме того, по сей день какого-либо системного, обстоятельного подхода применимо к расследованию преступлений против половой неприкосновенности несовершеннолетних и вовсе не производилось, хотя указанная проблема всегда актуальна.

В связи с чем, в целях совершенствования и развития теории криминалистической алгоритмизации деятельности по расследованию преступлений против половой неприкосновенности, необходимо разработать ее концепцию, в которой будет отражена суть, научные основы, порядок формирования и наиболее важные аспекты, что в последующем послужит отличным подспорьем в практической деятельности.

Список использованных источников

1. Якимов И.Н. Криминалистика: уголовная тактика. М., 1929. 226 с.
2. Громов В.И. Методика расследования преступлений: Руководство для органов милиции и уголовного розыска. М., 1929. 114 с.
3. Шмонин А.В. Методология криминалистической методики: Монография. М.: Юрлитинформ, 2010. 416 с.
4. Белкин Р.С. Курс советской криминалистики: В 3 т. Т. 1: Общая теория советской криминалистики: *Пособие для преподавателей, адъюнктов, соискателей и слушателей вузов МВД СССР*. М., 1977. 340 с.
5. Криминалистика: Учебник для слушателей правовых вузов. Кн. I: Техника и тактика расследования преступлений / Под ред. А.Я. Вышинского. М., 1935. 246 с.
6. Криминалистика: Техника и тактика расследования преступлений / Под ред. А.Я. Вышинского. М., 1938. 540 с.; Голунский С.А., Шавер Б.М. Криминалистика: Методика расследования отдельных видов преступлений / Под ред. академика А.И. Вышинского. М., 1939. 372 с.
7. Голунский С.А., Шавер Б.М. Криминалистика: Методика расследования отдельных видов преступлений / Под ред. академика А.И. Вышинского. М., 1939. 372 с.
8. Криминалистика: Учебник для слушателей правовых вузов. Кн. I: Техника и тактика расследования преступлений / Под ред. А.Я. Вышинского. М., 1935. 246 с.
9. Шавер Б.М. Основные положения методики расследования отдельных видов преступлений // Криминалистика. Ч. II / Под ред. С.П. Митричева и П.И. Тарасова-Родионова. М., 1952. 175 с.
10. Криминалистика: Учебник для юрид. высш. учеб. заведений. Ч. 1 / Под ред. докт. юрид. наук, проф. А.И. Винберга и канд. юрид. наук С.П. Митричева. М., 1950. 303 с.
11. Винберг А.И. Криминалистика. Раздел I: Введение в науку: Учеб. пособие / Под ред. докт.

юрид. наук Р.С. Белкина. М., 1962. 314 с.

12. Колесниченко А.Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений: Автореф. дисс. ... докт. юрид. наук. Харьков, 1967. 27 с.

13. Корноухов В.Е., Богданов В.М., Закатов А.А. Основы общей теории криминалистики. Изд-во Красноярского университета, 1993. 153 с.

14. Возгрин И.А. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений. Л., 1976. 55 с.

15. Белкин Р.С. Криминалистика: Учебный словарь - справочник. М.: *Юрист*, 1999. 226 с.

16. Белкин Р.С. Курс советской криминалистики. Т. 3. М., 1979. 407 с.

17. Филиппов А.Г. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений. Материалы к лекции. М., 1981. С. 5-6.

18. Колесниченко А.Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений. Харьков, 1965. 47 с.

19. Возгрин И.А. Научные основы криминалистической методики расследования преступлений. Часть 4. СПб, 1993. 80 с.

20. Возгрин И.А. Структура частных методик расследования преступлений. Минск, 1983. 215 с.

21. Возгрин И.А. Научные основы криминалистической методики расследования преступлений. Часть 4. СПб, 1993. 80 с.

22. Возгрин И.А. Научные основы криминалистической методики расследования преступлений. Часть 4. СПб, 1993. 80 с.

23. Филиппов А.Г. Первоначальные следственные действия при расследовании хищений. М.: Изд. ВШ МВД СССР, 1972. 67 с.

24. Белкин Р.С. Курс советской криминалистики. Т. 3. М., 1979. 407 с.

25. Белкин Р.С. Курс советской криминалистики. Т. 3. М., 1979. 407 с.

26. Петрухин И.Л. Понятие и содержание оценки доказательств. // Теория доказательств в советском уголовном процессе. М.: 1973. С. 433-434.

27. Видонов Л.Г. Криминалистические характеристики убийств и система типовых версий о лицах, совершивших убийство без очевидцев. Горький, 1978. 122 с.

28. Густов Г.А. Проблемы программирования расследования преступлений. // Проблемы программирования, организации и информационного обеспечения предварительного следствия. Уфа, 1989. С. 16-26.

Поступила в редакцию 19.03.2021

References

1. Yakimov, I.N. (1929) *Kriminalistika: ugovornaya taktika*. [Forensic science: criminal tactics.] М. 226 s. [in Russ.].

2. Gromov, V.I. (1929) *Metodika rassledovaniya prestupleniy: Rukovodstvo dlya organov militsii i ugovornogo rozyska*. [Crime Investigation Technique: A Guide for Police and Criminal Investigations.] М. 114 s. [in Russ.].

3. Shmonin A.V. (2010) *Metodologiya kriminalisticheskoy metodiki* [Methodology of forensic techniques] : Monografiya. М.: Yurlitinform. 416 s. [in Russ.].

4. Belkin R.S. (1977) *Kurs sovetskoy kriminalistiki: V 3 t. T. 1: Obshchaya teoriya sovetskoy kriminalistiki: Posobiye dlya prepodavateley, ad'yunktov, soiskateley i slushateley vuzov MVD SSSR*. [The course of Soviet criminalistics: In 3 volumes. Vol. 1: General theory of Soviet criminalistics: A guide for teachers, adjuncts, applicants and students of higher educational institutions of the USSR Ministry of Internal Affairs]. М. 340 s. [in Russ.].

5. *Kriminalistika* [Forensic science] : Uchebnik dlya slushateley pravovykh vuzov. Kn. I: Tekhnika i taktika rassledovaniya prestupleniy / Pod red. A.YA. Vyshinskogo. М., 1935. 246 s. [in Russ.].

6. *Kriminalistika: Tekhnika i taktika rassledovaniya prestupleniy* [Criminalistics: Technique and tactics of crime investigation] / Pod red. A.YA. Vyshinskogo. М., 1938. 540 s.; Golunskiy S.A., Shaver B.M. *Kriminalistika: Metodika rassledovaniya otdel'nykh vidov prestupleniy* / Pod red. akademika A.I. Vyshinskogo. М., 1939. 372 s. [in Russ.].

7. Golunskiy S.A., Shaver B.M. (1939) *Kriminalistika: Metodika rassledovaniya otdel'nykh vidov prestupleniy* [Forensic Science: Methods for Investigating Certain Types of Crimes] / Pod red. akademika A.I. Vyshinskogo. М. 372 s. [in Russ.].

8. *Kriminalistika: Uchebnik dlya slushateley pravovykh vuzov. Kn. I: Tekhnika i taktika rassledovaniya prestupleniy* [Forensic science: A textbook for students of legal universities. Book. I: Technique and tactics of crime investigation] / Pod red. A.YA. Vyshinskogo. М., 1935. 246 s. [in Russ.].

9. Shaver, B.M. (1952) *Osnovnyye polozheniya metodiki rassledovaniya otdel'nykh vidov*

- prestupleniy [The main provisions of the methods of investigation of certain types of crimes] // Kriminalistika. CH. II / Pod red. S.P. Mitricheva i P.I. Tarasova-Rodionova. M. 175 s. [in Russ.].
10. Kriminalistika [Forensic science] : Uchebnik dlya yurid. vyssh. ucheb. zavedeniy. CH. I / Pod red. dokt. yurid. nauk, prof. A.I. Vinberga i kand. yurid. nauk S.P. Mitricheva. M., 1950. 303 s.
 11. Vinberg, A.I. (1962) Kriminalistika. Razdel I: Vvedeniye v nauku [Forensic science. Section I: Introduction to Science] : Ucheb. posobiye / Pod red. dokt. yurid. nauk R.S. Belkina. M. 314 s. [in Russ.].
 12. Kolesnichenko, A.N. (1967) Nauchnyye i pravovyye osnovy rassledovaniya otdel'nykh vidov prestupleniy [Scientific and legal basis for the investigation of certain types of crimes] : Avtoref. diss. ... dokt. yurid. nauk. Khar'kov. 27 s. [in Russ.].
 13. Kornoukhov, V.Ye., Bogdanov, V.M., Zakatov, A.A. (1993) Osnovy obshchey teorii kriminalistiki. [Foundations of the general theory of forensic science] Izd.-vo Krasnoyarskogo universiteta. 153 s. [in Russ.].
 14. Vozgrin, I.A. (1976) Obshchiye polozheniya metodiki rassledovaniya otdel'nykh vidov prestupleniy. [General provisions of the methods of investigation of certain types of crimes]. L. 55 s. [in Russ.].
 15. Belkin, R.S. (1999) Kriminalistika [Forensic Science] : Uchebnyy slovar' - spravochnik. M.: Yurist, . 226 c. [in Russ.].
 16. Belkin, R.S. (1979) Kurs sovetskoy kriminalistiki. [The course of Soviet criminology]. T. 3. M. 407 s. [in Russ.].
 17. Filippov, A.G. (1981) Obshchiye polozheniya metodiki rassledovaniya otdel'nykh vidov prestupleniy. [General provisions of the methods of investigation of certain types of crimes]. Materialy k lektzii. M. S. 5-6. [in Russ.].
 18. Kolesnichenko, A.N. (1965) Obshchiye polozheniya metodiki rassledovaniya otdel'nykh vidov prestupleniya. [General provisions of the methodology for the investigation of certain types of crime]. Khar'kov. 47 s. [in Russ.].
 19. Vozgrin, I.A. (1993) Nauchnyye osnovy kriminalisticheskoy metodiki rassledovaniya prestupleniy. [Scientific foundations of forensic methods of crime investigation]. Chast' 4. SPb. 80 s. [in Russ.].
 20. Vozgrin, I.A. (1983) Struktura chastnykh metodik rassledovaniya prestupleniy. [The structure of private methods of crime investigation]. Minsk. 215 s. [in Russ.].
 21. Vozgrin, I.A. (1993) Nauchnyye osnovy kriminalisticheskoy metodiki rassledovaniya prestupleniy. [Scientific foundations of forensic methods of crime investigation]. Chast' 4. SPb. 80 s. [in Russ.].
 22. Vozgrin, I.A. (1993) Nauchnyye osnovy kriminalisticheskoy metodiki rassledovaniya prestupleniy. [Scientific foundations of forensic methods of crime investigation]. Chast' 4. SPb. 80 s. [in Russ.].
 23. Filippov, A.G. (1972) Pervonachal'nyye sledstvennyye deystviya pri rassledovanii khishcheniy. [Initial investigative steps in the investigation of theft]. M.: Izd. VSH MVD SSSR. 67 s. [in Russ.].
 24. Belkin, R.S. (1979) Kurs sovetskoy kriminalistiki. [The course of Soviet criminology]. T. 3. M., . 407 s. [in Russ.].
 25. Belkin, R.S. (1979) Kurs sovetskoy kriminalistiki. [The course of Soviet criminology]. T. 3. M. 407 s. [in Russ.].
 26. Petrukhin, I.L. (1973) Ponyatiye i sodержaniye otsenki dokazatel'stv. [The concept and content of the assessment of evidence] // Teoriya dokazatel'stv v sovetskom ugolovnom protsesse. M.: S. 433-434. [in Russ.].
 27. Vidonov L.G. (1978) Kriminalisticheskiye kharakteristiki ubiystv i sistema tipovykh versiy o litsakh, sovershivshikh ubiystvo bez ochevidtsev. [Forensic characteristics of murders and a system of typical versions of persons who committed murder without eyewitnesses]. Gor'kiy. 122 s. [in Russ.].
 28. Gustov, G.A. (1989) Problemy programmirovaniya rassledovaniya prestupleniy. [Crime investigation programming problems]. // Problemy programmirovaniya, organizatsii i informatsionnogo obespecheniya predvaritel'nogo sledstviya. Ufa. S. 16-26. [in Russ.].

SUMMARY

Altynai G. Amanbaeva. Formation background of forensic algorithmization. The article provides a retrospective analysis of the works of scientists who influenced the formation of forensic methodology in jurisprudence. It is emphasized that manufacturing and migration have led to an increase in crime. The structural elements of the general provisions of the forensic methodology of investigation of certain types of crimes are analyzed. In order to improve and develop the theory of forensic algorithm for investigating crimes against sexual integrity, the author proposes to develop its concept, which will reflect the essence, scientific basis, order of formation and the most important aspects, which will serve as an excellent help in practice.

Keywords: *criminology, forensic methodology, crime, theft detection scheme.*

УДК 343.102

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-1-265-271

**Аліна
ГАРКУША**®
кандидат
юридичних наук,
доцент

**Євгенія
ПЕТРИЧЕНКО**®
викладач

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ ДІЗНАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Комплексно досліджено регламентацію повноважень суб'єктів кримінального процесу, які здійснюють дізнання. У роботі розглядаються висловлені в науковій літературі підходи щодо розуміння їх сутності та місця в системі суб'єктів кримінального провадження. Розглянуто питання, пов'язане із способом визначення провадження суб'єктів уповноважених здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків. Авторами розкрито особливості реалізації повноважень дізнавача та працівників поліції інших підрозділів органів Національної поліції України, які уповноважені здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків.

Ключові слова: суб'єкти дізнання, кримінальний проступок, досудове розслідування, дізнавач, повноваження.

Постановка проблеми. Здійснення досудового розслідування у кримінальне провадження реалізується виключно за рахунок уповноважених на те суб'єктів. Саме тому лише чітка та послідовна регламентація процесуальних можливостей усіх суб'єктів кримінального провадження дозволить повністю забезпечити виконання основних завдань кримінального провадження, що зазначені в ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [1], а також забезпечити законне та неупереджене здійснення владних повноважень із цілковитим дотриманням положень Конституції України, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та кримінального процесуального законодавства України. В КПК України ніби то передбачено повноваження дізнавача, але недосконалість кодифікації повноважень дізнавача викликає більше запитань, а ніж відповідей.

У свою чергу це стосується суб'єктів, які реалізують кримінальне переслідування, зважаючи на цільову спрямованість кримінального переслідування та можливість застосування обмеження прав людини при його здійсненні, яке має бути законним та відповідати критерію пропорційності.

Динаміка чинного кримінального процесуального законодавства демонструє відсутність системності у тих змінах та доповненнях, що регламентують кримінальну процесуальну компетенцію та кримінальний процесуальний статус суб'єктів кримінального переслідування. нами здійснено спроба сформулювати пропозиції щодо удосконалення регламентації їх процесуального статусу.

Саме із запровадженням останніх змін в чинному кримінальному процесуальному

© Гаркуша А. Г., 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3299-8405>
alinagarkusha@i.ua

© Петриченко Є. І.
alinagarkusha@i.ua

законодавстві України, які викликали багато питань щодо процесуального статусу дізнавача та регламентація його повноважень, і спонукали нас на написання даної статті.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженням та вивченням проблемного питання, пов'язаного з регламентацією повноважень щодо здійснення дізнання у кримінальному процесі, займалися науковці, зокрема: Т. В. Авер'янова, С. Ф. Бичкова, А. І. Вінберг, В. Г. Гончаренко, Ю. Г. Коруховий, Н. І. Клименко, Н. Т. Малаховська, О. Р. Росинська, О. Р. Шляхов та ін.

Останніми науковими працями, які висвітлюють питання регламентації повноважень суб'єктів, що здійснюють досудове розслідування кримінальних проступків є Н.І. Бровко, С.І. Сімакова (Інститут кримінальних проступків як механізм спрощеного порядку досудового розслідування, 2020), В.В. Черней, С.С. Чернявський (Запровадження інституту кримінальних проступків у контексті реформування системи досудового розслідування в Україні, 2019), О. Аулін (Інститут кримінальних проступків в Україні, 2020).

Метою статті є комплексне дослідження регламентацій повноважень дізнавача, як суб'єкта кримінального провадження, визначення понять, пов'язаних з функціонуванням інституту дізнання, ознайомлення з порядком проведення досудового розслідування кримінальних проступків у формі дізнання.

Виклад основного матеріалу. З 1 липня 2020 року набув чинності Закон України (далі – ЗУ) «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 року № 2617-VIII, у зв'язку з чим у національне кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство було введено інститут кримінальних проступків та інститут дізнання, аспекти розвитку та функціонування якого ми розглянемо у даній статті [2].

КПК України визначено, що завданням будь-якого кримінального провадження є: «захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура» [1]. З вищезазначеного випливає, що головною метою розслідування будь-якого кримінального провадження є встановлення фактичних даних та притягнення винних до юридичної відповідальності.

У свою чергу досудове розслідування є стадією кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань та закінчується у визначений законодавством спосіб. Формами закінчення стадії досудового розслідування можуть бути: закриття кримінального провадження, звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Також кримінальним процесуальним законодавством визначено дві форми досудового розслідування кримінальних правопорушень: досудове слідство та дізнання. Досудове слідство передбачає розслідування злочинів, а дізнання – кримінальних проступків [1].

Зокрема, під час розслідування кримінального провадження, задля виконання поставлених перед ним завдань, виникає необхідність участі у ньому спеціально уповноважених суб'єктів, а саме: слідчого та дізнавача. Обидва суб'єкти наділені певними повноваженнями, що дають їм змогу проводити досудове розслідування, але в їх роботі існує суттєва відмінність, що стосується видів кримінальних правопорушень, які підпадають під їх підслідність.

Так, відповідно до п.17 ч.1 ст.3 КПК України: «слідчий – службова особа органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу Державного бюро розслідувань, Головного підрозділу детективів, підрозділу детективів, відділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України, уповноважена в межах компетенції, передбаченої КПК України, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень» [1]. З огляду на вище зазначене, доцільним є виділити основні ознаки поняття слідчого.

Отже, до них належать:

- слідчий є службовою особою визначених у КПК України органів та підрозділів правоохоронних установ (тобто, слідчим може бути виключно службова особа, поняття якої розкрито у ст.18 КК України, а також така особа, що є працівником перелічених у п.17 ч.1 ст.3 КПК України органів та підрозділів, на які покладено функції щодо забезпечення виконання та дотримання вимог національного законодавства);

- слідчий уповноважений на здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень (це означає, що слідчий наділений повноваженнями, які надають йому змогу проводити досудове розслідування у кримінальних провадженнях);

- компетенція слідчого визначена у КПК України (тобто, вся необхідна для здійснення досудового слідства сукупність повноважень, прав, обов'язків і завдань слідчого визначена у Кримінальному процесуальному законі України).

У п. 4 ч.1 ст.3 КПК України зазначено: «дівання – це форма досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування кримінальних проступків» [1]. Інститут дівання має певні специфічні ознаки та відмінний від досудового слідства, законодавчо закріплений процесуальний порядок. Також, він має особливих суб'єктів, що реалізують завдання вищезгаданого інституту.

Вважаємо за необхідне розглянути наступного учасника кримінального провадження, що відіграє ключову роль під час розслідування кримінальних проступків, а саме дівача. Відповідно до п.4-1 ч.1 ст. 3 КПК України, «дівач – службова особа підрозділу дівання органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу Державного бюро розслідувань, у випадках, установлених КПК України, уповноважена особа іншого підрозділу зазначених органів, які уповноважені в межах компетенції, передбаченої КПК України, здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків» [1]. Тобто, відповідно до чинної редакції КПК України, дівач – це особливий суб'єкт кримінального провадження, на якого законодавцем покладені повноваження щодо здійснення досудового розслідування кримінальних проступків у формі дівання.

Ознаками поняття «дівач», що викладене у п.4-1 ч.1 ст.3 КПК України, є:

- це службова особа визначених у Кримінальному процесуальному законі правоохоронних органів та підрозділів України (це в котрий раз підтверджує, що дівачем може бути виключно службова особа, яка входить до переліку осіб, що встановлений національним законодавством);

- компетенція дівача встановлена у КПК України (тобто, увесь набір необхідних складових елементів компетенції дівача визначений у Кримінальному процесуальному законі України);

- дівач уповноважений на здійснення досудового розслідування кримінальних проступків.

Слід зазначити, що нові зміни докорінно змінили визначення кримінального правопорушення. Так, відповідно до ч.2 ст.12 КК України «кримінальним проступком є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі» [3]. У зв'язку з цим із 1 липня 2020 року почала діяти нова класифікація кримінальних правопорушень. Нині вони поділяються на: кримінальні проступки, нетяжкі злочини, тяжкі та особливо тяжкі злочини. Варто зазначити, що поняття злочинів середньої тяжкості було виключено, а ті злочини, які раніше так класифікувалися зараз вважаються нетяжкими. З огляду на це, на сьогоднішній день, на слідчого покладається обов'язок щодо розслідування кримінальних правопорушень, які відповідно до нової класифікації є нетяжкими, тяжкими та особливо тяжкими злочинами.

Водночас до компетенції дівача, відповідно до останньої редакції КК України та КПК України, належить обов'язок розслідування кримінальних проступків. необхідно зазначити, що правову основу діяльності підрозділів дівання становить не тільки Конституція України, Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України «Про Національну поліцію», а й Наказ МВС України «Про затвердження Положення про організацію діяльності підрозділів дівання органів Національної поліції України» № 405 від 20.05.2020 року, який містить основні принципи організації діяльності підрозділів дівання, що існують в органах Національної поліції України.

Так, у п. 2 Розділу V цього Положення зазначено, що: «під час досудового розслідування кримінальних проступків дівач самостійно приймає процесуальні рішен-

ня, крім випадків, коли закон передбачає прийняття (ухвалення) рішення слідчого судді, суду чи згоду прокурора, і є відповідальним за законне та своєчасне виконання цих рішень» [4].

Зазначений пункт підтверджує процесуальну самостійність дізнавача щодо прийняття необхідних рішень під час досудового розслідування кримінальних проступків. Також, на дізнавача покладається певний обов'язок стосовно законності та своєчасності виконання прийнятих ним процесуальних рішень, або тих, які увалені слідчим суддею, судом, або згода на прийняття яких надана прокурором.

Утім, відповідно до наказу Національної поліції України №142 від 04.12.2015 року «Про затвердження Переліку посад молодшого та середнього складу поліції і відповідних їм граничних спеціальних звань», встановили там виключно посади «інспектор» та «старший інспектор», які нині використовуються під час зазначення посад осіб, уповноважених на здійснення дізнання у провадженні кримінальні проступки [5].

Окрім цього, на офіційному веб-сайті Національної поліції України, в системі відбору кадрів, серед загального переліку відкритих вакансій зазначено такі посади: «інспектор», «інспектор підрозділу дізнання» та «старший інспектор», що в черговий раз підтверджує про відсутність у відомчих нормативно-правових актах такої посади, як – «дізнавач» [6].

Водночас у п.4-1 ч.1 ст.3 та у ст.40-1 КПК України, а також у п.1 Розділу V Наказу МВС України «Про затвердження Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України» № 405 від 20.05.2020 року, зазначено, що суб'єктом здійснення дізнання є саме дізнавач.

В цьому разі вважаємо, що проведення будь-яких слідчих (розшукових) дій та прийняття процесуальних рішень «інспектором» або «старшим інспектором», слід тлумачити як вчинення таких дій неуповноваженою особою, тобто особою, яка не має на це права. В результаті цього, докази зібрані такою особою є недопустимими та у подальшому викликають наслідок у вигляді ухвалення судами відповідних рішень, тим самим не виконуючи завдання кримінального провадження в цілому.

У свою чергу вважаємо, що вектор функціональної спрямованості діяльності дізнавача у кримінальному провадженні визначається функціями та завданнями, поставленими перед підрозділами дізнання. Національне законодавство містить систему нормативно-правових актів, які забезпечують неухильне виконання підрозділами дізнання та їх посадовими особами своїх функцій [7].

У рамках даного дослідження було проведено анкетування співробітників Національної поліції України, що уповноважені здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків, за результатами якого 82,1% опитуваних стверджували, що стикалися із проблемними аспектами, пов'язаними з неможливістю реалізації своїх повноважень дізнавачами, у зв'язку з невідповідністю назви їх посади [8].

На нашу думку, з метою усунення цієї прогалини, існує необхідність внесення деяких змін до відомчих нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України, а саме до наказу Національної поліції України №142 від 04.12.2015 року «Про затвердження Переліку посад молодшого та середнього складу поліції і відповідних їм граничних спеціальних звань». Пропонуємо доповнити перелік такими посадами як: «дізнавач» та «старший дізнавач». Зокрема, ця пропозиція була підтримана 85,7% респондентів, що брали участь в анкетуванні працівників Національної поліції та визначення думки з приводу окремих проблемних аспектів регламентації повноважень щодо здійснення дізнання у кримінальному процесі та функціонування органу дізнання у чинному КПК України.

Так, розглядаючи функціональну спрямованість дізнавача під час розслідування кримінального провадження, необхідним є з'ясування ролі керівника органу дізнання. Повноваження керівника органу дізнання є досить широкими і дозволяють йому здійснювати низку функцій.

1. Організаційну. Дана функція полягає у тому, що керівник органу дізнання наділений повноваженнями щодо організації роботи підрозділу дізнання. Наприклад, у відповідності до п.1 ч.2 ст.39-1 КПК України: «Керівник органу дізнання уповноважений визначати дізнавача, який здійснюватиме дізнання, а у випадках здійснення дізнання групою дізнавачів – визначати старшого цієї групи, який керуватиме діями інших дізнавачів» [1]. Також, згідно з п.4 Розділу IV Наказу Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України» від 20.05.2020 року № 405 керівник органу дізнання: «ор-

ганізовує та забезпечує постійний моніторинг стану оперативної обстановки на території обслуговування й реагування на її зміни», «забезпечує чергування дізнавачів у складі слідчо-оперативних груп для їх виїзду на місце події за заявами і повідомленнями про кримінальні проступки» та здійснює інші повноваження, з метою організації робочого процесу [4].

2. Розпорядчу, тобто керівник органу дізнання наділений обов'язками щодо керівництва трудовим колективом та раціональним розподіленням завдань, котрі ставляться перед працівниками підрозділу дізнання. Ця функція передбачає, що керівник органу дізнання має право: «відсторонювати дізнавача від проведення дізнання за ініціативою прокурора або з власної ініціативи та призначати іншого дізнавача за наявності підстав, передбачених КПК України, для його відводу (самовідводу) або неефективного дізнання» (п.2 ч.2 ст.39-1 КПК України) [1], «керує діяльністю відділу (сектору) дізнання територіального підрозділу поліції та є відповідальним за виконання покладених на нього завдань, додержання дізнавачами вимог законодавства України» тощо (п.4 Розділу IV Наказу МВС України «Про затвердження Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України» № 405 від 20.05.2020 року) [4]. Виконуючи дану функцію керівник органу дізнання може скласти ряд розпорядчих документів, до яких належать накази та розпорядження.

3. Контролюючи. З цього випливає, що керівник органу дізнання є уповноваженим щодо здійснення контролю за діяльністю працівників підрозділу дізнання. Відповідно до п.3 ч.2 ст.39-1 КПК України він може: «ознайомлюватися з матеріалами дізнання, давати дізнавачу письмові вказівки, що не суперечать рішенням та вказівкам прокурора», а згідно з п.4 ч.2 ст.39-1 КПК України: «вживати заходів для усунення порушень вимог законодавства у разі їх допущення дізнавачем» [1].

Важливим є той факт, що у п.7-1 ч.1 ст.3 та ст.39-1 КПК України, у Розділі IV Наказу МВС України «Про затвердження Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України» від 20.05.2020 року № 405 та в підпункті 3 п. 3 ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень від 22.11.2018 р. № 2617-VIII прямо не вказано, що керівник органу дізнання є уповноваженим на самостійне проведення дізнання у провадженнях про кримінальні проступки.

Проте у підпункті 3 п. 117 Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень»» № 720-IX від 17.06.2020 року зазначено, що керівник органу дізнання уповноважений здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків, користуючись при цьому повноваженнями дізнавача [9]. У зв'язку з цим в деяких ситуаціях можуть постати протиріччя стосовно його компетенції ознайомлюватися з матеріалами дізнання та надавати письмові вказівки дізнавачеві, як це зазначено у п.3 ч.2 ст. 39-1 КПК України.

На нашу думку, для реалізації відомчого контролю щодо діяльності дізнавача керівник органу дізнання обов'язково має бути уповноважений на безпосереднє здійснення дізнання, що повинно бути закріплене у КПК України. Таку необхідність можемо пояснити, провівши аналогію із здійсненням досудового слідства, під час виконання завдань якого керівник органу досудового розслідування має право самостійно проводити досудове розслідування у кримінальному провадженні.

Таким чином, резюмуючи викладений матеріал, ми можемо зробити такі висновки.

По-перше, функціональна спрямованість дізнавача під час досудового розслідування кримінальних проступків визначається завданнями кримінального провадження, функціями підрозділів дізнання та повноваженнями дізнавача. Кожен із цих елементів відіграє важливу роль під час здійснення досудового розслідування кримінальних проваджень у формі дізнання. Це пояснюється існуванням певної закономірної залежності між цими елементами. Наприклад, завдання кримінального провадження є основоположними ідеями з яких впливають функції підрозділів дізнання, а отже, і функції окремих осіб, уповноважених на здійснення досудового розслідування кримінальних проступків. В той же час, функції дізнавачів, визначають їх повноваження, закріплені у КПК України.

По-друге, слід зазначити, що дізнавач – це відносно новий суб'єкт кримінального провадження, поява якого зумовлена введенням в дію інституту кримінальних проступків. Він має певні повноваження, які дають йому змогу проводити досудове розслідування кримінальних проступків у формі дізнання.

По-третє, незважаючи на деякі відмінності в повноваженнях слідчого та дізнавача, існують й подібні риси. До них ми можемо віднести те, що обидва учасники кримінального провадження є службовими особами встановлених КПК України органів та підрозділів, хоча перелік службових осіб, уповноважених на здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень та проступків, значно відрізняється. Так, коло осіб, уповноважених на здійснення досудового слідства, є ширшим від кола осіб, на яких покладено повноваження щодо здійснення дізнання. Також спільною рисою в роботі слідчого та дізнавача є те, що їхня компетенція встановлена КПК України.

Тому на підставі вищезазначеного вважаємо за доцільне внести деякі зміни до національного кримінального процесуального законодавства, а саме: ч. 2 ст. 39-1 КПК України доповнити п. 6 таким чином: «здійснювати дізнання у провадженнях про кримінальні проступки, користуючись при цьому повноваженнями дізнавача», з метою запобігання плутанини та полегшення пошуку необхідної інформації на офіційному веб-сайті Верховної Ради України.

Також, обґрунтовується доцільність внесення корективів до Наказу Національної поліції України №142 від 04.12.2015 року «Про затвердження Переліку посад молодшого та середнього складу поліції і відповідних їм граничних спеціальних звань», а саме його доповнення такими посадами як: «дізнавач» та «старший дізнавач».

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22.11.2018 р. № 2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text>.
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. №2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
4. Про затвердження Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 20.05.2020 р. № 405. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491-20#Text>.
5. Про затвердження Переліку посад молодшого та середнього складу поліції і відповідних їм граничних спеціальних звань : наказ Національної поліції України від 04.12.2015 року №142. URL: <https://data.gov.ua/dataset/b930ffe5-fca2-4f62-903c-012196e1539d>.
6. Відкриті конкурси на вакансії в Національній поліції України. URL: <https://nabir.np.gov.ua/index.php?recruitment/index>.
7. Гаркуша А.Г., Шишкіна К.О., Визначення вектора функціональної спрямованості діяльності дізнавача у кримінальному провадженні. Актуальні проблеми кримінально-правового, кримінально-процесуального та криміналістичного забезпечення безпеки України та світу: матер. Міжнар. нау.-практ. конф. (27 лист. 2020 р., м. Дніпро). Дніпро : Видавець Біла К. О., 2021. С. 208-210.
8. Гугл форма <https://docs.google.com/forms/d/1MSEbRsRH1SID8iLBE1yYggqrSwx-WwWxt3XnvJQryXc/edit#responses>
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» : Закон України від 17.06.2020 року № 720-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/720-20#top>.

Надійшла до редакції 15.03.2021

References

1. Kryminal'nyj procesual'nyj kodeks Ukraïny [Criminal Procedural Code of Ukraine] : Zakon Ukraïny vid 13 kvitnja 2012 r. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukr.]
2. Pro vnesennja zmin do deyakyh zakonodavchyh aktiv Ukraïny shhodo sproshhennja dosudovogo rozsliduvannja okremykh kategorij kryminal'nyh pravoporushen' [On amendments to some legislative acts of Ukraine on simplification of the preliminary investigation of certain categories of criminal offenses] : Zakon Ukraïny vid 22.11.2018 r. № 2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text>. [in Ukr.]
3. Kryminal'nyj kodeks Ukraïny [Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukraïny vid 5 kvitnja 2001 r. №2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. [in Ukr.]
4. Pro zatverdzhennja Polozhennja pro organizaciju dijaj'nosti pidrozdiliv diznannja organiv

Nacional'noi' policii' Ukrainy [On approval of the Regulation on the organization of the inquiry units of the National Police Ukraine] : nakaz Ministerstva vnutrishnih sprav Ukrainy vid 20.05.2020 r. № 405. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491-20#Text>. [in Ukr.]

5.Pro zatverdzhennja Pereliku posad molodshogo ta seredn'ogo skladu policii' i vidpovidnyh i'm granychnyh special'nyh zvan' [On approval of the List of positions of junior and middle structure of police and the corresponding special ranks] : nakaz Nacional'noi' policii' Ukrainy vid 04.12.2015 roku №142. URL: <https://data.gov.ua/dataset/b930ffe5-fca2-4f62-903c-012196e1539d>. [in Ukr.]

6.Vidkryti konkursy na vakansii' v Nacional'nij policii' Ukrainy [Open competitions for vacancies in the National Police of Ukraine]. URL: <https://nabir.np.gov.ua/index.php?recruitment/index>. [in Ukr.]

7.Shyshkina, K. O., Harkusha, A. H. (2021) Vyznachennja vektora funkcional'noi' sprjamovanosti dijial'nosti diznavacha u kryminal'nomu provadzhenni [Determining the vector of functional orientation of the coroner's activity in criminal proceedings]. Aktual'ni problemy kryminal'no-pravovogo, kryminal'no-procesual'nogo ta kryminalistychnogo zabezpechennja bezpeky Ukrainy ta svitu: mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (27 lyst. 2020 r., m. Dnipro). Dnipro : Vydavec' Bila K. O., S. 208-210. [in Ukr.]

8.Guglforma [Google form]. <https://docs.google.com/forms/d/1MSEbRsRH1SID8iLBE1yYggqrSwx-WwWxt3XnvJQryXc/edit#responses>. [in Ukr.]

9.Pro vnesennja zmin do dejakyh zakonodavchyh aktiv Ukrainy u zv'jazku z pryjnjattjam Zakonu Ukrainy «Pro vnesennja zmin do dejakyh zakonodavchyh aktiv Ukrainy shhodo sproshhennja dosudovogo rozsliduvannja okremykh kategorij kryminal'nyh pravoporushen» [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Adoption of the Law of Ukraine “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Simplification of Pre-trial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses”]: Zakon Ukrainy vid 17.06.2020 roku № 720-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/720-20#top>. [in Ukr.]

SUMMARY

Alina H. Harkusha, Yevheniya I. Petrychenko. Regulation of powers regarding the inquiry in criminal procedure. The article deals with a comprehensive study of the regulation of the powers of the subjects of criminal proceedings who carry out inquiries. The paper considers the approaches expressed in the scientific literature to understand their essence and place in the system of subjects of criminal proceedings. The issue related to the method of determining the proceedings of the subjects authorized to carry out pre-trial investigation of criminal offenses is considered. The authors reveal the peculiarities of the exercise of the powers of the coroner and police officers of other units of the National Police of Ukraine, which are authorized to carry out pre-trial investigation of criminal offenses.

The coroner is a relatively new subject of criminal proceedings, the emergence of which is due to the introduction of the institution of criminal offenses. He has certain powers that allow him to conduct a pre-trial investigation of criminal offenses in the form of an inquiry. The article finds that despite some differences in the powers of the investigator and the coroner, there are similar features. These include the fact that both participants in the criminal proceedings are officials of bodies and units established by the CPC of Ukraine, although the list of officials authorized to conduct pre-trial investigation of criminal offenses and misdemeanors differs significantly. The authors consider it appropriate to make some changes to the national criminal procedure legislation, namely: Part 2 of Art. 39-1 of the CPC of Ukraine to supplement paragraph 6 as follows: "to carry out inquiries in criminal proceedings, using the powers of the investigator", in order to prevent confusion and facilitate the search for the necessary information on the official website of the Verkhovna Rada of Ukraine.

Keywords: *subjects of inquiry, criminal offense, pre-trial investigation, coroner, powers.*

УДК 343.98
DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-272-276

Максим ОЧЕРЕТЯНИЙ[©]
кандидат юридичних наук
(ГУНП в Київській області)

ВЗАЄМОДІЯ СЛІДЧОГО З ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ В ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

У статті здійснено науковий аналіз сутності окресленої проблеми, акцентовано увагу на тому яке значення має взаємодія слідчого з оперативними підрозділами в досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень, окреслено відповідне поняття, що визначено як комплексний і цілеспрямований процес комунікації між різними суб'єктами, що є учасниками кримінального процесу, виступає кінцевою метою, що дає можливість отримання фактичних відомостей про подію кримінального правопорушення. Це дало підстави для виокремлення сутності даного процесу, котра загалом, виокремлюється тим, що слідчий – є процесуальною особою, яка безпосередньо відповідає за якість досудового розслідування, за його планування та за результативність проведення слідчих (розшукових) дій, їх своєчасність, а також послідовність. Аргументовано також, що питання теоретичного узагальнення елементів процесу взаємодії слідчого в досудовому розслідуванні були ефективно та влучно сформульовані в наведені вище етапи, що частково дублюють стадії досудового розслідування. Проте запропонований підхід окремих дослідників, щодо диференціації взаємодії не лише з точки зору кримінального процесуального права, а й з позиції здійснення оперативно-розшукової діяльності, як процесу також може бути корисним у плануванні досудового розслідування. Це логічно дає підстави стверджувати про те, що взаємодія з оперативними підрозділами базується на тісній та скоординованій співпраці в межах чинного законодавства, на ініціативі обох сторін, а також спланованості проведення будь-яких слідчих чи не гласних слідчих (розшукових) дій. Автором, в результаті отриманих тлумачень базових термінів було отримано можливість дослідити його етапи. Тому, проаналізовано підходи вчених до визначення етапів взаємодії в досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень, узагальнено їх, а також визначено найбільш ефективних підхід до їх структурування для теорії та практики.

Ключові слова: досудове розслідування, взаємодія, слідчий, оперативний підрозділ.

Актуальність теми. Питання забезпечення прав і свобод людини і громадянина є одним із основних у справі утвердження демократичних принципів та правової державності. На сьогоднішній день в Україні триває становлення основ правової державності, а всі державні інституції цілеспрямовано провадять діяльність із забезпечення найбільш основного напрямку – утвердження та недопущення порушення прав і свобод людини.

Нормативно-правовими актами не лише української юрисдикції регламентується чинна правова база, що утворює стійкий фундамент для функціонування державних інституцій, основною метою функціонування яких є служіння суспільству та державі. На сьогодні коло таких інституцій є досить широким, а їх функціонал дозволяє забезпечити дотримання прав і свобод людини і громадянина в найбільш локальних соціальних відносинах.

Одним із найбільш об'ємних, як за обсягом співробітників, так і за колом повноважень є Національна поліція України. Поряд із цим, серед значної кількості завдань, що виконуються Національною поліцією України в повсякденній діяльності – здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень є одним із найбільш пріоритетних та складних.

Сучасна система кримінальної юстиції переживає етап реформування, а також інших соціальних процесів, що впливають на її функціонування. Проте, з урахуванням попередніх досліджень учених, а також нагальних, на нашу думку векторів удосконалення відповідної діяльності науковцям слід своєчасно та систематично здійснювати наукові пошуки проблем-

© Очеретяний М. А., 2021
avk130119@gmail.com

них питань функціонування інституту досудового розслідування з метою відшукування найбільш ефективних шляхів їх розв'язання.

В свою чергу, на думку багатьох учених, а також практиків не вичерпаною є тематика взаємодії слідчого з оперативними підрозділами в досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень, оскільки дане питання є основоположним в процесі розслідування кримінальних правопорушень і від його координованості залежить кінцевий результат слідства.

Стан дослідження заявленої тематики. Питання взаємодії в досудовому розслідуванні загалом та взаємодії слідчого з оперативними підрозділами Національної поліції України в досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень неодноразово досліджували різні вчені, наприклад:

Т. Авер'янова, О. Алексійчук, П. Біленчук, Р. Белкищ, Г. Бондар, О. Керевчи, Ю. Корухов, Е. Росинська, Г. Семаков, Р. Степанюк, Г. Цимбал Н. Яблокова та інших.

Метою статті є на підставі проаналізованих думок учених здійснити спробу наукового тлумачення поняття, сутності та основних підходів до визначення етапів взаємодії слідчого з оперативними підрозділами в досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень.

Поставлена мета зумовила необхідність розв'язання ряду дослідницьких завдань, серед яких, зокрема: аналіз підходів до розуміння поняття та сутності взаємодії в досудовому розслідуванні на загальнотеоретичному рівні; окреслення поняття сутності та значення взаємодії слідчого з оперативними підрозділами Національної поліції України в досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень; з'ясування основних підходів до визначення етапів взаємодії слідчого з оперативними підрозділами Національної поліції України в досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень.

Об'єктом даного дослідження виступають суспільні відносини в сфері здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Предметом дослідження є поняття та сутність процесу взаємодії між слідчим та оперативними підрозділами в досудовому розслідуванні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання організації взаємодії окремих органів охорони правопорядку з органом досудового розслідування, під час розслідування кримінальних правопорушень, постає окремим наріжним каменем у дослідженнях багатьох учених. Крім цього, слід звернути увагу на те, що тематика статті, обрана автором не випадково, оскільки оперативні підрозділи є одними із основних, у механізмі кримінального процесуального розшуку винних осіб, а також ймовірних очевидців і свідків.

Організація роботи органів досудового розслідування, а також належна якість їх взаємодії з оперативними підрозділами та іншими суб'єктами є вирішальним фактором у плануванні та здійсненні досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Як підкреслюють окремі вчені, своєчасний, вичерпний і безперервний обмін інформацією є особливо важливим і для членів слідчо-оперативних груп, а також коректування роботи учасників взаємодії й її завдань, що має відповідати результатам зробленого, а також змінами слідчої ситуації [1, с. 495-496]. Дані позиції також відображаються у чинних нормативно-правових актах з організації роботи органів правопорядку, де визначається, що ефективність реагування на кримінальні та адміністративні правопорушення, перш за все, залежить від ефективності взаємного обміну інформацією між всіма суб'єктами такого процесу.

Поряд із цим, криміналістична література виділяє узгодженість (зкоординованість) діяльності; спільність діяльності; мета діяльності; певний зміст діяльності; наявність як мінімум двох суб'єктів – в якості основних характерних ознак процесу взаємодії в досудовому розслідуванні [2, с. 195].

На нашу думку, такі характерні особливості як наявність кола суб'єктів між якими відбувається взаємодія, а також кінцева мета такого процесу – є найбільш логічними та влучними в контексті теоретико-правової характеристики даного процесу. В той же час зазначаємо, що координованість взаємодії, на нашу думку, не є обов'язковою ознакою такого процесу, оскільки існують випадки також і хаотичної взаємодії, що може бути ефективною.

Слід зосередити також увагу на тому, що, наприклад, Г. Цимбал та

Г. Бондар, досліджуючи взаємодію в органах влади, розуміють її як узгоджену (взаємозаінтересовану) діяльність правоохоронних, контролюючих та інших державних органів, спрямовану на виявлення, розкриття й розслідування злочинів [3, 39; 4, 46-48].

Саме такі характеристики, на нашу думку, логічно доповнюють уявлення про процес взаємодії слідчого в досудовому розслідуванні як комплексний і цілеспрямований процес комунікації між різними суб'єктами, що є учасниками кримінального процесу, кінцевою метою якого є отримання фактичних відомостей про подію кримінального правопорушення.

Крім цього, окремим питанням постає можливість диференціації процесів взаємодії

слідчого в досудовому розслідуванні, що логічно обґрунтовується необхідністю наявності теоретичної структури такого процесу, а також більш детального розуміння його цілей і значення.

У той же час зазначаємо, що окремим розділом в дослідженні взаємодії слідчого в досудовому розслідуванні, постає взаємодія слідчого та оперативних підрозділів, що є основними суб'єктами в кримінальному процесуальному досудовому переслідуванні.

Серед форм взаємодії між органами досудового розслідування та оперативними підрозділами, що частково сформулював О. Алексейчук, наявні організаційні прийоми, методи й заходи, способи й порядок зв'язку між ними, які ґрунтуються на чинному кримінальному процесуальному законодавстві й відомчих нормативних актах правоохоронних органів, а також позитивному досвіді слідчої та оперативно-розшукової практики спрямовані на забезпечення погодженої діяльності стосовно доцільного поєднання засобів, методів та заходів роботи, властивому кожному з цих органів [5, с. 154-159].

Дане судження, дозволяє уніфікувати попередьо сформульоване загальне поняття взаємодії слідчого в досудовому розслідуванні та додати до нього такі характерні ознаки як «спрямованість на забезпечення погодженої діяльності стосовно доцільного поєднання засобів», що буквально демонструє не лише необхідність консолідації та узагальнення всіх запропонованих намірів у досудовому розслідуванні, а також необхідність їх логічного поєднання, взаємопов'язаності та поступовості в результаті (коли одна дія, за спільним рішенням декількох суб'єктів досудового розслідування перетікає в іншу дію, що в результаті дає можливість слідчому, належним чином задокументувати доказ належним чином і долучити його до матеріалів кримінального провадження).

О. Керевич, звертає увагу, що чинне національне кримінальне процесуальне законодавство наділяє слідчого функцією керуючої підсистеми, а функцією підлеглої підсистеми – оперативні підрозділи, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Таке співвідношення названих функцій визначається багатьма факторами, серед яких слід виділити такі:

- а) різниця правової природи, принципів, підстав і процедури проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів;
- б) функції і правовий статус працівників слідчих та оперативних підрозділів;
- в) наявність у слідчого повноважень із направлення доручень на проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділом;
- г) обов'язок оперативних підрозділів виконувати ці доручення [6, с. 402].

Саме зазначене і формулює як теоретично-правові так і нормативні підстави взаємодії слідчого з оперативними підрозділами в досудовому розслідуванні. Це підкреслює певні особливості, що полягають в тому, що слідчий – є єдиною процесуальною особою, крім прокурора, що відповідає за якість досудового розслідування, за його планування та за результативність проведення слідчих (розшукових) дій, їх своєчасність, а також послідовність. Це логічно дає підстави стверджувати про те, що взаємодія в досудовому розслідуванні «слідчий – оперативний підрозділ», базується, звісно ж на тісній та скоординованій співпраці в межах чинного законодавства, на ініціативі обох сторін, а також спланованості проведення будь-яких слідчих чи не гласних слідчих (розшукових) дій з метою повного, швидкого та неупередженого досудового розслідування.

Крім цього, питання етапів взаємодії між слідчим та оперативним підрозділом також досліджується вченими як на загальному рівні так і у межах визначної тематики. М. Яблоков наводить власну позицію, щодо етапності взаємодії під час розслідування кримінальних правопорушень і пропонують виділяти такі етапи:

перший (співпадає зі стадією початку досудового розслідування кримінального провадження, де допускається витребування необхідних матеріалів і їх перевірка);

другий етап (відноситься до початкової стадії розслідування, на якій проводиться активна невідкладна слідча й оперативно-розшукова діяльність та створюється інформаційний фундамент подальшого розслідування);

третій (основний етап, що співпадає з наступною стадією розслідування, пов'язаною з повідомленням про підозру, допитом підозрюваного, збором додаткової доказової інформації та вирішенням всіх інших завдань розслідування);

четвертий (заключний етап, котрий полягає у завершенні розслідування. На цьому етапі слідчий підводить підсумки розслідування, зокрема перевіряє, чи всі версії перевірені до кінця, чи дотримані всі вимоги кримінального процесуального закону, чи достатньо переконливо доказана вина обвинуваченого, тощо) [7, с. 409-410].

Крім цього, П. Біленчук пропонує виділяти три етапи взаємодії: перший (що розпочинається з виїзду на місце події й триває до завершення розшуку злочинця по «свіжих»

слідках); другий етап (що розпочинається з аналізу отриманих на першому етапі даних про кримінальне правопорушення і можливих його учасників на підставі отриманої кожним із них інформації та завершується встановленням особи злочинця); третій етап (починається з отримання доказів, що підтверджують або спростовують підозру у вчиненні злочину та закінчується направленням обвинувального акту до суду) [8, с. 165-167].

Поряд із цим, належить підкреслити суттєві притаманні риси запропонованим підходам до визначення етапів взаємодії в досудовому розслідуванні, що полягають у протилежності підходів до розуміння процесу досудового розслідування. Запропонована етапність М. Яблокова, перш за все, виходить із базового кримінального процесуального розуміння процесу досудового розслідування та з урахуванням існуючих етапів.

Натомість, П. Біленчуком, запропоновано інтерпретацію того ж процесу, того ж відрізка часу (від моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань до направлення обвинувального акту до суду), проте зі специфікацією та орієнтиром на конкретні оперативно-розшукові етапи та дії, що притаманні умовно розподіленим на три етапи проміжкам.

Належить підкреслити, що з кримінальної процесуальної точки зору більш характерним та ефективним буде застосування першого підходу, а з точки зору організації взаємодії слідчого та оперативних підрозділів – другого.

Висновки. Таким чином на підставі проаналізованих наукових позицій, автором досягнуто та обґрунтовано декілька висновків, що полягають в наступному:

1. Взаємодія слідчого в досудовому розслідуванні як комплексний і цілеспрямований процес комунікації між різними суб'єктами, що є учасниками кримінального процесу, виступає кінцевою метою, що дає можливість отримання фактичних відомостей про подію кримінального правопорушення.

2. Слідчий – є процесуальною особою, що безпосередньо відповідає за якість досудового розслідування, за його планування та за результативність проведення слідчих (розшукових) дій, їх своєчасність, а також послідовність. Це логічно дає підстави стверджувати про те, що взаємодія з оперативними підрозділами базується на тісній та скоординованій співпраці в межах чинного законодавства, на ініціативі обох сторін, а також спланованості проведення будь-яких слідчих чи не гласних слідчих (розшукових) дій.

3. На нашу думку, питання теоретичного узагальнення елементів процесу взаємодії слідчого в досудовому розслідуванні були ефективно та влучно сформульовані в наведені вище етапи, що частково дублюють стадії досудового розслідування. Проте запропонованих підхід окремих дослідників, щодо диференціації взаємодії не лише з точки зору кримінального процесуального права, а й з позиції здійснення оперативно-розшукової діяльності, як процесу також може бути корисним у плануванні досудового розслідування.

4. Враховуючи також складність процесу взаємодії на різних стадіях досудового розслідування (чи етапах взаємодії, як визначають учені) перспектива подальших наукових розвідок полягає в тому, щоб більш детально характеризувати процеси взаємодії між всіма суб'єктами досудового розслідування з метою підвищення ефективності цього процесу, його спланованості та результативності.

Список використаних джерел

1. Криміналістика: [учебник для вузов] / [Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкиц, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская]; йод ред. Р. С. Белкина. -2-е изд., перераб. и доп. - М. : Норма, 2006. - 992 с.
2. Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : [монографія] / Р. Л. Степанюк ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. - Х. : НікаНова, 2012. - 382 с.
3. Цимбал Г.П. Взаємодія як умова забезпечення виявлення і розслідування податкових злочинів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Цимбал Ганна Петрівна. – Ірпінь, 2005. – 223 с.
4. Бондар Г.Ю. Правове забезпечення взаємодії слідчих правоохоронних відомств у кримінальному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Бондар Ганна Юріївна. – Х., 2004. – 230 с.
5. Алексейчук О. М. Організація взаємодії органів і підрозділів внутрішніх справ при розкритті та розслідуванні умисних вбивств. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: збірник наук. праць. Донецьк. 2011. 251 с.
6. Керевич О. В. Організація взаємодії слідчого з оперативними підрозділами в діяльності щодо розкриття та розслідування кримінальних правопорушень/ Університетські наукові записки. 2012. № 4. С. 400
7. Криміналістика : [учебник] / йод ред. Н. П. Яблокова. - 4-е изд., перераб. и доп. - М. : Норма

; ИНФРА-М, 2013.-752 с.

8. Біленчук П. Д. Криміналістика. Кредитно-модульний курс : [підручник] / [П. Д. Біленчук, Г. С. Семаков] ; за ред. П. Д. Біленчука. - 4-те вид., змін., допов. і доопр. - К. : ВД «Дакор», 2014,- 520 с.

Надійшла до редакції 19.02.2021

References

1. Forensic science: [textbook for universities] / [T. V. Averyanova, R.S. Belkishch, Yu. G. Korukhov, E.R. Rossinskaya]; iodine red. R S. Belkina. 2nd ed., Reworked. and ext. - M.: Norma, 2006. - 992 с.
2. Stepaniuk R.L. Kriminalisticheskoe zabezpechennya rozsliduvannia zlochyniv, vychynenykh u byudzhethnii sferi Ukrainy: [monograph] / R.L. Stepaniuk; for general ed. A.F. Volobuev. - X.: NikaNova, 2012. - 382 p.
3. Cymbal G.P. Interaction as a condition for ensuring the detection and investigation of tax crimes: dis. ... cand. jurid. Sciences: 12.00.09 / Cymbal Anna Petrovna. - Irpin, 2005. - 223 p.
4. Bondar G.Yu. Legal support of interaction of investigative law enforcement agencies in criminal proceedings of Ukraine: dis. ... cand. jurid. Sciences: 12.00.09 / Bondar Anna Yuriyivna. - H., 2004. - 230 p.
5. Alekseychuk O.M. Organization of interaction of bodies and divisions of internal affairs at disclosure and investigation of premeditated murders. Problems of jurisprudence and law enforcement: a collection of sciences. wash. Donetsk. 2011. 251 p.
6. Kerevych O.V. Organization of the investigator's interaction with operational units in the activities of detection and investigation of criminal offenses / University scientific notes. 2012. № 4. 400 p.
7. Forensics: [textbook] / iodine ed. N.P. Yablokov. - 4th ed., Reworked. and ext. - M. : Norma; INFRA-M, 2013.-752 p.
8. Bilenchuk P.D. Forensics. Credit-modular course: [textbook] / [P. D. Bilenchuk, G.S. Semakov]; for order. P.D. Bilenchuk. - 4th ed., Changes., Add. and soopr. - K.: ВД «Дакор», 2014, - 520 p.

SUMMARY

Maksym A. Ocheretyanyy. Interaction between investigator and operational units in pre-trial investigation of criminal offenses. The article analyzes the essence of the outlined problem, focuses on the importance of the investigator's interaction with operational units in the pre-trial investigation of criminal offenses, outlines the concept, which is defined as a comprehensive and purposeful process of communication between different actors involved in criminal proceedings. , is the ultimate goal, which makes it possible to obtain factual information about the event of a criminal offense. This gave grounds for distinguishing the essence of this process, which in general is distinguished by the fact that the investigator is a procedural person who is directly responsible for the quality of pre-trial investigation, its planning and effectiveness of investigative (search) actions, their timeliness and consistency. It is also argued that the issues of theoretical generalization of the elements of the process of interaction of the investigator in the pre-trial investigation were effectively and accurately formulated in the above stages, which partially duplicate the stages of the pre-trial investigation. However, the proposed approach of individual researchers to differentiate the interaction not only in terms of criminal procedural law, but also from the standpoint of operational and investigative activities, as a process can also be useful in planning a pre-trial investigation. This logically gives grounds to claim that the interaction with operational units is based on close and coordinated cooperation within the current legislation, on the initiative of both parties, as well as the planned conduct of any investigative or non-public investigative (search) actions. The author, as a result of the received interpretations of basic terms it was given an opportunity to investigate its stages. Therefore, the approaches of scientists to determine the stages of interaction in the pre-trial investigation of criminal offenses are analyzed, they are generalized, and the most effective approach to their structuring for theory and practice is determined.

Keywords: pre-trial investigation, interaction, investigator, operational unit.

УДК 343.98
МРНТИ 10.85.01
DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-277-285

Айсұлу КАЗБЕКОВА
докторант
(Академия
правоохранительных
органов при Генеральной
прокуратуре Республики
Казахстан)

Нур-Ахмет АЛИМКУЛОВ
магистр юридических наук
(Академия
правоохранительных
органов при Генеральной
прокуратуре Республики
Казахстан)

Айнагуль КАРИПОВА
кандидат юридических наук
(Управление анализа
коррупционных рисков
Департамента Превенции
Антикоррупционной
службы)

К ВОПРОСУ ОБ ЭЛЕМЕНТАХ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ СОВЕРШЕНИЯ КОРРУПЦИОННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В СФЕРЕ ЗАКУПОК

Одним из основных факторов формирования устойчивого развития экономики любой страны на современном этапе являются государственные закупки, через которые размещаются внушительная часть заказов государственных органов за счет республиканского и местного бюджетов (в 2019 году 70 % бюджетных средств). Процесс осуществления закупок регламентирован Законом «О государственных закупках», порядка 23 приказами МФ и постановлениями Правительства. Около трети норм Закона (32,7 %) продублированы в Правилах осуществления закупок. Более того разработан аналог указанного закона – проект Закона «О закупках отдельных субъектов квазигосударственного сектора». Множественность правовых актов усложняет процесс закупок, возможности камерального контроля законности процедур, что порождает высокие коррупционные риски. Как показала практика, основными криминальными схемами остается лоббирование интересов «своих поставщиков», завышение цены, аффилированность поставщиков, незаконная «маржа», махинация с техспецификацией, подписание фиктивных актов, завышение цены. В статье даны элементы криминалистической характеристики коррупционных правонарушений в сфере государственных закупок: механизм совершения, следовая картина, причины и условия.

Ключевые слова: государственные закупки, коррупционные правонарушения в сфере государственных закупок, причины и условия совершения правонарушений.

Постановка проблемы. Коррупция в сфере государственных закупок является одной из самых острых социальных проблем государства, поскольку подрывает прежде всего его экономику, порождает в обществе двойные стандарты, допускает существование нелегальных схем «криминального бизнеса» (так называемые «откаты»), которые в свою очередь

© Казбекова А. Б., 2021
arouur2020@gmail.com

© Алимкулов Н. С., 2021
nur_ahmet@mail.ru

© Карипова А. Т., 2021
arouur2020@gmail.com

ведут к цинизму и лицемерию чиновников, заправляющих этой сферой распределения государственных ресурсов и самих предпринимателей, и бизнесменов, которые в конечном итоге принимают эти правила игры и сами становятся послушными винтиками этого огромного и опасного криминального механизма [1, с. 8].

Анализ публикаций ученых в исследуемом направлении. Согласно данным социального опроса Общественного фонда «Стратегия» на тему «Причины и условия, способствующие совершению коррупционных правонарушений при взаимодействии бизнеса с госорганами», коррупционный опыт в сфере государственных закупок входит в пятерку лидеров, при этом инициатором неформального решения вопроса по государственным закупкам в 63,3 % являлись представители госорганов [2, 25].

В Специальном обзоре по коррупции в Казахстане, выполненным Центром исследований «Сандж», по мнению предпринимателей самый большой размер взяток в МИО в 2017 году наблюдался в управлениях государственных закупок [3, 35].

С помощью коррупции в сфере закупок стоимость проекта может быть завышена на 50 % [4, 1].

Большинство преступлений в сфере закупок совершается с прямым умыслом, корыстной целью или мотивом в виде корыстной или иной личной заинтересованности. Наряду с этим судебно-следственная практика показывает нарушение принципа неотвратимости ответственности и наказания. Если учитывать гиперлатентность коррупционных правонарушений в сфере закупок, большая часть зарегистрированных правонарушений остается не раскрытой, число лиц, совершивших их, остается безнаказанным и увеличивается.

Коррупционные правонарушения в сфере закупок, такие как злоупотребления должностными полномочиями (ст. 361), превышения власти или должностных полномочий (ст. 362), воспрепятствования законной предпринимательской деятельности (ст. 365), получения взятки (ст. 366) совершаются с прямым умыслом.

Наличие как прямого, так и косвенного умысла возможно в действиях лиц, совершающих незаконное участие в предпринимательской деятельности (ст. 364), злоупотребления должностными полномочиями (ст. 361), превышения власти или должностных полномочий (ст. 362).

Косвенным умыслом характеризуется халатность (ст. 371). Для ряда преступлений в сфере закупок обязательно наличие цели.

Такие преступления, как получения взятки (ст. 366), совершаются с корыстной целью, которая выражается в желании незаконного обогащения за счет бюджетных средств, выделяемых на исполнение государственных контрактов.

Мотив в виде корыстной или иной личной заинтересованности является обязательным для злоупотребления должностными полномочиями (ст. 361) и служебного подлога (ст. 369). Кроме того, наличие корыстного мотива предполагается при совершении незаконного участия в предпринимательской деятельности (ст. 364).

Помимо указанных выше к коррупционным правонарушениям в сфере государственных закупок следует отнести следующие:

- злоупотребление полномочиями (ст. 250 УК РК);
- коммерческий подкуп (ст. 253 УК РК);
- совершение действий по выписке счета-фактуры без фактического выполнения работ, оказания услуг, отгрузки товаров (ст. 216 УК РК).

Целью статьи является определение элементов криминалистической характеристики совершения коррупционных преступлений в сфере закупок

Изложение основного материала. Коррупционные преступления могут быть совершены на различных этапах осуществления закупки при:

- планировании закупок товаров, работ, услуг;
- определении поставщиков, подрядчиков, исполнителей;
- заключении гражданско-правового договора о поставке товаров, выполнении работ, об оказании услуг;
- непосредственном исполнении контрактов;
- осуществлении мониторинга госзакупок;
- аудите в сфере госзакупок;
- контроле за соблюдением законодательства в сфере госзакупок.

К основным способам совершения коррупционных правонарушений в сфере государственных закупок относятся:

- использование в объявлении конкурса закупки слов, состоящих из букв кириллицы с латиницей;
- завышение цены;

– проведение закупок из одного источника путем прямого заключения договора без наличия правового основания;

– проведение тендеров для организации мероприятий с участием первых лиц;

– лоббирование интересов поставщика;

– подгон техспецификации;

– прием исполнения контракта без фактической проверки объема выполненных работ и др.

В значительной мере совершению коррупционных правонарушений в сфере закупок способствуют недостатки в законодательной регламентации.

В частности, за недостижение показателей результативности, в т.ч. по полному освоению выделенных бюджетных средств, ст. 48, 103, 104, 105 Бюджетного кодекса предусмотрена ответственность руководителей. С текущего года есть и административная ответственность (ст. 234-1 Кодекс об административных правонарушениях Республики Казахстан).

Вместе с тем в практической деятельности полное освоение бюджета зачастую не представляется возможным по объективным причинам: незавершенные конкурсные процедуры, судебные разбирательства, отставание от графика, в т.ч. в силу климатических особенностей, и т. п.

Наличие нормы об ответственности первого руководителя администратора бюджетных программ за неосвоение бюджетных средств способствует подписанию фиктивных актов.

В виду отказа в выделении бюджетных средств на ремонт и необходимости его проведения зачастую заказчик проводит закупку указанных работ за счет экономии средств. Экономия, как правило, формируется к концу 1 полугодия. Утверждение изменений бюджета проводится в октябре, работы по сути начинаются в ноябре-декабре.

До конца первой декады декабря бюджет должен быть освоен. Страх наказания толкает заказчика, в том числе добросовестного, подписывать фиктивные акты, перечислять поставщику деньги за ремонтные работы, фактически не выполненные в полном объеме, в надежде на его честность.

Предоставление правовой возможности произведения оплаты в новом периоде по обязательствам прошлого года снимет данную проблему.

Подобная практика оплаты до конца 1 квартала нового года

по обязательствам, возникшим в предыдущем фискальном году, действует

в Великобритании. Электронная система закупок «резервирует» оплату. При завершении работ сумма идет в учет прошлого периода. Ответственность возникает в случае неосвоения указанных средств (ошибка в потребности, неверные расчеты и т.д.).

По британскому опыту технически данная проблема у нас решается посредством усовершенствования функционала веб-портала госзакупок.

Полагаем, что боязнь привлечения к ответственности за несвоевременное освоение бюджетных средств, а также принятие решений о наказании зачастую без всестороннего разбирательства, провоцирует руководителя принимать решения, несущие коррупционные риски.

К примеру, 10.08.2016 г. приговором суда № 2 г. Н осуждены заместитель руководителя Управление сельского хозяйства и начальник отдела ветеринарии. В ходе следствия установлено, что 25.09.2014 г. Правительством принято постановление, о необходимости закупки государственными ветеринарными организациями средств индивидуальной защиты, приборов, инструментов, техники, оборудования и инвентаря. Все конкурсные процедуры завершены 02.12.2014 г. и 19.12.2014 г., несмотря на недостатки поставленной техники и несоответствие техспецификации, должностные лица подписали акты выполненных работ. Осужденные указали, что акты были вынуждены подписать в целях исполнения бюджета.

Спектр причин, обуславливающих коррупционные проявления в сфере государственных закупок широк, к ним можно отнести политические, исторические, социально-психологические и организационно-управленческие детерминанты, а также социально-экономическую неустойчивость, гиперлатентность, правовой нигилизм участников закупок, региональную ментальность, клановость, внутрикорпоративную круговую поруку.

В целом, все факторы, вызывающие коррупцию в государственном секторе, применимы и к сфере закупок. Однако государственные закупки подвержены коррупции по определенным причинам. Первое – это потенциально большие суммы денег и большой объем контрактов. По данным Фергюсона (2018), на проекты государственных закупок приходится до 50 % годовых государственных расходов во всем мире. В этом секторе происходят одни из самых крупных задокументированных коррупционных схем [5, 10].

Несмотря на то, что одно из приоритетных направлений нашего государства является противодействие коррупции (с этой целью проводится криминализация и пенализация коррупционных правонарушений, следование принципам неотвратимости наказания, законно-

сти и справедливости) в СМИ все чаще встречается проявление криминального коррупционного поведения в сфере закупок представителями высших эшелонов власти.

С момента принятия независимости мы наблюдаем как коррупция стремительно проникает во все области общественных и политических отношений. Правящая элита, используя административные ресурсы публичной власти, а также властные полномочия с целью обогащения начала захват земель, природных ресурсов, прибыльных предприятий, государственной собственности. Государственная власть уже давно инфицирована коррупцией, и как следствие цепной регрессивной реакции проникла на все уровни государственного регулирования.

Если рассматривать социально-психологические факторы, продуцирующие коррупцию, то к ним можно отнести комплекс внутренних личных качеств злоумышленников, их жизненные позиции, ценности и морально-нравственные установки.

В государственных закупках также распространены традиции неформальных отношений: клиентизма (обмен услугами), семейственности или клановости, которые согласно международной терминологии объединены понятием «непотизм», а в нашей стране часто именуется протекционизмом или покровительством [6, с. 50].

Примерами проявления таких «традиций» являются нередкие случаи заключения заказчиками (их представителями) контрактов со «своими» участниками закупок, в которых они лично заинтересованы (семейные, дружеские, корпоративные и иные близкие отношения). Детерминантами коррупционной преступности в сфере государственных закупок являются коррупциогенные стереотипы, которые тесно связаны с названными выше коррупционными традициями. Широко распространившаяся система «откатов» и различных коррупционных технологий в закупках привела к появлению в обществе такого коррупциогенного стереотипа, как устойчивое восприятие системы закупок как коррумпированной.

В качестве условий, способствующих совершению преступлений в сфере закупок, следует рассматривать следующие:

- проведение закупок из одного источника, т. е. не конкурентным способом, является наиболее коррупциогенным способом закупок;

- дробление закупки для изменения процедур – искусственное разделение одного договора на несколько более дешевых таким образом, чтобы их можно было заключить без конкурентной процедуры, т. е. с одного источника (например, вместо одного контракта стоимостью 600 тыс. тенге заказчик решает заключить 6 договоров по 100 тыс. Каждый из контрактов укладывается в рамки малой закупки и заключается напрямую с поставщиком);

- фиктивные конкурсы и створы (искусственный створ поставщиков, чтобы повлиять на цену или делая рынок искусственным проигрышем: определенные поставщики специально повышают ценовое предложение, подают некорректные документы или вовсе не подают предложения для обеспечения выигрыша другого);

- признание конкурса несостоявшимся для принятия заказчиком решений: провести конкурс повторно, изменить конкурсную документацию, заменить способ госзакупки с «конкурса» на «из одного источника» (согласно последних изменений в законодательство о госзакупках, вступивших в силу с 1 января 2019 года согласно Закона РК от 26 декабря 2018 года № 202-VI «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам государственных закупок и закупок субъектов квазигосударственного сектора», заказчик лишается права на осуществление государственных закупок способом из одного источника в случае, если государственные закупки способом конкурса не состоялись. Согласно действующей редакции Закона заказчик обязан провести повторный конкурс с внесением изменений в конкурсную документацию или без таких изменений. И только в том случае, если конкурс не состоялся дважды, заказчик имеет право осуществить закупку способом из одного источника, но только по двум основаниям:

- отсутствия представленных заявок на участие в конкурсе. При этом потенциальный поставщик, которому направляется приглашение на участие в государственных закупках способом из одного источника, определяется заказчиком;

- представления менее двух заявок на участие в конкурсе.

При этом приглашение на участие в государственных закупках способом из одного источника направляется потенциальному поставщику, представившему заявку на участие в конкурсе. Цена заключенного договора о государственных закупках не должна превышать конкурсное ценовое предложение потенциального поставщика, указанное в заявке на участие в конкурсе». Таким образом, заказчик вправе направить компании приглашение на участие из одного источника по несостоявшимся закупкам);

- завышение цены (отказ от проведения мониторинга цен на товары и услуги и при-

нятие ценовых предложений от «своих» 3 потенциальных поставщиков, корректировки в годовом плане государственных закупок для увеличения суммы закупки);

– непрозрачность проведения закупок и отсутствие должного контроля их процесса, возможность недобросовестным участникам закупки действовать от имени организаций, не осуществляющих финансово-хозяйственную деятельность (фирм-однодневок) (необоснованные отклонения предпринимателей от участия в тендерах и «затачивание» заказчиками технической спецификации под определенных поставщиков, госорган в лице Заказчика изначально договаривается с конкретным предпринимателем в лице поставщика о сотрудничестве, в итоге конкурс или аукцион оказываются всего лишь формальностью, так как требования прописываются до мелочей, предоставить которые можно, только если о них знать заранее);

– ограничение в участии в конкурсе и благосклонность к поставщику (установка сжатых сроков поставки ТРУ, передача доступа к объявлению определенным поставщикам (применение иного шрифта и т.п.);

– отклонение легитимных предложений и не отклонение «подозрительных» (заклучение договоров с поставщиками, которые внесены в Реестр недобросовестных поставщиков);

– аффилированность и конфликт интересов (под аффилированностью в госзакупках физического или юридического лица подразумевается, с одной стороны, его определенная зависимость от некоего третьего лица, которое может оказывать влияние на деятельность предприятия (или индивидуального предпринимателя). С другой стороны, аффилированное физическое или юридическое лицо – это лицо, имеющее право оказывать влияние на предпринимателя, который может быть как индивидуальным предпринимателем, так и предприятием или организацией);

– возможность заключения контракта на условиях авансирования, что может повлечь хищение суммы аванса без фактического выполнения работ (оказания услуг, поставки товаров);

– отсутствие должного контроля за исполнением контракта поставщиком (подрядчиком, исполнителем) со стороны заказчика;

– несовершенство законодательства, процесс осуществления закупок регламентирован Законом «О государственных закупках», порядка 23 приказами Министерства финансов и постановлениями Правительства. Около трети норм Закона (32,7 %) продублированы в Правилах осуществления закупок. Более того, разработан аналог указанного закона – проект Закона «О закупках отдельных субъектов квазигосударственного сектора». Множественность правовых актов усложняет процесс закупок, а возможности камерального контроля законности процедур порождают высокие коррупционные риски;

– логистика закупок, сложный алгоритм планирования (логистика), организации и проведения закупок уже создает благоприятную обстановку для совершения коррупционных правонарушений. Оцифрованная процедура осуществление закупок на платформе «Единое окно закупок», несмотря на автоматизацию ряда процессов, остается определяющей;

– отсутствие надлежащего финансового контроля со стороны уполномоченных органов.

Сегодня Министерство финансов осуществляет руководство в сфере государственных закупок (п. 21 ст. 2 Закона «О государственных закупках»), разрабатывает и утверждает правовые акты (ст. 16 Закона), осуществляет контроль (ст. 18 Закона) и мониторинг (ст. 19 Закона). В Министерстве финансов сосредоточены 4 подразделения, отвечающих за систему государственных закупок.

Согласно Положению о Комитете казначейства основными задачами являются исполнение республиканского бюджета, обслуживание исполнения местных бюджетов, управление бюджетными деньгами, обеспечение организации и проведения централизованных государственных закупок по перечню товаров, работ, услуг, определяемому уполномоченным органом.

В Положении о Комитете внутреннего государственного аудита выделены следующие функции: проверка и осуществление контроля за соблюдением законодательства о государственных закупках, камеральный контроль, проверка достоверности отчетных данных, материалов и информации, предоставленных участниками государственных закупок, принятие решений об отмене либо отказе в отмене итогов государственных закупок.

К функции Департамента законодательства государственных закупок относится формирование и реализация государственной политики в области государственных закупок.

Министерство финансов также определяет единого оператора в сфере государственных закупок, а именно подведомственную организацию Центр электронных финансов.

Сейчас проводится работа по централизации государственных закупок с передачей данной функции Комитету казначейства. При внедрении указанной модели на уполномоченном органе замкнется практически весь цикл госзакупок. Концентрация всех ключевых

направлений в одном органе – от регулирования, организации, проведения и до надзора, обжалования – свидетельствует об отсутствии системы «сдержек» и «противовесов».

Для исключения «конфликта интересов» полагается передача надзорных функций иным компетентным органам, контролирующим исполнение бюджета. Как показывает зарубежный опыт (Финляндии, Франции, Турции, Италии, Австралии), для обеспечения сбалансированной системы такие функции разделены между разными органами.

К примеру, в Сингапуре департамент, контролирующий государственные закупки, подчиняется непосредственно премьер-министру.

В Германии процесс государственных закупок разделен между четырьмя различными ведомствами.

Целевым индикатором Комитета внутреннего государственного аудита является «Обеспечение устранения финансовых нарушений, выявленных по результатам государственного аудита» – 93 % в 2020 году (БП 001 «Услуги по обеспечению бюджетного планирования, исполнения и контроля за исполнением государственного бюджета и противодействию экономическим и финансовым преступлениям и правонарушениям») [7, с. 43].

Комитет внутреннего государственного аудита располагает доступом к электронному документообороту ТОО «Центра электронной коммерции», который является единым оператором в сфере государственных закупок и оказывает техническое сопровождение и администрирование автоматизированной интегрированной системы «Электронные государственные закупки» по организации государственных закупок на веб-портале. Объектами мониторинга являются: заказчик, организатор государственных закупок, единый организатор государственных закупок, конкурсная комиссия (аукционная комиссия), экспертная комиссия, эксперты; потенциальные поставщики, поставщик, а также лица, привлекаемые ими в качестве субподрядчиков по выполнению работ либо соисполнителей по оказанию услуг, в пределах предмета проводимых государственных закупок; лица, участвующие в государственных закупках через товарные биржи; а также единый оператор в сфере государственных закупок.

Это позволяет мониторить практически весь документооборот по формированию государственного контракта, проведению конкурса, заключению контракта, проведению банковских операций осуществлять посредством использования персональных компьютеров и информационно-телекоммуникационных сетей. В этой связи виртуальные следы при совершении преступлений в сфере закупок приобретают важное значение.

Наряду с этим, несовершенство законодательной регламентации пределов внутреннего государственного аудита, системы управления рисками Комитета внутреннего государственного аудита (уполномоченный орган) порождают коррупционные риски.

Коррупционные риски обусловлены возможностью «ручной» корректировки данных системы управления рисками (Система Управления Рисками является автоматизированным модулем Информационной системы «е-Минфин», предназначенным для выявления наиболее рискованных объектов аудита на основании входящей информации. При этом, входные данные по ряду направлений (данные по госпрограммам, целевым трансфертам, активам государства и субъектов квазигоссектора и т.д.) вносятся «вручную», что влечет риск ошибки в силу человеческого фактора), а также правом добавления и исключения отдельных объектов аудита из перечня по усмотрению аналитика [8, с. 7].

Возможность должностных лиц органов аудита по собственному усмотрению устанавливать сроки и продлевать аудиторское мероприятие, изменять программу и отдельные вопросы аудита также свидетельствуют о наличии рисков. Широкие основания продления наделяют аудиторов неограниченными дискреционными полномочиями в части изменения сроков и вопросов программы аудиторского мероприятия.

При этом обоснованная информация правоохранительных органов о возможных финансовых нарушениях не является основанием для проведения внепланового аудита. Текущая редакция не позволяет уполномоченному органу инициировать проверки в случае выявления нарушений лицами, не являющимися участниками системы закупок.

Подобные правовые пробелы и имеющиеся факты недобропорядочности участников закупок способствуют коррупции.

Помимо этого, в деятельности уполномоченного органа есть риск укрытия правонарушений или юридической ошибки вследствие низкой квалификации.

Каждое аудиторское мероприятие сопряжено с возможностью выявления фактов правонарушений (административных, уголовных) и их умышленного сокрытия, что, в свою очередь, усиливает риск хищения бюджетных средств.

Это обусловлено правом аудитора на первичную оценку материалов аудита и приоб-

шение доказательств (в части истребования, фиксации и анализа материалов).

Подтверждающим доводом является официальная статистика. Каждое второе коррупционное преступление, совершенное за последние 3 года служащим органов внутреннего аудита, – получение взятки за неотражение выявленных нарушений в итогах аудита (6 из 13).

Инструментами контроля качества работы аудитора являются: регулярное проведение проверок документов, составляемых государственными аудиторами (ст. 24 Закона «О государственном аудите и финансовом контроле») и ежедневный устный, еженедельный письменный отчет руководству на предмет полноты охвата вопросов аудита (п. 56 Приказа от 19 марта 2018 года № 392 «Об утверждении Правил проведения внутреннего государственного аудита и финансового контроля»).

На практике ведомственный контроль качества не обеспечивает перепроверку доводов и доказательств аудитора.

Недостаточность «выходного контроля» подтверждают и обратные примеры – направление в правоохранительные и иные уполномоченные госорганы материалов с ошибочной квалификацией.

Каждый четвертый факт в текущем году не подтвержден: прекращен по реабилитирующим основаниям или списан в наряд (за 9 месяцев 2020 года в правоохранительные органы направлено 193 материала (начато 131 досудебное расследование, приобщено к Единому реестру досудебного расследования – 3, направлено в иные органы – 35), из них 25 – прекращено по реабилитирующим основаниям, 6 – отказано, 18 – списано в наряд).

Данное положение связано с отсутствием юридической оценки доказательной базы аудита, что ведет к неэффективным тратам человеческих ресурсов. Классификатор нарушений является шаблонным инструментом при формировании итогов аудита. Отсутствие в перечне установленного нарушения влечет возможность его произвольной квалификации: процедурное или финансовое.

От усмотрения аудитора зависит «жесткость» последствий для объекта аудита: в случае финансового характера – возврат бюджетных средств, процедурного – приведение в соответствие документации и отчетности.

Выводы. Авторами предлагается:

– внести кратность за неосвоение бюджетных средств для административной ответственности (ст. 234-1 Кодекса об административных процедурах Республики Казахстан) руководителей государственных органов и учреждений и исключить ответственность за неосвоение бюджетных средств, выделенных на строительно-монтажные работы во 2-м полугодии отчетного периода, при наличии заключенного договора о государственных закупках;

– установить запрет на участие в государственных закупках юридических лиц, руководители которых совершили коррупционные правонарушения;

– установить законодательный порог от годового объема закупок заказчика для осуществления закупок из одного источника;

– ввести ограничение для юридических лиц, определенных операторами в соответствии законодательством согласно п. 36 ч. 3 ст. 39, ч. 23-1 ст. 43 Закона «О государственных закупках», в части привлечения субподрядных организаций;

– усовершенствовать функционал веб-портала госзакупок, когда система рассчитывает стоимость планируемой закупки на основе фактических данных по ранее исполненным договорам на идентичные товары, работы, услуги (+ до 10 %). Это освободит заказчиков от сбора зачастую фиктивных коммерческих предложений, а также обеспечит значительную экономию бюджета;

– автоматизировать процесс распределения лотов между всеми исполнителями, не ограничиваясь пределами одного региона, внедрить генератор случайного распределения для равномерной нагрузки;

– утвердить порядок взаимодействия Министерства финансов, Комитета и Акционерного Общества «Центр электронных финансов» по функционалу камерального контроля, предусматривающий разграничение полномочий относительно внесения изменений в систему и использования данных (выгрузки), формирования отчетности, разработки аналитических модулей;

– внести изменения в диспозицию ст. 173 Кодекса об административных процедурах Республики Казахстан в части расширения субъектов административной ответственности при вынесении незаконных актов по результатам камерального контроля совместно с Агентством по делам государственной службы, Министерством юстиции (предлагаемая редакция: «Незаконное вмешательство должностных лиц государственных органов и субъектов квазигосударственного сектора в деятельность индивидуальных предпринимателей, юридиче-

ских лиц путем издания незаконных актов и дачи незаконных поручений, непосредственно или опосредовано препятствующих, или ограничивающих их предпринимательской деятельности»);

– внести изменения в законодательство по усилению ответственности участников системы государственных закупок и закупок квазигосударственного сектора за неисполнение или ненадлежащее исполнение актов органов внутреннего государственного аудита;

– внести изменения в п. 126 Правил государственного аудита и финансового контроля в соответствие с ч. 1 ст. 806 Кодекса об административных процедурах Республики Казахстан, изменив срок составления протокола об административном правонарушении по ст. 462 Кодекса об административных процедурах с «пяти рабочих дней» на «немедленно, после истечения срока исполнения предписания».

Список использованных источников

1. Лукьянов А. Проблема коррупции в сфере государственных закупок. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31594720#pos=18;72
2. Доклад о противодействии коррупции в Казахстане (взгляд гражданского общества). Общественный фонд «Transparency Kazakhstan». Алматы, 2018. С. 25.
3. Специальный обзор по коррупции в Казахстане глазами предпринимателей. Центр исследований «Сандж». 2018. С. 35.
4. <https://www.transparency.org/en/our-priorities/public-procurement>
5. <https://www.unodc.org/e4j/en/anti-corruption/module-4/key-issues/corruption-in-public-procurement.html>
6. Волкова М. А. Детерминанты коррупционной преступности в сфере государственных (муниципальных) закупок. Право и политика. 2020. № 8. С. 189–205. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=33664
7. Стратегический план : приказ Министра финансов от 17 апреля 2020 года № 394.
8. Об утверждении Правил проведения внутреннего государственного аудита и финансового контроля : приказ Министра финансов Республики Казахстан от 19 марта 2018 года № 392.

Поступила в редакцию 19.03.2021

References

1. Lukyanov A. Problema korrupcii v sfere gosudarstvennyh zakupok [Corruption in public procurement]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31594720#pos=18;72 [in Russ.].
2. Doklad o protivodejstvii korrupcii v Kazahstane (vzglyad grazhdanskogo obshestva) [Report on Anti-Corruption in Kazakhstan (Civil Society Perspective)]. Obshestvennyj fond «Transparency Kazakhstan». Almaty, 2018. S. 25. [in Russ.].
3. Specialnyj obzor po korrupcii v Kazahstane glazami predprinimatelej [A special survey on corruption in Kazakhstan through the eyes of entrepreneurs]. Centr issledovanij «Sandzh». 2018. S. 35. [in Russ.].
4. <https://www.transparency.org/en/our-priorities/public-procurement>
5. <https://www.unodc.org/e4j/en/anti-corruption/module-4/key-issues/corruption-in-public-procurement.html>
6. Volkova M. A. Determinanty korrupcionnoj prestupnosti v sfere gosudarstvennyh (municipalnyh) zakupok [Determinants of corruption crime in the field of state (municipal) procurement]. Pravo i politika. 2020. № 8. S. 189–205. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=33664 [in Russ.].
7. Strategicheskij plan [Strategic plan] : prikaz Ministra finansov ot 17 aprelya 2020 goda № 394. [in Russ.].
8. Ob utverzhenii Pravil provedeniya vnutrennego gosudarstvennogo audita i finansovogo kontrolya [On approval of the Rules for conducting internal governmental audit and financial control] : prikaz Ministra finansov Respubliki Kazahstan ot 19 marta 2018 goda № 392. [in Rus.].

SUMMARY

Aisulu B. Kazbekova, Nur-Akhmet S. Alimkulov, Ainagul T. Karipova. Problems of elements of forensic description of corruption crimes in procurement. One of the main factors of sustainable development of any economy include public procurement, through which are placed a considerable part of orders of state bodies at the expense of Republican and local budgets (in 2019 70% of the budget). The procurement process is regulated by the Law "on public procurement", about 23 orders of the Ministry of Finance and Government resolutions. About a third of the Law's provisions (32.7 %) are duplicated in the procurement Rules. Moreover, an analog of this law has been developed – the draft Law "on procurement of certain subjects of the quasi-public sector". The multiplicity of legal acts complicates the procurement process, the possibility of in-house control of the legality of procedures, which creates high corruption risks. As practice has shown, the main criminal schemes are lobbying for the interests of "their suppliers", overpricing, affiliation of suppliers, illegal "margin", fraud with technical specifications, signing fictitious acts, overpricing. The article

provides the elements of the forensic characteristics of corruption offenses in the field of public procurement: the mechanism of committing, the trace picture, the reasons and conditions.

Keywords: public procurement, corruption offenses in the field of public procurement, reasons and conditions for committing offenses.

УДК 343.132

DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-285-291

Наталія ПАВЛОВА®
кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ВАЖЛИВІСТЬ ДОТРИМАННЯ ПРАВ І СВОБОД ОСОБИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ ШЛЯХОМ ШАХРАЙСТВА

У статті висвітлюються нормативно-правові акти, які регламентують забезпечення прав і свобод осіб, в яких проводиться обшук. Наводяться випадки, коли через необхідність виконання завдань кримінального судочинства обмежуються права та свободи особи. Виокремлено основні проблемні ситуації, що виникають під час проведення обшуку та пропонуються шляхи їх вирішення з урахуванням дотримання законодавчих вимог.

Ключові слова: слідчий, прокурор, забезпечення прав і свобод особи, порушення прав і свобод особи, слідчі (розшукові) дії, обшук.

Постановка проблеми. Конституцією України визначено, що всі люди є вільними і рівними у своїй гідності та правах, а права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. До того ж, громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом (ст.ст. 21, 24) [1].

Обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина заборонено, крім випадків, передбачених Законом. Виходячи зі змісту основоположних документів, які гарантують дотримання прав і свобод людини та громадянина, можна сказати, що їх обмеження допускається лише за наявності суспільно значущих цілей та заради захисту громадян і держави від злочинних посягань.

Керівними ж положеннями для закріплення завдань кримінального судочинства, побудови його стадій, окремих проваджень, інститутів є засади, що визначені статтею 7 КПК України. Саме вони є запорукою захисту прав і свобод людини та громадянина, а також врегулювання діяльності органів, які ведуть кримінальне провадження. Втім, іноді трапляється порушення цих засад, а завдання кримінального судочинства не завжди співпадають з інтересами всіх сторін провадження. Суб'єкти можуть перешкоджати досягненню визначених законом завдань шляхом невиконання процесуальних обов'язків чи зловживання наданими правами, що зумовлює необхідність у здійсненні правоохоронними органами ряду правових обмежень задля досягнення цілей кримінального судочинства.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми свідчить, що низка положень відносно дотримання прав і свобод особи під час здійснення кримінального судочинства досліджувалися такими вченими, як: А. Ф. Волобуєв, В. П. Гмирко, Ю. М. Грошевий, О. П. Кучинська, Л. М. Лобойко, Є. Д. Лук'янчиков, П. А. Лупинська, О. Р. Михайленко, М. М. Михеєнко, В. В. Рожнова, С. М. Стахівський, Л. Д. Удалова, І. Я. Фойницький, І. І. Цилорик, К. О. Чаплинський, Ю. М. Черноус, Т. Г. Шаповалова, В. Ю. Шепітько та

© Павлова Н. В., 2021

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1572-4648>

pavlova_natalia_vvv@ukr.net

іншими дослідниками. Вказані автори зробили чималий внесок як у теорію кримінального процесу, так і у практику його застосування, удосконалили тактичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень з урахуванням дотримання прав і свобод учасників кримінального процесу. Між тим, низка положень потребує додаткової аргументації, особливо, з урахуванням дотримання прав і свобод особи під час проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на отримання інформації від матеріальних джерел.

Метою статті є на підставі аналізу думок вчених та зіставлення законодавчих і відомчих нормативно-правових актів, обґрунтувати та довести необхідність дотримання прав і свобод особи під час проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на отримання інформації від матеріальних джерел при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом набувають поширення злочинні дії, здійснені шляхом обману та зловживання довірою, що з кожним роком стають більш витонченими та зухвалими і набувають вигляду цивільно-правових відносин, що ускладнює процес розслідування та доведення вини особи, яка має до цього причетність. Все це потребує застосування дієвих засобів, прийомів, методів та обрання цілого арсеналу процесуальних дій, спрямованих на отримання доказів.

Оскільки одним із основних засобів формування доказової бази для забезпечення прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження є слідчі (розшукові) дії, то з теоретичного і практичного погляду залишається актуальним питання: за яких умов слідчі (розшукові) дії визнаються правомірними, і якими механізмами їхню правомірність можна забезпечити [2, с. 1].

На нашу думку, прогресивним кроком стало чітке визначення у статті 87 КПК України підстав недопустимості фактичних даних як доказів. Так, недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав і свобод людини [3].

З цього виходить, що у результаті злочинного нехтування нормами, які визначають умови і порядок збирання та перевірки доказів та їхніх джерел, всі здобуті фактичні дані вважаються недопустимими [4, с. 26]. Тому під час проведення слідчих (розшукових) дій, які є основним засобом збирання доказів, слід дотримуватися як кримінальних процесуальних, так і конституційних вимог та не ставати на заваді реалізації прав усіх учасників кримінального судочинства, окрім випадків, визначених законом.

Натомість проведення слідчих (розшукових) дій часто супроводжується обмеженням прав людини, що передбачає примусовий вплив, який застосовують до учасників слідчих (розшукових) дій уповноважені органи й особи з метою забезпечення процесуального порядку, здійснення кримінально-процесуального доказування [5, с. 101].

Як показав аналіз судово-слідчої практики та опитування практичних працівників, при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства, саме під час проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на отримання інформації з матеріальних джерел, здебільшого постає питання щодо обмеження прав і свобод осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Вимушене втручання у права громадян відбувається під час проведення обшуку та слідчого огляду через необхідність вилучення та огляду низки предметів та документів, які стосуються справи, містять у собі інформацію про обставини шахрайства або є засобом вчинення таких кримінальних правопорушень.

В основному об'єктами вилучення у провадженнях даної категорії є:

- реєстраційні та установчі документи установи, підприємства, організації (з метою доведення фіктивності їх діяльності, встановлення терміну існування, законності отримання та стосунку до їх видачі певних осіб тощо);

- документи бухгалтерського обліку та фінансової звітності, інші документи, в яких відображаються господарські операції (з метою виявлення незаконних фінансових операцій, отримання інформації про фінансовий стан установи, підприємства, організації тощо);

- документи, що засвідчують проведення банківських операцій (заяви на переказ готівки, видаткові касові ордери, грошові чеки, платіжні доручення тощо);

- правовстановлюючі документи на землю, рухоме та нерухоме майно (з метою встановлення правового зв'язку конкретного майна з його власником, відповідності цих документів встановленому зразку або навпаки – встановлення факту їх підробки тощо);

- документи, що посвідчують особу (з метою встановлення факту їх використання у різноманітних шахрайських схемах, факту їх підробки тощо);

- документи про освіту та трудовий стаж, документи про стан здоров'я, страхові документи (для встановлення факту їх використання при працевлаштуванні, отриманні соціальних пільг, виплат, страховки тощо);

- різноманітні договори (про туристичне обслуговування, трудові контракти, про виконання ремонтних, будівельних робіт, договори купівлі-продажу, дарування, спадкування, доручення тощо);

- комп'ютерна техніка та сервісне обладнання, телефони тощо;

- засоби маскувння, що використовувалися шахраями під час вчинення шахрайських дій;

- обладнання для виготовлення підроблених документів, бланків, грошових купюр тощо;

- записні книжки, чернетки, оголошення, в яких міститься інформація про шахрайські дії;

- печатки, штампи, бланки документів, які використовувалися або планувалися використовуватися для вчинення шахрайства;

- фотографії (жертв шахрайства, співучасників тощо);

- майно, що здобуте злочинним шляхом тощо.

Втім, не дивлячись на вимогу кримінального процесуального законодавства (п. 7 ст. 234 КПК) вказувати в ухвалі на проведення обшуку всіх індивідуальних або родових ознак речей, документів, іншого майна або осіб, яких планується відшукати, а також їхнього зв'язку із вчиненим кримінальним правопорушенням, у більшості матеріалів кримінальних проваджень ці ознаки вказуються вельми розпливчасто та не в повному обсязі. Слідчі, дізнавачі пояснили такий підхід недостатністю інформації щодо об'єктів пошуку на момент прийняття рішення про проведення обшуку. До того ж, вони не вбачають проблеми вилучити майно, не вказане в ухвалі, оскільки за правилами п. 7 ст. 236 КПК України таке майно вважається тимчасово вилученим.

Натомість на практиці виникає низка питань, пов'язаних із процедурою повернення такого тимчасово вилученого майна. До того ж, особи, в яких проводилися обшуки, та їх захисники нерідко вбачають у таких діях порушення їхніх прав і свобод.

На підтвердження можна навести приклад із судової практики. Так, під час проведення обшуку було тимчасово вилучено речі, котрі належать ТОВ «ОСОБА_3». Відповідно до ухвали слідчого судді, дозвіл на проведення обшуку було надано слідчому з метою виявлення і вилучення документів і предметів, що свідчать про фінансово-господарські операції товариства з обмеженою відповідальністю – посадових інструкцій посадових осіб, чорнових записів, комп'ютерної техніки (CD, DVD дисків, флеш-накопичувачів, жорстких дисків та ін.), печаток вказаних та інших підприємств, мобільних телефонів, факсиміле. Втім, в ухвалі слідчого судді про дозвіл на проведення обшуку надано дозвіл на вилучення комп'ютерної техніки та конкретизовано, що комп'ютерна техніка – це CD, DVD диски, флеш-накопичувачі, жорсткі диски та ін., однак прямо не вказано щодо надання дозволу на вилучення ноутбуків. Ноутбуки не були отримані в результаті вчинення кримінального правопорушення, не є засобами або знаряддями його вчинення, слідчим не було повідомлено, що інформація, яка міститься на вказаній комп'ютерній техніці, є необхідною умовою проведення експертного дослідження, доступ до даної комп'ютерної техніки не обмежувався адвокатом під час проведення обшуку, а навпаки, неодноразово слідчому пропонувалось здійснити копіювання інформації з такої техніки, та системи логічного захисту на вищевказаних інформаційних системах не знаходилось, що надавало змогу слідчому безперешкодно скопіювати інформацію з ноутбуків. Ці ноутбуки є тимчасово вилученим майном та потребували накладення арешту, однак слідчий не звернувся до слідчого судді з відповідним клопотанням і не повернув майно власнику, що зумовило ряд скарг з боку адвокатів [6].

Узагальнення судово-слідчої практики дає змогу встановити й інші найпоширеніші проблемні ситуації, з якими стикаються правоохоронні органи під час проведення обшуку та огляду.

Так, законодавець дозволяє проникнути до житла чи іншого володіння особи лише один раз. Проте, як слушно звертає увагу І. М. Бігунець, тривалість такого «одного разу» не визначена. Це є підставою для зловживань, внаслідок чого обшуки проводяться по декілька днів із перервами. З огляду на це, уповноважені суб'єкти кримінального процесу повинні звертати увагу на дотримання безперервності процедури проведення обшуку [7, с. 87]. Законодавчий припис щодо обов'язкової аудіо- та відеофіксації проведення обшуку покликаний забезпечити додаткові гарантії законності при проведенні обшуку [8, с. 37]. Втім, не дивлячись на законодавчу вимогу щодо обов'язковості безперервної відеофіксації ходу та результатів обшуку житла чи іншого володіння особи, на практиці іноді має місце переривання відеофіксації через технічні неполадки та інші непередбачувані ситуації. З метою запобігання скаргам з боку обшукуваної особи, слід заздалегідь продумати варіанти щодо уникнення подібних випадків, зокрема підго-

тувати зарядний пристрій, запасну відеокамеру тощо.

У 13 % випадків під час проведення обшуків відеозапис здійснюється камерою, вмонтованою у мобільний телефон. На нашу думку, це є неприпустимим, оскільки у кримінальному провадженні повинні зберігатися оригінальні примірники технічних носіїв інформації. У 12 % випадків такі відеозаписи підлягають експертному дослідженню, для проведення якого вимагається лише оригінал відеозапису.

Збережені матеріали відеозапису можуть підтвердити факт правомірності дій працівників правоохоронних органів, які здійснювали обшук, з метою уникнення звинувачення у катуванні, жорстокому та нелюдському поводженні, фабрикації результатів обшуку, запобігання обвинуваченням з приводу не роз'яснення певних прав та обов'язків.

Виходячи зі змісту ч. 2 ст. 87 КПК України, недопустимими вважаються фактичні дані, отримані внаслідок здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, але проведені без такого [3]. Законом дозволяється проводити обшук без ухвали слідчого судді, суду тільки у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя, житла чи переслідуванням особи, після чого негайно звернутися до слідчого судді, суду із клопотанням про проведення обшуку. Тому з метою уникнення порушення прав особи, в якій проводився обшук, слід обов'язково узаконити отримані результати обшуку. До того ж, перед прийняттям рішення про проникнення без ухвали слідчого судді, суду до житла чи іншого володіння особи, слід зважити підстави для такого обшуку.

Нерідко на практиці під виглядом огляду проводиться обшук, що зумовлює у подальшому визнати результати проведення слідчої (розшукової) дії недопустимими, а права особи, в якій проводився такий обшук, порушеними.

Так, Вищим спеціалізованим судом України визнано недопустимим доказом протокол огляду місця події у ОСОБА_2, у ході якого було вилучено об'єкти без дозволу слідчого судді, суду. Посилання прокурора на можливість проведення огляду за згодою власника житла виявилось безпідставним, оскільки ця норма закону не регламентує проведення огляду житла, а встановлює винятки із загального правила [9].

Недопустимими вважаються й результати проведення обшуку за адресою, яка не співпадає із тою, що вказана в ухвалі слідчого судді, суду, а також, якщо в ухвалі не вірно вказаний володілець об'єкта, в якому проводиться обшук. Так, у клопотанні слідчий послався на необхідність проведення обшуку житла за місцем проживання ОСОБА_3, яка підозрюється у шахрайстві разом з ОСОБА_4, для відшукання грошей, документів про спільну шахрайську діяльність. Проте клопотання слідчого судді відхилив з наступних підстав. Посилання слідчого на підозру ОСОБА_3 у шахрайстві документально не підтверджено, оскільки повідомлення про підозру до клопотання не додано, а витяг з ЄРДР свідчить про повідомлення про підозру лише ОСОБА_4. В порушення п. 6 ч. 3 ст. 234 КПК України в клопотанні також не зазначено особу, якій належить житло. За викладених обставин суд виходив з пріоритету гарантованої ст. 30 Конституції України недоторканості житла перед немотивованим бажанням слідчого проникнути в чуже житло [10].

Статтею 59 Конституції України забезпечено кожному право на професійну правничу допомогу. Тому не слід оминати увагою й дотримання «права на захист». Недопустимими вважаються фактичні дані, отримані внаслідок порушення права особи на захист. Утім, у кримінальних провадженнях, у тому числі щодо шахрайств, має місце низка скарг, пов'язаних із недопущенням адвоката до проведення обшуку. Часто такі скарги впливають у відхиленням суддею доказів, отриманих через порушення права на захист.

Підставою відмови в допуску захисника подеколи слідчі визнають те, що: з його клієнтом (особою, у якій проводять обшук) немає укладеного договору про надання правової допомоги, отже, він захисником такої особи на момент проведення обшуку не є; слідча (розшукова) дія вже розпочалася, й адвокат, як стороння особа, вже не може бути на ній присутній [11, с. 97].

Між тим, незалежно від процесуального статусу особи, в якій проводиться обшук, їй необхідно таке право забезпечити. Адже слідчий, прокурор зобов'язаний допустити такого адвоката або представника до обшуку на будь-якому етапі його проведення (ч. 3 ст. 236 КПК України) [3]. Якщо обшук проводиться у особи або за участю особи, у якій відсутня укладена на момент обшуку угода з адвокатом, але така особа має намір скористатися правовою допомогою, адвокату має бути надана можливість виконати всі формальності, пов'язані з підтвердженням повноважень, після чого він стає повноправним учасником слідчої дії – обшуку [12].

Як свідчить аналіз кримінальних проваджень та судової практики, опитування практичних працівників, у провадженнях щодо шахрайств нерідко об'єктами обшуку є приміщення підприємств, установ та організацій. Утім, доволі часто в ухвалі вказується юридична

адреса підприємства, організації, установи, що містить велику кількість об'єктів (офісів, кабінетів). Це призводить до того, що пошукові дії проводяться навіть у тих офісах, володільці та власники яких не мають відношення до вчинення шахрайських дій, що зумовлює скарги від таких осіб. Вирішенням цієї проблеми є вказування в ухвалі не тільки юридичної адреси, а й номерів, місця розташування офісів, які знаходяться на території проведення обшуку.

Останнім часом шахраї, маючи сучасне технічне обладнання, корупційні зв'язки з органами державної влади та правоохоронними органами, досконало знаючи законодавство тощо, заздалегідь продумують можливі ускладнення, що можуть виникнути внаслідок їх злочинної діяльності.

Згідно з КПК України та ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», обшук у володінні адвоката проводиться лише на підставі судової ухвали про дозвіл на обшук у адвоката за клопотанням Генерального прокурора, його заступників, прокурора області тощо. Це пов'язано із необхідністю збереження адвокатської таємниці. Цю вимогу законодавця шахраї швидко взяли на озброєння і стали оформлювати на адвоката, з яким укладено угоду про надання адвокатських послуг, оренду окремого приміщення в офісі, в якому зберігаються всі документи та комп'ютерна техніка, що містить в собі цінну інформацію. Звісно, прибувши із ухвалою про проведення обшуку на конкретному підприємстві, установі та організації, відразу втрачається можливість провести пошукові дії на об'єкті, що орендується адвокатом до отримання такого дозволу. Якщо слідчий, прокурор, отримавши таку інформацію, проігнорують законодавчі вимоги щодо особливого порядку проведення обшуку у приміщенні, що належить адвокату, результати такого обшуку можуть у майбутньому визнатися недопустимими, а права осіб порушені. Тому на етапі підготовки до обшуку слід прорахувати можливі варіанти володіння житлом чи іншим приміщенням адвокатом чи іншими особами, щодо яких передбачено особливі порядки кримінального провадження.

Висновки. Отже, серед слідчих (розшукових) дій, спрямованих на отримання інформації від матеріальних джерел у провадженнях щодо шахрайства, найпоширенішим є обшук. Проведення цієї слідчої (розшукової) дії пов'язано не тільки із необхідністю дотримання організаційно-тактичних вимог і норм кримінального процесуального кодексу, а й забезпеченням прав і свобод осіб, в яких проводиться обшук. Утім, у виняткових випадках, з метою захисту громадян і держави від злочинних посягань в межах виконання завдань кримінального судочинства закон дозволяє обмежувати деякі права та свободи особи. Насамперед порушуються такі права особи, як «недоторканість житла» «таємниця листування, телефонних розмов», «не втручання в особисте і сімейне життя», «свобода пересування» тощо. Втім, поряд із порушенням окреслених прав кожному гарантується право оскаржувати в суді рішення, дії чи бездіяльність осіб, які провели обшуки; звертатися до суду із зверненням про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю осіб, які проводили обшук. До того ж, особі, щодо якої здійснюється обшук, гарантується ряд інших прав, у тому числі право на професійну правничу допомогу та ін. Проте законодавче регулювання обшуку як процесуальної дії залишається на низькому рівні, що зумовлює низку порушень з боку представників правоохоронних органів та використання цих законодавчих прогалин особами, в яких проводився обшук.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Циліорик І. І. Гарантії прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження під час проведення слідчих (розшукових) дій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09. Національний університет «Львівська політехніка». Львів. 2020. 20 с.
3. Кримінальний процесуальний Кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
4. Шевченко Т. Б., Боргновська З. П., Солоткий С. А. До питання про докази у кримінальному судочинстві. Вісник Верховного Суду України. 2009. № 11. С. 26.
5. Кун Д. Е. Особенности обеспечения прав участников следственных действий. Общество: политика, экономика, право. 2017. № 4. С. 101–103. DOI: <https://doi.org/10.24158/pep.2017.6.19>.
6. Справа № 202/1574/19: Ухвала Іменем України від 10 квітня 2019 року м. Дніпро Слідчого судді Індустріального районного суду м. Дніпропетровська. URL: <https://youcontrol.com.ua/statcatalog/img/logo.svg>. (дата звернення 20 січня 2021).
7. Бігунець І. М. Повноваження захисника на досудовому розслідуванні: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Національна академія внутрішніх справ. Київ. 2020. 236 с.

8. Проведення слідчих (розшукових) дій із застосуванням звуко- та відеозаписувальних технічних засобів: метод. рек. / [В. В. Невгад, Р. М. Дударець, А. А. Саковський, М. П. Климчук]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2018. 67 с.
9. Справа № 5-1944км 15 від 21 жовтня 2015 року. URL: <https://alibi.dp.ua>. (дата звернення 24 січня 2021).
10. Справа № 1-кc/754/2175/13: Ухвала Іменем України м. Дніпро Слідчого судді Деснянського районного суду м. Києва від 17 грудня 2013 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/54087950> (дата звернення 05 січня 2021).
11. Мельниченко А. В. Забезпечення прав особи на досудовому розслідуванні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 294 с.
12. Михайленко В. Міф № 5: Обшук проводиться виключно за участю адвоката. URL: <https://hcac.court.gov.ua/hcac/> (дата звернення 05 січня 2021).

Надійшла до редакції 19.03.2021

References

1. Konstytutsiya Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnya 1996 roku № 254k/96-VR. [The Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996 № 254k / 96-VR]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141. [in Ukr.].
2. Tsylyuryk, I. I. (2020) Harantiyi prav, svobod i zakonnykh interesiv uchastnykiv kryminal'noho provadzhennya pid chas provedennya slidchyykh (rozshukovykh) diy [Guarantees of rights, freedoms and legitimate interests of participants in criminal proceedings during the investigative (search) actions] : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. yuryd. nauk: 12.00.09. *Natsional'nyy universytet «Lviv's'ka politekhnika»*. L'viv. 20 s. [in Ukr.].
3. Kryminal'nyy protsesual'nyy Kodeks Ukrainy vid 13 kvitnya 2012 roku № 4651-VI. [Criminal Procedure Code of Ukraine of April 13, 2012 № 4651-VI]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. [in Ukr.].
4. Shevchenko, T. B., Bortnovs'ka, S. P., Solotky, S. A. (2009) Do pytannya pro dokazy u kryminal'nomu sudochynstvi. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*. 2009. № 11. S. 26. [in Ukr.].
5. Kun, D. E. (2017) Osobennosti obespechenyya prav uchastnykov sledstvennykh deystviy. [Features of ensuring the rights of participants in investigative actions]. *Obshchestvo: polityka, ekonomika, pravo*. 2017. № 4. S. 101–103. DOI: <https://doi.org/10.24158/pep.2017.6.19>. [in Ukr.].
6. Sprava № 202/1574/19: Ukhvala Imenem Ukrainy vid 10 kvitnya 2019 roku m. Dnipro Slidchoho suddi Industrial'noho rayonnoho sudu m. Dnipropetrovs'ka. [Case № 202/1574/19: Ruling on behalf of Ukraine of April 10, 2019, Dnipro, Investigating Judge of the Industrial District Court of Dnipropetrovsk]. URL: <https://youcontrol.com.ua/statcatalog/img/logo.svg>. (data zvernennya 20 sichnya 2021). [in Ukr.].
7. Bihunets' I. M. (2020) Povnovazhennya zakhysnyka na dosudovomu rozsliduvanni [Powers of the defender on pre-trial investigation] : dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.09. *Natsional'na akademiya vnurishnikh sprav*. Kyiv. 236 s. [in Ukr.].
8. Provedennya slidchyykh (rozshukovykh) diy iz zastosuvannyam zvuko- ta videozapysuval'nykh tekhnichnykh zasobiv [Carrying out of investigative (search) actions with use of sound and video recording technical means] : metod. rek. / [V. V. Nevhad, R. M. Dudarets', A. A. Sakovs'ky, M. P. Klymchuk]. Kyiv: Nats. akad. vnur. sprav, 2018. 67 s. [in Ukr.].
9. Sprava № 5-1944км 15 vid 21 zhovtnya 2015 roku. [Case № 5-1944км 15 dated 21 October 2015]. URL: <https://alibi.dp.ua>. (data zvernennya 24 sichnya 2021). [in Ukr.].
10. Sprava № 1-ks/754/2175/13: Ukhvala Imenem Ukrainy m. Dnipro Slidchoho suddi Desnyans'koho rayonnoho sudu m. Kyieva vid 17 hrudnya 2013 roku. [Case № 1-ks / 754/2175/13: Ruling on behalf of Ukraine of Dnipro of the Investigating Judge of the Desniansky District Court of Kyiv of 17 December 2013]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/54087950> (data zvernennya 05 sichnya 2021). [in Ukr.].
11. Mel'nychenko, A. V. Zabezpechennya prav osoby na dosudovomu rozsliduvanni [Ensuring the rights of the person in the pre-trial investigation] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kyiv, 2018. 294 s. [in Ukr.].
12. Mykhaylenko V. Mif № 5: Obshuk provodyt'sya vyklyuchno za uchastyu advokata. [Myth № 5: The search is conducted exclusively with the participation of a lawyer.] URL: <https://hcac.court.gov.ua/hcac/> (data zvernennya 05 sichnya 2021). [in Ukr.].

SUMMARY

Natalia V. Pavlova. Importance of respecting individual's rights and freedoms during a search in criminal investigation of offenses committed through fraud. The article states that restrictions on the constitutional rights and freedoms of man and citizen are prohibited, except as provided by law. Based on the content of fundamental documents that guarantee respect for human and civil rights and freedoms, we can say

that their restriction is allowed only in the presence of socially significant goals and to protect citizens and the state from criminal encroachment.

The guiding provisions for consolidating the tasks of criminal justice, construction of its stages, separate proceedings, institutions are the principles defined by Article 7 of the CPC of Ukraine. They are the key to protecting the rights and freedoms of man and citizen, as well as regulating the activities of bodies conducting criminal proceedings.

The article covers the regulations governing the rights and freedoms of persons searched. There are cases when, due to the need to perform the tasks of criminal proceedings, the rights and freedoms of the person are restricted. The main problem situations that arise during the search are identified.

In particular, in practice, a number of issues arise related to the procedure for the return of such temporarily seized property. Decisions do not always specify a specific list of objects to be removed. There are some issues with the legal requirement to videotape the progress of the search and the results of the search without interruption.

A search under the guise of an inspection is also recognized as a problem, which leads to further recognition of the results of the investigative action as inadmissible, and the rights of the person in whom such a search was conducted as violated.

The procedure for admitting a lawyer to a search is not regulated by law. There are also many problems when conducting a search at the enterprise, institution and organization.

Ways to solve problem situations are proposed, taking into account compliance with legal requirements.

Keywords: *investigator; prosecutor; ensuring the rights and freedoms of the person, violation of the rights and freedoms of the person, investigative actions, search.*

УДК 343.1

DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-291-298

**Наталія
ЧЕРНЯК**[©]
кандидат юридичних
наук, доцент

**Володимир
КІЯНИЦЯ**[©]
викладач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧИХ З ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ПІД ЧАС ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ

Статтю присвячено дослідженню проблем, які стосуються взаємодії слідчих з оперативними підрозділами під час призначення та проведення обшуку. На підставі наукового аналізу нормативно-правових актів з'ясовано окремі особливості правильності проведення такої слідчої (розшукової) дії, як обшук з дотриманням всіх вимог, зазначених у Кримінальному процесуальному кодексі України та законах України.

Ключові слова: *взаємодія, слідчий, обшук, оперативні підрозділи, прокурор, кримінальне провадження.*

Постановка проблеми. У зв'язку з прийняттям та впровадженням чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), запроваджено новий підхід до визначення статусу та повноважень учасників кримінального процесу, взаємовідносин між ними. Тому з метою оптимізації діяльності правоохоронців у сучасних умовах, з огляду на постійні реформи як в МВС України, так і в прокуратурі України, було внесено зміни

© Черняк Н. П., 2021

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9494-7016>

cherniak_nat@i.ua

© Кіяниця В. М., 2021

k_kr@dduvs.in.ua

до низки законів та відомчих наказів, які регламентували спільну діяльність. Деякі з них втратили свою чинність, а нові, які були прийняті в подальшому після 2015 року, також або втратили чинність, або були підлаштовані до Закону України «Про Національну поліцію». Це стосується і взаємодії слідчого з оперативним підрозділом під час проведення слідчої (розшукової) дії обшук.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Загальнотеоретичні, правові та організаційні аспекти обшуку завжди були предметом уваги вчених-процесуалістів і криміналістів, зокрема Ю. П. Аленіна, В. К. Весельського, В. І. Галагана, В. Я. Горбачевського, Ю. М. Грошевого, А. В. Іщенко, О. В. Капліної, М. В. Комарової, В. С. Кузьмічова, О. П. Кучинської, Л. М. Лобойка, Є. Д. Лук'янчикова, В. Г. Лукашевича, В. В. Назарова, Д. Й. Никифорчука, В. Т. Нора, М. А. Погорецького, Л. Д. Удалової, С. С. Чернявського, В. Ю. Шепітька та інших вчених. Вивченню проблематики етапів слідчих (розшукових) дій присвятили праці такі науковці: Т. А. Абушов, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, П. Д. Біленчук, В. І. Бояров, Т. В. Варфоломеева, А. Ф. Волобуєв, В. Г. Гончаренко, С. Ф. Денисюк, В. А. Журавель, В. О. Коновалова, Є. Д. Лук'янчиков, В. А. Образцов, М. В. Салтевський, К. О. Чаплинський, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько та ін.

Водночас треба зазначити, що питання взаємодії слідчих та оперативних підрозділів було предметом дослідження науковців, як-от С. Є. Абламський, О. В. Баулін, В. В. Гевко, А. Я. Дубинський, М. В. Комарова, О. М. Ларін, А. А. Патик, М. А. Погорецький, В. В. Топчій, О. О. Юхно.

Метою статті є дослідження проблем взаємодії слідчих з оперативними підрозділами під час призначення та проведення обшуку.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1].

Аналізуючи нормативно-правову базу взаємодії слідчого з оперативним підрозділом під час проведення слідчої (розшукової) дії обшук, обов'язково треба звернути увагу на регламентованість цього аспекту діяльності в КПК України та відомчих нормативних актах, а саме: наказ МВС України № 1339 від 03.11.2015 р. «Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події», спільний наказ МВС України, Міністерства охорони здоров'я України та Генеральної прокуратури України № 807/1193/279 від 29.09.2017 р. «Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини», наказ Міністерства внутрішніх справ України № 621 від 24.07.2017 р. «Про затвердження Порядку спільних дій Національної поліції України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України під час проведення огляду місця пожежі, виявлення, припинення, попередження та розслідування кримінальних правопорушень та інших подій, пов'язаних з пожежами», наказ МВС України № 480 від 08.06.2017 р. «Про затвердження Порядку застосування електронних засобів контролю», спільний наказ Генеральної прокуратури України, МВС України, Служби безпеки України, Міністерства фінансів України, Адміністрації державної прикордонної служби України, Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 року №114/1042/516/1199/936/1687/5/ «Про затвердження Інструкції «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні», наказ МВС України № 575 від 07.07.2017 року «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні» та інші [2].

Щоб більш детально проаналізувати це питання, потрібно дослідити таке поняття як «взаємодія».

Із філософського погляду В. Д. Берназ та М. В. Салтевський вважають, що взаємодія використовується для визначення загальної форми зв'язку речей або явищ в їх загальній зміні, що впливають одна на одну [3, с. 49].

У юридичній науці взаємодію під час проведення слідчих (розшукових) дій на досудовому розслідуванні інтерпретують як:

по-перше, погоджену діяльність двох і більше суб'єктів, що вирішують ту саму проблему (завдання) різними методами і засобами правоохоронних органів, суб'єкти яких здій-

снюють розкриття і розслідування кримінальних правопорушень;

по-друге, організаційно-тактичний прийом одержання нового знання, одержати яке окремо кожному суб'єкту взаємодії не завжди вдається;

по-третє, організаційно-розпорядницьку діяльність, засновану на взаємній довірі сторін, об'єднаних єдиним завданням розкриття і розслідування кримінальних правопорушень і боротьби зі злочинністю взагалі.

В. В. Топчий взаємодією слідчого й оперативного підрозділу під час розслідування кримінальних проваджень розглядає як засновану на законах і відомчих нормативних актах їх спільну узгоджену діяльність (за цілями, характером, місцем і часом), яка спрямована на виконання завдань кримінального судочинства, за керівної та організаційної ролі слідчого й чіткого розмежування компетенцій [4, с. 139].

Г. А. Матусовський розглядає взаємодію як узгоджену діяльність правоохоронних, контролюючих та інших державних органів, спрямовану на досягнення спільної мети з мінімальною витратою сил, засобів і часу. У такому разі мова йде про взаємодію не тільки слідчого, а й загалом правоохоронних органів з іншими державними органами, підприємствами, установами й організаціями. Привертає увагу та обставина, що зазначене визначення взаємодії є прийнятним для всіх видів людської діяльності та застосовується в багатьох галузях юридичних наук [5, с. 226–229].

Щодо застосування терміна «взаємодія» у кримінальному процесуальному кодексі України, то його використано лише один раз у ст. 571 КПК. Зазначена стаття регламентує проведення досудового розслідування обставин кримінальних правопорушень, вчинених на території декількох держав, або у разі порушення інтересів декількох держав. У ч. 3 ст. 571 КПК України зазначено, що члени спільної слідчої групи безпосередньо взаємодіють між собою, узгоджують основні напрями досудового розслідування, проведення процесуальних дій, обмінюються отриманою інформацією. Координацію їх діяльності здійснює ініціатор створення спільної слідчої групи або один з її членів [6]. Однак при цьому немає визначення взаємодії спільної слідчої групи та не розкрито основні її форми.

Опосередковано про взаємодію також йдеться в інших статтях КПК України, зокрема:

1) при регламентації виконання окремих процесуальних дій за запитом (дорученням) компетентних органів іноземних держав у межах міжнародного співробітництва (ст. 4 КПК України, розділ IX КПК України),

2) під час процесуального керівництва прокурором досудовим розслідуванням (ст. 36 КПК України),

3) в разі доручення проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам (ст. 40, 41 КПК України) тощо [6].

Отже, для слідчого взаємодія реальна необхідність по кожному кримінальному провадженню й можливість всебічного дослідження обставин вчинення кримінального правопорушення, а не тільки закріплення й перевірки фактичних даних. Тому необхідність взаємодії може виникнути в будь-який момент досудового розслідування, зокрема, під час призначення та проведення обшуку.

Дослідивши поняття «взаємодія», можна зробити висновок, що вона повинна бути: активною, спільною та ефективною для двох чи більше суб'єктів; у взаємодії кожен суб'єкт повинен здійснювати тільки свої повноваження, які зазначені в чинному законодавстві України, а також повинна бути спільною та узгодженою часом, місцем, метою та ціллю двох чи більше заінтересованих суб'єктів, у яких єдиною метою є отримання бажаних результатів.

Форми взаємодії слідчого з оперативними підрозділами поділяють на:

1) загальна форма взаємодії на рівні процесуальної і не процесуальної спільної діяльності, насамперед, інформаційно-довідкової.

В. Т. Маляренко у своїй праці зазначає про такі організаційні форми взаємодії: спільне планування дій (організаційних, запобіжних, профілактичних, слідчих і оперативно-розшукових); взаємний обмін інформацією про результати та наслідки взаємодії; інформування про отримані дані в односторонньому порядку; спільний аналіз матеріалів (насамперед оперативно-розшукових) і планування їх реалізації; внесення узгоджених коректив у спільний план заходів; матеріально-технічне та криміналістичне забезпечення здійснення спільних заходів; використання спеціальних знань, науково-технічних засобів і методів під час здійснення оперативно-розшукових заходів, розкриття та розслідування злочинів; проведення спільних нарад, колегій і конференцій суб'єктів взаємодії; проведення спільних занять суб'єктів координації, у тому числі із запрошенням представників інших відомств, навчальних закладів, науково-дослідних установ для підвищення кваліфікації та професіоналізму [7];

2) спеціальні форми взаємодії, що містять у собі постанову, доручення і вказівку;

3) не процесуальні форми взаємодії – це тактико-організаційні форми спілкування, управління колективними діями членів, наприклад, слідчо-оперативною групою, слідчою бригадою, слідчими з інших підрозділів тощо. В основному – це усне спілкування, колективне планування і погодження індивідуальних планів, що додає результатам взаємодії продуктивності й об'єктивності одержуваної інформації.

Варто погодитись з думкою науковця С. І. Апухтіна, який зазначає, що до не процесуальної форми взаємодії треба віднести такі: спільний аналіз та взаємний обмін інформацією; спільне планування проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; створення та діяльність слідчо-оперативної групи [8, с. 151–158].

Проаналізувавши нормативно-правові акти відповідно до цієї проблематики, підсумуємо, що взаємодія між слідчими й оперативними підрозділами здійснюється в таких організаційних формах:

1) обмін інформацією.

В аспекті взаємодії слідчих та оперативних працівників при виконанні доручень щодо проведення слідчих (розшукових) дій уявляється необхідним звернути увагу на те, що в КПК України передбачено лише один вид взаємодії слідчого і оперативного працівника, і цим видом є виконання доручень. Норми КПК України не надають слідчому повноваження давати вказівки оперативному підрозділу, надання вказівок є винятковим правом прокурора та суду.

Ми підтримуємо думку Т. Часової та А. Нечваль, які зосереджують увагу на тому, що слідчий не може надати доручення оперативному працівнику щодо проведення обшуку загалом. Проте слідчий має право надавати усні доручення працівникам оперативних підрозділів, що супроводжують обшук у межах конкретного кримінального провадження, з приводу всебічної допомоги безпосередньо на об'єкті обшуку [9, с. 9; 10, с. 336];

2) спільне обговорення думок, пропозицій, висновків за матеріалами провадження і з питань взаємодії.

Для того щоб виробити єдину думку з того чи іншого питання, слідчий і оперативний працівник, як правило, вдаються до спільного обговорення ситуацій, що склалися у кримінальному провадженні. При цьому уточнюють питання про межі використання оперативної інформації і можливої тактики зашифрування джерел її отримання, уточнюють роль кожного учасника слідчої (розшукової) дії;

3) спільне планування.

Значимо, що у процесі спільного планування кожна зі сторін знайомиться з інформацією і на цій основі відпрацьовують план слідчих (розшукових) дій і оперативно-розшукових заходів, визначають шляхи, засоби і способи їх реалізації, погоджують час і місце спільних дій тощо;

4) спільна участь у проведенні окремих слідчих (розшукових) дій.

Така необхідність може виникати при проведенні огляду місця події, тимчасового доступу до речей і документів, слідчому експерименті, обшуку.

Кожній із вищенаведених форм, так чи інакше, властиві конкретні види взаємодії слідчого з оперативними підрозділами та іншими суб'єктами у кримінальному провадженні.

Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами, як і будь-яка процесуальна діяльність, повинна відповідати певним принципам. В Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, основними принципами взаємодії зазначені такі:

1) швидке, повне та неупереджене розслідування кримінальних правопорушень;

2) самостійність слідчого в процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється;

3) оптимальне використання наявних можливостей органів досудового розслідування та оперативних підрозділів Національної поліції України у запобіганні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень;

4) дотримання загальних засад кримінального провадження;

5) забезпечення нерозголошення даних досудового розслідування [2].

Організація взаємодії під час проведення слідчих (розшукових) дій витікає з регламентації відповідної діяльності у законодавстві. Як відомо, згідно зі ст. 40 КПК України слідчий уповноважений починати досудове розслідування, якщо є відповідні підстави; проводити слідчі (розшукові) дії; доручати їх проведення оперативним підрозділам тощо. Отже, передусім від слідчого залежить якість проведення слідчих (розшукових) дій належної якості в розумні строки та досудового розслідування загалом.

Тож одним із способів отримання (збирання) фіксації доказів або перевірки вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні є обшук. Мета обшуку, відповідно

до ст. 234 КПК України, полягає у виявленні та за фіксуванні відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукуванні знаряддя його вчинення або майно, яке було здобуте внаслідок вчинення останнього, а також встановленні місцезнаходження розшукуваних осіб [6].

Відповідно до ч. 2 ст. 236 КПК України обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали повинен відбуватися в час, коли заподіюється найменша шкода звичайним заняттям особи, яка ними володіє. Треба звернути увагу на те, що ч. 4 ст. 223 КПК України прямо вказує на заборону проведення слідчих (розшукових) дій у нічний час (з 22.00 до 06.00), за винятком невідкладних випадків. Такими випадками законодавець встановлює той факт, коли затримка в їх проведенні може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі підозрюваного.

Відповідно до ст. 8 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [11].

Зазначимо, що відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК «слідчий уповноважений доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам».

У ст. 41 КПК України визначено чіткий перелік оперативних підрозділів правоохоронних органів України, що здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора. Під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого.

Але в практиці часто трапляється так, що обшук проводять оперативні працівники, якщо є доручення слідчого. Однак це не відповідає вимогам закону, про що зазначено в Постанові Верховного Суду у справі №466/896/17 від 29.01.2019 року [12].

Кримінальний процесуальний кодекс України чітко визначає коло осіб, які мають право бути присутніми під час проведення такої слідчої (розшукової) дії, та регламентує, що обшук уповноважені проводити виключно слідчий або прокурор згідно з ухвалою суду [6]. При цьому для участі в проведенні обшуку може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, представник та інші учасники кримінального провадження. У п. 25 ст. 3 КПК України учасниками кримінального провадження є сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, у тому числі викривач, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, секретар судового засідання, судовий розпорядник. Отже, мова про оперативні підрозділи взагалі не йде.

Слід погодитись з думкою О. Мисенко, який зауважує на тому, що статус «запрошеної» на обшук особи оперативному підрозділу не підходить, оскільки у ч. 1 ст. 236 КПК України наявний вичерпний перелік осіб, які можуть бути запрошені для участі в проведенні обшуку, серед яких оперативні підрозділи відсутні [12].

Також з метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в обшуку має право запросити спеціалістів. Але, відповідно до чинного законодавством України, співробітники оперативних підрозділів не можуть бути «спеціалістами» під час проведення обшуку у зв'язку з тим, що відповідно до ст. 71 КПК України спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка має спеціальні знання та навички і може надавати консультації та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду [6].

Як зазначалось раніше, ухвалою слідчого судді дозвіл на проведення обшуку надається тільки слідчому або прокурору. Перебування оперативних працівників у житлових

приміщення без відповідного дозволу (ухвали слідчого судді) під час проведення обшуку є не припустимим, чим грубо порушуються Конституція України [1], Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року [11], а також КПК України [6], що в подальшому може призвести до визнання доказів отриманих під час обшуку не допустимими.

У Постанові Верховного Суду від 29.01.2019 року у справі № 466/896/17, зазначено: «... за результатами касаційного розгляду колегія суддів дійшла наступного висновку: за змістом ч.1 ст. 236 КПК України виконання ухвали слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи покладається особисто на слідчого чи прокурора і не може бути доручене в порядку п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України відповідним оперативним підрозділом. У випадку проведення обшуку іншими особами, окрім слідчого чи прокурора, вказане слід вважати суттєвим порушенням умов обшуку» [13].

Звідси констатуємо, що єдина законна підстава, на якій оперативний співробітник може бути присутнім під час проведення обшуку, відповідно до ч. 1 ст. 233 КПК України, це ухвала слідчого судді про дозвіл оперативному підрозділу на обшук, а відсутність такого дозволу говорить про незаконність проникнення до житла чи іншого володіння особи оперативного співробітника.

Висновки. Отже, підсумовуючи все вищезазначене, треба погодитись з думкою Анни Нечваль, яка зауважує, що ефективній процесуальній взаємодії слідчого з оперативними підрозділами під час проведення обшуку у складі СОГ характерні такі риси: 1) проведення обшуку має однакову мету; 2) усі дії членів слідчо-оперативної групи обов'язково узгоджуються між собою під час розроблення єдиного плану; 3) кожний з учасників слідчо-оперативної групи діє в межах своїх повноважень і зберігає свою функціональну самостійність; 4) робота у складі слідчо-оперативної групи надає слідчому можливість якнайшвидше використати дані, отримані оперативним шляхом, а оперативним співробітникам – інформацію, отриману під час проведення обшуку (з дотриманням принципів суворой конфіденційності) [10, С. 337].

Список використаних джерел

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 02.03.2021).
2. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 07.07.2017 р. № 575. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17> (дата звернення: 02.03.2021).
3. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2005. 588 с.
4. Магусовский Г. А. Основы взаимодействия и информационного обеспечения в методике расследования преступлений. Криминалистика. Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений : учеб. для студ. юрид. вузов и ф-тов ; под. ред. проф. В. Ю. Шепитько. Харьков : Одиссей, 2001.
5. Топчий В. В. Взаємодія органів досудового розслідування та оперативних підрозділів у складі слідчо-оперативних груп. Юридичний вісник. Серія : Повітряне і космічне право. 2014. № 4. С. 138–143.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 02.03.2021).
7. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 511 с.
8. Алтухін С. І. Теоретичні та практичні питання взаємодії оперативних підрозділів ОВС під час обшуку обвинувачених і підсудних. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. 2012. № 3. С. 151–158.
9. Часова Т. О. Особливості взаємодії слідчих та оперативних підрозділів ОВС під час розслідування злочинів у сфері державних закупівель. Теорія і практика правознавства. 2014. Вип. 2 (6). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_2_46 (дата звернення: 02.03.2021).
10. Нечваль А. Взаємодія слідчих з оперативними підрозділами під час проведення обшуку в житлі чи іншому володінні особи. Підприємство, господарство і право. 2019. № 11. С. 333–339.
11. Конвенція про захист прав і основних свобод людини (Рим, 4.XI.1950) ратифікована 17.07.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004/ed19900101 (дата звернення: 02.03.2021).
12. Мисенко О. Підстави залучення спецпідрозділів («маски-шоу») до проведення обшуку. URL: <https://blog.liga.net/user/amyisenko/article/35137> (дата звернення: 02.03.2021).
13. Обшук має проводитись виключно слідчим, а не оперативними працівниками навіть за наявності такого доручення (ВС/ККС у справі 339 11/2019 КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС № 466/896/17 від 29 січня 2019 р.). URL: https://protocol.ua/ua/vs_kks_obshuk_mae/ (дата звернення: 02.03.2021).

Надійшла до редакції 19.03.2021

References

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (data zvernennia: 02.03.2021). [in Ukr.].
2. Pro zatverdzhennia Instruksii z orhanizatsii vzaiemodii orhaniv dosudovoho rozsliduvannia z inshymy orhanamy ta pidrozdilamy Natsionalnoi politsii Ukrainy v zapobihanni kryminalnym pravoporushenniam, yikh vyjavlenni ta rozsliduvanni [About the statement of the Instruction on the organization of interaction of bodies of pre-judicial investigation with other bodies and divisions of National police of Ukraine in prevention of criminal offenses, their detection and investigation] : nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 07.07.2017 r. № 575. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17> (data zvernennia: 02.03.2021). [in Ukr.].
3. Saltevskyi M. V. Kryminalistyka (u suchasnomu vykladi) [Forensics (in modern terms)] : pidruchnyk. Kyiv : Kondor, 2005. 588 s. [in Ukr.].
4. Matusovskij G. A. Osnovy vzaimodejstviya i informacionnogo obespecheniya v metodike rassledovaniya prestuplenij. Kriminalistika. Kriminalisticheskaya taktika i metodika rassledovaniya prestuplenij [Basics of interaction and information support in the methods of investigating crimes. Forensic science. Forensic tactics and methods of crime investigation] : ucheb. dlya stud. yurid. vuzov i f-tov ; pod. red. prof. V. Yu. Shepitko. Harkov : Odisej, 2001. [in Rus.].
5. Topchii V. V. Vzaiemodii orhaniv dosudovoho rozsliduvannia ta operatyvnykh pidrozdiliv u skladi slidcho-operatyvnykh hrup [Interaction of pre-trial investigation bodies and operative subdivisions within investigative-operative groups]. Yurydychnyi visnyk. Serii : Povitriane i kosmichne pravo. 2014. № 4. S. 138–143. [in Ukr.].
6. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy (iz zminamy ta dopovnenniamy) [Criminal Procedure Code of Ukraine (as amended)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (data zvernennia: 02.03.2021). [in Ukr.].
7. Maliarenko V. T. Perebudova kryminalnogo protsesu Ukrainy v konteksti yevropejskykh standartiv [Restructuring of the criminal process in Ukraine in the context of European standards]. Kyiv : Yurinkom Inter, 2005. 511 s. [in Ukr.].
8. Altukhin S. I. Teoretychni ta praktychni pytannia vzaiemodii operatyvnykh pidrozdiliv OVS pid chas obshuku obvynuvachenykh i pidsudnykh [Theoretical and practical issues of interaction between the operational units of the police during the search of the accused and defendants]. Problemy pravoznavstva ta pravookhoronnoi diialnosti. 2012. № 3. S. 151–158. [in Ukr.].
9. Chasova T. O. Osoblyvosti vzaiemodii slidchykh ta operatyvnykh pidrozdiliv OVS pid chas rozsliduvannia zlochyniv u sferi derzhavnykh zakupivel [Peculiarities of interaction between investigative and operational subdivisions of the police during the investigation of crimes in the field of public procurement]. Teoriia i praktyka pravoznavstva. 2014. Vyp. 2 (6). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_2_46 (data zvernennia: 02.03.2021). [in Ukr.].
10. Nechval A. Vzaiemodii slidchykh z operatyvnymy pidrozdilamy pid chas provedennia obshuku v zhytli chy inshomu volodinni osoby [Interaction of investigators with operational units during a search of a home or other property of a person]. Pidpriemstvo, gospodarstvo i pravo. 2019. № 11. S. 333–339. [in Ukr.].
11. Konventsiia pro zakhyst prav i osnovnykh svobod liudyny (Rym, 4.XI.1950) ratyfikovana 17.07.1997 [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (Rome, 4.XI.1950) ratified on 17.07.1997]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004/ed19900101 (data zvernennia: 02.03.2021). [in Ukr.].
12. Mysenko O. Pidstavy zaluchennia spetspidrozdiliv («masky-shou») do provedennia obshuku [Grounds for involvement of special forces ("mask show") in the search]. URL: <https://blog.liga.net/user/amyisenko/article/35137> (data zvernennia: 02.03.2021). [in Ukr.].
13. Obshuk maie provodytys vykliuchno slidchym, a ne operatyvnymy pratsivnykamy navit za naiavnosti takoho doruchennia (VS/KKS u spravi 339 11/2019 KRYMINALNYI PROTSES № 466/896/17 vid 29 sichnia 2019 r.) [The search should be carried out exclusively by investigators and not by operatives, even in the presence of such a warrant (VS / KKS in case 339 11/2019 CRIMINAL PROCEEDINGS № 466/896/17 of 29 January 2019)]. URL: https://protocol.ua/ua/vs_kks_obshuk_mae/ (data zvernennia: 02.03.2021). [in Ukr.].

SUMMARY

Nataliya P. Chernyak, Volodymyr M. Kiyanytsya. Actual problems of interaction between investigators and operational units during assignment and conduct of search. The article deals with study of problems related to the interaction of investigators with operational units during the appointment and conduct of the search. On the basis of the scientific analysis of normative-legal acts certain features of correctness of carrying out such investigative (search) action, as search with observance of all requirements specified in the Criminal procedure code of Ukraine and the laws of Ukraine have been found out.

After having analyzed the regulations in accordance with this issue, it has been concluded that the

interaction between investigative and operational units is carried out in the following organizational forms: 1) exchange of information; 2) joint discussion of opinions, proposals, conclusions on the materials of the proceedings and on issues of interaction; 3) joint planning; 4) joint participation in carrying out separate investigative (search) actions.

It has been concluded that the effective procedural interaction of the investigator with the operational units during the search as part of the investigative task force is characterized by the following features: 1) the search has the same purpose; 2) all actions of the members of the investigative task force must be agreed upon during the development of a single plan; 3) each of the members of the investigative task force acts within its powers and retains its functional independence; 4) work as a member of the investigative task force gives the investigator the opportunity to use the data obtained promptly as soon as possible, and to operational officers – the information obtained during the search (in compliance with the principles of strict confidentiality)

Keywords: *interaction, investigator, search, operative subdivisions, prosecutor, criminal proceedings.*

UDC 549.08+549.211

DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-298-302

Iryna RUDENKA®
Senior Forensic Expert
(Research and Expert Forensic Center of
the Ministry of Internal Affairs of Ukraine)

CURRENT TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC AND TECHNICAL TOOLS FOR THE RESEARCH OF JEWELRY WITH INSERTS OF PRECIOUS STONES

У роботі проаналізовано нові наукові знання щодо природи походження дорогоцінного каміння і його синтетичних аналогів та імітацій, здійснено огляд існуючих технологій, сучасних приладів для діагностики, а також наведено результати власних досліджень. Зазначено, що за допомогою приладу DiamondView виявляються ростові рисунки, характерні для різних типів природних та синтетичних діамантів, що забезпечує якісну діагностику природних і синтетичних діамантів, різних способів облагородження, а також рубінів і сапфірів та іншого дорогоцінного каміння. Розроблений De Beers скринінговий пристрій DiamondView дозволяє точно визначити підписи про підвищення температури синтетичного синтезу НРНТ та різну структуру кристалів. Констатовано, що діагностика зразків алмазів, синтезованих за НРНТ-технологією за допомогою приладу DiamondView, здебільшого не викликає труднощів за умови правильного встановлення та орієнтації досліджуваного зразка виявлення структурних рисунків, притаманних штучним алмазам.

Зроблено висновок про те, що наразі недостатня увага приділяється проблемам створення гемологічних лабораторій, закупівлі гемологічного обладнання, підготовці експертів за експертною спеціальністю 17.1. «Дослідження дорогоцінного, напівдорогоцінного та декоративного каміння», тобто дослідження, що дозволяє ідентифікувати гемологічний об'єкт; встановити походження досліджуваного об'єкта; визначити геометричні розміри, вагу, вид і тип огранювання чи обробки, дослідити властивості, якісні ознаки, наявність чи відсутність облагородження та на основі визначених параметрів установити вартість досліджуваного об'єкта.

Ключові слова: *дорогоцінне каміння, напівдорогоцінне каміння, судово-гемологічна експертиза, експерт, діамант, рубін, сапфір, облагородження, синтетичне каміння, флюоресценція.*

Introduction. Precious metals and precious stones are a special type of tangible assets as well as an important component of economic development and sustainability of any state. Therefore, the problem of using scientific as well as technical means and methods in the investigation of the illicit market of precious metals, precious, and semiprecious stones is one of the most important in modern criminology.

Literary review. The doctorate and monographic works of domestic and foreign scientists A.I. Vinberg, R.S. Bielkin, G.I. Gramovich, L.G. Granovsky, I.M. Luzgin, V.I. Gromov, V.I. Goncharenko, M.A. Selivanov, V. Ya. Koldin, V.I. Shikanov, I.M. Yakimov etc. were devoted to

© Rudenka I. O., 2021

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-5180-3597>

tabloid@i.ua

the theory and practice of technical and forensic support of crime investigation. The results of the research on certain areas of technical and forensic activities, organization, and legal regulation of the special knowledge usage as well as implementation of scientific and technical means for this purpose were covered in the works of V.D. Arseniev, E.I. Zuev, Ye.P. Ishchenko, M.K. Kaminsky, V.S. Mitrichiev, M.S. Poliovy, V.A. Snietkov etc.

The development of legal regulation for precious metals and precious stones circulation is considered in the scientific works of the researchers in different periods, in particular S.T. Goncharuk, K.M. Semeniuk, L.P. Makarov, M.M. Nazimka, A.M. Ivanov, M.M. Postnikov-Losiev, N.G. Platonov, B.L. Ulianov, D.V. Zub, I.P. Eisenberg, K.V. Yefremov, O.M. Malichenko, Yu.L. Chernosvitov, M.I. Zatulkin, O.L. Almazova, L.A. Dubonosov, A.E. Abalov, M.S. Marfunin, Yu.O. Titova etc. At the same time, it can be noted that in modern forensic science the outlined issues are quite fragmented and sporadic.

Objectives of the study. According to forensic practice, nowadays there is a tendency to an increase in the number of crimes committed where the subject of the criminal assault or means of committing the crime were jewelry with inserts of precious stones. Therefore, the purpose of this study is to consider the main trends in the development of forensic tools for the study of jewelry with inserts of precious stones, including the use of special diagnostic technologies during the examination of precious stones in raw materials and in processed forms. To achieve this goal, we considered such a forensic tool as DiamondView™ which allows to distinguish natural precious stones from their synthetic counterparts with a high degree of reliability.

Materials and methods. These days increasing criminalization of the society, as evidenced by forensic and expert practice, leads to crimes at the illicit market of precious metals, precious and semiprecious stones, and the ways of their commission and concealment as well as the use of new technical devices are improving. The presented study shows that currently insufficient attention is paid to the problems of creating gemological laboratories, procurement of gemological equipment, training of experts in the expert specialty 17.1. Study of Precious, Semi-Precious and Decorative Stones, i.e. a kind of research that allows to identify a gemological object, establish the origin of the object under study, determine the geometric dimensions, weight, type of faceting or processing, investigate the properties, quality characteristics, presence or absence of refinement and on the basis of certain parameters to determine the value of the object under study.

Diagnostics of diamonds with the help of DiamondView™ device. As jewelry made of artificial diamonds appeared at the market, a need for their reliable diagnostics became topical [1-4].

In the 2000s De Beers developed a simple but effective device - DiamondView™ which allowed to distinguish natural diamonds from their synthetic counterparts with a high reliability.

DiamondView™ is a small device 26x24x44 cm weighing 13 kg. The device works with jewelry inserts and products ranging in size from 0.05 to 10 carats. The device is quite easy to use. After opening the door, a sample is installed in a vacuum bowl where it is held by a special pump. After closing the door, the camera installed in the device is automatically turned on and the expert can observe the sample on the monitor screen.

With the help of rotating handles which are located on the outside of the device it is possible to adjust the image of the sample depending on the needs of the expert. The handles allow to move the sample vertically, horizontally, rotate around its axis, and adjust the focus.

The device is based on the irradiation of the sample with UV waves 225 nm long (short waves). When irradiated, the fluorescence of the sample is observed, phosphorescence is automatically recorded, visible growth structures which reflect the conditions of the diamond crystallization become visible.

This device allows to analyse both natural diamonds and diamonds obtained by different methods of synthesis:

- determination of diamonds, refined with HPHT-method (processing at high pressure and temperature), natural and synthetic diamonds: colorless, blue, yellow, and their diagnostics;
 - diagnostics of yellow diamonds refining;
 - diagnostics of CVD-diamonds (diamonds over 0.15 carats), including pink ones [5, p. 74].
- In addition, with the mentioned device one can determine:
- the nature of the colour for pink, green, fancy brown, and blue diamonds;
 - the form of the filler in emeralds;
 - Be-diffusion in reddish orange and blue sapphires;
 - deep Ti-diffusion in blue sapphires;
 - diagnostics of heat treatment for sapphires;
 - diagnostics of flux filling for rubies;
 - the difference of synthetic flux alexandrites from rubies and sapphires;

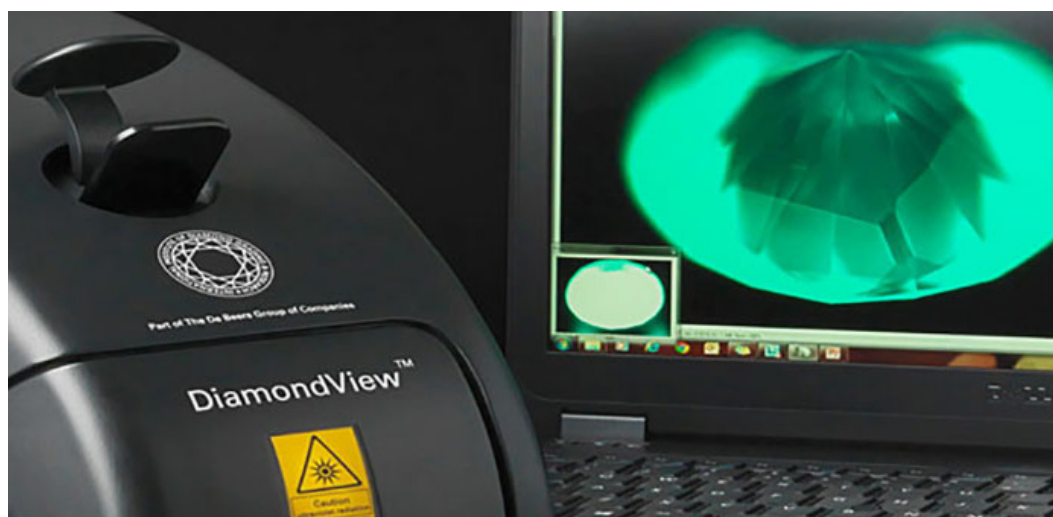

Fig. 1. DiamondView device and the type of the diamond fluorescence on the computer monitor [6].

- alexandrite - natural / synthetic;
- noble opal - the difference between natural and synthetic;
- determination of Cu-containing tourmalines and Paraiba-tourmalines;
- the difference between cultivated and natural pearls as well as between cultivated sea pearls and freshwater ones;
- diagnostics of fixed coloured stones using express spectrometry.

HPHT (High Pressure High Temperature) artificial synthetic diamonds which reproduce the natural process of diamond formation were the first synthetic materials developed in the 1950s for industrial use. De Beers created the first synthetic precious stone for research in the 1980s.

Synthetic HPHT diamonds are grown in a press with a camera in the middle. A seed crystal is placed in the lower part of the chamber coated with a metal solvent catalyst. Graphite powder is placed over a metallic solvent, then the mixture is subjected to extreme pressure and the temperature of 1300 to 1500 degrees Celsius - slightly higher than the heat that generates natural diamonds.

Different features of growth in natural and laboratory conditions determine the formation of the synthetic composition of HPHT-diamonds in different ways. These are mostly cubo-octahedral forms while in natural conditions there are octahedral or dodecahedral forms. The process often leaves indicators of metal inclusions in the stone, some of which react to a strong neodymium magnet. These inclusions can be detected visually or with a microscope.

Other identification characteristics include zonal colouring, especially around the culet that is associated with crystal growth characteristics, and distinctive greenish fluorescence.

Although visual observations may indicate that the diamond is synthetic, devices such as DiamondCheck (GIA), DiamondSure, and DiamondView (De Beers) use spectral, photoluminescence analysis, and / or phosphorescence analysis to identify stones that are synthetic more accurately.

Developed by De Beers, the DiamondView screening device allows to identify signatures about the increase in the temperature of the synthetic synthesis of HPHT and different crystal structureb accurately. In addition, as these synthetic substances were subjected to increased heating for several days rather than millions of years, another De Beers screening device, DiamondSure, may detect differences in how nitrogen impurities are configured within the stone.

Nowadays several new manufacturers create high-quality synthetic materials, including fancy blue, colourless, and fancy yellow diamonds. The largest HPHT diamond ever studied by GIA weighs more than 4 carats. The Russian manufacturer, New Diamond Technology, produced colourless and almost colourless HPHT diamonds weighing 5 carats.

Over the last decade a new process for producing synthetic diamonds by chemical vapour deposition (CVD) has developed rapidly. Gases, usually methane and hydrogen, are heated with microwaves to form plasma that deposits carbon atoms on the substrate which later crystallizes as a diamond. After growth, synthetic diamonds are turned into cubes or cylinders.

Unlike HPHT diamonds, CVD diamonds do not have distinctive inclusions, so these diamonds can be identified by infrared spectroscopy or by using the DiamondSure device which allows to detect their absorption features. The final identification can be made using DiamondView

which reveals differences in the fluorescence patterns of CVD diamonds. In addition, while some CVD diamond-specific emission lines can be removed by annealing (high-temperature heat treatment), excessive silicone impurities which are very common in currently available stones of this type (and very rare in natural diamonds) are extremely difficult to remove.

The DiamondView device examines surface fluorescence by illuminating the stone with shortwave ultraviolet light. The corresponding image can be viewed on the screen, and it can be concluded whether this stone is natural or synthetic.

Unfastened polished stones are held in place by a vacuum holder. A modified holder is available for large stones. You can also look at some prefabricated items, such as earrings with stone inserts and simple rings, by changing the assembly of the holder using the provided adapters. The colour and pattern of fluorescence as well as the absence or presence of phosphorescence will vary depending on the natural or synthetic origin of the stone. To help the user interpret the characteristics of synthetic CVD diamonds that have blue fluorescence, there are easily modified filters that improve the understanding of the growth characteristics of synthetic stones.

The following growth patterns typical of different types of natural and synthetic diamonds can be detected with the help of DiamondView.

One of the biggest problems that sales professionals and gemologists currently face is the need to determine exactly whether the stone was heat treated. Although a reliable answer to this question is a job for a large laboratory, there is a simple and inexpensive tool that can often give an important indication. This is an ultraviolet lamp with the use of microscopic examinations.

With the help of special filters (for example, the blue-green Schott BG-12 filter) it is possible to dampen red fluorescence and on the contrary strengthen the transfer of titanium Ti 4+ blue fluorescence.

In another heat-treated and flux-saturated ruby from Mong Hsu (Burma), thin zonal spots of chalk blue fluorescence "float" on the fluorescence of a red body based on chromium Cr³⁺. These areas are strong evidence of high-temperature heat treatment but are masked by red fluorescence, so they are difficult to see. However, the same filter helps to get rid of red fluorescence.

Conclusions.

The analysis of the existing technologies and instrumental methods for the research of precious stones in the natural and refined state, its synthetic analogues and imitations as well as our own research allow to make the following conclusions:

1. One of the methods that provides comprehensive information on the origin and methods of refining precious stones is the use of fluorescence in short and long waves with the subsequent studies of the magnified image.

2. For scientific tasks and teaching the basics of methodological research, it is possible to use inexpensive devices (an ultraviolet lamp or a specialized flashlight pen, a digital microscope) with the subsequent display of the research results on the computer monitor.

3. Professional examination requires appropriate equipment. DiamondView is the device that provides high-quality diagnostics of natural and synthetic diamonds, various methods of refining as well as rubies, sapphires, and other precious stones.

4. Diagnostics of diamond samples synthesised by HPHT technology using the DiamondView device in most cases does not cause difficulties provided that the sample is identified and oriented correctly to detect structural patterns intrinsic to artificial diamonds.

Список використаних джерел

1. Пагель-Тайсен В. Все об оценке бриллиантов: Практич. пособие. – Изд. 9, перераб. и доп. / Пер. с англ. Т.В. Калюжной. – Донецк; Днепропетровск: АРТ-ПРЕСС, 2008. 324 с.
2. Солодова Ю.П., Николаев М.В., Курбатов К.К. и др. Геммология алмаза: Учебник. – М., 2008. 416 с.
3. Шуман В. Драгоценные и полудрагоценные камни: Пер. с нем. – М.: БММ АО, 2006. 312 с.
4. Diamond View User Manual. – Diamond Trading Company Ltd, 2008. 81 p.
5. Antoinette Matlins, Antonio C. Bonanno. Gem Identification Made Easy – Gemstone Press, Woodstock, Vermont, 2014. – 378 p.
6. Russell Shor. Synthetic Diamonds Getting Better, But so is Detection // GIA News&Research. – April 2015. – Режим доступа: <https://www.gia.edu/gia-news-research/basel-gemfest-synthetic-diamonds-detection>.

Надійшло до редакції 11.03.2021

References

1. Pahel-Taisen V. Vse ob otsenke bryllyantov: Praktych. posobyе. – Yzd. 9, pererab. y dop. / Per. s anhl. T.V. Kaliuzhnoi. – Donetsk; Dnepropetrovsk: ART-PRESS, 2008. 324 s. [in Ukr.]
2. Solodova Yu.P., Nykolaev M.V., Kurbatov K.K. y dr. Hemmolohyia almaza: Uchebnyk. – M., 2008.

416 s. [in Russ.].

3. Shuman V. Drahotsennyye y poludrahotsennyye kamny: Per. s nem. – M.: BMM AO, 2006. 312 s. [in Russ.].

4. Diamond View User Manual. – Diamond Trading Company Ltd, 2008. 81 p.

5. Antoinette Matlins, Antonio C. Bonanno. Gem Identification Made Easy – Gemstone Press, Woodstock, Vermont, 2014. – 378 p.

6. Russell Shor. Synthetic Diamonds Getting Better, But so is Detection // GIA News&Research. – April 2015. <https://www.gia.edu/gia-news-research/basel-gemfest-synthetic-diamonds-detection>.

SUMMARY

Iryna O. Rudenka. Current trends in the development of scientific and technical tools for the research of jewelry with inserts of precious stones. The paper analyses innovative scientific knowledge concerning the origin of precious stones as well as their synthetic analogues and imitations. Besides, the existing technologies and modern diagnostic devices are reviewed and the results of our own research are presented.

Methods of fluorescence analysis and research under a microscope in the study of natural precious stones, including refined ones as well as their synthetic analogues and imitations is demonstrated.

Keywords: *precious stone, diamond, HPHT, CVD, ruby, sapphire, refinement, synthetic stones, fluorescence, phosphorescence.*

UDC 343.97

DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-302-306

Yehor SHARAI[©]

*(State Research expert forensic center
of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine)*

CONDITION OF SCIENTIFIC RESEARCH INVOLVEMENT OF EMPLOYEES OF THE EXPERT SERVICE OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE TO THE PRE-TRIAL INVESTIGATION

В статті розглянуто стан наукових досліджень з питань залучення працівників Експертної служби МВС України до досудового розслідування.

Відзначено, що розширення та поглиблення наукових досліджень в галузі судово-експертної діяльності неминуче призводить до потреби використання таких досягнень і в практичній діяльності органів внутрішніх справ України.

Автором проаналізовані окремі наукові дослідження, здійснені у формі докторських, кандидатських дисертацій, монографій, низка наукових статей, навчально-методичних матеріалів, що дає підстави для висновку про те, що питання взаємодії експертів зі слідчими, оперативними працівниками, захисниками, використання ними спеціальних знань у своїй діяльності, а також залучення працівників Експертної служби МВС України до досудового розслідування в умовах сучасного змагального кримінального процесу викликають інтерес у багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців та практиків.

Підкреслено, що потребують подальшого наукового розроблення питання криміналістичних рекомендацій щодо збирання та надання необхідних матеріалів з підготовки та призначення експертиз в межах міжнародної правової допомоги.

Крім того, автором констатовано, що аналіз окремих наукових досліджень, здійснених у формі докторських, кандидатських дисертацій, монографій, низки наукових статей, навчально-методичних матеріалів дає підстави для висновку про те, що питання залучення експертів Експертної служби МВС до досудового розслідування в умовах сучасного змагального кримінального процесу викликають інтерес у багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців і практиків. Багатогранність проблематики, широта інтересів користувачів до розвитку наукової думки й досягнень науково-технічного прогресу, важливість завдань, які виконують працівники Експертної служби МВС вказують на актуальність цієї про-

© Sharai Y. V., 2021

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-3932-3435>

sharayegor@gmail.com

блеми і дають підстави для її подальшого глибокого дослідження.

Ключові слова: експерт, Експертна служба МВС України, досудове розслідування, взаємодія, залучення працівників, наукові дослідження.

Problem statement. At the present stage of development for Ukraine, as well as for other countries, a serious problem is the effective fight against crime. Scholars and practitioners agree that the global system of forensic science is based on active research, scientific and methodological work and direct forensic examinations.[1]. These interrelated components are the foundation of forensic science. The expansion and deepening of scientific research in the field of forensic science inevitably leads to the need to use such achievements in the practice of internal affairs of Ukraine. Such is the need for modern crime investigation practice.

Notwithstanding the above, the full involvement of employees of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the pre-trial investigation and legal regulation of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (hereinafter - the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs) and pre-trial investigation bodies at the current stage The Ministry of Internal Affairs) has not been studied, although the issue of involving experts, in particular employees of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs in pre-trial investigation occupies an important place in pre-trial cooperation, as modern investigative activity is impossible without involving specialists in various fields.

Analysis of the publications that started solving this problem. Some aspects of the interaction of the subjects of pre-trial investigation at different times studied by domestic and foreign scientists: U. Alenin, A. Balashov, V.Bakhin, N. Burnashev, V. Bykov, V. Vasilinchuk, G. Vlasova, V. Veselsky, A. Gavrilov, I. Gora, I. Gutkin, L.Drapkin, A.Dudnikov, A.Ishchenko, O.Kerevich, N. Klimenko, V. Korzh, I. Krasnyuk, V. Kuzmichev, V. Lysenko, S.Oslanov, V. Parkhomenko, U. Ratshevsky, I. Sorokotyagin, D. Sorokotyagina, V. Tertyshnyk, V. Tishchenko, V.Tomin, S. Chernyavsky, A. Chichirkin, U. Chornous, O. Chuvilov, V. Shepitko, and others.

Some aspects of the interaction of expert units with units of the National Police of Ukraine at the present stage of reforming the system of the Ministry of Internal Affairs were covered in their works by experts in law and forensic science: O. Volobueva G. Gapotchenko, A. Goridko O. Kravchuk, V. Kovalev, E. Konovalov, O. Lopata, S.Olkhovenko, A.Patik, S.Perlin, O.Starchenko, U. Tsyganyuk, V. Yusupov and others. However, the issue of involving employees of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs in the pre-trial investigation in the context of reforming the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine has not been fully explored.

Basic content. He scientific literature sources of domestic and foreign forensic and procedural research have studied the terms "interaction", "cooperation", "involvement", which combine the joint activities of two or more entities that determine the achievement of a common goal. This goal cannot be achieved without solving certain tasks set before each entity and requires the use of tools and capabilities managed by different services, departments and the number of each entity that can not achieve this goal.

In the Criminal Procedure Code of Ukraine, the term "involvement in the pre-trial investigation", as well as the term "interaction", is not disclosed, and therefore direct law does not regulate the relationship of persons with special knowledge and other pre-trial investigation bodies, do not determine the division of powers between them. in a particular investigative situation.

Elaboration of the data of forensic literature sources on topical issues of involvement of experts of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs in the pre-trial investigation shows that there is no single approach to understanding this activity in science either. It should be noted that the most detailed issues in the works of scientists address the problematic issues of interaction of the investigator with operational and investigative units and experts.

An important place in this process belongs to the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs, which according to the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 988 of June 20, 2000 is a system of expert units, which includes: State Research Forensic Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine Ministry of Internal Affairs), research forensic centers at the main departments of the Ministry of Internal Affairs in the Autonomous Republic of Crimea, Kyiv and Kyiv region, departments of the Ministry of Internal Affairs in the regions, the city of Sevastopol and transport[2].

Today, no one has any doubts about the need for in-depth research on the theory and practice of using special knowledge and involving experts in pre-trial investigation and, in particular, employees of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs within the scientific specialty 12.00.09 - criminal procedure and criminology; forensic examination; operational and investigative activities.

Thus, the issues of theoretical, methodological and procedural principles of forensic research in order to improve and increase their effectiveness in the investigation of crimes are devoted to doctoral and candidate dissertation research of domestic and foreign scientists:T. Averyanova "Methods of

forensic research and trends in their development"; EB Simakova-Efremyan "Theoretical, legal and methodological principles of complex forensic research"; SF Bychkova "Modern directions of development of forensic examination in criminal proceedings"; A. Volynsky "Conceptual foundations of technical and forensic support for the detection and investigation of crimes"; F. Davudov "Procedural and organizational and methodological forms of using the capabilities of science and technology to investigate and prevent crimes"; T. Tolstukhina "Modern trends in the development of forensic science based on information technology"; A. Makaryan "Integration of achievements of natural and technical sciences in criminology"; G. Prokhorov-Lukin "Theoretical and methodological foundations of forensic situation"; V. Sherstyuk "Organizational, legal and moral and psychological principles of forensic activity"; T. Sukhova "Integration of knowledge as a factor in the development of theory and practice of forensic science"; O. Volobueva "Interaction of the investigator with specialists during the collection of information about the person who committed the crime" and others.

Some problematic issues related to the use of forensic knowledge during the pre-trial investigation were considered in dissertations: S. Varenikov "Theoretical and methodological foundations of the study of the mechanism of trace formation in forensic examinations of materials, substances and products"; N. Maylis "Forensic trasology as a theory and system of solving problems in different types of examinations"; V. Lysychenko "Forensic research of documents: legal and methodological problems"; E. Efremyan "Theoretical foundations and general provisions of the methodology of complex forensic soil science and trasological examination"; A. Bartsytska "Forensic technologies: the essence and place in the system of forensic science"; G. Avdeeva "Problems of forensic examination of counterfeit audiovisual products (based on criminal cases)"; M. Satevsky "Theoretical foundations of group affiliation in forensic examination"; I. Pozdeeva "Organization of interaction of the investigator with informed persons during the investigation of the destruction of construction sites"; Z. Sokolovsky "The problem of using special knowledge in criminal proceedings to establish causal links of phenomena"; A. Dulova "Procedural problems of forensic examination"; K. Chaplinsky "Tactical bases of providing pre-trial investigation"; K. Sadchikova "Use of special knowledge at the stage of pre-trial investigation (procedural aspect)"; F. Javadova "Conceptual bases of development of forensic examination in modern conditions" and others.

The dissertation researches are devoted to the issue of improving the application of forensic equipment during the pre-trial investigation: G. Strelets "Genesis of the system of forensic institutions in Ukraine and directions of their activity"; V. Lysenko "Problems of forensic support for the investigation of tax crimes"; L. Palamarchuk "Forensic support for the investigation of illegal interference in the work of electronic computers (computers)"; K. Podzharenko "Forensic support for the detection and investigation of criminal infringements of intellectual property rights"; I. Danovska "Forensic support of investigative activities in the internal affairs bodies" and others and monographs: I. Piroga "Theoretical and applied problems of expert support of pre-trial investigation"; V. Biryukova "Theoretical foundations of information and reference support for the investigation of crimes"; E. Lukyanchikov "Methodological principles of information support of crime investigation"; A. Ishchenko "Problems of forensic support of crime investigation"; V. Biryukova "The use of computer technology to record forensic information in the investigation process"; I. Ierusalimova "Information support for the use of scientific and technical achievements in the investigation of crimes"; I. Kohutych "Forensic knowledge, their essence and the need to expand the boundaries of use"; M. Budzievsky "Technical and forensic examination of documents on vehicles"; O. Bukhanchenko "Peculiarities of inspection of the place of criminal explosion with the participation of a specialist in explosives"; O. Zhrebka "Forensic activity: essence, principles, organizational bases"; T. Kopylchenko "Expert errors in handwriting research and ways to overcome them"; O. Moiseeva "Expert technologies: the theory of formation and practice of application" and others.

Some issues of interaction and legal regulation of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and pre-trial investigation units in terms of reforming the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and comments on their joint activities during investigative actions were considered in S. Perlin's works. Technical forensic support of pre-trial investigation by units of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine"; V. Kovaleva "Interaction of the investigator with employees of the expert service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine"; I. Efimenko "Interaction of investigative and operational units in the implementation of classified information"; U. Pilyukova "Use of information systems in expert divisions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine"; and other scientists.

The issues related to the defenders' use of opportunities to involve employees of expert units in the pre-trial investigation are not left out of consideration by domestic scientists in their dissertation research. In particular, it should be noted the following scientific works: E. Vybornova "Implementation of the right to protection at the stage of pre-trial investigation"; I. Dubivka "Activities

of a lawyer at the stage of pre-trial investigation"; T. Korcheva "Problems of defense counsel's activity in pre-trial proceedings and in the court of first instance"; N. Borzykh "Activities of the defender to ensure the rights and freedoms of the suspect and accused in the criminal process of Ukraine"; R. Chaika "Participation of the defense counsel in the pre-trial investigation" and others.

Some scientific interest of scientists, practitioners and other specialists in the involvement of employees of expert units in the pre-trial investigation is caused by monographic works: P. Bilenchuk, G. Strelets, O. Shulga "Expert service of Ukraine: historiography, source studies, methodology, praxeology", which comprehensively explores the conceptual foundations of scientific and methodological and forensic support of forensic research in Ukraine: history, theory, methodology, practice; M. Shcherbakovsky "Conducting and using forensic examinations in criminal proceedings", which addresses the most pressing issues of conducting and using forensic examinations in criminal proceedings; M. Krivonos, V. Bondar "Theory and practice of using special knowledge in the investigation of crimes in the field of trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors"[3], in which on the basis of the results of the analysis of the international and domestic legislation, the special literature features of use of special knowledge in investigation and prevention of crimes in the field of drug trafficking, psychotropic substances, their analogues or precursors are investigated, and also offers on optimization of forensic and forensic ensuring the investigation and prevention of crimes of this category.

Considerable attention is paid to the involvement of employees of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs in the scientific works of: A. Ishchenko, I. Krasnyuk, V. Matvienko "Problems of forensic support of crime investigation"; I. Piroga "Theoretical bases of expert activity of law-enforcement bodies"; S. Perlin "Legal and organizational features of the investigator's interaction with the units of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine"; U. Pilyukova "Some issues of interaction and regulatory regulation of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and pre-trial investigation units of the National Police of Ukraine in terms of reforming the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine"; and a number of other domestic scientists and practitioners. Recognizing the significant contribution of these and other scientists in the development of scientific and practical provisions on the interaction of bodies investigating crimes and experts, in particular, on the involvement of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in pre-trial investigation, we note that their scientific work domestic and foreign legislation and take into account the state of law enforcement practice before the entry into force of the CPC of Ukraine in 2012.

In recent years, dissertation research has been prepared, which addressed the participation of experts in the pre-trial investigation. The works take into account the innovations of domestic procedural law, international cooperation that reflect the increasing role of experts in gathering evidence. In particular, these are candidate's dissertations: M. Romanyuk "Organizational and legal principles of expert activity in administrative proceedings"; O. Posashkova "Methods of investigating interference in the activities of a forensic expert"; A. Nechval "Tactics of search in housing and other personal property"; A. Taranova "The use of special knowledge in the investigation of improper performance of professional duties by a medical or pharmaceutical worker" and others.

The issues of involving experts, including employees of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, were discussed by domestic scientists and practitioners at conferences. In particular, the issue raised at the International Scientific and Practical Conference dedicated to the 150th anniversary of the birth of Honored Professor MS Bokarius (Kharkiv, April 18-19, 2019) deserves attention by Professor U. Chornous on conducting forensic examination in the order of international legal assistance in criminal proceedings, where the author noted that, based on the need to increase the efficiency of criminal investigation, implementation of international cooperation, processing issues related to forensic examination in the order international legal assistance, is considered important because it contributes to procedural economy, solving the problems of criminal proceedings[4].

Conclusions. The analysis of separate scientific researches carried out in the form of doctoral, candidate dissertations, monographs, a number of scientific articles. Educational and methodical materials gives grounds for the conclusion that questions of interaction of experts with investigators, operatives, defenders, their use of special knowledge in the activity. As well as the involvement of experts of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs in the pre-trial investigation in the context of modern adversarial criminal proceedings are of interest to many domestic and foreign scientists and practitioners. The versatility of the issue, the breadth of users' interests in the development of scientific thought and scientific and technological progress, the importance of tasks performed by employees of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs indicate the urgency of this problem and provide grounds for its further in-depth study.

Список використаних джерел

1. Тмошок І., Форіс Ю. (2016). До питання про судово-експертну школу <<https://kndise.gov.ua/news/news-view/c-do-pitanna-pro-sudovo-ekspertnu-skolu>.
2. Про утворення експертної служби Міністерства внутрішніх справ : постанова Кабінету / Міністрів України від 20 червня 2000 № 988 : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2000-p>.
3. Кривонос М.В. Теорія та практика використання спеціальних знань в розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : монографія / М. В. Кривонос, В. С. Бондар ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Северодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. 2017. 412 с.
4. Черноус Ю. М. Проведення судової експертизи у порядку міжнародної правової допомоги у кримінальному провадженні : Актуальні питання судової експертизи і криміналістики : збірник матеріалів міжнарод. наук.-практ. конф., присвяченої 150-річчю з дня народження Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 18–19 квіт. 2019 р.). Харків : ХНДІСЕ. 508 с.

Надійшла до редакції 11.03.2021

References

1. I. Tmoshok, Y. Foris (2016). On the question of the forensic school <<https://kndise.gov.ua/news/news-view/c-do-pitanna-pro-sudovo-ekspertnu-skolu>. [in Ukr.]
2. On the formation of the expert service of the Ministry of Internal Affairs: Resolution of the Cabinet / Ministers of Ukraine of June 202000 № 988 : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2000-p>. [in Ukr.]
3. M. Krivonos. (2017). Theory and practice of using special knowledge in the investigation of crimes in the field of drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors: monograph / M. Krivonos, V. Bondar; Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Luhansk State University of Internal Affairs affairs them. E. Didorenko. Severodonetsk: RVV LDUVS im. E. Didorenko, 2017. 412 p. [in Ukr.]
4. J. Chornous. (2019). Conducting forensic examination in the order of international legal assistance in criminal proceedings: Current issues of forensic examination and criminology: a collection of international materials. scientific-practical conference dedicated to the 150th anniversary of the birth of Zasl. prof. MS Bokarius (Kharkiv, April 18–19, 2019). Kharkiv: KhNDISE, 2019. 508 p. [in Ukr.]

SUMMARY

Yehor V. Sharai. Condition of scientific research involvement of employees of the expert service of the ministry of internal affairs of Ukraine to the pre-trial investigation. The author analyzes some scientific studies carried out in the form of doctoral, candidate dissertations, monographs, a number of scientific articles, teaching materials, which gives grounds to conclude that the interaction of experts with investigators, operatives, defenders, their use of special knowledge in Many domestic and foreign scientists and practitioners are of interest to their activities, as well as the involvement of employees of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the pre-trial investigation in the context of modern adversarial criminal proceedings.

In addition, the author states that the versatility of the issue, the breadth of user interests in the development of scientific thought and scientific and technological progress, the importance of tasks performed by employees of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs indicate the urgency of this problem and provide grounds for further research.

Keywords: *expert, Expert service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, pre-trial investigation, interaction, involvement of employees, scientific research.*

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА

УДК 338.242

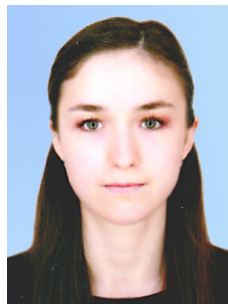
DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-307-315

Лариса МАРЦЕНЮК
доктор економічних наук,
доцент

Олександра КОКІТКО
магістрантка

Діана СКУБЧЕНКО
магістрантка

*(Дніпровський національний університет
залізничного транспорту імені акад. В. Лазаряна)*

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА НА ЗАЛІЗНИЧНОМУ ТРАНСПОРТІ ЯК ЕФЕКТИВНА СКЛАДОВА СТАБІЛЬНОГО РОЗВИТКУ ЗАЛІЗНИЧНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ

Конкуреноспроможність суб'єкта господарювання порівняно з іншими суб'єктами, що працюють із ним в одній площині, суттєво впливає на результати його діяльності, в тому числі на прибуток.

Якщо вести мову про залізничний транспорт, у сфері надання пасажирських перевезень у межах країни, то найближчим і достатньо вагомим конкурентом залізничного транспорту став автомобільний транспорт, адже доступність автомобілів пересічному громадянину, розгалужена мережа автобусних маршрутів, конкурента вартість та швидкість доставки пасажирів із пункту А в пункт Б автомобільними транспортними засобами дуже послабили місце залізничного транспорту на ринку пасажирських перевезень.

У статті автори для підвищення конкуреноспроможності залізничного транспорту наголошують не тільки на ґрунтовному та масштабному оновленні та реконструюванні транспортної залізничної інфраструктури та рухомого складу (за допомогою державного та приватного фінансування), а й на необхідності, так би мовити, повернутися обличчям до пасажирів, визначити його потреби, його сподівання та очікування від залізничної подорожі (для цього пропонується створення відповідної маркетингової служби у структурі залізниць, регулярне проведення опитувань пасажирів тощо). Одним із важливих напрямів підвищення конкуреноспроможності залізничних пасажирських перевезень автори вважають підвищення мотивації якісного виконання посадових обов'язків працівниками залізниць, адже саме вони вступають у безпосередній контакт із пасажиром та впливають на загальне враження пасажирів від поїздки.

Ключові слова: залізничний транспорт, залізничні пасажирські перевезення, обсяг пасажир-

© Марценюк Л. В., 2021

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4121-882>
rwinform1@ukr.net

© Кокітко О. В., 2021

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0501-1484>
aleksandrakokitko24@gmail.com

© Скубченко Д. О., 2021

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3192-4623>
dskubchenko7@gmail.com

ських перевезень, економічна безпека, конкурентоспроможність залізничного транспорту.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток господарсько-виробничої діяльності будь-якого підприємства великою мірою залежить від рівня економічної безпеки суб'єкта господарювання, основною метою якої є забезпечення стабільної роботи організації та її прогресивний розвиток. В умовах поглиблення ринкової конкуренції між підприємствами, вельми актуальним постає максимально ефективне використання наявних ресурсів та швидка адаптація до умов зовнішнього середовища, що реалізується через систему економічної безпеки [1].

Економічна безпека на залізничному транспорті є основним чинником забезпечення стабільності та ефективності перевізного процесу, інвестиційної привабливості та фінансово-господарської діяльності виробничих ланок АТ «Укрзалізниця». Треба зазначити, що економічна безпека на залізничному транспорті можна охарактеризувати через її функціональні складові:

– фінансова – економічно обґрунтована тарифна політика у сфері перевезень; удосконалення державної підтримки інвестиційної програми розвитку залізничного транспорту; ефективне фінансове планування та управління активами структурних підрозділів АТ «Укрзалізниця» тощо;

– кадрова – підвищення продуктивності праці персоналу за рахунок прогресивної системи мотивації, підготовки та підвищення кваліфікації кадрів; удосконалення превентивної політики щодо скорочення плинності кадрів;

– наукова-технічна – збільшення фінансування науково-технічної сфери залізничного транспорту; посилення впровадження результатів НТП у сфері оновлення, модернізації, ремонту та розширення інфраструктури на залізничному транспорті, в тому числі парку локомотивів і вагонів та інше;

– правова – належне дотримання законодавчих норм щодо правового забезпечення діяльності структурних підрозділів Товариства; ефективні програми захисту структурних ланок від розкрадань та незаконних фінансових операцій; забезпечення ефективних договірних відносин з контрагентами тощо;

– інформаційна – ефективна реалізація заходів інформаційної політики щодо відповідності рівня поширення та використання інформації підрозділами залізничного транспорту прийнятним стандартам; збереження конфіденційної та секретної інформації в межах діяльності підприємства та інше [2; 3].

Забезпечити економічну безпеку підприємства є великою проблемою і, згідно із системним підходом, для них необхідний розподіл в декількох напрямках.

Функціональні складові економічної безпеки підприємства є сукупністю основних напрямів його економічної безпеки, які суттєво відрізняються одна від одної за своїм змістом, кожна складова характеризується власним змістом, набором функціональних критеріїв та способами забезпечення.

З погляду інших науковців, виділяють сім функціональних складових, які містять основні загрози економічної безпеки в процесі реформування галузі: фінансову (відсутність коштів на оновлення рухомого складу та його ремонт; неефективне фінансове планування і управління активами підрозділів; нестача оборотних засобів та ін.); інтелектуальну і кадрову (неефективне планування та управління персоналом; загроза втрати висококваліфікованих працівників, особливо менеджерів, через досягнення ними пенсійного віку (через необхідність скорочення штату їх звільнять); відсутність достатньої мотивації до раціоналізаторської та винахідницької діяльності; недостатня кваліфікація працівників; можливий опір персоналу організаційним змінам та ін.); техніко-технологічну (знос основних виробничих фондів, що може призвести до не функціонування підрозділів; загроза передачі відособленим підрозділів приватним компаніям; загроза зниження якості ремонтів; застосування застарілих технологій ремонту); політико-правову (низький рівень правового забезпечення діяльності підрозділів; неефективне відстоювання інтересів залізниці в конфліктних ситуаціях; слабе правове пророблення відносин з персоналом та контрагентами та ін.); екологічну (застарілі технології; брак очисних споруд або їх неналежний стан; більш жорстке екологічне законодавство та ін.); інформаційну (некваліфіковане оброблення інформації співробітниками; присутність конфіденційної інформації; розповсюдження негативної інформації, яка шкодить репутації залізниці; ускладнення документообігу залізниці); силову (розкрадання майна на залізниці; виробничий травматизм; криміналізація економіки, корупція; форс-мажорні обставини (стихійні лиха та ін.) [4].

Кожна функціональна складова містить загрози економічній безпеці, які можуть виникнути у процесі реформування залізничної галузі України.

Зокрема, під час реформування залізниці зростає складність системи, якою треба управляти для забезпечення перевізного процесу. А перший фундаментальний закон кібернетики, визначений У. Ешбі, полягає в тому, що різноманітність складної системи вимагає управління, яке саме різноманітне. З цього закону безпосередньо виходить, що бажано мати різноманітність можливих дій керівника не нижче за різноманітність вірогідних дій керованої ним системи. Лише в цьому разі можливий надійний контроль результатів ситуацій, що виникають.

Отже, вищезазначені складові економічної безпеки на залізничному транспорті спрямовані на формування гнучкості структури економічного потенціалу Товариства. У сучасних умовах це господарювання здатне призвести до підвищення конкурентоспроможності залізничного транспорту відповідно до наявних соціально-економічних ризиків та загроз на ринку перевезень.

Безумовно, залізничний транспорт є однією з найважливіших базових галузей економіки України та являє собою основну частину транспортної інфраструктури України. Без розвиненої транспортної інфраструктури розвиток ринкової економіки неможливий, тому залізниці відіграють активну роль у розвитку економіки держави. Вони забезпечують перевезення вантажів і пасажирів, активно впливають на розвиток і розміщення продуктивних сил, сприяють розвитку спеціалізації і кооперуванню виробництва, відкривають можливості освоєння і розвитку нових економічних районів.

З розвитком ринкових відносин в Україні залізниці почали втрачати свої позиції на ринку транспортних послуг внаслідок посилення конкуренції з боку інших видів транспорту. Вантажі, які історично перевозилися залізницями, почали відходити до інших видів транспорту, зокрема до автомобільного. Стосовно пасажирських перевезень також спостерігається зниження конкурентоспроможності послуг, що надаються пасажиром. Зі зростанням доходів населення все більша його частина почала користуватися дорожчими, але й більш комфортними видами транспорту.

У ринкових умовах підприємства знаходяться в межах жорсткої конкуренції, їм потрібно постійно розширюватися на ринку товарів та послуг, оволодівати новим типом економічної поведінки, постійно підтверджувати свою конкурентоспроможність. Через це керівництву завжди потрібно шукати нові способи ефективного управління працею, які забезпечуватимуть активізацію людського чинника, для того, щоб кожен працівник робив великий позитивний внесок у досягнення цілей підприємства.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Темі підвищення конкурентоспроможності пасажирських перевезень на залізничному транспорті присвячено багато наукових праць, адже ця тема є доволі актуальною у всі часи, зважаючи на необхідність та потребу переміщення пасажирів саме цим видом транспорту, а також з огляду на перманентне реформування залізничної галузі для поліпшення структури управління, транспортної інфраструктури, оновлення рухомого складу тощо.

Науковці у своїх дослідженнях не тільки констатують скорочення обсягів пасажирських перевезень, а й надають рекомендації щодо підвищення конкурентоспроможності залізничного транспорту, насамперед порівняно з найближчим конкурентом – автомобільним транспортом [5-7].

На ринку пасажирських перевезень динаміка перевезень пасажирів всіма видами транспорту показує тенденцію до постійного скорочення їх обсягів, яке почалося у зв'язку зі світовою економічною кризою і становило 8 331 млн пасажирів. Послугами пасажирського транспорту в 2019 р. скористалося 4 262,4 млн пасажирів, або 95,0 % від обсягу 2018 р. Станом на кінець 2019 р. найбільшу частку в пасажирських перевезеннях становили автомобільний транспорт (автобуси) – 42 % та тролейбусний – 22 %.

У міжміському, приміському та внутрішньоміському сполученнях також лідирує автомобільний транспорт, його частка становить – 67 %, 76 % та 37 % відповідно. На другому місці у міжміському та приміському сполученнях стоїть залізничний транспорт – 26 % та 24 % відповідно. У внутрішньоміському сполученні, крім автомобільного транспорту, майже рівні частки становлять тролейбусний (27 %), метрополітенівський (19 %) та трамвайний (17 %) види транспорту. За кількістю поїздок у розрахунку на одну особу наявного населення у середньому за рік перше місце у 2018 р. посідав метрополітенський транспорт (135 поїздок), друге – тролейбусний (72 поїздки), третє – трамвайний (64 поїздки), далі йшов автомобільний (45 поїздок) та залізничний (4 поїздки) [6].

З 2000 р. до 2016 р. пасажирські перевезення залізничним транспортом зменшилися на 22 %. У 2017 році продовжилася тенденція щодо зниження кількості перевезень пасажирів залізничним транспортом – 165 млн осіб, показник кількості перевезених пасажирів

скоротився майже в 2,5 рази порівняно з 2016 р. – 389 млн осіб. У 2019 році залізничним транспортом перевезено 155 млн пасажирів, що становить 98,1 % до показника 2018 року [6].

Негативно впливають на обсяги пасажирських перевезень залізничним транспортом в Україні неефективні реформи, їх застарілість та затягування, неефективна система управління галуззю, застаріла фінансова модель та система встановлення тарифів, лише часткова модернізація інфраструктури та рухомого складу, хоча їх сьогоденний стан вимагає швидкого та повного модернізування, а також зміна напрямів пасажиропотоків тощо.

Мета: окреслення напрямів підвищення конкурентоспроможності пасажирських залізничних перевезень.

Виклад основного матеріалу. Через ситуацію у світі та пандемією, залізничний транспорт частково зупинив свій рух з березня 2020 року. Від жорсткого карантину в Україні постраждали переважно пасажирські перевезення. Під час карантину кількість призначених поїздів суттєво зменшилася, а продаж квитків на ці поїзди здійснювався на обмежену кількість місць у вагонах (50 % місць), тому збитки АТ «УЗ» збільшуються, як мінімум, у півтора-два рази (орієнтовно 1 млрд гривень, враховуючи те, що такі перевезення мають соціальний характер, а ціни на них регулюються державою). У 2019 році «Укрзалізниця» перевезла майже 154 млн осіб. Через карантин обсяг пасажирських перевезень скоротиться до 110–115 млн осіб на рік. Крім того, очікується зменшення операційних доходів від перевезення пасажирів на 2,8 млрд грн.

Колишній перший заступник міністра інфраструктури, а нині керівник програми «Інфраструктура майбутнього» в Українському інституті майбутнього Володимир Шультейстер наголошує, що більшість пасажирських перевезень «Укрзалізниці» були збитковими, на противагу прибутковим вантажним поїздам. Однак їхня зупинка не зменшить збитковості залізниці, а ймовірніше, навпаки. «Збитковість пасажирського сегмента, на жаль, нікуди не подінеться, тому що основні витрати – це зарплата провідників, машиністів та іншого персоналу, і все це залишається. Водночас припинилися навіть ті доходи, які були (від продажу квитків) – тож ситуація точно не поліпшиться. Зазвичай пасажирський сегмент приносить до 15 млрд грн збитків на рік. Через карантин ці збитки збільшаться», – підсумовує транспортний експерт.

«Збитки залізниці зростуть через карантин, спричинений коронавірусом, але цей ефект можна було мінімізувати, застосувавши досвід країн ЄС», – пояснює колишній міністр інфраструктури Володимир Омелян [8]. Важливим чинником підвищення конкурентоспроможності «Укрзалізниці», на яку припадають великі обсяги пасажирських перевезень, є вдосконалення планування перевезень з використанням договірних відносин, які відображають конкретні запити пасажирів. Про конкурентоспроможність можна говорити при забезпеченому рівні частоти руху поїздів, регулярності та урахування санітарно-гігієнічних вимог.

Забезпечення стабільного, прибуткового функціонування транспортної організації шляхом виявлення та максимального задоволення потреб пасажирів є головною метою маркетингу у сфері пасажирських перевезень.

Маркетинг на транспорті передбачає:

- 1) орієнтацію на задоволення потреб і запитів пасажирів на підставі вивчення ринку та виявлення наявного попиту споживачів транспортних послуг;
- 2) активний вплив на ринок з метою формування попиту на транспортні послуги;
- 3) виявлення та вивчення переваг пасажирів;
- 4) розвиток рекламної діяльності та стимулювання попиту на залізничні пасажирські перевезення;
- 5) розробка і просування нових транспортних послуг населенню.

Для того щоб реалізувати ці завдання, які стоять перед маркетинговою політикою на залізниці, треба впроваджувати концепції інтегрованого маркетингу. Таку концепцію застосовують для того, щоб визначити споживчі переваги, поведінку споживачів транспортних послуг, які чинники впливають на вибір транспорту, методи і канали впливу на споживачів. Українській залізниці через концепцію інтегрованого маркетингу треба створювати системи управління залізницями, які будуть функціонувати комплексно та будуть керуватися з одного центру. Така маркетингова система повинна функціонувати для того, щоб мати чіткий та прямий зв'язок з пасажиром, які користуються послугами залізниці, щоб чітко розуміти попит, переваги та недоліки функціонування.

На сьогодні для того, щоб забезпечити конкурентоспроможність залізничного транспорту і зміцнити його ринкову позицію, залізниці треба активізуватися у нових напрямках, особливо у напрямі нових маркетингових стратегій. Створення онлайн-центрів, які будуть зручні для пасажирів, допоможуть залізниці бачити свої недоліки та бажання пасажирів,

це допоможе залізниці усунути свої недоліки та працювати більш ефективно. А пасажирки будуть активізуватися та допомагати налагоджувати роботу залізниці своїми зауваженнями та пропозиціями, це буде стимулювати населення користуватися залізничним транспортом, тому що буде розуміння того, що ми в силі поліпшити роботу залізниці [9].

На сучасному етапі розвитку пасажирських залізничних перевезень в умовах загострення конкуренції з боку автомобільного та авіаційного транспорту актуальним є питання підвищення конкурентоспроможності залізничного транспорту, яка зі свого боку, залежить від ефективності праці персоналу. Для забезпечення високоефективної діяльності «Укрзалізниці» на ринку пасажирських перевезень важливим є удосконалення мотивації праці персоналу.

Треба зазначити, що для успішного функціонування підприємства та його розвитку використовується матеріальна та нематеріальна мотивація. Перший спосіб відображає роль мотиваційного механізму оплати праці в системі підвищення продуктивності праці. Зокрема, мотивація стимулюється зростанням заробітної плати, регулярними грошовими преміями з нагоди певних подій, нерегулярними грошовими преміями з нагоди певних подій у житті працівника та іншими грошовими виплатами. Не менш важливою є нематеріальна мотивація, суть якої полягає в отриманні співробітниками емоційних вигод — подарунки, соціальний пакет, навчання, здоровий психологічний клімат в колективі, вдосконалення організації праці тощо [10].

Сучасні жорсткі ринкові умови здійснення фінансово-господарської діяльності у сфері залізничних перевезень вимагають зміну політики використання трудового потенціалу «Укрзалізниці» з метою сприяння зростання фінансового потенціалу національного перевізника та капіталізації підприємства. Стратегічно важливим напрямом у цій сфері стає перехід до управління ринковою капіталізацією бізнесу на основі вартісно-орієнтованого управління (VBM — Value-based management) — від «управління для заробітку» до «управління для цінності» [11, с. 201]. Використання VBM на сьогодні досить поширено на підприємствах на Заході, де 75 % німецьких, ірландських, швейцарських та австрійських компаній, а також 65 % британських підприємств вже повністю впровадили таке управління бізнесом [11, с. 203].

Тож основою бізнес-процесу компанії повинна стати не максимізація прибутку, який по факту відображується в бухгалтерському обліку, а зростання реальної вартості активів з урахуванням інфляційних процесів, ризиків та альтернативних витрат. Дослідження концепції вартісно-орієнтованого управління представлено багатьма науковими роботами вітчизняних та зарубіжних вчених. Зокрема, позитивну кореляцію між доданою економічною вартістю (EVA — Economic value added) та доданою ринковою вартістю (MVA — Market value added) було відзначено Б. Стюартом, які більш позитивно корелюють з дохідністю акцій, ніж з традиційними показниками ефективності, такими як ROA, ROE та ROS. Окрім того, А. Аміл визначив управління на основі цінностей як управлінський підхід, при якому філософія компанії полягає в максимізації акціонерної вартості шляхом виробництва дохідності, що перевищує вартість капіталу [11, с. 201; 202].

Саме VBM здатне забезпечити високодохідну довгострокову вартість підприємства, яка характеризується зростанням цін на акції та збільшенням дивідендів, і збалансувати інтереси усіх зацікавлених сторін (акціонерів, кредиторів, співробітників, постачальників, покупців тощо) — ліквідувати корпоративний конфлікт. Отже, за допомогою VBM можна сфокусувати інтегровану взаємодію усіх зацікавлених сторін в організації на максимізацію акціонерної вартості компанії та створення власної корпоративної культури [12, с. 112].

Зростання капіталізації підприємства підкріплюється зростанням прибутку, оптимізацією бізнес-процесів організації (з урахуванням таких змінних, як дисконтований грошовий потік, дохідність грошових потоків від інвестицій, дохідність інвестованого капіталу, економічна додана вартість тощо), створенням мотивації персоналу відповідно до стратегії управління та за рахунок справедливої винагороди.

Розглянувши зарубіжні моделі мотивації праці, можна побачити, що в розвинутих країнах підприємства мають високопродуктивний кадровий потенціал із високим рівнем соціального захисту та рівнем заробітної плати. При цьому конкурентоспроможність людських ресурсів являє собою гармонійне поєднання стимулювання праці та соціальних гарантій, що забезпечує як економічний добробут, так і соціальну захищеність персоналу.

Наприклад, Японія звертає увагу на професійну майстерність персоналу, вік, стаж та результативність найманих працівників. Основою мотиваційної моделі є забезпечення корпоративної філософії та колективізму в роботі. Тому мотиваційними важелями в цій країні є система пілг (оплата проїзду, відпочинку, медичні та соціальні пакети), колективний відпочинок.

Якщо розглянути США, то можна побачити, що до основних чинників мотивації праці належать: якість роботи, кваліфікація персоналу та заохочення підприємницької діяльності. Оскільки в цій країні налагоджені довірчі відносини між працівниками та керівництвом, то персонал мотивується можливістю брати участь у вирішенні проблем компанії [13, с. 330].

Центром німецької мотиваційної моделі персоналу можна відзначити людину як вільну особистість зі своїми індивідуальними особливостями професійного розвитку. Для повноцінного розкриття трудового потенціалу працівників в Німеччині досить поширене поєднання матеріальної та соціальної мотивації.

Основою французької моделі мотивації праці є конкуренція між найманими працівниками, яка заохочується індивідуалізацією оплати праці, щорічними преміями, співучастю у розподіленні прибутків підприємства, продажем акцій тощо. Зв'язок якості виконуваної роботи персоналом, рівня його кваліфікації та кількості раціоналізаторських пропозицій із вищезазначеними мотиваційними важелями спрямовують трудову діяльність працівника на підвищення ефективності результатів його роботи.

Щодо України, то, розглядаючи матеріальні стимули праці, до яких входить насамперед рівень заробітної плати, треба зазначити, що зараз за висновками Міжнародної організації праці розмір мінімальної заробітної плати в Україні є найнижчою національною ставкою мінімальної заробітної плати в Європі. У перерахунку в євро мінімальна заробітна плата в Україні на 2020 р. становить 150 євро, водночас цей показник дорівнює в Німеччині 1 584 євро, в Польщі – 611 євро, Литві – 607 євро, Чехії – 575 євро. При цьому співвідношення рівня мінімальної заробітної плати до середньої у 2020 р. становило 40,8 %, що за даними Міжнародної організації праці та Світового банку при оптимальному значенні 50–60 % – незадовільно [14]. Це свідчить про незадовільний рівень ціни на кваліфіковану робочу силу в країні, що стримує ефективність трудової діяльності персоналу на підприємствах.

Порівнюючи досвід України у сфері мотивації персоналу з європейським досвідом, можна побачити, що в Україні більш поширена матеріальна мотивація, що пов'язано з низьким рівнем життя населення. У розвинених країнах превалює соціальна мотивація, спрямована на задоволення духовних потреб [15, с. 369].

Саме тому Україні треба перейняти досвід розвинутих країн щодо стимулювання та мотивації праці персоналу, формуючи систему мотивації працівників, звертаючи більшу увагу на соціальну складову, ніж на економічну, яка потребує великих витрат та не забезпечує соціального ефекту щодо росту продуктивності праці.

З урахуванням динамічного розвитку ринку пасажирських перевезень та збільшенням конкурентної боротьби в цій галузі, одним із стратегічно важливих напрямів підвищення фінансової стійкості та конкурентоспроможності АТ «Укрзалізниця» є підвищення мотивації персоналу на основі менеджменту чистої вартості. Тобто головною метою кожного співробітника підприємства повинно стати створення вартості компанії, що поліпшить результати фінансово-господарської діяльності національного перевізника та сформує корпоративну культуру.

Під час застосування вартісно-орієнтованого управління мотиваційні важелі впливу на ефективність виконання функціональних завдань персоналом повинні передбачати взаємозв'язок між цільовими критеріями управління чистою вартістю та винагородою співробітників. З метою мотивації персоналу вартісно-орієнтоване управління передбачає розробку системи індикаторів для кожного структурного підрозділу.

На основі оцінки результативності роботи здійснюється прийняття управлінських рішень щодо мотивації персоналу. Наприклад, якщо інтегральний показник вартісно-орієнтованого управління Товариства сягає сумарно лише 30 балів, то це свідчить про незадовільний рівень VBM та зумовлює необхідність підвищення адміністративної відповідальності персоналу. Якщо сума балів інтегрального показника знаходиться в розрізі від 30 до 60 балів, то система мотивації передбачатиме поєднання матеріальної та адміністративної мотивації співробітників, а також підвищення рівня їх кваліфікації. Ефективне вартісно-орієнтоване управління підприємством характеризує значення VBM від 60 балів та передбачає додаткову матеріальну мотиваційну винагороду працівників підприємства, зокрема, участь у прибутках звітного року [12, с. 113–114].

Щодо підвищення рівня обслуговування пасажирів залізничного транспорту персоналом Товариства, рівня його компетентності та професійності, актуальним є запровадження клієнтоорієнтованих заходів, що супроводжують процес надання послуг з перевезення пасажирів. Важливим є орієнтація на європейський досвід поліпшення рівня обслуговування пасажирів, зокрема, найбільшою залізнично-транспортною компанією центральної Європи

– німецькою залізничною компанією.

Для більш зручного зворотного зв'язку між пасажирями та німецьким залізничним оператором було впроваджено функцію «Feedback zur Reise» у безкоштовний додаток «DB Navigator» для Android та IOS-користувачів. Зокрема, власники квитків у мобільному пристрої мають змогу оцінити поїздку від 1 до 6 балів та залишити відгук щодо поліпшення якості послуг та обслуговування персоналом залізничної компанії [16].

Висновки. Економічна безпека на залізничному транспорті є основним чинником забезпечення стабільності та ефективності перевізного процесу, інвестиційної привабливості та фінансово-господарської діяльності виробничих ланок АТ «Укрзалізниця». Треба зазначити, що економічну безпеку на залізничному транспорті можна охарактеризувати через 7 її функціональних складових: фінансову, інтелектуальну і кадрову, техніко-технологічну, політико-правову, екологічну, інформаційну, силову.

Внаслідок хронічного недофінансування на стабільний розвиток впродовж останніх десятиліть залізничний транспорт втратив свої позиції на ринку пасажирських транспортних перевезень. Поліпшити критичну ситуацію, що склалася (старіння рухомого складу, закладеність інфраструктури), на наш погляд, можна лише великим обсягом інвестицій як з боку держави, так і з боку інвесторів, що можуть управляти активами залізниць на умовах концесії.

Підвищення конкурентоспроможності залізничного транспорту можливе не лише за рахунок оновлення транспортної інфраструктури (вокзалів, станцій, обладнання колійного, електрозабезпечення та інших господарств) та рухомого складу (закупівля сучасних поїздів та локомотивів), а й шляхом задоволення пасажирів з погляду повноти та рівня послуг, що надаються пасажиром, починаючи з купівлі квитка і закінчуючи прибуттям у пункт призначення. В цьому контексті для визначення рівня задоволеності пасажирів АТ «Укрзалізниця» доцільно проводити регулярні соціальні дослідження – опитування, зокрема, на залізничних вокзалах, у нічних та денних поїздах. Це дозволить своєчасно виявляти критичні зони в пасажирських перевезеннях та впроваджувати відповідні превентивні заходи.

Крім того, для поліпшення роботи персоналу, що працює на залізниці, вкрай необхідно застосовувати ефективні, перевірені іншими компаніями мотиваційні важелі впливу на продуктивність та якість роботи працівників.

Безумовно, на кінцевий імідж залізничної компанії та остаточного враження пасажирів від конкретної поїздки впливають не тільки стан рухомого складу та транспортної інфраструктури, кількість та якість послуг, що може отримати пасажир впродовж подорожі, а й загальне психологічне враження внаслідок контакту з працівниками залізничного транспорту, тому, на наш погляд, керівництву залізничного транспорту потрібно досягти максимум зусиль для підвищення мотивації персоналу залізничного транспорту працювати якомога краще, адже звичайний працівник є одним із головних елементів великої структури під назвою «залізнична галузь».

Список використаних джерел

1. Назаренко І. Л., Сухорукова Т. Г., Кірія Н. Забезпечення економічної безпеки локомотивного депо в умовах реформування галузі. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2015. Вип. 52. С. 114–120.
2. Лапін П. В. Сутність поняття «Загроза економічній безпеці підприємств залізничного транспорту». *Економіка та держава*. 2016. № 10. С. 63–68.
3. Муренко Т. О. Діагностика рівня економічної безпеки підприємств залізничного транспорту. *Науковий вісник Буковинського державного фінансово-економічного університету*. Серія: Економічні науки: зб. наук. праць / за ред.: В. В. Прядко (голов. ред.) та ін. Чернівці : БДФЕУ, 2015. Вип. 28. Ч. 4. С. 190–193.
4. Амосов О. Ю. Фінансова безпека підприємства економічних умовах: теоретичний аспект. *Проблеми економіки*. 2011. № 4. С. 76–80.
5. Чаркіна Т. Ю. Концептуальні засади забезпечення антикризового управління пасажирського комплексу залізничного транспорту. *Економіка та держава*. 2020. № 12. С. 45–49.
6. Матусевич О. О., Чаркіна Т. Ю., Галушко Л. Д. Європейський досвід щодо управління змінами підприємств залізничного транспорту в сфері пасажирських перевезень. *Ефективна економіка*. 2020. № 2. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=7655>.
7. Стасюк О. М., Чмирьова Л. Ю., Федяй Н. О. Ринки вантажних та пасажирських перевезень в Україні: проблеми та тенденції. *Ефективна економіка*. 2020. № 9. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.9.54

8. Український транспорт і коронавірус: як впливає карантин на ключову галузь економіки. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30498066.html>
9. Копитко В. І. Маркетингові дослідження залізничних перевезень як передумова ефективного менеджменту. *Львівська політехніка*. 2007. С. 263–269. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/34230/1/41_263-269.pdf
10. Васюта В. Б. Мотивація праці персоналу на підприємстві в сучасних умовах господарювання. *Ефективна економіка*. 2016. № 6.
11. Измайлов М. К., Кобзев В. В. Проблемы и перспективы внедрения стоимостно-ориентированного управления на отечественных промышленных предприятиях. *Научно-технические ведомости СПбГПУ. Экономические науки*. 2019. Т. 12. № 5. С. 199–208.
12. Устіловська А. С. Мотивація персоналу як один з основних інструментів успішного управління персоналом. *Молодий вчений*. 2017. № 4.4 (44.4). С. 112 – 115.
13. Стрельбицький П. А., Стрельбицька О. П. Світовий досвід мотивації праці та можливість його впровадження в Україні. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки*. 2015. Вип. 10. С. 323–333.
14. Мінімалка в Україні та Європі: у нас – найнижча. URL: <https://www.kadrovik01.com.ua/news/4688-mnmalka-v-ukran-ta-vrop-u-nas-naunijcha>.
15. Заярна Н. М., Шевчук І. О. Зарубіжний досвід мотивації праці та доцільність його використання в Україні. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2011. № 21 (5). С. 368–372.
16. Die Services von DB Personenverkehr im Social Web. URL: <https://inside.bahn.de/services-bahn-social-media/>.

Надійшла до редакції 15.03.2020

References

1. Nazarenko I. L., Sukhorukova T. H., Kiria N. Zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky lokomotyvnoho depo v umovakh reformuvannia haluzi [Ensuring the economic security of the locomotive depot in terms of reforming the industry]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*. 2015. Vyp. 52. S. 114–120. [in Ukr.].
2. Lapin P. V. Sutnist poniattia «Zahroza ekonomichnoi bezpetsi pidpriemstv zaliznychnoho transportu» [The essence of the concept "Threat to the economic security of railway transport enterprises"]. *Ekonomika ta derzhava*. 2016. № 10. S. 63–68. [in Ukr.].
3. Murenko T. O. Diahnostyka ravnia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv zaliznychnoho transportu [Diagnosis of the level of economic safety of railway transport enterprises]. *Naukovyi visnyk Bukovynskoho derzhavnogo finansovo-ekonomichnoho universytetu. Seriya : Ekonomichni nauky: zb. nauk. prats / za red.: V. V. Priadko (holov. red.) ta in. Chernivtsi : BDFEU, 2015. Vyp. 28. Ch. 4. S. 190–193.*
4. Amosov O. Yu. Finansova bezpeka pidpriemstva ekonomichnykh umovakh: teoretychnyi aspekt [Financial security of the enterprise in economic conditions: theoretical aspect]. *Problemy ekonomiky*. 2011. № 4. S. 76–80. [in Ukr.].
5. Charkina T. Yu. Kontseptualni zasady zabezpechennia antykrizovoho upravlinnia pasazhyrskoho kompleksu zaliznychnoho transportu. *Ekonomika ta derzhava*. 2020. № 12. S. 45–49. [in Ukr.].
6. Matusevych O. O., Charkina T. Yu., Halushko L. D. Yevropeyskyi dosvid shchodo upravlinnia zminamy pidpriemstv zaliznychnoho transportu v sferi pasazhyrskykh perevezen [Conceptual principles of providing anti-crisis management of the passenger complex of railway transport]. *Efektivna ekonomika*. 2020. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7655> . [in Ukr.].
7. Stasiuk O. M, Chmyrova L. Yu., Fediai N. O. Rynky vantazhnykh ta pasazhyrskykh perevezen v Ukraini: problemy ta tendentsii [Freight and passenger transportation markets in Ukraine: problems and trends]. *Efektivna ekonomika*. 2020. № 9. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.9.54 [in Ukr.].
8. Ukrainykyi transport i koronavirus: yak vplyvaie karantyn na kliuchovu haluz ekonomiky [Ukrainian transport and coronavirus: how quarantine affects a key sector of the economy]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30498066.html> [in Ukr.].
9. Kopytko V. I. Marketynhovi doslidzhennia zaliznychnykh perevezen yak peredumova efektyvnoho menezhmentu. *Lvivska politekhnikha*. 2007. S. 263–269. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/34230/1/41_263-269.pdf . [in Ukr.].
10. Vasiuta V. B. Motyvatsiia pratsi personalu na pidpriemstvi v suchasnykh umovakh hospodariuvannia [Motivation of staff at the enterprise in modern business conditions]. *Efektivna ekonomika*. 2016. № 6. [in Ukr.].
11. Izmajlov M. K., Kobzев V. V. Problemy i perspektivy vnedreniya stoimostno-orientirovannogo upravleniya na otechestvennykh promyshlennykh predpriyatiyah [Problems and Prospects for the Implementation of Value-Based Management at Domestic Industrial Enterprises]. *Nauchno-tehnicheskie ведомости СПбГПУ. Экономические науки*. 2019. Т. 12. № 5. С. 199–208. [in Rus.].

12. Ustilovska A. S. Motyvatsiia personalu yak odyn z osnovnykh instrumentiv uspishnoho upravlinnia personalom [Staff motivation as one of the main tools for successful personnel management]. *Molodyi vchenyi*. 2017. № 4.4 (44.4). S. 112 – 115. [in Ukr.].

13. Strelbitskyi P. A., Strelbitska O. P. Svitovyi dosvid motyvatsii pratsi ta mozhlyvist yoho vprovadzhenia v Ukraini [World experience of work motivation and the possibility of its implementation in Ukraine]. *Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiiienka. Ekonomichni nauky*. 2015. Vyp. 10. S. 323–333. [in Ukr.].

14. Minimalka v Ukraini ta Yevropi: u nas – nainyzhcha [Minimum in Ukraine and Europe: we have the lowest]. URL: <https://www.kadrovik01.com.ua/news/4688-mnmalka-v-ukran-ta-vrop-u-nas-naynijcha>. [in Ukr.].

15. Zaiarna N. M., Shevchuk I. O. Zarubizhnyi dosvid motyvatsii pratsi ta dotsilnist yoho vykorystannia v Ukraini [Foreign experience of work motivation and expediency of its use in Ukraine]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*. 2011. № 21 (5). S. 368–372. [in Ukr.].

16. Die Services von DB Personenverkehr im Social Web. URL.: <https://inside.bahn.de/services-bahn-social-media/>. [in Eng.].

SUMMARY

Larysa V. Martseniuk, Oleksandra V. Kokitko, Diana O. Skubchenko. Economic security in railway transport as an effective component of stable development of railway transport. The competitiveness of an enterprise in comparison with other entities working with it in the same plane has a significant impact on the results of its activities, including profit.

If we talk about railway transport, in the field of providing passenger transportation within the country, then road transport has become a close and fairly significant competitor of railway transport, because the availability of cars to an ordinary citizen, an extensive network of bus routes, competitive cost and speed of delivery of a passenger from point A to point B by road vehicles have significantly weakened the place of rail transport in the passenger transportation market.

The following factors negatively influence the volume of passenger transportation by rail in Ukraine: ineffective reforms, their obsolescence and protraction, ineffective industry management system, outdated financial model and tariff setting system.

Ensuring a stable, profitable operation of a transport organization by identifying and meeting the needs of passengers to the maximum is the main goal of marketing in the field of passenger transportation.

The current tough market conditions for the implementation of financial and economic activities in the field of railway transportation require a change in the policy of using the labor potential of Ukrzaliznytsia in order to increase its financial potential.

In the article, the authors, in order to increase the competitiveness of railway transport, note not only on a thorough and large-scale renovation and reconstruction of railway transport infrastructure and rolling stock (with the help of public and private funding), but also the need to determine the needs of the passenger, his hopes and expectations from railway travel (for this it is proposed to create an appropriate marketing service in the structure of the railways, conduct regular surveys of passengers, etc.). The authors consider an increase in the motivation for high-quality performance of official duties by railroad employees as one of the important areas of increasing the competitiveness of rail passenger transportation, because it is they who come into direct contact with passengers and significantly affect the general impression of the passenger from the trip.

Keywords: *railway transport, railway passenger transportation, amount of passenger transportation, economic security, competitiveness of railway transport.*

УДК 004.493:005.800
DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-316-320

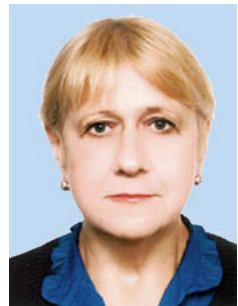

**Володимир
ГРИГОРЕНКО**
доктор технічних
наук, професор

(НТУ «Дніпровська
політехніка»)

**Тетяна
КАДИЛЬНИКОВА**
доктор технічних наук,
професор

(Дніпропетровський
державний
університет
внутрішніх справ)

УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ МОНІТОРИНГУ У ФІНАНСОВИХ ПРОЄКТАХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Розглянуто основи побудови систем моніторингу фінансових проєктів, які базуються на алгоритмі, що визначає проєктні дії, їх послідовність, склад виконавців, кошти і ресурси, необхідні для виконання цих дій. Використання систем моніторингу в управлінні фінансовими проєктами дозволяє мінімізувати ризики помилок, скоєних на ранніх стадіях розробки, а також полегшити взаємодію різних параметрів проєкту.

Основні функції, які буде виконувати система моніторингу фінансових проєктів, полягають у такому: додавання, редагування, перегляд інформації виборчої бухгалтерської звітності, підсумків статей балансу; реєстрація користувачів, редагування інформації користувача; авторизація в системі за допомогою логіна і пароля; функція відновлення пароля; розрахунок показників фінансової стійкості проєкту; визначення фінансової стійкості проєкту на основі фінансових показників; додавання, редагування інформації в проєкті; перегляд, редагування інформації адміністратором про клієнтів, зареєстрованих у системі.

Ключові слова: управління, організація, система моніторингу, фінансовий проєкт, інформаційна система, база даних.

Постановка проблеми. В сучасному середовищі проєктний підхід перетворюється на невід'ємний елемент системи управління більшості організацій, довівши свою ефективність у вирішенні питань прийняття рішень. В умовах економічної нестабільності в країні, постійно мінливих зовнішніх і внутрішніх умов, для успішного функціонування організації необхідно володіти гнучкою структурою фінансових ресурсів і управління ними, а в разі потреби мати можливість оперативно залучати власні і позикові кошти.

На різних стадіях свого функціонування організації стикаються з досить передбачуваними і типовими труднощами, пов'язаними з циклами їх становлення: зародженням, розвитком, відмиранням. Ці проблеми мають свою специфіку залежно від сфери діяльності організації, її персоналу, особливостей національної культури [1]. На кожному етапі функціонування організація повинна приймати рішення для забезпечення подальшого свого оптимального і сталого розвитку. Процес прийняття рішень має бути забезпечений інформаційною моделлю, що враховує вимоги до діяльності організаційної структури як номенклатурні, так і виражені замовниками створюваного нею продукту.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. У 1986 році Б.

© Григоренко В. У., 2021
ORCID ID <http://orcid.org/0000-0002-1809-2842>
kadilnikovatm@ukr.net

© Кадильникова Т. М., 2021
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-0817-9466>
kadilnikovatm@ukr.net

Боем [2] запропонував під час створення інформаційної моделі функціонування використовувати спіральну модель, в основі якої лежить технологія створення низки послідовних прототипів системи, які більш точно відображають вимоги замовника. На відміну від ітераційних моделей, застосовуваних раніше, в яких повернення до попередніх стадій функціонування відбувається тільки у разі виникнення проблем, в спіральній моделі багаторазове проходження стадій передбачається спочатку процесу. При цьому послідовність стадій від аналізу до впровадження проходиться «по спіралі» і на кожному витку спіралі створюється чергова, більш досконала версія проекту.

Стадіям розвитку організацій присвячено безліч як аналітичних, так і економічних наукових робіт, проте найвидатнішим і відомим вченим, що вивчає життєві цикли організації, є Іцхак Калдерон Адізес – засновник діагностично-терапевтичної методології здійснення організаційних змін [3]. Ця методологія нині відома в усьому світі як «методологія Адізеса». Згідно з цією методикою, перед реалізацією проекту необхідно оцінити фінансовий стан організації і дати оцінку: чи доцільна ця реалізація. Це може відбуватися за рахунок попереднього розрахунку таких показників:

- рентабельності;
- ліквідності;
- фінансової стійкості;
- ділової активності.

При цьому показники розраховуються за кілька періодів (не менше чотирьох), оскільки виникає необхідність оцінювання тенденції їх зміни. Витрати при реалізації фінансового проекту, в кінцевому підсумку, впливають на чистий прибуток організації, і може виявитися, що частка чистого прибутку зменшується, тоді витрати під час реалізації проекту можуть виявитися непомірним тягарем для організації [3].

Метою статті є створення системи моніторингу оцінки поточного стану фінансових проектів.

Виклад основного матеріалу. Одним із способів подальшого продовження стадії розвитку організації є реалізація фінансових проектів [4]. Фінансовий проект для організації це, насамперед, капітальні вкладення, інвестиції в якийсь новий об'єкт, відкриття нової виробничої лінії, розширення асортименту товарів і послуг. Все це може здійснюватися на основі постійного фінансового аналізу проекту, моніторингу показників його реалізації.

Під час реалізації фінансового проекту необхідно проводити оперативний моніторинговий аналіз, перевіряючи зміни показників, і в такий спосіб зменшуючи ризики. Це пов'язано найперше з тим, що на фінансову стійкість суб'єкта функціонування, навіть на окремо взятий показник, можуть впливати численні і різноманітні чинники, тому необхідно встановити найбільш суттєві причини, які мають вирішальний вплив на зміну показників. Через те, що всі показники між собою логічно пов'язані, їх не можна розглядати ізольовано в процесі економічних розрахунків [6].

Основні функції, які буде виконувати система моніторингу (СМ) фінансових проектів, полягають у такому:

1. Додавання, редагування, перегляд інформації виборчої бухгалтерської звітності, підсумків статей балансу.
2. Реєстрація користувачів, редагування інформації користувача.
3. Авторизація в системі за допомогою логіна і пароля.
4. Функція відновлення пароля.
5. Розрахунок показників фінансової стійкості проекту.
6. Визначення фінансової стійкості проекту на основі фінансових показників.
7. Додавання, редагування інформації в проект.
8. Перегляд, редагування інформації адміністратором про клієнтів, зареєстрованих в системі.

Під проектуванням СМ фінансового проекту розуміється процес перетворення вхідної інформації (відомостей про об'єкт автоматизації і вимог замовника) в інформаційну систему (ІС). При цьому істотно використовуються знання про методи проектування ІС в системах-аналогах. Об'єктами проектування є окремі елементи системи або їх комплекси, які стосуються функціональних або забезпечуючих підсистем. Функціональні підсистеми реалізують основні функції системи (бізнес-функції), а забезпечуючі підсистеми підтримують сервісні функції (архівування даних, авторизацію користувачів). В основі методики проектування СМ фінансового проекту лежить алгоритм, який визначає проектні дії, їх послідовність, склад виконавців, кошти і ресурси, необхідні

для виконання цих дій. Процес проектування СМ ділиться на сукупність взаємопов'язаних дій, кожна з яких може мати свій об'єкт.

Дії можуть бути:

- проектувальними, що формують або змінюють поточний проект;
- оціночними, що виробляють за встановленими критеріями оцінювання результатів проектування.

Сукупність станів, які проходить проект у своєму розвитку, від моменту прийняття рішення про створення СМ до моменту припинення її функціонування, називається його життєвим циклом.

До основних вимог щодо обраної технології проектування належать такі:

- створений за допомогою цієї технології проект повинен максимально відповідати вимогам замовника, причому вимоги можуть змінюватися вже в ході створення СМ;
- технологія повинна максимально відображати всі етапи життєвого циклу проекту і служити основою для зв'язку між проектуванням і супроводом системи в процесі її експлуатації;
- технологія повинна забезпечувати мінімальні витрати часу і коштів на проектування і супровід системи за умови забезпечення належної якості кінцевого продукту.

Ключовою складовою розроблюваної системи моніторингу є база даних (БД). Розглядаючи переваги і недоліки відомих моделей баз даних, треба зазначити низку безперечних переваг реляційного підходу до їх побудови [7].

1. Простота. У реляційній моделі всього одна інформаційна конструкція, яка формалізує табличне представлення даних, звичне для користувачів.

2. Теоретичне обґрунтування. Наявність теоретично обґрунтованих методів нормалізації відносин дозволяє отримувати БД із заданими характеристиками.

3. Незалежність даних. Коли необхідно змінити структуру реляційної БД, це, як правило, призводить до мінімальних змін в прикладних програмах.

Серед недоліків реляційної моделі даних можна назвати такі.

1. Низька швидкість під час виконання операції з'єднання.

2. Велика витрата пам'яті для подання реляційної БД.

Для реалізації поставленого завдання було обрано середовище розробки Microsoft Visual Studio 2017, оскільки воно найбільш підходить для створення цього проекту, має зрозумілий інтерфейс і великий набір функцій, інструментів.

Microsoft Visual Studio – лінійка продуктів компанії Майкрософт, що містить інтегроване середовище розробки програмного забезпечення і низку інших інструментальних засобів. Ці продукти дозволяють розробляти як консольні додатки, так і додатки з графічним інтерфейсом, в тому числі з підтримкою технології Windows Forms, а також вебсайти, вебдодатки, вебслужби як в рідному, так і в керованому кодах для всіх платформ, підтримуваних Microsoft Windows, Windows Mobile, Windows CE, .NET Framework, Xbox, Windows Phone, NET Compact Framework і Microsoft Silverlight [8].

Visual Studio містить у собі редактор вихідного коду з підтримкою технології IntelliSense і можливістю найпростішого рефакторингу коду. Вбудований відладчик може працювати як відладчик рівня вихідного коду, так і як відладчик машинного рівня. Решта вбудованих інструментів містить у собі редактор форм для спрощення створення графічного інтерфейсу додатка, вебредактор, дизайнер класів і дизайнер схеми бази даних [9]. Visual Studio дозволяє створювати і підключати сторонні додатки (плагіни) для розширення функціональності практично на кожному рівні, включно з додаванням підтримки систем контролю версій вихідного коду, додаванням нових наборів інструментів (наприклад, для редагування і візуального проектування коду на предметно-орієнтованих мовах програмування або інструментів для інших аспектів процесу розробки програмного забезпечення) [10]. Дерево структури бази даних наведено на рис. 1.

Створення та управління системою моніторингу фінансових проектів дозволяє:

- встановити необхідність побудови і доцільність реалізації фінансового проекту;
- визначити, які види робіт, в яких підрозділах організації і в якій черговості слід їх виконувати, відповідно до фінансового проекту;
- вибрати найбільш раціональний варіант БД і всі види її забезпечення (технічний, програмний, інформаційний, організаційний, лінгвістичний, математичний, правовий);
- визначити оптимальний склад методів і засобів впровадження стосовно конкретної організації.

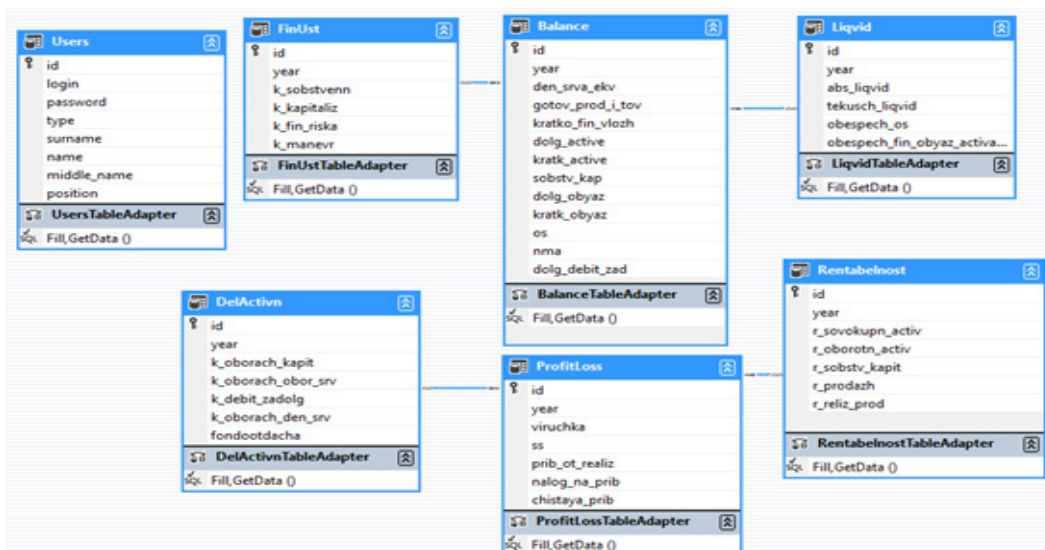

Рис.1. Дерево структури бази даних

Висновки. Використання СМ в управлінні фінансовими проектами покликано мінімізувати ризики помилок, скоєних на ранніх стадіях розробки, а також полегшити взаємодію різних параметрів. СМ передбачає можливість повернення до попередніх стадій життєвого циклу, якщо виявлена необхідність додаткових робіт по цих стадіях, або відбулася зміна вимог до системи. Отже, кожна стадія життєвого циклу може сягати на весь процес розробки і впровадження фінансового проекту.

Загалом джерелами економічного ефекту від впровадження СМ фінансових проектів можуть бути:

- зниження трудомісткості робіт на будь-яких стадіях підготовки реалізації проекту, що призводить до підвищення продуктивності праці і зниження собівартості продукції;
- економія виробничих ресурсів: жива праця, сировина, матеріали, паливо, енергія, капітальні вкладення у виробничі фонди;
- скорочення термінів виконання наявних замовлень і поява нових, збільшення обсягів збуту продукції за рахунок підвищення оперативності і якості прийнятих управлінських рішень;
- додатковий дохід, що отримується за рахунок вирішення завдань, спрямованих на підвищення ефективності виробництва і збуту, до впровадження СМ нерозв'язних.

Список використаних джерел

1. Диссеркат. Оценка финансовой устойчивости предприятия. URL: <http://www.dissercat.com/content/otsenka-finansovoi-ustoichivosti-predpriyatiya-na-osnove-analiza-tsiklov-denezhnykh-potokov> (дата обращения: 15.03.2020).
2. Richard W. Selby. Software Engineering: Barry W. Boehm's Lifetime Contributions to Software Development, Management, and Research. John Wiley & Sons, 2007. 834 s.
3. Адизес И. Управление жизненным циклом корпорации / пер. с англ. В Кузина. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2014. 512 с.
4. A Guide to the Project Management Body of Knowledge (PMBOK Guide). Third Edition USA, Project Management Institute. 2004. 411 p.
5. Грандарс. Кредитный риск банка. URL: <http://www.grandars.ru/student/bankovskoe-delo/upravlenie-kreditnym-riskom.html> (дата обращения: 25.03.2020).
6. Планирование ресурсов. URL: <http://www.pmway.com/materials/show/127>. (дата обращения: 15.03.2020).
7. Основные принципы планирования. URL: <http://be5.biz/ekonomika/epua/72.htm>. (дата обращения: 25.08.2020).
8. http://www.kpms.ru/Automatization/Rational_Rose.htm.
9. <http://bourabai.kz/cm/bpwin.htm>.
10. https://ru.wikipedia.org/wiki/Microsoft_Visual_Studio.

References

1. Disserkat. Ocenka finansovoj ustojchivosti predpriyatiya [Assessment of the financial stability of the enterprise]. URL: <http://www.dissercat.com/content/otsenka-finansovoi-ustoichivosti-predpriyatiya-nasnovne-analiza-tsiklov-denezhnykh-potokov> (data obrasheniya: 15.03.2020). [in Rus.].
2. Richard W. Selby. Software Engineering: Barry W. Boehm's Lifetime Contributions to Software Development, Management, and Research. John Wiley & Sons, 2007. 834 s. [in Eng.].
3. Adizes I. Upravlenie zhiznennym ciklom korporacii [Corporate lifecycle management] / per. s angl. V Kuzina. Moskva : Mann, Ivanov i Ferber, 2014. 512 s. [in Rus.].
4. A Guide to the Project Management Body of Knowledge (PMBOK Guide). Third Edition USA, Project Management Institute. 2004. 411 p. [in Eng.].
5. Grandars. Kreditnyj risk banka [Bank credit risk]. URL: <http://www.grandars.ru/student/bankovskoe-delo/upravlenie-kreditnym-riskom.html> (data obrasheniya: 25.03.2020). [in Rus.].
6. Planirovanie resursov [Resource planning]. URL: <http://www.pmway.com/materials/show/127>. (data obrasheniya: 15.03.2020). [in Rus.].
7. Osnovnye principy planirovaniya [Basic planning principles]. URL: <http://be5.biz/ekonomika/epua/72.htm>. (data obrasheniya: 25.08.2020). [in Rus.].
8. http://www.kpms.ru/Automatization/Rational_Rose.htm.
9. <http://bourabai.kz/cm/bpwin.htm>.
10. https://ru.wikipedia.org/wiki/Microsoft_Visual_Studio.

SUMMARY

Volodymyr U. Grigorenko, Tetyana M. Kadylnykova. Management of the monitoring system in financial projects of organizations. The article considers the basics of building systems for monitoring financial projects, which are based on an algorithm that determines the project actions, their sequence, the composition of the executors, funds and resources needed to perform these actions. The use of monitoring systems in the management of financial projects can minimize the risk of errors made in the early stages of development, and facilitates various project parameters.

The main functions that will be performed by the system of monitoring financial projects are as follows: adding, editing, reviewing information of election financial statements, results of balance sheet items; registration, users, editing user information; authorization in the system using login and password; password recovery function; calculation of indicators of financial stability of the project; determination of financial stability of the project on the basis of financial indicators; adding, editing information in the project; view, edit information by the administrator about clients registered in the system.

Creation and management of the system of monitoring of financial projects allow: to establish the necessity of construction and expediency of realization of the financial project; determine what types of work, in which departments of the organization and in what order they should be performed, by the financial project; choose the most rational version of the database and all types of its support (technical, software, information, organizational, linguistic, mathematical, legal); determine the optimal composition of methods and means of implementation about a particular organization.

Keywords: *management, organization, monitoring system, financial project, information system, database.*

УДК 339.54:007.2

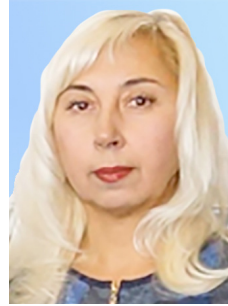
DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-321-326

Юрій ПАРШИН[©]
доктор економічних наук,
доцент
(Дніпропетровський
державний
університет внутрішніх
справ)

Маргарита ПАРШИНА[©]
кандидат економічних наук
(Університет митної
справи та фінансів)

Людмила ЯРМОЛЕНКО[©]
старший викладач
(Національна металургійна
академія України)

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА МІЖНАРОДНОМУ РІВНІ СУСПІЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Зазначено вагоме значення використання інформаційних технологій на сучасному етапі розвитку людства в усіх сферах діяльності. Їх застосування дозволяє значно підвищити ефективність виконання завдань які пов'язані з обробкою великих обсягів інформації, її зберігання, передачі, пошуку тощо. Впровадження та використання інформаційних технологій в діяльності органів внутрішніх справ дозволить підвищити результативність роботи. Розвиток та впровадження сучасних інформаційних технологій відбувається за багатьма напрямками, а розуміння їх застосування дозволить уникнути зайвих витрат і з більшою ефективністю впровадити їх у діяльність підрозділів внутрішніх справ. Зазначено, що вплив чинників як на макрорівні, так і на світовому рівні виводить систему з відносно її рівноваженого стану та спонукає до прийняття рішень щодо виведення системи на новий рівень з відносно сталим станом. Таким чинником є світова пандемія, а інструментарієм для її подолання є новітні інформаційні системи та технології. Акцентовано на розвитку нових напрямів та технологій у світовій комунікації між різними сферами діяльності, також перспективним є застосування цифрових платформ, що надає низку можливостей. Наведено еволюцію правоохоронних органів та виокремлено макрорівневі тенденції, які визначають їх розвиток. Показано нововведення у практичній діяльності органів внутрішніх справ, що переводить процеси на більш високий технологічно-організаційний рівень завдяки використанню інформаційних технологій. Досліджено світові тренди у сфері розробки нових інформаційних технологій та з погляду корисності використання в органах внутрішніх справ надано їх послідовність. Пріоритетність у їх використанні можна подати так: аналітика великих даних, штучний інтелект, хмарні рішення, інтернет речей тощо. Також наголошено, що нагальні потреби сьогодення являють собою чинники розвитку новітніх інформаційних технологій, а інформаційна сфера набуває системоутворюючого значення для життя суспільства.

© Паршин Ю. І., 2021
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-8650-5303>
parshin22@ukr.net

© Паршина М. Ю., 2021
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-9256-1929>
parshin22@ukr.net

© Яроменко Л. І., 2021
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-3736-103X>
parshin22@ukr.net

Ключові слова: інформаційні технології, цифрові платформи, безпека, тренди інформаційних технологій.

Постановка проблеми. Важливість і значення інформаційних технологій на сучасному етапі розвитку людства має істотне значення та постійно зростає. У всіх сферах діяльності застосовуються новітні інформаційні технології, що значно підвищує ефективність у обробці, зберіганні, передачі та пошуку необхідної інформації, а їх повсюдне використання створює сприятливі умови для розробки спеціальних інформаційних систем з метою прийняття рішень.

Розвиток людства багато в чому залежить від розвитку науково-технічного прогресу, і зокрема використання новітніх інформаційних технологій. Серед найбільш важливих сфер, в яких інформаційні технології знаходять своє застосування, треба зазначити і органи внутрішніх справ, де є характерним процес впровадження інформаційних нововведень. Їх використання дозволить забезпечити підвищення ефективності органів внутрішніх справ, а інформаційна підтримка повинна відповідати таким вимогам, як своєчасність, достовірність та конфіденційність.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Однією з характерною рисою сучасного суспільства є динамічність його розвитку в питанні застосування інформаційних технологій. Темпи розвитку та впровадження сучасних інформаційних технологій дуже високі, а нововведення та технологічні рішення такі, що навіть фахівці в галузі інформаційних та комунікаційних технологіях на встигають оцінювати всі масштаби та досягнення науково-технічного прогресу. Зазначимо, що питаннями розробок та впровадження інформаційних технологій в підрозділах поліції займаються багато вітчизняних та закордонних вчених, серед яких В. Б. Вишня, Ю. І. Грицюк, Ю. В. Гуцуляк, Т. Ю. Танкушина, Х. В. Солнцева, Нола М. Джойс, Б. Райх, Е. Фріцволд, Д. Слессор та інші. Водночас можливості використання всього спектра сучасних інформаційних технологій та можливих напрямів їх розвитку вивчено не достатньо детально.

Мета публікації полягає у дослідженні сучасного стану інформаційних технологій, аналізу напрямів їх розвитку на міжнародному рівні суспільних комунікацій.

Виклад основного матеріалу. Результати боротьби зі злочинністю багато в чому залежать від рівня організації профілактичної, оперативної, слідчої роботи, яку здійснюють практичні підрозділи ОВС. Також треба зазначити, що від технічної якості комп'ютерної техніки, його програмного забезпечення, кадрового потенціалу працівників залежить діяльність поліції під час розслідування, розкриття та запобігання злочинів, а також успіх боротьби з криміногенними явищами загалом. На рівні держави приймаються законодавчі документи, які сприяють вирішенню багатьох питань, пов'язаних з обробкою інформації у процесі діяльності Національної поліції України та її інформаційно-аналітичного забезпечення [1], та загалом встановлюють правову основу діяльності у сфері телекомунікацій [2].

Один з керівників напряму громадської безпеки компанії Accenture (Північна Америка) Джоді Вейс у своїй доповіді «Від продуктів – до платформ: розвиток перспективних інформаційних технологій для правоохоронних органів» зазначив такі перспективні можливості застосування цифрових платформ [3]:

- використання платформного підходу замість набору окремих рішень, що дасть змогу виробки стратегій та дозволить правоохоронним органам бути готовими до вирішення комплексних завдань у майбутньому;
- уніфікація та агрегування різнотипної інформації (даних), що надходить як із зовнішніх, так і з внутрішніх джерел на платформу та створює інформаційне середовище;
- у перспективі дасть змогу робити надбудови з використанням штучного інтелекту тощо;
- збільшиться швидкість обробки великих обсягів оперативних даних, що скоротить кількість аналітичних операцій, що виконуються вручну;
- з'явиться можливість для сценарного моделювання ситуацій з передбаченням наслідків рішення, що тим самим забезпечить вибір кращого рішення з кожної проблеми.

У своїй статті [4] Джеймс Слессор досліджує еволюцію правоохоронних органів, які пристосовуються до роботи в умовах пандемії COVID-19, та виокремлює чотири макрорівневі тенденції, що визначають їх розвиток: впровадження цифрових технологій, корегування характеру роботи, інформованість суспільства (підтримання довіри та впевненості громадян) та розширення міжвідомчої співпраці між структурами.

Зазначимо, що звичні комунікаційні відносини у суспільстві значно трансформувались, що пов'язано з Covid-19. Одночасно спостерігається тенденція зростання у використанні

ні чат-ботів, відеосервісів, віртуальних помічників та інтернет-порталів. Дійсно, суспільство опинилось у ситуації, коли в багатьох організаціях було запроваджено дистанційну роботу. Криза стала каталізатором впровадження цифрових технологій, тим самим зламуючи наявні бар'єри, стрімко збільшилися темпи розгортання та прийняття нових цифрових рішень.

Наприклад, відома консалтингова компанія Accenture, головний офіс розташований в Нью-Йорку, надає послуги організаціям з консультування у сферах стратегічного планування, взаємовідносин з клієнтами та з питань бізнес-процесів та інших послуг, має у штаті майже пів мільйона співробітників та обслуговує клієнтів більше ніж у 120 країнах світу. Компанія за сім днів впровадила технології Microsoft Teams, що дозволило 1,2 млн медичних працівників підключатися та співпрацювати [4].

У системі кримінального судочинства також відбулися певні нововведення. Так в багатьох країнах під час пандемії судам дозволено проводити дистанційні слухання з залученням зацікавлених сторін, що переводить процеси на більш високий технологічний рівень використання інформаційних технологій.

Варто також зазначити, що використання сучасних інформаційних технологій у практичній діяльності органів внутрішніх справ сприяє появі різних загроз щодо каналів витоку інформації, які підривають оперативність і конфіденційність інформаційного забезпечення поліції [5, 6]. Як зазначає автор [7], необхідно враховувати і найважливіший недолік інформаційних технологій, в саме вразливість інформації, що передається по комп'ютерних і телекомунікаційних мережах, а також уразливість її зберігання на різних цифрових носіях інформації.

Для підвищення ступеня безпеки інформаційних систем необхідні капітальні вкладення в придбання і розробку досконалих технологій, а з цією метою потрібен постійний моніторинг стану і трендів інформаційних технологій і їх розробок [8, 9]. Світові тренди у сфері розробки нових інформаційних технологій можна надати в такій послідовності [10, 11]:

– Аналітика великих даних. Аналітика, на відміну від деяких інших технологій, вже не перший рік широко використовується, особливо у фінансовому та телекомунікаційному секторах, у ритейлі, тимчасом як мережам п'ятого покоління або автономним системам ще тільки належить вийти з тестових зон у комерційну експлуатацію. Ця технологія динамічно поширюється і в органах внутрішніх справ. Впроваджуються відеореєстратори на шляхах, а також у локаціях найбільшого скупчення населення, що значно допомагають у розкритті правопорушень, а дані зберігаються певний час. Записи з відеокамер використовуються як матеріали для судів.

– Штучний інтелект (ШІ). За оцінкою респондентів [8], ШІ буде найбільш затребуваним у медицині, фінансовому, державному секторах, а також у системі охорони правопорядку. Розглядаючи перспективи ШІ, треба також враховувати, що він стане IT-основою великої частини автономних пристроїв, рішень з управління хмарами, інтернетом речей і мережами 5G. Поліція Великобританії планує передбачати вчинення серйозних злочинів насильницького характеру з використанням технологій штучного інтелекту.

В останній період широке використання набувають камери відеоспостереження, які використовуються і в аеропортах, і в інших місцях скупчення громадян. Камери дозволяють не тільки фіксувати особи людей, а також робити висновки стосовно віку, статі, настрою тощо. Функції, що покладаються на них, постійно збільшуються: це і підрахування кількості людей, класифікація багажу та інших об'єктів, що залишилися без нагляду тощо.

Система передбачення правопорушень, яку назвали Національним рішенням для аналізу даних (NDAS), використовує комбінацію ШІ і статистики. NDAS для пошуку «майбутніх» злочинців використовує для оцінки 1,4 тис. характеристик. Алгоритми ШІ обчислюють осіб в зоні ризику і дають оцінку ймовірності скоєння певною особою злочину із застосуванням зброї. Для роботи системи група експертів збрала понад терабайта даних поліцейських баз, включно із записами про затриманих і розшукуваних осіб (понад 5 млн осіб), журнали реєстрації скоєних злочинів тощо.

– Хмарні рішення. Хмари замикають трійку призерів рейтингу, до того ж вони, напевно, найбільшою мірою, з усіх представлених технологій, затребувані вже «тут і зараз». Прикладів застосування хмарних технологій у різних галузях нескінченно багато і, можливо, це вплинуло на оцінку технології як «технології майбутнього».

– Інтернет речей. Інтернет речей (IP) – найбільш «інтегрована» технологія рейтингу, тісно пов'язана з більшою частиною інших його учасників. За прогнозами, пристрої IP вже найближчим часом стануть головним постачальником великих даних для систем аналітики, причому його складовими частинами можуть бути автономні пристрої, системи периферійних і хмарних обчислень. Зі свого боку, IP залежить від швидкості роботи мереж (5G потрібен насамперед для даних), обчислювальних потужностей, що обробляють потоки даних з його пристроїв і від штучного інтелекту, що робить IP набагато більш продуктивним.

Водночас наявні гострі проблеми у цієї технології – це проблема безпеки, оскільки на ринок виходять безліч недорогих пристроїв, де засобам безпеки не приділяється достатньо уваги або вони слабо реалізовані. Друга проблема – це канали зв'язку. Наприклад, деякі прості прилади передають байти, більш складні, такі як камери відеоспостереження, вже передають сотні гігабайт. Для стійкої їх роботи, як мінімум, потрібні сталі зони покриття та впровадження мереж технологій 5G, що значно знизить енергоспоживання пристроїв та підвищить пропускну здатність мереж передачі даних.

– Мережі 5G. Мережі п'ятого покоління істотно відстали від лідерів, але ця одна з тих технологій рейтингу, які дійсно «злетять» (або не злетять) в наступному році, і її необхідно на наш погляд реалізувати. Впровадження мережі 5G багато в чому залежить від політики, в даному випадку ми спостерігаємо торгові конфлікти між Китаєм і низкою країн Заходу та США.

– Автономні системи. Автономні системи знаходяться на початку свого активного розвитку. В цей час спостерігаємо низькі темпи їх впровадження, проте прогнози такі, що цим технологіям відводиться суттєва роль. Вони можуть бути розвинені в таких сферах, як фінанси, держсектор, телекомунікації, а також реальний сектор економіки. Широкому впровадженню автономних систем, крім тимчасових технологічних проблем, заважають і законодавчі – необхідно надати правові межі їх використання. До таких систем можна віднести використання дронів, безпілотників, повітряних таксі тощо.

– Віртуальна і доповнена реальність. Технології віртуальної і доповненої реальності (VR і AR відповідно) в цей час ще сприймаються як «призначені для користувача», пов'язані з комп'ютерними іграми та іншими розвагами. Одночасно їх починають широко використовувати для вирішення конкретних завдань. Наприклад, низка компаній за допомогою засобів віртуальної реальності підбирають співробітників, в банках, наприклад, – консультують з питань інвестицій та видають іпотечні позики, у великих компаніях – навчають продавців. У сільському господарстві апробують технології огорожування корів від навколишньої реальності з метою підвищення надоїв тощо.

– Аналітика злочинів. Інтелектуальна аналітика злочинів – це одне з нових напрямів. Технології інтелектуального аналізу і штучного інтелекту трансформують інформацію в розумні відомості, автоматизують частину функцій поліцейських. Експерти вважають, що підключення всіх процесів до якого-небудь розумного «движку» буде сприяти отриманню аналітичної картини і встановленню зв'язків, які непомітні для людини.

– Чат-боти. Ця технологія спрямована на автоматизацію виконання завдань поліцейських [10]. Яскравий приклад тому – департамент шерифа округу Сан-Дієго. Тут патрульні відправляють потрібну інформацію в голосовий чат-бот, наприклад, номер і власника автомобіля. Раніше правоохоронцям потрібно дзвонити колегам і деякий час чекати відповіді на лінії.

– Локатори пострілу. Оптичні і акустичні датчики з відновленням геопозиції дозволяють відстежувати стрільбу, що дуже економить ресурси. Наприклад, технології компанії ShotSpotter використовують понад сто міст Північної Америки і Південної Африки.

Нагальні потреби сьогодення є чинниками розвитку новітніх інформаційних технологій, а інформаційна сфера набуває системоутворюючого значення для життя суспільства.

Висновки. Розглянувши основні технології та напрями розвитку інформаційних технологій можна констатувати, що інформаційні технології забезпечують принципово новий рівень узагальнення, передачі та трансформації інформації, що генерується у сучасному суспільстві. Впровадження інформаційних технологій є чинником перебудови окремих процесів та може використовуватися в діяльності будь-якого підрозділу правоохоронних органів, забезпечуючи швидкий обмін, пошук інформації тощо. Стратегія створення єдиного інформаційного простору міжнародного рівня – це напрям його розвитку, а його використання дозволить на новому рівні ефективно приймати рішення.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Положення про інформаційно-телекомунікаційну систему «Інформаційний портал Національної поліції України» : наказ МВС № 676 від 10.08.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1059-17#Text>
2. Про телекомунікації : Закон України від 25.12.2019 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1280-15>
3. Матеріали щорічної конференції Міжнародної Асоціації начальників поліції 24 січня 2018 р. / Джоди Вейс (Jody Weis), компанія Accenture (США). URL: <https://voicesfrompublicservice.accenture.com/unitedstates/future-it-is-todays-law-enforcement-edge>.
4. Джеймс Слессор. Швидке впровадження цифрових технологій і віртуалізація в поліцейській діяльності. URL: <https://www.accenture.com/us-en/blogs/voices-public-service/driving-rapid-digital>

adoption-virtualisation-in-policing

5. Банах С. Поняття інформаційної діяльності правоохоронних органів. URL: <http://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/768> (дата звернення: 14.02.2021).

6. Reich Brandon. Tech Trends: *Technology's Role in Police Reform*. URL: <https://www.securityinfowatch.com/integrators/article/21162244/tech-trends-technologys-role-in-police-reform> (дата звернення: 17.01.2021).

7. Голодков Ю. Э. Актуальность информационной безопасности в деятельности органов внутренних дел. URL: https://alley-science.ru/domains_data/files/6September2018/AKTUALNOST%20INFORMACIONNOY%20BEZOPASNOSTI%20V%20DEYaTELNOSTI%20ORGANOV%20VNUTRENNIH%20DEL.pdf

8. Паршина О. А., Косарев В. М., Паршин Ю. И. Информационные системы и технологии в менеджменте : навч. посіб. Дніпропетровськ : Дніпропетр. ун-т ім. А. Нобеля, 2012. 312 с.

9. Паршина О. А., Паршин Ю. И., Савченко Ю. В. Економічна безпека в умовах діджиталізації: сучасний стан та перспективи розвитку інформаційного суспільства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ* : зб. наук. праць. 2019. № 2. С. 148–155.

10. Fritsvold E. 10 Innovative Police Technologies. *Law Enforcement and Public Safety Leadership*. URL: <https://onlinedegrees.sandiego.edu/10-innovative-police-technologies/> (дата звернення: 8.02.2021).

11. By Nola M. Joyce. *Technology and police operations*. URL: <https://www.policefoundation.org/technology-and-police-operations/> (дата звернення: 16.02.2021).

Надійшла до редакції 24.03.2021

References

1. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro informatsiino-telekomunikatsiinu systemu «Informatsiinyi portal Natsionalnoi politsii Ukrainy» [About the statement of the Situation on the information and telecommunication system "Information portal of National police of Ukraine"] : nakaz MVS № 676 vid 10.08.2017 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1059-17#Text> [in Ukr.].

2. Pro telekomunikatsii [About telecommunications] : Zakon Ukrainy vid 25.12.2019 r. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1280-15> [in Ukr.].

3. Proceedings of the annual conference of the International Association of Police Chiefs January 24, 2018 / Jody Weis, Accenture (USA). Retrieved from: <https://voicesfrompublicservice.accenture.com/unitedstates/future-it-is-todays-law-enforcement-edge>.

4. Dzheims Slessor. Shvydke vprovadzhennia tsyfrovyykh tekhnolohii i virtualizatsiia v politseiskii diialnosti [Rapid introduction of digital technologies and virtualization in policing]. URL: <https://www.accenture.com/us-en/blogs/voices-public-service/driving-rapid-digital-adoption-virtualisation-in-policing> [in Ukr.].

5. Banakh S. Poniattia informatsiinoi diialnosti pravookhoronnykh orhaniv [The concept of information activities of law enforcement agencies]. URL: <http://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/768> (data zvernennia: 14.02.2021). [in Ukr.].

6. Reich Brandon. Tech Trends: *Technology's Role in Police Reform*. Retrieved from: <https://www.securityinfowatch.com/integrators/article/21162244/tech-trends-technologys-role-in-police-reform> [in Eng.].

7. Golodkov Yu. E. Aktualnost informacionnoj bezopasnosti v deyatelnosti organov vnutrennih del [The relevance of information security in the activities of internal affairs bodies]. URL: https://alley-science.ru/domains_data/files/6September2018/AKTUALNOST%20INFORMACIONNOY%20BEZOPASNOSTI%20V%20DEYaTELNOSTI%20ORGANOV%20VNUTRENNIH%20DEL.pdf [in Rus.].

8. Parshyna O. A., Kosariev V. M., Parshyn Yu. I. Informatsiinyi systemy i tekhnolohii v menedzhmenti [Information systems and technologies in management] : navch. posib. Dnipropetrovsk : Dnipropetr. un-t im. A. Nobelia, 2012. 312 s. [in Ukr.].

9. Parshyna O. A., Parshyn Yu. I., Savchenko Yu. V. Ekonomichna bezpeka v umovakh didzhytalizatsii: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku informatsiinoho suspilstva [Economic security in the conditions of digitalization: current state and prospects of information society development]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav* : zb. nauk. prats. 2019. № 2. S. 148–155. [in Ukr.].

10. Fritsvold E. 10 Innovative Police Technologies. *Law Enforcement and Public Safety Leadership*. Retrieved from: <https://onlinedegrees.sandiego.edu/10-innovative-police-technologies/>.

11. By Nola M. Joyce. *Technology and police operations*. Retrieved from: <https://www.policefoundation.org/technology-and-police-operations/>.

SUMMARY

Yuriy I. Parshyn, Maryna Y. Parshyna, Luidmila I. Yarmolenko. Use of the information technologies at the international level of public communications. The importance of the use of the information technologies at the present stage of human development in all spheres of activity has been

noted. Their use can significantly increase the efficiency of tasks related to the processing of the large amounts of information, its storage, transmission, retrieval, etc. Implementation and use of the information technologies in the activities of the Internal Affairs will allow to increase productivity. Development and implementation of the modern information technologies are taking place in many areas, and comprehension of their application will help to avoid unnecessary costs and more effectively implement them in the activities of the Internal Affairs. It has been noted that influence of factors both at the macrolevel and at the global level derives the system from its relative equilibrium state and encourages to decision-making relative to bringing the system to a new level with a relatively stable state. Such a factor is the global pandemic, and the tools to overcome it are the latest information systems and technologies. Emphasis has been placed on the development of new areas and technologies in global communication between different areas of activity, and the use of digital platforms has been proved to be promising, which provides a number of opportunities. The evolution of law enforcement agencies has been provided and macrolevel tendencies which determine their development have been stood out. Innovations in the practical activities of law enforcement agencies have been shown, which translate the processes to a higher technological and organizational level through the use of the information technologies. Global trends in the development of new information technologies have been investigated, and in terms of the benefit of their use in law enforcement agencies, their sequence has been provided. Priority of their use can be represented as follows: big data analytics, artificial intelligence, cloud solutions, Internet of Things and so on.

It has been emphasized that the urgent needs of the present time act as factors in the development of the new information technologies, and, in the same time, the information sphere acquires systemically formative significance for society.

Keywords: information technologies, digital platforms, security, information technology trends.

УДК 343.9

DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-326-332

Олександр НЕКЛЕСА[©]
науковий співробітник

Ельвіра СИДОРОВА[©]
кандидат юридичних наук

Яна ПАЛЄШКО[©]
кандидат економічних наук

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ В ПОДОЛАННІ КОРУПЦІЙНИХ ПРОЯВІВ

У статті розглядаються питання, які пов'язані із корупційними проявами та можливість їх зменшення із дотриманням фінансового контролю в країні. В нашій державі саме корупційні діяння можна віднести до головних економічних, соціальних і політичних проблемних питань, які загрожують

© Неклеса О. В., 2021

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8026-058X>

sanuzh@ukr.net

© Сидорова Е. О., 2021

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1761-1583>

anzelasidorova@ukr.net

© Палешко Я. С., 2021

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8943-8495>

yanochka.nrg@gmail.com

повноцінному розвитку країни в цілому. Саме корупція вагомо впливає на ефективність роботи органів державної влади, суттєво знижує рівень розвитку економічних процесів, а як наслідок – стає загрозою для конституційного та суспільного ладу держави. Отже, необхідно систематично та на постійній основі впроваджувати новітні системні заходи для подолання корупційних правопорушень задля попередження поширення цього явища в нашому суспільстві. Фінансовий контроль дає можливість відслідковувати корупційні діяння та встановлювати контроль над такими проявами.

Ключові слова: фінансовий контроль, корупція, протидія корупції, попередження, безпека, фінансово-контрольні заходи.

Постановка проблеми. Корупційні правопорушення сьогодні залишаються серйозною загрозою національній безпеці держави. Особи, які наділені повноваженнями для виконання функцій держави, є базовими джерелами корупційних ризиків. Головний документ, який зазначає основні принципи запобігання та протидії корупції в нашій державі, є Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення».

Унаслідок відомих втрат від корупційної діяльності міжнародними організаціями, такими як ООН, Європейська комісія, Рада Європи, було розроблено правила контролю за фінансовими операціями публічних осіб. Саме фінансовий контроль дає змогу дізнатися про легалізацію коштів, які отримали публічні особи за результатами корупційних правопорушень, а саме: зловживання службовим становищем, отримання хабарів, розкрадання майна, неправомірне привласнення майна та інше. Якщо запровадити правила фінансового контролю для публічних осіб в нашій державі – вдасться збільшити дієвість національного законодавства в цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання фінансового контролю як дієвого механізму протидії корупції розглядалися в працях багатьох науковців, зокрема: Буткевича С. А., Лебедева О. П., Пивовара Ю. І., Савченко Л. А., Будько З. М., Кравченко Л. М., Дмитрик О. О. та інших. У працях вищезазначених науковців розкрито питання здійснення фінансового контролю. Слід зазначити, що протидія корупції – це не лише покарання, але й запобігання та недопустимість таких діянь, саму тому ці питання актуально досліджувати та висвітлювати.

Постановка завдання. Корупція – це небезпечне явище для суспільства будь-якої держави. Саме тому увага науковців, представників влади, міжнародних організацій, світових співтовариств направлена на подолання та попередження цього явища. Встановлення причин і каналів розповсюдження цього явища стає ключем до вироблення ефективних заходів проти корупції.

При організації заходів, які направлені на боротьбу з корупційними діяннями, слід враховувати культурні та правоохоронні особливості країни, діяльність органів державної влади та вплив громадських угруповань.

Метою статті є виділення серед фінансового контролю тієї частини, яка пов'язана з антикорупційною сферою, здійснення аналізу фінансово-контрольної діяльності та виділення неточностей, з якими можна зустрітися на практиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Корупція в державних фінансах – це загроза, яка дає поштовх до розвитку підробки документів бухгалтерської та податкової звітності, неправомірного витрачання коштів, які виділяються на фонди фінансових ресурсів, приховування фінансових операцій та фальсифікацію документів суб'єктів господарювання.

Наразі розподіл ВВП поділяється на бюджет та позабюджетні фонди і складає 45 %, саме враховуючи це контроль за розподілом використання фінансових ресурсів країни має зростати на постійній основі.

Державний фінансовий контроль має забезпечувати ефективний рівень використання бюджетних ресурсів, позабюджетних фінансових ресурсів та власності держави. Для боротьби з корупційними проявами необхідно запровадити прозорість на етапах бюджетних розподілів та відкритість у системі контролю у цій сфері. Саме ця прозорість допоможе не просто подолати корупційні прояви, а й посилити довіру населення до держави та виконання нею своїх функціональних обов'язків. А також забезпечити виконання принципу верховенства права у цій сфері, тобто забезпечити рівність всіх перед законом і відповідальність за здійснення порушень.

Фінансовий контроль можна підвищити за рахунок ефективного аудиту. Суть аудиту полягає в реальній оцінці доцільності державних програм за критеріями економності, продуктивності та результативності. Саме аудит є відокремленим та реальним джерелом даних, так як не належить до жодних політичних сил чи інституцій. Виходячи з вищевикладеного, доцільно адаптувати наявну систему аудиту в Україні відповідно до кращого зарубіжного досвіду.

Спираючись на зарубіжний досвід, слід відзначити, що порушення у сфері державних закупівель є найбільшими. На рис. 1 вказані органи, які контролюють державні закупівлі:

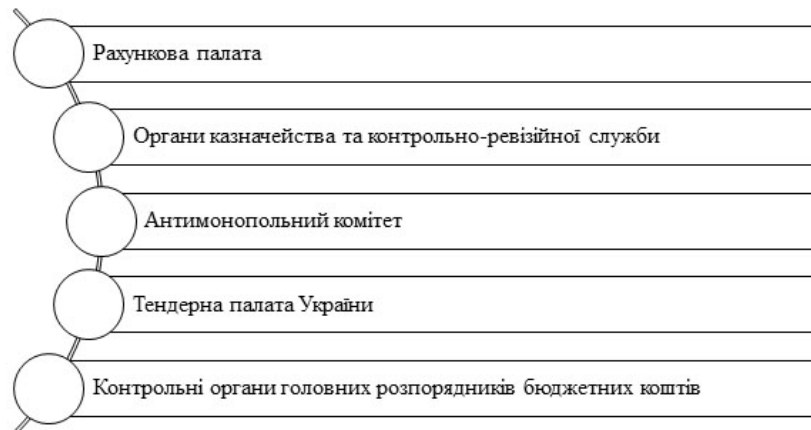

Рис. 1. Органи, які здійснюють контроль у сфері державних закупівель

Для дієвості контролю та нагляду у цій сфері необхідно забезпечити тісну координацію роботи вищезазначених структурних органів. Слід запровадити узгодженість робочих процесів між Державною аудиторською службою та Рахунковою палатою України за наступними сферами:

- координації дій при плануванні;
- організації і проведення перевірок;
- проведенні нарад, семінарів, круглих столів тощо.

Наступним кроком – є координація дій між органами фінансового контролю та правоохоронними органами. Тобто підвищення професійні якості державних службовців, уточнення сфер їх компетенції та зменшення дії особистого суб'єктивного фактора, підвищення внутрішнього та громадського фінансового контролю.

Розпорядники бюджетних коштів в особі їх керівників організують внутрішній контроль і внутрішній аудит та забезпечують їх здійснення у своїх закладах та у підвідомчих бюджетних установах [6].

Оскільки часто причиною корупції і шахрайства є недостатній контроль, варто поряд із внутрішнім – здійснювати також і зовнішній контроль, який проводять в основному Рахункова палата та органи контрольно-ревізійної служби. Після проведення фінансового контролю й аудиту, зовнішні органи надають коментарі відносно ефективності внутрішнього контролю та готують рекомендації щодо його удосконалення. Ці органи слідкують також за виконанням наданих рекомендацій.

Виходячи з наведеного вище, необхідно запровадити прозорість заходів контролю щодо фінансового розподілу ВВП країни.

Крім того, організація і належне функціонування внутрішнього контролю і підрозділів внутрішнього аудиту дає можливість знизити ризики, пов'язані з розвитком фінансового шахрайства та корупції, а також допоможе використовувати державні ресурси більш ефективно.

Існують наступні форми контролю за діяльністю осіб, на яких покладено виконання функцій держави або ж місцевого самоврядування:

- своєчасність надання декларацій;
- контроль декларацій щодо конфлікту інтересів;
- арифметичний контроль.

Прозорості підлягає вся інформація, яку було вказано в декларації про майно, доходи, витрати та фінансові зобов'язання. Не підлягає розкриттю інформація, яка згідно із законодавством відноситься до інформації з обмеженим доступом.

Необхідність фінансового контролю над публічними особами полягає в наступному:

- для країн, які мають низький рівень економічної потужності складно запроваджувати міжнародні стандарти щодо фінансового контролю громадян;
- фінансовий контроль повинен бути в рівноцінному обсязі щодо іноземних публічних осіб та національних, спираючись на Конвенції ООН проти корупції;
- публічні особи в силу специфіки займаної посади у виконавчій, законодавчій, су-

довій та інших сферах державної влади можуть впливати на реалізацію антикорупційної політики та політики протидії легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, оскільки реалізація такої політики може становити загрозу економічним і політичним інтересам такої публічної особи;

• особливий статус публічної особи, зокрема, посада у вищих органах влади, правоохоронних органах тощо, може давати їй можливість перешкодити виявленню незаконних фінансових операцій, у яких вона або пов'язані з нею особи беруть участь, а також захистити себе від законодавчого переслідування.

Чим більший обсяг зобов'язань публічної особи, тим більше відкритими мають бути фінансові операції такої особи, при цьому не порушуючи права та свободи людини. Їх фінансові операції слід контролювати з боку держави та суспільства з метою мінімізації корупційних ризиків.

Найбільш дієва практика країн відносно контролю за фінансовими операціями спирається на наступні засади, які зазначені на рис. 2:

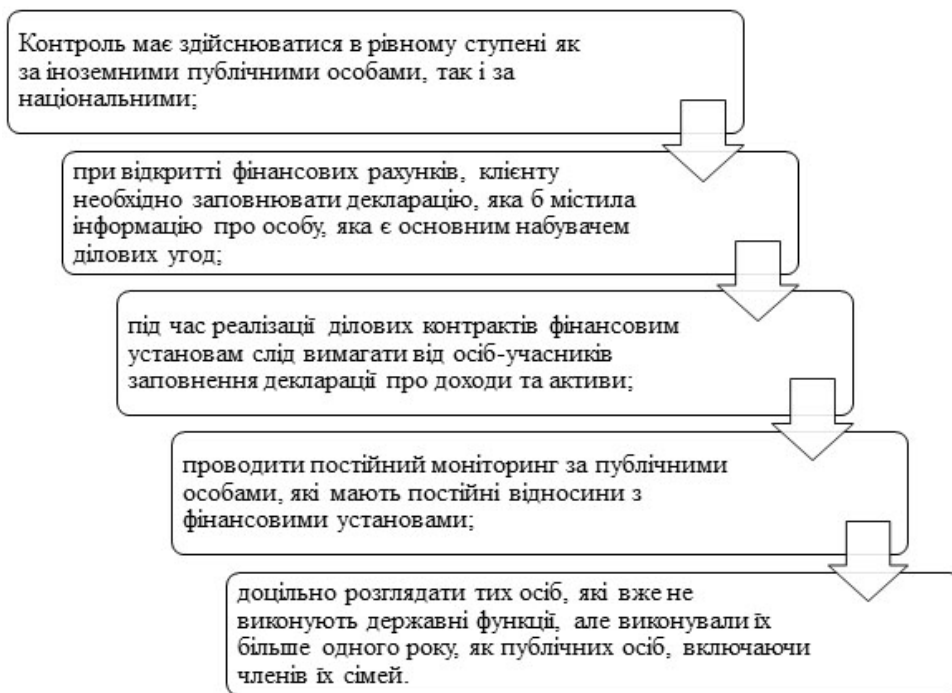

Рис. 2. Дієві заходи щодо фінансового контролю за публічними особами, спираючись на міжнародний досвід

В Україні наразі, згідно із законодавством, передбачено наступні шляхи фінансового контролю за видатковою та дохідною частиною осіб, які мають відношення до виконання функцій держави, вказані на рис. 3:

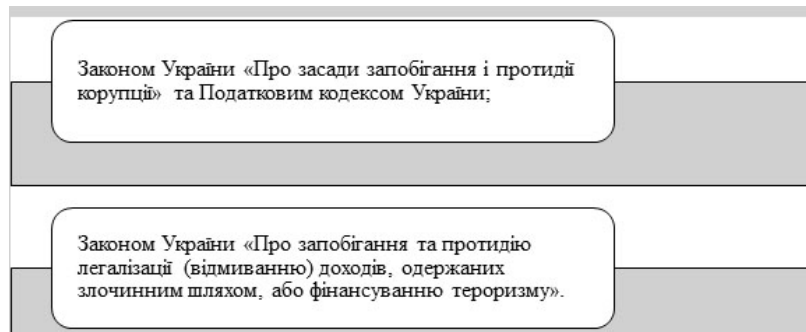

Рис. 3. Фінансовий контроль за публічними особами в Україні згідно із законодавством

За допомогою фінансового моніторингу здійснюється контроль в органах державної влади щодо фінансових операцій публічних осіб і при виникненні підозри, що під час здійснення цих операцій публічним діячем були використані кошти, які були одержані злочинним шляхом або невідомого походження, ця інформація передається правоохоронним органам, які повинні встановлювати наявність злочинну чи зловживань.

У Законі України «Про засади запобігання і протидії корупції» визначено перевірки даних щодо осіб, які мають намір зайняти посаду, яка пов'язана із забезпеченням виконання функцій держави.

В багатьох країнах світу корупція має епізодичний характер. Зважаючи на аналіз корупційних проявів в нашій країні, можна стверджувати, що це явище набуло системного характеру. Саме в нашій країні корупційні прояви виглядають як замкнуте коло, вийти з якого можна лише послідовними діями по подоланню цього явища. На рис. 4 сформовані основні види корупційних злочинів:

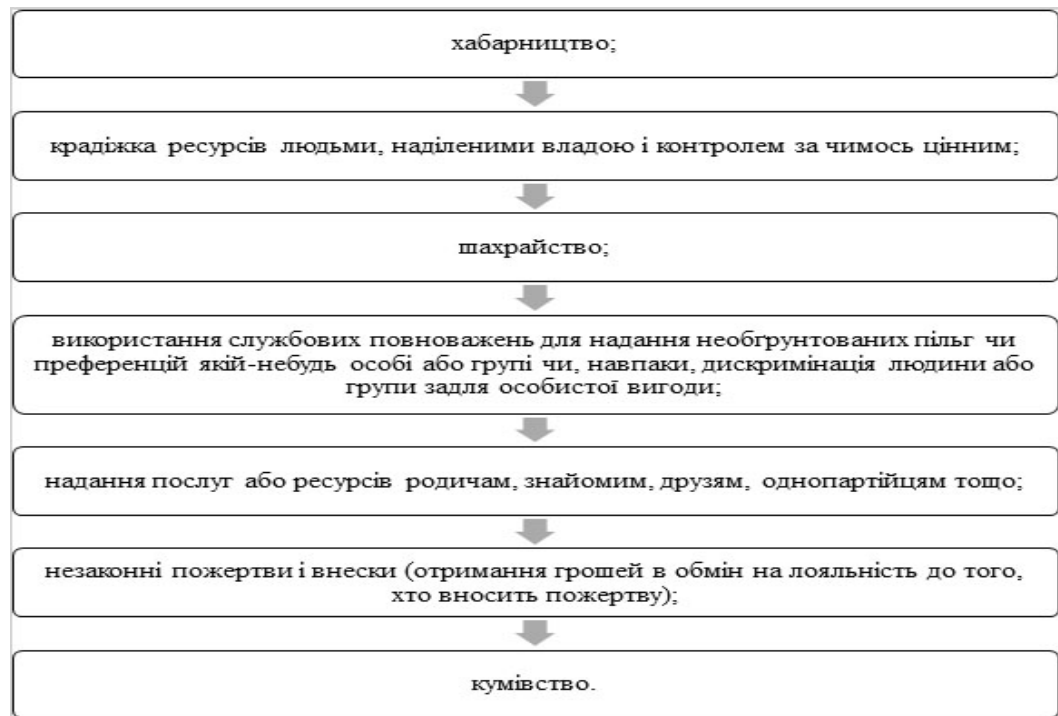

Рис. 4. Основні види корупційних злочинів

Висновки. Системний характер корупційних проявів має негативне відображення на зовнішній та внутрішній політиці нашої держави. За останніми статистичними даними наша держава залишається однією з найбільш корумпованих країн Європи. Саме вищевказані причини сприяють перегляду вже наявних заходів, які направлені на боротьбу з цим явищем.

У 2020 році індекс сприйняття корупції України становить 33 бали, наша держава посіла 117 місце із 180 країн. Поруч з Україною такі показники у Єгипту, Непалу, Замбії, африканської Есватіні (Свазіленд).

Поруч із розглянутими інструментами по боротьбі з корупцією нашої державі необхідно змінювати кадрову політику з метою створення належних умов проходження служби та удосконалення системи матеріально-фінансового забезпечення державних службовців.

Список використаних джерел

1. Програма економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава». Комітет з економічних реформ при Президентові України. URL: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf
2. Стефанюк І. Б. Державний фінансовий контроль: проблеми ідентифікації і визначення системи. Фінанси України. 2009. №11. С. 12–19.
3. Богданів І. Бліц-аналіз концепцій аудиту ефективності державних фінансів. Фінансовий контроль. 2011. №1. С. 44–47.
4. Пінькас Г. І. Система ефективного державного фінансового контролю і координації у сфері

державних закупівель. Актуальні проблеми економіки. 2009. №2. С. 57–69.

5. Федуняк С. Г. Національна безпека України в контексті сучасних процесів в Європі і на пострадянському просторі. Національна безпека України. Конференція українських випускників програм наукового стажування у США (Чернігів, 16 – 19 вересня 2004 р.). К.: Стилос, 2004. С. 81–90.

6. Василенко Д., Галат Д., Павлюк М., Щербань Ю., Чепелева М., Саного О., Савчук К. Стратегія національної безпеки України на 2010 – 2015 рр. Розділ 2. Стратегічні цілі, пріоритети та завдання політики національної безпеки України. Центр дослідження міжнародних відносин. 16.11.2009. URL: <http://cs.cirs.kiev.ua/en/component/content/article/98--2010-2015-.html?start=4>.

7. Чумак В., Пресняков І. Українська позаблоковість: Більше запитань, ніж відповідей. Дзеркало Тижня. 2010. № 33 (813). С. 2–3.

8. Манжолла В. Квадратура інтеграційного кола (Актуальні проблеми європейської політики України). Політика і час. 2007. № 4. С. 14–18.

Надійшла до редакції 02.02.2021

References

1. Prohrama ekonomichnykh reform na 2010-2014 roky «Zamozhne suspilstvo, konkurentospromozhna ekonomika, efektyvna derzhava» [Program of Economic Reforms for 2010-2014 "Wealthy Society, Competitive Economy, Efficient State"]. Committee on Economic Reforms under the President of Ukraine. URL: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf

2. Stefaniuk I. B. Derzhavnyi finansovyi kontrol: problemy identyfikatsii i vyznachennia systemy [State Financial Control: Problems of Identification and Definition of the System]. Finansy Ukrainy. 2009. №11. P. 12–19.

3. Bohdaniv I. Blits-analiz kontseptsii audytu efektyvnosti derzhavnykh finansiv [Blitz Analysis of Public Finance Efficiency Audit Concepts]. Finansovyi kontrol. 2011. №1. P. 44–47.

4. Pinkas H. I. Systema efektyvnogo derzhavnogo finansovoho kontroliu i koordynatsii u sferi derzhavnykh zakupivel [System of effective state financial control and coordination in the field of public procurement]. Aktualni problemy ekonomiky. 2009. № 2. P. 57–69.

5. Feduniak S. H. Natsionalna bezpeka Ukrainy v konteksti suchasnykh protsesiv v Yevropi i na postradianskomu prostori [National security of Ukraine in the Context of Modern Processes in Europe and the Post-Soviet Space]. Natsionalna bezpeka Ukrainy. Conference of Ukrainian Graduates of Research Internship Programs in the USA (Chernihiv, September 16 – 19, 2004). K.: Stylos, 2004. P. 81–90.

6. Vasylenko D., Halat D., Pavliuk M., Shcherban Yu., Chepeleva M., Sanoho O., Savchuk K. Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy na 2010 – 2015 [National Security Strategy of Ukraine for 2010 – 2015]. Rozdil 2. Stratehichni tsili, priorytety ta zavdannia polityky natsionalnoi bezpeky Ukrainy. Tsentri doslidzhennia mizhnarodnykh vidnosyn. 16.11.2009. URL: <http://cs.cirs.kiev.ua/en/component/content/article/98--2010-2015-.html?start=4>.

7. Chumak V. Presniakov I. Ukrainska pozablokovist: Bilshe zapytan, nizh vidpovidei [Ukrainian Non-alignment: More Questions than Answers]. Dzerkalo Tyzhnia. 2010. № 33 (813). P. 2–3.

8. Manzhola V. Kvadratura intehratsiinoho kola (Aktualni problemy yevropeiskoi polityky Ukrainy) [Quadrature of the integration circle (Current issues of European Policy of Ukraine)]. Polityka i chas. 2007. № 4. P. 14–18.

SUMMARY

Oleksandr V. Neklesa, Elvira O. Sydorova, Yana S. Paleshko. Financial control as a tool in overcoming corruption. Corruption offenses nowadays remain a serious threat to the national security of a state. Persons empowered to perform state functions are the basic sources of corruption risks. The main document that outlines the basic principles of preventing and combating corruption in our country is the Law of Ukraine "On Principles of Preventing and Combating Corruption" and "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Liability for Corruption Offenses."

Corruption in public finances is a threat that gives a momentum for the development of forgery of accounting and tax reporting documents, misappropriation of assets allocated for financial resources funds, concealment of financial transactions and falsification of business entities' documents.

State financial control should ensure the effective use of budgetary resources, extra-budgetary financial resources and state property. In order to combat corruption, it is necessary to introduce transparency at the stages of budget allocation and openness in the control system in this area. It is this transparency that will help not only to overcome corruption, but also to strengthen public confidence in the state and the fulfillment of its functional responsibilities. And also to ensure compliance with the supremacy of law in this area, i.e. to ensure the equality of all before the law and responsibility for violations.

Financial control can be enhanced through effective audit. The essence of the audit is a real assessment of the feasibility of government programs on the criteria of economy, productivity and efficiency. It is an audit

that is a separate and real source of data, as it does not belong to any political forces or institutions. Based on the above mentioned, it is advisable to adapt the existing audit system in Ukraine in accordance with the best foreign experience.

Keywords: *financial control, corruption, anti-corruption, warning, security, financial and control measures.*

УДК 343.73

DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-332-337

Ельвіра СИДОРОВА®
кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОДАТКОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

У статті розкрито особливості правового регулювання податкових повноважень органів публічної влади в Україні. Відзначено, що податкова правосуб'єктність держави є прямим наслідком реалізації публічним територіальним утворенням власного податкового суверенітету. Наголошено, що одним з основних класифікаційних критеріїв поділу органів публічної влади, що мають податкові повноваження, є функціональне призначення і характер діяльності органу. За підставами функціонального призначення й характером повноважень у сфері оподаткування досліджувані органи поділяються на: 1) органи загальної компетенції (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, місцеві представницькі органи); 2) органи спеціальної компетенції з наявністю частини функцій у сфері оподаткування (Міністерство фінансів України, Державна казначейська служба України); 3) органи спеціальної податкової компетенції (Державна фіскальна служба України як контролюючий орган у сфері оподаткування). Розглянуто зміст і структуру податкових повноважень. Наголошено, що головною відмінною особливістю співвідношення податкової компетенції та податкових повноважень є можливість делегування частини повноважень, тоді як компетенція делегуванню не підлягає. На підставі аналізу чинного законодавства України розглянуто податкові повноваження органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Висвітлено права і обов'язки в податковій сфері Верховної Ради України, Державної фіскальної служби України, Кабінету Міністрів України, Міністерства фінансів України, Державної казначейської служби України, місцевих рад. Запропоновано шляхи вдосконалення законодавства України при правовому регулюванні податкових відносин і закріпленні податкових повноважень органів публічної влади.

Ключові слова: *податковий суверенітет, податкові правовідносини, податкові повноваження, податкова компетенція, органи публічної влади.*

Постановка проблеми. Складовими елементами публічної податкової правосуб'єктності держави є правоздатність, дієздатність (разом – «праводієздатність») і деліктоздатність. Для держави як суб'єкта податкових правовідносин праводієздатність виявляється в можливості самостійно й незалежно розпоряджатися всім обсягом свого податкового суверенітету й у здатності його повноцінно реалізовувати при дотриманні прав, законних інтересів і свобод платників податків, гарантій місцевого самоврядування і при невтручанні у сферу виключної податкової юрисдикції інших суб'єктів, які мають власний податковий суверенітет.

Особливого значення проблематика податкових повноважень державних органів і органів місцевого самоврядування набуває в контексті проведення децентралізації публічної влади й управління в Україні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Науково-теоретичним підґрунтям дослідження послужили наукові розробки фахівців як з теорії

© Сидорова Е. О., 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1761-1583>

anzelasidorova@ukr.net

держави та права, конституційного, фінансового права та адміністративного права: С. С. Алексєєва, М. Ю. Березіна, Л. К. Воронової, Н. В. Воротіної, Р. А. Гаврилук, П. М. Годме, А. Т. Джобса, О. О. Дмитрик, В. С. Журавського, І. І. Кучерова, М. П. Кучерявенка, Є. В. Лакушевої, О. В. Малька, О. А. Музики-Стефанчук, Ф. С. Нітті, О. П. Орлюк, Л. Остерло, П. С. Пацурківського, К. П. Проскура, Є. В. Порохова, О. О. Семчик, І. Т. Тарасова, Ю. О. Тихомирова, Р. Й. Халфіної, Н. І. Хімічевої, Л. Л. Тарангул, О. І. Худякова, С. Д. Ципкіна, Ю. С. Шемшученка, І. І. Янжула та ін.

Мета статті – формулювання обґрунтованих рекомендацій щодо особливостей правового регулювання податкових повноважень органів публічної влади в Україні.

Виклад основного матеріалу. Податки є об'єктивно необхідним фінансовим інструментом будь-якої сучасної держави. За рахунок податків формується переважна більшість доходів бюджетів різних рівнів, що дозволяє акумулювати централізовані фінансові ресурси для фінансування створення суспільних благ належної якості та кількості. Для держави серед найважливіших завдань є забезпечення повноти та своєчасності податкових надходжень відповідно до вимог чинного податкового законодавства й тому визначення органів публічної влади, які стають суб'єктами податкових відносин, розподіляючи серед них податкову компетенцію згідно з предметом їх відання, також належить до вкрай важливої і відповідальної діяльності. Процес утворення й наділення повноваженнями відповідних державних органів відбувається в межах конституційних та адміністративних правовідносин. Водночас останні стають лише засобом реалізації первинного податкового суверенітету держави так само, як і цивільні й господарські відносини є засобом створення об'єкта оподаткування у платників податків. Цим держава закладає підвалини системи органів державної влади й органів місцевого самоврядування, які стають суб'єктами податкових відносин – носіями податкових повноважень [6].

Податковими повноваженнями є сукупність закріплених у законодавстві податкових прав і обов'язків органів публічної влади для виконання ними функцій у сфері оподаткування. Податкові повноваження органів публічної влади є конкретизованим змістом їх податкової компетенції. Остання є різновидом компетенції у сфері публічного регулювання і становить собою обов'язковий атрибут податкової правосуб'єктності цих органів, що передбачає сукупність законодавчо встановлених повноважень владного суб'єкта [8].

Дослідження показало, що органи з податковими повноваженнями посідають особливе місце в механізмі держави, оскільки саме через них здійснюється державне управління у сфері податкових відносин. Система податкових органів є складником як системи оподаткування, так і державного апарату, а наділення останнього правом застосування державного примусу забезпечує виконання податкового обов'язку платника незалежно від волі й фактичної поведінки останнього, що на рівні повноважень державних органів виражається в можливості застосування до платників податків заходів попереджувальних, припиняючих, правопоновлювальних і заходів податкової відповідальності.

До основних класифікаційних критеріїв поділу органів публічної влади, що мають податкові повноваження, можна віднести функціональне призначення й характер діяльності органу:

– за функціональним призначенням й характером повноважень у сфері оподаткування досліджувані органи поділяються на: (1) органи загальної компетенції (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, місцеві представницькі органи); (2) органи спеціальної компетенції з наявністю частини функцій у сфері оподаткування (Міністерство фінансів України, Державна казначейська служба України); (3) органи спеціальної податкової компетенції (Державна фіскальна служба України як контролюючий орган у сфері оподаткування);

– щодо характеру діяльності, структурно податкові повноваження органів публічної влади складаються з наданих їм окремих податкових прав і встановлених податкових обов'язків для виконання функцій у сфері оподаткування. Податкові права й податкові обов'язки цих органів нерідко бувають у вигляді єдиного правообов'язку, зміст якого підпорядковується цілям податковоправового регулювання й загальним функціям державного управління в оподаткуванні [9–11].

Основні податкові повноваження Верховної Ради України (ст.12 КПУ) охоплюють виключні повноваження щодо: (а) встановлення правових механізмів усіх загальнодержавних та місцевих податків і зборів; (б) введення в дію загальнодержавних податків і зборів; (в) встановлення порядку їх адміністрування; (г) контролю за дотриманням вимог податкового законодавства й визначення відповідальності за його порушення [1].

Додатковими повноваженнями Верховної Ради України в галузі оподаткування є: (а) право закріплення порядку створення й функціонування вільних та інших спеціальних зон; (б) надання законами згоди на обов'язковість міжнародних договорів України та їх денонсацію у випадках, коли такі договори стосуються протидії подвійному оподаткуванню й міжнародного співробітництва у сфері боротьби з ухиленням від оподаткування; (в) здійснення в ході пленарних засідань безпосереднього парламентського контролю в оподаткуванні. При встановленні податків і зборів Верховна Рада України не тільки користується наданими їй правами, а й несе обов'язки щодо законодавчої форми встановлення, предметної належності законодавчого акта до податкового законодавства (та заборонаю податкового нормотворення у законодавчих актах, предметна сфера яких не стосується податкових відносин), а також дотримання принципів вітчизняного податкового законодавства. Податкові повноваження парламенту зі встановлення і введення в дію податків і зборів реалізуються з урахуванням п. 1 ч. 2 ст. 92 Конституції й виключно у формі закону. Зі змісту п. 7.3 ст. 7 Податкового кодексу України випливає умова обов'язкової предметної належності такого нормативно-правового акта до податкового законодавства, що підтверджується й правовою позицією Конституційного Суду України, викладеної в Рішенні № 6-рп/2007 від 9 липня 2007 р.

Податкові повноваження органів місцевого самоврядування в Україні зосереджені у відповідних місцевих радах як представницьких органах територіальних громад. Серед місцевих рад найбільший обсяг податкових повноважень мають сільські, селищні, міські ради й ради об'єднаних територіальних громад, створені згідно із законом і перспективним планом формування територій громад, які приймають рішення про встановлення місцевих податків і зборів. На рівні представницьких органів місцевого самоврядування закріплюються їх повноваження щодо прийняття рішень, введення в дію, зміни і скасування парафіскальних платежів, або квазіподатків (плати за доступ до об'єктів будівництва, транспорту, електроенергетики). Такі повноваження реалізуються відповідно до профільного законодавства й Закону України «Про місцеве самоврядування». Парафіскальні платежі не входять до податкової системи держави і за своєю природою є адміністративними платежами місцевих органів. Однак за механізмом свого впливу на платників податків вони є аналогічними до податків, посилюючи фіскальний тиск на господарську діяльність платників, що повинно враховуватися при проведенні регіональної податкової та економічної політики [7].

Повноваження Кабінету Міністрів України у сфері податкових відносин полягають у тому, що він: (а) забезпечує проведення податкової політики; (б) за зверненням відповідного комітету Верховної Ради України або з власної ініціативи подає до парламенту висновки щодо повноти економічного обґрунтування й фінансового забезпечення законодавчих пропозицій і проектів законів, реалізація яких потребує матеріальних та інших витрат за рахунок державного чи місцевих бюджетів; (в) впливає на структуру розподілу податкових коштів при передачі органам місцевого самоврядування окремих повноважень від органів виконавчої влади; (г) є суб'єктом, якому Верховна Рада України може делегувати певні повноваження у сфері державного управління в оподаткуванні [2].

Податкові повноваження Міністерства фінансів України охоплюють: (а) розроблення пропозицій з удосконалення актів податкового законодавства, їх внесення в закріпленому порядку на розгляд Кабінету Міністрів України, у тому числі в частині пропозицій щорічного перегляду ставок податків і зборів, установлених у фіксованому значенні; (б) здійснення нормативно-правового регулювання в податковій сфері й у розрізі державної політики щодо боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового законодавства шляхом видання підзаконних нормативно-правових актів; (в) участь в адмініструванні податків і зборів шляхом узгодження рішення про надання розстрочення або відстрочення грошових зобов'язань чи податкового боргу стосовно загальнодержавних податків і зборів на строк, що виходить за межі одного бюджетного року [3].

Державна казначейська служба України забезпечує ведення єдиного казначейського рахунку й володіє певними податковими повноваженнями, а саме: (а) бере участь у розподілі податків між бюджетами різних рівнів; (б) повертає з бюджету зайво стягнуті і сплачені податки і збори; (в) відшкодовує податок на додану вартість, здійснює відкриття, обслуговування й закриття рахунків у системі його електронного адміністрування, бере участь у формуванні Реєстру заяв про повернення суми бюджетного відшкодування; (г) контролює зарахування податкових коштів по бюджетних рахунках, їх рух, а також підстави відшкодування податку на додану вартість [4].

Органи Державної фіскальної служби України здійснюють спеціальну податкову компетенцію в галузі оподаткування шляхом представництва держави в податкових правовідносинах. Саме вони є спеціальними уповноваженими органами, що прямо взаємодіють з

платниками податків і контролюють своєчасність і повноту податкових надходжень до потребуючих їх державного й місцевих бюджетів. Податкові повноваження контролюючих органів спрямовані: (1) на адміністрування податків і зборів, у тому числі в електронній формі, а також на здійснення податкового контролю; (2) на боротьбу з податковими правопорушеннями й на накладення фінансових санкцій за їх вчинення; (3) на стягнення податкового боргу; (4) на опрацювання пропозицій про внесення змін до податкового законодавства й удосконалення форм документів, що застосовуються при виконанні платниками податків свого податкового обов'язку; (5) на міжнародне співробітництво у сферах усунення подвійного оподаткування й боротьби з ухиленням від сплати податків [5].

Висновки. Для недопущення порушення принципу стабільності оподаткування при прийнятті законів з питань податків і зборів слід передбачити в Законі України «Про Регламент Верховної Ради України» положення щодо порядку введення в дію законів, якими визначаються податки, збори та їх елементи. Прямим обов'язком парламенту має стати неухильне дотримання вимоги стабільності в тому її тлумаченні, яке викладено в Податковому кодексі України.

Для узгодження Положення про Міністерство фінансів України в частині податкових повноважень з Податковим кодексом України необхідно викласти пп. 39 п. 4 Положення в такій редакції: Міністерство фінансів України «здійснює узгодження рішення про надання розстрочення або відстрочення грошових зобов'язань чи податкового боргу стосовно загальнодержавних податків і зборів на строк, що виходить за межі одного бюджетного року, якщо сума, заявлена до розстрочення або відстрочення чи сума розстрочених або відстрочених грошових зобов'язань, чи податкового боргу, щодо яких переносяться строки сплати, становить 1 мільйон гривень і більше; приймає вмотивоване рішення про надання розстрочення або відстрочення грошових зобов'язань чи податкового боргу стосовно загальнодержавних і місцевих податків і зборів, а також про перенесення строків сплати розстрочених або відстрочених сум, якщо сума попередньо наданого розстрочення або відстрочення грошових зобов'язань чи податкового боргу не була погашена».

Також вважаємо доцільним внести зміни до статей 43 і 200 Податкового кодексу України, а також до п. 4 Положення про Державну казначейську службу України і доповнити їх приписами, які зобов'язують казначейські органи забезпечувати наявність підстав здійснюваних операцій з бюджетного відшкодування податку на додану вартість, з повернення помилково або надміру зарахованих сум податків і зборів шляхом зіставлення розмірів наявних і непогашених грошових зобов'язань платників податків і заявлених до повернення або відшкодування з бюджету сум, інформація про що надходить до Казначейства від контролюючих органів.

Список використаних джерел

1. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI : із зм. і доп. станом на 10.09.2015. Офіційний вісник України. 2010. Т. 1. № 92. С. 9.
2. Про Кабінет Міністрів України : Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2014. № 13. Ст. 222.
3. Положення про Міністерство фінансів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-%D0%BF#Text>;
4. Положення про Державну казначейську службу : Постанова КМУ від 15 квітня 2015 р. № 215. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/215-2015-%D0%BF#Text>;
5. Положення про Державну фіскальну службу України : Постанова КМУ від 21 травня 2014 р. № 236. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-%D0%BF#Text>;
6. Проскура К. П. Особливості адміністрування податків в Україні. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/48214>;
7. Повноваження органів місцевого самоврядування. URL: <https://buhgalter.com.ua/news/diyalnist-organiv-mistsevogo-samovryaduvannya/povnovazhennya-organiv-mistsevogo-samovryaduvannya-shchodo-podatktiv/>;
8. Сидорова Е. О. Поняття, структура та особливості податкової компетенції і податкових повноважень органів публічної влади. Правові новели. 2017. № 3. С. 117–124.
9. Сидорова Е. О. Класифікація органів публічної влади з повноваженнями у сфері оподаткування. Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2017. № 28. С. 76–78.
10. Сидорова Е. О. Формування системи органів публічної влади – носіїв податкових повноважень. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 11. С. 143–148.

11. Сидорова Е. О. Структура системи органів публічної влади, наділених податковими повноваженнями. Актуальні завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів 20 – 21 жовт. 2017 р.). Львів : Західноукр. організація «Центр правничих ініціатив», 2017. С. 90–93.

Надійшла до редакції 15.03.2021

References

1. Podatkovi kodeks Ukrainy [Tax Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 02.12.2010 r. № 2755-VI : iz zm. i dop. stanom na 10.09.2015. Ofitsiyni visnyk Ukrainy. 2010. T. 1. № 92. S. 9. [in Ukr.].
2. Pro Kabinet Ministriv Ukrainy [About the Cabinet of Ministers of Ukraine] : Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR). 2014. № 13. St. 222. [in Ukr.].
3. Polozhennia pro Ministerstvo finansiv Ukrainy [Regulations on the Ministry of Finance of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-%D0%BF#Text>; [in Ukr.].
4. Polozhennia pro Derzhavnu kaznacheisku sluzhbu [Regulations on the State Treasury Service] : Postanova KМУ vid 15 kvitnia 2015 r. № 215. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/215-2015-%D0%BF#Text>; [in Ukr.].
5. Polozhennia pro Derzhavnu fiskalnu sluzhbu Ukrainy [Regulations on the State Fiscal Service of Ukraine] : Postanova KМУ vid 21 travnia 2014 r. № 236. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-%D0%BF#Text>; [in Ukr.].
6. Proskura K. P. Osoblyvosti administruvannya podatkov v Ukraini [Features of tax administration in Ukraine]. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/48214>; [in Ukr.].
7. Povnovazhennia orhaniv mistsevoho samovriaduvannya [Powers of local governments]. URL: <https://buhgalter.com.ua/news/diyalnist-organiv-mistsevogo-samovryaduvannya/povnovazhennya-organiv-mistsevogo-samovryaduvannya-shchodo-podatkov/>; [in Ukr.].
8. Sydorova E. O. Poniattia, struktura ta osoblyvosti podatkovoi kompetentsii i podatkovykh povnovazhen orhaniv publichnoi vlady [The concept, structure and features of tax competence and tax powers of public authorities]. Pravovi novely. 2017. № 3. S. 117–124. [in Ukr.].
9. Sydorova E. O. Klasyfikatsiia orhaniv publichnoi vlady z povnovazhenniamy u sferi opodatkuvannya [Classification of public authorities with powers in the field of taxation]. Naukovi visnyk mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii : Yurysprudentsiia. 2017. № 28. S. 76–78. [in Ukr.].
10. Sydorova E. O. Formuvannya systemy orhaniv publichnoi vlady – nosiiv podatkovykh povnovazhen [Formation of a system of public authorities - holders of tax powers]. Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo. 2017. № 11. S. 143–148. [in Ukr.].
11. Sydorova E. O. Struktura systemy orhaniv publichnoi vlady, nadilenykh podatkovymy povnovazhenniamy [The structure of the system of public authorities endowed with tax powers]. Aktualni zavdannia ta napriamy rozvytku yurydychnoi nauky u KhKhI stolitti : mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Lviv 20 – 21 zhovt. 2017 r.). Lviv : Zakhidnoukr. orhanizatsiia «Tsentр pravnychykh initsiatyv», 2017. С. 90–93. [in Ukr.].

SUMMARY

Elvira O. Sidorova. Peculiarities of legal regulation of tax authorities of public authorities in Ukraine. The article reveals the peculiarities of the legal regulation of tax powers of public authorities in Ukraine. It is noted that the tax legal personality of the state is a direct consequence of the implementation of the public territorial entity's own tax sovereignty. It is emphasized that one of the main classification criteria for the division of public authorities with tax powers is the functional purpose and nature of the body. On the grounds of functional purpose and the nature of powers in the field of taxation, the investigated bodies are divided into: 1) bodies of general competence (Verkhovna Rada of Ukraine, Cabinet of Ministers of Ukraine, local representative bodies); 2) bodies of special competence with the presence of part of the functions in the field of taxation (Ministry of Finance of Ukraine, State Treasury Service of Ukraine); 3) bodies of special tax competence (State Fiscal Service of Ukraine as a controlling body in the field of taxation). The content and structure of tax powers are considered.

It is emphasized that the main distinguishing feature of the ratio of tax competence and tax powers is the possibility of delegating part of the powers, while the competence is not subject to delegation. Based on the analysis of the current legislation of Ukraine, the tax powers of public authorities and local governments are considered. The rights and responsibilities in the tax sphere of the Verkhovna Rada of Ukraine, the State Fiscal Service of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Ministry of Finance of Ukraine, the State Treasury Service of Ukraine, local councils are covered.

In order to prevent violation of the principle of tax stability in the adoption of laws on taxes and fees, the Law of Ukraine "On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine" should provide for the implementation of laws defining taxes, fees and their elements. It is the direct duty of the parliament to strictly

adhere to the requirement of stability in its interpretation, which is set out in the Tax Code of Ukraine.

To bring the Regulation on the Ministry of Finance of Ukraine in terms of tax powers in accordance with the Tax Code of Ukraine, it is necessary to set out subparagraph 39 of paragraph 4 of the Regulation as follows: The Ministry of Finance of Ukraine fees for a period exceeding one budget year, if the amount declared for installment or deferral or the amount of deferred or deferred monetary obligations or tax debt in respect of which payment is deferred is 1 million hryvnias or more; makes a reasoned decision to grant installments or deferrals of monetary obligations or tax debt in respect of national and local taxes and fees, as well as to postpone the payment of deferred or deferred amounts, if the amount of previously granted installments or deferrals of monetary obligations or tax debt was not repaid».

Keywords: tax sovereignty, tax legal relations, tax powers, tax competence, public authorities.

УДК 338.1

DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-337-342

Ольга СТАНИНА ©
кандидат технічних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

РОЛЬ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Доведено необхідність вивчення впливу штучного інтелекту на економічну безпеку кожного окремого підприємства та країни загалом. Визначено основні причина та переваги впровадження систем штучного інтелекту в різноманітні сфери діяльності людини. Сформульовано низку загроз, що пов'язані з впровадженням штучного інтелекту, а саме: низький рівень захисту даних; особливості технології роботи системи; збільшення кількості даних, які обробляються, сортуються та зберігаються; упереджене судження штучного інтелекту через неякісне навчання; низький рівень комунікації між людиною та системою тощо. Запропоновано можливі заходи щодо протидії негативному впливу штучного інтелекту на економічну безпеку України.

Ключові слова: безпека, економічна безпека, штучний інтелект, перспективи, ризики.

Постановка проблеми. У сучасному світі одним з ключових критеріїв успішного розвитку держави є рівень її економіки. Економіка України пройшла довгий та тернистий шлях для досягнення стабільності та рівноваги. Але останні події у світі та країні створюють нові негативні чинники, які спричиняють загрозу не тільки економічній, але й національній безпеці держави.

Сучасний світ характеризується високим ступенем мінливості та хиткістю будь-якого фундаменту. А отже, діяльність сучасних підприємств стикається з необхідністю бути відповідними постійним змінам та різноманітним (часто неочікуваним) впливам зовнішнього середовища. Такі впливи та чинники, що їх спричиняють, не завжди є сприятливими для діяльності підприємства, а це означає, що компаніям необхідно бути весь час готовими до всіляких загроз та небезпек. У таких умовах все гостріше постає питання економічної безпеки підприємства та тих рішень, що з нею пов'язані.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Станом на сьогодні, все більше вчених приділяють увагу дослідженню питань протидії економічним загрозам, зокрема: О. Барановський, І. Білько, Т. Васильців, В. Геєць, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, Ю. Лисенко, Т. Момот, В. Мунтіян, В. Предборський, Т. Пастернак–Таранушенко, А. Штангрет та багато інших. І наявність такої великої кількості науковців, що зайнята вивченням економічної безпеки, тільки підсилює важливість дослідження цієї проблеми.

З розвитком інформаційних технологій та створенням штучного інтелекту (ШІ) все більша кількість сфер впроваджує їх у свою діяльність. І сьогодні вже неможливо уявити

© Станіна О.Д., 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6754-0317>

st.olga.d@gmail.com

роботу сучасного підприємства без використання інформаційних технологій та ШІ.

Серед вчених, що займалися розробкою ШІ та дослідженням його впливу на життя людини, можна відзначити С. Хокінга, Н. Вінера, А. Тьюрінга, Ч. Беббіджа, П. Вінсона, В. Глушкова, Д. Попова, О. Швиркова та багатьох інших. Проблеми саме впровадження ШІ в життя людей досліджували такі вчені, як С. Бабич, М. Шишкіна, В. Білик, О. Баранов та ін.

Метою статті є аналіз перспектив та ризиків використання штучного інтелекту та його роль у забезпеченні економічної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні серед важливих та перспективних напрямів застосування ШІ можна виділити такі:

– машинне навчання, яке вже спроможне працювати без людини та будувати прогнози у сферах економіки, медицини, транспорту тощо;

– ШІ, пов'язаний з опрацюванням та аналізом природної мови, розшифровуванням промов, написів, створюванням нескладних нотаток тощо;

– віртуальні помічники, які допомагають створювати особистий розклад, планувати зустрічі, будувати маршрути, надавати рекомендації, допомагати під час прийняття рішень тощо;

– експертні системи в найрізноманітніших галузях економіки;

– машинний зір, який покликаний розпізнавати навколишнє середовище, малюнки, почерк, реконструювати історичних осіб та будівлі і, навіть, забезпечувати безпеку керування автомобілем.

Сучасні підприємства, які мають змогу використовувати ШІ у своїй діяльності, отримують чимало переваг:

– зниження операційних витрат за рахунок оптимізації процесів та мінімізації витрат підприємства;

– прийняття більш зважених управлінських рішень за рахунок аналізу більшого обсягу даних та прогнозування майбутнього розвитку підприємства;

– своєчасність за рахунок можливості швидкого опрацювання великих обсягів інформації;

– зниження відсотка людських та операційних помилок за рахунок автоматизації виробництва;

– захист від шахрайства.

Якщо розглядати сферу застосування ШІ у різноманітних секторах економіки, треба зазначити, що:

– в секторі маркетингу ШІ активно використовується насамперед для ефективного таргетингу (тобто реклами), аналізу, отримання якісних даних стосовно цільової аудиторії (ЦА) та як інструмент для прогнозування щодо майбутніх уподобань ЦА відповідного сегмента ринку;

– сектор торгівлі використовує ШІ для оптимізації складських запасів, ціноутворення, як інструмент для прийняття рішень щодо акцій та розпродажу, аналізу купівельної корзини;

– у банківському секторі ШІ найперше використовується для аналізу, прогнозування, прийняття управлінських рішень, організації клієнтського сервісу, безпеки (наприклад, розпізнавання обличчя) тощо;

– в телекомунікаційному секторі, як і в банківському, ШІ насамперед використовується для аналізу бази своїх клієнтів. Але він також може застосовуватися для роботи з клієнтами (наприклад, за допомогою чат-ботів), формування тарифів, безпеки (наприклад, виявлення неправомірних чи спам-дзвінків);

– сектор промисловості є чи не найбільш продуктивним для використання ШІ, адже саме в ньому застосування сучасних інформаційних технологій дозволяє не тільки утворити певний економічний ефект, але і напряду пов'язано із запобіганням помилок, що виникають через наявність людського чинника, та безпекою праці. Тому можна казати, що насамперед в цьому секторі ШІ використовується як певні автоматизовані інструменти та когнітивні помічники. Але також повсюдно зустрічається його застосування для прогнозування, прийняття управлінських рішень, оптимізації витрат;

– транспортний сектор використовує ШІ для оптимізації (наприклад, побудови найкоротшого шляху доставки сировини чи матеріалів), автоматизації (наприклад, системи автоматичного керування чи автопілот) тощо.

Сучасний ШІ завдяки самонавчанню вже не потребує такої великої частки втручання людини, яку раніше вимагали автоматизовані системи. І це призводить до того, що досить велику кількість роботи ШІ вже може виконувати самостійно (наприклад, робити певні прогнози, керувати автомобілем, писати нескладні тексти тощо). Потенціал систем штучного

інтелекту (СШІ) дуже високий, тому можна зробити припущення, що їх поширення надалі буде лише збільшуватися.

Як зазначають деякі науковці у своїх прогнозах [1], у майбутньому повсюдне використання ШІ у сфері економіки призведе до суттєвого зниження економічних ризиків та небезпек. Впровадження інформаційних технологій спричинить підвищення стабільності та стійкості фінансової системи. За деякими оцінками [2], використання ШІ може призвести до збільшення продуктивності праці на 37 % в 2035 році в розвинених країнах світу. Ще одним показником, який свідчить про зростання ролі ШІ у світі, можна вважати збільшення кількості венчурного капіталу, який припадає на частку СШІ, та збільшення економічного ефекту від ШІ [3].

Наведені наукові дослідження лише підкреслюють той факт, що у майбутньому технологічні зміни є неминучими. При цьому виникає важливе питання щодо готовності світової та національної економіки до швидких змін, адже світова глобалізація лише прискорює цей процес.

І тут треба зазначити, що, незважаючи на велику кількість переваг використання ШІ, його впровадження супроводжується також низкою труднощів і навіть небезпек. Серед наявних на цей час складнощів найперше треба виділити такі:

- нестача кваліфікованого трудового персоналу;
- занадто висока вартість введення в експлуатацію, обслуговування та модернізації індивідуального застосування ШІ;
- складнощі, пов'язані з високими вимогами щодо управління та збереження даних та інформації.

Але впровадження ШІ спричиняє не тільки труднощі, пов'язані з безпосередньою організацією процесу, але і небезпеки, які належать до питань роботи самих СШІ. Сучасні кіберзлочинці активно використовують ШІ для розробки більш ефективних методів зламування інформаційних систем підприємств чи приватних користувачів. Як показують дослідження [4], більшість сучасних комп'ютерних систем, що використовують ШІ, мають вразливість, яка виникає внаслідок обмеженості вхідних даних. Відомо, що системи ШІ, засновані на нейронних мережах (НМ) (а це велика кількість сучасних СШІ), працюють настільки добре, наскільки якісними є ті дані, на яких вони навчаються. І саме в цьому факті міститься найбільша вразливість СШІ, адже наявність навіть невеликої кількості хибних даних у навчальній вибірці може призвести до суттєвих змін в отриманих результатах. Це добре було показано Яном Гудфеллоу в його статті [5], де він продемонстрував, що при додаванні шуму до початкового знімку панди ШІ розпізнавала остаточну картинку як гібона, хоча з початковим зображенням таких проблем не було. В реальності це може мати досить суттєві негативні наслідки для тих сфер, що використовують СШІ для розпізнавання зображення.

Щодо маніпуляцій інформацією стосовно приватних користувачів, досить цікавим було дослідження [6] щодо «бульбашок фільтрів». Справа в тому, що більшість користувачів Інтернету через персоналізацію мають певні обмеження в отриманні інформації. І неначе то правильна тактика, яка допомагає уникнути інформаційного перевантаження та делегувати частину роботи ШІ для концентрації насправді важливих речей. Але це призводить до підвищеної вразливості до хибної інформації, адже, як відомо, людина схильна вірити тим судженням, що підтверджуються вже наявними у неї твердженнями, навіть якщо вони хибні. Це все говорить про можливість зловмисного групування людей, їх дезінформування через подання «фейкових новин» та подальшого злочинного використання (наприклад, для створення певної політичної ситуації).

Крім того, на практиці людина схильна більше довіряти даним та рішенням, отриманим за допомогою ШІ, не зважаючи на можливі помилки та упередження. А це призводить до того, що до проблем використання СШІ часто додаються проблеми, пов'язані з хибним використанням самої системи. Тож, як зазначають американські дослідники [7], внаслідок використання системи COMPAS у сфері кримінального судочинства через машинне упередження відбувалася несправедливість у використанні поруки та покарань.

Деякі автори [8] розглядають п'ять видів ризиків, що пов'язані з впровадженням ШІ (табл. 1): 1) ризик, пов'язаний зі збереженням конфіденційних даних; 2) ризики, пов'язані з технологією роботи системи; 3) ризик, пов'язаний зі збільшенням кількості даних, які обробляються, сортуються та зберігаються; 4) ризик, пов'язаний з упередженим судженням ШІ через неякісне навчання; 5) ризики, пов'язані з налагодженням комунікації між людиною та системою.

Таблиця 1. Ризики впровадження ШІ та можливі шляхи їх уникнення

Ризик	Можливі шляхи уникнення
Низький рівень захисту даних	<ul style="list-style-type: none"> – Підвищена увага до міри захисту даних – Управління доступом – Дослідження різноманітних методів захисту від кібератак – Застосування прозорих протоколів – Виявлення та аналіз прогалин в системі захисту
Особливості технології роботи системи	<ul style="list-style-type: none"> – Моніторинг ефективності – Моніторинг аналітики – Застосування прозорих протоколів
Збільшення кількості даних, які обробляються, сортуються та зберігаються	<ul style="list-style-type: none"> – Моніторинг ефективності – Якісне тестування та перевірка системи – Впровадження тестування користувачами
Упереджене судження ШІ через неякісне навчання	<ul style="list-style-type: none"> – Перевірка результатів на пояснюваність та прозорість – Якісне тестування та перевірка системи – Впровадження тестування користувачами – Систематичний контроль результатів – Виявлення та аналіз помилок
Низький рівень комунікації між людиною та системою	<ul style="list-style-type: none"> – Цілеспрямоване навчання працівників – Впровадження тестування користувачами – Зворотний зв'язок

Окремо треба зазначити ті наслідки, які спричинить повсюдне використання ШІ; і тут насамперед треба звернути увагу на два аспекти: етичні проблеми використання ШІ та питання персоналу.

До етичних питань, що у майбутньому можуть виникнути і стати гострими через впровадження ШІ, можна віднести: питання розподілу матеріальних благ, що є виробленими за допомогою автоматизованих та комп'ютеризованих систем; питання людської взаємодії з технікою та ступеня довіри до неї; питання можливості (чи неможливості) контролю за навчанням ШІ і тих наслідків, до яких може призвести його розвиток.

Але одним з перших проблемних аспектів, що вже зараз постає у зв'язку з автоматизацією та комп'ютеризацією виробництва, є питання вимог до персоналу та наявності робочих місць. Адже, як зазначається дослідниками [9], через впровадження СШІ майже 375 млн осіб до 2030 року будуть змушені перевчитися та змінити роботу, оскільки відбудеться автоматизація та комп'ютеризація їх поточного робочого місця. А отже, досить гостра проблема безробіття вже не за горами і маячить на горизонті.

Висновки. Із зростанням зацікавленості світу до глибокого навчання, популяризації біометричних систем та автономних машин, повсюдного впровадження штучного інтелекту у житті сучасної людини все гострішим стає питання інформаційної та економічної безпеки. Сьогодні вже неможливо уявити роботу сучасного підприємства без використання інформаційних технологій та ШІ, але також ще не можна уявити його діяльність без людей, які б слідували за справністю функціонування технологічного процесу і коригували недоліки, що виникають під час застосування СШІ. Саме людям у подальшому доведеться знайти собі відповідну роль у процесі, який поєднає критичне мислення людини і високі технологічні можливості комп'ютера.

Список використаних джерел

1. Пантелєєва Н. М. Фінансова безпека в умовах цифрової економіки: очікування і реальність. Міжнародний науково-практичний журнал «Фінансовий простір». 2020 № 2(38). С. 22–37.
2. Mark Purdy and Paul Daugherty, Why Artificial Intelligence is the Future of Growth, Accenture. 2016. P. 27. URL: https://www.accenture.com/t20170524T055435_w_/ca-en/_acnmedia/PDF-52/Accenture-Why-AI-is-the-Future-of-Growth.pdf (дата звернення: 26.02.21).
3. Nicholas Chen, Lau Christensen, Kevin Gallagher, Rosamond Mate, Greg Rafer. Global Economic Impacts Associated with Artificial Intelligence. P. 23 URL: https://www.analysisgroup.com/globalassets/content/insights/publishing/ag_full_report_economic_impact_of_ai.pdf (дата звернення: 26.02.21).
4. Osoba, Osonde A., and William Welser, An Intelligence in Our Image: The Risks of Bias and Errors in Artificial Intelligence, Santa Monica, Calif.: RAND Corporation, RR-1744-RC, 2017. As of September 12, 2017. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1744.html (дата звернення: 26.02.21).
5. Goodfellow, Ian & Shlens, Jonathon & Szegedy, Christian. Explaining and Harnessing Adversarial Examples. 2014. URL: <https://arxiv.org/abs/1412.6572> (дата звернення: 26.02.21).
6. Pariser, Eli, The Filter Bubble: How the New Personalized Web Is Changing What We Read and How We Think, United Kingdom: Penguin Books, 2012. P. 294.
7. Angwin, Julia L., Jeff Larson, Surya Mattu, and Lauren Kirchner. Machine Bias: There's Software Used Across the Country to Predict Future Criminals. And It's Biased Against Blacks. ProPublica. 2016. URL: <https://www.propublica.org/article/machine-bias-risk-assessments-in-criminal-sentencing> (дата звернення: 26.02.21).
8. Benjamin Cheatham, Kia Javanmardian, and Hamid Samandari. Confronting the risks of artificial intelligence. April 2019. URL: <https://www.healthindustryhub.com.au/wp-content/uploads/2019/05/Confronting-the-risks-of-AI-2019.pdf> (дата звернення: 26.02.21).
9. Sam Ransbotham, Philipp Gerbert, Martin Reeves, David Kiron, Michael Spira. Artificial Intelligence in Business Gets Real URL: <http://innovationinsider.com.br/wp-content/uploads/2018/09/60280-MITSMR-BCGReport-2018.Pdf> (дата звернення: 26.02.21).

Надійшла до редакції 15.03.2021

References

1. Pantielieieva N. M. Financial security in the digital economy: expectations and reality [Financial security in the digital economy: expectations and reality]. The international scientific and practical journal "Financial space". 2020 № 2(38). С. 22–37. [in Ukr.].
2. Mark Purdy and Paul Daugherty, Why Artificial Intelligence is the Future of Growth, Accenture. 2016. P. 27. URL: https://www.accenture.com/t20170524T055435_w_/ca-en/_acnmedia/PDF-52/Accenture-Why-AI-is-the-Future-of-Growth.pdf.
3. Nicholas Chen, Lau Christensen, Kevin Gallagher, Rosamond Mate, Greg Rafer. Global Economic Impacts Associated with Artificial Intelligence. P. 23 URL: https://www.analysisgroup.com/globalassets/content/insights/publishing/ag_full_report_economic_impact_of_ai.pdf.
4. Osoba, Osonde A., and William Welser, An Intelligence in Our Image: The Risks of Bias and Errors in Artificial Intelligence, Santa Monica, Calif.: RAND Corporation, RR-1744-RC, 2017. As of September 12, 2017. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1744.html.
5. Goodfellow, Ian & Shlens, Jonathon & Szegedy, Christian. Explaining and Harnessing Adversarial Examples. 2014. URL: <https://arxiv.org/abs/1412.6572>.
6. Pariser, Eli, The Filter Bubble: How the New Personalized Web Is Changing What We Read and How We Think, United Kingdom: Penguin Books, 2012. P. 294.
7. Angwin, Julia L., Jeff Larson, Surya Mattu, and Lauren Kirchner. Machine Bias: There's Software Used Across the Country to Predict Future Criminals. And It's Biased Against Blacks. ProPublica, 2016. URL: <https://www.propublica.org/article/machine-bias-risk-assessments-in-criminal-sentencing>.
8. Benjamin Cheatham, Kia Javanmardian, and Hamid Samandari. Confronting the risks of artificial intelligence. April 2019. URL: <https://www.healthindustryhub.com.au/wp-content/uploads/2019/05/Confronting-the-risks-of-AI-2019.pdf>.
9. Sam Ransbotham, Philipp Gerbert, Martin Reeves, David Kiron, Michael Spira. Artificial Intelligence in Business Gets Real. URL: <http://innovationinsider.com.br/wp-content/uploads/2018/09/60280-MITSMR-BCGReport-2018>.

SUMMARY

Olha D. Stanina. The role of artificial intelligence in ensuring the state economic security. The article provides a rationale for the need to study the impact of artificial intelligence on the economic security of each individual enterprise in particular and the country as a whole. The main reasons and advantages of the widespread introduction of systemic artificial intelligence in various spheres of human activity have been

determined. The author gives promising directions for using artificial intelligence, such as machine learning, speech analysis, virtual assistants, machine vision, expert systems, and the like. The areas of application of artificial intelligence in various areas of the economy, such as trade, marketing, industry, transport, banking and telecommunications sectors, are outlined. The author identifies a number of threats and difficulties that a person faces in the process of introducing artificial intelligence, namely: low level of data protection; features of the technology of the artificial intelligence system; an increase in the amount of data that is processed, sorted and stored; preconceived judgments about artificial intelligence due to poor-quality training; a low level of communication, which can be traced in the process of interaction between a person and a system, and the like. For each of the designated types of risk, possible measures are proposed, thanks to which the negative impact of artificial intelligence on the economic security of Ukraine is counteracted. Also, the article contains a number of difficulties that are associated with the peculiarities of the work of artificial intelligence systems. The author cites research showing that artificial intelligence is able to increase productivity growth, but it can also have an ambiguous effect on labor. The article also touches on ethical issues related to the use of artificial intelligence.

Keywords: security, economic security, artificial intelligence, prospects, risks.

УДК 338.22

DOI 10.31733/2078-3566-2021-1-342-347

Світлана ТЮТЧЕНКО
старший викладач
(Дніпропетровський
державний університет
внутрішніх справ)

Аліна ВАРЯНИЧЕНКО
асистент
(Університет
Лазарського
у Варшаві, Польща)

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ЯК ДИНАМІЧНА СКЛАДОВА СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

У статті досліджено визначення та забезпечення національної безпеки України на сучасному етапі становлення держави як одного з векторів Стратегії сталого розвитку. На підставі здійснених досліджень зроблено висновки щодо визначення національної безпеки України та шляхів її забезпечення. За авторським підходом, національна безпека визначається як динамічна складова стратегічного розвитку держави, метою якої є забезпечення безпеки держави, бізнесу та громадян, захищеності інвестицій та приватної власності, забезпечення миру і захисту кордонів.

Ключові слова: національна безпека, стратегія розвитку, стратегія безпеки, національні інтереси, загрози, політика національної безпеки України, ризики.

Постановка проблеми. Світові фінансові та економічні кризи є знаковими етапами в міжнародній системі політичних, економічних відносин та відносин у сфері національної безпеки. У цих умовах надзвичайно важливим є реальне бачення стану, місця і ролі кожної країни в глобальному світі, що динамічно змінюється. Тож зараз виникає потреба до переосмислення підходів щодо організації національної безпеки України та системи її забезпечення.

Головною умовою існування та розвитку України на сучасному етапі є визначення національних інтересів держави, шляхів їх досягнення та забезпечення національної безпеки.

Національна безпека, як окрема наукова галузь, охоплює методологію всіх споріднених наук і тому є комплексною за своєю суттю. Метою статті є визначення та обґрунтування

© Тютченко С. М., 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8480-6519>

k_inf@dduvs.in.ua

© Варяниченко А. О., 2021

k_inf@dduvs.in.ua

нових поглядів на методологію національної безпеки та шляхів її забезпечення відповідно до Стратегії сталого розвитку країни. За авторським підходом, національна безпека визначається як динамічна складова стратегічного розвитку держави.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Аналіз вітчизняної наукової літератури свідчить про те, що більшість авторів висвітлюють в основному загальнотеоретичні і концептуальні проблеми безпеки.

Теоретичними та методологічними питаннями національної безпеки, її законодавчим закріпленням та визначенням займалися українські вчені: В. Абрамов, В. Богданович, О. Власюк, В. Горбулін, М. Єрмошенко, О. Кириченко, Т. Ковальчук, Ю. Ковбасюк, А. Семенченко, Г. Ситник, А. Сухоруков, М. Шевченко та ін. [1]. Кожний з них намагався адаптувати загальнонаукові та специфічні методологічні підходи до вивчення проблем національної безпеки України. Завдяки їхнім науковим працям національна безпека виділена в окрему наукову галузь. Однак на сьогодні вітчизняна теорія національної безпеки знаходиться на стадії формування та використовує методологічні підходи з різних галузей науки. Під час вирішення наукових проблем, які стосуються національної безпеки, в основному використовуються методології наукових досліджень державної та військової безпеки, що відображається у законодавчому її закріпленні [2].

Мета. Як показує світовий досвід, забезпечення безпеки держави – це гарантія незалежності країни, умова стабільності й ефективності життєдіяльності суспільства, досягнення успіхів в усіх сферах розвитку. Тому забезпечення національної безпеки належить до найважливіших пріоритетів стратегічного розвитку більшості країн світу, а аналіз і подальша адаптація успішного досвіду такого забезпечення є однією з найбільш ефективних механізмів досягнення стабільності та ефективності національної економіки.

Досвід країн свідчить, що забезпечення національної безпеки має вирішальний вплив на отримання державою визначного місця в глобальному просторі, яке відповідає б його стратегічним цілям та потенціалу. Адаптація прогресивного досвіду усіх країн щодо забезпечення національної безпеки повинна стати одним з пріоритетних напрямів зовнішньої політики країн не тільки з погляду досягнення стійкості та ефективності національної економіки, а й з позиції довгострокової стратегії національного розвитку [3].

У сучасному світі безпека, як багатовимірне суспільне явище, являє собою предмет міждисциплінарних досліджень. Одним з основних напрямів комплексного аналізу є дослідження механізмів розробки стратегій національної безпеки. Без наукового пояснення та уявлення про специфічні властивості ефективної діяльності в питаннях розробки стратегій національної безпеки в різних регіонах світу неможливо визначення конкретних напрямів щодо забезпечення національної безпеки сучасних держав [4].

Виклад основного матеріалу. Загрози національній безпеці поділяють на екзогенні та ендегенні і ранжують за ступенем важливості та ймовірності настання. Це дозволяє концентрувати зусилля щодо прогнозування та запобігання найбільш небезпечних ситуацій та нівелювати неприйнятні ризики. У кожній країні існує розгалужена мережа інститутів, що забезпечує ефективну взаємодію парламенту, уряду і великого бізнесу під час розробки та реалізації рішень щодо забезпечення національної економічної безпеки.

Стратегічне планування передбачає, насамперед, усвідомлення цілей подальшого розвитку. Вищим рівнем стратегічного планування є визначення державних інтересів на довгостроковий термін. Цілі і завдання інших рівнів повинні бути узгоджені з державними інтересами вищого рівня.

Оцінка середовища безпеки є однією з найбільш складних завдань стратегів і фахівців у сфері національної безпеки. Несподівані зміни в різних регіонах земної кулі можуть кардинально змінити цілі державної стратегії. Оцінка середовища безпеки повинна містити широкий спектр проблем, як-от: домінуючі тенденції, критичні ризики, посилення економічної незалежності, зміни у внутрішній політиці, культурні, релігійні та демографічні тенденції розвитку держав, виникнення етнічних воєн, зміни навколишнього середовища, а також розвиток нових технологій.

В Україні прийнята та впроваджується Стратегія сталого розвитку України до 2030 року. Стратегія встановлює цілісну систему стратегічних та операційних цілей переходу до інтегрованого економічного, соціального та екологічного розвитку країни до 2030 року. Вона також визначає інституційні засади впровадження Стратегії, напрями міжгалузевої та міжсекторальної взаємодії, основні рушійні сили та інструменти її реалізації.

Нова світоглядна парадигма, на якій ґрунтується Стратегія, є політичною та практичною моделлю такого розвитку всіх країн світу, який задовольняє потреби нинішнього покоління без шкоди для можливості майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби. Ця

модель орієнтована на досягнення оптимального балансу між трьома складовими розвитку – економічною, соціальною та екологічною.

Перехід до сталого розвитку – це процес зміни ціннісних орієнтацій багатьох людей. Визнаними міжнародними фундаментальними цінностями розвитку є свобода, рівність, солідарність, толерантність, повага до природи, спільна відповідальність. Національні цілі сталого розвитку базуються на політичних, економічних, соціальних, екологічних, моральних і культурних цінностях, властивих українському суспільству. Вони визначають спрямованість стратегії на турботу про спільне благо та захист національних інтересів України.

Кардинальні зміни, пов'язані з Революцією гідності та курсом на євроінтеграцію, зумовлюють можливість побудувати нову Україну на принципах сталого розвитку, верховенства права, захисту прав людини, демократії, солідарності, належного врядування. У 2030 році Україна вбачається країною, в якій загоєні рани, спричинені воєнними діями на сході України, і яка розвивається за принципами сталого розвитку.

Основними векторами подальшого розвитку України до 2030 року визначені [5]:

- вектор розвитку – забезпечення сталого розвитку країни, проведення структурних реформ, забезпечення економічного зростання екологічно невиснажливим способом, створення сприятливих умов для ведення господарської діяльності;

- вектор безпеки – забезпечення безпеки держави, бізнесу та громадян, захищеності інвестицій та приватної власності, забезпечення миру і захисту кордонів, чесного та неупередженого правосуддя, невідкладне проведення очищення влади на всіх рівнях та забезпечення впровадження ефективних механізмів протидії корупції. Пріоритетом є безпека життя та здоров'я людини, що неможливо без ефективної системи охорони громадського здоров'я, надання належних медичних послуг, захищеності соціально вразливих верств населення, безпечного стану довкілля і доступу до якісної питної води й санітарії, безпечних і якісних харчових продуктів та промислових товарів;

- вектор відповідальності – забезпечення гарантій кожному громадянину, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та 6 інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак, мати доступ до високоякісної освіти, системи охорони здоров'я та інших послуг в державному та приватному секторах;

- вектор гордості – забезпечення взаємної поваги та толерантності в суспільстві, гордості за власну державу, її історію, культуру, науку, спорт [5].

Метою Стратегії є забезпечення високого рівня та якості життя населення України, створення сприятливих умов для діяльності та припинення деградації природних екосистем шляхом впровадження нової моделі економічного зростання, що базується на засадах сталого розвитку.

Економічне зростання буде пов'язане з широким застосуванням моделей «зеленої» економіки. Застосування заходів енергозбереження та енергоефективних технологій призведе до зростання екологічно чистої енергії, що сприятиме поліпшенню якості довкілля і здоров'я населення. Розвиток орієнтований на поліпшення якості життя населення, соціально-економічний розвиток, чисту екологію та здоровий стан життя. Високий інтелектуальний рівень потенціалу населення сприятиме зростанню конкурентоспроможності країни у майбутньому.

Реалізація Стратегії спрямована на подолання бідності шляхом ефективності зайнятості населення, високої вартості робочої сили, накопичення людського і соціального капіталу, розвитку підприємницької активності населення, зміцнення середнього класу, підвищення соціальних стандартів і гарантій, а також надання необхідної соціальної підтримки вразливим групам населення [5].

На найвищому рівні державного мислення розробляється та приймається основна стратегія національної безпеки, яка є основним вектором Стратегії сталого розвитку. Вона відображає структуру міжнародних відносин, визначає сильні та слабкі сторони політичних кіл, їх здатність гнучко сприйняти поставлені завдання. Основна стратегія повинна дати чітке уявлення про те, які саме економічні, дипломатичні та оборонні інструменти державної влади будуть використані для досягнення поставлених цілей і здійснення прийнятої політики.

Засоби, які має держава для здійснення обраної стратегії національної безпеки, містять у собі всі наявні ресурси країни. До економічних інструментів держави належать торгові угоди, можливості отримання іноземної допомоги, готівкова грошова маса, податки, державні витрати і субсидії. До дипломатичних засобів й інструментів належать об'єднання, альянси, спеціальні коаліції, договори, взаємні послуги, санкції, а також переговори будь-я-

кого ступеня складності. До військових інструментів належить весь спектр оборонної могутності держав.

Головною рисою зовнішнього та внутрішнього середовища національної безпеки є її невизначеність та ризик. Тому стратеги повинні постійно переглядати елементи середовища безпеки, корегувати цілі та завдання стратегій, наявних ресурсів, а також інструментів, необхідних для їх досягнення. Це тривалий, поступовий процес. Зважаючи на ці раціональні міркування, фахівці з національної безпеки спочатку повинні оцінити міжнародний стан безпеки в домінуючих тенденціях та критичних ризиках, і лише потім визначити специфічні цілі і завдання держави.

Фахівці з питань національної безпеки навряд чи зможуть визначити спільний погляд щодо меж наявних ризиків. Зазвичай джерелами розбіжностей є потенційні перешкоди, тобто чинники, що перешкоджають тому чи іншому процесу. Наприклад, протягом найближчих десяти років обмеженість матеріально-технічних ресурсів може вплинути на будь-які найдосконаліші стратегії.

В Україні 14 вересня 2020 року Президент Володимир Зеленський підписав указ щодо введення в дію рішення Ради національної безпеки й оборони та затвердження Стратегії національної безпеки України. Стратегія національної безпеки визначає основні напрями державної політики у сфері нацбезпеки, зокрема: пріоритети національних інтересів України та забезпечення національної безпеки, цілі та основні напрями державної політики у сфері національної безпеки; поточні та прогнозовані загрози національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов; основні напрями зовнішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки; напрями та завдання реформування й розвитку сектора безпеки й оборони; ресурси, необхідні для її реалізації.

У Стратегії визначено, що Україна прагне миру, який є запорукою розвитку держави, а людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека – найвища соціальна цінність. Кінцевою метою реалізації Стратегії є утвердження вільної, заможної, безпечної України, в якій панує право, де кожен може реалізувати свої таланти та здібності, де люди дихають чистим повітрям, п'ють чисту воду, та, з якою пов'яжуть долю їхні діти й онуки.

Стратегія ґрунтується на трьох основних засадах державної політики у сфері національної безпеки:

- стримування – розвиток оборонних і безпекових спроможностей для унеможливлення збройної агресії проти України;
- стійкість – здатність суспільства та держави швидко адаптуватися до змін безпекового середовища й підтримувати стале функціонування, зокрема шляхом мінімізації зовнішніх і внутрішніх уразливостей;
- взаємодія – розвиток стратегічних відносин із ключовими іноземними партнерами, насамперед з Європейським Союзом і НАТО та їхніми державами-членами, США, прагматичне співробітництво з іншими державами та міжнародними організаціями на основі національних інтересів України.

Пріоритетами національних інтересів визначаються:

- відстоювання незалежності й державного суверенітету;
- відновлення територіальної цілісності у межах міжнародно визнаного державного кордону України;
- суспільний розвиток, насамперед розвиток людського капіталу;
- захист прав, свобод і законних інтересів громадян України;
- європейська та євроатлантична інтеграція.

У Стратегії враховані останні зміни ситуації у сфері національної безпеки та оборони, що пов'язано з кризовими явищами у світовій економіці, появою нових чинників, які впливають на стан міжнародного безпекового середовища, поширенням хвороби COVID-19, а також посиленням небезпеки виникнення надзвичайних ситуацій природного й техногенного характеру [6].

Геополітичний аналіз дозволяє оцінити взаємозв'язок і співвідношення між зовнішнім і внутрішнім станом безпеки країни. Різке погіршення міжнародної ситуації негативно впливає на істотне скорочення населення, зниження економічного потенціалу, втрати частин історичних територій.

Побудова та реалізація стратегії у сфері національної безпеки значною мірою залежить від типу політичної системи суспільства і характеру політичного режиму. Значні труднощі у функціонуванні механізму безпеки проявляються в умовах радикальних політичних змін, період переходу від одного типу політичної системи до іншої. У такому становищі на

сьогодні знаходиться Україна, яка переживає всі труднощі і недоліки зміни влади, що негативно впливають на стан національної безпеки.

З погляду визначення принципових засад функціонування механізму безпеки, що забезпечує захист особистості, суспільства і держави, особливе значення має аналіз політичної безпеки як виду національної безпеки, з'ясування особливостей організації механізму захисту залежно від типу політичної системи суспільства, а також основних способів і методів політичного регулювання у сфері безпеки. Проблема політичної безпеки є центральною в комплексі питань, що стосуються побудови загального механізму і практичної реалізації стратегії національної безпеки.

Засоби регулювання проблем, що створюють загрози і небезпеки на національному рівні, можуть охоплювати велику сукупність людських, виробничо-технічних, економічних, соціальних, ідеологічних, культурно-інформаційних та інших ресурсів, які має влада і які вона застосовує під час вирішення завдань в інтересах безпеки. Використання різноманітних засобів, а також методів оптимізації суспільних процесів і відносин в максимальному ступені в змозі забезпечити ефективне вирішення завдань щодо захисту особистості, суспільства і держави від загроз і небезпек.

Висновки. Стратегія забезпечення національної безпеки України ґрунтується на чіткій відповідності сутності соціальних та економічних процесів, спирається на поняття державності, на визнання влади та авторитет особистості. Її основним ядром є державність.

Здійснення ефективної стратегії безпеки неможливо без чіткого визначення сукупності національних інтересів України, що втілюють її моральний досвід та історичні традиції. В системі забезпечення безпеки необхідно виділення пріоритету держави і його інститутів. Політика та управління у сфері безпеки повинні бути орієнтовані на захист життєво важливих та духовних цінностей.

Національна безпека характеризується здатністю політичної системи і органів влади адекватно реагувати на зовнішні та внутрішні загрози, зберігати цілісність соціуму і його сутнісні якості. Основними структурними елементами безпеки є: інституційна безпека, безпека регулятивної підсистеми, безпека функціонально-комунікативної підсистеми і духовно-ідеологічна безпека.

Структура зовнішньої безпеки визначається трьома основними рівнями: глобальним, регіональним і національно-державним. Сприятливі чинники геополітичного, міжнародного і військово-стратегічного характеру створюють основу глобальної безпеки.

Національна безпека держави, як складова системи державного управління країною, повинна створювати умови для високого рівня життєдіяльності нації, забезпечувати її конкурентоспроможність у відносинах із зовнішнім світом для надійного існування та прогресивного розвитку. Національна безпека України повинна розглядатися як процес, а система забезпечення національної безпеки як забезпечення цього процесу. Отже, національна безпека визначається не як стан, а як динамічна складова розвитку держави. Інтереси або мета, які потрібно досягнути на шляху розвитку, розглядаються як стала величина, а загрози є динамічними та змінюються залежно від шляху вибору досягнення інтересів.

Отже, основою національної безпеки України є національний інтерес, який є сукупністю внутрішніх та зовнішніх потреб держави в забезпеченні захищеності та прогресивного розвитку особистості, суспільства та держави. Носієм національних інтересів держави є український народ. Національні інтереси досягаються через здійснення державного управління в процесі забезпечення безпеки.

Список використаних джерел

1. Пригунов П. Я. Формування теоретико-методологічних підходів дослідження проблем економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності у напрямі «Національна безпека»: Наукові праці МАУП. Київ : МАУП, 2001. Вип. 4 (39). Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2013. 216 с. С. 160–168.
2. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Науковий журнал. Серія : Юридичні науки. 2015. № 4 (81). ДЕРЖАВА ТА ПРАВО.
URL: [http://zt.knute.edu.ua/files/2015/4\(81\)/Blystiv.pdf](http://zt.knute.edu.ua/files/2015/4(81)/Blystiv.pdf)
3. Рибальченко Л. В., Рижков Е. В., Тютченко С. М., Гавриш О. С., Варяниченко А. О. Безпека підприємництва : монографія. Дніпропетр. держав. ун-т внутріш. справ, Дніпро, 2020. 180 с.
4. Деренуца А. С. Анализ опыта стран европейского союза в сфере обеспечения национальной экономической безопасности. Таврический Национальный Университет им. В. И. Вернадского. URL: <http://gisap.eu/ru/node/172>
5. Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року : проект закону України.

URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH6YF00A.html

6. Про рішення ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України №392/2020. URL: <https://president.gov.ua/documents/3922020-35037>

Надійшла до редакції 19.11.2020

References

1. Pryhunov P. Ya. Formuvannia teoretyko-metodolohichnykh pidkhodiv doslidzhennia problem ekonomichnoi bezpeky subiektiv hospodarskoi diialnosti u napriami «Natsionalna bezpeka» [Formation of theoretical and methodological approaches to the study of economic security of economic entities in the direction of "National Security"]: Naukovi pratsi MAUP. Kyiv : MAUP, 2001. Vyp. 4 (39). Kyiv : DP «Vyd. dim «Personal», 2013. 216 s. S. 160–168. [in Ukr.].

2. Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo. Naukovyi zhurnal. Seriya : Yurydychni nauky. 2015. № 4 (81). DERZhAVA TA PRAVO

URL: [http://zt.knute.edu.ua/files/2015/4\(81\)/Blystiv.pdf](http://zt.knute.edu.ua/files/2015/4(81)/Blystiv.pdf) [in Ukr.].

3. Rybalchenko L. V., Ryzhkov E. V., Tiutchenko S. M., Havrysh O. S., Varyanichenko A. O. Bezpeka pidpriemnytstva [Business security] : monohrafiia. Dnipropetr. derzhav. un-t vnutrish. sprav, Dnipro, 2020. 180 s. [in Ukr.].

4. Derenuca A. S. Analiz opyta stran evropejskogo soyuza v sfere obespecheniya nacionalnoj ekonomicheskoi bezopasnosti [Analysis of the experience of the European Union countries in the field of ensuring national economic security]. Tavricheskij Nacionalnyj Universitet im. V. I. Vernadskogo. URL: <http://gisap.eu/ru/node/172> [in Rus.].

5. Pro Stratehiiu staloho rozvytku Ukrainy do 2030 roku [About the Strategy of steel development of Ukraine until 2030] : proiekt zakonu Ukrainy.

URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH6YF00A.html [in Ukr.].

6. Pro rishennia rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku «Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy» [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of September 14, 2020 "On the National Security Strategy of Ukraine"] : Ukaz Prezydenta Ukrainy №392/2020. URL: <https://president.gov.ua/documents/3922020-35037> [in Ukr.].

SUMMARY

Svitlana M. Tiutchenko, Alina O. Varyanichenko. National security as a dynamic component of the strategy of sustainable development of the state. The article deals with definition and national security of Ukraine at the present stage of formation of the state as one of the vectors of the Sustainable Development Strategy. The authors have identified and substantiated new views on the methodology of national security and ways to ensure under the Strategy of Sustainable Development of the country. On the basis of the conducted researches the conclusions concerning definition of national security of Ukraine and ways of its maintenance have been made. According to the authors' approach, national security has been defined as a dynamic component of the strategic development of the state, the purpose of which is to ensure the security of the state, business and citizens, security of investment and private property, peace and border protection.

The main structural elements of security are: institutional security, security of the regulatory subsystem, security of the functional-communicative subsystem and spiritual and ideological security.

The interests or goals that need to be achieved on the path of development are considered as a constant value, and the threats are dynamic and change depending on the way of choosing to achieve interests.

The basis of Ukraine's national security is the national interest, which is a set of internal and external needs of the state in ensuring the security and progressive development of the individual, society and the state. The bearer of the national interests of the state is the Ukrainian people. National interests are achieved through the execution of public administration in the security process.

Keywords: national security, development strategy, security strategy, national interests, threats, national security policy of Ukraine, risks.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

НАУКОВІ ЗАХОДИ МІЖНАРОДНОГО ТА ВСЕУКРАЇНСЬКОГО РІВНЯ, ЩО ВІДБУЛИСЯ В ДДУВС У І КВАРТАЛІ 2021 РОКУ

22 лютого 2021 року – *Регіональний круглий стіл «Вплив ментальних та мовних структур на формування національної свідомості»*. Захід проведено з нагоди Міжнародного дня рідної мови.

Петра Могили (м. Миколаїв) і Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного (м. Мелітополь). До виступів запропоновано приблизно 50 доповідей та наукових статей.

У вітальному слові завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін О. Халапсіс та секретар організаційного комітету круглого столу, доцент кафедри О. Ядловська зазначили, що в історії українського націєтворення українська мова відіграла особливу роль, адже українська політична нація постає на основі національних цінностей, мови, символіки, звичаїв, традиційних атрибутів державності.

У своїх доповідях учасниками круглого столу було висвітлено важливі аспекти розвитку мовного питання у нашому суспільстві, зокрема, приділено увагу розгляду мовних процесів та їх ролі в історико-культурній спадкоємності поколінь, висвітлено погляди щодо розвитку мови як

джерела формування національної самосвідомості та культурної самобутності народу. Також велику частину виступів присвячено розгляду актуального питання функціонування державної мови та її ролі у формуванні національної свідомості.

Жваву дискусію підтримали студенти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, акцентувавши на необхідності розвитку та підтримки державної мови у суспільстві для подальшого утвердження української державності та формування громадянського суспільства. У своїх виступах здобувачі освіти та викладачі наголосили також на визначальній ролі правників, а також майбутніх юристів у питанні розвитку української мови, її популяризації в професійній сфері та у суспільстві. Учасники дискусії зробили висновок, що у мові кодуються глибинні пласти національної свідомості та ментальності народу, що зумовлює формування та збереження національної єдності.

25 лютого 2021 р. – *Міжнародна науково-практична конференція «Верховенство*

Круглий стіл організувала кафедра соціально-гуманітарних дисциплін юридичного факультету. Учасниками стали студенти юридичного факультету, а також факультету соціально-психологічної освіти та управління, науково-педагогічні працівники кафедри. Також у заході взяли участь студенти та викладачі Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Чорноморського національного університету імені

права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів». Захід організовано юридичним факультетом університету.

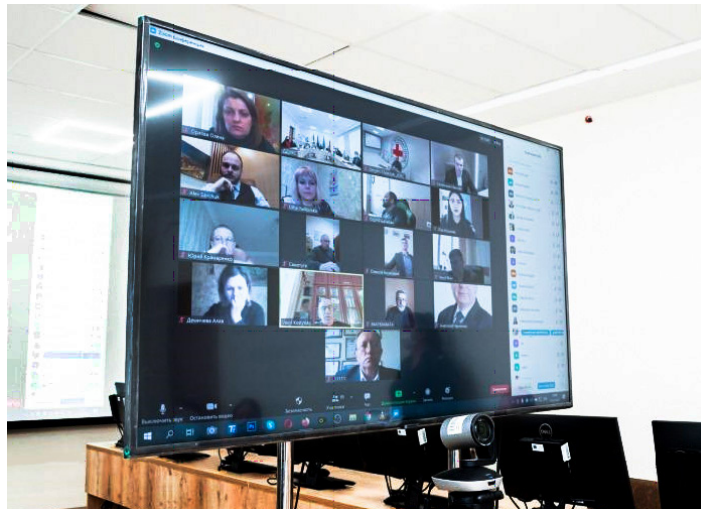
До науково-практичного заходу долучилися приблизно 156 учасників, серед яких представники Південно-Східного міжрегіонального управління Міністерства юстиції, Всесвітнього юридичного альянсу, Міжнародного парламенту співробітництва, безпеки та миру, Міжнародного арбітражного суду, Дніпропетровського окружного адміністративного суду, Національної школи суддів України, Запорізької обласної організації Союзу юристів України, Асоціації українських правників, Адвокатського об'єднання «Ассирія», Міжнародного Комітету Червоного Хреста, ОБСЄ, Міжнародної тренінгової асоціації, а також дослідницько-практикуючих підрозділів ДДУВС – юридичної клініки «Істина» і навчально-наукової лабораторії дослідження проблем правового статусу внутрішньо переміщених осіб та забезпечення гендерної рівності.

Участь у конференції також взяли представники вітчизняних і зарубіжних закладів вищої освіти: Каунаського університету імені Вітаутаса Великого (Литва), Грузинського технічного університету (Грузія), Університету в Афінах (Греція), Університету Віс-консіна Грін-Бей (США), Університету Пондічері (Індія), Західноказахстанського державного університету (м. Ура-

льськ, Казахстан), Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Дніпропетровського аграрно-економічного університету, Фахового коледжу МНУ імені В. О. Сухомлинського, Національного технічного університету «Дніпровська політехніка», Університету митної справи та фінансів, Міжрегіональної академії управління персоналом, Національної академії внутрішніх справ, Дніпровського національного університету залізничного транспорту імені акад. В. Лазаряна, Національного університету цивільного захисту України.

Відкриваючи захід, проректор ДДУВС Лариса Наливайко зазначила, що робота конференції орієнтована на розробку загальноуніверситетської теми наукових досліджень «Теоретико-методологічні та прикладні проблеми державотворення та правотворення в Україні». Мета конференції – згуртувати і підтримати вітчизняні та зарубіжні заклади вищої освіти, обговорити актуальні проблеми науково-дослідної роботи, обмінятися досвідом, а також поділитися результатами наукового дослідження теоретичних та практичних проблем реалізації принципу верховенства права в умовах сучасних світових викликів, презентувати новаторські ідеї, які можуть привернути увагу широкого кола фахівців та стати предметом дискусії.

Під час пленарного засідання було обговорено актуальні питання верховенства права як основи системи європейських цінностей та правопорядку, міжнародні та внутрішньодержавні механізми забезпечення верховенства права в умовах сучасних викликів та загроз, актуальні проблеми впровадження міжнародних стандартів захисту прав людини, дотримання принципу верховенства права у діяльності правоохоронних та судових органів в умовах технологічних й соціальних викликів сьогоден-

ня, філософські та культурно-історичні аспекти становлення принципу верховенства права тощо.

Конференція становила інтерес як для практиків, так і для науковців, особливо дискусійним стало питання регулювання правових відносин в умовах COVID-19. Асистент-професор факультету права і міжнародних відносин Грузинського технічного університету Г. Свіанадзе зазначив, що викликані пандемією проблеми однозначно довели, що наявна система правосуддя потребує реформування. Як зауважив спікер, необхідно замінити програмну інфраструктуру судової системи, розробити стратегії переходу на електронне правосуддя в кризових ситуаціях, щоб держава забезпечувала ефективний захист права на справедливий суд.

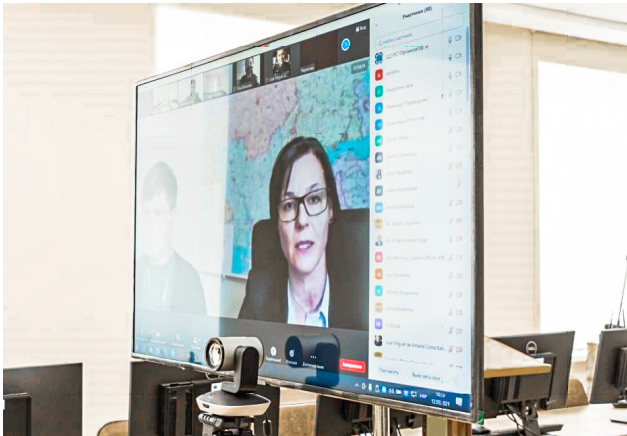
12 березня 2021 р. – V Міжнародна науково-практична конференція «Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти». Захід організовано з нагоди 55-ї річниці з дня заснування навчального закладу. Участь у ньому взяли понад 200 фахівців з 11 країн світу: Німеччини, Словаччини, Польщі, Литви, Румунії, Данії, Боснії і Герцеговини, Португалії тощо.

Урочисте відкриття масштабного наукового заходу розпочалося з вітальних слів ректора Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ А. Фоменка. Він зазначив, що колектив університету як осередок освітньої і наукової діяльності докладає системних зусиль у значущій для кожного громадянина справі – забезпеченні національної безпеки. «Ми активно впроваджуємо нові методи навчання, у тому числі створюючи на базі університету високотехнологічні тренінгові центри і навчальні полігони, один із них відкритий за підтримки ОБСЄ в Україні. Зокрема, продуктивно налагоджуємо співпрацю із зарубіжними освітніми закладами. На сьогодні кількість країн, з якими ми активно взаємодіємо у різних напрямках, сягає двадцяти, і серед них Іспанія, Литва, Болгарія, Чехія, Словаччина, Польща, Казахстан, Грузія тощо. До речі, в університеті вже п'ятий рік плідно працює єдиний в Україні Центр литовського права», – зауважив ректор.

До учасників конференції звернулися Надзвичайний і Повноважний Посол Литовської Республіки в Україні В. Сарапінас, президент Національної академії правових наук України Олександр Петришин.

Серед учасників заходу – віце-прем'єр-міністр з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України О. Стефанішина, міністр Міністерства у справах ветеранів України Ю. Лапутіна, народний депутат України В. Медяник, рад-

правоохоронних органів при Генеральній прокуратурі Республіки Казахстан К. Сейтенов, начальник Литовської школи поліції В. Мотіяйтис, дійсний член (академік) Національної академії правових наук України В. Костицький, начальник Пів-денно-Східного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Дніпро) І. Легостаєв, голова Третього апеляційного адміністративного суду А. Коршун, голова Дніпропетровського окружного адміністративного суду А. Корнев.

До роботи конференції також долучилися фахівці та практики європейських країн, США та України, представники

Консультативної місії Європейського Союзу в Україні, представники органів державної влади, судових та правоохоронних органів, громадських організацій.

Проректор ДДУВС Л. Наливайко як модератор заходу зазначила, що в ньому взяли участь 40 докторів та 97 кандидатів наук, 12 практиків, 15 іноземних фахівців та 5 представників громадських організацій. У межах конференції учасники презентували власні доповіді. Серед питань, на яких зупинилися докладніше, – загально-правові,

міжнародно-правові й політичні аспекти міжнародної та національної безпеки, запобігання і нейтралізація загроз національним інтересам у галузі правоохоронної діяльності та оборони тощо.

Упродовж наукового заходу були також підбиті підсумки Всеукраїнського конкурсу на краще правниче видання. Цього року подано понад 150 видань із 15 регіонів України. Учасники конференції привітали переможців із досягненнями.

КОНКУРСИ

8 лютого 2021 р. у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ відбувся II (обласний) етап Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів Малої академії наук України. У 2021 році конкурс вперше організовано у новому форматі: було включено постерний захист та наукову конференцію.

Цього року університет увосьме забезпечив захист науково-дослідницьких робіт з правознавства учнів наукового відділення «Історії, філософії та суспільствознавства» КПНЗ «Мала академія наук учнівської молоді» ДОР. У секції «Правознавство» свої дослідження у режимі онлайн захищали 14 переможців I етапу конкурсу з усієї Дніпропетровської області.

Науково-педагогічні працівники кафедри загальноправових дисциплін на постійній основі забезпечують роботу секції «Правознавства» – від проведення установчої сесії до визначення переможців. Традиційно голова журі секції «Правознавства» – проректор ДДУВС Л. Наливайко, члени журі – професор кафедри І. Грицай і старший викладач кафедри загальноправових дисциплін Є. Мінакова. До проведення установчих занять долучились також доценти кафедри О. Чепік-Трегубенко та К. Степаненко.

Переможці II етапу представлятимуть Дніпропетровщину на III (Всеукраїнському) етапі конкурсу. За свої наукові досягнення фіналісти II етапу отримають обласну іменну стипендію Дніпропетровської обласної ради.

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, як один із провідних ЗВО регіону, приймає захист науково-дослідницьких проектів. Як осередок юридичної освіти регіону заклад організовує наукові та навчальні заходи для школярів Дніпропетровського відділення Малої академії наук України. Результатом плідної співпраці з колективом КПНЗ «МАНУМ» ДОР стали численні перемоги школярів Дніпропетровської області на всеукраїнських та міжнародних правничих конкурсах.

У 2018 році в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ до дня заснування навчального закладу започатковано щорічний **Всеукраїнський конкурс на краще правниче видання**, в якому беруть участь видання закладів вищої освіти та наукових установ України. У 2021 році черговий конкурс тривав протягом лютого-березня і його підсумки було підбито 13 березня напередодні відзначення 55-ї річниці університету. Відповідно до рішення конкурсної комісії переможцями конкурсу визначено такі видання:

у номінації «Навчальні видання»:

Диплом I ступеня:

Пендюра М. М., Старицька О. О. Поліцейська деонтологія : навч. посіб. Київ : ФОП Маслаков, 2020. 276 с. (Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)

Озерський І. В. Актуальні проблеми медіації в юрисдикційному процесі України : навч. посіб. Миколаїв : ЧНУ ім. Петра Могили, 2020. 248 с. (Чорноморський національний університет імені Петра Могили, м. Миколаїв)

Адміністративне право України у схемах. Загальна частина : навч. посіб.; кол. авт.; за ред. В. В. Сокурєнка. Харків : ХНУВС, 2019. 236 с. (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

Правові аспекти роботи з персоналом : навч. посіб. / А. В. Титаренко, М. М. Удянський, О. М. Данілін та ін. Харків : Точка, 2020. 250 с. (Національний університет цивільно-го захисту України, м. Харків)

Теорія держави і права в схемах та таблицях : навч. посіб. / Л. Р. Наливайко, Д. С. Припутень, І. О. Грицай та ін. Київ : Хай-Тек Прес, 2020. 296 с. (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро)

Диплом II ступеня:

Особливості кваліфікації та розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми та незаконною міграцією : навч. посіб. / Т. І. Созанський, І. Б. Газдайка-Василишин, О. В. Захарова та ін. Львів : ЛДУВС, 2020. 192 с. (Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів)

Ніколенко Л. М., Іванюта Н. В. Господарське процесуальне право України : підручник. Київ : ВД «ДАКОР», 2020. 276 с. (Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. Київ : Алерта, 2016. 364 с. (Академія адвокатури України, м. Київ)

Недря К. М. Стресостійкість у роботі поліцейського : навч.-практ. посіб. Дніпро : ДДУВС, 2020. 124 с. (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро)

Диплом III ступеня:

Кірін Р. С., Коротаяєв В. М. Збройове право : навч. посіб. Дніпро : Журфонд, 2020. 348 с. (Дніпропетровський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України)

Макушев П. В., Хрідочкін А. В. Теорія правозастосування : навч. посіб. Дніпро : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 360 с. (Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро)

Вступ до альтернативного вирішення спорів : навч. посіб. / Анікіна Г. В., Білоусов Ю. В., Бондаренко-Зелінська Н. Л. та ін. Хмельницький : ХУУП, 2017. 234 с. (Хмельницький університет управління та права, м. Хмельницький)

у номінації «Наукові видання»:

Диплом I ступеня:

Problems of environmental and natural resources law development : collective monograph / V. Kostytsky, G. Balyuk, V. Sydor, V. Yermolenko. Lviv-Toruń: Liha-Pres, 2020. 136 p. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ)

Хитра О. Л. Реагування на кризові ситуації, що загрожують національній безпеці України: адміністративно-правові засади реалізації теорії та досвіду : монографія. Львів :

398 с. (Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів)

Брусакова О. В. Адміністративно-правові засади державного регулювання в галузі авіаційного транспорту в Україні : монографія. Харків : Панов, 2020. 588 с. (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

Фоменко А. Є., Наливайко Л. Р., Бочковий О. В. Превентивна діяльність Національної поліції в умовах загострення санітарно-епідеміологічної ситуації : науково-практ. рекомендації. Дніпро : ДДУВС, 2020. 116 с. (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро)

Диплом II ступеня:

Поклад В. І., Звонко О. С. Соціологічні та психологічні аспекти кримінології: монографія. Северодонецьк : РВВ ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка, 2020. 202 с. (Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк)

Problems of implementation of state policy in the field of in formation security of Ukraine: Collective monograph / M. Sopilko, J. L. Iurynets and others. Ottawa : Published by the Accent Graphics Communications & Publishing, 2020. 212 p. (Національний авіаційний університет, м. Київ)

Богів Я. С. Народний суверенітет: правова теорія та державотворча практика : монографія. Київ : Людмила, 2019. 416 с. (Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів)

Диплом III ступеня:

Завгородній В. А. Вплив практики європейського суду з прав людини на юридичну діяльність в Україні: теоретичний, методологічний і прикладний аспекти : монографія. Дніпро : ДДУВС, 2020. 536 с. (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро)

Семенишин М. О. Концептуальні засади запобігання корисливо-насильницьким злочинам органами та підрозділами національної поліції України : монографія. Київ : ВД «ДАКОР», 2020. 549 с. (Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Наливайко Л. Р., Олійник В. М. Теоретико-правова характеристика взаємодії органів судової влади та інститутів громадського суспільства : монографія. Дніпро : ДДУВС, 2019. 192 с. (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро)

Блінова Г. О. Інформаційне забезпечення органів публічної адміністрації в Україні: адміністративно-правові засади : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019, 504 с. (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро)

Шаповалова І. С., Рогальська В. В. Застосування практики Європейського Суду з прав людини слідчим суддею місцевого загального суду під час здійснення судового контролю : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020, 274 с. (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро)

у номінації «Навчально-методичні видання»:

Диплом I ступеня:

Навчально-методичний комплекс: 1) Теорія держави і права : метод. рекомендації до написання курсових робіт; кол. автор.; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 48 с.; 2) Теорія держави і права : метод. рекомендації для підгот. до семінарських занять; кол. автор.; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 188 с.; 3) Теорія держави і права : метод. рекомендації для підгот. індивідуальної та самостійної роботи; кол. автор.; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 396 с.; 4) Бібліографічний покажчик для написання курсових та наукових робіт з навчальної дисципліни «Теорія держави і права» (для студентів юридичного факультету та Навчально-наукового інституту заочного навчання та підвищення кваліфікації) : довідник. 5-те вид., перероб. і допов. Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 408 с. (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро)

Диплом II ступеня:

Робочий зошит для семінарських і практичних занять з дисциплін «Цивільний процес»: метод. рекомендації / Вакулович Е. В., Жорнокуй Ю. М., Зайцев О. Л. та ін. Харків : ХНУВС, 2019. 431 с. (*Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків*)

Горпинюк О. П. Застосування стандартів Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у кримінальних провадженнях в Україні : навч-метод. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 224 с. (*Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів*)

Диплом III ступеня:

Жилін Т. П., Нагайник Т. Г., Чуприна О. В. Надання домедичної допомоги : метод. рекомендації. Київ : ФОП Маслаков, 2020, 120 с. (*Національна академія внутрішніх справ, м. Київ*)

Шалгунова С. А., Орлеан А. М., Скок О. С. та ін. Кримінологія : навч. посібник-практикум. Дніпро : ДДУВС, 2020. 332 с. (*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро*)

у номінації «Періодичні видання»:

Диплом I ступеня:

Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : науковий журнал; ред. кол А. Є. Фоменко (голов. ред.) та ін. (*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро*)

Диплом II ступеня:

Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ : науковий журнал; ред. кол Л. В. Могілевський (голов. ред.) та ін. (*Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків*)

Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ : науковий журнал (*Національна академія внутрішніх справ, м. Київ*)

Диплом III ступеня:

Правовий часопис Донбасу : зб. наукових праць; ред. кол В. М. Бесчастний (голов. ред.) та ін. (Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

ПЕРСОНАЛІЇ

ВІТАЄМО ВЧЕНИХ-ЮРИСТІВ З ЮВІЛЕЯМИ!

ЖУРАВЛЯ Володимира Андрійовича
першого віце-президента
Національної академії правових наук України,
дійсного члена (академіка) НАПрН України

Народився 7 березня 1956 р. у м. Дніпропетровську (нині – м. Дніпро). У 1980 р. закінчив Харківський юридичний інститут (нині – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого), де залишився працювати і пройшов шлях від асистента до професора кафедри криміналістики. З 2016 по 2021 р. – головний учений секретар НАПрН України. 26 березня 2021 р. обраний на посаду першого віце-президента Національної академії правових наук України.

У 1984 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Допит потерпілого та використання його показань для побудови методики розслідування окремих видів злочинів» (спеціальність 12.00.09), а в 1999 р. – доктора юридичних наук «Теорія та методологія криміналістичного прогнозування» (спеціальність 12.00.09). У 2003 р. присвоєно вчене звання професора. У 2009 р. обраний членом-кореспондентом Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України), у 2017 р. – дійсним членом (академіком) НАПрН України.

Напрями наукових досліджень: проблеми загальної теорії криміналістики, криміналістичне прогнозування, тактико-психологічні основи досудового розслідування та провадження окремих слідчих (розшукових) дій, криміналістичні методики, юридична психологія.

Опублікував одноособово та у співавторстві понад 250 наукових та навчально-методичних праць, серед яких: «Проблеми теорії та методології криміналістичного прогнозування: монографія» (1999), «Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: підручник» (у співавт., 1998), «Криміналістика. Криміналістична тактика і методика расследования преступлений: учебник» (у співавт., 2001), «Криміналістика: підручник» (у співавт., 2001, 2004, 2005, 2008, 2016), «Настільна книга слідчого: науково-практичне видання для слідчих і дізнавачів» (у співавт., 2003, 2007, 2011), «Розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: науково-практичний посібник» (2005), «Криміналістична профілактика економічних злочинів: науково-практичний посібник» (у співавт., 2006), «Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики: монографія» (у співавт., 2006), «Керівництво з розслідування злочинів: науково-практичний посібник» (у співавт., 2009), «Проблеми забезпечення ефективності діяльності органів кримінального переслідування в Україні: монографія» (у співавт., 2010), «Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія» (2012), «Правова доктрина України: у 5 т. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку» (у співавт., 2013 (укр.), 2018 (англ.)), «Розслідування злочинів корупційної спрямованості: науково-практичний посібник» (у співавт., 2013), «Енциклопедія криміналістики в лицах» (у співавт., 2014), «Textbook of criminalistics. Volume 1: General Theory» (у співавт., 2016), «Інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції: монографія» (у співавт., 2017), «Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 3: Загальна теорія права; Т. 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія» (у співавт., 2017, 2018).

Брав участь у розробці проєктів: Кримінального процесуального кодексу України, законів України «Про запобігання корупції», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про державне бюро розслідування», «Про приватну детективну (розшукову) діяльність», Концепції реформування кримінальної юстиції України, «Державної програми щодо запобігання і протидії корупції на 2011–2015 роки», Планів заходів з реалізації «Концепції державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю»,

«Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року».

Член редакційних колегій збірників наукових праць «Вісник Національної академії правових наук України», «Щорічник українського права», «Питання боротьби зі злочинністю», «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики», «Вісник кримінального судочинства», «Науковий вісник Львівського торговельно-економічного університету. Серія юридична», юридичного журналу «Право України», Міжнародного науково-практичного юридичного журналу «Криміналіст першодрукований», журналу «Administrativa un Kriminala Justicija» (Латвія). Член спеціалізованої вченої ради Д 64.086.01 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого.

Заслужений працівник освіти України (2004), лауреат Премії імені Ярослава Мудрого (2003, 2006, 2017). Переможець XIII обласного конкурсу «Вища школа Харківщини – кращі імена» в номінації «Викладач професійно орієнтованих дисциплін» (2011), Стипендіат в галузі науки імені Василя Пилиповича Маслова (з правознавства) Харківської обласної державної адміністрації (2016). Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня (2018), Почесною грамотою Верховної Ради України (2020, медаллю Герберта Манса (2015), орденом Союзу юристів України «За заслуги» III ступеня, почесною грамотою Харківської обласної державної адміністрації (2013).

КУБКА Євгена Борисовича
члена-кореспондента НАПрН України

Народився 24 січня 1951 р. у м. Києві. У 1977 р. закінчив юридичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка). З 1977 р. і по сьогодні працює в Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, де пройшов шлях від стажиста до головного наукового співробітника. З 1999 р. займається приватною юридичною практикою, президент юридичної фірми «Салком».

У 1980 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Державне управління капітальним будівництвом» (спеціальність 12.00.02, нині – 12.00.07), у 1989 р. – доктора юридичних наук «Правові проблеми програмно-цільового управління» (спеціальність 12.00.02, нині – 12.00.07). Вчене звання старшого наукового співробітника присвоєно у 1987 р., професора – 2007 р. Обраний членом-кореспондентом Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України) у 1993 р.

Напрями наукової діяльності: правові проблеми державного управління, адміністративного права та адміністративної юстиції, теоретичні проблеми організації управлінської діяльності та вдосконалення юридичних механізмів регулювання ринкової економіки. Опублікував понад 100 наукових та навчально-методичних праць, серед яких: «Основное звено управления капитальным строительством (организационно-правовые аспекты): монография» (1981), «Программно-целевая организация государственного управления (сущность, правовая основа, хозяйственная практика)» (1988), «Реформування державного управління в Україні: проблеми і перспективи» (у співавт., 1998), «Совершенствование законодательства Украины и проблемы его гармонизации с законодательством зарубежных стран» (у співавт., 2003), «Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2 т. Т. 1: Загальна частина» (у співавт., 2004), «Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2 т. Т. 2: Особлива частина» (у співавт., 2005), «Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні: монографія» (у співавт., 2007), «Права громадян у сфері виконавчої влади: організаційно-правове забезпечення реалізації та захисту: монографія» (у співавт., 2007), «Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 2: Конституційні засади правової системи України і проблеми її вдосконалення» (у співавт., 2008 (укр.), 2011 (рос.), 2013 (англ.)), «Проблеми застосування міжнародних стандартів у правовій системі України: монографія» (у співавт., 2013), «Правова доктрина України: у 5 т. Т. 2: Публічно-правова доктрина України» (у співавт., 2013 (укр.), 2016 (англ.)), «Механізм захисту прав в Україні: монографія» (у співавт., 2016).

У 1991–1993 рр. – експерт Комісії Європейського Союзу з правових питань (м. Брюссель). Був членом науково-консультативних рад при Верховному Суді України та Вищому господарському суді України. Член спеціалізованої вченої ради Д 26.236.03 в Інституті держави і права імені В. М. Корещького НАН України.

Член редакційних колегій наукових видань: «Юридична Україна», «Підприємництво, господарство і право» та «Вісник Верховного Суду України».

Заслужений діяч науки і техніки України (2009), лауреат Премії імені Ярослава Мудрого (2007).

НАВРОЦЬКОГО Вячеслава Олександровича
члена-кореспондента НАПрН України

Народився 20 січня 1956 р. в м. Любешів Волинської обл. Закінчив Львівський державний університет імені Івана Франка (нині – Львівський національний університет імені Івана Франка) у 1978 р. У тому ж році вступив до аспірантури Харківського юридичного інституту (нині – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого). Після закінчення аспірантури з 1982 по 1985 рр. працював асистентом кафедри кримінального права і процесу Львівського державного університету імені Івана Франка. З 1985 по 1989 рр. – старший викладач Львівської спеціальної середньої школи міліції МВС СРСР. У 1986 р. обраний депутатом Шевченківської районної ради м. Львова. З 1989 по 2002 рр. працював у Львівському державному університеті імені Івана Франка доцентом кафедри кримінального права і процесу, заступником декана юридичного факультету, директором Правничого коледжу, науковим співробітником. У 2002–2016 рр. доцент, професор кафедри кримінального права та кримінології, декан юридичного факультету (2012–2014) Львівського державного університету внутрішніх справ. З 2016 р. – професор кафедри теорії права та прав людини Українського католицького університету, одночасно – гостьовий професор Варшавського університету.

У 1982 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Уголовная ответственность за загрязнение водоемов» (спеціальність 12.00.08). У 1991 р. присвоєно вчене звання доцента. У 2000 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації» (спеціальність 12.00.08). Вчене звання професора присвоєно в 2002 р. Обраний членом-кореспондентом Національної академії правових наук України у 2010 р.

Напрями наукової діяльності: проблеми кримінального права України, відповідальність за окремі види злочинів, забезпечення якості кримінального закону, проблеми кримінально-правової кваліфікації, кримінально-правовий захист прав людини. Опублікував понад 300 наукових та навчально-методичних праць, серед яких: «Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації» (1999), «Кримінально-правова кваліфікація ухилення від оподаткування в Україні» (у співавт., 2000), «Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз Кримінального кодексу України 1960 р. та 2001 р.)» (2001), «Кримінальне право України. Загальна частина» (у співавт., 2002, 2004, 2008, 2009), «Кримінальне право України. Особлива частина» (у співавт., 2000, 2004, 2009), «Основи кримінально-правової кваліфікації» (2006, 2009), «Кримінальне право України в епоху глобалізації» (2010), «Конституційно-правовий статус людини: можливості удосконалення в Україні: монографія» (у співавт., 2012), «Правова доктрина України: у 5 т. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку» (у співавт., 2013 (укр.), 2018 (англ.)), «Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи» (у співавт., 2015), «З професорської шухляди» (2016), «Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 17: Кримінальне право» (у співавт., 2017).

Член Комісії з питань правової реформи. Був членом робочої групи Кабінету Міністрів України та відомчих комісій з підготовки Концепції боротьби з корупцією в Україні, змін до законодавства, спрямованих на гуманізацію кримінальної відповідальності, з розробки законодавства про відповідальність за кримінальні проступки, розробки Кримінального процесуального кодексу України. Ініціатор створення та керівник ГО «Львівський форум кримінальної юстиції», у межах якої очолює розробку наукових проєктів «Концепція реформування законодавства про публічні правопорушення в Україні» та

«Концепція створення мирових суддів в Україні».

Був членом науково-консультативних рад при Верховному Суді України та Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Член спеціалізованої вченої ради К 35.725.02 у Львівському державному університеті внутрішніх справ та Д 26.236.02 в Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Член редакційних колегій наукових видань «Підприємництво, господарство і право», «Наука і правоохорона», «Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ», «Вісник кримінального судочинства».

НОВІ ВИДАННЯ

18 березня 2021 р. у Дніпропетровській обласній раді відбулася презентація видання*, яке підготували експерти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ на замовлення та у співпраці з Дніпропетровською обласною радою за підтримки Громадської організації «WOMEN plus» та Комунального підприємства ДОР «Представництво Придніпров'я».

Проект презентували начальник управління з питань гуманітарної, соціально-культурної сфери та освіти виконавчого апарату Дніпропетровської обласної ради Л. Гиренко та проректор ДДУВС Л. Наливайко, яка, зокрема, зазначила, що серед великої кількості організацій право підготувати унікальне видання отримав саме ДДУВС як заклад освіти з немалим досвідом у сфері гендерних теоретичних та прикладних досліджень.

На заході були присутні представники Дніпропетровської обласної державної адміністрації, Дніпровського національного історичного музею імені Дмитра Яворницького, Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, Дніпропетровського регіонального інституту Національної академії державного управління при Президенті України, Дніпропетровської державної медичної академії МОЗ України, інституцій громадянського суспільства, науковці та правозахисники.

Гендерний портрет області надає змогу продовжувати започатковане гендерне інтегрування у реформах шляхом прийняття регіональних гендерних стратегій на виконання усіх

*Гендерний портрет Дніпропетровської області : науково-практ. видання (жовтень 2020) / кол. авт. за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Наливайко Л. Р. (за сприяння Дніпропетровської обласної ради, комунального підприємства ДОР «Представництво Придніпров'я» та громадської організації «WOMEN plus»). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 94 с. (ISBN 978-617-7665-92-1)

міжнародних та національних зобов'язань. Гендерний портрет відображає реальне соціально-демографічне становище у Дніпропетровській області на основі аналізу статистичних показників за визнаними у всьому світі методиками та тематичними напрямками. Ця статистична збірка увібрала в себе кращі практики гендерного аналізу, що використовують експерти міжнародних статистичних агенцій. Гендерний портрет Дніпропетровської області – це проєкт, що дає змогу кожному з'ясувати соціально-демографічні особливості таких груп, як жінки та чоловіки.

Узагальнена статистика сприятиме ініціативам, що спрямовані на: врахування гендерних аспектів у правотворчій та правозастосовній діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування в регіоні, прийнятті ефективних управлінських рішень; інтеграцію гендерної складової в бюджетний процес на місцевому рівні; розробку та реалізацію місцевих стратегій та програм соціального, економічного, культурного розвитку регіону; гендерне збалансування ринку праці та становлення соціально відповідального бізнесу; проведення наукових досліджень проблем забезпечення гендерної рівності в Дніпропетровській області; привернення уваги громадськості до гендерної проблематики та гендерних питань тощо.

У 2020 ТА 2021 р. НАУКОВЦЯМИ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ВИПУЩЕНО ДРУКОМ ВИДАННЯ:

Фоменко А. Є. Кримінологічна діяльність Національної поліції України : монограф. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 320 с.

ISBN 978-617-8032-01-2

У монографії на підставі аналізу теоретичних засад, правового регулювання та практичного розв'язання Національною поліцією завдань у сфері забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку; досліджено специфіку здійснення нею кримінологічної діяльності, а також визначено шляхи її удосконалення.

Видання розраховано на науковців, викладачів, здобувачів першого (бакалаврського), другого (магістерського) та третього (освітньо-наукового) рівнів вищої освіти закладів вищої освіти, в яких готують правників, працівників правоохоронних органів, насамперед прокуратури та суду, а також усіх, хто цікавиться розвитком наук кримінально-правового циклу.

Фінансово-економічна безпека держави : словник-довідник / Уклад. : Алексєєнко І. В., Неклеса О. В., Санакоєв Д. Б., Палешко Я. С., Паршин Ю. І. Дніпро : ДДУВС, 2020. 220 с.

ISBN 978-617-7665-99-0

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА
БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ
Словник-довідник

Систематизовано економічні та юридичні терміни. Словник підготовлено на основі визначень понять, що застосовуються в нормативно-правових актах чинного законодавства України. У виданні термінологія надається із широким тлумаченням, що являється необхідною умовою для достатнього розуміння читачами сутності наданих термінів. Словник адресовано науковцям, викладачам, здобувачам вищої освіти й усім, хто прагне поглибити свої знання в юридичних та економічних галузях.

Наливайко Л. Р., Степаненко К. В., Щербина Є. М. Міжнародний захист прав людини : навч. посібник. Дніпро : ДДУВС, 2020. 260 с.

ISBN 978-617-7665-66-2

У навчальному посібнику викладено основні теоретичні та практичні підходи щодо міжнародного захисту прав людини, досліджено правовий та соціальний зміст прав людини, а також питання, пов'язані з діяльністю міжнародних органів із захисту прав людини. Розглянуто основні конвенції і процедури ООН щодо прав людини; органи ООН, що займаються питаннями прав людини і діяльність деяких спеціалізованих установ ООН. Надано характеристику основних регіональних систем та організацій (Рада Європи, ОБСЄ, ЄС та ін.) із захисту прав людини. Окрема увага приділяється міжнародному захисту громадянських (особистих) прав людини, прав людини під час збройних конфліктів, а також питанням правомірного обмеження прав людини та відступу держав від своїх зобов'язань у сфері прав людини під час надзвичайного стану, становища або ситуації.

Для студентів та викладачів юридичних вузів (факультетів), практичних працівників, працівників неурядових організацій, а також всіх тих, хто цікавиться правами людини.

Шаповалова І. С., Рогальська В. В. Застосування практики Європейського Суду з прав людини слідчим суддею місцевого загального суду під час здійснення судового контролю : монограф. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 274 с.

ISBN 978-966-992-354-7

Монографію присвячено дослідженню питань застосування практики Європейського суду з прав людини слідчим суддею місцевого загального суду під час здійснення судового контролю, зокрема визначено сутність, стадії, функціональне призначення та напрями підвищення ефективності застосування практики ЄСПЛ слідчим суддею місцевого загального суду. Проаналізовано та систематизовано правові позиції ЄСПЛ, які доцільно застосовувати слідчому судді під час реалізації своїх повноважень, особливо під час вирішення питань, що найменш врегульовані в кримінальному процесуальному законодавстві України. Викладено відповідні пропозиції, спрямовані на вдосконалення та підвищення ефективності застосування слідчим суддею практики ЄСПЛ при здійсненні судового контролю у кримінальному провадженні.

Видання розраховано на науковців, викладачів, аспірантів (ад'юнктів), студентів (курсантів) юридичних факультетів, юридичних навчальних закладів, співробітників МВС, СБУ, прокуратури та суддів, а також правозахисників і усіх, хто цікавиться зазначеною проблематикою.

Основы юридической клинической практики: тлумачний термінологічний словник ; за заг. ред. д.ю.н., проф., засл. юриста України Л. Р. Наливайко. Дніпро : ДДУВС, 2020. 416 с.

ISBN 978-617-7665-88-4

Тлумачний термінологічний словник «Основы юридической клинической практики» закріплює здобутки юридической клинической практики та сприяє формуванню у здобувачів вищої освіти цілісного уявлення про основні закони функціонування та розвитку юридической клинической практики в Україні. Словник містить більше ніж 1000 впорядкованих термінів, категорій, понять. Узагальнення та систематизація відповідних термінів є потребою сучасного освітнього та правозастосовного процесу.

Для студентів та викладачів закладів вищої юридической освіти.

Мельниченко А. В. Теорія і практика забезпечення прав особи на досудовому розслідуванні : монографія. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 216 с.

ISBN 978-617-7665-46-4

У монографії комплексно досліджено проблеми теорії та практики забезпечення прав особи на досудовому розслідуванні. Визначено сучасний стан забезпечення прав та інтересів іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, інших учасників кримінального провадження, а також осіб, які не були процесуального статусу взагалі.

Видання розраховано на науковців, викладачів, аспірантів (ад'юнктів), студентів (курсантів) юридичних факультетів, юридичних навчальних закладів, працівників МВС, СБУ, прокуратури та суддів, а також правозахисників і всіх, хто цікавиться зазначеною проблематикою.

Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 25 лют. 2021 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 328 с.

ISBN 978-617-8032-00-5

Збірник містить матеріали однойменної науково-практичної конференції, у якій взяли участь науковці, викладачі та здобувачі вищих навчальних закладів і наукових установ України та зарубіжжя.

Матеріали конференції можуть бути використані в науково-дослідній роботі та в освітньому процесі спеціалізованих ЗВО, а також у законотворчості та правоохоронній діяльності.

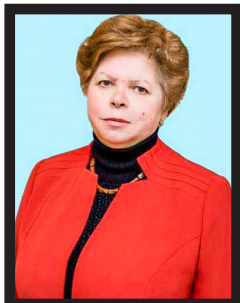
Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матер. V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 12 бер. 2021 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 425 с.

Збірник містить матеріали однойменної п'ятої міжнародної науково-практичної конференції. У заході взяли участь науковці, викладачі та здобувачі закладів вищої освіти та наукових установ України і зарубіжжя, а також фахівці-практики правоохоронних органів. Тематика публікацій охоплює актуальні проблеми міжнародної та національної безпеки.

Матеріали конференції можуть бути використані в науково-дослідній роботі та навчальному процесі спеціалізованих ЗВО, а також у законотворчості та правоохоронній діяльності.

ПЕРСОНАЛІЇ

ВІЧНА ПАМ'ЯТЬ КОЛЕЗІ

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
ДЕНИСОВА Тетяна Андріївна

(10.03.1956-07.01.2021)

Народилася 10 березня 1956 р. в смт Кушугум Запорізького району Запорізької області. У 1974-1977 рр. навчалася в Уфимському училищі МВС СРСР (нині – Уфимський юридичний інститут МВС РФ), яке закінчила з відзнакою та отримала звання лейтенанта. У 1985 р. закінчила Харківський юридичний інститут (нині – Національний юридичний університет України імені Ярослава Мудрого). З 1975 по 1999 р. проходила службу в органах внутрішніх справ. Полковник міліції у відставці.

У 1994 р. захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Особливості карально-виправного впливу на неодноразово засуджених жінок, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі» (спеціальність 12.00.08), 2011 р. – доктора юридичних наук «Кримінальне покарання та реалізація його функцій» (спеціальність 12.00.08). Вчене звання доцента присвоєно у 1999 р., професора – 2005 р.

У 1994-1999 р. – старший викладач, згодом – доцент кафедри кримінального права та кримінології Запорізького юридичного інституту МВС України. У 1999-2003 рр. – доцент, завідувач кафедри кримінального права та правосуддя, декан юридичного факультету Запорізького державного університету (нині – Запорізький національний університет). У 2003–2016 рр. – проректор з науково-педагогічної роботи Класичного приватного університету – директор Інституту права імені Володимира Сташиса, у 2017-2019 рр. – професор кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Академії Державної пенітенціарної служби.

У науковому доробку вченої понад 200 наукових праць, у тому числі 8 монографій, підручник, навчальні посібники, що присвячені дослідженню фундаментальних проблем кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права.

Під її науковим консультуванням та керівництвом захищено 3 докторські та понад 30 кандидатських дисертацій. Була членом спеціалізованих учених рад із захисту дисертацій у Класичному приватному університеті та Харківському національному університеті внутрішніх справ, а також брала участь у роботі спеціалізованих вчених рад із захисту дисертацій у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ. Входила до складу редакційних колегій наукових журналів «Вісник Асоціації кримінального права», «Вісник кримінологічної асоціації України», «Держава та регіони: серія «Право», «Право та державне управління», «Юридична наука».

Була членом президії Всеукраїнської громадської організації «Асоціація кримінального права України» та головою її Запорізького місцевого осередку; членом Координаційного бюро з проблем кримінології та кримінологічних досліджень Національної академії правових наук України; членом президії Асоціації кримінологів України; членом правління Пенітенціарного товариства України; членом президії Запорізької громадської організації «Жінки за майбутнє» та інших вітчизняних і зарубіжних наукових та громадських товариств. За сумлінну працю, видатні наукові досягнення, громадську діяльність має низку відомчих нагород, а також Указом Президента України Т. А. Денисовій у 2006 р. присвоєно почесне звання «Заслужений юрист України».

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Аксютіна Анастасія Володимирівна – старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), кандидат юридичних наук

Алексєєнко Ірина Вікторівна – завідувач кафедри міжнародних відносин та туризму Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), доктор політичних наук, професор

Алімкулов Нур-Ахмет Сікімович – старший науковий співробітник Центру дослідження проблем кримінального процесу Академії правоохоронних органів при Генеральній прокуратурі Республіки Казахстан (м. Нур-Султан, Республіка Казахстан), магістр юриспруденції

Аманбаєва Алтинай Галімжанівна – докторант Академії правоохоронних органів при Генеральній прокуратурі Республіки Казахстан, м. Нур-Султан, Республіка Казахстан

Балабан Сергій Миколайович – декан факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), кандидат юридичних наук

Байда Антон Олександрович – доцент кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків), кандидат юридичних наук, доцент

Бобрішова Лілія Володимирівна – аспірант Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро

Бодирєв Дмитро Анатолійович – старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро

Варяниченко Аліна Олегівна – асистент Університету Лазарського у Варшаві, Польща

Гаркуша Аліна Григорівна – доцент кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), кандидат юридичних наук, доцент

Гаркуша Вячеслав Вікторович – доцент кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), кандидат юридичних наук

Гога Артем Михайлович – начальник відділення поліції № 10 Дніпровського районного управління поліції ГУНП в Дніпропетровській області

Григоренко Володимир Устинович – професор кафедри технологій машинобудування та матеріалознавства НТУ «Дніпровська політехніка» (м. Дніпро), доктор технічних наук, професор

Грідіна Катерина Василівна – викладач кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро

Гусейнлі Аласкар Магбет оглу – аспірант Інституту законодавства Верховної Ради України, м. Київ

Дараган Валерій Валерійович – завідувач кафедри оперативно-розшукової діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), доктор юридичних наук, доцент

Дунай Валерія Олександрівна – здобувач II (магістерського) рівня вищої освіти Університету державної фіскальної служби України (м. Ірпінь Київської обл.)

Ємець Олег Миколайович – доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ (м. Київ), доктор юридичних наук, доцент

Золотухіна Лілія Олександрівна – професор кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), доктор юридичних наук, доцент

Ігнатов Сергій Олександрович – старший викладач кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро

Кадильникова Тетяна Михайлівна – старший науковий співробітник відділу організації наукової роботи Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), доктор технічних наук, професор

Казбекова Айсұлу Болатівна – докторант Академії правоохоронних органів при Генеральній прокуратурі Республіки Казахстан, м. Нур-Султан, Республіка Казахстан

Каріпова Айнагуль Тукенівна – головний офіцер Управління аналізу корупційних ризиків Департаменту превенції Антикоруційної служби Республіки Казахстан (м. Нур-Султан, Республіка Казахстан), кандидат юридичних наук

Карпенко Роман Валерійович – старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), кандидат юридичних наук

Касимова Мадіна Оримбаєвна – докторант Академії правоохоронних органів при Генеральній прокуратурі Республіки Казахстан, м. Нур-Султан, Республіка Казахстан

Киян Володимир Якович – т.в.о. завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), кандидат юридичних наук, доцент

Кіяниця Володимир Миколайович – викладач кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро

Коваленко Андрій Васильович – заступник начальника відділу управління превентивної діяльності Головного управління Національної поліції в Київській області, доктор юридичних наук, доцент

Кокітко Олександра Валентинівна – магістрант Дніпровського національного університету залізничного транспорту імені акад. В. Лазаряна, м. Дніпро

Круглова Ольга Олександрівна – доцент кафедри цивільного права та процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), кандидат юридичних наук, доцент

Купфершмідтова Елена – доцент кафедри іншомовної підготовки персоналу Академії поліції в Братиславі (Словаччина), магістр наук, доктор філософії

Курдес Олег Вікторович – здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, м. Харків

Кучеренко Олексій Миколайович – доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), кандидат юридичних наук

Лавренко Дар'я Олександрівна – викладач кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро

Левін Олег Леонідович – доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), кандидат історичних наук, доцент

Леоненко Тетяна Євгенівна – завідувач кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права юридичного факультету Інституту управління та права Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя), доктор юридичних наук, професор

Логвиненко Борис Олексійович – професор кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), доктор юридичних наук, професор

Макітренко Вікторія Володимирівна – здобувач 1 курсу магістратури Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків

Марценюк Лариса Володимирівна – професор кафедри економіки та менеджменту Дніпровського національного університету залізничного транспорту імені акад. В. Лазаряна (м. Дніпро), доктор економічних наук, доцент

Менів Любов Дмитрівна – доцент кафедри цивільного права та процесу Університету державної фіскальної служби України (м. Ірпінь Київської обл.), кандидат юридичних наук, доцент

Мислива Оксана Олегівна – доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), кандидат юридичних наук, доцент

Мінченко Ольга Василівна – доцент кафедри теорії держави та права Національної академії внутрішніх справ (м. Київ), доктор юридичних наук, доцент

Молчанов Ростислав Юрійович – доцент кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), кандидат юридичних наук

Некlesa Олександр Вікторович – т.в.о. завідувача навчально-наукової лабораторії з дослідження проблем протидії організованій злочинності та корупції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро

Нестерцова-Собакарь Олександра Володимирівна – доцент кафедри цивільно-правових дисциплін юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), кандидат юридичних наук, доцент

Ніколаєнко Тетяна Богданівна – професор кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності Національної академії Державної прикордонної служби України імені

- Богдана Хмельницького (м. Хмельницький), доктор юридичних наук, доцент
- Опацький Роман Миколайович** – доцент адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), кандидат юридичних наук, доцент
- Очеретяний Максим Анатолійович** – заступник начальника Головного управління Національної поліції в Київській області, кандидат юридичних наук
- Павлова Наталія Валеріївна** – доцент кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), кандидат юридичних наук, доцент
- Пайда Юрій Юрійович** – проректор з навчально-наукової роботи Приватного ЗВО «Кам'янець-Подільський податковий інститут» (м. Кам'янець-Подільський Хмельницької обл.), доктор юридичних наук, доцент
- Палешко Яна Сергіївна** – старший науковий співробітник навчально-наукової лабораторії з дослідження проблем протидії організованій злочинності та корупції факультету підготовки фахівців для підрозділів стратегічних розслідувань Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), кандидат економічних наук
- Паршин Юрій Іванович** – професор кафедри фінансових та стратегічних розслідувань Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), доктор економічних наук, доцент
- Паршина Маргарита Юріївна** – доцент кафедри міжнародних економічних відносин, регіональних студій та туризму Університету митної справи та фінансів (м. Дніпро), кандидат економічних наук
- Петриченко Євгенія Ігорівна** – викладач кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро)
- Пилипенко Марія Віталіївна – здобувач 1 курсу магістратури Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків
- Попко Станіслав Васильович** – курсант факультету підготовки фахівців для підрозділів стратегічних розслідувань Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро
- Поплавський Олег Олександрович** – доцент кафедри філософії, соціології та історії Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету (м. Дніпро), кандидат історичних наук
- Поповський Анатолій Михайлович** – професор кафедри українознавства та іноземних мов Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), доктор філологічних наук, професор, заслужений працівник освіти України
- Прищедько Максим Анатолійович** – аспірант державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України», м. Київ
- Резворович Кристина Русланівна** – завідувач кафедри цивільного права та процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), кандидат юридичних наук
- Рижкова Світлана Анатоліївна** – старший викладач кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро
- Руденька Ірина Олександрівна** – старший судовий експерт відділу товарознавчих та гемологічних досліджень лабораторії товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності Дніпропетровського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Дніпро
- Савчук Денис Анатолійович** – директор Коледжу економіки, права та інформаційних технологій Кам'янець-Подільського податкового інституту, м. Кам'янець-Подільський Хмельницької обл.
- Санакоев Дмитро Борисович** – завідувач кафедри фінансових та стратегічних розслідувань Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), кандидат юридичних наук, доцент
- Саричев Володимир Іванович** – професор кафедри економіки та соціально-трудова відносин Університету митної справи та фінансів (м. Дніпро), доктор економічних наук, доцент
- Сеїтов Багдат Талгатович** – докторант кафедри спеціальних юридичних дисциплін, Академії правоохоронних органів при Генеральній прокуратурі Республіки Казахстан, (м. Нур-Султан, Республіка Казахстан), магістр юридичних наук
- Сидорова Ельвіра Олександрівна – заступник декана факультету підготовки фахівців для

підрозділів стратегічних розслідувань Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), кандидат юридичних наук

Скрябін Олексій Миколайович – доцент кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Класичного приватного університету (м. Запоріжжя), доктор юридичних наук, доцент

Скубченко Діана Олегівна – магістрант Дніпровського національного університету залізничного транспорту імені акад. В. Лазаряна, м. Дніпро

Слюсаренко Юрій Анатолійович – доцент кафедри конституційного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ), кандидат юридичних наук

Солошенко Юлія Володимирівна – приватний нотаріус Дніпровського міського нотаріального округу, м. Дніпро

Станіна Ольга Дмитрівна – старший викладач кафедри економічної та інформаційної безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), кандидат технічних наук

Талдикін Олександр Васильович – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), кандидат юридичних наук, доцент

Тищенко Ірина Олександрівна – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), кандидат юридичних наук, доцент

Тінін Дмитро Геннадійович – викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро

Тютченко Світлана Миколаївна – старший викладач кафедри економічної та інформаційної безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро

Хамітов Бауіржан Нурабаєвич – докторант Академії правоохоронних органів при Генеральній прокуратурі Республіки Казахстан, м. Нур-Султан, Республіка Казахстан

Хмель-Дунай Галина Миколаївна – доцент кафедри фізичного виховання Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), кандидат біологічних наук, доцент

Христова Юлія Вікторівна – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), кандидат юридичних наук, доцент

Черняк Наталія Петрівна – доцент кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), кандидат юридичних наук, доцент

Шарай Єгор Валентинович – завідувач сектору інформаційного забезпечення, планування та контролю відділу забезпечення діяльності Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Київ

Шевяков Максим Олександрович – старший викладач кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро

Шиян Дмитро Сергійович – доцент кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права юридичного факультету Інституту управління та права Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя), кандидат юридичних наук, доцент

Шиян Ольга Юріївна – доцент кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права юридичного факультету Інституту управління та права Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя), кандидат юридичних наук, доцент

Ярмоленко Людмила Іванівна – старший викладач кафедри економічної інформатики Національної металургійної академії України, м. Дніпро

TABLE OF CONTENTS

CURRENT ISSUES OF LAW ENFORCEMENT AND ITS HUMAN RESOURCES

Lohvynenko B.O., Ihnatov S.O. Special features of police training in higher education institutions of the MIA of Ukraine	8
Paida Yu. Yu., Savchuk D. A. Procedure for the use of physical force, special means and firearms	13
Myslyva O. O., Bodyryev D. A. Fire training: innovation vs. traditions	23
Hrystova Yu. V. Introduction of quest-technologies of training in the process of training future specialists in Dnipropetrovsk state university of internal affairs	28

THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW. CONSTITUTIONAL LAW. INTERNATIONAL LAW

Nikolajova Kupferschmidtová E. Language assistance as a procedural safeguard increasing the legal security in relation to migration	34
Alekseyenko I. V. International terrorism as a political phenomenon. Problems of counteraction	42
Minchenko O. V. Perception of law through the prism of legal and linguistic theory	48
Popovskyy A. M., Khmel-Dunay H. M. On the issue of preserving ethnic authenticity	53
Poplavskyy O. O., Sarychev V. I., Levin O. L. Socio-economic and information-communication aspects of the military confrontation between Azerbaijan and Armenia in the "Second Karabakh War"	61
Harkusha V. V. The principle of independence of the judiciary as the basis of a democratic society ...	72
Nestertsova-Sobakar O. V. History of spread of Austrian civil procedural legislation in the west of Ukraine	77
Slyusarenko Yu. A. State oil and gas policy in the context of Ukraine's national security	82
Taldykin O. V. Atypical titles and ranks of heads of state as part of the personality cult	89
Hridina K. V., Lavrenko D. O. The influence of the Recommendations of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment for implementing amendments to the Ukrainian criminal executive legislation	98

CIVIL LEGAL REGULATION OF SOME AREAS
OF PUBLIC RELATIONS

Zolotukhina L. O. Issues of judicial recourse term in cases of dismissal	104
Dunay V. O., Meniv L. D. Abuse of patent law in the pharmaceutical field through the issuance of "evergreen patents": problems and legislative initiatives	110
Kyyan V. Ya., Soloshenko Yu. V. Issuance of a certificate of the right to publish notary activities: regulatory aspect	114
Kruhlova O. O., Popko S. V. Characteristics of the bank's credit line as a variety of financial service	119
Rezvorovych K. R. Issues of person's marriage age under the current Family Code of Ukraine	124
Kucherenko O. M. Some aspects of deprivation of parental rights as a family law means of protecting the interests of the child	129
ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE. PUBLIC ADMINISTRATION	
Aksyutina A. V, Karpenko R. V. Regulatory and legal support in the field of providing cultural services to the population	133
Molchanov R. Yu., Shevyakov M. O. Features of bringing drivers to administrative responsibility under art. 124 of the Code of Ukraine of Administrative offences in the context of damage of a component of road service objects: problems and solutions	138
Opatsky R. M. Identifying priorities in the formulation and implementation of a national doctrine of juvenile policy in Ukraine	143
Tishchenkova I. O. Some aspects of administrative and legal support for the provision of electronic public services by united territorial communities in Ukraine	147
Husseinley A. M. Principles of a lawyer's activity as a participant in administrative proceedings	151
Pryshedko M. A. Some issues of legal status of authorized bodies in formation of state registers in Ukraine	159
Ryzhkova S. A. Modern forms of activity of the State Migration Service of Ukraine in combatting administrative offenses of foreigners	166
Tinin D. H. The concept and essence of mobbing, ways to overcome it	171
Bobrishova L. V. Administrative and legal basis of functioning of system of healthcare institutions of the Ministry of Interior as an element of medical provision of police	176

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY

Yemets O. M. Public morality and morals as objects of state legal protection in Ukraine	182
Kovalenko A. V. Crime as the main negative factor in building the rule of law: to define the concept, essence and signs	189
Leonenko T. Ye., Shiyan D. S., Shiyan O. Yu. The object of a criminal offence for misuse of budget funds, for budget expenditures or provision of credits from the budget without determined budget purposes or with their excess	194
Nikolaienko T. B. Work as a means of convicted persons correction in prisons: current experience of foreign countries	202
Sanakoiev D. B., Seitov B. T. Comparative legal characteristics of some tax crimes in the Republic of Kazakhstan and Ukraine	209
Khamitov B. N. Retrospective analysis and forecasts of raiding in Kazakhstan	215
Bayda A. O., Pylypenko M. V., Makitrenko V. V. Features of the qualification of the act related to the risk as a circumstance that excludes the criminal illegality of the act in the medical field	221
Goga A. M. Retrospective analysis of the liability for criminal offenses against individual's life and health	228

CRIMINAL PROCEDURE,
FORENSICS, OPERATIONAL-SEARCH ACTIVITY

Darahan V. V., Babalan S. M. Analysis of the state of scientific support of operational and research resistance to criminal offenses committed in the fields of economy	235
Kasymova M. O., Karipova A. T. Some elements of the forensic characterization of bribery	240
Kurdes O.V. Mentoring as a method of adaptation, training and retraining of forensic experts	244
Scryabin O. M., Sanakoyev D. B. Peculiarities of implementation of the principle of legality in criminal process of Ukraine	253
Amanbayeva A. G. Formation background of forensic algorithmization	258
Harkusha A. H., Petrychenko Y. I. Regulation of powers regarding the implementation of knowledge in the criminal procedure	265

Ocheretyanyu M. A. Interaction between investigator and operational units in pre-trial investigation of criminal offenses	272
Kazbekova A. B., Alimkulov N.-A. S., Karipova A. T. Problems of elements of forensic description of corruption crimes in procurement	277
Pavlova N. V. Importance of respecting individual's rights and freedoms during a search in criminal investigation of offenses committed thorough fraud	285
Chernyak N. P., Kiyanytsa V. M. Actual problems of interaction between investigators and operational units during the assignment and conduct of the search	291
Rudenska I. O. Current trends in the development of scientific and technical tools for the research of jewelery with inserts of precious stones	298
Sharai Ye. V. Condition of scientific research involvement of employees of the expert service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine to the pre-trial investigation	302

ECONOMIC SECURITY

Martseniuk L. V., Kokitko O. V., Skubchenko D. O. Economic security in railway transport as effective component of stable development of railway transportation	307
Grigorenko V. U., Kadilnikova T. M., Management of the monitoring system in financial projects of organizations	316
Parshin Yu. I., Parshin M. Yu., Yarmolenko L. I. Use of information technologies at the international level of public communications	321
Neklesa O. V., Sidorova E.O., Paleshko Ya. S. Financial control as a tool in overcoming corruption	326
Sidorova E. O. Peculiarities of legal regulation of tax authorities of public authorities in Ukraine	332
Stanina O. D. The role of artificial intelligence in ensuring the state economic security	337
Tyutchenko S. M., Varyanichenko A. O. National security as a dynamic component of the strategy of sustainable development of the state	342

SCIENTIFIC LIFE

Scientific events	348
Contests	352
Personalities	356
New editions	359
Scientists' memotial	363
<i>Authors</i>	364

Наукове видання

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Науковий журнал

2021

№ 1 (110)

Українською, російською та англійською мовами

Редактор, оригінал-макет –
А.В. Самотуга, С.В. Лобань

Редактори: *О.М. Врублевська, А.В. Колесник, С.П. Лагдан*

Підп. до друку 29.03.2021. Формат 70x100/16. Друк цифровий, трафаретний (RISO).
Папір офісний. Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 27,28. Обл.-вид. арк. 28,34. Тираж – 70 прим.

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, т./ф. (056) 756-46-41, rvv_vonr@dduvs.in.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої діяльності ДК № 6054 від 28.02.20